

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са VII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(26-27. X 2012)

Књига I

ТРАДИЦИЈА И ИНОВАЦИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Уређивачки одбор

Проф. др Иван Коларић, декан
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Милош Ковачевић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Драган Бошковић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Бранка Радовић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Доц. др Сања Пајић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Анђелка Пејовић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Доц. др Владимир Поломац
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Доц. др Маја Анђелковић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Доц. др Часлав Николић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо
Универзитет „Г. д Анунцио“, Пескара, Италија
Проф. др Ала Татаренко
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“, Лавов, Украјина
Проф. др Зринка Блажевић
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
Проф. др Миланка Бабић
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
Проф. др Михај Радан
Факултет за историју, филологију и теологију, Темешвар, Румунија
Проф. др Димка Савова
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Проф. др Славка Величкова
Филолошки факултет, Универзитет „Пајсије Хиландарски“, Пловдив, Бугарска
Проф. др Јелица Стојановић
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Одговорни уредник

проф. др Милош Ковачевић

Рецензенти

Проф. др Миланка Бабић
Проф. др Радоје Симић
Проф. др Милош Ковачевић
Доц. др Михаило Шћепановић
Проф. др Јелица Стојановић

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са VII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(26-27. X 2012)

Књига I

ТРАДИЦИЈА И ИНОВАЦИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Крагујевац, 2013.

О ТРИ КЊИГЕ ЗБОРНИКА СА VII МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

VII међународни научни скуп *Српски језик, књижевности, уметности* одржан је, традиционално, последњег викенда у октобру, овога пута 26. и 27. октобра 2012. године. Скуп је имао четири тематске целине – лингвистичку, књижевноантрополошку и две уметничке: теорија музике и историја уметности. На овом научном скупу, у оквиру четирију наведених секција, са рефератима су учествовала 177 учесника, и то 136 из земље и 21 из иностранства.

Лингвистичка секција скупа за тему је имала: *Традиција и иновације у савременом српском језику*. Циљ је био да се лингвистичка проблематика међуодносa традиционалног и иновацијског у језику што свестраније научно осветли. То је тим значајније ако се зна да су традиција и иновације комплементарни аспекти како развоја свакога језика тако и његових структура. На скупу је дата тема осветљавана у 59 реферата, од којих је 47, након рецензентске процедуре, добило место у првој од трију књига зборника.

Књижевна секција скупа за тему је имала *Немогуће: завети човека и књижевности*. Дата тема односила се, пре свега, на теоријско и научно истраживање диференције могуће/немогуће, симболичко односа немогућег и хуманитета, литературе као уточишта трансцендентног, разградње културолошких матрица идентитета, и на (наративне/дискурзивне) праксе конституисања и реконституисања немогућег и његових књижевних и културолошких аспеката. Након проведене рецензентске процедуре у другој књизи зборника, која је посвећена књижевној тематици овога скупа, место је нашло 40 од 66 на скупу поднесених реферата.

Уметнички део скупа имао је две секције – *музичку и историју уметности*. У музичкој секцији реализовано је више тематских блокова који су поред главне теме – *Музика и друге уметности*, укључили и питања *Певања и мишљења* и *Порекла уметности*, као и већ традиционалне *Јубилеје*.

Секција историје уметности имала је две подтеме: а) *Историја уметности у 21. веку – методолошка искушења*, б) „*Земаљски анђео и небески човек*“. У првој су се пропитивали актуелни методолошки аспекти уметности, а у другој научни поглед на „фрескосликараство“. У трећој књизи зборника, која окупља реферате из музичке и ликовне уметности, од 41 поднесеног реферата место су нашла 33 реферата (23 из музичке и 10 из ликовне области).

Тако ово трокњижје доноси укупно 120 реферата, који ће бити незаобилазна литература свима онима које буду интересовале теме које су научно обрађиване на VII међународном научном скупу *Српски језик, књижевности, уметности*.

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА VII МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

VII међународни научни скуп *Српски језик, књижевност, уметност*, одржан на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 26-27. 10. 2012, лингвистичку тему скупа имао је: *Традиција и иновације у савременом српском језику*. Та тема део је проблематике пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика*, који се у оквиру основних истраживања изводи на ФИЛУМ-у, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Циљ је био да се лингвистичка проблематика међуодноса традиционалног и иновацијског у језику што свестраније научно осветли, како би се неки предвиђени аспекти истраживања динамике структура српског језика могли заокружити, а у другима отворити питања релевантна за истраживања у наредном пројектном периоду. То је тим значајније ако се зна да су традиција и иновације комплементарни аспекти како развоја свакога језика тако и његових структура, тј. да су присутне и на дијахронијској и на синхронијској равни проучавања језика.

У разради дате опште теме било је пријављена 70 реферата, од којих је на скупу одржано 59, а међу референтима су били готово сви (њих 30 од 35) истраживачи са датог пројеката. Од поднесених 59 реферата, 8 референата било из иностранства (Бугарске, Румуније, БиХ и Црна Гора). Неки од одржаних реферата, међутим, нису достављени за штампање, а од приспелих се, након рецензентске процедуре, у зборнику објављује 47 радова, од којих је осам коауторских, тако да тих 47 радова потписује 56 аутора.

У рефератима су, применом различитих лингвистичких метода, разматрани готово сви аспекти опште теме: а) дијалекатски и супстандардни, б) системсколингвистички и лексиколошки в) контрастивнолингвистички, г) социолингвистички и контактнolingвистички, тако да је постављена тема веома добро и вишеаспектно научно осветљена.

Реферати су показали, најпре, да се стандардни језик мора сматрати системом система, јер функционише као систем функционалних стилова. Показано је да се у књижевном језику, и то различито у његовим различитим функционалним стиловима, преплићу традицијске и иновацијске компоненте, у различитим међуодносима: покаткад коегизистирају равноправно, често иновацијска потискује традицијски, неретко долази до различитих диференцијација између њих. Реферати су такође показали да су иновацијским променама најчешћи разлози утицаји страних језика, посебно енглеског, као и убрзан развој појединих функционалних стилова, посебно књижевноуметничког и разговорног. Због тога се и иновацијске црте најочљивије у публицистичком, разговорном и књижевноуметничком стилу стандардног српског језика.

Зато ће ови радови бити незаобилазни у свакој даљој разради дате тематике, без обзира да ли јој се приступало с општелингвистичког, србистичког или контрастивног

становишта.

САДРЖАЈ

О ТРИ КЊИГЕ ЗБОРНИКА СА VII МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ
СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 5

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ ЗБОРНИКА СА VII МЕЂУНАРОДНОГ
НАУЧНОГ СКУПА СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 7

Милица Радовић Тешић

НЕКИ ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТИ
ТВОРЕНИЦА СА БРОЈЕМ ПЕТ / 17

Јованка Ј. Рађић

СПОЈНИ ВОКАЛ: ГРАМАТИЧКА РЕАЛНОСТ ИЛИ
ГРАМАТИЧАРСКА КОНСТРУКЦИЈА (ОД ТУМАЧЕЊА
СЛОЖЕНИЦА ДО ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ) / 25

Милош М. Ковачевић

ПАРТИКУЛЕ *НИ* И *И* У ФУНКЦИЈИ ОБАВЕЗНОГ
ИНТЕНЗИФИКАТОРА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 43

Веселина В. Ђуркин

СИСТЕМ СЛОЖЕНИХ УСЛОВНИХ ВЕЗНИКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 59

Илијана Р. Чујиура

ПРАВОПИСНА НОРМА КАО (НЕСТАБИЛНИ) РЕГУЛАТОР РАЗЛИКОВАЊА
ПРИЛОГА И ПРЕДЛОШКО-ИМЕНИЧКИХ КОНСТРУКЦИЈА / 73

Никола И. Рамић

АКЦЕНАТСКЕ ВИШЕСТРУКОСТИ
У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 83

Радивоје М. Младеновић

ПРЕДЛОЗИ ВРЕМЕНСКОГ ЗНАЧЕЊА *ПРЕД* + *И ПРЕ* +
У ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКИМ ГОВОРИМА
МЕТОХИЈСКО-КОСОВСКО-СИРИНИЋКОГ АРЕАЛА / 91

Јордана С. Марковић

ИБИШ–АГА СТЕВАНА СРЕМЦА И ВИДОСАВА ПЕТРОВИЋА / 101

Драгана И. Радовановић

СТАТУС ДИЈАЛЕКАТСКЕ И ПОКРАЈИНСКЕ ЛЕКСИКЕ
У РЕЧНИЦИМА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА / 113

Гордана С. Дражин

КОМПАТИБИЛНОСТ СТАНДАРДНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И
ДИЈАЛЕКТА (У КЊИЖЕВНОМ ДЕЛУ И ГОВОРУ ГРАДА) / 119

Таијана Г. Трајковић

СРПСКИ ГОВОР АЛБАНАЦА У ПРЕШЕВУ / 125

Мирјана Мишковић Луковић

РЕЛЕВАНЦИЈА, ИНТЕРПРЕТАТИВНА СЛИЧНОСТ И ИНФЕРЕНЦИЈАЛНИ
ОДНОСИ: МАРКЕРИ РЕФОРМУЛАЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 135

Весна Г. Половина, Најталија М. Панић Церовски
ФУНКЦИЈЕ АПРОКСИМАТОРА
У СРПСКОМ РАЗГОВОРНОМ ДИСКУРСУ / 157

Росица Н. Шефчева
ГОВОРНИ ЧИНОВИ НЕОДОБРАВАЊА У
БУГАРСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 169

Александра А. Јанић
СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ У ИЗРАЖАВАЊУ СУБЈУНКТИВНОСТИ
ДА-ДОПУНАМА У СРПСКОМ И БУГАРСКОМ ЈЕЗИКУ / 183

Тања З. Русимовић
РЕСТРИКТИВНОСТ АДЈЕКТИВНИХ КЛАУЗА СА
ВЛАСТИТОМ ИМЕНИЦОМ У АНТЕЦЕДЕНТУ / 195

Јелена Р. Јовановић Симић
ВУКОВ СТИЛСКИ ПОСТУПАК У ИСТОРИЈСКИМ СПИСИМА
(СА АСПЕКТА УПОТРЕБЕ ГЛАГОЛСКИХ ВРЕМЕНА) / 207

Јелена Љ. Спасић
ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА ПРИЧЕ АПОКРИФНА
ГРАМАТИКА НИКОЛЕ ТЕОФИЛОВИЋА / 215

Милка В. Николић
ОДЛИКЕ КЊИЖЕВНОУМЕТНИЧКОГ ФУНКЦИОНАЛНОГ СТИЛА У
ДЕЛУ СУЛЕЈМАН И РОКСЕЛАНА РАДОВАНА САМАРЦИЋА / 225

Оливера М. Дурбаба
О НЕКИМ СПЕЦИФИЧНОСТИМА ПУБЛИЦИСТИЧКОГ
ФУНКЦИОНАЛНОГ СТИЛА^{2 / 237}

Nadežda R. Silaški
ZAŠTO EKONOMISTI (NE) VOLE METAFORE? / 255

Никола Д. Вујчић
ТЕОРИЈА И МЕТОДОЛОГИЈА ЈЕДНЕ ЛИНГВИСТИЧКЕ
АНАЛИЗЕ ДИСКУРСА СА ПРИМЕРИМА ИЗ ДИСКУРСА
ПРЕДИЗБОРНЕ КАМПАЊЕ У СРБИЈИ / 267

Бранка Л. Миленковић, Савка Н. Благојевић
ТЕМАТСКА КОХЕЗИЈА У ЕСЕЈИМА СТУДЕНАТА НА
СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ / 287

Sabina J. Halupka Rešetar, Biljana B. Radić Bojanić
ELEMENTI ENGLSKOG JEZIKA U SMS-OVIMA NA SRPSKOM JEZIKU / 297

Ивана Б. Палибрк
ГРАФОСТИЛЕМИ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ / 309

Марко М. Јанићијевић
О МОДАЛНОСТИ У ЗАКОНСКИМ АКТИМА НА СРПСКОМ
И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ / 319

Гордана Д. Димковић Телебаковић
О НЕКИМ АСПЕКТУАЛНИМ ПРИЛОЗИМА У САВРЕМЕНОМ
СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ / 329

Tiana M. Tošić
PREDIKATIVNI ATRIBUT NASPRAM „MALIH KLAUZA“ / 339

Даница Б. Негељковић
ОПШТА И ПОСЕБНА ДИРЕКТИВНОСТ У ПРИЛОШКОМ
СИСТЕМУ НЕМАЧКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА / 351

Tijana V. Ašić, Milana L. Dodig
ОРОЗИЦИЈА PEU – UN PEU У FRANCUSKOM I NAČINI
NJENOG IZRAŽAVANJA U SRPSKOM JEZIKU / 363

Веран Ј. Шианојевић
НАРАТИВНИ ПРЕЗЕНТ У БОПИЋЕВОЈ БАШТИ СЉЕЗОВЕ БОЈЕ
И ЊЕГОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ / 373

Вера Ж. Јовановић
ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВИ
ЕКВИВАЛЕНТИ У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ / 385

Анђелка Д. Пејовић
О СИМБОЛИЦИ БОЈА У ФРАЗЕОЛОШКОМ СИСТЕМУ
СРПСКОГ И ШПАНСКОГ ЈЕЗИКА: ЦРНО НА БЕЛО / 399

Анеџа Г. Тривић
СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ИДИОМАТСКИХ ИЗРАЗА С КОМПОНЕНТОМ
ГЛАВА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ И ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ / 411

Предраж Ј. Муџавић, Ана В. Сивачки, Anastassios L. Kampouris
ДЕЛОВИ ТЕЛА КАО КОНСТИТУЕНТИ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У
САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ, ГРЧКОМ И АЛБАНСКОМ ЈЕЗИКУ / 421

Видан В. Николић
О БОТАНИЧКОМ ТЕРМИНУ SZERB TÖVIS (СРПСКА БОЦА –
XANTHIUM SPINOSUM) У МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ / 435

Таня Иванова
РОДИТЕЛНО – ДАТЕЛЕН ПАДЕЖ В ГРЉЦИ И СРЉБСКИ ЕЗИК – ДВЕ
ФОРМИ, ИЗПЉЊЈВАЩИ ЕДНА ГРАМАТИЧНА ФУНКЦИЈА / 445

Душанка С. Звеквић Душановић
МАЂАРСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ СРПСКИХ СИНТАКСИЧКИХ
КОНСТРУКЦИЈА С ВЕЗНИКОМ ДА / 453

Tatara M. Jevrić, Anica R. Radosavljević
SLIKA ŽENE U POSLOVICAMA NA ENGLISKOM I SRPSKOM JEZIKU: JEZIK
KAO SREDSTVO PROMOVISANJA PRIHVATLJIVOG PONAŠANJA / 467

Евелина Грозданова
ПРАВОПИС СРПСКОГ ЈЕЗИКА ИЗ 2010.
И МИШЉЕЊА О ЊЕМУ / 475

Иван П. Чобанов
СРЉБСКИТЕ И БЉГАРСКИТЕ АНТРОПОНИМНИ ХИПОКОРИСТИКИ,
ОБРАЗУВАНИ С ФОРМАТИ С [Ѓ] В СЉСТАВА СИ / 481

Герѓана Петикова

МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗУВАНИ ОТ РИМСКИ ПРЕНОМЕНИ,
В АНТРОПОНИМИЧНАТА СИСТЕМА НА СРЪБСКИЯ ЕЗИК В
СРАВНЕНИЕ С ЕЗИЦИТЕ ОТ *SLAVIA ORTHODOXA* / 491

Свејла Рускова Ђермановиќ

О НЕКИМ МОРФОЛОШКИМ ГРЕШКАМА КОД СТУДЕНАТА
СРБИСТИКЕ НА УНИВЕРЗИТЕТУ У ПЛОВДИВУ / 503

Жељка Љ. Бабиќ

ПРЕВОД И ЈЕЗИЧКИ ИДЕНТИТЕТ / 511

Дарко Ж. Тодоровиќ

РАДМИЛА ШАЛАБАЛИЌ КАО ПРЕВОДИЛАЦ ПЕТРОНИЈА / 525

Марина С. Јањиќ

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА КЉУЧНИХ ПОЈМОВА
У НАСТАВИ МАТЕРЊЕГ ЈЕЗИКА / 543

Јелена Р. Даниловиќ, Таџјана С. Грујиќ

Ц-ТЕСТ КАО МЕРНИ ИНСТРУМЕНТ ЗНАЊА МАТЕРЊЕГ И
СТРАНОГ ЈЕЗИКА – КОМПАРАТИВНА СТУДИЈА / 555

Милица Радовић Тешић
Београд, Училишњски факултет

НЕКИ ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТИ ТВОРЕНИЦА СА БРОЈЕМ ПЕТ

У раду се анализирају сложенице и изведенице са бројем *пет* у првом сложеничком делу одн. у граматичкој основи. Ауторка закључује да се непроменљивост овог броја у језику управо надокнађује слагањем или везањем са различитим основама, чиме се задовољава потреба за квантификацијом, посебно у неким стручним областима (ботаника, историја, музика, метрика и др.). Истиче се да је и симболика бројева важна за утврђивање лексичко-семантичког аспекта речи творених са бројевима.

Кључне речи: бројеви, број пет, сложенице, симболика бројева, творбени правци

0. За граматичку и научну литературу српског језика дуго бројеви нису били посебно занимљиви, па су се опсервације о њима како у граматичком тако и семантичком погледу више односиле на „попуну” општег погледа на врсте речи и њихов морфосинтаксички статус него на детаљан и потпун опис. У последње време, међутим, и тај језички сегмент долази у домен различитог интересовања.¹ Кад су у питању творбено-семантички аспекти именичких сложеница са бројевима у свом саставу односно творбеној основи, један целовит осврт (у оквиру расположивог корпуса који је омогућавала грађа Речника МС) дала је Д. Вукићевић (1995: 166–170).² На сложенице с бројем у првом делу одговарајућу пажњу је посветио и И. Клајн, додуше нешто више на именичке него на придевске сложенице. Он говори посебно о сложеним бројевима, а посебно о сложеницама с бројевима у првом делу – именичким и придевским.³ Наравно, пре њега, на сложене бројеве освртао се и М. Стевановић (Стевановић М. 1964), а бројеви су иначе синтаксички занимљиви за граматичаре због конгруенције са партитивним и паукалним синтагмама, која и савременим говорницима често прави проблеме.

1. Пажњу нам је привукла бројност деривата са мотивном основном броја *пет* (и другим бројевним облицима са том основном: *петци*, *петперо/петоро*) у првом сложеничком делу или са таквом граматичком основном у изведеницама.⁴ То је посебно важно за речнике, а незаобилазно са становишта лексикографске обраде и формулисања значења у дескриптивном речнику. Корпус Речника САНУ даје прилично широку слику обима и разноврсности ове лексике, а њихова обрада залази у семантичка разграничења између ендоцентричних и егзо-

1 Колико нам је познато, у претпрошлој години једна докторска дисертација о бројевима је одбрађена на Сорбони, а друга (Горана Зељића) одбрађена је на Филолошком факултету 2012. г. у Београду, што ће свакако употпунити одређене празнине у српској језичкој науци.

2 Уп. Вукићевић Д. 1995: 166–170.

3 Уп. Клајн И. 2002: 76–81 и 112–115.

4 И. Коњик и Н. Вуловић (2005) су навеле да гнездо броја *пет* има 368 лема, што надилази гнезда многих полисемичних речи. Од тога су 224 сложенице. Разуме се да њихова искориштеност није потпуна, јер су многе од њих ближе терминима, регионализмима па чак и околицизмама. Најновија је нпр. Павићева *пешковача* „мала соба намењена за седење, обично само петком (у манастиру)“.

центричних сложеница, што је у великој мери битан критеријум приликом дефинисања значења. Уз то се могу дати назнаке и доћи до квалитетних података о сферама употребе и хронолошком сведочењу појединачних творбених облика. Корпус пружа материјал и за закључке о дијахроним лексичким померањима у развоју српског лексичког система. (Секцију са бројем *пет* ауторка овог чланка радила је иначе у редакторској фази за Речник САНУ⁵, што је и послужило као основна подлога примењеној анализи.) У суштини, овај рад ће представљати својеврсну допуну ономе што је обрађивач исте речничке секције – Ивана Коњик (у коауторству са Наташом Вуловић) представила у раду *Семантичко-деривациона анализа броја пет* (Коњик–Вуловић 2005) са ослонцем на методолошко-концепцијски приступ дат у Предговору *Семантичко-деривационог речника* (I део, Нови Сад 2003). Коауторке дериватима приступају „степеновањем“, према творбеној основи (*пет* – *петшица* – *петшичар*). Будући да је у њиховом раду врло прецизно (по датој методологији овога речника) третиран и представљен исти речнички корпус, са конкретним статистичким подацима, овде ће се творбени обрасци посматрати резултативно, тј. са аспекта утицаја творбене семантике на лексички развој и богаћење.⁶ Све више смо уверени да је корпус Матичина речника у многим граматичким, а посебно творбеним анализама недовољан за потпуно сагледавање језичког система. То се посебно односи на бројеве који још нису сви у потпуности лексикографски третиран на већем корпусу. Предстоје још (у Речнику САНУ) неурађене секције са бројем *шри*, *четири*, *шест* и *седам*, те пуно семантичко, творбено и лексиколошко сагледавање уследиће тек кад се сви ови ентитети упореде и сагледају као систем. У 18. књизи је обрађен број *осам* и његови деривати. Сумарним прегледом се може закључити да је секција тога броја 2–3 пута мања од деривата са бројем *пет*.

2. Још се нису сасвим учврстили научни ставови у српским граматикама шта треба сматрати сложеницом. Јединствено мишљење ремете речи с префиксима које једни лингвисти, с правом, сматрају посебним творбеним начином. Код префиксације, наиме, префиксални формант функционише у неким аспектима слично суфиксу, тј. као везани елеменат, самим тим што се префикси не јављају самостално као лексичке него као функционалне јединице у реченици. Ми ћемо поћи од схватања да сложеница обухвата две лексичке основе (ретко више) које се спајају, било просто или са спојним вокалом, при чему друга основа утиче на категорију нове речи, независно од тога да ли сама представља самосталну реч или се други део не јавља самостално јер је у питању допунско извођење од обе основе истовремено. Реч је, дакле, о два типа слагања: слагање и сложено-суфиксална творба у оквиру којих је иначе карактеристично неколико творбених модела. На формалном плану, главни критеријум за утврђивање смера творбе је самосталност или несамосталност појединих творбених основа.

5 19. књ. Речника САНУ [рукопис у штампи].

6 Из корпуса које су ауторке представиле ми ћемо изоставити деривате са сложеним бројевима *петинаест*, *педесет*, *петсто* из семантичких разлога, јер је реч о различитој бројевној вредности без обзира што се формално, као морфема број пет налази у тим образовањима (*петодинарка* и *педесетодинарка* се вредносно разликују; *петогодишњак* је дете, а *педесетогодишњак* је човек средњих година). Наиме, у творби речи је битна творбена основа, па нпр. *петшичар* се може посматрати у суштини као првостепени дериват од *петшица*, а не само као другостепени од *пет*. Дато броју деривата могу се додати и имициви *Петко*, *Петковић*, *Петкана*, *Петка* чија је мотивација у савременом језику избледела (*петко* – често назив домаћим животињама које су на свет дошле у петак, а *петшак* је „пети дан у недељи“).

2.1. Вукићевић наводи 8 именица мотивисаних бројем *пеш* у првом делу, а други сложенички део чине именице у номинативу (једине или множине) које се јављају и самостално: *пешобанка*, *пешобој*, *пешогодишњица*, *пешоколониш*, *пешолист*, *пешоугао*, *пешоугаоник*, *пешохиљадарка*. Као што видимо, узете су у обзир само творенице које у другом делу имају самосталну именицу, а не и творенице тзв. сложено-суфиксалне творбе. Структурно, а посебно семантички посматрано, чини се да је у нашој парцијалној анализи (тј. у оквиру броја *пеш*, или са основом *пеш-*) умесно посматрати бројевне сложенице заједно, с обзиром на њихов први сложенички део који упућује на ближу семантику речи из другог дела који учествује у семантичком обликовању творенице и категоријално (*пешеросипрашан* – *пешеросипрашница*, *пешолист* – *пешолистан*) или се у оквиру исте категорије јављају мање семантичке модификације настале учешћем различитих суфикса, често у синонимним облицима (*пешикамен*, *пешикаменац*; *пешокњижје*, *пешокњиштво*; *пешокруна*, *пешокрунка*, *пешокрунац*; *пешодинарац*, *пешодинарка*). Поред тога, у творбеним механизмима говорника језика продуктивност творбеног гнезда утиче на укупни систем те се потреба за бројевним квантификовањем јавља као системска нужност повезана за језичком тежњом за економишношћу израза. А то је, уосталом, сврха сваке творбе. То би значило да је за продуктивност творбеног модела именица с бројевима у првом делу упутно стављати и придеве у близак контекст, јер се тиме представа о творбеном обрасту појачава.

И. Клајн даје шест творбених модела именица са бројевима у првом сложеничком делу – два модела без суфикса и четири модела са суфиксом, тј. сложено-суфиксалном творбом. Кад су у питању образовања са основом броја *пеш*, наводи се у *Творби* укупно 12 именица: *пешобанка*, *пешобој*, *пешогодишњак*, *пешодинарка*, *пешоколониш*, *пешолејка*, *пешолеће*, *пешојарац*, *пешојрсишца*, *пешоугао*, *пешоугаоник*, *пешохлебница* (Клајн И. 2002: 77–79). Неочекивано, у регистру појмова појављују се само 4 примера придевских сложеница са бројем *пеш*: *пешокрак*, *пешојрсишћини*, *пешосипраначки*, *пешоугаони* (Клајн И. 2002: 341).

2.2. Ако дате сложенице посматрамо у дијахроном аспекту, запажамо да су се оне јавиле још у старом српском језику. Даничић⁷ бележи придев **петодњевъ-нь** и именицу **петомеріе**.

2.3. Грађа која обухвата два века (вуковског) књижевног језика пружа комплетнију слику укупног развоја творбених модела. Овај корпус ће показати три ствари: (1) колико су модели стабилни, (2) колико су још увек „неопходни“ у језику да би именовали „упетостручене“ појмове или њихове особине у систему осталих бројевних сложеница и (3) колико су ослоњени на целокупан бројевни систем.

2.4. У менталном поимању бројеви су врло присутни: све се такорећи броји, изражава бројевима, квантификује, мери на разне начине – сати, дани, недеље, месеци, године, новац, дужина, ширина, килограми, храна, приноси, људи, животиње итд. Избројавање је пратећи феномен у објективној стварности, а подаци исказани бројевима су неодвојиви део живљења. Па ипак, кад је у питању употреба у језику, бројеви су од свих врста променљивих речи, у обрнутој сразмери са њиховом семантичком вредношћу и употебом у језику. И поред тога, симболика бројева је у многим случајевима неодвојива од њихова учешћа у лексико-

7 Уп. Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, Београд 1975 [фотокопија издања: Београд, 1863–1864].

ну, али истовремено и симболика и границе избројивости сужавају или одређују домен семантичке разумењости у језику.⁸ Она је можда нешто присутнија у фразеологији са бројевима (*петти во, петта колона, петто коло, петти пољак, маритти као пас за пету ногу, петти глас*). Стога је њихова примарна семантичка функција да показују квантификативне *одnose*, као апстрактну бројевну категорију, према именичком појму.⁹ С обзиром на морфолошку непроменљивост броја *петти* и ограниченост слагања облика *петторо/петтеро* са именицама, разумљиво је да је сужена и могућност слагања двеју основа.

Поћи ћемо од чињенице да основни бројеви у различитим културама имају изразиту симболичку вредност. У нашој традицији број *петти* се најчешће везује за „пет прстију на руци“ која је главни параметар према коме се он одређује.¹⁰ Ако погледамо речнике симбола запажамо да је у концепту бројева симболика различита у појединим културама и религијама. У Речнику религијских појмова каже се „пет, по једнима најсрећнији број, означава потпуност; по другима симбол живота ... пет је молитви у исламу и пет његових стубова; пет је чула; пет је симбол пет Христових рана...“¹¹ Тако нпр. *Речник симбола* француских аутора Жана Шевалија и Алена Гербрана¹² третира симболику броја *петти* код разних народа у 15 тачака и на 6 страна. Општа симболика овога броја према датом речнику може се сажети у три речи: пет је број *средистија, склада и равнотеже*. У српском симболизму *петти прстију шаке* семантички је садржано нпр. у изразу при руковању: (*Ево*), *петти пошпених!* (каже се у Пиви, Црна Гора).

3. Мотивација шаке „са пет прстију“ је у семантичкој бази више именица: *петтопрсница, петтеройрстиац, петтопрси, петтопрсиак, петтопрстиац, петтопрстица, петтопрсика, петтопрстиница, петтопрстиовка* итд.¹³ Ако погледамо учешће *петти прстију* руке, као мотивационе базе, у народним загонеткама, значи дијахроно, приметимо неколико варијација. Изведеница или сложеница са творбеном основом *петти-, петтер-, петти- петти-о-, петтор-* као детерминатор се јавља само уз збирну именицу „војска“ која је овде метафора за „вредне прсте“ у десет ликова: *петтељева, петтерава, петтерева, петтерова, петтојора, петтопрстиа, петтопрска, петторија, петторога, петторона*. Реч је о регионализмима из дијалекатског идиома српског језика, данас изван књижевног стандарда. Сви облици се јављају само уз именицу „војска“ и заједно са њом значе: „у народној загонети, пет пр-

8 М. Ивић у тексту *Актуелне лингвистичке теме у 2001. години* скренула је пажњу на улогу „менталних догађања“ у језику, истичући да ће наредна лингвистичка истраживања бити (и да већ јесу) усредсређена на „варијабилност у управљању менталних очију, односно слобода у бирању оног менталног стајалишта са којег ће се ствари сагледавати и саопштавати“. Истичући да се данас многи светски лингвисти баве управо испитивањем тзв. *микроталасних варијација* остварених и на нивоу лексике и на нивоу синтаксе, она закључије да ће осим теоријских спознаја таква испитивања имати и практичну корист јер ће омогућити „адекватније разумевање сопственог језика, а самим тим и боље уочавање онога на шта треба указивати у процесу наставе гуђер“ (Ивић М. 2002, 9–10).

9 Ако бисмо пак применили начине концептуализације когнитивне лингвистике, која реорганизује врсте речи, чини се да би бројеви дошли у групу са придевима и предлозима, као *речи односа*.

10 Отуда и речничка дефиниција слично изгледа: *број који казује количину колико има прстија на људској руци, за један већи од четвори* (Речник МС) или: *прости број који означава количину која одговара броју прстију једне руке* (ЈРМС).

11 Уп. Цвитковић И. 2009.

12 Уп. Шевалије–Гербран 2004.

13 Концепт тог броја свакако има утицаја и на све оно што се одражава на лексичком систему, што ћемо показати на једном примеру.

стију руке“. Загонетка се иначе односи на прсте који бришу нос.¹⁴ Први пример *петешјева војска* налазимо само у Вукову Рјечнику у значењу *прсти* које је и за Вука било више претпоставка него тврдња: *Подигне се петешјева војска, те оћера по леду жоведа кад ми бјеше у кишу вишеница*¹⁵ (*чини ми се прсти кад се њима задржава у карлици скорупи а млијеко се саљева у коштао*).

Није тешко закључити да је непроменљивост броја *пет* разлог што се јављају у дериватима различити облици.

4. Са основом *пет-*, *петш-*, *петер-*, *петерш-*, *петшор-* као јасно уочљивих ентитета, у грађи се јављају како сложенице тако и у нешто већем броју изведенице, али и изведенице од сложеница које су у творбеној основи (*петикамен*). Набројаћемо сложенице које у свом саставу имају две творбене основе:

петеро-: *петеровеслица* (лађа са пет весала), *петерозласје* (муз.), *петерождоцац* (= петогодац), *петерозвук* (муз.), *петерокап* (бот. лист), *петерокапница*, *петерокућ*, *петерокућник*, *петеролиштрѣвача*, *петеропрстац* (бот.), *петерослоз* (метр.), *петеросирајница*, *петерочланик*, *петерочланичник* (метр.);

пети-: *петидесетник*, *петилеб*;

пет-: *петикамен*, *петикаменац*, *петилист* (бот.);

пет-о-: *петшобанка*, *петшобој*, *петшобрашучед*, *петшогимназијалац*, *петшогласник*, *петшогдоцац*, *петшогдошњак*, *петшогдошњаница*, *петшогдошњише*, *петшогштка*, *петшоградац*, *петшоградност*, *петшодинарац*, *петшодинарка*, *петшодеоба*, *петшодневка*, *петшодоларка*, *петшодрамац*, *петшодралица*, *петшозарник*, *петшозарниј*, *петшозвук* (муз.), *петшозрак*, *петшокапница*, *петшокњижје*, *петшокњижшиво*, *петшоколоница*, *петшоколониш*, *петшоколониширање*, *петшокрак*, *петшокрака*, *петшокрачац*, *петшокруна*, *петшокрунка*, *петшокуљавина* (покр. лоше друштво, фукара), *петшокућник*, *петшолетка*, *петшолете*, *петшолест*, *петшолеста*, *петшолестица*, *петшолешњача*, *петшомесечар* (војник), *петшомешка* (пушка), *петшомешковић*, *петшоножац* (?), *петшојарац*, *петшојерац*, *петшојрашњак*, *петшојпрез*, *петшојпрсница*, *петшојпрст*, *петшојпрстак*, *петшојпрстац*, *петшојпрстица*, *петшојпрстка*, *петшојпрстница*, *петшојпрстовка*, *петшоразложник*, *петшорег*, *петшорешка*, *петшороз* (бот.), *петшорожац*, *петшорошка*, *петшорочић*, *петшосиш*, *петшосишонац*, *петшосишопје*, *петшосишранац*, *петшоугао*, *петшоугаоник*, *петшохиљадарка*, *Петшохлеб*, *петшохлебник*, *петшохлебница*, *петшочланкаш* (зоол.), *петшочисленик*, *петшошестшерац*, *петшошколица*, *петшошколка*, *петшошарац*;

петоро-: *петорокућ*, *петорокућник*, *петшоролест*, *петшоросилеш*, *петшоросирајница*.

4.1. Заједничко код свих наведених примера је семантички творбени елемент или корен *петш-* исказан било основним, редним или збирним бројевима у првом сложеничком делу творене именице. Запажамо даље и различите врсте слагања које у значењској дефиницији поједних образовања не играју најбитнију

14 Све потврде за остале облике су из Србије, Славоније, Црне Горе а највише их је из нар. заг. које је скупи Стојан Новаковић (Београд – Панчево, 1877). То су углавном варијанте примера: *Ошуд иде петшопора* војска, да обреше Соломуну врашца; *Подигла се петшопрста* војска и пороби Анадерка краља; *Ошуд иде петшорона* војска, увашише оберјана бана, њим удрише о смрдјева врашца (Вук, Рј.); *Подигла се петшерава* воска, те пороби и цара и краља, и цмиљева отворила врашца (*пршти кад усекљују нос*) (НЗаг., С. Новаковић, 177); *Подигне се петшерева* војска да очисти смрдјева врашца (Љ. Мићевић 1, 353). *Ошуд иде војска петшерева*, да отвори врашца смрдјева (Слав., Милеусн.; БВ 1894, 75); *Подигла се петшорожа* војска а на једнога краља балавога и отприса смрдјева краља. *Онда се усекне са свих петш прста* (Оток, Ловрет, ЗНЖ 7, 157).

15 У Вуковом Рјечнику: *вишеница f* (у Херц.) *vide* ишеница.

улогу. Тако се са истом основном у другом делу слаже или спаја и збирни и основни број, а алтернативан је гдекад и спојни вокал: *пешерозвук* и *пешозвук*, *пешерозодац* и *пешозодац*, *пешилисти*, *пешолисти* и *пешоролести*, *пеших(х)леб* и *пешохлеб* што говори да исту семантику у твореницу уноси сама основа броја а не класификационе врсте (основни или збирни, а само у малом броју случајева редни бројеви).¹⁶ Ово се при дефинисању сложеница у речнику свакако мора узимати у обзир, посебно код међусобног упућивања. При томе као стандарднији треба узимати онај облик који је фонетски најпогоднији, а облички најутемељенији у систему осталих бројева.

Иако творбену структуру сложеница чине творбене основе броја са спојним вокалом или без спојног вокала и именица у другом делу, за један број наведених сложеница са сигурношћу се може тврдити да су настале сложеном суфиксацијом (у њима се именица не јавља као самостални ентитет) односно да у неким случајевима чак припадају изведеницама насталим према обичнијим (или чешћим у употреби) придевским сложеницама. Ту несумњиво спадају именице настале према овим придевима: *пешеројрста*, -а, -о, *пешероспрашан*, -ина, -ишно *пешерочлан*, -а, -о, *пешојласан*, -сна, -сно, *пешојдневни*, -а, -о, *пешојкрак*, -а, -о, *пешојлепан*, -ина, -ишно, *пешојмесечни*, -а, -о итд. У неким случајевима свакако се може говорити и о двојакој мотивисаности, где је творба могла ићи слагањем или паралелно извођењем према придеву, и у таквим случајевима скоро да је немогуће одредити шта је примарније: *пешер-о-спраш* + (н)ица или *пешероспраш*(а) + ица, тј. дефиниција ове именице може бити такође двојака: *пешероспраш*ица је „зграда која има пет спратова“ или „петероспратна зграда“.

5. Шта се све може закључити из лексикографски обрађеног корпуса? Чини нам се следеће:

1. Велики број сложеница и изведеница са бројем *пеш* показује да се непроменљивост броја надокнађује слагањем са именичким или придевским основама са потребом квантификовације.
2. Потреба за овим творбеним моделима и даље постоји, посебно у стручним текстовима (ботаника, музика, историја, метрика и др.).
3. Постоји ослоњеност на укупан бројевни систем. Уз неке основе слажу се скоро сви основни бројеви.
4. Символика броја *пеш*, дијахроно посматрано, има утицаја и на нека творбена образовања.

16 Тако И. Клајн сматра да је у основи именице *пеш*ица редни број (а не основни) пошто је реч о непроменљивим бројевима (као *седм-ица*, *осм-ица*) иако је јасно да се у случају броја *пеш* (*пеш-ога*) основа редног броја поклапа са кардиналним бројем. У случају броја *девет* (где се основа редног броја такође поклапа са кардиналним бројем) стандардно је *девет*ка, али је у старијем српском језику постојао и облик са суфиксом -ица: *девет*ица. РСАНУ је забележио три примера (аутори: Шпанић Љ., 1853; Петровић Емил, 1938; Витковић Михаило, превод, 1830) у значењу „цифре 9 и онога што је означено том цифром“, што се у стандарду именује дериватом *девет*ка.

Литература

- Вукићевић Д. 1995: Душанка Вујовић, „Именичке сложенице у српском књижевном језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXVIII/1, Нови Сад, 127–174.
- Ивић М. 2002: Milka Ivić, *Red reči*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- ЈРМС: *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Клајн И. 2002: Иван Клајн, *Творба речи*, први део: *Слагање и префиксација*, Завод за уџбенике, Београд.
- Коњик И. – Вуловић Н. 2005: Ивана Коњик–Наташа Вуловић, „Семантичко-деривациона анализа броја пет“, *Наш језик* XXXVIII/1–4, 43–64.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 19. књига [рукопис у штампи], изд. САНУ, Београд.
- Семантичко-деривациони речник*, св. 1, Нови Сад, 2003.
- Стевановић М. 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научно дело, Београд.
- Цвитковић И. 2009: Иван Цвитковић, *Речник религијских појмова*, Прометеј, Нови Сад.
- Шевалије–Гербран 2004: Žan Ševalije i Alen Gerbran, *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*, prevod: Pavle Sekeruš, Kristina Koprivčec, Isidora Gordić, изд. „Stilos“, Novi Sad.

SOME DERIVATIONAL-SEMANTIC ASPECTS OF WORDS WITH THE NUMERICAL CONCEPT 'FIVE'

Summary

In the study we investigate compounds and derivatives with the numerical concept 'five' in the primary position of a compound, that is in the grammatical base. The author concludes that the ability of this concept to stay constant formwise in language is compensated by congruence and bondage with the different basis, where we satisfy the quantification need, especially in some expert domains (botanics, history, music, metrics etc.). We accentuate the symbolics of numerical concepts as significant for denoting lexical-semantic aspect of numerical concepts.

Милица Раговић Тешић

Јованка Ј. Радић

СПОЈНИ ВОКАЛ: ГРАМАТИЧКА РЕАЛНОСТ ИЛИ ГРАМАТИЧАРСКА КОНСТРУКЦИЈА (Од тумачења сложеница до језичке политике)¹

У раду се преиспитује статус тзв. спојног вокала у структури сложених речи српског језика. Доказује се да оно што граматографија представља као спојни вокал припада првом делу сложеница: *сладо-* у *сладолед* или *рибо-* у *риболов* су аломорфи коренских јединица *слад-* и *риб-*, којима *о* (*/ е*) придолази као назнака несамосталне (детерминативне и доследно неререференцијалне) употребе. Обележја таквих аломорфа се повезују са неутрумом, чије се граматичке функције изводе из његовог положаја у структури рода као лексикосемантичке (тзв. природни род) и референцијално-граматичке (моција рода), класификационе граматичке и флексионе граматичке категорије. Указује се на сличност функције првог дела сложеница са функцијом прилога и оспоравају се налази да у српском језику постоје сложенице са напоредном односом делова. У даљем се току анализе, где је посебна пажња посвећена кованици *српскохрватски*, указује на иста формативна обележја првог дела сложених и полусложених речи, чија се двочланост јасно одражава у писању (*српско-хрватски*).

Кључне речи: творба, сложенице, спојни вокал, неутрум, референција, детерминативни однос, напоредни однос, *српскохрватски*

1. На чињеници да нове речи у словенским језицима најчешће настају извођењем и да ти језици „нису нарочито склони композицији“, у науци је уопштен став да су његове старе и нове сложенице „настале претежно као калкови“ (Клајн 2002: 15) – најпре превођењем са грчког, а потом и са латинског и немачког језика (Исто). Уз читав систем двотематских властитих имена и много других општесловенских сложених речи, таквом се виђењу противи само општесловенско *човек* (< *čelo-věky* или **čьlo-věky*, Skok: *čovjek*) – темељна реч-појам чију сложену структуру нико не доводи у питање. И да је једина,² та реч би морала бити довољна да се замислимо над учењем о словенским сложеницама као калковима.

1.1. Стоји, наравно, чињеница да је у словенским језицима заступљенија творба речи суфиксацијом, што им омогућавају развијени системи суфикса, везаних семантичкокатегоријалних јединица које изведену реч аутоматски уводе

1 Прилог је рађен у оквиру научноистраживачког пројекта „Обрада старог српског писаног наслеђа и израда *Речника црквенословенског језика српске редакције*“ (178030), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије. Верзија рада је прочитана под радним насловом „Спојни вокал – морфема као разликовно обележје (неутрализатор)“ (VII Међународни научни скуп *Језик, књижевности, уметности*, Крагујевац 2012).

2 У српском језику су као називи родова и врста у животињском и биљном свету сразмерно честе како сложенице (исп. *биљојед*, *месождер*, *свашићојед*, *мравојед*, *белоушка*, *медвед*, *кукувија*; *чуваркућа*, *милодух*, *гороцветић*, *драгољуб*; *виригон*, *вукодлак*), тако и сложени (синтагматски) називи (*слепи миш*, *бела рада*, *хајдучка права*, *мајчина душица*). На то да сложенице типа *милодух*, састављене „из придева и супстантива“, морају „увијек значити име нечему“ указивао је још Ј. Живановић (1904: 187).

у нов „језички свети“ (Бошковић 1936: 67) – у нову граматичку категорију (*стшар, стшарост, стшарити*) и у одређен категоријални тип појмова (*стшарина, стшарац и стшарица, стшарашељ, стшарешина, стшарост, стшарење; стшарити, стшарити се* итд.). Ту системски важну способност, са којом могу бити повезана запажања странаца о нарочитом начину мишљења словенског света,³ немају јединице са значењем: оне не категоришу непосредно, већ значе (посредују и представљају) нешто одређено (*риболов, јуџоисток, расшникућа*).

1.2. Имајући у виду то да су изворне српске сложенице по правилу егзоцентричне, као и то да двотематске творбене основе не искључују суфиксацију, разлика између слагања и суфиксације у српском језику би се могла посматрати као процес формирања сложених основинских јединица (*риболов- среброљуб-, ситш-ногор-*), на једној, и процес формирања речи, на другој страни. Статус речи на исти начин задобија творбена основа са једном (*лов-о, риб-а, џор-а, сребр-о; лов-ац, џор-ица, ситш-ица, љуб-ав; ситш-(а)н/-о, -а, -о!, љуб-и/-итш/*) и са две тематске јединице (*риболов-о, риболов-ац; среброљуб-ац, среброљуб-је, среброљуб-ив; ситш-ногор-ица*): обе врсте основа самосталним речима постају како асуфиксалном, тако и суфиксалном творбом.⁴ На исти би се начин, као разлике формативне природе, могле протумачити и разлике у првом делу сложених основа: у сложеницама типа *медвед* и *зимзелен* тај део у слагање улази као гола коренска јединица, док у *риболов, самојток, ловосијај* или *винојија* тражи посебно формативно обележје. Саме по себи, ове паралеле говоре да може бити спорно постојање оног оног што се у науци назива „спојни вокал“.

2. Даћемо кратак преглед тумачења спојног вокала у српској (и словенској) граматографији, и то претежно на основу увида које је не тако давно изнео И. Клајн (2002: 23–27). Ти увиди показују да је статус тзв. спојног вокала у науци о језику споран по неколико основа.

2.1. Сам термин *спојни вокал* говори да је ту јединицу наука о језику препознала као елемент чија је функција да повеже (споји) две коренске морфеме у једну сложену основу (*/сложену реч*). Такав какав је, тај термин (исп. и „спојник, спојница, везивни вокал, везивна морфема, спојни формант“, Клајн 2002: 23) указује на разумевање да је реч о нарочитој јединици, односно, о в о к а л у (гласу, исп. термин „спојни глас“, т. 4.3) који нема разликовну вредност, већ „спојну“ (везивну) функцију. По свој прилици, то виђење је производ аналошког повезивања те јединице са улогом везника у синтакси (нпр. са *и* или *а*),⁵ на шта указује

3 Исп. „То је мистерија словенског ума: иако изгледају у потпуности као људи од акције, Словени су сасвим свесни унутрашњег живота из кога та акција извире, што је дар који код других народа имају само интелектуалци“ (R. Vest, *Crno jagnje i sivi soko*, Beograd 2008: 688), или: „Стефан Душан је јасно исказао ону исту тежњу која је и данас врло карактеристична за Словене – *жељу да се сагледа целина* [ист. Ј.Р.]“ (Исто: 669). Ово „жеља да се сагледа целина“ би се могло формулисати као „нужност да се пође од целине“: суфиксална творба именица подразумева аутоматско увођење изведене речи у одређену категорију појмова, тј. класирање по категоријалном типу предмета које дати суфикс назначавача (о категоријалним вредностима суфикса више у раду „Суфикси *-ина* и *-ица* као опозити у географској терминологији и топонимији“, *Ономашиолошки прилози* XXII – у штампи).

4 На ово је имплицитно указао Ђура Даничић, који сложене речи није подвргавао посебној анализи „највише за то што је и у њихову постању главно наставак, јер их без њега не би ни било“ (према Живановић 1904: 176).

5 За разлику од тзв. спојног вокала, према коме се у систему не види ниједна друга јединица са сличном функцијом, системи везника почивају на функционалним разликама типа *одређено* | *неодређено* – неутрално (нпр. *сушрошни* | *расшавни* – напоредни – *закључни* | *искључни*), тј. на функционалним структурама из којих се извлаче вредности јединица.

Белићев термин „копулативна сложеница“ и тумачење да „*џлухонем* значи ‘глух и нем’“ (Белић 1949: 108) или да *џуџоисточни* значи „и јужни и источни“ (Исто: 110).

2.2. Кад је у питању типолошко сврставање ове јединице, савремена наука у том погледу углавном остаје несагласна или неодређена. Клајнов преглед новијих лингвистичких погледа на „улогу спојног вокала“ у сложеницама српског језика (Клајн 2002: 23–27), који првенствено имају ослонац на учењу руских лингвиста, показује да највише несагласја има око утврђивања граматичког статуса те јединице: „да ли је спојни вокал [а] ‘интерфикс’, дакле морфема бар делимично аналогна префиксу и суфиксу,⁶ или је пак [б] морфонолошки елемент са чисто формалном функцијом везивања“ (Клајн 2002: 23). Као „компромисни став“ Клајн (Исто) препознаје Ремелмајерово гледиште да је спојни вокал афикс без семантичке вредности, тј. да асемантичност спојног вокала чини основну разлику између њега, на једној, и свих осталих афикса (творбених и граматичких), на другој страни (Исто: 23–24). Овакво гледиште Клајн препознаје и код хрватских граматичара из 80-их година прошлог века, где примећује и једну контрадикцију: тврдња „спојник није значљиво творбено средство“ стоји у контрадикцији са тврдњом да „спојник је значљива јединица – он значи спајање, само што то није творбени него граматички садржај“ (Исто). Указујући на „магловитост и замршеност ове формулације“ (Исто: 24), Клајн налази „да би даље расправе ове врсте тешко могле довести до неког одређеног закључка“, чиме имплицитно указује на то да граматички статус спојног вокала остаје нејасан, тј. у науци о језику неодређен.

2.3. По Клајновом виђењу, у ово спорно питање „више светлости не уноси ни дијахронија“, из које издваја Белићев суд да спојни вокал потиче „још из оног времена када није било развијене флексије“ (према Исто: 24). Наиме, то што први део многих сложеница подразумева неку падежну вредност која није обележена падежним средствима (нпр. „*рукошвор* ‘оно што је р у к о м рађено’“), Белић тумачи као „старије срастање када није било засебних падежа и других облика флексије и када су се односи делова сложенице одређивали према њиховом значењу (унутрашњим, а не спољашњим обликом)“ (Белић 1949: 108). Белићево тумачење да су се „ти облици тада завршавали најобичније вокалом о“ (Исто) подразумева уверење да су сложене речи првобитно настајале срастањем реченичних делова – у говору (синтагматска творба), а не у језику (морфемска творба). Такав став експлицитно износи Шански (1958), који порекло „спојног вокала“ види у старом „тематском суфиксу -о-“, тј. у старим -о/јо- основама.⁷ У суштини, ово се своди на налаз да у старим словенским сложеницама и нема спојног вокала, већ да о (/ е) долази као завршетак првог дела сложене речи.

6 Имајући у виду то да се у нашој граматографији граматичке морфеме називају „наставци“, док су термини са -фикс резервисани за творбу (*префикс*, *суфикс*), сврставање спојног вокала у „инфиксе“ (Станојчић – Поповић 2008: 163) говори да се он посматра као нарочито позиционирана творбена морфема (интерфикс).

7 Шански сматра да је само слагање првобитно почивало на срастању речи које су се у говору налазиле у непосредној вези (исп. Белићево „сложенице саставне, управо синтагматске“), а да се касније, кад је у прасловенском језику заживео друкчији начин творбе сложеница (морфемска творба), старо тематско -о- преобразило у засебну јединицу, тј. у интерфикс или спојни вокал -о- (са алофоном варијантом -е-). Он објашњава да је „слово *злогей* возникло путем объединения основы *зло-*, состоящей из корня *зл-* и тематического суффикса -о-, и слова *гѣй* – ‘делатель’; слово *листойаг* возникло в результате сложения основы *листо-*, состоящей из корня *лист-* и тематического суффикса -о-, и слова *пагѣ* – ‘падение’ и т. д.“ (Шанский 1958: 33).

Свакако је са овим повезана појава занемаривање тезе о постојању спојног вокала у етимолошким истраживањима (исп. разлагања сложених основа типа *човек* на *čelo-věкъ*, **čьlo-věкъ*, Skok: *čovjek*; или *бзолика* на **bъzo-lika*, ЕРСЈ: *бзолика*). По свему судећи, П. Скок је одбацивао могућност постојања тзв. спојног вокала у сложеним речима: (1) он уз одредницу *o* (Skok: *o*) не наводи функцију звану „спојни вокал“, „спојник“ или сл.; (2) у тумачењу сложеница типа *trogoče*, *trokrak*, *trostruk*, *tromeđa*, *trojedin* и сл. запажа да у њима самогласник *o* стоји „prema dvo- kao i иначе u složenicama“ (Skok: *tri*).

2.4. Због свега изнесеног, у науци нема сагласности ни око тога шта се све у саставу сложене речи може подвести под „спојни вокал“: поред *o* и *e*, треба ли говорити и *ø* спојнику, о спојном *и* и *у*, или су формације типа *боџумил* сраслице (са падежним *у*), а оне типа *лезилебовић* „императивне сложенице“.⁸ Поред овог, нема сагласности ни око тога да ли у сваком *o* и *e* које у сложеној речи следи иза прве коренске јединице треба видети „спојни вокал“. Нејасно је, наиме, да ли спојно *o* и *e* треба тражити само тамо где се у првом делу препознају основе именица м. и ж. рода (нпр. *рукохваић*, *водоџлавно*, *бакрорез*, *јуџоистџок*, *родољуб*; *боџобојажљив*), глаголске (*куџоџиројаја*, *џримоџрејаја*, *климоџглавац*, *џраскзорје*) и бројевне основе (*дволичан*, *џпросџрук*, *џетџосџраиџница*), или је исти елемент присутан и у сложеним речима чији су први делови формално једнаки неутрумској именици (*небоџер*, *дрвоџеља*, *чудоџиворац*, *мореџловац* и сл.), придеву у облику неутрума или прилогу (*белошљива*, *белоџуић*, *белосвџетски*, *сџтаросвџаиџница*, *доџброчинсџво*, *злосџављџаиџи*, *блџдословџиџи*, *свџетџлоџлавац*). Вокал у формацијама овога типа на истим се местима каткад одређује као „спојни вокал“, „флексиони наставак“, или флексиони наставак који „напросто преузима улогу спојника“ (Клајн 2002: 27). Посебно је нејасан основ Белићевог тумачења да је *o* у *глухонем* „спојни вокал који претставља стару основу“ (Белић 1949: 108), а да „код сложених придева обично имамо на крају првог дела вокал *o* (*самоџжив*, *џрвовенчани*, *новосадски* и сл.)“, тј. да имамо „сложенице саставне, управо синтагматске“ (Исто: 153).

3. Да би се потпуније осветлила улога (и разумела природа) оног што се назива спојни вокал, неопходно је пре свега одредити се између три могућности: (1) то је посебна јединица (афикс, тј. „инфикс“ / „интерфикс“) са функцијом синтактичког типа, тј. спојник (спојни вокал) као посебан део сложене речи (*јуџо-истџок*, *риб-о-лов*, *мор-е-џловац*, *неб-о-џер*, *свџетџло-сџив*); (2) то је јединица која чини интегрални део (некакво обележје) првог дела сложене речи (*јуџо-истџок*, *рибо-лов*, *море-џловац*, *небо-џер*); и најзад, место које тај елемент заузима допушта и могућност да он буде (3) интегрални део другог дела сложене речи (*јуџо-истџок*, *риб-олов*, *мор-еџловац*, *неб-оџер*).

3.1. Јасно је да се одмах, због семантичких и свих других разлога, мора одбацити ова последња могућност, допуштена само са формалног аспекта. Некакво дејство тога аспекта у разумевању (не и у градњи) сложених речи могуће је само код сложеница странага порекла, што се и потврђује у топонимско-мастичком термину *оним* (општа ознака за једницу из класа *џоџоџоним*, *хидроним*, *анџроџоџоним*, *џаџироним*, *џеоним* итд.). Незамисливо је, међутим, да би било који

8 У процени статуса јединице која стоји на крају првог дела сложенице примењују се различити критерији. Примера ради, Клајн (2002: 42) сматра да се, због тога што у српском језику више нема негдашњег одређеног придева „с наставком ј“, именица *Цариџрад* у синхроној анализи мора посматрати као „сложеница састављена с именицом *џар* и спојним вокалом *-и-*“.

изворни говорник српског језика по моделу грешком изолованог *оним*⁹ изоловао нпр. **оисток* из *југоисток*.

3.2. По свему судећи, мора се одбацити и првонаведена могућност, која је такође допуштена само са формалног аспекта, док је ништа што је у природи српског језика (осталих словенских, па и индоевропских језика) не допушта.

3.2.1. Наиме, незамисливо је да у језику синтетичког типа какав је српски, у коме једна везана морфема истовремено носи и по три (семантичко-)граматичка податка (нпр. -у у *кашику* носи податак о броју, падежу и роду; или -им у *радим* – податак о лицу, броју и времену), постоји усамљена јединица са једном једином функцијом. Немогуће је, дакле, да у језику постоји јединица („спојни вокал“) која живи без иједног опозита (разлике типа *не* | *да* – *о* ‘ћутање’, в. фус. 4) и остварује се без иједне пратеће вредности.

3.2.2. У контексту првонаведеног тумачења статуса „спојног вокала“ [2.2, а], указујемо на чињеницу да „спојни вокал“, за разлику од суфикса и префикса као творбених морфема са семантичкокатегоријалном (*сћар-ица*, *сћар-ост*, *сћар-и-ћи*), прагматичкосемантичком (*кућ-ица*, *кућ/ећ-ина*) или граматичкосемантичком вредношћу (*о-сћарићи*, *за-сћарићи*, *про-сед*), у твореницу не уноси никакву вредност семантичког типа, тј. ни у којој мери не утиче на њен семантички потенцијал. То само по себи говори да између творбених морфема и тзв. спојног вокала не може бити било каквих веза.

У тумачењу да је спојни вокал „морфонолошки елеменат са чисто формалном функцијом везивања“ [2.2, б] остаје нејасно на основу чега се „морфонолошким елементом“ назива фонолошки изразито стабилан елеменат речи, неосетљив на фонолошко окружење (исп. примере *средњовековни*, *риђоград*, *биљојед*, *срцолик*, в. коментаре ових и њима сличних примера у Клајн 2002: 24).

3.2.3. То што се не зна шта треба убрајати у „спојни вокал“ (само *о* / *е*, или и *и*, *у*, *о*), говори да се не зна шта је заиста спојни вокал.

3.2.4. Ако вокали *о* и *е* имају способност да повезују две коренске јединице, зашто не би имали способност да међусобно повезују друге и другачије јединице, тј. зашто *о* и *е* нису везници (исп. троделне сраслице са везничким *и*: *даниноћ*, *кудикамо*, диј. *кадикад*, *соухлебник* и сл.)?

3.2.5. Да је тзв. спојни вокал граматичарска конструкција, а не стварна граматичка чињеница, говори и то што лингвистичке погледе на ту јединицу прати превише нелогичних и нерешених детаља.

4. Преостала је, дакле, једна једина могућност: сложене основинске јединице су састављене од два, а не од три дела. Оно *о*, *е*, *и* или *о* на крају прве тематске јединице (*југо-исток*, *водо-вод*, *биљо-јед*, *зло-пачићи се*, *море-пловац*, *оче-видац*, *очи-зледно*, *цеји-глака*, *зим-зелен*), као и оно друго *и* или *у* (*у сврси-сходан*, *Цари-град*, *полу-браћ*, *божу-мил*) чини интегрални (формативни) елеменат тога дела сложених речи. Једне се обликују у језичком свету, и у њима се формом првог дела назначавана његова семантичка несамосталност и неререференцијалност (морфемска творба), док друге настају у говору, и у њима је форма првог дела пове-

9 На погрешност овог термина, који је код нас постао сасвим уобичајен (исп. наслов мога рада „Оними Будим, Будимља, Будимље“), пажњу је недавно скренуо А. Лома (монографија посвећена топонимији Бањске хрисовуље, 2. књига Библиотеке Ономатолошких прилога, САНУ – у штампи). Издвајању овога *оним* могло је, с једне стране, допринети дејство аналошког повезивања ових сложеница са изведеницом *ономасћика* (тј. са гр. *опота* из основе те речи), а са друге то што ово *о* у *топоним* подразумева сажимање завршног *о* првог и почетног *о* другог сложеничког дела (исп. т. 6.5).

зана са обележјем његове досложеничке (синтаксичке) функције (синтагматска творба).

4.1. Како смо видели, Белић је указивао на то да облик првог дела сложених речи типа *рукошвор* по пореклу „претставља стару основу (или стари облик)“ (Белић 1949: 108), као и да вокал *o* у првом делу сложених придева типа „*саможив њровенчани, новосадски* и сл. [...] претставља крај старе основе придевске, управо стари дофлексивни придевски облик“ (Исто: 153).

4.2. Сличну претпоставку износи и И. Клајн (2002: 24), и то непосредно после закључка да „статус *o* и *e* као спојних вокала није споран“. Том се закључку супротставља како целина претходећих му разматрања, тако и ауторова слутња да „спојни вокали“ стоје у некој (он каже аналошкој) вези „с флексионим облицима с вокалом *-o* или *-e* у наставку“ (Исто), односно, да је то *o*, „имало узор и ослонац у флексионом *-o* (у средњем роду именица, придева, заменица, чему је могло допринети и његово присуство у падешким наставцима *-ом, -ој, -ови* и у присвојном *-ов*)“ (Исто: 26). Као поткрепу том новоизнесеном виђењу, Клајн (2002: 26) наводи (и експлицитно прихвата) Бабићеву претпоставку „да спојник није уопће формант, него додатак основи којим се она оспособљује за слагање, дакле аломорфизација основе, тј. да се основа у слагању јавља у аломорфном лику“. Овој „тврдњи“¹⁰ Клајн придодaje запажање да „‘аломорфни лик’ нипошто не мора бити различит од свих већ постојећих аломорфа променљиве речи“, уз назнаку да има у виду прилоге и номинативе именских речи са завршним *o* и *e*. Ово га, међутим, не спречава да тај елеменат и даље посматра као спојни вокал, тј. да нарочито подвуче став да у тим случајевима „флексиони наставак преузима улогу спојника“ (Исто). Упркос овом подвлачењу, у самој се анализи неретко бележи тумачење да оно што се назива спојни вокал представља „заправо завршетак првог форманта, а не равноправан саставни део сложенице“ (Исто: 40).

4.3. На то да у сложеним речима типа „русск. *вог-о-нос*, латинск. *agr-i-cola* ‘землоделец’ или немек. *Übung-s-platz* ‘площадка для занятий’“ нема некавог „спојног гласа“ нити „интерфикса“, већ да оно што се у граматографији представља као спојник припада, у ствари, првом делу сложенице, – експлицитно указује Плунгјан: „единицам типа ‘соединительных гласных’ нельзя приписать никакого самостоятельного, и, в соответствии с базовыми принципами морфемной сегментации, они не могут быть отделены от соответствующих корней“ (Плунгян 2009: 98). Суд који следи у суштини одговара поменутој Бабићевој претпоставци: „*вогo-* – это алломорф корня *вог-* выступающий в особой позиции (перед другим корнем); иными словами, это морфологически связанный вариант субстантивного корня. Тем самым, интерфикс может претендовать в лучшем случае на статус морфоида, но не полноценной морфемы“ (Исто).

Дакле, оно *југо-, зло-, море-, оче-, очи-, цейи-* као први део сложених речи (тј. у први део сложених основа) представља аломорфе – форме којима се обележава семантички недистинктиван облик живота несамостално (детерминативно, нерезеренцијално) употребљене коренске јединице (в. Kristal 1988: *alomorf*).

5. Намеће се питање зашто се баш *o* и *e*, вокали који су у морфологији српског језика препознатљиви као неутрумско граматичко обележје, појављују као

10 Цитирани став Бабић не формулише као „тврдњу“, већ као могућност („Може се сматрати да...“, Babić 1986: 30) коју сам практично не прихвата, тј. не примењује је. У анализи сложених речи он се држи дефиниције: „Dvije se osnove najčešće povezuju tako da se prvoj dodaje spojni formant *-o-*, *-e-* ili *-i-* [...]. Taj se spojni formant naziva spojnik.“ (Babić 1986: 30) – дате пре цитиране претпоставке.

најчешће формативно обележје првог дела двотематских речи? Како смо видели, И. Клајн је изнео претпоставку да је то *о* „имало узор и ослонац у флексионом *-о* (у средњем роду именица, придева, заменица, чему је могло допринети и његово присуство у падешким наставцима *-ом*, *-ој*, *-ови* и у присвојном *-ов*)“ (Исто: 26).

По свему судећи, то формативно *о* (*/ е*) се заиста најпре може разумети ако се повеже са статусом неутрума као елемента трочлане категорије рода, и то под условом да се род раздвојено посматра као: (1) лексичкосемантичка и референцијално-граматичка категорија (тзв. природни род¹¹ и моција рода), (2) класификациона граматичка категорија (родови именица у језику, тзв. граматички род), и, најзад, као (3) флексиона (референцијално-конгруентна) граматичка категорије (по роду променљиве придевске јединице). Природа неутрума и других чланова категорије рода у језику открива се онда када се та категорија посматра као јединство три вредносно различита елемента, а не као јединство три елемента са равноправним статусом. Јер, нигде у свету, па ни у језику, јединице у истом статусу не могу чинити структурну целину: основ (и услов) постојања сваке, па и језичке структуре су неједнаке вредности (неједнак положај) елемената који је чине. По свему судећи, организациони модел елемената рода у језику одговара моделу организације читавог језичког система: читав систем и сви његови подсистеми почивају на трочланим структурама организованим тако да системске вредности једног дела структуре произилазе из његовог положаја у датој структурној целини, при чему се силогистички облик типа **одређено|неодређено**–неутрално (нпр. *ово|оно–ишо*) указује као темељни организациони образац (о томе у Радић 2013).

5.1. Ако пратимо однос род именица – пол њима именованих бића, тј. ако именички род посматрамо са лексичкосемантичког аспекта, показује се да је добар део таквих назива организован у трочлане структуре чији делови стоје у односу **одређено|неодређено**–неутрално: **женско|мушко**–неутрално (*жена | човек – дете, кошуша | јелен – лане, мечка | медвед – мече*), или, **мушко|женско**–неутрално (*мачак | мачка – маче, ован | овца – јаџње, ђеџао | кокошка – пиле*).¹² Позицију (2) **неодређено** заузима члан структуре који живи на највишем нивоу општости (назив јединке мушког или женског пола истовремено је и назив врсте: *човек, јелен, медвед; мачка, овца, кокошка*), што уз неосетљивост на податак о полу подразумева и општу (нереференцијалну или неодређено референцијалну) примену; ово (1) **одређено** је члан структуре који носи семантички утврђен податак о полу (*кошуша* – ‘женско’, *мачак* – ‘мушко’), обично подразумева одређену референцију и нема могућност да се уздигне на највиши ниво општости; док ово (3) неутрално подразумева „не-род“ (назив неутралан на податак о полу), дакле, не трећи род као „средњи“ (тип *мало|велико–средње*), већ трећи елемент категорије рода неутралан на разлику која окупља бинарне опозите (в. Радић 2006, 2010а).

11 Ови термини спадају у групу грубих грешака које су стари Латини направили на самим почецима развоја граматичке мисли. По свему судећи, те грешке су дошле као последица мешања родова речи (исп. *глаголски род*, а не само именички) и родова ствари (хијерархијско устројство родова и врста у логици), и уз то мешања рода именица са полом као биолошком карактеристиком означеног бића (поред термина *природни* и *граматички род* исп. и термин *општи род*); о томе у Радић 2010б.

12 Граматичком термину „средњи род“ више пажње смо посветили у Радић 2006. Односом рода у природи, логици и граматички, а посебно односом рода у језику, на једној, и рода и пола у природи, на другој страни, бавили смо се у Радић 2010а, 2010б и 2010в.

Тип разлике између одређеног и неодређеног члана оваквих структура говори да и сами опозитни парови на унутрашњем (логичком) плану образују трочлане структуре истог типа (*жена* | *човек* – човек, *ован* | *овца* – овца). Управо на таквом структурном односу почивају и (релацијско-)атрибутивни називи лица типа *кума* | *кум* – кум (исп. *кума* | *кум* – *кумче*), *учишћељица* | *учишћељ* – учитељ, *глумица* | *глумац* – глумац, *судиница* (/суйкиња) | *судија* – судија; као и *грађанка* | *грађанин* – грађани, *Српкиња* | *Србин* – Срби, *рођака* | *рођак* – рођаци, *сујруга* | *сујруг* – супружници и сл. Овде промена (моција) рода долази као говорна (граматичка) реакција на пол референтног лица: *учишћељица* увек представља лице женског пола, док *учишћељ* значи ‘мушкарац учитељ’ само кад подразумева одређену референцију или се мисли у пару са *учишћељица*.

Насупрот несталном месту опозита ‘мушко – женско’, условљеном мноштвом различитих семантичко-прагматичких фактора, положај неутрума остаје увек исти: то је члан структуре који је потпуно неосетљив (неутралан) на семантички податак о полу, те и базично асемантичан члан категорије именичког рода.¹³ Могуће је да се управо тим особинама – апсолутна асемантичност и неучествовање у моцији рода – може објаснити појава да су као неутруми обликоване многе именице које карактерише слаба осетљивост на разлику између референцијалне и неререференцијалне примене (исп. *небо*, *море*, *сунце*, *јуџиро*, *злашћо*, *дрво*). Полазећи од овог, сасвим логичном изгледа могућност да *о* (*е*) долази и као назнака за било коју неререференцијално (или и несамостално) употребљену семантичку јединицу: *брзо* *ишице*, *брзoйис*, *кумоклепштво*, *кумови* („општа“ множина), с *кумом* (друштво) и сл.

5.2. Када пак именице посматрамо као речи датог језика и бавимо се к л а с и ф и к а ц и ј о м р е ч и к а о р е ч и, тј. трагамо за критеријем на основу кога се издвајају родови (најопштији типови) именица, ту се у српском језику најпре и најлакше издвајају именице које у своје завршетку имају вокал *о/е* и доследно им својствену формалну једнакост номинатива (Н) и акузатива (А).¹⁴ У савременом српском језику насупрот њима стоје именице тзв. *а*-парадигме, тј. именице у којима се разлика Н – А јд. увек обележава формалним средствима (Н *овц-а* – А *овц-у*, „III врста“ или „именице ж.р. III врсте“), и именице са *-ø* морфемом, које се у „мушки“ или „женски“ род сврставају у зависности од деклинационих обележја.¹⁵ У погледу односа Н – А, обе деклинационе врсте (именице м.р. I врсте, и IV врста, тј. именице ж.р. IV врсте) карактерише појава њихове формалне нејед-

13 Привид је да сам неутрум носи семантички податак ‘младо’ / ‘мало’ / ‘младунче’, тј. да је то основа „средњег рода“: логика структурних односа налаже да називи младунца, бића у чијем одређењу полна разлика мора бити небитна јер нема никакаво прагматичко дејство (а уз то је не прате ни лако уочљиве физичке разлике), – задобијају неутрумске форме (исп. *брашаница* | *брашанац* – *брашанче*). Савремени српски језик показује да на семи ‘незрела јединка’ почивају неизведене (*дете*, *јагње*, *шле*, *шеле*, исп. *беба*) или изведене неутрумске именице (*младун-че*, *кум-че*, *паче*, *маче*, *куче*, *зече* и сл.), неподводиве под моцију рода. (Овом приликом остављамо по страни могуће неједнако порекло завршног *-че* у наведеним примерима.)

14 На основу посебних, а у суштини небитних критерија, те се именице у граматикама обично сврставају у две врсте: у „I врсту“, заједно са именицама м.р. на *-ø*, и у „II врсту“, која се као посебна (само неутрумска) врста издваја не на основу номинативног завршетка или разлика у падежним односима и наставцима, већ само на основу тога што њихове зависне падеже прати проширење основе (*дете*, *детешта*; *име*, *имена* и сл.).

15 То у наше време, у књижевном језику који многе дијалекатске разлике препознаје као књижевнोजезичке варијације, условљава појаву да се иста именица сврстава у различите родове (нпр. *зимзелен*, *израсћ*, *шрулеж* се одређују као именице м.р. и ж.р., в. Радић 2010в).

накости (Н човек – А човека; Н маџи – А маџер), или формалне једнакости (Н *кајуџи* – А *кајуџи*, Н *ствар* – А *ствар*).¹⁶

Поново можемо констатовати да је неутрумским именицама, за разлику од именица м. и ж. рода – које карактеришу разнолике номинативне форме (исп. *жена*, *кћи*, *памеј*; *човек*, *Никола*, *Марко*), пропустљиве парадигматске границе и парадигматски обрасци зависни од (прагматичко-)семантичких разлика, – својствен изразито висок степен граматичке „правилности“, што се такође може разумети као одраз асемантичности неутрума.¹⁷

5.3. Кад се род посматра као флективна категорија, тј. као конгруенцијски (*сив* капут, *сива* марама, *сиво* одело) или референцијално (*дошао* си, *дошла* си, *дошло* је) условљено обележје по роду променљивих придевских речи, показује се да устројство категорије рода ту почива на односу **обележена** | **необележена** – неутрална вредност: ж.р. се препознаје као члан увек обележен истом јединицом (нпр. *леј-а* / *леј-а*, *Петров-а*, *школск-а*, *наш-а*, *св-а*, исп. *он-а*), м.р. као необележен или обележен члан (*леј-ø* / *леји*, *Петров-ø*, *школск-и*, *наш-ø*, *с(а)в-ø*, исп. *он-ø*), док се неутрум издваја као члан коме одговарају два недистинктивна, позиционо условљена обележја (*лејø* / *лејø*, *Петрово*, *школско*, *наше*, *све*, исп. *он-ø*).

За разлику од придевских речи м. и ж. рода, чије деклинационе форме карактерише смена формалних обележја (*леј-а*, *леј-е...*; *леј-ø*, *леј-øг...*), неутрумско -о и -е бива саставни део већине јединских падежних наставака (*леј-ø*, *леј-øг...*; *наш-е*, *наш-ег...*, – свих сем инструментала), те би се и данас могло посматрати као саставни део неутрумских основа (*лејø*, *лејøг*; *наше*, *нашег*). То је показатељ још једне, чисто формалне неутралности овога члана структуре: **женски род** | **мушки род** – неутрум.

6. Ове доследно неутралне позиције неутрума обезбеђују томе члану рода мноштво различитих системских функција у језику, и вероватно је да би се свака од тих функција могла препознати као одраз његових неутралних позиција у наведеним структурама. Навешћемо само неке од најлакше препознатљивих функција, међу којима су и оне које се у науци само подразумевају: обележје придевских речи у безличним и обезличеним реченицама (*загрмело* је, *сјавало* му се, некад се *лејø живело*); обележје именица које су по пореклу поменичени придеви а значе нешто не-јединично (*добро*, *зло*, *којно*, *злашћо*); обележје именички употребљених придева (*Бело ми ђред очима*); обележје категоријалних речи *ко|шћо* и деиктика *ово|оно-ћо*, неосетљивих на разлике у природи ствари (*То* је слика / портрет / мој син / моја кћи / моје дете / ништа), обележје универзалног *све*, итд. Речи *ко*, *шћо*, *ово*, *све* и сл. су јединице које су неосетљиве на род и у њима завршно *ø* (/ *е*) није знак неутрума, већ знак за „не-род“ (или „над род“).

6.1. Посебно ћемо издвојити појаву да неутрумска формална средства долазе као обележје прилога, што је функција која би, чини се, најпре могла помоћи

16 О критеријима граматичке класификације именица у лексикографији (и граматографији), а посебно о мешању рода имена и пола именованих ентитета, в. Радић 2010в.

17 Поларизам неутрума (средњег рода), на једној, са м. и ж. родом на другој страни, свакако је повезан са постављањем основних разлика у предметном свету, што се везује за праиндоевропску епоху. Ту разлику А. Меје (1965: 105) формулише као „род ствари“ (*средњи* род) || „појмови рода бића“ (*мушки* и *женски* род). Појава да „мушка“ или „женска“ граматичка обележја у индоевропским језицима имају и многе именице које не припадају „појмовима родова бића“ по правилу се објашњава као продукт анимистичке свести праиндоевропског света. Чини се, међутим, да би се све функције рода у језику пре могле извести (објаснити) из структурних односа делова логичке (силогистичке) форме у којој су морале бити утемељене те првопостављене разлике (*femininum* | *maskulinum* – *neutrum*), в. т. 5.1.

да се разуме смисао учешћа истих тих средстава у обликовању првог дела сложене речи. Прилози су, наиме, речи које стоје уз глаголе (*мно̀го спава*), придеве (*мно̀го добар*), друге прилоге (*мно̀го дуго спава*), те уз именице које значе нешто не-јединично (/ протезно) или су у множини (*мно̀го цвећа / брашна / деце / људи; мно̀го јабука / мушкараца / жена*). Кад стоји уз глаголе, придеве и прилоге, та реч није (и не може бити) усмерена на предмете (ванјезички ентитет који се означава именицом или назначавача личним обликом глагола), већ је усмерена на значење речи уз коју стоји. Функција начинских прилога је да нијансирају (прецизније представе, степенују) радњу означену глаголом (*лејо / гласно / црегласно / тихо / прејтихо / лоше си певао*),¹⁸ и то тако што нијансирају значење саме речи, тј. глагола *певати*.

Да су те речи усмерене на значење јединице уз коју стоје, а не на нешто изван ње, посебно се јасно види када се прилози упореде са придевима. Наиме, основна разлика између придева и прилога садржана је у томе што је придев усмерен на предмет представљен именицом уз коју стоји, док је прилог усмерен на сам придев или глагол, тј. на њихово значење. Примера ради, придев *жуџи* у *жуџи цвети* или *жуџо лишће* не тиче се значења именица *цвети* и *лишће*, већ ванјезичких ентитета званих 'цвет' и 'лишће',¹⁹ као што ни придеви *леј* / *чијшак* / *нечишак* *рукойис* нису усмерени на значење именице *рукойис*, већ на „слику“ одређеног рукописа, тј. на предметност појма *рукойис*. Супротно овом, прилог *мно̀го* у спојевима *мно̀го пише* и *мно̀го леј* *рукойис* нема ниједну додирну тачку са Х-лицем које *пише* нити са „предметом“ зв. *рукойис*, већ само са значењем глагола 'писати' и придева 'леп' (исп. сложенице *рукойис* и *машинойис* и синтагме са прилошки употребљеним јединицама *пише* *руком*, *пише* *на машини / машином*). То се, поред осталог, показује и у чињеници да иста реч уз придев и прилог значи степен (*мно̀го леј, мно̀го лејо*), а уз глагол и именицу меру (*мно̀го пије, мно̀го сива; мно̀го цвећа, мно̀го црозора*).

Ово говори да би се у сложеници *плавозелен* формативно обележје прве јединице најпре могло протумачити као назнака да је семантичка јединица 'плаво' усмерена на значење јединице 'зелено' (*плаво*→*зелена* боја) а не на боју ванјезичког ентитета (*плав* и *зелен*, тј. *плаво-зелен* → предмет). О блискости семантичке функције првог дела сложене речи са функцијом прилога сведочи колебање у начину писања спојева типа *горенаведени* (/ *горе наведени*) или *свејшлоплав* (/ неправилно *свејло плав*), који заузимају добар део простора у нашим правописним речницима (в. нпр. ПСЈ 2010).

Предмета се, у извесном смислу, тичу прилози који долазе уз именице, али је и та веза условљена категоријалним типом самог предмета, што је истовремено и категоријални тип таквих речи-појмова (*мало брашна / хлеба / земље / ваздуха / лишћа / људи*). Чињеница да прилог у српском језику увек тражи форму генитива (*мно̀го брашна / жена / листова / јабука*) говори да уз именице прилози, у ствари, координирају са тзв. деоним генитивом: дељивост квантитативних предмета се назначавача падежом (*мало ваздуха*), а уз не-квантитативне појмове (по себи недељиве јединице) и обавезним обликом множине (*мно̀го голубова*).

18 Остављамо по страни прилоге за време и место, који су усмерени на прецизирање вредности изражених граматичким средствима (прилози за време), или су усмерени на ситуативни потенцијал процеса означених глаголом (прилози за место).

19 Ово показује колико су погрешне дефиниције придева као речи „које стоје уз именицу и ближе одређују“: придеви ближе не одређују именицу, већ предмет (ванјезички ентитет) означен именицом.

6.2. Чини се да и ово мало илустрација довољно јасно сведочи о у суштини једнаком положају прилога и првих делова сложене речи: и једна и друга јединица су као детерминативи усмерене на значење надређене им јединице са којом чине једну семантичку целину. Дакле, ово *o* (*l e*) у сложеним речима долази као знак да дата семантичка јединица није усмерена ни на шта друго до на значење надређене јој јединице која се у сложеници поставља на друго место. Вероватно је да се управо овако, као знак да семантичка јединица није усмерена на неки изванјезички предмет већ на значење друге семантичке јединице у низу, могу разумети и тзв. императивне сложенице. Наиме, чињеница да форма императива (нпр. *вуци*) подразумева неференцијалност и неосетљивост на разлике у лицу (стварна заповест се упућује само другом лицу) и времену (императив је глаголски начин), – разумљивом чини појаву да се управо та глаголска форма (као аломорф, а не као императив – *јомози* Боже, или оптатив – *јомози* Бог → *јомозбог*) појављује у функцији првог дела сложене речи (*вуцибашина*).²⁰

6.3. Све ово мора бити повезано са аутоматским језичким механизмима који су у функцији елиминације помисли да је дата семантичка јединица употребљена референцијално, у функцији коју може имати као самостална реч. То објашњава појаву да уместо завршног *e* ило *o* код самосталних речи (*биље*, *поље*, *срце*, *око*, *очи*; *средње*, *задње*) у несамосталној употреби истих семантичких јединица неретко долази њихов алтернант (*биљојед*, *пољопривредник*, *срцолик*, *очевиџан*, *средњовековни*, *задњонечани*) и да у слагање улазе „скраћене“ или „редуковане основе“, нпр. *висораван* (: висок), *сладолед* (: сладак), *дубодол* (: дубок) (в. Клајн 2002: 29–30, 65), као и чисте падежне основе или чисте коренске јединице (нпр. *имендан*, *зимзелен*).²¹

6.4. У суштини, први (одредбени) део сложене речи долази као нагвештај подређене идеје, а не као јединица повазана са речју одређене врсте. Примера ради, први део речи *шойловод* или *шойломер* носи несамосталну идеју ‘топло’, а не вредност особине одређеног предмета (*шойло* време) или одређену (поименичену) вредност *шойлоша* (исп. Клајн 2002: 29). То говори да се односи међу деловима сложене речи у в е к одређују „према њиховом значењу (унутрашњим, а не спољашњим обликом)“ (в. т. 2.3).

По много чему изгледа спорна граматичарска пракса да се коренске морфеме као делови сложених (и изведених) речи посматрају као јединице које треба везати за одређену врсту речи.²² Такви поступци показују да се коренске мор-

20 У првом делу императивних сложеница Р. Маројевић види „окамењени облик императива трећег лица једине у оптативном значењу“ (према Милановић 2012: 194) и објашњава да се оптативно значење у даљем развоју изгубило а императивно *-и* прерасло у интерфикс (према Исто). О другачијим тумачењима таквих сложеница и статуса елемента *и* в. Клајн 2002: 83–84.

21 Исп. битно другачије тумачење ова два последња и других њима сличних примера у Клајн 2002: 29–30. У савременим тумачењима творбе речи готово се редовно пренебрегава дијахрони аспект, који творба речи нужно подразумева: лексички систем једног језика већим делом чини оно што је некад створено, а мањим оно што се „сад“ твори.

22 Заједничка функционално-семантичка карактеристика коренско-основинског дела изведених и првог дела сложених речи је та што ти делови у односу на јединицу која иза њих следи (суфикс или други део сложене речи) обично имају детерминативну (одредбену, ограничавајућу) функцију. Још је Белић указивао на то да, изузимајући речи субјективне оцене, основа у изведеним речима увек има детерминативну, а суфикс „у правну или главну функцију“ (Белић 1949: 114). Учешће чистих корена у изведеним речима омогућава чињеница да је суфикс везана морфема, што је довољан знак да семантичка јединица у основи речи (коренска морфема) мора имати функцију да прецизира (ограничи, одреди, семантизује) оно што се категорисе датим суфиксом (исп. *дуб-ина*, *Дуб-ица*, *дуб-ок*, *дуб-ин-ски*, *дуб-и-ши* : *дубодол-ина*).

феме посматрају као да су „делови говора“ (= „врста речи“),²³ а не да су делови речи. Они указују на превид чињенице да се и формације типа *бело* као одређе-на „врста речи“ препознају тек онда кад се примене као самосталне речи, са могућом придевском, именичком и прилошком реализацијом (*бело плаино, бело ми пред очима, гледа ме бело*). Ако пак стоји (мисли се) изван реченице и изван икакве друге везе, то *бело* је реч-појам: не придев већ име за „боју“ (исп. именице *добро, зло*). Супротно овом, кад је део сложене или изведене речи (*белоушка, белосветски, белобрад, белина, белац, белећи, белићи*), то ‘бел(о)’ је чиста семантичка јединица која не може припадати ниједној врсти речи. На такав статус одредбеног дела речи имплицитно указује и учење да спојни вокал потиче из оног времена када нису били развијени граматички системи који су, поред осталог, преузели и улогу формирања (формалног уобличавања) врста речи. Како ћемо видети, полусложене речи савременог језика нам говоре да би било умесно казати да је први део сложене речи као везана семантичка јединица нужно неосетљив не само на флексију, већ и на разлике између врста речи као језичких јединица и делова говора.

6.5. Укореена пракса да се коренске морфеме као делови сложених (и изведених) речи повезују са речима као врстама²⁴ показује да се није ваљано усвојило античко упозорење да делови „и мена“ (речи које саме нешто значе, а не изражавају време), „узети самостално, немају одређена значења, јер у сложеним речима не служимо се њиховим деловима као онаквим који и сами за се имају значење; на пример: у имену Те од ор (Божидар) од ор нема никаква самостална значења“ (Poet. 89–90). Друкчије речено, јединица која живи као реч са одређеним значењем, на унутрашњем је плану битно другачија од исте те јединице употребљене као део (први или други) сложене речи.

7. Да формативно *о* није само реликт старијег стања у граматици (по пореклу стара основа која се функционално преобразила у спојни вокал), већ живо средство за уобличење семантичке јединице која се не употребљава самостално већ као подређен градивни елемент сложене речи, понајбоље показују полусложени и сложени придеви који се у савременом српском језику граде од семантичких јединица истога типа:

(а) *књижевно-језички* (: *књижевни* и *језички* преглед, приступ), *плаво-зелени* (*плаве* и *зелене* боје); *српско-шурски* (*српски* и *шурски* речник, споразум, рат), *вардарско-моравски* (долина Вардара и Мораве, тј. *вардарска* и *моравска* долина);

(б) *књижевнојезички* (: *књижевни језик*), *лужичкосрпски* (: *Лужички Срби*), *стараградски* (: *стари град*), *илавозелена* (нијанса зелене боје), *зеленоплава* (нијанса плаве боје) и сл.

23 Античком термину *делови говора* аналоган је термин *врста речи* у нашој (и не само нашој) граматици. Та два термина се углавном тумаче као синоними, иако је само по себи јасно да они морају подразумевати битно различите критерије у класирању речи. Још је Белић указивао на то да „у називу ‘parties du discours’ француског и других језика има много више правог смисла него што се то обично мисли“ (Белић 1998: 49), запажајући да би се све „деиктичке речи“ (прилози, свезице, предлози и заменице) српскога језика морале „сматрати по значењу као знаци одломака нашега говора“ (Исто: 349), тј. „не врсте речи већ ‘parties du discours’“ (Исто: 105). Јер, ово „врсте речи“ подразумева постојање посебних градивних средстава по којима се врсте речи разликују не само у говору, него и изван говора, у језику (нпр. *шрчаши* : *шрчање*, или придев *дуг*, ж.р. *дуга* : именице *дуга* и *дуга*).

24 На том се критерију заснива већина граматичарских класификација сложених речи (исп. нпр. поделу „детерминативних сложених ријечи“ у Живановић 1904: 183–189).

Наиме, ако је неспорно да *о* долази као знак несамосталности употребе првог дела полусложене речи, мора бити неспорно да исти тај елеменат исту функцију има и у сложеним речима. Двочланост полусложених речи (непостојање спојног вокала) најбоље одражава начин писања (*црно-бело*, а не *црн-о-бело*).

7.1. У полусложеним речима по правилу имамо повезивање две јединице у напоредном односу (повезаност се назначава формом прве јединице), и то повезивање две јединице које долазе као репрезентанти два раздвојена, али функционално повезана ентитета: *плаво-зелен / зелено-плав* (мајица, застава и сл.) подразумева непосредан спој (не помешаност боја, већ функционално јединство две различите боје) плавих и зелених поља или шара на једном предмету; *српско-шурски / шурско-српски* (речник, рат, споразум) представља два ентитета у функционалном јединству, али са јасним границама између оног што представља атрибут *српски*, и оног што се представља са *шурски*.²⁵ Тако је са свим наведеним, али и са свим другим речима чије полусложено писање не долази као знак за граматички нерегуларну синтаксичку везу (као *ђул-баклава*, *узор-мајка*, *аушо-пшш*), већ из референцијалносемантичких разлога.

По свему судећи, само се тако повезане семантичке јединице с пуним правом могу назвати напоредним (или „копулативним“): само је код њих логички могућа замена места саставних делова (*плаво-зелени / зелено-плави* дрес, *српско-шурски / шурско-српски* договор), и само код њих та замена не подразумева нову реч (исп. лична имена типа *Мирољуб*, *Љубомир*; *Драгољуб*, *Љубодраг*) или ново значење (исп. *плавозелен*, *зеленоплав*). Подразумева се да двојак ред речи каткад може сигнализovati разлике у распореду ентитета које те речи представљају (нпр. *српско-шурски*, *шурско-српски* речник).

Основна разлика између оваквих сложених и полусложених придева долази отуд што се први изводе непосредно од именичких синтагми или од напоредно сложених имена (*књижевноисторијски* ← књижевна историја, *лужичкосрпски* ← Лужички Срби, *босанскохерцеговачки* ← Босна и Херцеговина), док се код других подразумева посредовање изведених придева у напоредном односу (*књижевноисторијски* ← књижевни и историјски ← књижевност + историја; српско-турски ← српски и турски ← Срби + Турци, *босанско-херцеговачки* ← босански и херцеговачки ← Босна + Херцеговина). У првом случају однос појмова је 1 : 1 (*књижевнојезички* : књижевни језик), а у другом 1 : 2, односно, два у једном : два (*књижевнојезички* : књижевни и језички приступ).

7.2. Сличан (напоредни) однос делова не карактерише ниједан од примера којима се у граматицама илуструју тзв. напоредне (/ координативне, копулативне) сложенице.²⁶ Значења сложених речи типа *јуџоистшок*, *глухонем*, *сшарогрвени*, *драгољуб* и сл., којима Стевановић (1975: 409) придодаје и књишку кованицу *српскохрвајски*, говоре да њихови делови заиста не стоје у напоредном односу. Наиме, *јуџоистшок* (и *јуџоистшочни*) није копулативна сложеница јер не значи „и јуж-

25 Суштину овако сложених придева не мења то што се каткад, и то по правилу из разлога повезаних са административно-политичким одлукама да се две целине споје у једну, пишу као једна реч (Чехословачка : Чешка и Словачка, *босанскохерцеговачки* : Босна и Херцеговина, *косовскомејхохијски* : Косово и Метохија).

26 За „координативне сложене ријечи“ Ј. Живановић (1904: 183) констатује да их „има мало у језику и тумаче се кад се између једне и друге дода и на пр.: *сшармали*, тј. *сшар* и *мали*“. Како ћемо видети, сличне констатације се понављају и у већини каснијих тумачења сложеница типа „*галовран*, *жљеудно*, *драгољуб*, *сјеверозапај*, *јуџоистшок*, *сјевероистшок*, *глухонијем*“ (Исто).

ни и источни“²⁷, како те речи тумачи Белић (1949: 110).²⁷ Значење речи *југоисток* није нова (трећа) вредност која настаје као збир два засебна и равноправна значења (тип ‘лева ципела’ + ‘десна ципела’ → ‘ципеле’), већ трећа вредност као средња: ‘смер, јасно неодредив део између истока и југа’. Дакле, не „и јужни и источни“, већ ‘ни јужни, ни источни’, тј. *југоисточни* као нешто треће. Реч *југоисток* је по односу значења саставних делова и сложенице исто што и *плавозелена* ‘између плаве и зелене; ни плава, ни зелена боја’.

Из сличних разлога се ни *џлувонем* не може посматрати као напоредна сложеница: да ово *џлувонем* не репрезентује две напоредне (независне) појаве (особине), већ однос узрока као неодређене (неманифестне) и последице као одређене (манифестне) појаве (‘нем због тога што је глум’), говори след јединица у сложеној речи (не **немоглум*, већ само *џлувонем*). Дакле, делови речи *џлувонем* не носе „по половину“ њеног значења (в. Клајн 2002: 37), већ подразумевају јединство узрока и последице (то је такође егзо-, а не ендоцентрична сложеница).

Исти поредак (подређена + надређена, или неодређена + одређена јединица) подразумева и сложеница *југоисток*, те ни у том случају надређена јединица не може бити на првом месту (**истикојуг*): ово *исток* (и *запад*) је у односу на оно *југ* (и *север*) одређена вредност (лако се и прецизно одређују по смеру „кретања“ сунца), док су *север* и *југ* зависни од „линије“ *исток – запад* и без нарочитих помагала нису јасно одредиви.

7.3. Од свих сложених речи којима Стевановић (1975: т. 497)²⁸ илуструје тзв. напоредне сложенице, само би се за књишко *српскохрватски* / *хрватскосрпски*, и то на основу идеолошки конструисаног и плански ученог значења, могло рећи да је било напоредна сложеница. Учило се, наиме, да *српскохрватски* / *хрватскосрпски* (језик) треба схватати као језик „који је заједнички Србима и Хрватима, српски колико и хрватски“ (РМС: *српскохрватски*, -а, -о; исп. *хрватскосрпски*, са два акцента). Имплицитно нам је показивано и то да овде примат има јединица која се постави на прво место: назив *српскохрватски* је коришћен у Србији и

27 Сложенице *југоисток*, *свероисток*, *југозапад* и *северозапад* се као једине потврде за „координативне ендоцентричне сложенице“ доносе у Бјелаковић 2013 (49–50), уз тумачење да се „њихов координативни однос остварује на основу равноправног односа сложених делова који означавају ‘правац између наведених страна света’“ (Исто: 50). Све остале ендоцентричне сложенице из посматране термиолошке сфере се препознају као субординативне, какве су и све егзоцентричне сложенице.

28 Поред властитих имена (*Миодраг*, *Милидраг*, *Љубодраг*) и фитонима *драгољуб*, сачињених од блискозначних тематских јединица, Стевановић (1975: 409) у ту групу укључују и сложенице настале као спојеви антонима (*даниноћ*, *брајсесира*, *бабадевојка*, *стармали*), синонима (*стариодревни*, исп. пример *галовран* у фус. 25) и назива у пракси повезаних предмета (*сохлебник*). Њима Клајн (2002: 33) придодaje и заменичке спојеве *кайка*, *ишошца*, *шамо-амо*, бројни спој *пет-шест* и редупликацију *разноразни*. Изузимајући спојеве са копулом и (*даниноћ*, *сохлебник*), уз фитоним *брајсесира* у коме се та копула подразумева, у свим осталим примерима први део има детерминативну функцију или на неки други начин (положајем, формом) подређену вредност. Наиме, ако ово *кайка* упоредимо са спојевима два различита категоријална израза (нпр. *како кад*, *како ко*), схватићемо да редупликација подразумева неутрализацију упитности (*кайка*, *ишошца*, *гдегде*), без модификације категоријалног приступа карактеристичног за спојеве типа *како кад*. Дакле, у овом *кайка* (‘понекад’) прво *кад* има функцију да друго *кад* сведе на чист категоријални израз, тј. да му одузме упитност као прирођену му прагматичку вредност. Само по форми (не и по вредности) је напоредно чак и диј. *кадика* ‘одавно’. Ни сложеница *стармали* не значи „*стар* и *мали*“, како је тумачи Живановић (1904: 183), већ ‘мали, а понаша се као да је стар’. Делови *стар* и *мали* нису у саставном већ у супротном односу: као први сложенички члан (видски неутрализован, исп. *стар* : *стар*, *стари*), ово *стар*- има детерминативну функцију у односу према *мали*.

другим срединама, а његов синоним *хрвајскосрпски*, ако је уопште и коришћен, само у Хрватској (исп. *србокroatийски*, не и *кroatийски*).

Да то у српском језику не може бити тако, тј. да је след подређена + надређена или неодређена + одређена вредност општи закон у творби сложених речи (у творби уопште, али и у српском језику као целини, исп. *плав цвети, наше време, много добар, много ради, цар Лазар*), одавно је упозорио и исцрпно аргументовао Скендер Куленовић у трактату под насловом „Име језику“.²⁹ Усмеривши се на анализу могућих значења сложенице *српскохрвајски* (на страни сковане) у језику који именује, Куленовић разоткрива читав механизам творбе сложених речи у „српскохрватском“, тј. српском језику.

7.3.1. Сложеницу *српскохрвајски* најпре пореди са онима типа *шамномодар*, и као телентован песник, са изразито високим степеном освешћеног осећаја за ред и поредак у своме језику, долази до налаза да у сложеницама тога типа други део „придјева [...] игра улогу назива основног значења, а први [...] улогу модификаџора основног значења“ (према Ковачевић 2011: 48). Из тог налаза произилази закључак да *српскохрвајски* „може, по тој природи, значити с а м о хрватски језик у српској модификаџији“ (према Исто: 48-49), и обрнуто, да би *хрвајскосрпски* могло значити ‘српски језик у хрватској модификаџији’.³⁰

7.3.2. У даљем току анализе придев *српскохрвајски* се упоређује са придевима који се изводе од придевско-именичких синтагми, типа *лужичкосрпски* (: Лужички Срби). То поређење показује да „придјеви *српскохрвајски* и *хрвајскосрпски* нису могли, по самој структури оваквих придјева, бити изведени ни од чега другог него од нонсенса: *Српски Хрваји* и *Хрвајски Срби*“ (према Исто: 49).³¹

7.3.3. У следећем кораку, али сада претежно логичким аргументима, Куленовић оспорава и ваљаност предлаганог полусложеничког назива *српско-хрвајски* / *хрвајско-српски* језик, заснованог на учењу о двојној припадности (или и двојном пореклу) једног језика („језик Срба и Хрвата“). Тај део своје „бриљантне аргументације“ (Ковачевић 2011: 49) Куленовић отпочиње запажањем да је у „именима језика присвојно значење придјевског дијела деложирано (оставља му се само један собичак за привремене боравке)“ (према Исто), те да у нашем поимању језици постоје као „самосталне егзистенције“ – „као *шај* и *шај*, а не *шога* и *шога народа* језик“ (према Исто). Оним *француски, енглески* или *српски* језици се, дакле, не категорички као *чији*, већ као *који* (и *какав*) језик, што говори да су ти придеви фактички поименичени и да живе као властита имена

29 На тај Куленовићев рад, објављен 1957. године, у више је наврата скретао пажњу М. Ковачевић – последњи пут у раду писаном поводом последње одлуке о задржавању српскохрватског имена Речника САНУ (Ковачевић 2011: 48-50). Колико ми је познато, у студијама посвећеним творби сложеница и у граматицама српског језика нема одјека тих давно изнесених Куленовићевих увида.

30 Већином аргумената из овог Куленовићевог трактата послужио се Д. Брозовић у раду *Lingvistički nazivi na srednjojuznoslavenskom području* (2001) – где оспорава ваљаност свих варијаната назива сачињених од придева *српски* и *хрвајски* као „вишеstruko mnogoznačnih“, и залаже се за увођење назива *средњојужнославенски језик*, термина који би покривао „samo zajednički dijasetem ranga jezika“ (према Исто: 425). Кад је у питању сложенички назив, он понавља Куленовићев увид да „*srpskohrvatski* значи normalno ‘hrvatski na srpski način’, *hrvatskosrpski* пак ‘srpski na hrvatski način’, onako kao što *tamnoplav* значи ‘plav, ali na taman način’“ (према Šipka 2012: 424).

31 Пропративши ову Куленовићеву аргументацију, Ковачевић (2011: 49) запажа да су ти закључци, ма колико „изгледали карикатурални“, истинити „јер се у српско(охрватско)м језику сложенице не могу творити од независних него само од зависних синтагми“.

по себи јединствених „егзистенција“.³² Следећи овај налаз, Куленовић закључује да полусложеница *српско-хрватски* „може значити у првом реду [...] *двојни језик, језик-амалгам*, а тек потом: *језик Срба и Хрватиа*“ (према Исто: 50). У прилог овом закључку иде и то што је незамисливо да језик као бестелесан ентитет подразумева јединство делова типа *моравско-вардарска долина* (: долина Вардара и Мораве).³³

У закључку читавог трактата могло би стајати Куленовићево запажање да нема те „умјешности која би могла успјешно силовати језичку иманентност“ (према Исто: 49) и учинити да се суштина једне „самосталне егзистенције“ промени са добијањем новог, на страни скованог имена. Управо нас ово брани и од Куленовићево ироничне опаске да су прихватањем имена *српскохрватски* Срби свету показали да „пристају да пишу хрватским језиком (само са мало српског кајмака при врху)“ (према Исто: 50).

Да науком о језику није владала мисао о постојању спојног вокала и да се по чисто формалном критерију сложенице типа *стпармали* и *југоситпочно* нису тумачиле као „стар и мали“, „и јужни и источни“, вероватно је да се не би могао конструисати ни образац тумачења речи *српскохрватски* („српски колико и хрватски“), која је увелико, на номиналном плану можда и неповратно, нарушила идентитет српског језика. След Куленовићевих аргумената и анализе изведене у овоме раду једнодушно указују на то да вокал *o* (*e*) у сложеним речима не долази као спојни елеменат већ као формативно обележје функције првог дела сложених (и полусложених) речи. Њиме се назначава да тај део има једну од три могуће функције: (1) вредност првог сложеничког члана се с ј е д и њ у ј е са вредношћу другог, семантички му надређеног члана (морфемска творба којом настају нове речи, типа *свешлојлав, самохран, дивокоза, риболов, злавобоља, биљојед, црногорица, југоисток*); (2) сложена основа изведене речи (придев, етник) као мотивну јединицу има синтагму која живи као израз једног појма (*лужичкосрпски* : Лужички Срби; *црногорски, Црногорац* : Црна Гора / Црна гора, *књижевнојезички* : књижевни језик, *средњовековни* : средњи век, *косовскометохијски* : Косово и Метохија),³⁴ (3) формативно *o* је знак тесне (функционалне) повезаности два на-

32 На исти начин, тј. истим средствима се често именују и државе, области, градови или сл. (категоријално исти појмови – квантитети као и *говор, језик*): *Француска, Немачка, Бугарска, Рашка* и сл. су властите именице (а не придеви) јер њихов животни оквир није *чија*, већ *која* – држава, област, град. По истим су моделима, али уз учешће иживљених језичких средстава, настајала и имена *Србија, Русија, Румунија* и сл.

33 Оспоравајући ваљаност полусложеничког назива, Д. Брозовић запажа да „*srpsko-hrvatski* i *hrvatsko-srpski* значи да се radi o dva odijeljena objekta, kao što se primjerice kaže da je poljska zastava *bijelo-crvena*, то jest gornja ploha bijela, doljnja crvena, kao da je, recimo, deklinacija hrvatska, a konjugacija srpska, ili obratno“ (према Шипка 2012: 424). Залагање за назив „*srednjojužnoslavenski*“, који би у „u genetskoj lingvistici, u obama njenim ograncima, povijesnoporedbenom i osobito dijalektološkom“ (према Исто: 425) представљао један лингвистички ентитет, говори да је Брозовић прећутно прихватио и Куленовићев налаз да је у „именима језика присвојно значење придевског дијела деложано“. Увид да језик не може бити двојан („српско-хрватски“) и да се језици поимају као *који* а не као *чији* језик, морао је довести до знања да и стандардна „*novoštokavština*“ мора бити део српског, или део хрватског језика. Само се тим увидом може објаснити Брозовићево одустајање од термина „*novoštokavština*“ (: *штокавски*, тј. *новоштокавски* – српски дијалекат и на њему засновани стандардни варијетети), који подразумева разлику према чакавском и кајкавском (хрватски дијалекти), те и залагање за неологизам „*srednjojužnoslavenski*“ („*zajednički dijasisitem ranga jezika* [?]“).

34 Примери типа *кџосовскометохијски* (: Косово и Метохија, српска покрајина) одражавају двојност једне организационе целине, и као полусложено-сложени придеви стоје на прелазу између другог и трећег модела.

поредна придева (*српско-шурски* ← *српски* и *шурски*), при чему форма првог члана полусложене речи назначава да се оно што репрезентује тај члан не остварује самостално, већ у поларизованом односу (исп. *исток – запад*, *Београд – Ниш*) или у просторној, временској, сукцесивној (исп. *два-три*, *дан-два*, *данас-суштра*), функционалној и сл. вези са оним што репрезентује други полусложенички члан: *црно-бело* (← *црно* и (ли) *бело*), *књижевно-језички* приступ (← *књижевни* и *језички* приступ), *моравско-вардарска* долина (← *моравска* и *вардарска* долина / *долина* на Мораве и Вардара).

Дакле, формативно *о* (/ *е*) увек долази као знак да прва семантичка јединица са другом јединицом представља нешто јединствено, тј. као знак доследно нерференцијалне примене прве семантичке јединице.

Цитирана литература:

- Babić, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1986.
- Белић, Александар. Савремени српскохрватски књижевни језик. Други део: Наука о грађењу речи (1949). *Изабрана дела Александра Белића, том XIV*. Београд 2000, 92–213.
- Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развиту (књ. I). *Изабрана дела Александра Белића, том I*. Београд 1998, 13–392.
- Бјелаковић, Исидора. Однос еноцентричних и егзоцентричних именичких сложеница у географској терминологији Срба 18. и 19. века (1783-1867). *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* LVI/1 (2013), 45–59.
- Бошковић, Радослав. Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници (1936). *Одабрани чланци и расправе*. Титоград: ЦАНУ, 1978, 45–175.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*, св. 3. Београд: САНУ – Институт за српски језик, 2008.
- Живановић, Јован. Сложене ријечи у српском језику. *Глас Српске краљевске академије* LXVIII (1904), 176–207.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део: слагање и префиксација*. Београд 2002.
- Kristal, Devid., *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1988.
- Ковачевић, Милош. Незатворена питања српског језика. *Октоих* 1-2 (2011), 45–54.
- Меје, Antoan. *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga, 1975.
- Милановић, М. Александар. Бећковићев поетски опус као ресурс за истраживање сложености са инфиксом *-и-*. *НССВД* 41/3 (2012), 193–209.
- Плунгян, В. А. *Общая морфология*. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Филологический факультет. Москва 2009³.
- Poet*. Aristotel. *O pesničkoj umetnosti* (predgovor i objašnjenja Miloš N. Đurić). Beograd: Dereta, 2002.
- ПСЈ: *Правопис српског језика*. Нови Сад: Матица Српска, 2010.
- Радић, Јованка. Неутрум или средњи род – термин и функције у језичком систему. *Годишњак за српски језик и књижевност* XX/8. Филозофски факултет у Нишу, Ниш 2006, 369–386
- Радић, Јованка. Појам *род* у граматичи и логици. *Посебно издање Зборника радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*. Косовска Митровица 2010(а), 387–396.

Радић, Јованка. Род у природи, граматички и друштву. *Гласник Етнографског института САНУ* LVIII/1 (2010б), 115–130.

Радић, Јованка. О граматичком одређењу назива за лица у српској лексикографији. *Наши језик* XLVI/3-4 (2010в), 50–61.

Радић, Јованка. Заменички систем – основа језика и говора (теоријско-методолошки приступ)“. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* LVI/1 (2013), 7–24.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU, 1972.

Станојчић, Живојин., Поповић, Љубомир. *Грамматика српскога језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2008.

Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига, 1975.

Šipka, Milan. *Jezik Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca – problem klasifikacije i nominacije idioma. Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika I/4*. Београд: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Београдска књига, 2012, 411–438.

Шанский Н. М. О соединительной гласной как словообразовательной морфеме. *Русский язык в школе*, септембар – октобар (бр. 5). Москва 1958: 30–35.

СПОЈНИ ВОКАЛ: ГРАМАТИЧКА РЕАЛНОСТ ИЛИ ГРАМАТИЧАРСКА КОНСТРУКЦИЈА³⁵ (ОД ТУМАЧЕЊА СЛОЖЕНИЦА ДО ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ)

Резиме

У раду се преиспитује статус тзв. спојног вокала у структури сложених речи српског језика. Доказује се да оно што граматографија представља као спојни вокал припада првом делу сложеница: *сладо-* у *сладолед* или *рибо-* у *риболов* су аломорфи коренских јединица *слад-* и *риб-*, тј. знаке њихове несамосталне (детерминативне, доследно неререференцијалне) употребе. Обележја тих аломорфа се повезују са неутрумом, чије се граматичке функције препознају као одраз његовог положаја у структури рода као лексикосемантичке (тзв. природни род) и референцијално-граматичке (моција рода), класификационе граматичке и флексионе граматичке категорије. Доказује се да асемантичност неутрума и његово неучествовање у моцији рода омогућава неутрумском обележју *o* (*e*) да буде знака за било коју неререференцијално (и несамостално) употребљену семантичку јединицу. Посебно се подвлачи сличност функције првог дела сложеница са функцијом прилога у језику (детерминативност и неререференцијалност). У даљем току анализе се оспорава постојање сложеница са напоредном односом сложеничких делова и доказује да делови сложеница типа *југоисток*, *гљувонем*, *стирмали* и сл. не стоје у напоредном, већ у зависном односу. Показује се да је след подређена + надређена или неодређена + одређена вредност општи закон у творби сложених и изведених речи. Посебна пажња је посвећена кованици *српскохрватски* и налазу да у духу српског језика таква сложеница не може значити језик „који је заједнички Србима и Хрватима, српски колико и хрватски“. Сложенице се у даљем току анализе упоређују са полусложеницама, где се указује на разлике у односу делова и на узроке истоветности обележја првог дела сложених и полусложених речи, чију двочланост одражава писање (*црно-бели*, а не *црн-о-бели*)

Јованка Ј. Радић.

35 Прилог је рађен у оквиру научноистраживачког пројекта „Обрада старог српског писаног наслеђа и израда *Речника црквенословенског језика српске редакције*“ (178030), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије. Верзија рада је прочитана под насловом „Спојни вокал – морфема као разликовно обележје (неутрализатор)“ (VII Међународни научни скуп *Језик, књижевност, уметност*, Крагујевац 2012).

Милош М. Ковачевић
 Филолошки факултет у Београду
 Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

ПАРТИКУЛЕ НИ И И У ФУНКЦИЈИ ОБАВЕЗНОГ ИНТЕНЗИФИКАТОРА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду¹ се истражују синтаксичке јединице у којима партикуле *и* и *ни* имају статус структурно неопустивих компонената, тј. статус обавезних интензификатора. Сви обавезни интензификатори према критеријуму (не)осјетљивости на реченични контекст, тј. (не)релевантности истинитосне вриједности предиката, дијеле се у двије комплементарне врсте: 1) *контекстуално условљени обавезни интензификатори* и 2) *контекстуално условљени обавезни интензификатори*. У раду се на примјерима из књижевноумјетничког и публицистичког стила српског језика издвајају и анализирају сви типови језичких јединица у којима партикуле *и* и *ни* имају статус контекстуално (не)условљених обавезних интензификатора.

Кључне ријечи: партикуле, обавезни интензификатор, предлошки израз, прилошки израз, сложени везници, сложене партикуле, фразеологизми, пресемантизација

1. Структурна факултативност је једна од темељних карактеристика партикула, јер оне никада не врше функцију ниједног реченичног члана, тако да нису нужне компоненте реченичног модела. Оне се, уосталом, и дефинишу као модификатори дијела реченичног садржаја (модификатори не реченичног него садржаја неког реченичног члана), што их диференцира од тзв. модалних прилога као модификатора цијелог реченичног садржаја; уп. нпр. *Баци он је што говорио. Можда је он то говорио.*

1.1. Међу најфреквентнијим партикулама у српском језику без сумње су партикуле *и* и *ни*, чија је дистрибуција по правилу условљена истинитосном вриједношћу предиката, тј. његовом афирмативном или негираном формом (асертивношћу или негираношћу). Литература (Ковачевић 1997/2002: 33–57) доноси и осам егзактних правила употреба партикула *и* и *ни* у српском књижевном (стандардном) језику. Од тих правила – тематику овога нашега рада најзначајнија су прва два, која и јесу најопштија правила употребе ових партикула.

Правило I

Уколико партикуле *И* и *НИ* интензивирају садржај неког ванпредикатског реченичног члана у некоординираној синтагми пресупонирајући да је интензивирани појам у погледу (не)реализације радње (суб)предиката сагласан са подразумевajuћим (неексплицитним) појмовима – онда се у реченици са морфолошки потврдном формом (суб)предиката чланови интензивирају партикулом *И*, а у реченици с негираном формом (суб)предиката партикулом *НИ*. (Нпр.: *И он може доћи; Ни он не може доћи.*) (Ковачевић 2002: 38)

¹ Рад је урађен у оквру пројекта 178014: *Динамика језичких структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Правило II

У реченицама с негираним предикатом интензификација појма који се у погледу реализације радње предиката супротставља (несагласан је) пресупонираним (подразумијеваним) појмовима – врши се партикулом *И*, а не партикулом *НИ* (нпр. Немој ме *И ти* критиковати; Немој ми *И цигарете* забрањивати). (Ковачевић 2002: 40). За мјена партикуле *и* партикулом *ни* у оваквим би случајевима довела до промјене значења реченице, јер би се пресупонирани садржај „несагласности“ превео у садржај „сагласности“, уп.: Немој ме *ни* ти критиковати [→ Немој ме *ни* ти критиковати кад ме *ни* други нису критиковали]; Немој ме *и* ти критиковати [→ Немој ме *и* ти критиковати кад су ме већ сви други критиковали]².

У свим случајевима – и са хармонизованом (правило I) и са „контрарном“ пресупозицијом (правило II) – партикуле *и* и *ни* су структурно факултативни чланови. Њиховом редуцијом не нарушава се граматичност модела, не укида се граматичко-комуникативни статус исказа, него искључиво његово пресупонирано значење. Оне заправо имају имају статус *интензификатора*, тј. семантичко-прагматичких јединица којима се на комуникативном и/или стилско-експресивном плану наглашава садржај реченичног члана испред кога стоје (уп. Јањушевић 2011: 6–7).

2. У овоме раду нас, међутим, неће интересовати те факултативно-пресупозицијске употребе партикула, него оне *структурно неиспустиве*, дакле комуникативно нужне употребе партикула *и* и/или *ни*. Пошто је и њима интензификација (била) примарна комуникативно-стилска функција, овакве партикуле *и* и *ни* – будући неиспустиве компоненте сложени(ји)х језичких јединица – представљају *обавезне интензификаторе*. Функцију обавезних интензификатора ових партикула, колико нам је познато, ни термилошки ни проблемски не региструје а камоли да шире освјетљава досадашња србистичка и/или сербоброкатистичка како граматичка тако ни научна литература (уп. нпр.: Ковачевић 1977; Куљанин 2009; Јањушевић 2009, 2011). А према критеријуму (не)осјетљивости на реченични контекст, тј. (не)релевантности истинитосне вриједности предиката, ови се обавезни интензификатори могу подијелити у двије комплементарне врсте: 1) *контекстуално неусловљени обавезни интензификатори* (интензификатори чије употреба није контекстуално условљена, односно интензификатори са слободном дистрибуцијом с обзиром на критеријум истинитосне вриједности предиката), и 2) *контекстуално условљени обавезни интензификатори* (интензификатори чија је употреба контекстуално условљена, односно интензификатори са суженом дистрибуцијом условљеном типом истинитосне вриједности предиката).

2 Уп. и примјере из нашег корпуса за овај тип употребе партикуле *и*: Претходно смо изгубили све, сада не желимо да изгубимо *и време*. (Политика, 14. 7. 2012, 23); Мађари су љути да љући не могу бити што Законом о повраћају имовине нису обухваћени *и припадници* мађарских фашистичких оружаних јединица (Печат, 7. 10. 2011, 3); Шта морам да признам, реците ми и ја ћу то учинити, не морате да палите *и вентилатор*? (Вечерње новости, 22. 11. 2011, 11: Жарко Лаушевић); Можда звучи сурово у доба кризе, али одмор не подразумева *и луксуз*. (Вечерње новости, 13. 5. 2012, 19); Добитак не доноси свима *и – срећу!* (Вечерње новости, 4. 9. 2011, 9); и сл.

2.1. Контекстуално неусловљени обавезни интензификатори

У контекстуално неусловљене обавезне интензификаторе спадају интензификатори *и* или *ни* употребљени у склопу вишелексичких (најмање дволексичких) језичких јединица у оквиру којих су они структурно неопустиви и формално неизмјењиви (стабилни). То значи да статус контекстуално неусловљених обавезних интензификатора имају међусобно несупституентни интензификатори *и* и *ни* у реченицама с различитом истинитосном вриједношћу предиката. Друкчије речено, употреба партикула *и* и *ни* није условљена потврдном или одричном формом предиката, него се вишелексичка јединица с датом партикулом у свом саставу може без промјене значења – и као једино нормативно допуштава – употребити и у реченици с потврдном и у реченици с одричном формом предиката, без обзира да ли је у саставу дате вишелексичке јединице употребљена партикула *и* или *ни*. У јединицама с обавезним интензификаторима истинитосна вриједност предиката не предодређује, дакле, потврду или одричну форму интензификатора, него интензификатор задржава исту форму и у реченици с потврдном и у реченици с одричним (суб)предикатом. То се најчешће догађа када партикула учествује у творби новог типа граматичке јединице, у оквиру које она губи статус партикуле постајући интегрални (неопустиви) дио новог типа јединице. Таква употреба партикула *и* и *ни* најчешће се сусреће при творби *перифрастичких јединица у оквиру појединих врста рјечи*. У питању је граматикализована транспозиција партикула, односно употреба партикула у граматикализованим перифрастичким конструкцијама. Овдје ћемо сваку вишелексичку а моносемичну конструкцију сматрати перифрастичком, тј. сваку конструкцију која има функционалну и семантичку вриједност еквивалентну молексичкој јединици.

2.1.1. Тако се партикула *и* јавља нужном компонентом допусног генитивног предлошког израза и *поред*. Предлошки изрази су јединице састављене од најмање двију лексема чије је „уједињено“ значење и функција еквивалентно значењу и функцији предлога. Генитивни предлошки израз *и поред* не биљеже граматике српског и/или српскохрватског језика, чак га у списку предлошких израза не наводи ни Љ. Поповић (1966), нити га у својој монографији о генитивним предлозима региструје К. Фелешко (1995)³. Међутим, предлошки израз *и поред* значењски и функционално готово потпуно је еквивалентан допусном предлогу *ујркос*, и врло је фреквантан, посебно у публицистичком стилу српског књижевног (стандардног) језика⁴:

- (1) Одлични нападач, *и поред* неколико сјајних понуда, не жели да каријеру настави у Русији (Вечерње новости, 5. 6. 2007, 48); Међутим, уколико се *и поред* узимања лекова ситуација не мења, неопходна је промена терапије (Вечерње новости, 31. 1. 2006, 38); *И поред* опште беспарице, Срби нису

3 Истина, К. Фелешко (1995: 117) констатује да „од позиција у којима се јавља предлошко-падежна конструкција са *поред*+ген. треба пре свега навести допусну прилошку одредбу“, наводећи за потврду и три примјера од којих је један: „*И поред све напетости и неизвесности*, партизани се сви засмијаше“. (Б. Ђоковић). Наведени примјер, међутим, није примјер за генитив с предлогом *поред*, него примјер за генитив с предлошким изразом *и поред*. Друкчије речено, у датоме примеру лексема *и* није факултативни него обавезни интензификатор, односно *и* није партикула него интегрални дио предлошког израза.

4 Термине *српски књижевни* и *српски стандардни језик* у овој раду употребљавамо као синониме. Попис извора из којих се ексцерпирани примјери које у раду наводимо дат је на крају рада.

одолели „чарима“ потрошачког друштва (Вечерње новости, 11. 9. 2011, 8); *И њоред* овог последњег чина предаје Косова, није све изгубљено. (Вечерње новости, 20. 4. 2013, 3); *И њоред* повлачења покрајинских посланика, власт у Скупштини неће бити угрожена. (Вечерње новости, 7. 9. 2011, 3); *И њоред* загишја, стање је хаотично. (Политика, 16. 6. 2007, 3); Одбрана је била солидна и *њоред* доста примљених голова. (Блиц, 16. 1. 2006, 46); и сл.

Генитивни предлошки израз *и њоред*, како се и из наведених примјера види, има искључиво допусно (концесивно) значење, а ту једнозначност дати израз захваљује обавезном интензификатору *и*. Друкчије речено, обавезни интензификатор *и* као нужна компонента предлошког израза укида мјесно као основно значење предлога *њоред*, задајући предлошком изразу *и њоред* допусно као једино значење. Предлошки израз *и њоред* једини је предлошки израз у савременом српском језику творен употребом обавезног интензификатора.

2.1.2. Везом једнозначних предлога или предлошких израза и демонстративне замјенице *што* у одговарајућем зависном падежу настају – како је у синтаксичкој литератури већ констатовано (Ковачевић 2007: 15) – замјенички прилошки изрази. „Такав предлошко-замјенички прилошки израз увијек је супституентан правим замјеничким прилогом уколико такав прилог у језичком систему постоји“ (Ковачевић 2007: 15). Допусни замјенички прилошки изрази у српском књижевном језику немају за еквиваленте замјеничке прилоге, тако да је недостатак замјеничких допусних прилога језик компензовао стварањем замјеничких допусних прилошких израза. Три су основна, и чини се подједнако фреквентна допунска прилошка израза у савременом српском језику (Ковачевић 2007: 16), од којих је само један, и то *ујркос штоме* творен преко правог предлога, док су преостала два – а то су *и њоред штога* и *без обзира на што* – творени преко предлошких израза. Од тих трију израза само прилошки израз *и њоред штога* у свом саставу има обавезни (неиспустиви) интензификатор *и*:

(2) *И њоред свега штога*, њима се није извинио нико. (Печат, 20. 1. 2012, 3); Писац је, *и њоред штога*, није удостојио чашћу да постане прототип било које јунакиње његових романа. (Вечерње новости, 1. 9. 2012, 22); Вестервеле му је на то узвратио охрабрењем да Косово и Метохију п(р)ода онако како су се већ договорили, али да *и њоред штога* позитивну одлуку он не може да обећа. (Печат, 24. 5. 2013, 8); ...не видите ме, а ја *и њоред штога* долазим (Ковачевић 2007, 16: Прес) и сл.

Као и сви прилошки изрази и допусни замјенички прилошки изрази представљају блокиране структуре између чијих компонената се, како то и први од наведених примјера показује, „једино може уметнути конгруентни облик квантификаторске замјенице све“ (Ковачевић 2007: 17), којим се анафорски упућује на обим садржаја на који прилошки израз упућује. Прилошки израз *и њоред штога* једини је прилошки израз у савременом српском језику настао преко предлошког израза чија је нужна компонента обавезни интензификатор (и то *и*).

2.1.3. Замјенички прилози и прилошки изрази, како је у литератури већ констатовано (Ковачевић 1998: 236–239), подлога су формирању нових субординацијских везника. Тако уједињењем прилошког израза *и њоред штога* и везника *што* настаје једнозначни допусни сложени везник *и њоред штога што*. „Повезничењем“ прилошког израза и субординацијског везника створена је квалитативно нова синтаксичка јединица – сложени субординацијски везник:

- (3) Шансе Хита нису оптимистичне и *пored штога што* се серија вечерас сели на Флориду. (Вечерње новости, 13. 6. 2006, 46); Нико не прича [о томе] и *пored штога што* постоји документација (Политика, 31. 12. 2005. – 1–2. 1. 2006, 11); И *пored штога што* Аргентина има добру репрезентацију, Холанђани су за нас најнеугоднији противник (Блиц, 11. 12. 2005, 25); Стање у црногорском туризму је, и *пored штога што* је овогодишња сезона била рекордна, по свој прилици веома алармантно (Вечерње новости, 28. 8. 2007, 8) и сл.

У сваком од наведених примјера са сложеним везником и *пored штога што* елиптирањем партикуле добили бисмо или граматички неприхватљиву реченицу, или би реченица измијенила значење. То је јасан показатељ да у саставу овог везника партикула и има статус обавезног интензификатора. Осим тога, наведени примјери показују да партикула и остаје у саставу везника (тј. не мијења се партикулом ни) без обзира на то да ли је предикат основне клаузе у негираној форми (као у првом од наведених примјера) или у потврдној форми (како је у преосталим наведеним примјерима). Интензификатор *и*, дакле, у сложеном везнику и *пored штога што* има обликотворни карактер, јер би се у супротном у контекстима с негираним предикатом основне клаузе морао замијенити партикулом *ни* према на почетку рада већ наведеном правилу о конгруенцији партикуле *ни* са негираним предикатом⁵.

2.1.3.1. Обликотворни карактер имају оне партикуле „које су нужни елементи сложеног концесивног везника (субјунктора). Да спој партикуле и везника представља сложени везник, тј. да је партикула постала нужна компонента везника, види се по томе што реченични модел са датим значењем дате клаузе (или уопште) у тим случајевима није могућ уз реализацију самог у реченици присутног зависног везника. Спој партикуле и везника функционише, дакле, као сложени везник (везнички спој) с јединственим значењем које постаје и значење зависне клаузе“ (Ковачевић 2009: 91). А да су обликотворне партикуле увијек обавезни интензификатори, види се и по томе што су неосјетљиве на истинитосну вриједност предиката, тј. што не мијењају свој облик без обзира на то да ли је предикат основне клаузе у потврдној или негираној форми.

Обликотворни карактер партикула и нема само при творби допусног везника и *пored штога што* него и кад је употребљена испред или иза погодбених везника *ако*, *кад* и *да*, тј. кад твори везничке спојеве и *ако*, *ако и*; и *кад*, *кад и*; и *да*, *да и*. Спој дате партикуле са овим погодбеним везницима, тим везницима укида погодбено а намеће концесивно значење, што се види и из сљедећих примјера:

5 Интензификатор и у саставу везника и *пored штога што* не подлијеже, према томе, конгруенцији негација, тако да се никад не остварује у верзији *ни пored штога што*, како то погрешно наводе Силић и Прањковић (2005: 350), наводећи за потврду допусних „производних везника“ некорпусну, погрешно исконструисану реченицу: *Ни пored штога што су у дуговима, плаће не касне*. Наиме, везник и *пored штога што* настао је преко предлошког израза и *пored* (док не постоји предлошки израз *ни пored*), односно прилошког израза и *пored штога* (док не постоји прилошки израз *ни пored штога*), који се употребљава само у потврдној форми без обзира да ли је предикат реченице негиран или потврдан. Из тих разлога неосновано је дату Силићеву и Прањковићеву погрешку сматрати диференцијалном цртом хрватског према српском језичком изразу, како то чини П. Пипер (2009: 545) наводећи да се „део [српско-хрватских] регистрованих разлика односи на везничке изразе и конекторе“, а поткрепљујући то примјерима са сложеним везницима *унашч томе што* и *усиркос томе што*, али и везником *ни пored штога што*, који је тобож одлика хрватског језичког израза.

(3a) Међутим, *и ако* наша резолуција не прође, то не би био никакав хендикеп. (Вечерње новости, 23. 8. 2010, 3); *Ако и* одем из матичног клуба са Бањице у неки други клуб, нећу направити погрешан потез (Вечерње новости, 1. 6. 2009, 21); С друге стране, *и ако* бих се одлучила да родим дете, не би ми био проблем да га подижем сама. (Вечерње новости, 10. 8. 2008, 23); *И када* бисмо овог часа признали Косово, ми ни за педаљ не бисмо били ближи Европској унији. (Вечерње новости, 14-15. 4. 2012, 3); *И кад* бих могао нешто да променим у протеклом животу – не бих то учињо. (Политика, 34271, 5. 4. 2009, 18); *И да* стигне званичан позив, сада не бих напустио Нагоју (Вечерње новости, 29. 9. 2011, 47); *И да* хоће да уведе евро, Србија сигурно не би добила дозволу. (Политика, 1. 10. 2011, 11); *Па да* је била *и* ћирилица, то не би требало да буде увреда никоме (Курир, 3. 5. 2009, 24); *И да* хоће, то не могу. (Печат, 8. 2. 2013, 29) и сл.

У наведеним случајевима партикула *и* има статус обавезног интензификатора јер твори допусни везник. Њеним испуштањем везник би изгубио статус допусног и постао погодбени. А да партикула *и* у споју с везницима *ако*, *кад* и *да*⁶ има обликотворни статус, тј. да има статус обавезног интензификатора најбоље се види по томе што је она у овим случајевима неосјетљива на негацију: иако је предикат сваке основне клаузе у наведеним примјерима негиран, партикула се реализује у потврдном облику *и*, а не у „негацијски конгруенцијском“ облику *ни*⁷.

2.1.3.2. Како се из проведене анализе види, у творби предлошких израза, прилошких израза и сложених везника у српском језику учествује искључиво партикула *и*. При том је та партикула обавезна (неиспустива) структурна компонента – дакле има статус обавезног интензификатора – само у генитивном концесивном предлошком изразу *и* *поре*д и од њега твореном концесивном прилошком изразу *и* *поре*д *што*га, па сљедствено и у преко тог прилошког израза твореном сложеном концесивном везнику *и* *поре*д *што*га *што*. За разлику од творбене неплодности предлошких и прилошких израза, партикула *и* врло је плодна у творби концесивних сложених везника, јер се њена творбена „моћ“ не исцрпљује само у сложеном везнику *и* *поре*д *што*га *што*. Партикула *и*, наиме, има статус обликотворне везничке партикула, тј. статус обавезног интензификатора, и у творби концесивних преко погодбених везника *ако*, *кад* и *да*. Ова партикула, без обзира да ли долази у препозицији или постпозицији у односу на погодбени везник, дати везник пресемантизује – преводи га из погодбеног у концесивно значење. Из тога проистиче да у оквиру допусних везника *и* *ако*, *ако и*; *и* *кад*,

6 Овим везницима треба додати и нормативно прогоњени допусни везник *без да* уз који, ако је интензивирањем увијек долази партикула *и* (никад *ни*), што потврђују и сљедећи примјери: Госпођа Рада силно се обрадовала што може да ми објасни како део Пиносаве ипак има водовод. *И без да* је Србија претходно ушла у НАТО. (Политика, 6. 6. 2009, 14; Мирослав Лазански); Јанко Типсарев је завршио турнир *без и да* је изашао на терен. (Блиц, 14. 5. 2013, 39); Расправа у Савету безбедности УН о Косову и *без да* питају Србе (Блиц, 6. 8. 2004, 5); и сл.

7 Што не значи да се у употреби неће наићи и на структурно аномалну употребу партикуле *ни* у саставу датих везника, што потврђују и сљедећи ненормативни примјери забиљежени из публицистичког стила:

Он им је одговорио да, *ни да* га секу, неће рећи њихова имена. (Вечерње новости, 21. 7. 2011, 3); *Ни* ако прича у неком будућем времену добије званичну потврду, неће бити ту ништа ново. (Вечерње новости, 7. 9. 2011, 38); *Ни да* сам играо последња два меча, ништа не би било боље. (Вечерње новости, 26. 2. 2008, 46); ...нећу се љутити *ни да* чекам ред. (Политика, 4. 2. 2012, 35); Не треба тако да буде чак *ни* ако би тако морало да буде. (Блиц, 9. 10. 2011, 21; Александар Јерков), и сл.

кад *и*; *и да*, *да* и партикула *и* увијек има статус обавезног интензификатора кад год су они неосјетљиви на критеријум истинитосне вриједности предиката основне клаузе.

2.1.4. Партикула *и* нема статус обавезног интензификатора само при пресе-мантизацији погодбених у допусне везнике, него и у случајевима *пресемантизације* компаративног прилога *даље* у временски прилог *и даље*, што потврђују и врло бројни примјери из нашег корпуса, од којих овдје наводимо тек мањи дио:

- (4) *Цене и даље* нису тржишне (Вечерње новости, 8. 11. 2006, 17: наслов); Капитен Саша Илић *и даље* не може да проникне у све разлоге тако великих осцилација. (Вечерње новости, 27. 8. 2011, 46); Без обзира на то што су добили битку, део опозиције *и даље* не учествује у раду. (Вечерње новости, 26. 10. 2011, 3); Манџини титубли *и даље* не верује (Вечерње новости, 8. 5. 2012, 47: наслов); То *и даље* не даје одговор на питање које смо поставили. (Блиц, 10. 6. 2012, 2); Наставе *и даље* нема (Вечерње новости, 8. 11. 2011, 18: наслов); *И даље* немамо препознатљив стил. (Вечерње новости, 3. 2. 2012, 37); То *и даље* не зна ни председник Николић. (Вечерње новости, 24. 7. 2012, 2); Они су *и даље* наши играчи. (Вечерње новости, 5. 2. 2012, 40); *И даље* ће падати обилан снег. (Вечерње новости, 6. 2. 2012, 8); и сл.

Прилог *даље* се у РСАНУ (1967: 613) одређује, без навођења примјера, само као „компаратив од прилога далеко“, док се то значење наводи као прво, уз значење „још, више“, и значење „напред“ у РМС (1966: 34). Ни у једном од рјечника не констатује се постојање временског значења овог прилога. А временско значење „наставити трајање“ овај прилог има тек у споју са партикулом *и* као обавезним интензификатором. Друкчије речено, прилог *даље* нема временско значење него то значење има искључиво „сложени прилог“ *и даље*. Наведени примјери показују да партикула *и* у датоме „сложеном прилогу“ има статус обавезног интензификатора, јер није осјетљива на негацију. Наиме, и у реченицама с потврдним и у реченицама с негираним предикатом дати „сложени прилог“ остварује се искључиво са партикулом *и* (а не с партикулом *ни*⁸).

2.1.5. Од свих категорија ријечи партикуле *и* и *ни* најчешће имају статус обавезних интензификатора у оквиру властите категорије, односно при творби *сложених партикула*.

2.1.5.1. Између сложених партикула творених обавезним интензификатором *и* или *ни* међу најфреквентнијим је без сумње партикула *и* *и* *и*. „Уколико комуникативна ситуација наметне потребу да се издвоји неки зависни члан сам по себи, а не у односу на неко подразумијевано одређење именичког појма или глаголске радње, онда се партикула *и* удружује са партикулом *и*, која има замјеничко поријекло, при чему формирају интензификатор са јединственим значењем наглашавања и издвајања најкарактеристичније одлике неког појма“ (Јањушевић 2011: 364), као нпр.:

- (5) А по свему судећи такав рат, *и* *и* ускоро, очекује Србију (Ковачевић 2000, 331: Добраца Ђосић); Важан део свих разговора је и одржавање избора, *и* *и* демократских (Ковачевић 2000, 331: Политика); ...ускоро одлази на фронт, *и* *и* у Београд

8 Што, међутим, не значи да се у употреби неће пронаћи околиналних нормативно недопустивих примјера и са датим сложеним прилогом у форми *ни даље*, какав је сједећи што смо га забиљежили у новинарском језику: Државна функција *ни даље* неће бити одвојена од страначке (Вечерње новости, 2. 12. 2009, 3: наднаслов).

(Ковачевић 2000, 331: Добрица Ђосић); Баш у том тренутку, поп Шкиљо ... поче звонити из све снаге, *и што са великим и оба мала звона* (Ковачевић 2000, 331: Радослав Братић); За вријеме пролома облака није излазио, *и што из поодрума* (разг.); Свемогући и свезнајући таблоид „Билд“ тврди да је у овом „политичком случају“ у питању ни мање ни више до љубав – *и што велика*. (Јањушевић 2011, 374: Побједа); и сл.

Већ је из наведених примјера јасно да у сложеној партикули *и што* партикула и има статус обавезног интензификатора, јер није испустива, а није ни осјетљива на различите истинитосне вриједности предиката. „Оваквим типом интензификације може се истаћи било који зависни реченични члан (објекат, атрибут или адвербијална одредба), с тим да овакво истицање конгруентног атрибута обавезно прети и поступак његове пермутације у постпозицију“ (Ковачевић 2000: 330–331).

2.1.5.2. Партикула *и* има статус обавезног интензификатора и у сложеним партикулама *и ше како* и *и ше какав*, што потврђују и следећи примјери:

(5а)...реалност је да је Новак резултатима и играма *и ше како* заслужио не само пласман у полуфинале (Вечерње новости, 8. 11. 2012, 45);...иде се на реализацију пројекта у којем је сваки елеменат *и ше како* важан. (Вечерње новости, 14. 1. 2013, 35); ...да је име аутора на корицама књиге *и ше како* важно. (Блиц, 20. 1. 2013, 21); *И ше како* изнервиран, није могао заспати. (разг.); Али не морају у уметности сва искуства бити лична, *и ше како* могу бити посматрачка, секундарна, истраживачка. (Вечерње новости, 28. 10. 2012, 3: Синиша Ковачевић); Девојку смо ти довели. *И ше какву* девојку. Сваки други на твом месту био би срећан (Јањушевић 2011, 377: Миодраг Булатовић) и сл.

Сложене партикуле *и ше како*⁹ и *и ше какав*, којим се интензивира особина изражена придјевом, прилогом, глаголом или именицом (с тим да је код именице и глагола у питању неексплицирана особина), значењски су врло блиске моноксичкој партикули *веома* (уп. Јањушевић 2011: 378), у односу на коју су, као куд и камо експресивније, увијек стилистички маркиране.

2.1.5.3. Сличне су наведеним и сложене партикуле *и још како* и *и још какав*, у чијем саставу партикула *и* такође има статус обавезног (неиспустивог) интензификатора:

(5б) А бојао сам се, *и још како* сам се бојао, да ће његова пажња умријети оног часа кад престанем с игром и пређем на прави циљ, због кога сам све то и чинио (Јањушевић 2011, 379: Меша Селимовић); То је читаво проклетство и ваљда највећа несрећа које је рат оставио за собом. *И још каква* несрећа! (Јањушевић 2011: 379); и сл.

Датим се сложеним партикулама наглашава веома велика израженост особине глаголског или именичког појма уз који партикула долази. Зато и ове, као

9 У новинарском се језику ова партикула сусреће и у правописно недопуштеном моноксичком облику *ишекако*, чему су потврда и следећи примјери: Сва ова питања *ишекако* муче добар број људи у ДС (Данас, 31. 12. 2012. – 2. 1. 2013, 5); Али, остали *ишекако* знају да користе простор који им он прави (Вечерње новости, 14. 1. 2013, 40); ...које су *ишекако* оправдале своје улоге у књижевности (Вечерње новости, 26. 5. 2013, 19: Љубица Арсић).

и сложене партикуле *и ње како* и *и ње какав*, потпадају под „градуативне перифрастичке интензификаторе“ (Јањушевић 2011: 379).

2.1.5.4. С партикулом *и* као обавезним интензификатором твори се и сложена рестриктивна партикула *и нишџа више*:

(5в) ...лансирао је рекламу која је, тобоже, била просто једна духовитост *и нишџа више*. (Јањушевић 2011, 375: Марија Јовановић); Ја сам само хтео да преживим *и нишџа више*. (Вечерње новости, 16. 6. 2006, 23); У којем смеру би требало да Србија развија своје односе са НАТО-ом? Тамо где је то за Србију корисно. *И нишџа више и нишџа мање*. (Печат, 23. 3. 2012, 39); и сл.

Ова сложена партикула има рестриктивно значење, па је најчешће значењски блиска или подударна основној рестриктивној партикули *само* (Јањушевић 2011: 275). За разлику од партикуле *само* сложена рестриктивна партикула *и нишџа више* увијек долази иза појма који рестинговира. Зато је и могућа њена комуникативно плеонастичка али стилистички врло изражајна употреба у истој реченици и уз исти појам с партикулом *само*, какав случај имамо у другом од наведених примјера. Осим тога њено се значење, што показује посљедњи примјер, може појачати координацијом са антонимским а семантички еквивалентним изразом *и нишџа мање*, тако да се твори врло експресивна сложена координирана рестриктивна партикула *и нишџа више и нишџа мање*, у оквиру које, као и у оквиру „простије“ сложене партикуле *и нишџа више*, партикула *и* има статус обавезног интензификатора.

2.1.5.5. У свим досада навођеним примјерима сложених партикула функцију обавезног интензификатор имала је партикула *и*. То не значи да партикула *ни* не може као обавезни интензификатор учествовати у творби сложених (перифрастичких) партикула. Тако партикула *ни* улогу обавезног интензификатора има у перифрастичкој партикули *ни мање ни више*, чију употребу репрезентују сљедећи примјери:

(5г) Ми тражимо само да нам се поставе услови као и другим земљама, *ни мање ни више*. (Вечерње новости, 16. 10. 2012, 2); Драган Марковић Палма, лидер ЈС, обишао је, и то *ни мање ни више него* на скутеру, матуранте Прве техничке школе за децу с оштећеним слухом, који о трошку општине Јагодина легују у Грчкој! (Курир, 14. 8. 2012, 5); ...изражавају жаљење због такве „контрапродуктивне изјаве“, која је, *ни мање ни више него* угрозила „јачање стабилности и помирења у региону“. (Печат, 8. 6. 2012, 8); ...а највеће изненађење представљала је реакција *ни мање ни више него* Анђелине Џоли. (Печат, 17. 8. 2012, 16); Тако је ових дана повелика група од „Печата“ угрожених особа склонила главу, *ни мање ни више него* у Дом Скупштине Србије. (Печат, 1. 2. 2013, 3); Свемогући и свезнајући таблоид „Билд“ тврди да је у овом „политичком случају“ у питању *ни мање ни више до* љубав – и то велика (Јањушевић 2011, 374: Победа); и сл.

Ова сложена перифрастичка асеверативна партикула, као што се види, састављена је од партикуле *ни* редуплициране испред компаративних антонимских прилога *више* и *мање* иза којих, ако сложена партикула није у постпозицији у односу на појам који интензивира (као што је то случај у нашем првом примјеру) слиједи поредбена лексема *него* или *до*. Интензификатор *ни мање ни више него/до* еквивалентан је „партикули *управо*, с том разликом што ов[ај] ви-

шекомпонентни носи и експресивно-емотивну компоненту чуђења или изненађености“ (Јањушевић 2011: 374).

2.1.6. Структурно су партикули *ни мање ни више* сродне литотизирание *ни-ни* конструкције у којима се партикула *ни* редуплицира испред или позитивних, или компаративних, или суперлативних облика придјева или прилога, као нпр.:

- (6) Закон о НБС, сам по себи, не мора да буде *ни добар ни лош*. (Вечерње новости, 3. 8. 2012, 3); За мене он није *ни мањи ни већи* човек због тога зна ли или не зна химну. (Курир, 30. 5. 2012, 30); Ако ти долази да напишеш роман, не смеш да га напишеш *ни краћи ни дужи* од онога колико он захтева. (Политика, 23. 6. 2012, КУН, 1); Нисмо се опредељивали *ни лево ни десно*, нити смо постављали икакве услове. (Политика, 30. 6. 2012, 13); Ја стојим са стране, *ни близу ни далеко* – да ме виде, а да се не натурам. (Д. Лакићевић, 101); Није за воланом *ни сјор ни пребрз*. (Блиц, 21. 10. 2012, 17); Али ноге младе жене, *ни сувише велике ни сувише мале* ... нису мировале једног трена (Ковачевић 2000, 129; Иво Андрић); Она је келнерица. Сићушна је и неучљива – *ни лепа ни ружна, ни љубазна ни хладна, ни сјора ни брза*. (Ковачевић 2000, 129; Политика); и сл.

У српском језику само у ријетким случајевима за изражавање средњег појма, појма који заузима позицију између контрарних антонима, постоји посебна лексема, па „комуникативни разлози намећу потребу да се та лексичка празнина у језику попуни на неки други начин“ (Ковачевић 2000: 129), а то се најчешће постиже наведеним типом *ни-ни* литотизираних конструкција (уп. Ковачевић 2000: 1129–130). У оквиру тих литотизираних конструкција за изражавање средњег, „међуантонимског“ појма редуплицирана партикула *ни* увијек има статус обавезног интензификатора, што потврђује и њена неосјетљивост на критеријум истинитосне вриједности предиката.

2.1.7. Редуплицирана партикула *ни* много чешће него партикула *и* има функцију обавезног интензификатора у оквиру *фразеологизама* неосјетљивих на критеријум истинитосне вриједности предиката, тј. подједнако употребљивих и у реченицама с потврдном и у реченицама с одричном формом предиката, што потврђују и сљедећи примјери:

- (7) Нема баш много сличних догађаја, да фудбалери крену песницама да се обрачунавају, а да „настрада“ трећи, *ни крив ни дужан*. (Вечерње новости, 15. 7. 2012, 39); Хашки трибунал, *ни по бабу ни по сјричевима...* (Печат, 7. 9. 2012, 20); Од тада, па све до данас, многи и даље живе *ни на небу ни на земљи*. (Вечерње новости, 25. 5. 2013, 8); Чукир [суди] *ни по бабу ни по сјричевима* (Вечерње новости, 21. 3. 2013, 24; наслов); Ово практично значи да су фудбалери Србије, *ни криви ни дужни*, поново у конкуренцији за пласман за Мундијал (Курир, 1. 4. 2013, 38); Зета је у квалификацијама за Лигу шампиона ... путовала *ни пет ни шест* неџо на ноге Рендерсу (Прес, 30. 7. 2007, 28); Кради *и шаком и кайом!* (Вечерње новости, 20. 5. 2013, 8–9; наслов); и сл.

У оквиру *фразеологизама* као вишечланих номинацијских јединица с јединственим значењем партикула *и* или *ни* има статус обавезног интензификатора, њена редуплицирана форма нужна је и неиспустива структурна компонента *фразеологизма*. Наведени *фразеологизми*, без обзира на то какву истинитосну вриједност имају предикати реченица у наведеним примјерима, употребљиви су и у реченицама с потврдим и у реченицама с одричним предикатима. И вјеро-

ватно нису једини, него одражавају стање у корпусу из кога су примјери за овај рад ексцерпирани.

2.1.8. Анализа контекстуално неусловљених интензификатора у српском језику показује да ту функцију неупоредиво чешће има партикула *и* неголи партикула *ни*. У свим случајевима у којима јединачно реализована партикула учествује у творби перифрастичке форме неке врсте ријечи (предлошког израза, прилошког израза, прилога, везника или сложене партикуле) – функцију обавезног интензификатора има искључиво партикула *и* (никад партикула *ни*). Партикула *ни* има функцију обавезног интензификатора само у јединицама које подразумевају њену редупликацију (у сложеним *ни-ни* партикулама, у *ни-ни* катахрезичким литотизираним изразима и *ни-ни* фразеологизмима). Према томе, у творби језичких јединица које не подразумевају редупликацију партикуле – јавља се само партикула *и*, док се у творби језичких јединица с редупликацијом партикуле по правилу јавља партикула *ни* (с тим да се редуплицирана партикула и готово околишно јавља у појединим фразеологизмима неосјетљивим на критеријум истинитосне вриједности предиката).

2.2. Контекстуално условљени обавезни интензификатори

У контекстуално условљене обавезне интензификаторе спадају интензификатори *и* или *ни* употријебљени у склопу вишелексичких (најмање дволексичких) језичких јединица у оквиру којих су они структурно неиспустиви и формално неизмјениви (стабилни). За разлику од контекстуално неусловљених обавезних интензификатора, који су носјетљиви на критеријум различите истинитосне вриједности предиката, контекстуално условљеним обавезним интензификаторима статус условљености задаје управо истинитосна вриједност предиката. Друкчије речено, употреба партикуле *и* и *ни* као обавезних интензификатора условљена је потврдном или одричном формом предиката. Тако, на примјер, јединице с контекстуално условљеним интензификатором *и* нужно заштијевају потврду форму предиката, а јединице с контекстуално условљеним интензификатором *ни* – негирану форму предиката реченице. Статус обавезног интензификатора партикула *и* или *ни* у датим јединицама потврђује и чињеница да су дати интензификатори у тим јединицама међусобно несупституентни или због тога што не постоји јединица с опонентним интензификатором, или због тога што јединица с опонентним интензификатором има друкчије значење. Типови јединица који чине контекстуално условљене обавезне интензификатори неупоредиво су малобројнији од оних са контекстуално неусловљеним обавезним интензификаторима. Контекстуално условљени обавезни интензификатори у српском књижевном (стандардном) језику карактеристични су углавном за два типа јединица: 1) за тмезичке реализације *ни-* и *и-*замјеничких лексема, и б) за фразеологизме употребљиве само уз потврдне или одричне предикате, али с неиспустивим интензификаторим *и* или *ни* у свом саставу.

2.2.1. Општепознато је да граматичка тмеза продразумијева да у зависним падежима неодређених (одричних и општих) замјеница творених префиксима *ни-* и *и-* (*нико*, *ико*; *нишћа*, *ишћа*; *ничији*, *ичији*, *никакав*, *икакав*, и др) кад се оне употребљавају с предлогом долази до уметања предлога између префикса и односно-упитне замјенице, тако да се номинативна монолексичка замјеничка форма у зависним падежима реализује дволексички: као сложена форма састављена од интензификатора и односно-упитне именичке или придјевске замјени-

це (уп. Ковачевић 2000: 215–216), а што потврђују и следећи из нашег корпуса забиљежени примјери:

(8) Не сањам тешке снове, нисам љут *ни* на *коџа*, нисам ни тужан. (М. Селимовић, 21); Ја ни данас немам *ни* пред *ким*, *ни* за *шита* да се правдам. (Вечерње новости, 2. 5. 2012, 13); Слутила сам да ће једном доћи дан кад *ни* о *чему* другом нећу моћи да размишљам. (Т. Ашић, 85); Југоносталгичар сам само за храном, *ни* за *чим* више не жалим из тог периода. (Прес, 30. 4.–1.5. 2012, 25); Африканци нису *ни* по *чему* бољи и здравији од Европе и Европљана. (Т. Ашић, 177); У таквим тренуцима ми није *ни* до *чеџа*. (Вечерње новости, 29. 5. 2012, 45); У краткој причи нема времена *ни* за *шита*, одмах се виде сви шавови. (Вечерње новости, 13. 6. 2012, 15); Нико се не виђа *ни* са *ким*. (Печат, 22. 6. 2012, 3); Емили није умрла *ни* због *какве* моје казне (Т. Ашић, 70); Уз то, није живео *ни* на *каквом* бљештавом небеском телу већ у снововско-примитивној четврти Најробија. (Т. Ашић, 177); Он предлаже да уопште не дође *ни* до *каквих* реформи. (Вечерње новости, 4. 5. 2012, 9); ...нећемо пристати *ни* на *какве* услове и уцене. (Вечерње новости, 7. 5. 2012, 4); ...празник нема никакве везе *ни* са *којом* црквом. (Печат, 8. 6. 2012, 70); Не ради се *ни* о *каквој* промоцији клађења. (Вечерње новости, 30. 5. 2012, 13); Нико од њих данашњу рецесију не доводи *ни* у *какву* везу са Европском унијом. (Печат, 8. 6. 2012, 3) и сл.

(8а) Не разумем зашто би се крили *и* од *коџа*, њихова безбедност није угрожена. (Прес, 15. 8. 2012, 3); Папић је, наиме, о Шербедији направио темељнију и поткованију емисију него што је Риха направила *и* о *једном* од јунака из првог циклуса. (Печат, 8. 6. 2012, 39); Јесте ли се икада *и* за *чије* здравље толико интересовали? (Ковачевић 2000, 215: Михаило Стевановић) и сл.

Ни- и *и-*замјенице, како се и из наведених примјера види, при употреби с предлозима, изузимајући предлог *без* (Ковачевић 2000: 216), постају најексплицитније граматичке тмезе: између префикса (*ни-* и/или *и-*) и промјењивог основног облика замјенице умеће се предлог, тако да монолексичка номинативна структура замјенице с предлогом постаје тролексичка (нпр.: (*н*)*ико* – (*н*)*и* од *коџа*). У таквој тролексичкој тмезичкој структури форма интензификатора не може да се мијења, јер представља форму номинативног префикса: од *ни-* постаје интензификатор *ни*, а од префикса *и-* постаје интензификатор *и*. При том је форма с потврђним обавезним интензификатором остварљива само у реченицама с потврђним, а форма с одричним интензификатором *ни* – само у реченицама с негираним предикатом.¹⁰

¹⁰ Изузетак је, како је то у литератури већ констатовано (в. нпр Ковачевић 2000: 217), само замјеничка форма *нишита*, која може добити и именичку вриједност, тј. „јесно [потврдно] значење“ (Маретић 1963: 189, 557), и тада чак не мора да твори тмезу, а и у тмезичком и у нетмезичком облику такво супстантивно *нишита* долази у реченицама с потврђним предикатом, што потврђују и следећи примјери: Он показује шта је љубав; права је љубав она која води *до ничеџ* и у *Нишита*. (Ковачевић 2000, 217: Миодраг Павловић); Ведро мисао срце обасја, ведро *ни* због *чеџа*. (М. Селимовић, 88); Бајец трошио милионе *ни* за *шита*! (Информер, 20. 7. 2012, 1: наслов); Али, наше глумице се не дају, и често *ни* од *чеџа* направе посао. (Вечерње новости, 16. 9. 2012, 14); Узели смо се и кренули *ни* од *чеџа*. (Блиц, 21. 10. 2012, 12); И после тога је Звезда стала, па је Нафтан *ни* из *чеџа* смањо. (Политика, 27. 7. 2012, 36); Направио сам музеј *ни* из *чеџа*. (Печат, 13. 7. 2012, 20) и сл.

2.2.2. Контекстуално условљени обавезни интензификатори остварују се и у саставу *фразеологизама* који се могу употријебити или у реченица са потврдном или у реченицама с негираном формом предиката, али никако и у једним и у другом, што потврђују и следећи примјери:

(9) Сад се *ни за живу главу* не сме повлачити тужба против Хрватске (Вечерње новости, 20. 11. 2012, 33); ...једног дана једно говорио, другог друго, *ни за главу ни за реј* да га ухватиш¹¹ (Данас, 31. 12. 2012. – 2. 1. 2013, 5); И мада жени то није *ни на крај ђамеши*, мушкарац је по правилу третира као пословног френда (Данас, 23. 5. 2013, 23); Акција даривања верних купаца „Макси“ ... и даље је у току, али од играчака *ни трага ни гласа*. (Вечерње новости, 12. 1. 2013, 26); Ноћас *ни ока* није склопила (Јањушевић 2011, 88: Добрица Ћосић); А ти, стари, *ни рејом* да мрднеш... и баш те брига што хоће да ме растргну (Јањушевић 2011, 88: Миодраг Булатовић); То ти, човече, овде код мене не важи *ни за главу* (Јањушевић 2011, 88: Добрица Ћосић); и сл.

(9а) Јесте, вели, злотвор сам ја вама *и овако и онако!* (Јањушевић 2011, 88: Момчило Настасијевић); Је л' де, Иво, давао си *и кусом и рејашом*, само да те пусте на миру и да те не зову у акције? (Јањушевић 2011, 88: Михаило Лалић); Стари, морамо те оставити. Јер ти толико помињеш тог твог Мухарема да си већ досадио *и богу и људима* (Јањушевић 2011, 88: Миодраг Булатовић); и сл.

Оно што структурно обједињује све наведене фразеологизме јесте нужно присуство неиспустивог интензификатора *ни* (9) или *и* (9а) у њиховом саставу. При том тај интензификатор може бити и редулициран – увијек је редулициран кад је у питању интензификатор и у саставу фразеологизма – или јединачно употријебљен (што је случај с интензификатором *ни*, који може бити употријебљен и јединачно и редулицирано). И у једном и у другом случају партикула има статус обавезног интензификатора, јер је неотуђиви структурни дио фразеологизма незамјенив опонентним интензификатором, будући да би тада фразеологизма или постао неграматичан, или изгубио статус фразеологизма. Оно што ове (9/а) фразеологизме разликује од контекстуално неусловљених фразеологизама с обавезним интензификатором (7) јесте то да овдје форма интензификатора подразумева конгруенцијску сагласност с предикатом с обзиром на критеријум потврдности и одричности.

3. Закључак

У српском језику осим многобројнијих структурно факултативних интензификатора *и* и *ни* постоје не тако ријетки случајеви употребе структурно обавезних интензификатора *и* и/или *ни*. Статус структурно обавезног интензификатора има сваки интензификатор који је неотуђиви дио структуре неке јединице, па његово редуковање није могуће јер би се тиме поништио или структурни или семантички статус дате јединице. Сви обавезни интензификатори могу се, према кри-

11 На први поглед изгледа да је у овоме примјеру предикат реченице потврдан, међутим елидиран је, и контекстуално се подразумева, негирани модални дио сложеног глаголског предиката: ...*ни за главу ни за реј* [не можеш] да га ухватиш.

теријуму (не)осјетљивости на реченични контекст, тј. (не)релевантности истинитосне вриједности предиката, подијелити у двије комплементарне врсте: 1) *контекстуално неусловљени обавезни интензификатори* (интензификатори чије употреба није контекстуално условљена, односно интензификатори са слободном дистрибуцијом с обзиром на критеријум истинитосне вриједности предиката), и 2) *контекстуално условљени обавезни интензификатори* (интензификатори чија је употреба контекстуално условљена, односно интензификатори са суженом дистрибуцијом условљеном типом истинитосне вриједности предиката).

3.1. Функцију контекстуално неусловљеног интензификатора у српском језику неупоредиво чешће има партикула *и* неголи партикула *ни*. У свим случајевима у којима јединачно реализована партикула учествује у творби перифрастичке форме неке врсте ријечи (предлошког израза, какав је и *пored*; прилошког израза, какав је и *пored* *штога*; прилога, какав је и *даље*; везника, какви су и *пored* *штога* *што*, и *ако*, *ако* *и*; и *кад*, *кад* *и*; и *да*, *да* *и* или сложене партикуле, какве су и *што*; и *ше* како, и *ше* какав; и *још* како, и *још* какав; и *ништа* *више*) – функцију обавезног интензификатора има искључиво партикула *и* (никад партикула *ни*). Партикула *ни* има функцију обавезног интензификатора само у јединицама које подразумевају њену редупликацију (у сложеним *ни-ни* партикулама, каква је *ни* *мање* *ни* *више*, у *ни-ни* катахрезичким литотизираним изразима, какви су нпр. *ни* *велике* *ни* *мале*; *ни* *лево* *ни* *десно*; и *ни-ни* фразеологизмима, какви су нпр. *ни* *на* *небу* *ни* *на* *земљи*, *ни* *по* *бабу* *ни* *по* *сирчевима*). Према томе, у творби језичких јединица које не подразумевају редупликацију партикуле – јавља се само партикула *и*, док се у творби језичких јединица с редупликацијом партикуле по правилу јавља партикула *ни* (с тим да се редуплицирана партикула *и* готово околинално јавља у појединим фразеологизмима неосјетљивим на критеријум истинитосне вриједности предиката, као нпр. *и* *шаком* и *кајом*).

3.2. Функцију контекстуално условљених обавезних интензификатора имају партикуле *ни* и *и* или у оквиру тмезички реализованих неодређених било одричних *ни-замјеница* (нпр. *ни* *од* *кога*, *ни* *са* *ким*, *ни* *због* *чега*, *ни* *у* *каким*, *ни* *у* *чијем*) било општих *и-замјеница* (нпр. *и* *од* *кога*, *и* *са* *ким*, *и* *у* *чијем*) тако и у оквиру одређених фразеологизама (типа: *ни* *за* *живу* *главу*, *ни* *за* *главу* *ни* *за* *реј*, и *овако* и *онако*, и *кус* и *рејати*). Оно што фразеологизме с контекстуално условљеним обавезним интензификаторима разликује од фразеологизама с контекстуално неусловљеним с обавезним интензификаторима јесте то да код првих форма интензификатора подразумева, а код других не подразумева конгруенцијску сагласност с предикатом с обзиром на критеријум потврдности и одричности.

Корпус

а) књижевноумјетничка дјела:

Т. Ашић – Тјана Ашић, *Dangete: duša koja se smeje*, Београд: Веоbook, 2011.

Д. Лакићевић – Драган Лакићевић, *Лудачки рукопис*, Београд: СКЗ, 2008.

М. Селимовић – Меша Селимовић, *Тврђава*, Подгорица: Октоих, 2007.

б) новине:

Блиц – *Blic*, *dnevne novine iz Beograda*.

Вечерње новости – *Вечерње новости*, *дневне новине из Београда*.

Данас – *Danas*, *dnevne novine iz Beograda*.

Информер – *Informer*, dnevne novine iz Beograda.
 Курир – *Kurir*, dnevne novine iz Beograda.
 Печат – *Печатац*, недељне новине из Београда.
 Политика – *Политика*, дневне новине из Београда.
 Прес – *Press*, dnevne novine iz Beograda.

Литература

- Јањушевић 2009: Ана Јањушевић, „О пресупозицијском карактеру интензификатора и“, у: *Српски језик, књижевност, уметност, књ. I: Српски језик у уједињеној Србији*, уред. Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009, 253–268.
- Јањушевић 2011: Ана Јањушевић, *Начини интензификације синтаксичких јединица у српском језику*, необјављена докторска дисертације, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2011.
- Ковачевић 1996: Милош Ковачевић, „О једном типу перифрастичке интензификаторске партикуле“, *Ријеч*, II/1–2, Никшић, 1996, 70–85.
- Ковачевић 1997/2002: Милош Ковачевић, „Дистрибуција и правила употребе партикула И и НИ у српском књижевном језику“, *Наш језик*, XXXII/1–2, Београд, 1997, 7–25; прештампано у: *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш: Издавачка делатност Универзитета у Нишу, 2002, 33–57.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд–Србиње: Рашка школа, СПКД „Просвјета“, 1998.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин, 2000.
- Ковачевић 2002: Милош Ковачевић, *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш: Издавачка делатност Универзитета у Нишу, 2002.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, „Синтакса и семантика прилошких израза“, у: *Српистичке теме*, Крагујевац: ФИЛУМ, 2007, 11–48.
- Ковачевић 2008/2009: Милош Ковачевић, „Значај интензификатора за концесивну интерпретацију синтаксичких јединица“, у: *Српски језик, књижевност, уметност, књ. I: Српски језик у (кон)шексти*, уредник Милош Ковачевић, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2008, 65–84; прештампано у: *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 87–105.
- Куљанин 2009: Сања Куљанин, „О интензификаторским партикулама у дјелима Милисаве Савића и Радослава Братића“, у: *Савремена проучавања језика и књижевности*, I/1, Зборник радова са I научног скупа младих филолога Србије, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009, 61–73.
- Маретић 1963: Томо Маретић, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska, 1963.
- Оташевић 2012: Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј, 2012.
- Пипер 2009: Предраг Пипер, „О природи граматичких разлика између српског и хрватског језика“, у: Вера Малџијева и др., *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*, у редакцији Предрага Пипера, Београд: Београдска књига, 2009, 539–552.
- Поповић 1966: Љубомир Поповић, „Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику“, *Наш језик*, XV/3–4, Београд, 1966, 195–220.
- РМС 1967: *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига 1, Нови Сад: Матица српска, 1967.

РСАНУ 1966: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига 4, Београд: САНУ, 1966.

Силић, Прањковић 2005: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Фелешко 1995: Казимјез Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватског жеништва*, Београд-Нови Сад: Матица српска, Вукова задужбина, Орфелин, 1995.

PARTICLES *НИ* AND *И* FUNCTIONING AS AN OBLIGATORY INTENSIFIER IN THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

Summary

The study proves that, besides a vast number of structurally optional intensifiers *и* and *ни* in contemporary Serbian language, there are not such rare cases of structurally obligatory use of intensifiers *и* or/and *ни*. Every intensifier, that is not an alienable part of the structure of a unit, has a status of an obligatory intensifier. Therefore, it is impossible to eliminate it because that would impair either the structural or the semantic unit status. According to the criterium of (in)sensibility to the context (that is (ir)relevance of the predicate truth value), we could divide all of the obligatory intensifiers into two categories: 1) *context-independent obligatory intensifiers* (where the use of intensifiers is not conditioned by the context) and 2) *context-dependent obligatory intensifiers* (use conditioned by the context; intensifiers with a limited distribution due to the predicate truth value).

The function of the *context-independent obligatory intensifier* in the Serbian language is a more frequent case of the particle *и* rather than the particle *ни*. In all situations when a unit particle is involved in the derivative process of the periphrasis form of some part of speech (prepositional expression like *и поред*; adverbial expression like *и поред тога*; adverb as *и даље*; conjunctions such as *и поред тога ипш*, *и ако*, *ако и*; *и кад*, *кад и*; *и да*, *да и*; or compound particles such as *и што*, *и те како*, *и те какав*, *и још како*, *и још какав*, *и ништа више*) only the particle *и* (never the particle *ни*) has the function of an obligatory intensifier. Particle *ни* has the role of an obligatory intensifier only in units that duplicate it (in complex *ни-ни* particles, as *ни мање ни више*; in *ни-ни* catachresic litotes expressions, like *и ни велике ни мале*; *ни лево ни десно*; and in *ни-ни* phraseologisms, as are the cases in *ни на небу ни на земљи*, *ни по бабу ни по стичевима*).

The function of *context-dependent obligatory intensifiers* we see in particles *ни* and *и* within tmesic undefining indefinite negative *ни*-pronouns (for example *ни од кога*, *ни са ким*, *ни због чега*, *ни у каквим*, *ни у чијим*) or indefinite general *и*-pronouns (for example *и од кога*, *и са ким*, *и у чијем*), but also in phraseologisms (as are: *ни за живу главу*, *ни за главу ни за реј*, *и овако и онако*, *и кус и рејати*). What differentiates the phraseologisms with *context-dependent obligatory intensifiers* from the phraseologisms with *context-independent obligatory intensifiers* is that the first form of intensifiers realizes predicate congruence in accordance with the affirmative/negative criterium, whereas the second form does not realize this congruence.

Key words: particles, obligatory intensifier, prepositional expressions, adverbial expressions, compound conjunctions, compound particles, phraseologisms, semantic change

Милош Ковачевић

Веселина В. Ђуркин¹
 Универзитет у Новом Саду
 Педагошки факултет у Сомбору²
 Катедра за језик, књижевност и библиотекарство

СИСТЕМ СЛОЖЕНИХ УСЛОВНИХ ВЕЗНИКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се на корпусу функционалностилски разнородних текстова испитују услови и разлози постанка сложених условних везника, њихове структурне, семантичке и функционалностилске особености.

Кључне ријечи: (сложени) везници, сложени везници условног значења, функционални стилови

1. Спискови везничких средстава за обиљежавање условног значења у досадашњој сербокroatистичкој граматичкој литератури нису апсолутно подударни и углавном се своде на просте везнике (*ако, уколико, да, кад(а)*). Готово по правилу у њима изостаје податак о постојању сложених везника као једнозначних номинатора кондиционалног значења, какви су на примјер *иод условом да, уз услов да, у случају да, иод претпоставком да* и сл., а тамо гдје се и помињу, не анализирају се услови и разлози постанка ових сложених везника, њихове структурне, семантичке и функционалностилске карактеристике.

2. Кључно питање, када је ријеч о начину постанка сложених везничких средстава уопште, па и у (под)систему условних везника, јесте на који се начин (и да ли уопште) у оквиру дате семантичке категорије формирају прилошки изрази, којима се иначе попуњава празно мјесто у систему замјеничких или незамјеничких прилога, будући да су „начини и могућности богаћења везничког субординацијског система директно овисни о броју и могућностима творбе прилошких израза за дату категорију“³. Пишући о проблему усложњавања везничког система у српском језику, Ковачевић (1998: 238) у оквиру образложења једног од модела по којем се формирају сложени везници у српском језику, помиње примјере типа у *шом случају, иод шим условом* ради потврде постојања датих прилошких израза. Међутим, у раду чији је предмет истраживања синтакса и семантика прилошких израза, при класификацији прилошких израза синтагматског типа с обзиром на семантички критеријум, Ковачевић (2007: 21) не помиње значењску скупину са условним значењем, већ само значењске скупине мјеста, правца, времена, начина, количине, узрока и циља. У томе раду, једино се као текстуални конектор анафорског типа наводи прилошки израз са лексемом *случај* у локативној приједлошко-падежној форми као надређеним чланом и демонстративном замјеницом *што* као конгруентним атрибуту, али у одјељку о синтагматским при-

1 veselinaso@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика стурктура савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије.

3 Ковачевић 1998: 238.

лошким изразима временског значења: *У шом случају* [← *Тага*] *нахрупили би на враића*. — *Европа би у шом случају* [← *шага*] *поделила америчку судбину Пирових победа* (Исто, 31).

Будући да у језику не постоје замјенички прилози нити замјенички прилошки изрази са условним значењем као јединим или примарним значењем (Пипер 2005: 825), подлогу стварања сложених условних везника ваља тражити у синтагматском типу прилошких израза. А како у литератури не налазимо чвршћег ослоња, односно доказа да је дати тип прилошких израза својствен категорији кондиционалности, него тек назнаке о могућности његовог постојања у језику, најприје ћемо указати на примјере који потврђују њихово постојање у језику, а тиме и тезу да су сложени везници условног значења творени преко синтагматског типа условних прилошких израза:

Он јој је веровао **под тим условом** *да му буде блиска* (Јанк. Мил. 1, РМС). — [...] а кад је се нису могли отрести, него су је морали повести, водили су је само **под тим условом** *да нишћиа, ни речи, не сме проговорићии* (Сремац, Зона Замфирова, АСК). — Dobio sam nov i opet 12 meseci garancija **uz taj uslov da se pojavim posle navrsenih 6 meseci** (forum.bjbikers.com/index.php?/topic/40362-nov...sa-gelom..., 8. 6. 2012). — Bila se već odlučila da se uda, ali **pod tim uslovom da joj se budući drug sviđi**, da ima lepo ime i odgovarajući imetak (1. Lalka1_SbL.txt). — Kritiku Udovičkog bih mogao da prihvatim samo **u tom slučaju da je rekao da su se pojedini u okviru Saveza komunista birokratizovali** (www.yurope.com/zines/republika/arhiva/98/185/185_17.HTM, 20. 6. 2012). — Mi bismo bili jedan narod **samo u tom slučaju** da je Jugoslavija nastala u 19. stoljeću! (slobodni.net/t104589/). — Samo ako је riječ о ТВ-у и е-mail-овима, онда он uredno ради **s tom pretpostavkom da su u mailu ispravno podešeni headeri**, тј. да пише коришћени ... (www.archivum.info/.../Re-Mozilla-i-quot-cha...). — Zapravo greska је u tome koji је broj svetova konacan, a koji beskonacan (naravno **uz tu pretpostavku da је svemir beskonacan**) ... (www.elitesecurity.org/t6505-4). — Čitav nas zivot razvija се **pod tom pretpostavkom da је uzajamno uticanje mogućno** (members.multimania.co.uk/.../uticaj_jednog_covjeka_na_drugog.ht...).

Да сложени условни везници оваплоћују дати начин творбе, доказ су наведени примјери, који нам потврђују не само постојање прилошких израза синтагматског типа са именичком лексемом условне категоријалне семантике као центром већ и врло важну чињеницу да сем анафорски, као деиктично-супститутивне јединице текста који им претходи, дати прилошки изрази могу бити и катафорски употријебљени, као пилон зависној клаузи уведеној везником *да*. А управо је нужан услов за формирање сложених условних везника (*поод условом да, уз услов да, у случају да, за случај да, поод/с претпоставком да, уз претпоставку да*) контактна позиција катафорски употријебљеног синтагматског прилошког израза са именичком лексемом као експонентом категоријалне кондиционалне семантике и општезависног везника *да*, на што упућују преоблике наведених примјера:

Он јој је веровао **под тим условом** да му буде блиска [→... **под условом** да му буде блиска]. — Bila se već odlučila da se uda, ali **pod tim uslovom** da joj se budući drug sviđi ... [→ ... **pod uslovom da** joj se budući drug sviđi...]. — Kritiku Udovičkog bih mogao da prihvatim samo **u tom slučaju** da је rekao da su se pojedini u okviru Saveza komunista birokratizovali [→ ... **u slučaju da** је rekao da su se pojedini u okviru Saveza komunista birokratizovali]. — Čitav naš život razvija се **pod tom pretpostavkom** da је uzajamno uticanje mogućno [→ ... **pod pretpostavkom da** је uzajamno uticanje mogućno]

Како извршене трансформације показују, сложени везници условног значења настали су у процесу обједињења катафорски употријебљеног прилошког израза синтагматског типа и општезависног везника *ga*, уз обавезно испуштање конгруентног атрибута исказаног у инструменталној (*пог шим условом, пог/с шом прешшосшавком*), акузативној (*уз шшј услов, за шшј случај, уз шш прешшосшавку*) или локативној приједлошко-падежној форми (*у шом случају*) демонстративне замјенице *шо*, и општесубординацијског везника *ga*. Практично, до стварања сложеног условног везника долази уједињењем именичке (апстрактне) лексеми и везника *ga*:

Као што се често у људској повесници дешава, прећутно су допуштени насилје и плjaчка, па и убјижанје, **под условом да се врше у име виших интереса** (И. Андрић, На Дрини Ђуприја, КССЈ). — У оквиру Универзитета могу се основати и друге организације и друштва **пог условом да су режисширована и верификована од шшране Савешш Универзшшешш ...** (Статут УНС, чл. 35). — **У случају да се кнежева динашшшшја ушаси**, избор новог кнеза обавише се под истим условима и по истом поступку (ЗДИСН, 324). — **Под претпоставком да смо механшшзам процеса опшшали ташно**, који је разлог овом огромном, прецизно испланираном напору да се у датом тренутку заустави историја? (КССЈ). — Ако је мислио да ће му мати правити велике сметње кад буде хтео да се ошени Елинором, **под претпоставком да је то иопшше жедео**, колико ли ће те сметње тек сад бити велике, кад је његова зарушница неоспорно била нишег порекла и вероватно слабишг имовног станја од ње? (Ц. Остин, Разум и осешажност, КССЈ). — После рата је била шанса **с претпоставком да се рекла истина о злочшну** (Д. Медаковић, АВН).

Да спој приједлошко-падежног облика апстрактне именице и везника *ga* заиста јесте сложени везник, доказује немогућност елидирања (у највећем броју забиљжених примјера) дате приједлошко-падежне конструкције из његове структуре без посљедица на синтакшчко-семантшчком плану реченице, а супшституентност простим, једнолексемским везницима *ако, уколико* њихову семантшчку вршједност. Изостављање приједлошког израза учинило би сложену реченишну структуру или бесмисленом, што је најчешшши случај (а), или би дошло до измјене семантшчког и/или функционалног типа клаузе (б), као што то илуструју слъдећш примјери:

(а) Нерезидент, као и резидент (...) врши пренос са тог рачуна у иностранство **пог условом да** [→ **ga*] је *прешшходно измирио шореске обавезе из шшш посла шрема Републици*. — **У слущају да** [→ **da*] *imate probleme s varenjem, можете покушати да справате на десној страни*. — Читав наш живот развија се **под претпоставком да** [→ **da*] је *узајатно ушсанје могушно*; (б) ... прећутно су допуштени насилје и плjaчка, па и убјижанје, **под условом да** [→ *da/s ciljem da*] *se vrše u ime viših interesa ...* . — Колико јуше, читали смо како трезвен шовек пише да је овде реш о sukobу између народа и elite, **с претпоставком да** [→ *da*] *ће народ баш бити одушевљен ако Кошшunica опет буде премшшјер*.

Реченице са датим сложеним везницима *пог условом да, уз услов да, у случају да, за случај да, пог/с прешшосшавком да, уз прешшосшавку да* потврђене су у свим функционалним стиловима српског књижевног језика, али је учесталост њиховог појављивања највећа у административном функционалном стилу, због чега је неопходно у сагледавању њихових битних обиљжја и разлога постанка имати у виду управо инхерентне одлике тог функционалног стила, не занемаривши при том ни њихов међуоднос са простим везницима *ако, уколико* као једнозначним номинаторима кондиционалне семантшчке релације између садржаја управне и зависне клаузе. Ово утолико више има смисла уколико се има

на уму да су готово сва везничка средства којим се у српском језику обиљежава неки од типова условног значења (уз одговарајућа морфолошка рјешења предиката у аподози и протази) вишезначна (*да, кад*), укључујући чак и везник *ако*, који премда у савременом српском језику најчешће реализован са значењем кондиционалности (то особито важи за административни и научни функционални стил), ипак, може бити остварен и као допусни (углавном у комбинацији са партикулом *и* као семантичким верификатором допусног значења), намјерни, изрични и временски.

3. Већ сама чињеница да се при семантичкој обради условног везника *ако* у рјечнику наводе два значењска (под)типа, при чему се у поступку експланације прве као синонимна наводи конструкција *иод условом да*, а при објашњењу друге конструкција у случају *да*: **ако** св. *иоџодбена, за означавање услова иод којим се радња исказа има вршииши*. **а.** *иод условом да, иод иоџодбом да*; исп. *аконо*. — (...) Све ово даћу теби, ако паднеш и поклониш ми се. (...) **б.** (понекад појачано са *ли*) у случају *да*. — (...) Ако ћу криво, не смијем од Бога. Ако ћу право, не смијем од бега. (...) (СЕР), упућује на претпоставку да су сложени везници *иод условом да*, у случају *да* и формирани у језику као везничка средства специјализована за изражавање дате семантичке дистинкције.

С обзиром на то да су сложени везници *иод условом да*, у случају *да*, *иод ирешииосишавком да*, како проведена анализа показује, углавном замјенљиви простим везницима *ако*, *уколико* (а везници у случају *да* и *иод ирешииосишавком да* замјенљиви су и везником *да*, када то морфолошки тип предиката у протази допуста⁴), најсврхисходније би било у разматрању њихових специфичних семантичких карактеристика и услова употребе кренути од примјера у којима та замјена није могућа или је барем спорна.

3.1. Пођимо од везника *иод условом да* као најфреквентнијег: **Ако** [\rightarrow ? **Под условом да**] *она ишо не буде хишјела да схваиши, ја сам насипрадао*. — **Ако** [\rightarrow ? **Под условом да**] *мришвац иописне, биће још сировада*. — **Ако** [\rightarrow ? **Под условом да**] *је вози докшору, умријеће пуишем*. — **Ако** [\rightarrow ? **Под условом да**] *роди, узећу је*.⁵

Када упоредимо дате примјере и њихове реченичне трансформе, с везником као јединим дистинктивним елементом, уочићемо да употреба једног или другог везника условљава различите импликације, односно има различите посљедице на семантичком плану, што се најбоље види у прва три примјера, гдје нелогичност и апсурдност употребе сложеног везника *иод условом да* намјесто простог везника *ако* још више долази до изражаја када се упореде са реченицама у којима је она могућа: **Ако/ Под условом да је (одмах) вози докшору, иреживјеће; Ако/ Под условом да она ишо буде хишјела да схваиши, ја сам се сипсао**.

Реченична варијанта с везником *ако* подразумева, ипак, нешто другачије околности које би довеле до реализације управне предикације од оних исказаних у реченици са сложеним везником *иод условом да*. Зависном клаузом уведеном везником *ако* изражен је услов чије би испуњење имало негативне посљедице, на што у другом примјеру упућује (негативна) лексичка семантика глагола у функцији предиката надређене клаузе (*Ако она ишо не буде хишјела да схваиши, ја*

4 Изостављање приједлошког израза, односно свођење везничке конструкције у случају *да* на везнички елемент *да*, могуће је, како проведена анализа забиљежених примјера показује, уколико је у основној клаузи употријебљен потенцијал (у регистрованим примјерима модални глагол као дио сложеног глаголског предиката), а у зависној перфективни презент: *У случају да [\rightarrow да] се језеро узбурка, не бисте се вечерас могли вратити* (Р. Петровић, Људи говоре, 6, АСК).

5 Примјери сложених условних реченица с везником *ако* преузети из Барић и др. (2005).

сам насипрагао). Та негативност посљедице не мора бити експлицитно исказана, као што је то случај у наведеном примјеру, већ може бити и условљена дејством екстралингвистичких фактора као у примјеру: *Ако роди, узећу је*, гдје се као елемент заједничког, подразумијеваног знања може појавити и негативно поимање ситуације означене реченицом, тачније слиједа остварења предикација, посматрано из перспективе моралних норми које важе у одређеној (нпр. патријархалној) друштвеној заједници, по којима се најприје ступа у брак, а потом рађа, док обрнут слијед узрокује нежељене посљедице, међу којима је и ступање у брак под принудом рађања. Употреба сложеног везника *под условом да* апсолутно искључује могућност такве интерпретације, а контекст у коме би могла бити изречена таква реченица имплицира, с једне стране, да је из перспективе онога ко поставља услов (адресанта), његово испуњење апсолутно пожељно будући да је и сама реализација управне радње пожељна, или, барем, прихватљива.⁶ Важно је рећи да би у истовјетном контексту могла бити употријебљена и условна реченица с везником *ако*, али само реченична варијанта са сложеним везником *под условом да* омогућује једнозначну интерпретацију, док је у случају употребе везника *ако* сасвим прецизна семантичка интерпретација контекстуално условљена. У обе реченичне верзије испуњење датог услова води реализацији посљедице исказане надређеном клаузом, али су разлози постављања услова недвосмислени једино у оној са сложеним везником *под условом да*.

Све до сада речено упућује на то да сложени везник *под условом да* може готово увијек бити замијењен везником *ако* (изузев када то омета употреба глаголских облика у функцији предиката управне клаузе)⁷, али да обрнуто није (баш) увијек могуће, било зато што би таква замјена проузроковала неколико другачију интерпретацију која се огледа, прије свега, у различитости разлога због којег се услов у протази поставља (са идентичним исходом у аподози, уп. *Ако роди, узећу је* и *Под условом да роди, узећу је*), било зато што би замјена довела до стварања бесмислене реченице (нпр. *Ако је вози доктору, умријеће пућем* и **Под условом да је вози доктору, умријеће пућем*).

Чак и у оним контекстима у којима је супституција ових двају везника могућа, ипак постоје извјесне разлике, које једним дијелом проистичу из присуства лексеме категоријалне семантике у његовом саставу, а другим дијелом из саме семантике приједлога *под* употријебљеног уз инструменталну форму лексеме *услов*. Наиме, у реченици са сложеним везником *под условом да* у већој је мјери наглашена обавезност испуњења услова како би дошло до реализовања садржаја означеног надређеном клаузом. Услов у протази категорички је постављен тако рећи с циљем да се изврши снажан утицај на увјерење или вољу онога (агенса зависне клаузе) од кога се очекује да ће га испунити. Тако постављен услов дјелује као својеврстан императив не само његовог испуњења него и остварења управне предикације, што сложени везник *под условом да*, посматрано с аспекта неких суштинских обиљежја административног функционалног стила, тачније са становишта његовог прагматичког профила, чини готово идеалним везничким средством за обиљежавање условног значења. Томе особито погодује и семантика приједлошке лексеме *под* у саставу приједлошко-падежне конструкције *под*

6 С друге стране, стоји импликација да би за жену од које се очекује испуњење услова, сам услов из неких разлога могао бити споран (недостатак жеље, воље или недостатак способности рађања), али не и сама реализација радње у главној клаузи.

7 У прилог реченоме иду и сљедећи примјери: *Ја сам на то пристао под условом да* [**ако/уколико*] *добљем подршку Управног одбора и акционара* (КСС).

условом⁸, тачније диференцијална семантичка компонента *с доње стиране*, захваљујући којој се потцртава „подређеност“ услову чије испуњење води или има водити ка реализацији управне предикације.

3.1.1. Да заиста семантика приједлога има удјела у формирању диференцијалних црта сложеног везника *под условом да* у односу на прости везник *ако*, потврђује и успоредаба са везничком варијантом *уз услов да*:

[...] Управни савет може, када за то постоји потреба, одлуком оснивати агенције Европског завода за patente, у циљу давања обавештења или установљена сарадње, **уз услов да добије сагласност те државе уговорнице или организације** (Закон о потврђивању конвенције о признавању европских патената, КССЈ). — ... *vozač autobusa, trolejbusa i tramvaja* у јавном градском превозу путника, *sme upravljati vozilom najduže osam sati*, **уз услов да на полазним стajалиштима има прекид воžње од најманје пет минута** (Закон о безбедности саобраћаја на путевима, КССЈ).

У наведеним примјерима, захваљујући управо семантици приједлошке лексеме (*уз*) у саставу сложеног везника, наглашано је пратилачко својство услова у протази, тј. чињеница да услов у протази прати реализацију садржаја у аподози, да је, дакле, ријеч о услову пратилачког типа⁹. С обзиром на учесталост појављивања у језику, сложени везник *под условом да* је неупоредиво фреквентнији од везника *уз услов да*.

3.2. И сложени везник *у случају да* супституентан је у већини забиљежених примјера везницима *ако*, *уколико*:

У случају да [→ *ако/уколико*] *који члан namesništva умре* или тако **оболи** да по уверењу три лекара, [...], *ne bi mogao više nikako svoju dužnost вршити...* (Устав Србије од 1888, чл. 71). — *У случају да Пресјо осјане без наследника*, ..., Министарски ће Савет узети Краљевску власт у своје руке (Устав Србије од 1888). — Обе се уговорнице такође обавезују да једна другој притекну целокупном својом снагом у помоћ *у случају да* [→ *ако/уколико*] *која велика сила њокуша анекшоваши, окупираши или својом војском њосесши*, ..., ма који део балканске територије, (ЗДИСН, стр. 367). — Пацијент има право да одреди лице које ће у његово име дати пристанак, ..., *у случају да* [→ *ако/уколико*] *пацијент њосјане несјособан* да донесе одлуку о пристанку (Закон о здравственој заштити, чл. 32). — *У случају да* [→ *ако/уколико*] *imate probleme s варањем*, можете покушати да спавате на десној страни (Грађански лист, 14. 7. 2008). — *у случају да* [→ *уколико/ако*] *se bolesnikovo stanje здравља погорша* има (га) сместити у најближи завод за лечење душевних болесника (Д. Киш, Пешчаник). — *У случају да* [→ *ако/уколико*] *умреж*, твоје одијело, кофер и остала заоставштина биће предати твојим најближим сродницима (Б. Ђокић, Маргепеће године). И сл.

По ријечима аутора Симић & Јовановић (2002: 1330), везник *ако* „првенствено је експонент пресупозитивне везе, али није незамислив ни у пресумптивној сфери импликације“. Међу примјерима сложених реченица с везником *ако*, које ови аутори наводе како би илустровали конструкције „код којих је пресупозиција у овом или оном степену ослабила, а конструкција у одговарајућој мери мутирала у правцу пресумптивне“, за нашу је анализу најзначајнији онај који потиче из административног функционалног стила, а будући подударан нашим

8 под П. са самосталном речју у инстр. изриче 1. лице, место, простор којему се *с доње стиране* (истицање наше) налази ко, *што или се догађа*, *збива што* (СЕР).

9 уз 5. а. околности које прате неку глаголску радњу, прилике у којима се нешто ради или дешава (СЕР).

примјерима реченица са сложеним везником у случају *да*, и најсврсисходнији: *Ако краљ не остави за собом мушког поштомства, наследство прелази на побочну линију* [уп. са нашим пр. сл. реченични трансформ: → *У случају да краљ не остави за собом мушког поштомства, наследство прелази на побочну линију*]. А још нам је битнија напомена аутора уз наведене примјере „да се у новије време“ тако „спецификована веза међу чињеницама обележава посебним ознакама, тј. уместо 'ако' може се употребити: 'у случају да', 'уколико', или пак 'у случају када', или само 'када'. Пресупозитивна импликација постепено прелази у област пресумптивне“ (Исто: 1335).

Посматрано са платформе ове констатације, могло би се рећи да се сложени везник у *случају да* појављује у систему условних везника као везничко средство којим се сигнализира то приближавање пресумптивној сфери импликације, односно слабљење граница између пресупозитивног и пресумптивног типа имплицативности. Томе у прилог казује и појава везничких конструкција типа у *случају ако*, на *случају ако*. Њихово постојање подупире тезу да је сложени везник у *случају да* настао као резултат потребе за стварањем посебног везничког средства којим ће се дати тип импликације, односно приближавање датоме типу импликације посебно обиљежити. То нам показују сљедећи примјери и њихове преоблике:

У случају ако [-> *ако/уколико*] *бих ја Срећена без узрока од себе отиерао*, дужан сам му на основу постојећег закона једномесечну плату унапред напразно дати (М. Глишић, Глава шећера, АСК). — *У случају, ако* [-> *ако/уколико*] *не би остало никаквога мушкога наследника иза најстаријег а синојнога Књаза*, то прелази право наследства на његова брата и његове мушке наследнике и опет по праву првородства (Устав књажевства Србије, 1835). — *У случају ако* [-> *ако/уколико*] *једна од уговорних страна буде нападнута од стране треће државе*, друга уговорна страна обавезује се да ће сачувати политику пријатељских односа према њој (Југославија 1918–1984, 390).

Сложени везник у *случају да* премда јесте замјенљив датим везницима, ипак са њима није апсолутно семантички подударан. Из тог је разлога важно одговорити на питање критеријума на основу којег говорно лице (адресант) врши избор везничког средства у протазу. Примјери погодбених реченица са сложеним везником у *случају да*, прије свега они забиљежени у административном функционалном стилу, најјасније предочавају чињеницу да је употреба датог везничког средства мотивисана семантичким, па и прагматичким разлозима.

Заједничка карактеристика свих наведених примјера сложених погодбених реченица са протазним садржајем уведеним сложеним везником у *случају да* јесте да се тим протазним садржајем, најчешће протазним предикатом, саопштава неки непожељан догађај или околност као услов за реализацију радње у основној клаузи. Углавном је ријеч о догађајима или околностима који су неминовни чиниоци или прагиоци човјековог постојања (смрт, болест, погоршање здравственог стања након излечења, осујећена способност за самостално доношење одлука, немогућност биолошке репродукције, због чега преношење права власти, положаја, звања као породичног права бива осујећено), а који изазивају или могу изазвати одређене посљедице како на личном тако и на општем друштвеном плану; или је, пак, ријеч о неповољним околностима и догађајима, чије би остварење могло довести до дестабилизовања односа, конфронтације и конфликта не само међу члановима једне друштвене заједнице већ и међу државама.

Говорно лице је, с једне стране, усљед познавања биолошких и друштвено-историјских законитости људског постојања и познавања међуљудских односа, свјесно чињенице да постоји реална шанса (опасност) да се догађај у протазу, као резултат тих законитости, прије или касније оствари, а с друге стране је, управо због те спознаје и друштвене позиције која му омогућује да утиче на те односе и уређује их, у обавези да на његову могућу реализацију упозори или предвиди и, кад год је могуће, предупреди и/или ублажи њена негативна дејства.

Без обзира на то што је у питању административни поступак, за адресанта је врло осјетљиво питање како формулисати неки непожељан догађај, какав је, рецимо, смрт или болест адресата, гашење владајуће лозе, могућност напада једне државе (или више држава) на другу, покушај анектирања и/или запосједања територије једне државе од стране друге, немогућност постизања међудржавних споразума или немогућност спровођења већ постигнутих. Из тог разлога адресант се и опредјељује за употребу сложеног везника у случају *да* намјесто простих везника *ако*, *уколико* који се у српском језику користе онда кад говорно лице не искључује шансу да „*да radnja imenovana protaznim predikatom postoji*“, тј. онда када се релевантном жели представити „*specifična orijentisanost ka stvarnosti*“: уп. *У случају да умрем, твоје одјело, кофер и остала заоставштина биће предати твојим најближим сродницима... и Ако умрем, твоје одјело, кофер и остала заоставштина биће предати твојим најближим сродницима...*¹⁰.

Опредјељујући се за сложени везник у случају *да* говорно лице у први план не ставља податак о томе да је садржај у протазу реалан, остварив, већ чињеницу да је, упркос реалној шанси да се дати услов оствари, ипак, мала вјероватноћа његовог остварења. Циљ говорног лица јесте да садржајем у протазу упозори, опомене, припреми адресата на могућ неповољан догађај или развој догађаја, који, будући да су у људској свијести регистровани (оцијењени, доживљени) као непријатни и непожељни, ријетко драговољно бивају узимани у разматрање, док садржајем у аподози даје информацију о томе које се мјере и активности имају предузети уколико дође до остварења протазног садржаја. Управо захваљујући семантици лексеме *случај* у саставу сложеног везника, као и лексичкој семантици од ње изведених лексема, какве су нпр. лексеме *случајан*, *случајно*, *случајности*, затим постојању израза типа *игра случаја*, *луди случај*, *џуки случај*, *слиједи случај* и сл., а прије свега објашњењу значења конструкције у *случају да* (‘ако се догоди да’), која се у рјечнику налази међу поменутих изразима под одредничком ријечју *случај*, употреба овог везничког средства омогућује говорном лицу (адресанту) да на еуфемистички начин извјести адресата о непожељним околностима или догађајима израженим у протазу. Садржај у протазу реферише о догађају или околностима чија се могућа реализација не може и не смије потпуно пренебрегнути (или искључити), а које морају бити свјесни и адресант и адресат, при чему се употребом сложеног везника у *случају да*, шанса за његово остварење у будућности ипак настоји представити мањом (понекад и незнатном).

Погодбеним су реченицама са протазним садржајем обиљеженим сложеним везником у *случају да* семантички најближе реченичне структуре са протазним садржајем уведеним простим везником *ако* и евентивним глаголом *до-*

10 „Pribegavajući uslovljavanju sa *kad*, govorno lice polazi od svesti da onoga o čemu mašta nema, dok se za usovljavanje sa *ako* (*ukoliko*) opredjeljuje onda kad ne isključuje šansu da radnja imenovana protaznim predikatom postoji; u ovom drugom slučaju, dakle, za razliku od prvog, relevantna je specifična orijentisanost ka stvarnosti“ (Ивић 1995: 149).

догоди се у облику потенцијала 3. л. јд. средњег рода (у имперсоналној форми, с тим да може бити исказан и презентом)¹¹:

У случају да се кнежева династија угаши, избор новог кнеза обавиће се под истим условима и по истом поступку [→ Ако би се догодило/се догоди да се кнежева династија угаши, избор новог кнеза обавиће се под истим условима и по истом поступку]; — У случају да престо остане без наследника, према одредбама овога Устава, Министарски ће Савет узети Краљевску власт у своје руке [→ Ако би се догодило/се догоди да престо остане без наследника, ..., Министарски ће Савет узети Краљевску власт у своје руке].

Ако се има на уму чињеница да су евентивни глаголи у савременом српском језику непотпуни и у семантичком погледу, да се употребљавају „искључиво у 3. л. сл. и средњем роду, као тзв. безличне форме“, при чему се „њихова непунозначност огледа (се) и у томе што они само ‘сигнализирају’ какав догађај, појаву, али не казују заправо ништа о каквом је догађају реч“, те да као својеврсне одредбе улазе „у семантичку структуру датог саопштења дајући му временски или пак чешће временско-модални оквир“ (Петровић 1997: 202–203), онда је јасно да се протазним садржајем означеним сложеним везником у *случају да* сигнализира комплекснија информација (него протазним садржајем са везником *ако* и евентивним глаголом у облику потенцијала као протазним предикатом).

Чињеницу да се у протазној предикацији обиљеженој сложеним везником у *случају да* не може употријебити потенцијал у функцији предиката, већ се најместо њега најчешће појављује перфективни презент, ваља сагледати најприје из перспективе инхерентних дистинктивних карактеристика административног функционалног стила, јер је и број забиљежених примјера овога сложеног везника у њему највећи, не занемаривши, при том, у литератури већ уочене и образложене разликовне особине двају глаголских облика. Ако се има на уму да је презент морфолошки необиљежен (способан да обавља безвременску функцију), да је „временски глаголски облик веома склон модалном транспонувању“, да се њиме, дакле, исказују и „таква модална значења која се исказују потенцијалом“ (Танасић 2005: 385), да је као и потенцијал сигнализатор будућег услова, с том разликом што је „у реченици с кондиционалом изречена и сумња, да ће се радња ових глагола вршити, а у реченици с перфективним презентом ова сумња није изречена“ (Мусић 1898: 63 према Павловић 2009: 311), да „има јаче изражену прописивачку функцију“, не изненађује онда чињеница да је „далеко најфреквентнији глаголски облик“ у административном функционалном стилу (79%) (Тошовић 2002: 364). Дода ли се овоме и тумачење „теоријски неочекиване предности презента“ у овом функционалном стилу са аспекта психолошких и идеолошких извора овакве праксе, по којем се презентом утврђује „да су се неки друштвени односи уобичајено одвијали (код већине субјеката) још прије доношења правне норме управо онако како норма налаже, што значи да норма само потврђује оно што се већ као друштвена правилност збива“, као и то да „помоћу презента нормотворац подржава предоцбу о правној регулацији као спознаји ‘неужних’ и ‘природних’ токова друштвеног живота — прикривајући тако инте-

11 О евентивним глаголима као маркерима погодбеног значења пише и С. Павловић (2009: 329–330) истичући да је „будући, евентуалнореални услов могао бити сигнализован и евентивним глаголом“.

ресна и вољна обилежја правних односа и правне регулације ради појачања њихове легитимности и мотивирајуће снаге“ (Висковић 1989: 91), постаје још јасније да је употреба сложеног везника у *случају да* у том смислу у потпуној сагласности с карактеристикама иманентним административном функционалном стилу.¹²

3.2.1. Сложени везник са именичком лексемом *случај* појављује се и у акузативној падежној форми с приједлогом *за* — *за случај да*. Погодбене реченице с датом варијантом сложеног везника знатно су рјеђе од оних с везником у *случају да*, с напоменом да готово сви забиљежени примјери воде поријекло из књижевнoумјетничког, а само је један из административног функционалног стила:

За случај да се дошле појаве замене, ови се могу вратити кућама (Р. Петровић, Африка, 75, АСК). — *Vlasti su prihvatale i stenografisale izveštaje špijuna...*, jer su, **za slučaj da se ukaže potreba**, imale na čelu cele te konfuzne i goleme kartoteke lekarsku potvrdu o očevoj neuravnoteženosti ... (Д. Киш, Башта, пепео). — *Taj je sapun kupio od nekog seljaka, za slučaj da mu neko zatraži sapun, neki građanin ili oficir ili putnik-namernik* (Д. Киш, Пешчаник). — ... *drži oči čvrsto zatvorene*, kao tobože zaslepljen suncem, **za slučaj da neko, Dekjanus ili neko iz njegove pratnje, skrene pažnju na njega**, za šta je bilo malo verovatnoće, no ipak, **opreznost ga je navodila na to...** (Д. Киш, Складиште). — Изашао је и пошао према мени, и превентивно сам смислио две-три најодвратније псовке на свету, **za случај да се ухвати за џеј**, али нас је здравствени радник обојицу поштедео те ситуације (Ђ. Балашевић, Три послератна друга).¹³

Као што се из датих примјера види, садржајем у аподози реферише се о радњи која је најчешће већ реализована (доминира употреба перфекта глагола свршеног или несвршеног вида у функцији предиката) или ће тек бити реализована као резултат настојања говорног лица да предуприједи, избјегне ризике, опасности, неприлике и сл., који би се могли јавити усљед остварења садржаја у протази. Зависном је клаузом, дакле, саопштен услов (или догађај као услов) чије би евентуално испуњење, према пажљивој процјени говорног лица, премда мало вјероватно, за њега могло имати нежељене посљедице. Изречени услов представљен је као главни подстицајни разлог, побуда, односно потицај говорном лицу да се радња обилежјена главном клаузом (из)врши, или да, барем, буде у стању приправности за њено (из)вршење и прије но што сазна да ли је дати услов реализован или није. Премда се могућност остварења услова у протази узима као мало вјероватна, што и сам говорни субјект понекад отворено тврди, какав случај имамо у пр.:... *drži oči čvrsto zatvorene*, ..., **za slučaj da neko**, ..., *skrene pažnju na njega*, **za šta je bilo malo verovatnoće**, no ipak, **opreznost ga je navodila na to** ..., говорно лице је, ипак, у жељи да избјегне или само ублажи посљедице могуће ре-

12 Што се тиче предикатско-морфолошких услова употребе сложеног везника *под условом да*, анализа ексцерпираних примјера показује да су у зависносложеним условним реченицама с везником *под условом да* предикати обију клауза најчешће реализовани у презентској форми, при чему се у надређеној клаузи врло често појављује модални глагол *моћи* са допуном исказаном у инфинитиву или презенту, док се у зависној клаузи употребљава презент имперфективног или перфективног вида.

13 Да је конструкција *за случај да* заиста сложени везник, доказују примјери у којима приједлошки израз *за случај* уопште не мора бити у рекцијском потенцијалу придјевске или глаголске лексеме у структури предиката основне клаузе (уп. *За случај да се дошле појаве замене*, ови се могу вратити кућама).

лизације услова, спремно да (из)врши или је, пак, већ (из)вршило радњу означену главном клаузом¹⁴.

3.3. Сем везничког елемента *да*, уз приједлошки израз у *случају* врло се ријетко, и то у корпусу текстова административног стила, појављује и везник *кад*, чинећи са датим приједлошким изразом везничку конструкцију у *случају кад*:

У случају кад *шрује* обе Уговорне *стиране* *стије* *под* једним командантством, све запознати и наредбе (...), издаваће се на оба језика — српском и бугарском (ЗДИСН, 370). — *У случају кад* је *илен* добивен у заједничкој борби савезничких *шруја* на једном *истом* бојишту, он ће се поделити сразмерно броју бораца из двеју војска ... (ЗДИСН, 382). — Otac deteta može da koristi pravo iz stava 3. ovog člana **u slučaju kad** *majka* *napusti* *dete*, *umre* ... (izdržavanje kazne zatvora, teža bolest i dr.) (ЗОР, чл. 94).

Анализа регистрованих примјера показује да употреба дате везничке конструкције обезбјеђује једнозначно кондиционалну интерпретацију односа између главне и зависне клаузе, будући да се изостављањем приједлошког израза у *случају* или мијења семантичка вриједност реченице — реченица постаје темпорална или се, пак, ствара могућност двоструке значењске интерпретације — реченица може да се тумачи или као условна или као временска.

3.4. У погодбеним реченицама са сложеним везником *под/с претпоставком* *да*, уз *претпоставку* *да* захваљујући семантици апстрактне лексеме у његовом саставу, изразито је наглашен хипотетички (пресупозитивни) карактер везе између протазног и аподозног садржаја. Употребом датог сложеног везника говорно лице у први план ставља податак да је садржај аподозе логично заснован на (хипотетичком) садржају протазе, тј. да се при изрицању садржаја у аподози (обично, при објашњењу, тумачењу неких појава) полази од претпоставке изнијете у зависној клаузи, до које је говорно лице дошло на темељу промишљања, предвиђања или само наслућивања: *Tada važi: (...), **uz pretpostavku da** su članovi niza (...) kao i njegova granična vrednost različiti od nule; Ova teorija se često koristi **uz pretpostavku da** postoji potpuna konkurencija.*

Употреба презента у функцији предиката обију клауза, као и његова видска обиљеженост, у складу је са инхерентним одликама научног функционалног стила, а то су оријентисаност на садашњост и висок степен заступљености глагола несвршеног вида, при чему је важно, у контексту анализираних примјера, подсјетити се још једне битне специфичности његове — употребе садашњег времена у ванвременском значењу, „значању времена у најширем смислу“¹⁵, што се у литератури објашњава чињеницом да се у научном стилу анализирају „стална обиљежја, особине и процеси“ (Тошовић 2002: 352). Избором потенцијала у аподози говорно лице жели нагласити да није у потпуности сигурно у реализацију

14 Синтаксичку верификацију реченог налазимо у чињеници да је предикат у основној клаузи у највећем броју забиљежених примјера ових реченица граматикализован перфектом глагола свршеног или несвршеног вида, а тек у покојем примјеру перфективним или имперфективним презентом (у питању је презент непунозначних модалних глагола *моћи*, *морати* употпуњеним конструкцијом *да + презенци* и имперфективни презент са контекстуално задатом перфективном вриједношћу) и, само у једном примјеру, футуром првим, док је предикат у зависној клаузи реализован готово искључиво презентом глагола свршеног вида.

15 Неки научници тврде да презент у научном функционалном стилу готово потпуно има такав карактер (Коџина 1979 према Тошовић 2002: 352).

садржаја који се у њој износи, што му уједно обезбјеђује и својеврсну дистанцираност од изречене тврдње, закључка и сл. уколико се испостави да није тачна.

4. *Да сведемо.* Настали у окриљу специјалних функционалних стилова, прије свега административног и научног, као резултат тежње за експлицитним, до крајности прецизираним изразом, сложени везници условног значења у српском језику творени су преко прилошких израза синтагматског типа са именичком лексемом као центром (која номинује или подразумијева значење кондиционалности) и демонстративним замјеничким елементом у улози конгруентног атрибута, тј. у процесу обједињења катафорски употријебљеног синтагматског прилошког израза и општесубординацијског везника *да*, уз обавезно испуштање конгруентног атрибута исказаног у инструменталној, акузативној или локативној приједлошко-падежној форми демонстративне замјенице *џо* (*џод џим условом + да* → *џод условом да*, у *џом случају + да* → *у случају да*, *џод/с џом прешџо-сџавком + да* → *џод/с прешџо-сџавком да* итд.).

Како проведена анализа показује, дати сложени везници функционишу као везничка средства специјализована за изражавање оних значења која се иначе могу исказати и везником *ако*, али су у њему она сливена, због чега је за сасвим прецизну (најпрецизнију) семантичку интерпретацију (у оквиру условне категоријалне семантике) у случају употребе везника *ако* релевантан контекст. Избор неког од сложених везника условне семантике зависиће од тога које од тих обиљежја, што их у својој семантичкој структури подразумијева везник *ако*, говорно лице жели ставити у први план (да услов у протази прати реализацију садржаја у аподози *џод условом да*, уз *слов да*; приближавање пресумтивној сфери импликације у *случају да*; изразито хипотетички карактер везе *џод/с прешџо-сџавком да*), као и од тога да ли се сем погодбеног значења жели сигнализирати и то да ли је испуњење услова у протази пожељно или, барем, прихватљиво са становишта адресанта, а тиме и реализација радње у управној клаузи (*џод условом да*), или, пак, да је ријеч о неком непријатном, неочекиваном, непредвидљивом догађају као услову за реализацију ситуације означене надређеном клаузом, који се настоји представити као мало вјероватан (у *случају да*, за *случај да*).

Сем везничког елемента *да*, уз приједлошки израз *у случају* врло се ријетко, и то у корпусу текстова административног стила, појављује и везник *кад*, чинећи са датим приједлошким изразом везничку конструкцију *у случају кад*. Анализа регистрованих примјера показује да употреба дате везничке конструкције обезбјеђује једнозначно кондиционалну интерпретацију односа између главне и зависне клаузе, будући да се изостављањем приједлошког израза у *случају* или мијења семантичка вриједност реченице — реченица постаје темпорална или се, пак, ствара могућност двоструке значењске интерпретације — реченица може да се тумачи или као условна или као временска.

Извори

- АСК: Антологија српске књижевности, Учитељски факултет Београд, <http://www.uf.bg.ac.rs/>
- АСП: М. Јосић Вишњић, *Анџологија српских приповедача XIX и XX века*, приређивачи електронског издања Knjizara.com и Alexandria studio (<http://www.aleksandrija.com/>).
- Д. Медаковић, АВН: Дејан, Медаковић, *Аманети великог научника* (Пројекат „Растко“)
- Ђ. Балашевић, *Три послерајна друга* (интернет)
- ЗДИСН: *Знамениџа докуменџа за историју српског народа 1538–1918*, приредили Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, Филозофски факултет, Нови Сад 2007.
- Југославија 1918–1984: Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918–1984. (збирка докуменџа)*, Библиотека „Сведочанства“, Издавачка радна организација „Рад“, Београд 1985.
- КССЈ: Корпус савременог српског језика (www.korpus.matf.bg.ac.rs)
- Сабрана дела Данила Киша*, интегрално електронско издање.
- <http://www.rastko.rs/knjizevnost/>
- <http://www.parlament.gov.rs/акти/донети-закони/донети-закони.45.html>
- <http://www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.htm>
- <http://www.politika.rs/>
- <http://www.gradjanski.rs>
- <http://www.nin.co.rs>
- <http://www.glas-javnosti.rs/>

Литература

- Висковић 1989: Н. Висковић, *Језик права*, Загреб: ИТРО „Напријед“.
- Вукојевић & Худечек 2007: Л. Вукојевић, Л. Худечек, „Подријетло, устројство, функција и нормативни статус сложене везника и везничких skupина“, у: *Синтактичке категорије*, Зборник радова знанственога skupa s међународним судјеловањем, у редакцији В. Куне, Осиек, Загреб: Филозофски факултет, Институт за хрватски језик и језикословље, 283–333.
- Ивић 1995: М. Ивић, *Лингвистички огледи*, Библиотека XX век, Београд: Словограф.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синџакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Србије: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.
- Ковачевић 2007: М. Ковачевић, *Србистичке шеме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Ковачевић 2011: М. Ковачевић, *Грамаџичка иџиџања српскога језика*, Београд: Јасен.
- Павловић 2009: С. Павловић, *Сџаросрпска зависна реченица од XII до XV века*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Петровић 1997: В. Петровић, „Евентивни глаголи као темпорални модификатори реченичног садржаја“, *Зборник Маџиџе српске за филологију и лингвистичку*, XL/2, 201–207.
- Пипер 2005: П. Пипер, „Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика“, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синџакса савременога српског језика: иџроста реченица*, у редакцији М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 575–982.
- СЕР: *Српски електронски речник*, развојна верзија, www.rasprog.com.
- Симић & Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синџакса I–II, III–IV*, Београд: Јасен.
- Б. Тошовић, *Функционални сџилови*, Београд: Београдска књига.

SYSTEM OF COMPOUND CONDITIONAL CONJUNCTIONS IN SERBIAN

Summary

Lists of conjunctive means for marking the conditional meaning in today's serbo-croatian grammatical literature are not absolutely identical (nor is the repartition of these conjunctive means as grammatical indicators of the type of conditional, combine with the morphological type of predicate in 'protaza' and 'apodoza', completely identical) and it mainly boils down to simple, one-lexeme conjunctions. Almost by a rule, they lack the data on the existence of compound conjunctions as single meaning nominators of conditional meaning (*pod uslovom da, uz uslov da, u slučaju da, za slučaj da, pod/s pretpostavkom da* etc.) which came about within specific functional styles, mainly in administrative style, where their occurrence is the most frequent. Formed in the process of semantic differentiation of conditional meaning, i. e. its breaking down into subtypes, which in their semantic structure presume the use *ako* compound conjunctions of conditional meaning in Serbian language were made in the process of uniting cataphorically used syntagmic adverbial expression and all-subordinate conjunction *da*, with the obligatory elision of congruent attribute expressed in the instrumental, accusative or locative adverbial-inflectional form of the demonstrative pronoun *to* (*pod tim uslovom da* → *pod uslovom da, u tom slučaju da* → *u slučaju da, pod/s tom pretpostavkom da* → *pod/s pretpostavkom da* etc.). Apart from the conjunctive element *da* with the adverbial expression *u slučaju da*, the conjunction *kad* especially in the collection of texts of administrative type, is rarely used, which makes up the given adverbial expression an adverbial construction *u slučaju kad*.

Key words: (compound) conjunctions, compound conjunctions of conditional meaning, functional styles.

Веселина В. Ђуркин

Илијана Р. Чутура¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Педагошки факултет у Јагодини
 Катедра за филолошке науке

ПРАВОПИСНА НОРМА КАО (НЕСТАБИЛНИ) РЕГУЛАТОР РАЗЛИКОВАЊА ПРИЛОГА И ПРЕДЛОШКО-ИМЕНИЧКИХ КОНСТРУКЦИЈА²

Предмет рада је анализа учешћа правописних конвенција спојеног и одвојеног писања у критеријалном дефинисању разлике између прилога и предлошко-именичких или предлошко-прилошких конструкција. Издвојиће се случајеви у којима је могуће спојено и одвојено писање, обично праћено разликом у акцентовању у говору, као и случајеви у којима је једна од форми, иако често употребљавана, нестандартна. Испитаћемо у којој је мери ова разлика стабилна, како са аспекта норме, тако и са аспекта употребе у савременом језику.

Кључне речи: правопис, прилози, предлошко-именичке конструкције, једноклуксемност, вишелексемност

У раду се представља преглед промена правописне норме везане за спојено и одвојено писање, пре свега прилога односно прилошких израза. Потешкоћа у овој области свесни су – и обелодањују их – и сами аутори правописа. Тако, иако „правопису нису примјерени расправљачки екскурси“ (Ковачевић 2011: 96), односно делови који „својим расправљачким, историјско-експланаторно-дигресивним, карактером одударaju од начина формулисања правописног текста“ (Исто: 96), нови правопис (2010) доноси веома опширно објашњење проблема везаних за спојено и растављено писање уопште:

„Поступак дефинисања правила издвајања речи врло је сложен: *прво*, зато што све речи немају у истој мери самостално значење; *друго*, зато што све речи нису једнако актуелне и познате савременом читаоцу [...]; *треће*, зато што све речи немају самосталан акценат и не групишу се у изговорне целине увек на исти начин [...]; *четврто*, зато што се при нормирању имају у виду комплексна правила творбе, историјска и савремена [...]; *петто*, зато што се нормирањем избегава нарушавање створених навика у начину писања, поготову ако би то водило привидном стварању нових речи; *шестто*, зато што су из страних језика некритички преузимани мање-више непромењени склопови речи; *седмо*, писци текстова желе да им правописна норма остави простор да самостално процењују напред изнесене моменте, док већина оних који уче, предају или професионално примењују норму (наставници и лектори на пример) траже изричитост – једно решење или бар свођење дублета на најмању меру итд.“ (Правопис 2010: 74).

1 ilijanacut@yahoo.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У наведеном одељку излистано је, дакле „седам грехова“ оних лексема или (дво)лексемских спојева које стварају забуну када је у питању спојено и одвојено писање речи. А пошто је ова проблематика заправо заснована на, како аутори Правописа (2010) кажу, „дефинисању правила издвајања речи“, основна питања везана су за одређивање шта јесте, а шта није једна лексема. У овој области и сам правопис и речник уз њега садрже извесне контрадикторности, на које пажњу скреће М. Ковачевић, на пример: „у тексту [се] под тачком 141 (стр. 97) прописује само одвојено писање *добра*, док се у рјечнику (стр. 283) под одредницом *враг* прописује `одвојено писање предлога у устаљеним изразима *до врага*...`“ (Ковачевић 2011: 93).

Једна од најкомпликованијих подобласти ове морфолошко-правописне теме свакако су предлошко-именички спојеви који, уколико се третирају као једна лексема, постају прилози. С обзиром на то да су међу прилозима бројни „предлошко-падежни облици, лексикализовани прилози у генитиву и акузативу са предлозима *с, до, из, на, у*“ (Ристић 1990: 46), као и лексикализовани други предлошко-падежни и „крњи облици“, падежних облика придева или заменица (Белић 2000а: 170), у овом сегменту правописна норма изразито је нестабилна. Ту чињеницу експлицитно наводе и аутори неких правописа српско(хрватско) г језика, а најексплицитније у Правопису из 1960,³ који на почетку пододељка „Састављено и растављено писање речи – Прилози и модалне речце“ доноси следеће објашњење:

„Врло велик број прилога и модалних речца у српскохрватском језику постао је и постаје срашћивањем различитих скупова речи и израза у којима се срасли делови састављено пишу. С друге стране, многи скупови речи употребљавају се, као прилошки изрази, у истој служби с прилозима. Посебне речи у њима тада и даље остају одвојене једна од друге. Зато није свагда лако одредити да ли је један прилошки израз од двеју или више речи остао оно што је био, или је од њега постала сложеница, и да ли, према томе, те изразе треба писати одвојено или састављено“ (Правопис 1960: т. 98, стр. 84).

У монографији о заменичким прилозима Пипер узима у обзир ову разлику, нагласивши да предмет анализе представљају заменички прилози али да нису обухваћени „и њима функционално блиски заменички изрази [...] Од тога се одступа углавном онда када је разлика између заменичко прилошког израза и заменичког прилога само правописне природе, на пример у српскохрватском језику *од сада* и *одсада*“ (Пипер 1988: 10–11). На тај начин се променама правописних конвенција одузима примат у критеријалном дефинисању разликовања прилога и прилошких израза, што је – како се показује увидом у промене правописних правила – нужно. Да „диференцијална црта између прилога и прилошког израза може бити само правописна конвенција“ (Ковачевић 2007: 20, напомена бр. 3) наглашава и М. Ковачевић наводећи пример *за узврати* „јер се дати прилошки израз, који свакако у томе није изузетак, често остварује и у форми правога прилога, као нпр.: Жртвују свој мир, а шта добијају заузврат? (Курир, 10. 9. 2006, 13) и сл.“ (Исто: 20, напомена бр. 3). Ако – да се послужимо само овим примером – нови правопис (2010) дозвољава само спојено писање (*заузврати*), то може про-

3 У раду узимамо у обзир само посткодификацијски (поствуковски) период (о периодизацији и детаљнијем историјском прегледу развоја правописа српског језика в. Брборић 2008: 43–55).

извести следеће практичне последице: да се у лингвистичким истраживањима и у наставном раду (а) мења статус јединице из вишелексемске у једнолексемску или (б) занемарују, анулирају осцилације у ортографској норми зарад стабилности лингвистички (морфолошки) двојаког статуса спорних јединица.

Однос ортографске норме и критеријума идентификације једнолексемских/вишелексемских прилошких јединица посебно је сложен када је у питању нова лексика која „настаје у појачаним процесима интелектуализације и жаргонизације, процесима који у најновијем језичком развоју теку паралелно и без оштрих граница. [...] Продуктивност истих творбених типова у оба процеса још више замагљује иначе нестабилне границе међу функционалним стиливима и језичким идиомима“ (Ристић 2009а: 88, в. и Ристић 2009б: 125–139). Међутим, треба нагласити да су и „старе“ лексеме извор проблема у ортографији, односно да још увек нису устаљена правила за њихово писање. Ово показује контрастирање важећег и претходног правописа (Брборић 2012): „У одељку *Спојено и одвојено писање речи* издвојили смо неколико уочљивих промена, где се види да *Правопис* из 2010. године не нуди дублетна решења, сем у случајевима када се ради о различитим значењима, али те примере не доносимо у Табели 3“ (Брборић 2012: 441). Брборић, дакле, измене у односу на претходни правопис систематизује у табеларној форми, па ову табелу приказујемо у целости (према Брборић 2012: 441):

Правопис 1993.	Правопис 2010.
до врага	доврага
до ђавола	дођавола
на уштрб	науштрб (П 1960)
до виђења	довиђења
домалочас	до малочас
домалопре	до малопре
–	без везе
–	без ђавола
до воље	–
до врх	–
у недоглед	унедоглед (П 1960)
у прсте	упрсте (П 1960)
у коштац	укоштац
у корак	у корак, укорак
из почетка, испочетка	испочетка

Интерференција ортографске норме и критеријума идентификације вишелексемских јединица код прилошких лексема и прилошких израза, како се показује, веома је фреквентна, што је свакако део шире проблематике статуса лексички блокираних спојева еквивалентних прилозима. Неки од тих спојева одређују се као декомпоновани прилози, типа „гледао га је тупо → тупим погледом“ (в. Радовановић 2004: 215) али је барем исто толико често „компоновање“ израза по моделу „декомпонованих израза“, посебно у случају перифрастичких прилога који покривају „`празна мјеста` системски незапосједнута прилозима“ (Ковачевић 2007: 46). Како је А. Белић први пут употребио термин „прилошки израз“ придајући му значење само оних конструкција и синтагми „које су израз

значања одређеног прилога“ (Ковачевић 2007: 11), значајни су и његови ставови о писању ових јединица, односно о њиховом дефинисању као вишелексемских или једнолексемских јединица.

Значење прилога Белић одређује као сложено, „синтагматско значење“: „Прилозима називамо засебне речи са помињатим значењима: *јуче*, *још*, *данас*, *ћу*, *ћамо* и сл. Али ма како биле те речи просте, оне увек имају сложено (синтагматско) значење: `дана пре данашњег` (при додавању и одузимању чега): `мање од`, `више од`, `овога дана`, `на том месту`, `у оном правцу` итд. Већ се из овога види сродност прилога као засебних речи са прилошким изразима. Последњи претстављају по природи својој синтагме (`скуп речи у органској вези`), док је код првих увек синтагматско ЗНАЧЕЊЕ“ (Белић 2000: 561). И у *Универзитетским предавањима из савременог српскохрватског језика* исти је став поткрепљен неколиким трансформацијама: „Значећи време, место или начин глаголске радње или одређујући особину каквог придева – прилози увек имају синтагматско значење, тј. значе цео израз за време, место или начин. Нпр. *јуче* сам му рекао – значи *јучерашњег дана* или слично; *ћу* сам и ја био – значи *на ћом месту*, у *ћој ћрилици* и сл.; он *лејо* пева – значи лепим, пријатним, допадљивим начином и сл.“ (Белић 2000а: 170). Белић се задржава на семантичком међуодносу лексичких прилога и прилошких израза, не дефинишући саме прилошке изразе. Међутим, везу између прилога и прилошких израза види и у процесу настанка прилога као „окрњених“ израза у којима је изостављена лексема која би се могла подразумевати. Тиме он прави разлику између „правих“ и „неправих“ речи (мотивисаних и немотивисаних), односно оних „којима се по облику и значењу не може открити веза с речима друге које категорије“ (Стевановић 1988: 65) и оних код којих се та веза може утврдити:

„Видећемо да прилози имају често крње облике, на пр. какав падежни облик придева или заменице, на пр. у *ћом они ућоше у дворану* значи `у том тренутку` и сл.; али како *ућом* самостално употребљено значи именицу која се *може* подразумевати, то и у овом случају та именица може бити *ћренућку* или сл.; пошто је цео израз добио временско значење, то се именица може и пропустити, јер се може лако подразумевати; он *срћски говори* – данас је *срћски* прилог и може се само претпоставити да је некада то био инструментал мн. дакле: *он је говорио `срћбскы словесы` или сл.; како је то значило начин, то се *словесы* могло изоставити, јер и *срћбскы* само за себе значило је (као самостално употребљено) и именицу која је одговарала томе (на пр. да ми ниси рекао *ниједну* – разуме се, *реч* која истиче из самостално употребљеног *ниједну* уз глагол *рећи* као објекат) и сл.“ (Белић 2000а: 170–171).

Додатно, Белић уочава и постојање продуктивних модела компоновања прилошких израза.⁴ Разједначавајући све ове творбене карактеристике, Белић

4 „Али највећи део прилога (или прилошких израза) постао је на тај начин што је израз у самој реченици мењао своју функцију: место да чува своју зависност од управне речи, он се, због значења, схватио као ближа одредба глагола, и на тај начин постао прилог, на пр.: он *сваке недеље* иде у поље – ово *сваке недеље* прави је генитив, и нема речи од које зависи, већ врши функцију ближе одредбе уз глагол *иде*, дакле прилошки је израз. Узмимо другу реченицу која нам може показати цео процес преласка из зависне функције генитива у прилошку временску функцију: *Те зиме* између малог и великог Божића дође са своја неколика момка у Смедерево (Караџић) – *ће зиме* првобитно је стајало уз речи `између малог и великог Божића` као прави *генитив*, па је затим као временска одредба привучено од *дође* и постало његова прилошка одредба. Чим је тако постао генитив *ће зиме* или слична прилошка одредба, онда је и сваки други генитив са времен-

ће понудити и јасну класификацију правила – заснованих на морфологији – и у правопису. Он издваја следеће случајеве: прилог компонован од предлога и именице (Правопис 1950, т. 36, стр. 26), прилог настао спајањем придева или прилога и речце или заменице (Исто, т. 37, стр. 26), прилог настао од предлога и придева/прилога, заменице или броја (Исто, т. 38, 39, стр. 27–28). Према овом решењу, све наведене спојеве треба писати исто – спојено. Одвојено писање издвојено је као изузетно и секундарно (ситнијим слогом, иза основног текста тачака) и засновано је скоро искључиво на критеријуму значења:

„Чим се у овим изразима предлог и именица употребе у својем правом значењу, онда се они пишу растављено: напр. *Да се усјењемо уз (ово) брдо. – То му је у очи рекао (наравно овде је сам израз метафорски).* – *Њему је штало и до шела и до душе...*“ (т. 36, стр. 26);

„По себи, разуме се, када у сличним изразима делови имају своје засебно, самостално значење, пишу се одвојено: За тим је човеком пошао. – Сваки узима за се (за себе) и сл.

Тако је исто разумљиво да се предлози и заменице свугде где има свака од тих речи своје самостално значење морају писати одвојено... (т. 38, стр. 27)“;

„Нема сумње да предлози уносе у све ове прилоге извесну промену значења, али је тако исто несумњиво да у новим прилозима предлози немају своје право значење, па и прилози добијају извесну промену смисла. Ако напр. `тада` значи `у то време`, `отада` значи `од тог времена`...“ (т. 39, стр. 27).

Правопис из 1960. доноси нешто детаљнија објашњења која су заснована на сличним критеријумима – морфолошким и семантичким. Издвајање правила извршено је према лексичко-семантичким групама лексема које учествују у творби прилога, односно у компоновању израза. Важећи правопис (2010), међутим, управо у овом сегменту додатно компликује могућа решења, будући да је „у дијеловима у којим је наслоњен на граматiku и њене критеријуме у супротности са системсколингвистичким (граматичким) научним резултатима“ (Ковачевић 2011: 94). У поглављу „Спојено и одвојено писање речи“ по томе се издваја одељак *Предлошки спојеви* који се рашчлањују на спојеве предлога *од* и *до* с временским заменичким прилозима (*кад(а)*, *сад(а)*, *тад(а)*, *онда*), прилошке спојеве (исти прилози с предлогом *за*), прилоге (међу којима су и једнолексемске и вишелексемске јединице типа: *изјушра* и *до јушрос* (т. 138.а, стр. 95)), прилошке изразе (заправо је реч само о спојевима именице *подне* са предлозима, в. т. 138.б, стр. 95), одвојено писане „предлошке везе са називима годишњих доба“ (т. 138.в, стр. 95) типа *у пролеће*, *с јесени*, *поод зиму* и сл. и „везама са речима које означавају периоде дана или године, старосне доби и сл.“: *у зору*, *преко ноћи*, *за часак* итд., в. т. 138г, стр. 95). Други су „прилози“ и „изрази“ сврстани у групе које се одвојено или састављено пишу према разноликим критеријумима; да поменемо само један: „Изрази у вези с именицом *рука* пишу се одвојено или спојено у складу са

ским значењем могао то постати (*сваке недеље*, *шога дана*, *првог маја*, *ових дана* итд.). Тако је тај прилошки израз постао продуктиван“ (Белић 2000а: 171).

општим правилима, значењем пре свега“: *за руку, под руком, на руке* (примити) према *наруку* („у прилог“) (т. 140а, стр. 96).⁵

У потпуном је сагласју са неустаљеношћу и непотпуном дефинисаношћу критеријума правописне норме и ситуација у вези са писањем спорних лексема (спојева) у грађи из које смо ексцерпирали примере за потребе опсежног истраживања.⁶ Тако се, на пример, прилог *издалека* спорадично јавља и у одвојеној форми (Путујући *из далека*, морао је да понесе све што му је потребно... (М. Капор, Путопис, 154)), иако Правопис (1993) који је био на снази у време објављивања књиге експлицитно наводи прилоге *изблиза, издалека, издаље, надалеко, надаље*, па и *надесно, увис, удаљ, улево* као прилоге који се пишу спојено (в. Правопис српскога језика, школско издање, 2003: 47, в. т. 98 и одељак Речник за *издубока* и *надесно*). С друге стране, иако су варијанте са спојеним и одвојеним предлогом (*на ирешек / наирешек*) биле дублетне (в. Правопис 1993: 47), у периоду његовог важења само у једном примеру обимне функционалностилски разноврсне грађе налазимо и на спојено писање: „Ни будала нема баш *наирешек*, али се за нашег суседа сваке године нађе по једна“ (Б. Ђопић, ГКНВ: 47).⁷ Управо због наведене нестабилности норме могуће је пронаћи примере где је лектор доследно применио решења која ће бити понуђена тек за пар година. Од два примера која издвајамо, први је (*у ирсше*) у време објављивања потпадао под одвојено писање (Правопис 1993) али је 2008. решен онако како ће 2010. бити утврђено, док је други (из почетка // испочетка) био дублет али се 2008. употребљава варијанта која ће једина важити од 2010:

Како је из месеца у месец слушао све вести у вези с његовим животом, берберин је упрсте знао животну причу овог младог инжењера. (Памук: 211); Оно што се већина одлучује да гради испочетка, могуће је, уз мала, али паметна допуњавања, извући из старог, које је прилагођено времену. (Памук: 252)

Овакве случајности нису посебно занимљиве, јер је вероватноћа да се догоде заиста велика због честих и недовољно утемељених промена. Нестабилност саме структуре предлошко-именичких спојева – која је један од кључних елемената нестабилности ортографске норме те с њом чини снажну повратну спре-

5 У Правопису се као примери наводе следећи изрази и прилози: „*за руком, испод руке, на руци, од руке, под руком, преко руке, при руци* итд., али – *на руку/на руке* (примити) према *наруку* `у прилог` (нпр. *све му иде наруку*)“ (Правопис 2010, т. 140 а). Даље, у т. 141. под критеријумом „ново односно умерено значење“ наводе се прилози *сруке* и *снеруке*, а само у Речнику уз Правопис: *подруку* („нпр. *врже се подруку*, али *дошло му је под руку*, *све му је под руком* итд.“ (Исто, s.v. *подруку*)). Као и у случају других прилога/сраслих израза, један од битних фактора јесте форма израза која најчешће ограничава композицију на само један предлошко-падежни облик (упор. примере из романа *Цевдеш-беџ* и *његови синови*: „Госпођа Ниган га је ухватила подруку“ (Памук: 199); „Рефик и Перихан су ишли држећи се подруку“ (Памук: 221); „Госпођа Ниган се наслонила на зид обрастао бршљаном, ухватила је свог старијег сина подруку“ (Памук: 237); „Кад је изашао из таксија, Рефик мајку није узео подруку“ (Памук: 237), према: „Затим, ту су били и службеници из канцеларије: књиговођа Садик је, са супругом под руком, био под дрветом, довели су и своју децу“ (Памук: 238)).

6 Ради се о истраживању спроведеном у оквиру израде докторске дисертације *Међуоднос прилога и прилошких израза у српском књижевном језику*, која је одбрањена 2010. на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу.

7 Нови Правопис прописује само спојено писање за прилог *наирешек* (в. Речник уз Правопис 2010). У самом тексту Правописа ова се лексема не наводи, али би спадала у групу лексема које се одликују „новим односно умереним значењем“ (Правопис 2010, т. 141).

гу – огледа се и у оним случајевима у којима правопис није показивао колебање. Тако је у односу иначе асиметричне семантичке групе *леши, зими* : у *лешо*, у *зиму*, у *јесен*, у *пролеће*. Неки од ових израза ипак су понегде писани спојено; тако, на пример, бележимо писање *ујесен*: Кад ујесен из Хашана кренем, / наред Уне воденица стара / подсети ме на брујање вриједно / сеоскога млина поточара (Б. Ђокић, Пјесме: 611). О писању ових израза М. Стевановић (користећи управо термин *прилошки израз*) каже: „Међутим, овде треба полазити од истог принципа који важи за остале сложенице и видети да ли постоје услови за постанак сложенице уопште. А пошто тих услова овде нема, ми сматрамо да у случајевима кад се чувају неизмењени облици и где значење које има предлошко-падежна веза с несраслим деловима такође остаје, то морају бити само прилошки изрази. Према томе, нису сложенице ни у *зиму*, ни у *јесен*, ни у *лешо*, ни у *зору*...” (Стевановић 1991, I: 420). Према актуелном Правопису ове конструкције пишу се одвојено (Правопис 2010, т. 138 в), у Правопису МС (1993) истиче се да се предлози не пишу спојено с називима годишњих доба (стр. 59), као и у Правопису српскохрватског језика из 1964: „Још увек се осећају као прилошки изрази с несраслим деловима, па се зато одвојено пишу: *под јесен*, *с јесени*, *у јесен*, *под зиму* (...) *с пролећа*, *на лешо* (...) *у зиму*, *на зиму*...” (Правопис 1964: 67). „Сраслост“ елементарна као индикатор једнолексемске или вишелексемске структуре – односно самосталност и комплетност лексичких јединица – критеријум је који по хијерархији мора бити на првом месту, па у том смислу Е. Фекете, не остављајући простора за двоумљење, објашњава писање конструкције „и по“: „Нема `речи` *ишо*. Ту су заправо спојене две лексеме: *везник `и`* и *реч `по`*. Реч *ишо* значи исто што и *половина*, *половица* (именице), односно исто што и *пола* (именица и прилог за количину)” (Фекете 2006: 182). Међутим, и овај се критеријум у крајњој линији своди на језички осећај, што констатује Кашић: „Прилози настали срастањем предлога и одговарајућег падежног облика задржали су углавном исто значење које су имале и предлошке конструкције од којих су ови прилози настајали, тако да се често у вези с њиховим писањем јављају извесни проблеми који се огледају у томе да ли је такве прилоге боље писати као две речи (предлошку везу) или као једну реч (прилог)” (Кашић 1981: 160). У напомени Кашић проналази показатеље различитих ставова наших лингвиста: „У погледу интерпретирања веза овог типа језички стручњаци нису јединствени; док их неки сматрају прилозима (Исп. М. Ивић, Н.д.: 188),⁸ други мисле да су у питању везе *именица+предлог* (због тога се, рецимо, у *Речнику српскохрватског књижевног језика* Матице српске не налазе одреднице *обдан*, *обноћ*, *узиму*, *ујесен* и сл.)“ (Исто: 160).

Како је „прилично велик број конструкција од предлога и именице (или поимениченог придева) које се пишу састављено и употребљавају као прилози” (Симић 1998: 76)⁹, правописи издвајају један од кључних критеријума за њихово спојено и одвојено писање. То су „очување“ засебног значења компонената односно „померање“ значења. Међутим, и овај критеријум није довољан, што се може показати низом примера. Тако је, да се осврнемо на један од њих, са спојем *од+искон(a/u)*, који се и према актуелном (Правопис 2010, т. 141) и према претходном правопису пише само спојено. Ову именицу РСАНУ дефинише као: „1.

8 Ради се о тексту М. Ивић *Из проблематике падежних временских конструкција*, Јужнословенски филолог 1955–1956.

9 На овом месту наводе се следећи примери: *бестрага*, *ваисшину*, или *добога*, *довека/довијека*, *догодине*, *догола*, *допола* итд. (Исто: 76).

почетак, прва појава, настанак, 2. порекло, лоза, 3. конач, крај“. У оквиру првог значења наводе се изрази типа „од искона“, „од искона свијета“, али и „гдје је искон и крај“ (РСАНУ, s. v. *искон*). Лалевић међу синонимима прилога *одвајкад(a)* наводи *одискона, одискони, одавна, одавно, одзамане, од паметира*¹⁰ (Лалевић 2004, s. v. *одвајкада*). Од две потврде које се на том месту наводе, у једној је *од искона* израз („Оживе тада читаве планине од искони зачараних људи“ [С. Винавер]), а у другој прилог („Вјетрови одискона довлаче трошну грађу“ [В. Парун]).

Како се показује, ортографска норма и питања лексичког састава изазивају разносмерне неусаглашености у писању прилога и прилошких израза, а самим тим и у идентификацији ових јединица као једнолексемских или вишелексемских. Аутори актуелног правописа наводе да „исти склопови (који укључују исте речи и истим редом), у зависности од ширег контекста, могу имати врло различита значења; некад су у питању само нијансе, које такође не би требало затрти јединственим правописним поступцима“ (Правопис 2010: т. 136). Зато би, уколико се оваква флексибилност прихвати као принцип, у случајевима колебаљивости можда било најдоследније третирати конвенцију као конвенцију, односно дозволити доследно двојако писање барем код оних јединица у вези с којима се норма показује колебаљивом, јер ионако код писања „предлошких спојева“ (Правопис 2010: т. 136) „има нешто више двојстава, која су то само привидно“ (Исто: т. 136).

Кључни проблем одређења критеријума за успостављање норме спојеног и одвојеног писања јесте једнолексемност/вишелексемност спорних јединица, при чему начин писања у неким случајевима постаје не последица него индикатор разликовања лексеме од конструкције.

Извори

А) правописи и речници

Лалевић 2004: М. Лалевић, *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика – без грамашике и речника*, Београд: Нолит.

Правопис 1947: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika* (deveto, preradjeno izdanje). Napisao dr D. Boranić. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.

Правопис 1950: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика* (ново, допуњено и исправљено издање), Београд: Просвета.

Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

Правопис 1964: *Pravopis hrvatskosrpskog jezika – školsko izdanje* (treće izdanje), Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska – Matica srpska.

Правопис 1993: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Правопис 2010: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–17, Српска академија наука и уметности, Београд 1959–2006.

¹⁰ Лалевић овде додаје дискутабилан коментар да „*одвајкад(a)* одређује време велике старине, да је што из времена далеке прошлости. *Одискона, одискони* одређује време удаљеније него *одвајкада*“ (Лалевић 2004, s. v. *одвајкада*).

Симић 1998: Р. Симић (одговорни редактор), *Правописни приручник српскога књижевног језика*, приредила Правописна комисија, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

б) остали извори

Капор: М. Капор, *Путопис кроз биографију*, Београд: Књига комерц, 2010.

Памук: О. Pamuk, *Dževdet-beg i njegovi sinovi*, Београд: Geopoetika, 2008.

Топић Пјесме: В. Ћопић, *Пјесме – Пјесме пионирке*, Sabrana djela Branka Ćopića, Sarajevo: Svjetlost – Veselin Masleša, 1985.

Топић ГКНВ: В. Ћопић, *Glava u klancu noge na vrancu*, Sabrana djela Branka Ćopića, Sarajevo: Svjetlost – Veselin Masleša, 1985.

Литература

Белић 2000: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Белић 2000а: А. Белић, *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика. Библиографија радова Александра Белића*, прир. Ж. Станојчић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Брборић 2012: В. Брборић, Правописна норма данас: (не)оправданост измена, *Научни саопштења слависта у Вукове дане* 41/1, Београд, 431–444.

Брборић 2008: В. Брборић, Српски правопис у двадесетом веку, *Зборник Матице српске за славистику* 73, Нови Сад, 43–55.

Кашић 1981: Ј. Кашић, Темпорални прилози деноминативног порекла у српскохрватском језику, *Научни саопштења слависта у Вукове дане* 7, МСЦ, Београд, 159–165.

Ковачевић 2007: М. Ковачевић, Синтакса и семантика прилошких израза, у: М. Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 11–48.

Ковачевић 2011: М. Ковачевић, О новом Матичном Правопису и поводом њега, *Нова зора* 30, Билећа – Гацко, 92–100.

Пипер 1988: П. Пипер, *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија)*, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.

Радовановић 2004: М. Радовановић, О појави декомпоновања језичких јединица, у књ. *Планирање језика и други списи*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 204–218.

Ристић 1990: С. Ристић, *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику, лексичко-граматички прилози*, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Ристић 2009а: С. Ристић, Преглед најновијих творбених процеса (по врстама речи), *Српски језик*, Београд, 77–90.

Ристић 2009б: С. Ристић, Сложенице у корпусу нових речи са творбеним елементима у значењу квантификације, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик у употреби (зборник радова)*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 125–139.

Стевановић 1988: М. Стевановић, *Од Вука до Белића и даље*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма)* I, Београд: Научна књига.

Фекете 2006: Е. Фекете, *Језичке доумице – новије и старије* Београд: Београдска књига.

ORTHOGRAPHIC STANDARDS AS (UNSTABLE) CRITERIA FOR DIFFERENTIATING ADVERBS FROM PREPOSITION-NOUN STRUCTURES

Summary

The paper studies the influence of orthographic standards related to spelling compound words in the forms of one word or separate words, on differentiating adverbs from preposition-noun structures or preposition-adverb structures. The focus is on cases where compound words can be spelt both as one word and as separate words, usually bearing different accents in spoken language, and on the cases where one of the two spelling variations is non-standard, although used frequently. The paper will study the extent to which this difference is stable, both from the standpoint of standards and from the standpoint of usage in modern language.

Key words: orthography, adverbs, preposition-noun structures, monolexic features, polylexemic features.

Ilijana R. Čutura

Никола И. Рамић¹

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

АКЦЕНАТСКЕ ВИШЕСТРУКОСТИ У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду² се говори о акценатским вишеструкостима у стандардном српском језику, уз осврте на различите ставове о статусу појединих акценатских ликова. Настоје се протумачити разлози јављања нових акценатских дублета у ријечима страног поријекла и у домаћим ријечима. Истиче се став да је односе нових акценатских модела и оних модела који су им претходили могуће тумачити и валоризовати само са становишта које уважава основне законитости постојања и функционисања новоштокавског четвороакценатског система.

Кључне ријечи: стандардни језик, акцентуација, алтернација, стандардизација, иновација, аналогија

0. Сложеност проблема акцентуације на западнојужнословенском језичком простору, гдје се данас чува неупоредиво више архаичности него на просторима других словенских језика и гдје су веома изражене акценатске разноврсности које су карактеристика локалних народних говора,³ веома је изражена, па је стога разумљиво да српски стандардни језик спада међу језике који имају изузетно компликоване акценатске системе. Прозодијску структуру српског стандардног језика карактеришу феномени који се односе на дистрибуцију акцената, на њихове тонске одлике, те на квантитет слогова, било да су они акценатовани или нису под акцентом, што сугерише потребу класификације и нормирања језичкога материјала према принципима који проистичу из тих карактеристика. При успостављању акценатских типова мара се узимати у обзир и број слогова у ријечи – што заједно са дистрибуционим правилима, врстама акцената и квантитативним одликама слогова резултира идентификацијом великога броја акценатских парадигми, а које све функционишу према системским правилима новоштокавске акцентуације.

1. Нормативне основе акценатског система српског књижевног језика утврдио је, на Вуковом материјалу, Ђуро Даничић, а његова систематизација тога материјала, иако некада представљана као најсавршенија и трајна норма, каквом ју је сматрао Томо Маретић (Стевановић 1991: 8), у неким сегментима је дорађивана и мијењана, што је у складу са праћењем законитости о сталним развојним промјенама у језику. Истина је да су касније измјене на том нивоу језичке струк-

1 nikola_ramic@yahoo.com

2 Рад је урађен у оквиру пројеката 178014: *Динамика структуре српског језика* и 178009: *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

3 „До сада је у научној литератури описано или скицирано преко сто различитих прозодијских система у српскохрватским говорима, што представља огромно богатство типова и нијанси“ (Ивић 1998: 545).

туре мањег обима⁴ у односу на нормативне захвате на другим нивоима, али су несумњиве – судећи према ономе што је посвједочено у нормативним приручницима који биљеже акценат.

1.1. Непрестано усложњавање језичкога материјала приливом великога броја ријечи страног поријекла, из језика са акценатским системима са другачијом акцентуацијом, али и из локалних народних говора чија акцентуација није подударна са оном која је у стандардном језику, утичу на промјене акцентата унутар појединих парадигми и одражавају се у цјелокупном систему стандарднога језика, па захтијевају благовремено процјењивање и одређивање према њима.

2. У посљедње вријеме поново се посвећује посебна пажња акценту ријечи страног поријекла⁵ – просто због тога што је таквих ријечи у српском језику све више, па се стиче утисак да су оне већ формирале и у нашем језику учврстиле своје акценатске моделе, који нису у сагласности са законитостима о дистрибуцији српских акцената. Одступања од тих законитости огледају се углавном у томе што се у таквим новим моделима силазни акценти остварују и изван првога слога вишесложних ријечи.⁶ Данас ставови лингвиста о томе варирају - од тврдње да такве ријечи и није потребно прилагођавати правилима новоштокавске акцентуације, до увјерења да се оне морају прилагодити и на том плану језичке структуре, на исти начин како се уклапају на фонетско-фонолошком и граматичком плану, односно да не треба успостављати нове акценатске типове који би били организовани противно основним системским правилима стандарднојезичке акцентуације.

2.1. Прозодијско прилагођавање страних ријечи и њихово уклапање у постојеће акценатске моделе може бити извршено на више начина, па се у овоме дијелу лексичкога корпуса због тога често јављају вишеструкости у акцентовању, нпр. *шелѐвѝзија* и *шелевѝзија*, *виолѐнѝан* и *виолѝнѝан* и сл., што је у складу са акценатском нормом, а ако би се уважили ставови заговорника измјене норме у погледу дистрибуционих ограничења, онда би био прихваћен и акценатски модел који такве ријечи намећу при њиховом преузимању, тј. били би могући још и акценатски ликови *шелевѝзија*, *виолѝнѝан* и сл.

И у великим рјечницима, који се издвајају између свих нормативних приручника који ову проблематику третирају по томе што по правилу доносе рјешења за сваку појединачну јединицу (због своје концепције), неријетко се указује да је проблем отворен, и изражавају се опрез и недоумице да ли су њихова рјешења која су усклађена са правилима новоштокавске акцентуације права.⁷

4 „Белићева слика акцента, као норма књижевног језика, једва да у било чему одступа од Даничићевих система“ (Стевановић 1991: 7).

5 Полемику су половином прошлога вијека отворили Загрпчани Никола Рончевић, који се залагао за могућност остваривања силазних акцената ван првога слога вишесложних ријечи, и Братољуб Клаић, који му се оштро супротставио. О одјецима те полемике и о заузетим ставовима међу лингвистима у Београду в. Стевановић 1991: 11–15.

6 То је у супротности са развојним законитостима српске акцентуације. „Прошлост и развитак штокавских акцената лијепо нам тумачи зашто ни брзога ни силазног не могу имати ријечи двосложне или вишесложне ни на којем другом слогу до на првоме“ (Маретић 1963: 132).

7 У Предговору *Речнику српскога језика*, у коментару који се односи на акцентовање ријечи страног поријекла, наглашава се да ће „многа акценатска решења изазвати незадовољство код читалаца“, па се додаје: „Реч је посебно (што значи не и једино) о изговору силазних акцената ван првога слога у речима типа *вирулѐнѝан* – *вирулѝнѝнѝст*, *сиакѝшо* и тако даље и томе слично, који су овде в е ш т а ч к и (истакао Р.Н.) претворени у *вирулѝнѝан* и *вирулѝнѝан* – *вирулѝнѝнѝст*

Мада је јасно да је много страних ријечи које се акценатски још нису уклопиле у систем српског језика (јер је за то потребно вријеме) и да је промоција акцената које оне носе веома изражена, стално треба имати на уму да би се прихватањем ликова са силазним акцентом ван првога слога нарушило једно од основних системских правила наше акцентуације. Тиме би се урушио систем који почива на континуитету акценатских модела, јер сваки нови акценатски модел увијек досљедном правилношћу смјењује модел који му претходи (Ивић 1998: 127). Такво смјењивање уобличио је новоштокавски четвороакценатски систем⁸ и обезбиједило му постојану системност.

3. Питање дистрибуционих ограничења јесте посебно важно, јер се ради о једном од темељних правила акцентуације, па му се посвећује посебна пажња. Али, у акценатском систему догађају се и промјене другачије врсте, које су такође значајне за ортоепску норму – посебно због тога што је њима захваћен замашан број углавном домаћих ријечи. Ради се о мноштву акценатских дублета, па и вишеструких акценатских ликова, а који су углавном сви у складу са основним правилима стандарднојезичке акцентуације.

3.1. Познато је да је изузетно висок број акценатских дублета у морфологији (Ивић 1998: 484). Неки од њих одавно су констатовани и у лингвистичкој литератури подробно разјашњени (*синóвā – с̑н̑óвā, син̑òвима – с̑н̑òвима, илè-ш̑èмо – илеш̑èмо, заснòва – з̑аснòвā, у̑ћи - у̑ћи* и др.). Разјашњења њиховога поријекла допринијела су да се данас говори о томе који од ликова ће превладати и потиснути другу могућност, углавном у стилску употребу језика (исп. Вукушић 2007: 8). Тако је нпр. у Речнику СЈ већ спроведен поступак да се акценатски лик инфинитива заснован на регионалном супинском облику стави у други план (у загради, нпр. *в̑ући* и (*в̑ући*), *нав̑ући* (*нав̑ући*), онако како је својевремено А. Белић у једном тренутку допуштао регистрацију силазних акцената ван првога слога при изради првога тома Речника САНУ), јер након распада српскохрватске језичке заједнице на нивоу стандардног језика више није потребно изводити правила у којима ће бити озваничене и неке од регионалних варијанти изговора (доказ томе јесте и то што је данас у хрватскоме стандарду прописано искључиво *в̑ући, нав̑ући* и сл.).

3.2. Тумачења свих старих и нових акценатских вишеструкости, системски и по сегментима, претпостављају и хијерархизацију акценатских ликова, па тако и нормативна рјешења. Јасно је да у конкуренцији двојних акцената узмичу они који су примјери акценатских алтернација које су производ историјскограматичког континуитета старих модела, а да се у говорној пракси непрестано намећу аналошки акценти, који су такође резултат развојних процеса, само другачијим

и *вирулèн̑иòс̑и, ст̑акáт̑и* и сл. Није, међутим, посао лексикографа и лексикографије да успостављају и мењају основне принципе прозодијаког система српског књижевног језика, већ акцентолога и акцентологе“ (Речник СЈ 2007: 8). Из овога се може разумјети да се акцентолозима препоручује прихватање могућности измјене системског правила о дистрибуцији акцената под утицајем модела који долазе из страних језика, што свакако спада у ред крупних нормативних захвата. Међутим, тиме би биле нарушене системске основе српске акцентуације. То би значило и превођење страних језичких елемената у сам центар језичког система и прилагођавање система њима. При свакој валоризацији страних језичких елемената треба имати у виду да је њима мјесто на периферији система све дотле док сами не обезбиједи другачији статус – и то прилагођавајући се новом систему, а не прилагођавајући систем себи.

8 „Брзо ме дакле и силазном акценту није у штокавском нарјечју остало друго мјесто до прво у ријечима које имају више од једнога слога јер само с тога мјеста нијесу имали камо да пријеђу“ (Маретић 1963: 133).

механизмом, тј. законитом тежњом морфеме да се увијек остварује на исти начин. Развој у смјеру уклањања алтернације унутар система облика исте ријечи схватљив је и због тога што се аналошки ликови лакше усвајају у односу на ликове у којима се алтернације остварују. Тако се аналошким акцентима обезбјеђује ширина употребе (нпр. *гр̑а̑д̑о̑ва̑, уч̑имо ...* итд.) увијек када акценат није релевантно морфонолошко обиљежје.

3.3. Овим проблем дублетизма није разријешен, јер уједначавања иду даље, и то изван оквира облика исте ријечи, а тако и изван акценатског типа којем дата ријеч припада. Поменуто мноштво акценатских типова подложно је промјенама у сврху упрошћавања, опет према законитостима јављају се нови дублети или вишеструке могућности остваривања акцената, и увијек без нарушавања основних, базичних правила новоштокавске акцентуације. То значи да је у данашњем савременом српском језику стање у односу на акценат какав су биљежили Вук и Даничић у појединим сегментима ипак промијењено, али је остало стабилно када су у питању системске законитости акцентуације коју су они утемељили.

3.4. Говорна пракса јесте један од основних критеријума за утврђивање стања прозодијских феномена у језику, али је она сама по себи промјењлива и у многим примјерима веома разноврсна. Некада на њу, између осталог, значајно утиче и гласовни састав ријечи, док се ортоепским правилима настоји обухватити што је могуће шири сегмент материјала и постићи велики обухват ријечи различитога склопа. Да говорна пракса утиче на утврђивање ортоепских правила потврђују истраживања Милорада Дешића и констатовање великога броја разлика између онога што је забиљежено у Вуковом *Српском рјечнику* (1852) и онога што доноси Речник САНУ: шестина одредница на *ж* (то је корпус који је он анализирао) показује неслагања (Дешић 2004: 155). Због тога он истиче да је у ново вријеме главни критеријум идентификације правога акцената управо говорна пракса. Пошто се Вукови ијекавски рефлекс, „замјеници дугог јата *ије, ије, ије* у највећем дијелу ијекавских говора и у говорном изразу већине образованих ијекаваца друкчије изговарају“ (И: 159), Дешић предлаже прихватање акценатских дублета у примјерима двосложне замјене јата са узлазним акцентом, типа *ријѐка* и *ријѐка*.⁹

⁹ „Тиме би се показало да се поштују и основна начела Вук-Даничићеве акцентуације и акценатска стварност“ (Дешић 2004: 159–160). Сагласност или несагласност ијекавске акценатске норме и начина изговора континуаната дугога јата, посебно када је у питању квантитет другог његовога дијела, били су одавно предмет спорења лингвиста. Дешић издваја констатације А. Пеце да „квантитативне измене другог слога у двосложним рефлексима јата не повлаче за собом никакве семантичке промене“, и то да се „на ијекавској територији не инсистира на стандардној ортогонијској норми“ (И: 156), те препоруче „правила којих би требало да се држе они који читају ијекавске текстове на радију и телевизији“ (И: 157) у *Језичком приручнику* П. Ивића, И. Клајна, М. Пешикана и Б. Брборића, гдје се, између осталог, каже да „кад је акценат узлазни, наглашава се други слог: *мијѐњати̑и*, при чему је мање битно да ли ће се акценат изговорити као типични краткоузлазни или ће се продужити, у правцу *мијѐњати̑и*“ (Ивић и др. 1991: 60). Дешић посебно анализира изговорну норму препоручену или прописану од стране хрватских лингвиста, која се разликује од вук-даничићевске када су рефлекс јата у питању. Хрватски лингвисти те разлике, позивајући се на говорну праксу, проширују и на примјере изговора у којима је континуант јата са силазним акцентом, нпр. *ријѐч, лијѐи* и сл. (И: 157–159), па и на рефлекс краткога јата у неким позицијама. Поред критичкога прегледа ставова хрватских лингвиста и њихових образложења која су углавном базирана на увјерењу да говорници „хрватскога књижевнога језика ... двосложни (трофонемски) изговор дугога јата никад нису потпуно усвојили“ (Барић и др. 1997: 88), „него

3.4.1. Поједини примјери различитог акцентовања материјала у Вуковом Рјечнику и у Речнику САНУ јесу доказ да се стање акцената мијења, али се мијења по законитостима која не нарушавају систем, а прихватањем дугога акцента на другој дијелу континуанта дугога јата била би нарушена системска правила акцентуације: били би нарушени принципи континуитета квантитета старог гласа јат и његових рефлекса. То би, даље, значило и потирање системске еквиваленције екавског и ијекавског изговора у том погледу, а ни принцип мора не би био замијењен силабичким принципом. Осим тога, такав модел нема утемељеност у историјскограматичком развоју језика. Његово промовисање није лингвистички оправдано и због тога што дуг изговор другог дијела континуанта спада у ред факултативних дуђења која нису лингвистички релевантна¹⁰ (као и у случају реализација континуаната дугога јата који су силазно интонирани). То је питање које се тиче одступања од ортоепске норме, било да је у питању њена ортотонијска, било ортофонијска страна.¹¹

3.5. Двојства, па и вишеструкости која се тичу само супрасегментног плана, а не задиру у измјене законитости које владају на плану инхерентних, сегментних карактеристика ријечи, констатују још и Вук и Даничић. Нпр. у Даничићевим Српским акценцима налазимо *печемо* и *печемо*, *оилеишемо* и *оилеишемо* итд., све одавно у литератури протумачено, а оно што овдје истичемо јесте навод у фусноти који се односи на глаголе сложене са *неси* и облике у којима се јавља коријенов сугласник *с*: „У садашњем вр. као да могу ови глаголи имати и другачији акценат: Вук у рјечнику код *донијеиши* има не само *донесем* него и *донесем*, као да би у простог било *нџем*: ни код једнога од осталијех сложенијех не помиње Вук да је тако“ (Даничић 1925: 94).

3.5.1. А управо то и јесте основ за троструку акценатску могућност у 1. и 2. лицу множине презента, како је и наведено у Речнику САНУ: *донесемо*, *донесемо* и *донесемо*, па онда и *изнесемо*, *изнесемо* и *изнесемо*, *занесемо*, *занесемо* и *занесемо* и сл. Пада у очи да је на првоме мјесту управо онај акценат који је Даничић навео као изузетан (што се може образлагати успостављањем редослиједа његовог остваривања према почетку ријечи), и који није могуће објаснити новоштокавским метатонијским преносом, јер у простог облика није било *нџем*. У једнотомном рјечнику српског језика предност се у презенту даје акценту на другом слогу *донесем*, *изнесем* и сл., док се лик са акцентом на првоме слогу наводи

је превладао једносложни, двогласнички изговор“ (Тежак и др. 1996: 44), па се тако изговорна и графичка норма разликују, Дешић наглашава и извјесна неслагања између појединих аутора, посебно када се јатовска проблематика прошири и на кратке рефлексе. Да М. Дешић има у виду поштовање правила дистрибуционих ограничења и поштовање основних системских законитости српске акцентуације, види се и у томе што он не предлаже прихватање паралелних ликова са дугосилазним акцентом на другој слогу континуанта дугога јата. Тиме би, поред отварања питања нарушавања правила дистрибуције акцената, посредно било отворено и питање састава фонолошког система српског језика.

10 Исп. Рамић 2010: 114–115.

11 Разноврсне су изговорне вриједности рефлекса дугога јата у народним говорима, а процјена изговорног обичаја аудитивном импресијом (не само у народним говорима, него и у стандарднојезичком изразу) сама по себи у великој мјери је субјективна. То значи да је критеријуму који се означава као говорна пракса неопходно придружити и друге, а прије свих процјену поштовања утврђеног односа *ортографија* – *ортоеија*, као и утврђивање позиција које у процесу адаптација у оствареном говорном низу доводе до значајнијих измјена квантитативне (и квалитативне) природе гласова. Несумњиво је да би експериментална истраживања омогућила јасније сагледавање акустичке структуре континуаната и пружила податке за поузданије закључке о начину њиховог функционисања у систему.

у загради *донесѐм, изнесѐм* (што сугерише његову другостепену вриједност). Не наводе се облици 1. и 2. лица множине у којима се алтернација старогa поријекла остварује (*донесѐмо, донесѐћте, изнесѐмо, изнесѐћте* и сл., а којима су претходили акценатски ликови са акцентом на крају) – што се може протумачити да се они више и не узимају у обзир као релевантни, односно да је то сугерисање употребе аналошких ликова (мада се мора узимати у обзир и могуће техничко рјешење изнуђено обимом књиге, јер рјечници оваквога типа уистину јесу допуна граматички и другим нормативним приручницима, па због тога и не наводе све оно што је релевантно за сваку лексичку јединицу као системска појава, а што треба да донесе управо ти други приручници).

3.5.2. Ако је у Вуковом материјалу Даничић у овом акценатском типу указао на вишеструкости презента само у глагола *донијети*, а то се, разумљиво је, данас јавља и код других глагола сложених са *несѝти*, онда треба истаћи да је, према ономе што је забиљежено у рјечницима, а нарочито према потврдама о изражајном обичају на широком простору новоштокавских говора, и то оних који су у најужој основици стандарднога језика, акценатско двојство овога типа веома укоријењено. Велика група глагола сложених од једносложне кратке основе и префикса имају пренесен акценат, иако су прости глаголи са краткоузлазним акцентом, односно са старим акцентом на крају.

3.5.3. Тако имамо ситуацију да су се према *бодѝти – бодѐм – бодѐмо* и *бодѐмо, илѐсѝти – илѐшѐм – илѐшѐмо* и *илѐшѐмо* и сл. у сложених, по правилима историјскограматичког развоја, формирали ликови *зободѝти – зободѐм – зободѐмо* и *зободѐмо, оилѐсѝти – оилѐшѐм – оилѐшѐмо* и *оилѐшѐмо* и сл., али су се учврстили још и акценатски ликови: *зободѝти – зободѐм – зободѐмо, оилѐсѝти – оилѐшѐм – оилѐшѐмо* итд., што значи ширење аналошких форми.

Ако се прави паралелизам са глаголима дуге основе¹² нпр. *вѹћи (вѹћи - вѹчѐм), завѹћи (завѹћи - завѹчѐм)*, тумачење дублетизма је оно које се ослања на однос супина и инфинитива. Нови ликови глагола сложених од једносложне кратке основе¹³ и префикса са узлазним акцентом на префиксу (типа *зободѝти – зободѐм*) учвршћују се у овом типу под утицајем тако уобличених акценатских парадигми оних глагола који су у простом облику имали стари силазни акценат: нпр.

12 Када су у питању глаголи са једносложном дугом основом треба нагласити да је веома раширена појава силазнога акцента, за разлику од узлазнога код Вука и Даничића. То се углавном тумачи односом акцената супина и инфинитива, али је колебање могао изазвати и некадашњи однос простогa и сложенога глагола, јер – данашње *донѐши, донијети, заклѐти* и сл. показује да је акценат у сложених био на коријену (према *клѐти, клѐши*) (Исп. Вуковић 1940: 304).

13 У простих глагола једносложне кратке основе акценат је био на наставку – *бодѝти, илѐсѝти* итд., а у сложених од једносложне кратке основе и префикса у Пиви и Дробњаку акценат је најчешће пренесен: *зободѝти, иодбодѝти, извѝсѝти, залећи, замѝсти, исѝћи, уилѝсти* итд., а рјеђе се чује *зободѝти, доведѝти, исѝћи* и сл. (И: 306–307). Превагу форми са акцентом на префиксу потврђује чињеница да су у презенту биљежени само ликови типа *оилѐшѐм, исѝчѐм* и сл., „редовно и од оних претставника овога говора који у инф.[инитиву] имају *оилѐсѝти, помѝсти* и сл.“ (Вуковић 1940: 322). Ј. Вуковић истиче да је акценат на префиксу без сумње распрострањен у говорима источне Херцеговине, јер га је он биљежио у Гацку, Билећи, Стоцу и др. (И: 307). То је и разумљиво с обзиром на то да се у источној Херцеговини „напореда ... употребљавају и дужи и краћи облици инфинитива“ (Пецо 1964: 159). Акценат је, међутим, увијек силазни, па је *иѐћи и иѐћ*, односно *вѹћи и вѹћ* и сл., а код сложених глагола је на префиксу *исѝћи*, односно *иодвѹћи* итд. (Пецо 1964: 188). У западнобосанским ијекавским говорима (Дешић 1976: је *наѐћи, уѐћи* (263), *прићи, ићи* (312), *ишѝчѐм, ишѝчѐмо, исѝкѹ* (259), *довѐдѐ, иодвѐдѐ, однесѐ* (314) итд. Тачну распрострањеност појединих ликова у нашим приликама је тешко утврдити, првенствено због недостатка дијалектолошких атласа, а поузданије закључке о „изговорном обичају“ могуће би било донијети само на основу тога.

акцентат глагола 2. врсте, с односом основа *a* у инфинитиву ~ *e* у презенту: *бра̑иши* – *бе̑ре̑м*¹⁴, *пра̑иши* – *пе̑ре̑м* (али је и *бе̑ре̑м*, *пе̑ре̑м* и сл. констатовано у рјечницима и у новоштокавским говорима је раширено), а сложени *побра̑иши* – *побере̑м*, *изабра̑иши* – *изабере̑м*, *оџбра̑иши* – *оџере̑м* итд., тим прије што је у презенту могуће и *побере̑м*, *изабере̑м*, *оџере̑м* ... (тако је у Речнику СЈ).

То значи да су прости глаголи једносложне основе могли имати нормативно прихватљиве и силазне и узлазне акценте. Акцентатски ликови са узлазним акцентима резултат су историјскограматичког развоја (што се и остварује у већини новоштокавских говора), а ликови са силазним акцентима промовисани су због уважавања регионалних варијанти изговора (у неким западним говорима изнуђени су због тога што се у њима у инфинитиву често губио крајње *и*). То је могло утицати на то да се и у сложених инфинитива акцентат узлазне природе помјерао на исти начин као и код оних глагола који су имали силазни акцентат, па су и они постајали дублети. У облицима и једних и других јављају се вишеструке акцентатске могућности због чувања континуитета старих модела са једне стране, и, са друге стране, због аналошких уједначавања под утицајем ликова из парадигме којој припадају, али и ликова из других акцентатских парадигми.

4. Све су то докази непрекинутога превирања у једноме изузетно компликованом систему. Такав систем јесте под вањским утицајима, али се првенствено преобликује усљед законитости које у њему владају и по којима је он и устројен. Унутрашње законитости хијерархизоване су на неки начин и испољавају се различитим интензитетом, а основна правила по којима систем функционише чине га стабилним и онда када се мијења. Очекивано је да у систему у којем функционише огроман број парадигми због утицаја једнога акцентатскога типа на други долази до слабљење међупарадигматских дистинкција, што резултира потирањем разлика. Старе алтернације, које одражавају праву, јасну смјену једнога акцентатскога модела другим моделом, потискују дублети настали аналогичном према другим облицима унутар парадигме, а нови акцентатски ликови, који постају нови дублети, јављају се због утицаја из других акцентатских модела, односно усљед опште тежње ка уједначавању – чему обилато доприноси другостепени значај супрасегментног слоја у односу на инхерентни слој ријечи, који је главни при преношењу информације, наравно, када акцентат није семантичко-диференцијални знак.

Литература

Барић и др. 1997: Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1997.

Белић 1914: Александар Белић, *Акцентатске студије*, Београд 1914.

Белић 1972: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика, књ. II св. 2: Речи са конјугацијом*, Београд 1972.

Брозовић 2007: Dalibor Brozović, *Fonologija hrvatskoga standardnog jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2007.

Вуковић 1940: Јован Л. Вуковић, *Акцентат љовора Пиве и Дробњака*, Српски дијалектолошки зборник, књ. X, Београд 1940.

¹⁴ У Даничића је само тако (Даничић 184).

- Вукушић 2007: Stjepan Vukušić, Ivan Zoričić, Marija Grasselli-Vukušić, *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2007.
- Даничић 1925: Ђуро Даничић, *Српски акценџији*, Београд–Земун 1925.
- Дешић 2004: Милорад Дешић, *Акценатјски дублетји у савременом српском језику и Вук-Даничићева акценџуација*, Српски језик IX/1–2, Београд 2004.
- Дешић 1976: Милорад Дешић, *Западнобосански ијекавски говорји*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXI, Београд 1976.
- Ивић 1998: Павле Ивић, *О фонологији*, Целокупна дела X/1, Сремски Карловци – Нови Сад 1998.
- Ивић и др. 1991: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Језички приручник*, Београд 1991.
- Маретић 1963: Томо Маретић, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1963.
- Пецо 1964: Асим Пецо, *Говор истјочне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник XIV, Београд 1964.
- Правопис МС–МХ 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика с правописним речником*, МС–МХ, Нови Сад–Загреб 1960.
- Рамић 2010: Никола Рамић, *О јајшовским изоглосама*, ФИЛУМ, Крагујевац 2010.
- Рјечник ЈАЗУ 1880–1976: *Рјечник хрватскога или српскога језика*, I–XXIII, ЈАЗУ, Zagreb 1880–1976.
- Речник МС 1967–1976: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска (Матица хрватска), Нови Сад (Загреб) 1967–1976.
- Речник САНУ 1959–2006: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ – Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд 1959.
- Речник СЈ 2007: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад 2007.
- Стевановић 1981: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1981.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Књижа о акценџу књижевног језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1991.
- Тежак и др. 1996: Stjepko Težak, Stjepan Babić, *Gramatika hrvatskoga jezika – Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Zagreb 1996.

ACCENTUAL MULTISTRUCTURE IN THE STANDARD SERBIAN LANGUAGE

Summary

This study revolves around the accentual multistructure in the standard Serbian language, reflecting the differing standpoints on the status of some accentual forms. We aim at understanding the reasons for the appearance of new accentual doublet words of foreign origin and in mother tongue words. It can be emphasized that one such complex system that functions within the sphere of Serbian language prosody is inevitable to be affected by changes from the external influx, and also by the internally developed laws. The internally developed laws are to some extent hierarchical and appear with different intensity, and the basic rules under which the system functions make it stable even when it undergoes changes. We emphasize that the relationship between the new accentual models and those models that have preceded them, can be interpreted and valorized only from the standpoint that respects the essential laws of existence and functioning of 'novostokavski' four-accent system.

Key words: standard language, accentuation, alternation, standardization, innovation, analogy

Nikola I. Ramić

Радивоје М. Младеновић¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Катедра за српски језик

ПРЕДЛОЗИ ВРЕМЕНСКОГ ЗНАЧЕЊА *ПРЕД* + *И ПРЕ* + У ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКИМ ГОВОРИМА МЕТОХИЈСКО-КОСОВСКО-СИРИНИЋКОГ АРЕАЛА²

У прилогу се разматра судбина предлога временског значења *пред* + и *пре* + у говори-ма призренско-јужноморавског дијалекта метохијско-косовско-сиринићког ареала, који се низом особености издвајају у посебан поддијалекат. Свођењем два временска предлога *пред* + и *пре* + на један (*пред* +), говори овога ареала део су шире зоне призренско-тимочких и једним делом косовско-ресавских говора, али и део веће балканске области коју чине несловенски и словенски језици у јужном и источном делу Балканског полуострва. Присуство два темпорална предлога за anteriornost у српским говорима односно њихово свођење на један, у прилогу се објашњава различитом концептуализацијом времена у овим дијалекатским областима, насталом лингвогеографским положајем дијалекатских целина.

1. Питању спацијалности и темпоралности у језику, односно питању концептуализације простора и времена, затим језичким средствима којима се ово остварује, посвећена је знатна пажња у разматрању језичког система српског стандардног језика³. Стање у оквиру укупног дијасистема српског језика, што подразумева и анализу дијалекатске ситуације, остало је изван значајнијег интересовања. Разлог оваквом ставу треба тражити у претпоставци да у овом делу језичке структуре нема значајнијих разлика између територијалних варијетета и стандардног језика. Чини се – на основу објављеног дијалекатског материјала – да је тако када се посматрају централни српски дијалекти – херцеговачко-крајишки и шумадијско-војвођански, али и зетско-сјенички (Пешикан 1965: 188–190). Стање у осталим дијалектима српског језика, који су се – у мањој или већој мери нашли на етнојезичкој периферији, са свим последицама које језичка периферија са сусретима различитих супстрата и адстрата и иначе узрокује, упућује на присуство варијација које ове дијалекте удаљавају од централне зоне српског дијасистема. Разлике у инвентару просторних и временских предлога, свакако, последица су делимично другачијих концепција спацијалности и темпоралности.

Обим прилога не дозвољава детаљнију анализу просторних и временских предлога, односно преплитање спацијалности и темпоралности, тако да ће се у раду расправљати само о једној маркантној разлици међу српским дијалекти-

¹ *radivoje.mladenovic@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (број 178020)

³ Наводи се само мањи део претежно новијих прилога о овом питању: Ивић 1956, Пипер 1997, Пипер 2005, Антонић 2005, Ашић–Станојевић 2007, Ашић–Станојевић 2008.

ма, о присутву два предлога за anteriорност (*пре* + и *пред* +), односно њиховом свођењу на један.

1.1. У раду се разматра присуство и употреба темпоралних предлога *пре* + и *пред* + пре свега у говорима призренско-јужноморавског типа смештеним у Метохијској и Косовској котлини, затим у источном делу северног дела Шар-планине, у Сиринићу. Ови говори низом особености представљају посебан поддијалекат – јужнометохијско-косовско-сиринићки – у оквиру призренско-јужноморавског дијалекта (Младеновић 2013: 405–413). Једна од особености говора овога ареала је и подударност у инвентару и употреби темпоралних и спацијалних предлога.

Чињеница да се прогоном српског становништва из матичних области на Косову и Метохији дијалекатски систем у новом окружењу убрзано разграђује, додатни је разлог за детаљније разматрање овог дела дијалекатског система говора јужнометохијско-косовско-сиринићког ареала.

Разматрање овога сегмента темпоралности у јужнометохијско-косовско-сиринићком поддијалекту засновано је пре свега на мом материјалу, док се у осталом делу призренско-јужноморавског дијалекта, али и укупној призренско-тимочкој дијалекатској области, прати најчешће анализом дијалекатских текстова, пошто се у дијалекатским описима предлози најчешће само помену, некада само селективно, често без дијалекатских илустрација. Нажалост, у дијалекатским текстовима често нема много потврда с предлозима за anteriорност који су предмет интересовања у овом прилогу. Расположиве потврде, ипак, дају довољно материјала за доношење поузданих закључака.

Иако је у јужној Метохији (ЈМГ), јужном и централном Косову (КГ), затим у Сиринићу (СГ) оформљено више говора у оквиру појединих географских области, они ће се – због релативне сродности – у овом раду посматрати као дијалекатске целине.

2. Поимање времена засновано је на поимању простора „а блискост између лингвистичке репрезентације и простора и времена могуће је сагледати као последицу блискости између когнитивних репрезентација времена и простора” (Ашић–Станојевић 2007: 128). Концептуализација времена и простора, дакле, има штошта заједничко, па отуд није неочекивано да су и у неким елементима подударна или макар сродна и језичка средства⁴. Простор је конкретан, време је апстрактно. Простор као ванјезичка стварност знатно је богатији од времена. Простор је тродимензионалан, са различитим опозицијама: горе / доле, испред / изнад, лево / десно, унутра / споља итд. Време је, међутим, једнодимензионални псеудопростор са релацијама на временској оси – остварује се на линији испред / иза. Сами односи у релацијама одређују се према централној тачки времена (неутрална тачка: ни пре, ни после; сада)⁵.

Ове чињенице имају за последицу богатија средства спацијалности у односу на средства темпоралности. Када се ово пренесе на инвентар предлога у говорима укупног дијасистема српскога језика, онда се уочава већи број спацијалних и мањи број темпоралних предлога. У дијалекатској зони српског језика која је

4 „Нарочито је често изражавање временских значења средствима чија је примарна функција да служе изражавању просторних значења [...] Принципи на којима су организовани значењски системи просторних и временских локализација су, и поред неких битних разлика, толико подударни да се категорије спацијалности и темпоралности у том погледу издвајају у односу на друге категорије семантичке синтаксе” (Пипер 2005: 718).

5 О овоме в. и Пипер 1997: 100, Пипер 2005: 718.

претрпела балканизацију у већем или мањем обиму, којој припадају и говори метохијско-косовско-сиринићког ареала, дошло је до редукције темпоралних предлога, пошто се антериорност, са дистинкцијом неодређеност / временска блискост локализатора и објекта локализације (Дођи *џре зоре* : Дођи *џред зору*) своди на један предлог (Дођи *џред зоре*). Овакво преобликовање резултат је концептуализације времена у којој је антериорност симетрична постериорности – пошто постериорност не зна за блискост / неодређеност локализатора и објекта локализације, одсуство дистинкције преноси се и на антериорност. Семантички концептуално приближавање леве стране времена (= антериорност) десној страни (= постериорност) огледа се и у избору просторног предлога *џред* + у призренско-тимочкој дијалекатској области за општи предлог антериорности, што је довело до елиминације примарно временског предлога *џре* +⁶. Сам избор спацијалног предлога за временску релацију омогућен је природом времена као псеудопростора са једнолинијским односом тачака. Концептуализовани простор са предњом позицијом локализатора према предмету локализације (*џред* +) пренет је на једнодимензионалну концептуализацију времена са идентичним временским односом локализатора и објекта локализације. Оваква семантичка средност приближила је примарно спацијални предлог *џред* + и примарно временски предлог *џре* +. Свођење темпоралних предлога на *џред* + очекивано је, пошто у овим говорима већ постоји еквивалент предлога просторног значења (Стігла *џреџи куч’у* : Била *џреџи куч’у* : *Преџи куч’у* је паток КГ).

Концептуализација простора и времена у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне, са свођењем *исџред* +, *џред* +, *џре* + на *џред* +, унеколико брише дистрибуциона правила употребе ових предлога својствена стандардном српском језику изнетим у Ашић–Станојевић 2008, што за последицу има прихватљивост – свакако с одређеним неподударностима у морфолошким системима – и оних примера који се у Ашић–Станојевић 2008: 134–148 сматрају неприхватљивим. За дијалекатску ситуацију говора призренско-тимочке зоне од већег интереса је разматрање истих аутора о паралели између оваквих предлога у француском језику и њихових еквивалената у српском језику (Ашић–Станојевић 2007: 131–138).

Уопштавање предлога *џред* + и за простор и за време у говорима јужнометохијско-косовско-сиринићког ареала и осталом делу српских балканизираних говора, резултат је очигледне концептуалне блискости између *џред*, *исџред*, *џре* и *иза*, *зад*, *позади*, *после*. Преобликовање морфосинтаксичког система кроз тежњу ка једноставнијем морфосинтаксичком систему, која је и иначе обележје ових говора, онемогућила је, или је макар ослабила снагу серије просторних предлога сложених са *из*-, тако да је присуство предлога *исџред*, *изнад*, *исџод*, *између* у говорима анализираног ареала или слабо или није потврђено⁷. Чини се да постоји условљеност присуства *џред* + и *џре* + у временском и просторном значењу са присутношћу спацијалних предлога сложених са *из*-: у говорима у којима сложе-

6 Малобројни примери са спацијалним предлогом *џре* + у говору Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987: 236), са истовременом доминацијом *џред* + у оваквим примерима (Исто: 243), највероватније су новији унос из књижевног језика.

7 О присуству и пореклу предлога сложених са *из*- у говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала в. у Младеновић 2002: 312, Младеновић 2013: 388. Уп. са одсуством сложених предлога са *из*- или са његовим слабом присуством у другим призренско-тимочким говорима (Богдановић 1987: 235, Ђирић 1999: 158, Динић 2008: 646, Јуришић 2009: 274, Жугић 2010: 103–109).

них предлога нема или се само спорадично бележе, нема ни предлога *пре* + у временској односно месној употреби.

Стабилизацији *прег* + као општег предлога за anteriорност могла је да припомогне и могућност употребе предлога *прег* уз акузатив и инструментал као стара особина словенске синтаксе (Белић 1950: 91).

У говорима јужнометохијско-косовско-сиринићког ареала није развијен новији предлог *уочи* +, који поседује обележје квантификације непосредне anteriорности. Уместо њега у употреби је спацијални предлог *прег* + Г/ОП:

Нé се тóви прáсе *прег Бóжич'* ЈМГ, снéг да в́рне двá дóна *прег Божич'*, верíле гу *преи́ сáме слáве* КГ, ни се доспéле пáре *преи́ сáме свáдбе* СГ.

2.1. Избор падежног облика у говорима метохијско-косовско-сиринићког ареала уз временски предлог *прег* + упућује на некадашње присуство оба предлога за anteriорност (ПРЕД зорУ : ПРЕ зорЕ). Стабилизација генитивне форме, која у неким деклинационим типовима алтернира са општим падежом, обележје је anteriорности, док се уз спацијални предлог *прег* + уопштава општи падеж. Уопштавање општег падежа када је *прег* + употребљено са месним значењем очекивано је, пошто се у оваквим конструкцијама крију два предлога – акузатив и инструментал, која су доживела изразиту аналитизацију у говорима јужнометохијско-косовско-сиринићког ареала (Реметић 1996: 452, Младеновић 2004: 226).

Потврде са темпоралним предлогом *прег* +:

Прег зóре смо попрíћаље; ујúтру рáно, *прег зóре*, да доц'е *преи́ слáве*, недељу дóна *преи́ свáдбе*, да се дигнемо *пре зóре*, кэд је *преи́ свáдбе*, у ч'етв^ртак *преи́ свáдбе*, свé то' *преи́ свáдбе*; Јéдну недељу *прег Уск^рс* је, *прег Вељíгдэн*, то је *прег^о Иња́ша*; *Прег веч'ére* да ги опéреш нóге. *Прег веч'ére* да ги посíпеш; то' бíло *преи́ Светшa Троице* Задушница, сéдам дóна *преи́ Светшa Пéшке*, бíло *прег веч'ére*, на недељу *преи́ свáдбе*, јéн дэн *преи́ слáве*, ишл'е смо *преи́ ц'ркве*; *пре свáдбе* отíдне се; бíја пéтак *преи́ Прóч'ку*, пéт дóна *прег Бóжич'*, обич'áј *прег Бóжич'* намóта гу ... *прег зáод* слунце, и јúтре дэн *преи́ слунце*, *преи́ слунце* се мéсти јáца, ону годíну *прег бомбардува́н'е*, добди дéвер *прег доц'нува́н'е*, пóла сáат *преи́ поц'нува́н'е* ЈМГ⁸;

штó зборéла *прег негéље*, се дигнемо *прег зóре* да се обáњам, да се ч'úје петá *прег зóре*, да доц'е *прег Заду́шнице*⁹, да му плáтим *прег Нóве зóдине*, *преи́ слáве* кúпим рíбе, *преи́ слáве* окрéc'амо кúч'у, *прег зíме* кúпимо дрвa, стóку дотéримо *прег зíме*, се рáзболе *прег вери́дбе*, *преи́ свáдбе* пíтамо кúма, *преи́ свáдбе* пíтасмо ч'ич'у, *прег свáке субóше* да се обáњам КГ¹⁰;

да стíгнем *прег зóре*, *прег вечéре* зборíмо, да íма *преи́ Прóчке*, да се видíмо *прег вери́дбе*; па се íде *прег Заду́шницу*, донéло *преи́ Прóчку*, нека се донéсе *преи́ свáдбу*, *преи́ слунце* бíло лáдно, *прег вечéре* се омíјо рúке, уватíмо *прег Бóжић*, свí дођо *прег Ускрс* СГ.

2.2. Вид и семантички тип глагола не утиче на избор спацијалног предлога за обележавање просторне локализације с предње стране, тако да је уопштена конструкција *прег* + ОП. Ретки примери са *испрег* + Гјд. / ОП могу бити новији унос:

Кúм дотрч'áја *пре^{III} ц'ркву*, бíја *преи́ кúма*, остаíја коње *преи́ коч'ину* ЈМГ;

8 В. примере у Младеновић 2002: 314.

9 Извршена је сингуларизација именице (на *Заду́шницу*).

10 В. и примере у Младеновић 2013: 189–190

преш куч'у ни бија багрѣн, *прег* мене да се створи ка ч'ума, *преш* Славу иша отац КГ.

2.3. Иако је темпорални предлог *пре* + истиснут, прилог за време *пре* / *преје* / *прије* опстаје у систему (Младеновић 2013: 379–380), мада се у јужнометохијском ареалу, као конкурент мање снаге, поред *понапре*, среће и облик прилога *понапрег* (И *понапрег* могло да се има, младаневѣстама не било лако *понапрег*¹¹), што сведочи о започетом приближавању предлога и прилога.

Немало *пре* ка сѣге, неје *пре* имаја доктур, *пре* се работало тѣшко, тако било *пре*, *пре* смо могл'е и ми, српски се уч'ило *преј*, *преј* да преч'иташ, *преје* било што-ко-има донесе; *понапрег*^{III} прво да се вери, и *понапрег*^{III} смо се весел'ил'е ЈМГ;

пре и људи работале, *пре* терале сас рошѣта, *пре* немало игранке, немало *пре* за децу, *пре* смо се радувале за Божич', *преје* ишла снаша да целива, *преје* не могло, *прије* имало да се види, *прије* се живѣло добро, није имало *прије* да се једе, гра *прије* смо га прскале КГ;

пре нимало цвѣјне, *прије* дѣ си бија, *напре* се имало здравље, немало *понапре* гостинска соба, *напре* пѣсме старовремске СГ.

2.4. За одређивање временске локализације у говорима јужнометохијско-косовско-сиринићког ареала није од пресудног значаја удаљеност локализатора и предмета локализације, пошто је примарна информација да ли је на хоризонталној временској оси предмет локализације испред или је иза локализатора. На секундарност информације о томе да ли се ради о већој или мањој удаљености локализатора и предмета локализације сведочи одсуство предлога који би одређивали временску или просторну локализацију иза локализатора. Одсуство предлога који локализују иза локализатора елиминисало је и предњу двостепену локализацију (неодређено када пре : одређено када пре → пре).

Иако је концептуализација антериорности у говорима анализираних зоне таква да увек подразумева релативну блискост локализатора и објекта локализације, сама темпоралност у семантичкој структури реченице и његова грамадикализација исказује се различитим језичким средствима и њиховим комбиновањем. За истицање непосредне антериорности најчешће се користи предлошки скуп *до прег*¹² + (*до пред* зоре појемо), затим адвербијал (*мало* пред зоре), ретко се компарира предлог (*по прег* зоре). У свим овим случајевима оваква употреба може се условно сматрати компарирањем временског / просторног положаја у односу на говорника (*временски близу* : *временски још ближе*), посебно када се компарира предлог. Оваква компарација, потврђена у свим говорима метохијско-косовско-сиринићке зоне, присутна је и у другим у балканским језицима (Соболев 2003: 92).

2.5. Док су у централној штокавској области присутни предлози за антериорност *пре* +, *прег* + и *испрег* + с употребом својственом стандардном српском језику, судећи по публикованом материјалу у призренско-тимочкој зони среће се један предлог (*прег* +). Тако је у говорима Горње Пчиње (Јуришић 2009: 274), Понишавља (Ђирић 1999: 158), Заплања (Марковић 2000: 230), Тимока (Динић 2008: 646), Пирота (Живковић 1987: 124), јужне Метохије (Младеновић 2002: 314), јужног и централног Косова (Младеновић 2013: 138, 189–190), Горње Мо-

11 Уп. са оваквим примерима у Реметић 1996: 371, 505.

12 Оваква употреба предлога *до* + посведочена је и у скуповима са спацијалним предлозима (*до наг* +, *до прег* +, али не и **до под*, **до међу*). Ово је у вези са позицијом персоналног субјекта: оно што је испред и изнад лако се просторно уочава у односу објекта и субјекта.

раве (према мом материјалу). Ако су подаци Р. Жугић поуздани, у призренско-јужноморавском говору јабланичког краја (средишњи део јужне Мораве) за антериорност се користи само предлог *пре* + ОП (Жугић 2010: 132). Према мојој грађи из Сијаринске Бање и Лебана – макар у делу пунктова из Јабланичког краја – потврђен је, међутим, само предлог *прег* + ОП за антериорност (Ће дође *преи свадбу*, Дом ће идемо *прег зору*). На потребу додатне провере закључака Р. Жугић упућује и стање у кумановском говору, који са говором јабланичког краја показује интересантне подударности, а у коме је потврђен само предлог за антериорност *прег* + (Видоески 1962: 184).

Судећи по речничкој грађи М. Букумирића из северне Метохије, у овом делу косовско-ресавског дијалекта, стање је онакво какво је у јужној Метохији, пошто су се два предлога за антериорност *пре* + и *прег* + свела на *приг* +¹³, а као спацијални предлог јавља се *прг* + (Букумирић 2012: 473, „прд”). Ни остали део косовско-ресавских говора не познаје два предлога за антериорност, пошто је присутно само *пре* + (Симић 1980: 57, Милорадовић 2003: 121).

Уопштавање предлога *прег* + / *приг* + у спацијалној и темпоралној употреби у мрковићком говору (Вујовић 1969: 312) сведочи о томе да је стабилизација *прег* + посведочена и изван призренско-тимочке зоне.

2.6. Другачија концептуализација простора и времена у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне и свођење предлога за антериорност на *прег* + може се објаснити ареалним принципом, пошто се у балканским језицима у непосредном контакту или онима који су близу али контакта нема (македонски, бугарски, румунски, арумунски, албански, грчки), заправо остварује слична концептуализација простора и времена: у овим језицима уопштава се по један предлог за простор са предњом позицијом локализатора према предмету локализације и по један предлог за антериорност.

У македонским говорима у употреби је само општи предлог за антериорност *прег*.

У бугарском језику предлог *прег* / *преги*, који иначе има примарно просторно значење, такође се користи и као општи временски предлог за антериорност (Речник на българския език, том 13, 2008: 1115).

У арумунском за исказивање просторног и временског значења користе се различити предлози: *pir'in*, *ay'i* и *ȳ'ory'i* (Бара–Каљ–Соболев 2005: 247) („пре Ђурђевдана”) : *dina'inti di m'ini* („преда мно”) (Исто: 240). И у овом језику развијен је само један предлог за антериорност, а временски непосредна близина казује се лексичким средствима.

У румунском језику антериорност се саопштава једним предлогом: *înaintea* „пред, испред, пре; до” (Ау ајунс *înaintea zorilor* = Стигли су *пре* зоре / *прег* зору). Временски непосредна близина обележава се употребом каквог прилошког израза.

У албанском се просторно значење „пред” и временско значење „пре” исказују истим предлогом *para* са аблативом (Јули–Соболев 2003: 239).

2.6.1. Могућност да се лексичким путем прецизира значење непосредне и посредне антериорности брише потребу за различитим предлозима. Овакав принцип нашао је потврда како у неконтактним словенским језицима који чувају флексију, тако и у несловенским неконтактним језицима.

13 На два сата *прид саба* кад једу она суфур; Поп руча и седи *до прид ноћ*, па после отидне (Букумирић 2012: 492, „прид”)

У руском се предлог *перед* + користи као спацијални и општи предлог за антериорност.

У чешком *před* + је и спацијални и темпорални предлог. Када се изражава непосредност (било временска, било просторна), то се обележава лексички: *těsně před* +.

У француском језику се истим предлогом *avant* + казује свака антериотност, а временска непосредност означава се прилогом *juste* (Il est arrivé *avant* l'aube : Il est arrivé juste *avant* l'aube)¹⁴.

Литература

- Антонић 2005: И. Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Милка Ивић (ред.), *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 119–298
- Ашић–Станојевић 2007: Т. Ашић, В. Станојевић, О семантичком односу предлошких парова *devant-avant* и *derriere-apres* у француском и њихових еквивалената у српском, *Српски језик*, XII, Београд, 127–139
- Ашић – Станојевић 2008: Т. Ашић, В. Станојевић, О предлозима ИСПРЕД И ПРЕД у српском језику, у: М. Радовановић, П. Пипер (ред.), *Семантичка проучавања српског језика. Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*. Београд: Српска академија наука и уметности, 129–150
- Бара–Кал–Собољев 2005: М. Бара, Т. Кал, А. Н. Собољев, *Южноарумунскиј говор села Турья (Пинг)*. Синтаксис. Лексика. Етнолингвистика. Тексти, München: Biblion Verlag
- Белић 1950: А. Белић, Депрефиксација у словенским језицима, *Јужнословенски филолог*, XVIII, Београд, 87–101
- Белић 1969: А. Белић, *Историја српскохрватског језика II, св. 2. Речи с Конјугацијом*, Београд: Научна књига
- Богдановић 1987: Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, Српски дијалектолошки зборник, XXXIII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Букумирић 2012: М. Букумирић, *Речник говора северне Метихије*, Монографије 15, Београд: Институт за српски језик САНУ
- Видоески 1962: Б. Видоески, *Кумановскиј говор*, Скопје: Институт за македонски јазик
- Вујовић 1969: Л. Вујовић, *Мрковићки дијалект*. Српски дијалектолошки зборник, XVIII, Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ
- Динић 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалектски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ
- Живковић 1987: Н. Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот: Музеј Понишавља
- Жугић 2005: Р. Жугић, *Речник говора Јабланичког краја*, Српски дијалектолошки зборник LII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

¹⁴ О паралели употребе ових предлога у француском и српском језику в. у Ашић–Станојевић 2007.

- Жугић 2010: Р. Жугић, *Исказивање генитивних значења у говору Јабланичког краја (у светлу призренско-шимочких говора као целине)*, Монографије 13, Београд: Институт за српски језик САНУ
- Ивић 1956: М. Ивић, *Из проблематике падежних временских конструкција, Јужнословенски филолоз*, XXI, књ. 1–4, 165–214
Београд: Институт за српскохрватски језик
- Јули–Соболев 2003: Дж. Јулы, А. Н. Соболев, *Албанский гегский говор села Мухурр (Краина Дибыр). Синтаксис. Лексика. Етнолингвистика. Тексти*, München: Biblion Verlag
- Јуришић 2009: М. Јуришић, *Говор Горње Пчиње. Гласови и облици*, Монографије 6, Београд: Институт за српски језик САНУ
- Марковић 2000: Ј. Марковић, *Говор Зайлања*, Српски дијалектолошки зборник, XLVII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Милорадовић 2003: С. Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља: балканистички и етномиграциони аспекти*, Београд: Етнографски институт САНУ
- Младеновић 2002: Р. Младеновић, *Генитив именских речи у северношарпланинским и јужнометохијским говорима*, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XLV/1–2, Нови Сад, 291–320
- Младеновић 2004: Р. Младеновић, *Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије*, Ј. Планкош (ред.), *Зборник радова са Међународног научног скупа „Животи и дело академика Павла Ивића”*, Суботица: Градска библиотека, Београд: Српска академија наука и уметности, Нови Сад: Филозофски факултет, Београд: Народна библиотека Србије, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 209–249
- Младеновић 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гајиње*, Монографије 18, Београд: Институт за српски језик САНУ
- Пешикан 1965: М. Пешикан, *Ситароцрногорски средњокашунски и љешански говори*, Српски дијалектолошки зборник XV, Београд: Институт за српски језик
- Пипер 1997: Р. Piper, *Jezik i prostor*, Beograd: XX vek, Ћигоја штампа
- Пипер 2005: П. Пипер, *Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика*, у: Милка Ивић (ред.), *Синтакса савременог српског језика. Простра реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 575–978
- Реметић 1996: С. Реметић, *Српски призренски говор I*, Српски дијалектолошки зборник, XLVII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Речник на бугарски језик: *Речник на бугарски језик*. Том 6, 11, 13. Софија: БАН; Институт за бугарски језик; Акад. Изд. Марин Дринов; Емас, 1990, 2002, 2008
- Симић 1980: Р. Симић, *Синтакса левачког говора I: употреба падежних облика*, Српски дијалектолошки зборник, XXVI, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик
- Соболев 2003: А. Н. Соболев (ред.), *Малый диалектологический атлас балканских языков. Пробный выпуск*, Munchen: Biblion Verlag
- Ђирић 1999: Љ. Ђирић, *Говори Понишавља*, Српски дијалектолошки зборник, XLVI, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ

**PREPOSITIONS OF TIME PRED + AND PRE + IN PRIZREN-SOUTH MORAVA
VERNACULARS BELONGING TO METOHILJA-KOSOVO-SIRINIĆ DIALECTAL TYPE**

Summary

This paper gives an overview of Prepositions of time PRED + and PRE + in Prizren-South Morava vernaculars belonging to Metohija-Kosovo-Sirinić dialectal type. There is a number of features which make them a separate subdialect. The two prepositions of time PRED + and PRE + are reduced to one (PRED +), which makes these vernaculars part of a wider area of the Prizren-Timok vernaculars, and at the same time, they also belong to the Kosovo-Resava vernaculars in certain aspects and to a large part of the Balkans, i.e. its Southern and Eastern parts, where both Slavic and non-Slavic languages are spoken. The author attributes the presence of the two prepositions of time which denote anteriority, i.e. their reduction to a single preposition, to different conceptualizations of time in these areas. This 'impoverished' conceptualization of time and space in Metohija-Kosovo-Sirinić dialectal type is a common feature in the entire area, since the same conceptualization of time exists in Macedonian, Bulgarian, Romanian, Aromanian, Albanian and Greek, and all these languages generalize one preposition denoting anteriority and one preposition of space in which the localizer is in front of the object of localization.

Reduction of PRED + and PRE + to PRED + in vernaculars belonging to Metohija-Kosovo-Sirinić dialectal type is a result of the specific conceptualization of time in which anteriority is symmetrical to posteriority; since in this case the concept of posteriority cannot distinguish between proximity/ indefiniteness of the localizer and the object of localization, the absence of this distinction is transferred to anteriority. Semantic and conceptual fusion of anteriority and posteriority is also reflected in the use of PRED + (preposition of space) as a general means of denoting anteriority, which eliminated PRE+ as a preposition primarily denoting time. Using a preposition of space to denote time relations is something that comes from the very nature of time as pseudo-space which has only one direction.

Key words: prepositions of time, anteriority, conceptualization of time, Prizren-Timok vernacular.

Radioje M. Mladenović

Јордана С. Марковић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет у Нишу
Департаман за српски језик

ИБИШ–АГА СТЕВАНА СРЕМЦА И ВИДОСАВА ПЕТРОВИЋА²

На основу грађе из приповетке Стевана Сремца *Ибиш-ага* и истоимене драме Видосав Петровића, настале на основу Сремчеве приче, дат је однос језика ликова у ова два дела.

Сремац је у својој приповеци желео да дочара време и место у коме главни јунаци живе, па је то учинио и језички. Тако у језику ове Сремчеве приповетке (као и других са тематиком из Ниша) има одлика говора Ниша из периода у којем се радња дешава.

Видосав Петровић је, правећи драму од ове приповетке, морао све, за потребе овога жанра, да претвори у дијалог, што је наметало бројније и опширније дијалоге. У том „проширеном“ језику Петровић је „додао“ бројне језичке елементе, а у креирању таквог језика послужио се и другим Сремчевим делима, али и својим језичким осећањем.

Кључне речи: драма, приповетка, језик, идиом

0. Стеван Сремац је својим делима са тематиком из нишког живота (*Ивковом славом*, *Зоном Замфировом* и *Ибиш-агом*) пронео славу старога Ниша и његовог говора²³. Начињена је филмска верзија прва два – *Зоне Замфирове* и *Ивкове славе*, а интересовање публике било је веома велико. Свему томе допринео је и нишки говор јунака ових прича.

Изван сфере интересовања филмских радника (а и читалачке публике) остала је приповетка *Ибиш-ага* са тематиком из нишког живота с краја 19. века и са већ познатим нишким идиомом, који је одлика говора јунака и ове приповетке. Ту „неправду“ исправио је Видосав Петровић пишући драму *Ибиш-ага* по мотивима из Сремчеве приповетке, тј. драматизујући ову приповетку.

0.1. Радња ове приче има временски и просторни оквир: временски је везана за крај 19. века, а просторно за град Ниш. Сремац је у овој приповеци уздигао на пиједестал људско пријатељство, показујући да пријатељству међу људима не треба да буде препрека ни вера, ни друштвена разлика или етничка припадност, а ни језик. Заправо, писац је дао слику богатог и великодушног Турчина, у овом случају Ибиш-аге, што одступа од уобичајене представе о Турчину, те то може бити разлог да се о овој приповеци мање зна и мање говори.

0.2. У приповеци нема пуно дешавања и садржина је махом сведена на дијалоге. Може се рећи да су личности ове приповетке окупљене око једне једине радње, а то је купопродајни уговор између Ибиш-аге и Ставрије. И баш тај детаљ омогућио је Видосаву Петровићу да на темељима ове приповетке напише драму са истом тематиком, тј. да драматизује Сремчеву приповетку. Чини се да Петровић није желео да мења ниједан детаљ ове приповетке. Међутим, за потребе драме нешто је ипак морало бити измењено.

1 jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

2 Рад је рађен у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, бр. 178020, који финансира Министарство науке, просвете и технолошког развоја Републике Србије.

3 Стеван Сремац је у својим делима описивао три средине: Војводину, Београд и Ниш.

0.3. На првом месту – увећан је број ликова. Код Сремца су поред два главна јунака (Ибиш-аге и Ставрије) у дијалозима учествовале Ставријина жена Гица и ћерка Калина, а у кафани новинар Јевђо и успут један од посетилаца кафане. Приповетка има три главе: прву одликује пишчева нарација и тек изузетно Ибиш-агине речи упућене сународницима који се селе; друга представља дијалог између Ибиш-аге и Ставрије, трећа има два дела – разговор између Ибиш-аге и Ставрије и његових укућана и разговор између Ибиш-аге и новинара Јевђе у кафани. Чини се да је овим дефинисана и сцена и добро би било да их има четири: Ибиш-ага сам са собом, разговор између Ибиш-аге и Ставрије испред кафане и у кафани, разговор у Ставријиној кући, разговор у кафани.

0.4. Петровић је увећао број ликова – поред Ибиш-аге увео је и Санију, његову жену и Кумрију, његову ћерку, које су код Сремца биле пасивне личности и нису биле директни учесници дијалога, уз већ поменуте Ставрију, Гицу, Калину и Јевђа, који је код Петровића Јевђо Мићовић – Мокрогорац и правник који држи адвокатску канцеларију, али и неке друге личности: Настаса Никчевића, трговца (код Сремца пасивна личност), Калчу, кујунџију, Јусуф-агу, Казначеја, Јолу, Јакуба, кафеџију, Циганку, певачицу и врачару, кума и друге сватове, уличаре, музиканте, грађане, којих код Сремца нема.

У драми има четрнаест сцена, али заправо се могу свести на пет: Ибиш-агино двориште, Ибиш-агин дом, „Будим-град“ кафана, џамија и суд.

0.5. Уређење сцене решило је делове из приповетке у којима је дат опис, а то су двориште, кафански ентеријер, али и суд и унутрашњост џамије, које уводи Петровић. Увећање броја личности било је неопходно како би се кроз њихову причу дочарали делови приповетке у којима је улогу имао писац као наратор.

1.1. Чињеница да је увећан број ликова намеће и потребу за увећањем дијалога. Петровић је уклопио Сремчеве дијалоге, али морао је бити опширнији како би кроз дијалог дочарао наративе. То увећање наметнуло је Петровићу обавезу да уведе нове речи, али и нове форме, тј. нове ликове тих речи и то ће бити предмет анализе у овој раду.

1.2. Језик јунака приповетке Ибиш-ага био је предмет анализе у једном другом раду (Марковић 2012). Тамо се видело да је то типичан призренско-јужноморавски идиом, са особинама карактеристичним за један шири ПТ простор (очувани полугласник, доследна екавштина, могућност губљења сугласника *x*, бројне супституције вокала, неке нестандардне сугласничке појаве, аналитичка деклинација, аналитичка компарација, губљење инфинитива, бројни турцизми и сл.), али и са специфичностима ПЈ говора у какве спада *-a<-л* у рпр. м. рода у једнини типа *изгубија*, *узеја* и сл. Изостала је потврда о употреби типичног јужноморавског заменичког облика *њума*, као и супституента *лу* за раније вокално *л* у одређеном броју лексема (и у одређеним позицијама), типа *слунце*, као и потврда за множински облик типа *кучики*.

Петровић је, за разлику од Сремца, дао бројније потврде за многе дијалекатске појаве, али и за неке којих код Сремца није било. Те појаве карактеришу и фонетику и морфологију и лексику, те ће тим редом и бити показане⁴.

4 У овој раду се није ишло на исцрпну анализу језика драме, за шта у тексту постоји богата грађа – тежња је била да се документују сличности и разлике између језика дијалога Сремчеве приповетке и језика личности Петровићеве драме.

2.1.1. За разлику од Сремчевог *Ибиш-аџе*, код Петровића су бројнији, чак веома бројни облици са полугласником. Док је код Сремца полугласник забележен у речима турског порекла *к'сметџи* и *ашколс'н/ашкол'сн* и: *оџ'ници*⁵, у драми су ликови са полугласником веома фреквентни и обухватају бројне лексеме са старим, секундарним, али и новим полугласником:

ч'к до там, *к'д* му кључ, *нек'д*, *с'џ* ће, *с'џ* си знајем, он *џ'џ* рече, на ноге *оџ'ници*, *л'сно*, *л'жем*, овај *д'н*, *д'нске*, *џ'мнина*, *џи'ја* сам, там је *џи'ја*, *оџи'ја*, ич *ак'л* немају, на *хаџил'к*, *замб'к* (замбак), *џијал'к*, од његов *мајшторл'к*, *резил'к*, *к'сметџи* му такав итд.

У вези са полугласником ваља додати да се у штампању појављује проблем бележења овога гласа. Чињеница је да у савременом српском писму нема знака за овај глас, а увођење било каквог новог знака захтева некакве напомене у вези са појавом такве графеме и њеним изговором, што би читање таквог текста оптеретило. Стога се прибегава употреби апострофа за бележење овога гласа. Међутим, употреба апострофа, према *Правопису српскога језика*, резервисана је за бележење изостављеног гласа, што уноси забуну у текстове оваког типа. Овај проблем уочен је и о њему је писано⁶, али право решење није пронађено. Тако се употреба апострофа и у овом случају намеће као проблем – некада је њиме обележен изостављени глас, односно слово, како и прописује Правопис, а некада се њиме означава полугласник. Међутим, ако се пође од те „двојне“ употребе апострофа, намеће се и питање његовог изостанка тамо где бисмо очекивали његову употребу. Такви су примери типа *д'нске*, код којих није јасно зашто изостаје други апостроф – *д'н'ске* и намеће се питање треба ли схватити овај облик као грешку техничке природе (што једино може) или се можда овакав облик мора посматрати као неки нови (или песнички) лик⁷.

Примери типа *резил'к* са полугласником су у драми чести, а код Сремца су искључиво са вокалом *а*, за разлику од стандардног завршетка *-лук*. Тома у *Говорима Ниша и околних села* није забележио облике са полугласником, али наводи да таквих ликова има код Сремца⁸.

Полугласник се јавио и у предлогу *с: с'с мерак*, *с'с јорџован*. итд

Ако употребу апострофа посматрамо као знак за изостављени глас или полугласник, нема разлога за употребу апострофа у примеру *к'ноћи*, будући да ништа није изостављено, а не може се говорити ни о постојању полугласника.

У драми се полугласник могао наћи и на месту вокала *а*: него *к'ко*, *к'кво*, *к'ква* је тој сила, *џ'квоџ*, *м'риш*, *с'л* ти, *ч'к* и сл. Једном се нашао на месту у: *куз'н*, истина у речи турског порекла.

Апострофом би могао бити означен полугласник и у следећим лексемама, мада за такву појаву нема увек оправдања: *овија д'ни*, *џри д'на*, *раз'бра* ли, *раз'бра*, *раз'бра*, убавачко и сл.

5 У раду није, према устаљеној пракси, бележена страна са које су преузети примери пошто су за анализу коришћена интернет издања и приповетке и драме.

6 Вид. Марковић 2011.

7 Наравно, посебно је проблематична употреба истоветних ликова са апострофом или без њега (*мен – мен'*), када остаје нејасно шта апостроф треба да значи.

8 Овде ваља истаћи да је Тома описујући говор Ниша поредио добијену грађу са стањем у Сремчевој *Зони Замфировој* и *Ивковој слави*, али не и са *Ибиш-аџом*.

У драми је забележен и лик *собрасіе*, са вокалом *о* на месту полугласника, познат у говорима овога краја.

Полугласник често прелази у *а*: *саџ*, *шаџ*, ни *један* пролет, с *ниједан* реч, *шакав* итд., што карактерише и приповетку и драму. Занимљиво је истаћи да прилози *саџ*, *шаџ* код Сремца имају искључиво ликове са вокалом *а*, док их у драми често има са полугласником, а такви ликови (са полугласником) представљају дежурне примере за чување полугласника у монографијама које описују говоре овога краја.

2.1.2. Појава доследне екавске замене јата код Сремца потврђена је једино одричним облицима глагола јесам, што чини и Петровић: тате, *несам*; за там *несам*; к'ко да ми *неси*, *неси* ти за дугмецију; *неје* вода; *неје* моје, *неје*, тате, *неје* добро, *неје*; итд. Петровић иде даље, па појаву документује и обликом компаратива придева: *ко сша̀рејеџ*.

Икавски рефлекс јата налазимо код Сремца: Само си *себи* пупак врзује, али и код Петровића: при *мени* седу. Тома тврди да су у доба када он прикупља грађу за своју монографију (1987) икавски ликови уобичајени у говору града, док су, у околним селима, као и код Сремца, фреквентнији екавски (Тома 1998: 217).

2.1.3. Чување старог вокала *л* или његова нестандартна супституција једини су критеријум по којем говоре ПТ области делимо на три. Код Сремца није било примера који би то илустровали. Петровић, међутим, има такве лексеме, али његова супституција уноси забуну. Наиме, он у позицији иза дентала бележи неочекивани супституент 'л: оди *с'лнице*, на *с'лнице* да је, *с'лнице*, па ти, *с'лзу* нећу да видим. Истина, питање употребе и функције апострофа намеће се и овде, али једно је сигурно – очекиваног ПЈ супституента *лу* (*слунце*) овде нема. Побројане облике можемо посматрати двојако – са очуваним вокалним *л*, или са необичним и за овај крај неочекиваним супституентом *эл*.

2.1.4. Двојаку судбину финалног *л*, супротно приликама у стандарду, бележе оба аутора. За очувано *-л* Сремац има само *жал*. Петровићева грађа је бројнија и он даје потврде и за *л* на крају слога а у средини речи: *жал* ми, *цел* варош, *цел* век; *овија селски*, *селски* кучики.

Оба аутора имају бројне облике рпр. м. рода у једнини као потврду за *-л>-а*: *наредија*, *куија*, *изгубија*, *искочија*, *врнуја*, *писаја* итд., код Сремца, и: *правија*, *изгубија* си, *процветија*, цвет гу *даја*, *оћаја*, *узеја*, *појеа* зајци, *ошшија* итд., у драми. Код Петровића, међутим, налазимо и стандардну замену у говору јунака Нишлија: лулу *дарувао*⁹. Тома истиче да се у Нишу употребљава једино стандардно *о* (Тома 1998: 253), а да нестандартна супституција карактерише сеоске говоре. Да Сремац има „редовано наставак <ја>“, са многобројним примерима региструје и Тома.

2.1.5. Бројне су супституције вокала и у приповеци и у драми, но код Петровића су оне са више различитих потврда: *еше*, работим си, вика *еше*, *ене* га, *еве*, *ели* (или) фукаре, појте си *нишишо* (нешто), *нишишо* ми се љућну, *нишишо* (ништа)

9 Овакав лик долази из Калчиних уста.

не питујеш, *свашићо* (свашта) мож да си напра'и, *никакво* (некакво) зло, ич *мени* (нико) не дира, *куде* потеглисте (куда), *куде* (код) мен; *учовњак*, *цилиндер*, *свашићо* мож' да бидне, *пременило се* (променило), *премени се*, *приседник* (председник) итд.

Неке супституције вокала су морфолошке природе, а у такве спада појава инфикса *-ува-/-ива-*, *-ова-*: ничије *казување*, *живување*, лулу *дарувао*, поред: *радовање*, *за куйовање* и сл. Ова језичка особина је у говорима овога краја честа.

Уопштавање наставака старе тврде промене иза палатала нашло је потврда код оба аутора, међутим код Петровића су чешће дублетне форме од исте лексеме, чега код Сремца готово да нема¹⁰:

наше царство, *мојеџа* пријатеља, *мојеџа* побратима, *швојеџа* пријатеља, на *швојеџа* Чапу, за *швојеџ* Чапу, *мојеџ* Чапу, и сл.

зло спопало *швојеџа* Чапу, на *мојеџа* Чапу, за *нашо* весеље, за *швојо* Калинче, *мојо* знање, *најбољо*, *лошо ли*, *лоше* зборите и сл.

Овој групи припада и: *Ђурђовдан*.

2.1.6. Контракцију финалне вокалске групе бележи само Петровић: *к'о* моја, *ко* два голуба, *ко* старејег и сл. У приповеци се јавља неконтраховани облик *као*, али и сасвим други лик – *како* (Марковић 2012: 104). Тома често бележи контраховани облик *ко*, мада је за ово говорно подручје карактеристична поредбена копула *како*.

2.1.7. Познате редукције вокала бележе оба аутора из свих позиција:

афереза: *ше* (ете) за тој;

апокопа: *ал'* вода да је; *полак'*, *истин* је убава, ма *истин* ли је, *истин*¹¹ збо-риш,

по три *стшотин'* години итд.

синкопа: *кол'ко* више, *шол'ко* кезење, *шол'ко* си мајстор и сл.

2.1.8. Покретни вокали су језичка одлика коју бележе оба аутора.

Са вокалом: све је *веће* (већ) спремно, *веће* јутре, *веће* се прича, нема *веће* старо, код *мојеџа* пријатеља, *мојеџа* побратима, *швојеџа* пријатеља, *нека* ги и сл.

Без вокала: *шам* је иш'ја, *шам* сагај, и *шам* у Будим, ене га *шам*, ч'к до *шам*, *кам* ми га бунар, вучеше ме *овам*, *кам* пијал'к, па се *сам* кезу, *нек* гледа, на *мојеџ* Чапу, *мож'* да бидне, *нек* се одавају, *нек* се радују, *нек* се смеју, *нек* гледа, *кам* (камо) гу, *кому* неје итд.

Ваља додати да су у овој групи најчешће речи употребљене у једном облику – само са вокалом тамо где у стандарду не постоји вокал (*већ*) или само без вокала у речи која је стандардна са вокалом (*мене*).

Посебну пажњу завређују предлози са покретним вокалом *и*: *од-и-нас*, *од-и* мој кеиф, *од-и* мен' ли, *од-и* њума, *од-и* најубаву; *преди* турцко време, живо си је

¹⁰ Код Сремца се јавља *лошо* увек са *о*, али *моје* увек са *е*, те су дублети у оквиру категорије. Овој тврди противуречи једино *наше* од којег је регистровано и *нашога* (Марковић 2012: 103).

¹¹ Бележећи лик *истин*, Тома истиче да се јавља у сеоском говору и говору Сремчевих јунака (Тома 1998: 67).

преди нас и сл., који су употребљени и у облику без овог вокала: и *од* онуј страну, *од* сој си је, *преди* ноге и сл.

У вези са овом појавом ваља додати да је Сремац у приповетку „увео“ ове ликове и да их је писао са цртицом или без ње (што си би *оди* таг), а од њега их је, свакако, преузео и Петровић, будући да потврда за ову појаву нема код Томе, мада их он помиње, позивајући се на Сремца и Белића, истичући да Белићеви малобронји примери нису из Ниша (Марковић 2012: 105).

Као апокопа или покретни вокал могу се посматрати облици личне заменице:

са апострофом: *мен'* ми се па причињава, куде *мен'*, па гледа *мен'*, *мен'* ми се, или без апострофа: *мен ме* питују, *мен* ли да уједе, на *шеб* ти казујем, *с'с њеџ*, на *шеб*, на *њеџ*, на *себ*, да узнем и сл.

Дакле, као покретни могли су се наћи сви вокали (*а, е, и, о, у*): *мојеџа, веће, преди, шам, кому*.

2.1.9. Сремац нема потврде за нестабилност гласа *ј*, какве налазимо код Петровића (и какве су својствене свим српским народним говорима): *заедно, поемо*, да си се *одвоиш*, у *Едрене* и сл.

И у приповеци и у драми бројне су потврде секундарног *ј*: оно се могло наћи као партикула код заменица и прилога, а бројне су и потврде облика радног глаголског придева у мушком роду једнине, где се овај глас развио у хијату (после преласка *-л>-а*) или аналошки: *кој* откуде, *шој* не беше, од *онуј* страну, што си се *развикаја* итд.

2.1.10. О судбини сонанта *в* сведоче примери са губљењем овог гласа у облицима истоветним онима код Сремца: *пра'иш*, *најраи* и сл.

Супротну појаву – губљење *ј* и развој *в* у хијату региструје само Петровић: неје за *продаву*.

2.1.11. Сугласник *х* се у драми, као и у приповеци, може чувати или се губи: *хеј*, на *хаџил'к*, *рахашлук*, *сџахија* си, *Алаха* чујем, *по* *махалу*, *халал* да ти је, *Алах* ми рече, и сл.

Ајде, те *оће* овој, *оће* си га, те *оће* оној, *шедо* да ти казујем итд.;

Одани (одахни), *прооди*, на *њиовоџ* ли бога, на *њиове*, све се убаво *договори*мо (договорисмо), реч *дадомо* (дадосмо), *имамо* (имасмо), али и: *држасмо*; *сџира*, *одма* да си гу воду, За сви *њи*, *појдо*, *пређо* гу праг, *њи*ве *продадо*, у голему цркву *појдо*, *видо*, За сви *њи* итд.

Петровић бележи и облик са супституентом *к*: *Крисиша*.

Код Петровића се сугласничка група *хв* у лексеми *хвала* јавља у три лика: *хвала* ви, *вала* *ши*, *вала* ти, побратиме, *вала* ти, Гино, *фала* *ши*.

2.1.12. Глас *ф* се неочекивано добро чува и има бројне потврде:

фидан, *фрља*, *фукаре*, *фрљим*, *фали*, од-и *фирму*, што се *расфрљује*, како се *расфрљује*, *кафеџије*, *Јусуф-аџа*, *кеиф*.

Овде би могли доћи и ликови: *с'д* *ће* и *каве*, *кавенце*, мада се они могу посматрати према турском лику *kahva*.

2.1.13. Африката с позната је говорима овога краја. Сремац нема лексеме са тим гласом, али Петровић уводи такве речи: селски *дзвери*, кучики и *дзверови*.

2.1.14. Оба аутора бележе бројне партикуле: *овај* наша, *шој* убаво знајем, за *овуј* његову, *кој* откуде, *кој* остану, те оће *овој*, те оће *оној*, исто *шакој*, *шуј* ћу сам, *овија* дани, *онија* моји побратими, *шија* речови, *јошије* понапред, *овдек*, остану там *сагај*, окаснимо *вечераске*, *данаске*, *доклен* ће човеци, да си останем *овден*, итд.

2.2.1. У приповеци није било повода да се говори о јотовању. У драми, међутим, има више повода за то.

Петровић има ликове трпних придева (и глаголских именица од њих насталих) у којима изостаје старо јотовање, што карактерише целокупни призренско-тимочки простор: фидани *повадени*, неје за *излазење*, *шубара-носење*, али увек: *рођен*.

Код Петровића изостаје ново јотовање лабијала: Ајд' *с'с здравје*, док Сремац истоветну лексему употребљава са јотовањем.

Забележене су и аналошке творевине: да га *напушићам*, нема те *пушића*.

Збуњујуће делују дублетне форме – са јотовањем и без јотовања код глагола сложених од глагола *ићи*, какве налазимо у драми:

доћују ч'к (у истом тренутку), *прећо* гу праг, дома *поћо*, кад *поћемо*, *да доћем*, *доћу* ми у радњицу, *проће* наше, *проће* ли, *млоґо проћоше*, *доћи*, махала *доћује* и сл. искају *да дојду*, *дојди* си, да си *дојдеш*, у голему цркву *појдо*, *дојде* ми мило, ће *дојдемо*, изненада *дојдоше*, *дојде* на ред, *ћу дојдем*, *ће дојду*, *мож'си дојдеште* итд.

Сремац има само јотоване облике, што је за јужноморавски, тј. за говор Ниша, и очекивано.

Одсуство јотовања у овој категорији карактерише друга два ПТ говора – сврљишко-заплањски и тимочко-лужнички. У говору Ниша се због прилива становништва из тих крајева сигурно могу чути такви ликови, али Петровић их недоследно употребљава, те се од једне исте личности могу чути и јотовани и нејотовани облици:

Ибиш-ага: Ако, де, ако, сваки дан да си *дојдеш*. Цела Сагир-Киптијан махала *доћује*, *доћују* ч'к од онуј страну ...

2.2.2. Бројне сугласничке појаве, познате говорима овога краја, карактеришу говор јунака и Сремчеве приповетке и Петровићеве драме:

дисимилација: *каранфил* (карамфил); *млоґо* (мноґо), *млоґо* ми значеше, *млоґо*¹² волим, *млоґо* се промени, али и: *мноґо* искара,

африкатизација: у *шурицко* време (турско), у *шурицка* сила, преди *шурицко* време, али: *белосвешки*, сал *ицеша*, *ицешашце*;

али и друге појаве: до *песну*, тој је *песна*, пресушену *чешму*, да си *узнем*, *узни* си, и тој, *боґасиво* и сл.

Понекад у томе има недоследности: *панйиши* ли, да га *зайпанйиши*, *панйиш* си убаво, ако *панйиши*, али и: *памйиш*.

12 Код Сремца је искључиво *мноґо*.

Финална консонантска група се, по правилу, упрошћава отпадањем плози-ва: *пешинаес'* дуката, *овија шес'* кафе, *час'*, у *слас* појеа, исти *радос*, *чис* итд.

2.2.3. У драми су бројне потврде за хаплоглогију, која је настала као последица брзог изговора: *ић'е* (шта ћеш) пра'иш, *и'ће* друго, *не мож* (можеш) да чујеш, *отишоше*, сви си *ош'оше* (отидоше), *мож'* (можда) си дојдете и сл.

У Сремчевој приповеци ова појава документована је са два примера: *шесе'* (шездесет) и *ош'оше* (отидоше).

3.1.1. Петровић даје потврде за типичан ПЈ облик множине од именица средњег рода са наставком *-ики*, за који Белић каже да представља иновацију: *селски кучики*, *унучики*, мада у томе није доследан: *ђурђовски јагањци*, *кубићи*. Код Сремца у приповеци ове црте нема.

3.1.2. Називи држава који су првобитно били придеви јављају се у форми са финалним *о*: да се преселим у *Турско*, што је одлика говора овога краја (Марковић 2000: 121).

3.1.3. Као и код Сремца и у драми налазимо да именице женског рода на сугласник кингруирају у мушкоме роду: *С ниједан реч*, код мен ти је *реч јак*, за *твој реч*, *њеђов реч*, *истии радос*, За *шај убав реч*, ни *један* пролет, *овија селски свери* итд. Ову појаву документује и Тома (Тома 1998: 202).

3.1.4. Деклинација је аналитичка: у *државу* кубићи, *с'с голем цилиндер*, *вода из бунар* итд.

3.1.5. У монографијама које описују говор овога краја именица *дом* се често помиње због тога што се, осим у овом очекиваном лику, може наћи и у форми са *а*. Код Петровића има и једних и других облика: У твој *дом*, у мој *дома*, ене га *дома*, Ибиш-ага *дома* ли је.

3.1.5. И овде је богат инвентар вокативних форми, којем су погодовали дијалози: Убаво збориш, *Ибиш-ага*, искочише, *Ибиш-аго*, иш'ја сам ја, *комишијо Сшавријо*, раз'бра убавачко, *комишијо*, што ви је, бре, *деца*, *Калино*, на теб ти казујем, да ће да се видимо и зборимо, *комишике*, неје, *шаше*, кузун *Сшавријо*, *Сшаври*, ти га па, *комиши* итд.

3.2.1. Типичан јужноморавски лик заменице женског рода *њума* нашао је потврду само у драми: од-и *њума*, да си проживиш у *њума*. У приповеци тих ликована нема.

3.2.2. Инвентар заменичких енклитика карактерише оба дела, али је богатији у драми: с'с мерак *џу* гледа, цвет *џу* даја, да си *џу* воду, викајте *џу*, време *џи* је, пусти *џи*, такве *џи* године, има ли *џи* муштерије, ама смешно *ни*, да *ни* отпоје, и позивам *ви*, што *ви* је бре, Из Будим *не* испудише, ће *ве* надујем итд.

Нетипично за говоре овога краја у драми се јавило: и деда *ми*.

3.2.3. Удвајање облика личних заменица као балканизам који карактерише ове говоре запазио је и регистровао Петровић: *Мен ме питују, на шеб ши казујем, Ич мен' нећу да ме питујеш, шеб' ше неће бидне, ако мен ме нема, мен ми се причњава* итд.

Код Сремца те језичке црте нема.

3.2.4. Од Сремца је преузео и Петровић заменички облик *вија*: *Вија* лошо зборите.

3.3.1. Аналитизам карактерише и компарацију придева и прилога, што, као и Сремац, региструје и Петровић: Јоште *ионайред*, јоште *полейо* и *побоље* беше, *побоље знаје*, *поубав*, *повише* беше, човечи јоште *повише*, *најбоље* њиве, *најубаву девојку*, *најубави људи*, Такој си је *најубаво* итд.

3.4.1. Очекивано се облик футура гради уз помоћ енклитике и облика презента или *да+презент*:

Бе се задевојчује, *Ту изедем* рахатлук, *ће дојду*, *ћу шишујем*, *ће си остјане*, *ће се живи*, *ће се шрии*, свадбу *ће правимо*, па *ће рекнеш*, *ће* ми се *подсмејују*;

Тој *ћу да куйим* и сл.

Губљење инфинитива представља балканизам својствен свим говорима овога краја.

3.4.2. Петровић има облике имперфекта са проширењем *ше* и наставцима презента: *мислешем*.

3.4.3. Облик 3. л. мн. презента на -у веома је чест код Петровића (код Сремца нема таквих ликова): Да си гу *воду*, па се сам *кезу*, *ће ме шражу*, што ги *праву*, *кад прооду*, иду и *пласу* народ, што *палу*, и вас *ће* један дан *зайалу*, при мени *седу*, *не вреду* итд.

3.4.4. Необични су неки облици и неуобичајени: там ни *седише* (седеше), што *рабойише* (работеше).

3.4.5. Категорији необичних ликова глаголских лексема придружују се и следећи облици, за које је тешко тврдити да ли су облици имперфекта или аориста: А ја *мишља*, Туј се роди. *Про'ода*.

3.4.6. Петровић има и *не можем*, какав нема Сремац, а Тома истиче да није забележио „ниједан облик попут *можем*, *оћем*, *нећем* као што их има у Лесковцу“ (Тома 1998: 208, напомена 234).

3.5. И инвентар употребљених речци је у драми богатији. Осим оних какве бележи Сремац (А ти, *б'е*, комшијо, ма што ви је, *бре*, деца, Ма истин ли? : Што стојиш *б'е* там, Ставри, *бе*, комшијо), Петровић има и: *Леле*, *Туго*, *леле*, *лелке*, *мајке*.

3.6. Бројни су турцизми и у једном и у другом делу, што је, имајући у виду место и време дешавања, очекивано.

3.7. Петровићева драма као сведочанство о времену у којем је настала има и неке жаргонизме, за које је тешко поверовати да су могли бити у употреби у Сремчево доба. То су: па се сам *кезу*, *кезење*, *џунџула*, *на презент* (на поклон).

4. Ако за Сремца као Бачванина тврдимо да је добро упознао крај у коме је службовао – Ниш, и ликове својих јунака Нишлија представио и локалним говором, чиме је оставио сведочанство о језику једног краја и једног времена, Петровић би требало да буде и сам носилац тога идиома, те би требало да је са лакоћом својим ликовима уденоу тај идиом. То би могло значити да је инвентар дијалекатских црта лако могао увећати јер их је и сам могао имати у свом говору или су му познате из говора околине. Заправо, претпоставка је да за писца Петровића то не би требало да буде проблем. Део такве тврдње Петровић је и оправдао. У његовим дијалозима налазимо:

- много више примера за полугласник – код Сремца их је мање, тј. врло мало и већина је у речима из турског,
- доследну екавизацију, која је засведочена и у компаративу придева:
- бројније супституције вокала,
- бројније редукције вокала,
- потврду за чување финалног *л* у више лексема, али и потврду за његово постојање на крају слога, а у средини речи,
- бројније потврде за аналитичку компарацију придева и прилога.

Петровић оправдано уводи језичке елементе којих код Сремца није било, а карактеришу говор овога краја. У такве спадају:

- употреба типичног јужноморавског облика *кучики* као облика за множину од именица средњег рода,
- употреба типичног јужноморавског заменичког облика *њума*,
- употреба удвојених облика личне заменице,
- облици 3. л. мн. презента типа *праву*,
- појава облика имперфекта са проширењем *ше* и презентским наставцима: *мислешем*,
- употреба нових речци и узвика: *Леле*; *Туџо*, *леле*; *Лелке*, *мајке*,

Неке од језичких црта које карактеришу језик драме аутор, међутим, неоправдано уводи. У такве спадају:

- дублетне форме – јотоване и нејотоване, облика сложених од глагола *ићи*,
- нестандардни, али и неочекивани, супституент старог вокалног *л*: *с'лнице*, *с'лза*,
- само као песничке творевине могу се посматрати неки необични облици имперфекта и аориста:

Там ни *седеше* (седеше) 3. л. јд., што *работише* (работеше) 3. л. јд.,

А ја *мишља*, Туј се роди. *Про'ода* 1. л. јд.,

- употреба жаргонске лексике: па се сам *кезу*, *џунџула* и сл.

И у приповеци и у драми изостаје 3. л. мн. презента на -в, типа *зледав*. Истина и Тома истиче да таквих ликова нема у Нишу, већ само у околним селима.

Наравно, увек се мора имати у виду да песнички језик не подлеже нормирању и да писац има слободу у избору лексема и облика тих лексема. Отуда се у овој анализи региструју појаве без намере да се аутору замера зато што јесте или није употребио поједине дијалекатске ликове. Ваљда само он зна зашто је тако.

Литература

- Белић 1905: Александар белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник*, бр.1, САНУ и Институт за српски језик, Београд.
- Марковић 2000: Јордана Марковић, Говор Запања, *Српски дијалектолошки зборник*, Институт за српски језик, Београд.
- Марковић 2011: Јордана Марковић, Функције апострофа, *Дијалекат – дијалекатска књижевност* 3, Лесковачки културни центар, Лесковац, 31–45.
- Марковић 2011а: Јордана Марковић, Врањски говор у *Нечистој крви, Нечиста крв Борисава Станковића сто година после (1910–2010)*, Тематски зборник, Универзитет у Нишу, Учитељски факултет у Врању, Врање, 219–229.
- Марковић 2012: Јордана Марковић, Језик *Ибиш аге* Стевана Сремца, *Годишњак за српски језик*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 99–115.
- Пецо 1995: Асим Пецо, Стеван Сремац као дијалектолог, *Јужнословенски филолог*, бр. 51, Београд.
- Правопис 2010: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурца, *Правопис српскога језика*, Измењено и допуњено издање, Редакција измењеног и допуњеног издања Мато Пижурца (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић, Матицка српска, Нови Сад.
- Стевановић 1977: Владимир Стевановић, О језику главног јунака у „Коштани“ Боре Станковића, *Зборник за филологију и лингвистику*, XX/2, Нови Сад, 47–79.
- Тома 1998: Пол-Луј Тома, Говори Ниша и околних села, са француског превео Сава Анђелковић, *Српски дијалектолошки зборник*, бр. 45, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, Београд.
- Шкаљић 1989: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

STEVAN SREMAC'S AND VIDISAV PETROVIC'S IBIŠ AGA

Summary

The basic of the paper is the material of a short novel by Stevan Sremac *Ibiš-aga* and a drama by the same name by Vidosav Petrovic. In the paper the language of the characters in these two deeds is analysed.

Describing his heroes Sremac wanted to show the time and region the characters come from by using language idioms characteristic for Niš. Thous language characteristics present typical properties of South Moravian dialect.

Vidosav Petrovic is writing a drama had to transform everything in dialogues. Because of this Petrovic added a number of language elements which are the object of analyses of language elements which are the object of analyses in this paper.

Keywords: language, short novel, drama, sound, morfologically

Драгана И. Радовановић¹
 Институт за српски језик САНУ
 Одсек за дијалектолошка истраживања

СТАТУС ДИЈАЛЕКАТСКЕ И ПОКРАЈИНСКЕ ЛЕКСИКЕ У РЕЧНИЦИМА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА²

У прилогу се констатује да београдска белићевска лексикографска школа има традиционално попустљив критеријум у избору „подобних“ дијалекатских и покрајинских речи у изради најважнијих лексикографских подухвата. Илуструје се то најпре тиме да није случајно Речник САНУ квалификован као речник *књижевног и народног језика*, потом многим двојствима у морфологији и акцентуацији, која се показују у лексикографској обради (укључујући и једномни *Речник српскога језика*, објављен у Матици српској, а аутори су из београдске школе). У ствари, наставак је то вуковске традиције и у основи српске еластичности у нормирању језика.

Кључне речи: стандардни и/или нормативни речници, дијалектизми, покрајинске речи, београдска лексикографска школа

1. Београдска белићевска лексикографска школа има, мислим срећом, традиционално попустљив критеријум у избору „подобних“ дијалекатских и покрајинских речи у изради најважнијих српских лексикографских подухвата. Концепција ове школе види се најпре из Белићевог *Увода* и *Напомена* о обради текста Речника у првој књизи (РСАНУ 1959: VII–XXXVII), а оголело, и речитије, у ауторизованим стенографским белешкама са Новосадског договора објављених у Летопису Матице српске (ЛМС 1955: 3–126).

1.1. Белић мисли да избор речи „које имају право грађанства у савременом књижевном језику“ не сме да зависи од „знања, укуса и разумевања“ обрађивача, при чему додаје да је наш књижевни језик „још у постајању, тако да се не може већ сада говорити о томе које су речи добиле искључиво право грађанства“. Према Белићевим речима народни језик је и после Вука „најдрагоценији извор из којег књижевници наши црпу свој језички материјал“. За обраду је пак битна кратка начелна напомена: „Караџићева општа правилност вреди за све речи које би се хтеле из дијалеката узети; оне остају са својим значењем, својом морфолошком структуром; али по гласовима, акценту и промени оне, ако се унесу у књижевни језик, добијају његове особине“ (РСАНУ 1959: XXIII–XXIV). Белић под поднасловом *Дијалектизми* у основи понавља претходно: „Правило је нашег језика да се речи из дијалеката дају у књижевном језику према фонетици и морфологији књижевног језика. Тако је поступано и са лексичком грађом која је ушла у Речник. По себи се разуме да су те речи узимане само онда када могу обогатити речник и када су се одомаћиле у књижевним или стручним делима“ (РСАНУ 1959: XXXIV). Ако се поједине речи акцентом који се чује у Београду (као једном „од најважнији центара наше земље“) разликују од оног забележеног

1 saraluka@eunet.rs

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

код Вука – акценти се или дају равноправно или „Вуков као напоредни, у загради“, а да ће се „општа правила говорног језика“ коначно моћи утврдити „тек онда када се утврди распрострањеност појединих акценатских типова, па ће се оно што је у већини крајева узети као заједничко за целину.“ (РСАНУ 1959: XXXVI–XXXVII).

1.2. Из уводног реферата Живана Милисавца, главног уредника Летописа Матице српске, са скупа у Матици српској (у Новом Саду од 8. до 10. децембра 1954), сазнајемо да је Петар Скок у анкети, која је претходила Новосадском договору, покренуо питање израде „нормативног речника“. Идеја је очигледно добила пуну подршку у анкети. Белић у уводном реферату, под (под)насловом *Речник*, почиње: „У последње време се чешће говори о нормативном речнику, о речнику књижевног језика који би био обавезан за све који пишу српскохрватским језиком... Али то неће бити нормативни речник већ грађа коју ће моћи књижевници употребљавати. А шта ће они и како употребити, зависи од њихова књижевног талента. То вреди и за све друге претставнике наше културе... Сем нормативне граматике, која прописује систем гласова и облика, других нормативних прописа за речник не може бити...“ (ЛМС 1955: 21).

1.2.1. После краће расправе, углавном око процедуралних ствари, Белић наводи за сходно да у сличној фразеологији понови: „Ја знам шта је нормативна граматика. То су облици, то су гласови који су прописани, тога се сви држе. Али нормативни речник не знам шта је, нити мислим да тога може бити, нити сме бити... Не може се прописати које ће речи који књижевник употребљавати, зато су ту прописи естетски, стилски итд., који су исто тако обавезни за наше књижевнике као и за остале“, при чему даље истиче да „наш речник треба да буде информативни речник“, да би потом за нормативни речник нашао само пример двотомног речника француске академије „који нико не употребљава“ (ЛМС 1955: 31). У још два-три јављања Белић истиче важност квалитета и дубине обраде у планираном речнику и „развој фразеолошке стране“, наводећи добар пример Ристић-Канргиног речника (ЛМС 1955: 61).

1.3. Читајући дискусију која се касније развила поводом идеје о изради речника двеју матица (будућег шестотомника), који је већ био започет, из садашње перспективе, готово да се свако од нас уплаши од искушења неуљудне лакоумности ако себи дозволи да закључи да је добар део расправе помало и наиван. Међутим, у питању је безмало „прва лига“ и лингвиста и писаца, као нпр.: А. Белић, М. Стевановић, Ј. Вуковић, М. Московљевић, Љ. Јонке, М. Храсте, Ј. Хам, И. Андрић, М. Лесковац, Р. Лалић, Ј. Каштелан. Мислим, на пример, о лутајућим квалификацијама планираног речника – *нормативни, информативни, оџи-сни, љириручни, књижевни*, још више о истицању његове намене књижевницима, који вапе за њим; понеко од учесника ипак скрене пажњу и на друге његове намене и кориснике (имам утисак најјасније М. Лесковац, уп. ЛМС 1955: 57). Наравно, неправедно, тачније некоректно би било превиђати чињеницу да се ради о дискусији која тече, која има и добре и лоше стране импровизације.

1.3.1. Смисао нормативног и релацију према књижевном готово да најбоље погађа Радован Лалић: „Још један пример да наведем кад се говори о нормативности речника. Узмимо предлог „по“. Да ли ће речник препоручити као правилно значење предлога „по“ у изразу „та ствар је по њему истакнута“? Загребачки часопис *Језик*, чини ми се, био је против такве употребе. Речник мора препоручити или одбацити ту употребу, и то је доказ да тај речник треба да буде нормативан. То је речник к њ и ж е в н о г језика, и сам тај појам речник к њ и ж е в н о г

језика садржи у себи нормативност као речник књижевног језика, он мора бити у извесном смислу његов регулатор.“ Претходном додаје да „без одређеног става према одабирању и обради речи није могуће правити речник какав је нама потребан“ (ЛМС 1955: 79).³

2. Новија егзактна истраживања показују да је тачно, иначе уопштено понављано мишљење, да и бољи писци „обрћу“ десетак хиљада речи. Писац Миро Вуксановић у једном интервјуу на питање зашто су нам све дужи спискови мање познатих речи уз дела и старије и сасвим нове литературе (укључујући и његова) одговорио је отприлике: то не значи да су те речи мање познате, већ да ми свој језик све слабије знамо. Наша генерација закључује епоху традиционалне културе и баш зато она нема права да традицију искључи и да заборав убрза, без илузија да ће успети да тај процес заустави.

3. Однос *стандардни* (/књижевни) – *дијалекатски* и *покрајински* најчешће је у међувремену у стручно-научној литератури проблематизован.⁴ Као што би и требало очекивати, највише таквих прилога дали су сарадници на Речнику САНУ.

3.1. Говорећи о селекцији речи у дескриптивним речницима, Митар Пешикан је за дијалекатску и покрајинску лексику рекао да „је /њу/ штета без нужности одбацити“, посебно кад је она „садржајна допуна општој лексици књижевног језика“, и да треба „поштеђивати материју која језик и речник чини ... богатијим, а штедети простор ... на рачун исцрпног инвентарисања појава које речник чине већим а не много садржајнијим“ (Пешикан 1982: 215).

3.2. Затим, ту је и читав низ других прилога који се тичу начина лексикографске обраде дијалекатске лексике у РСАНУ. Посебну тежину имају наравно радови дугогодишњих обрађивача и редактора – Милице Радовић Тешић, Стане Ристић, Раде Стијовић, Раде Жугић, Николе Рамића, Милорада Симића, Неђе Јошића и од млађих колега Иване Лазић-Коњик и Владана Јовановића. Уместо скраћене и зато површне и према ауторима неправедне, а за кориснике непотпуне интерпретације, по правилу, студиозних прилога – упутила бих на прегледни рад В. Јовановића *О језичком корпусу Речника САНУ и дијалекатској лексици* (2009). Између осталог, он скреће пажњу на основну замисао (и смисао) почетне иницијативе да се дијалекатска лексика сакупља, а потом обрађује и утврђеним лексикографским поступцима „уподобљава“ да би била ослонац богаћења књижевног језика (уп. посебно Јовановић 2009: 117).

4. О стилистичкој маркираности у РСАНУ говорио је и Богољуб Станковић када је истакао да се у РСАНУ напореда говори о дијалектицима и вулгаризмима, али нема диференцијације по основу функционалних стилова, нити по основу емоционалне обојености, док се на нивоу стручне терминологије настоји да се максимално укаже на њену издиференцираност по научним и стручним областима. На исти начин је изражена стилистичка маркираност и у уводним напоменама шестотомног РМС (Станковић 1995: 299–308).

3 Уп. у РМС и у РСЈ, **по** под 3. (не) *узимање у обзир онога што значи реч или израз у локалности: с обзиром на кога или што, што се тиче кога, чега.* – По њој се могла цела кућа да однесе //По мени може да ради шта хоће. В. и *Локалитив основа/критеријума* у Синтакса 2005: 295–296.

4 Према интерним упутствима за обраду речи у РСАНУ под покрајинским речима треба сматрати оне које нису књижевне и које истовремено немају обележје неког локалног говора, већ као такве постоје шире и у другим говорима. Под дијалектицима се подразумевају речи које се јављају у карактеристичним фонетским ликовима (уп. нпр. *меја, пес, гра* и сл.).

5. У вези са обрадом дијалекатске лексике, али другим поводом – у циљу истицања потребе неговања дијалекатске лексикографије, изнео је мишљење и проф. Драгољуб Петровић. Истакао је да се дијалекатске речи лексикографским поступком могу „литераризирати“, али је тај поступак колико једноставан, толико и теоријски бесмислен. Дијалекатска лексика се мора истраживати са становишта дијалекатске реалности и из ње се мора искључити сваки однос према стандардном језику као мерилу било какве језичке коректности (Петровић 1982: 197). У овом и у неким другим својим прилозима проф. Петровић се залаже за „чистије“ профиле речника, односно за јасније разликовање дијалекатског од стандардног, па и стандардног од књижевног.

6. Нормативност се у РСАНУ спроводи према речима Ирене Грицкат различитим средствима, као нпр. упућивањем, без дефиниције, на другу „исправнију“, „бољу“ реч (нпр. в. бадњак знач. 2 где упућује на бадњача), а код ове друге се ставља одговарајући квалификатор: покр., дијал., некњ., вулг. Таквим обавештењем врши се потребно нормирање (Грицкат 1960: 218).

7. У критичком сагледавању домета српске и словенске лексикографије посебан значај има зборник радова са међународног научног скупа, објављен под насловом *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* (Нови Сад–Београд, 2002).

8. Узимајући у обзир неколико напред цитираних и коментарисаних прилога, посебно напред поменути зборник радова са међународног научног скупа, чини се да је добар део, иначе умесних примедби и сугестија, закаснио за сам РСАНУ. Међутим, изоштравање критеријума свакако је могло бити драгоцено за друге лексикографске подухвате, у првом реду за једнотомни *Речник српског језика* (објављен 2007. у Матичином издању, а ограничено регуширан у доштампаном тиражу 2011). Претпостављам да ће се ови и слични прилози имати у виду када се приступи реализацији пројекта Матице српске *Вишестомни речник српског језика*.

9. И површним увидом у једнотомник на изабраним одредницама јасно се види да је респектована обрада у РСАНУ. Довољно је само погледати неке од одредница.

9.1. Одредница **бадњак** је у РСАНУ обрађена на следећи начин: успостављена су три значења – 1. сирова церова, храстова или друга главња (или грана) која се уочи Божића ложи на ватру; 2. значење је упућивачко в. *бадњача*,² с изворима који указују на значење хлеб, а код *бадњача*² стоји в. *бадњак* (1) – одн. дрво које се ложи;¹ Треће значење је без квалификатива, односи се на *пруш којим се меси чесница* под а. и под б. *пруш уошште*.

У *Речнику српског језика* под одредницом **бадњак** успостављена су два значења – 1. *обредно дрво које се пали уочи Божића* и 2. *Бадњак/Бадњи дан*; ово друго значење такође је регистровао РСАНУ, али под другом одредницом датом као властита именица **Бадњак**.

С друге стране, у једнотомни *Речник српског језика* није ушло ниједно значење одреднице **бадњача** која у РСАНУ има чак пет значења, од којих су два упућивачка: 1. упућује на **бадњак 1** (*грана која се ложи*) и 2. упућује на одредницу **бадњачица** (*омањи споредни бадњак*), која такође нема квалификатив; 3. погача која се пече и једе на Бадњи дан; 4. свећа која се пали на Бадњи дан; 5. попречна клода на огњишту, с извором из Црмнице, али без квалификатива покр.

Дакле, без обзира на то што ова одредница, осим у прва два значења упућивачка, нема других квалификатива, она није узета у инвентар *Речник српског језика*.

9.2. Лексема **девојка** успостављена је као одредница у РСАНУ са девет значења и употребом у изразима: 1. а. *млада неудаџа женска особа*; б. *вереница*; *невесџа*, *млада*; в. *девица* г. са квал. фиг. и подр. *мушкарац женских особина* 2. *кћи*, *женско дете уошџе* (код овог значења нема квалификатива покр.); 3. *женска особа која негде служи, послужује* 4. в. *јавна девојка*. Значења 5–9 дата су са квалификатором покр.: 5. *старија жена која се о покладама преоблачи у лепе девојачке хаљине*; б. *надимак који новодоведена млада даје заови*; 7. *дама у карџама*; 8. *врсџа дечје игре*; 9. *име овци/име кози*. Једнотомни *Речник српског језика* под овом одредницом даје прва три значења која су без квалификатива.

9.3. Одредница **лала**² у РСАНУ одређена је као назив одмила, од милоште и у оквиру ње нијансирана су значења: а. *за старијеџ мушкараца у кући*; б. *за оца*; в. *за старијеџ браџа*; г. *за лепоџ и драгоџ момка*, и под д. као покр. *за кмеџа*. Једнотомни *Речник српског језика* у потпуности преузима сва ова значења, осим оног које је је маркирано као покр.

9.4. Такође, у једнотомном *Речнику српског језика* **шега** се јавља само у значењу шала (колоквијално речено мање или више слана). Међутим, у многим народним говорима јавља се са значењем *шестџера* (могло би се показати да ово значење има врло широк ареал), а у локалним говорима са значењем *стеља испод седла*.

9. Преглед датих одредница (узет готово насумично) показује да су из једнотомног *Речника српског језика* искључена значења која имају дијалекатски гласовни лик (што је разумљиво), потом значења која су обележена као покрајинска и нека упућивачка (с упућивањем *види*), при чему се, нажалост, не види увек којем се евентуално значењу даје предност, јер је узајамно упућивање (умрежавање) дато на исти начин.

10. Из претходног се такође види да ћемо добити уистину добар једнотомник тек кад буде завршен РСАНУ, јер су већ сада сви озбиљнији лексикографски подухвати (укључујући наравно и двојезичне и правописне речнике) на њему засновани. Ово ће се наравно још очигледније показати у планираном вишетомнику, макар се рачунало и на све постојеће (валоризоване и невалоризоване) и планиране електронске корпусе српског језика. Електронски корпуси најпре морају бити богати и репрезентативни, мислим при томе и на различите функционалне стилове и чињеницу да се језик све више професионализује. Оно што ти корпуси садрже опет мора квалификован стручњак ишчитати, направити зналачки избор и квалификовану лексикографску обраду.

11. *Уместо закључка*: Претходни осврт, мада привидно критички интониран, верујем да афирмише домете београдске, белићевске лексикографске школе. Критеријуми се изоштравају, вредних лексикографских и лексиколошких дела је све више. Надам се да нисмо далеко ни од праведнијег вредновања лексикографских и лексиколошких прилога у односу на остале лингвистичке и културолошке подухвате.

Литература

- Грицкат 1960: И. Грицкат, Академски речници и њихови додаци, *Наш језик*, X/7–10, Београд, 212–227.
- Јовановић 2009: В. Јовановић, О језичком корпусу *Речника САНУ* и дијалекатској лексици, у: Р. Жугић (ур.), *Дијалекти – дијалекатска књижевност*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 115–121.
- ЛМС: Анкета о питањима српскохрватског језика и правописа, *Летопис Матице српске*, Јануар 1955, Књ. 375, св. 1, Нови Сад, стр. 3–136.
- Петровић 1982: Д. Петровић, Проблеми и изгледи српскохрватске дијалекатске лексикографије, у Д. Ђупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Београд–Нови Сад: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски језик – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду – Матица српска – Филолошки факултет у Београду, 195–201.
- Пешикан 1982: М. Пешикан, О селекцији речи у описним речницима, у Д. Ђупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Београд–Нови Сад: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски језик – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду – Матица српска – Филолошки факултет у Београду, 209–217.
- Пипер и др. 2005: П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика*, М. Ивић (ред.), Београд: Институт за српски језик – Београдска књига – Матица српска.
- Радовић Тешић 1982: М. Радовић Тешић, Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ, у Д. Ђупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Београд–Нови Сад: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски језик – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду – Матица српска – Филолошки факултет у Београду, 257–263.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. – Нови Сад – Загреб (Матица српска – Матица хрватска), 1967–1969, књ. I–III, Нови Сад (Матица српска), 1971–1976, књ. IV–VI.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XVIII*, Београд, 1959–2010.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Станковић 1995: Б. Станковић, Стилистичке информације у речницима српског и руског језика, *Научни састајник слависта у Вукове дане XXIII*, Београд, 299–308.

STATUS OF REGIONAL AND DIALECT WORDS IN STANDARD LANGUAGE DICTIONARIES

Summary

This paper shows that Belić's Belgrade school of lexicology has traditionally had somewhat loose criteria in the selection of "adequate" words from the local dialects in conducting major lexicography projects. This is illustrated first by the fact that the Dictionary published by the Serbian Academy of Sciences and Arts has been qualified as a dictionary of *literary and folk language*. It is further evidenced by duality in morphology and accentuation which can be perceived from lexicographic process (including the one applied in one volume *Dictionary of Serbian Language* published by Matica srpska, whose authors also belong to the Belgrade school). This practice is in effect the continuation of Vuk Karadžić's tradition and Serbian flexibility in defining language norms. Attention is also paid to Belić's explicit and almost identically formulated statements given several times in discussion during the Novi Sad Agreement saying that he knows what normative phonetics and normative grammar are, yet that he is not familiar with a normative dictionary.

Key words: standard and/or normative dictionaries, local dialect, regional dialect words, Belgrade school of lexicography

Dragana I. Radovanović

Гордана С. Драгин¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

КОПАТИБИЛНОСТ СТАНДАРДНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ДИЈАЛЕКТА (У КЊИЖЕВНОМ ДЕЛУ И ГОВОРУ ГРАДА)²

У раду се говори о односу између стандардног језика и руралног и урбаног дијалекта (вернакулара). Шумадијско-војвођански дијалекат, којим је писана дијалекатска књижевност у фокусу овога рада и говор Новог Сада који му територијално припада, изабран је за основицу стандардног српског језика. На примерима из књижевних дела, пре свега из хронике *Село Сакуле а у Банату* и у фонетским особинама говора Новог Сада, показује се да су ова три идиома најчешће у компатибилном односу.

Кључне речи: шумадијско-војвођански дијалекат, дијалекатска књижевност, „Село Сакуле а у Банату“, говор Новог Сада, компатибилан однос

1. 0. Оба језичка (под)система из наслова представљају језик којим је писано одређено књижевно дело или је то актуелни идиом града. Другим речима, језик књижевног дела најчешће „је комбинација језика књижевне норме, дијалекатског идиома (и) говора урбаних средина (...)“ (Јовић 1985: 81).

2. 0. Књижевни језик, савремени или стандардни језик три су назива једне реалије.

Под књижевним језиком подразумева се нормирани језик чије се норме прихватају као обавезне и који се као језички образац разликује од дијалекта, локалног говора или жаргона. У почетку је овај термин означавао језички образац који је вредео као узор. Данас се пак књижевним језиком све више подразумева језик уметничке књижевности који у својој комплетној структури надраста говоре своје уже основице.

Седамдесетих година 20. века у значењу нормираног језика користио се термин *савремени језик*. Као што је *књижевни* имао намеру да се јасно ограничи од некњижевног, идиома који данас зовемо супстандардом, тако је *савремени* инсистирао на временској равни, тј. супротстављао се старом, архаичном језику. То је језик који својим именом асоцира на једну епоху, једно одређено време. Другим речима, овај термин инсистира на синхорној страни језика која је у фокусу.

Врло кратко је овај назив био у употреби да би га заменио, данас чини се, најадекватнији термин *стандардни језик*. Стандарни језик је језички израз којим се служе интелектуална елита, средства масовних медија и школа и треба га схватити као нормирани идиом, као језик са мање-више строгим формама о комбинавању својих инвентарских јединица на било којој равни. О стандардном језику писано је и говорено много и на различитим местима, с тога се не бих дуже задржавала на тој проблематици.

1 gordanadragin@yahoo.com

2 Овај рад настао је у оквиру пројекта *Дијалектолошка испитивања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

3. 0. Под *дијалектџом* овде подразумевам и рурални и урбани израз. По својој дефиницији дијалекат, народни говор, пре свега рурални, крајњи је резултат територијалног раслојавања језика и својина је људи који живе на територији где се њиме говори. За разлику од стандардног језика који је наддијалекатски феномен, дијалекат је нестандартни, супстандардни идиом. Да би што боље функционисао, стандард се кодификује, прописује на свим језичким нивоима, док је у дијалекту то немогуће урадити. Стандардни језик кодификују лингвисти који се баве нормативном лингвистиком и та правила важе на целој територији где је он у употреби, док у дијалекту то није случај. Оно што је кодификациони приручник (правопис, ортоепски речник, граматика) у стандарду, то би у дијалекту био списак типичних особина за највећи део територије на којој се тај дијалекат говори. То, наравно, не значи да се неки говори истог дијалекта не могу одликовати особинама којих нема на том списку. Дијалекат, за разлику од стандардног језика, релативно је отворен језички систем који увек региструје и конкретизује промене кроз говор групе или појединца са одређеног подручја. У дијалекту ништа није погрешно, ако се узме наравно, намера да се он карикира. У стандарду, напротив, без грешке се нотира свако огрешење о норму било у говореном или писаном облику његовом. Дијалекат нема „своју чврсту структуру“ или норму (М. Николић 2011: 149).

3. 1. Због веће примерености урбаној језичкој стварности данас се термин *вернакулар* користи са значењем „свакодневног, нестандартног говорног језика града или краја“ који може имати и своју писану верзију, тзв. *вернакуларну* књижевност (Бугарски 2009: 23). У Кристаловом „Енциклопедиском речнику“ *вернакулар* (народски говор) у социолингвистици назив је за језик или дијалекат домородаца у некој говорној заједници, нпр. Вернакулар Ливерпула, Беркшира, Јамајке и сл. (...) О *вернакуларима* се обично говори уз супротстављање појмовима као што су *стандарни* језик итд. (Кристал 1988).

О *урбаним дијалектџима* говори се у високоиндустријализованим и урбанизованим друштвима (којима се постепено придружује и наше). Територијални варијетети урбаних дијалеката односи се на градски *субстандард*, а не на стандардни облик језичког испољавања градске средине. Овакве појаве настају и под утицајем руралног дијалекта (тј. мање-више различитих локалних говора) из суседства из којег емигрира становништво у град, а формирају се као последица културних, друштвених и комуникацијских прилика и потреба у њима. Урбани дијалекат Новог Сада³ данас, у време растуће урбанизације и индустријализације целог друштва, потискује руралне говорне варијетете, тј. замењује их својим функционалним и систематским особеностима. Овако дефинисан урбани дијалекат често се меша са социолектом, а може се десити и да настане и нова варијанта *стандардног језика*. На судбину и развој *урбаног* дијалекта могу утицати и посебна социјална и културна средина. Посматрано конкретно, на говор Новог Сада могу утицати у одређеној мери и међујезички контакти. Суживот српског језика и најпре неког народног говора језика као што су мађарски, румунски, словачки, русински и, рецимо, ромски језик у Новом Саду, може утицати на коначно формирање *говора Новог Сада*. Ипак, показало се да говор Новог Сада

3 Значајан подухват на пољу урбане дијалектологије код нас представља појава две обимне студије Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду *Говор Новог Сада (свеска 1: фонетизам и свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине)* из 2009. и 2011. године.

чине *дијалекатско* залеђе и употребна норма *стандардног језика*. Дијалекатско залеђе Новог Сада јесу јужнобачки и северносремски говори који припадају шумадијско-војвођанском дијалекту, а он је у основици стандардног језика.

4. 0. Књижевно дело може користити истовремено 3 релативно различита идиома, два или, ређе, само један. То значи да се лепа литература може изразити на следећи начин: 1) мешавином стандардног, дијалекатског и урбаног идиома (вернакулара), 2) мешавином стандардног и вернакулара, 3) мешавином стандардног и руралног дијалекта и 4) чисто дијалекатским идиомом, руралним или урбаним. Дакле, *дијалекатска књижевност* је свака књижевност писана дијалектом без обзира на његово порекло или степен блискости са стандардним изразом.

4. 1. Књижевници најчешће користе прва три поменута модела док је четврти знатно ређи, и за њега је потребно апсолутно познавање аутохтоног говора којим се дело пише. Аутентичност у говорном изразу најтеже је постићи када се комуницира, у овом случају пише, говором који није ауторов свакодневни.

4. 2. Романи Видосава Стевановића (*Рефуз мртваци*, *Нишчи*, *Константин Горча*), свеукупно узевши, саткани су од мешавине стандардног, дијалекта и урбаног идиома. Вишеструки нивои света његових романа не могу се једнозначно одредити ни као дијалектаски нити као елементи стандардног израза. Има „натруњених“ делова и једног и другог, „од свега понешто, а ништа није чврсто нормирано“ (Јовић 1985: 110). Ни Стеван Сремац, раније, ни Зоран Петровић нешто касније (*Село Сакуле а у Банату*) своје романе (хронике) не пишу чисто дијалекатским идиомом. Код Сремца се у филмској верзији *Зоне Замфирове*, рецимо, стандардни језик, или како кажу филмски критичари „распричани урбани шарм“, задржава као начин комуницирања Манетовог пријатеља који смишља Зонину „отмицу“. Узоран стандардни израз одлика је самог писца који на моменте коментарише прошле догађаје и предвиђа наредне. Овде се ради о примењеном филмском поступку којег нема у роману, а све с намером да се за шири аудиторјум прича учини разумљивом. Нишки говор, тј. призренско-тимочки дијалекат, којим је дело писано, не може се без проблема и потпуно разумети ако нема неке споне у овом случају стандардног или урбаног (скоро београдског!) идиома који је разумљив на целој територији српског језика.

4. 3. Књижевно дело *Село Сакуле а у Банату* Зорана Петровића представља хронику малог типичног села у јужном Банату крај Тамиша, а цело је писано локалним идиомом, тачније у тамешком поддијалекту⁴ шумадијско-војвођанског дијалекта. Аутор, и сам представник овог дијалекта, јавља се у улози приповедача који својим коментарима уоквирује штиво романа као слику у широки и богато украшени рам. Негованом дијалекатском речју прича о историји свог села и тог дела Баната, као и о животу и обичајима ондашњих житеља Сакула. Остварио је висок степен емпатије са јунацима својих записа што се манифестује чистим, аутохтоним, дијалектаским изразом. Готово су редовни пасажии у којима се приповеда или коментарише чистим дијалектом. Хроника почиње овако:

„А кад до цркве усред села дођеш и скренеш лево, па станеш на брежу код Адамових кућа, у даљини се видију преко ште воде ил шоџ зеленила шри шорња како су измеђ дудова заболи крштови у само небо, а крштови се не видију, јер су мали. То су нам села

4 Овај термин први пут се помиње у књизи П. Ивића *Дијалектологија српскохрватског језика* из 1956. године.

комишинска. То се види Фаркаждин десно, а Идвор се не види, јер је још малко десније, а на њу стирану ди сунце лакшава стојицу Баранда и Ченџа. Мени сад иза леђа дође Ковачица ди Словаци живе, а Дебељача ди живе Маџари дође два километра ојети мени иза леђа, ал левије.“ (22)

У овом случају интервенције стандардног језичког израза нису биле неопходне јер се ради о дијалекту који је још Вук узео за основицу, тада, књижевног језика, дакле о идиому којим се говори на највећем делу терорије српког језика (поред источнохерцеговачкогса којим је шумадијско-војвођански у доста детаља близак).

4. 4. Појава *дијалектизма* у књижевном делу јавља се као резултат језичког аутоматизма, тј. као сведок да се матерњи језик (тј. дијалекат) никада не потискује. Јасно је да се жеља за постизањем одређеног утиска у уметничком тексту изражава тако што се прави свестан избор од понуђених група речи, облика и конструкција. Избор је често баш на *дијалектизму*. Захтевима књижевног контекста контролише се употреба *дијалектизма* и његова појава представља значајан начин богаћења лексике књижевног дела.

4. 5. Пошто ни стандард не може имати строга правила на свим језичким нивоима које треба задовољити да би се, сада само, говорило „правилно“, не може се увек и без грешке одредити шта је стандардно, а шта локално, у говору појединца. (Нпр: Иако, рецимо, имам намеру, трудим се и мислим да говорим стандардно, вероватно је скоро свако од вас запазио да ме мој говорни темпо, интонација, и, рецимо, боја вокала и косонаната, одају да сам Војвођанка!) У првој књизи монографије *Говор Новоџ Сада* (свеска 1: Фонетске особине) ради се о теренским и експерименталним истраживањима. Поглавља из књиге као што су: преношење акцента на проклитику, послеакценатска дужина и у језику медија, експериментално-фонетско испитивање краткоузлазног акцента, финалне вокалске групе, фонема *х*, икавизми шумадијско-војвођанског типа и сл, доносе грађу која се у многоме подудара са нормом у стандардном изразу у писаном и (ли) говорном облику. Тамо налазимо следеће:

поред облика којима се одликује говор млађе генерације без преношења акцента на проклитику (*из зрада, зледам на сати, Водимо се по Дунаву*) код старијих ти облици чешће се изговарају са преношењем као *ни шом иушу, у баишу, ни сунце, ни море*);

једнако су заступљене, и то без неког правила када ћу бити употребљене и ко ће их изговорити, и облици са послеакценатском дужином или без ње: *бишанџа, бишанџа, зубар, зубар, иисул, иисул; од мдје девојке, од мдје девојке* увек *кродјач, йокераш* врло често и *шумарака*;

Икавизми се, такође, подударају са стандардом, сем у неким случајевима кад ће се чути, али не доследно, и: *ди си, диџођ, кидџођ, живио, летила* само једном *ни леђи, ирид вече, ирико сиб ружа*, поред готово редовног и стандардног *за вришима, на селима, иреко куће, иу иреко*.

Грађа недвосмислено показује да је вернакулар града Новог Сада, бар његов фонолошки део, немогуће замислити без облика који су део стандардног идиома. Овде вернакулар и стандард нису само компатибилни него, готово, подударни.

Закључак

5. 0. На основу изнесене грађе и закључака поводом ње, остаје нам да приметимо да се ни књижевно дело које за основно изражајно средство узима неки локални говор, ни вернакулар неког града (овде Новог Сада) не могу замислити без компатибилног односа са обрасцима које прописује стандард. Некад је то допуњавање у мањој мери некад у већој што зависи од дијалекта, односно вернакулара и његове блискости са стандардом.

Извор

Петровић 1986: Петровић, Зоран (1986): *Село Сакуле а у Банату*. Матица српска, Нови Сад.

уредник Бошњаковић 2009: Жарко Бошњаковић, *Говор Новог Сада (Свеска 1: фонетске особине)*. Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад, 7–348.

Литература

Брозовић 1986: Брозовић, Далибор, Између стилске и илустративне функције и оријентације и хрватској дијалекталној поезији, *Радови. Радио филолошких знаности*, св. 25 (15), Свеучилиште у Сплиту, Филозофски факултет – Задар, Задар, 29–35.

Вуковић 1988: Вуковић, Гордана, *Терминологија куће и покућства*, Филозофски факултет и Институт за јужнословенске језике, Нови Сад.

Вуковић, Бошњаковић, Недељков 1984: Вуковић, Гордана, Жарко Бошњаковић, Љиљана, Недељков, *Војвођанска коларска терминологија*, Филозофски факултет и Институт за јужнословенске језике, Нови Сад.

Драгин 1991: Драгин, Гордана, Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке, *СДЗб књ. 37*, Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд.

Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (увод и фонетизам)*, СДЗб, књ. XI, Београд.

Ивић, Бошњаковић, Драгин 1997: Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синаксиса, закључци, шексиви)*, СДЗб, књ. XIII, Београд.

Ивић 1991: Ивић, Павле, *О Вуку Караџићу*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци – Нови Сад.

Јерковић 1991: Јерковић, Јован, *Језик и њисци*, Матица српска, институт за јужнословенске језике филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад.

Јовић 1985: Јовић, Душан, *Језички сиситем и његова граматика*, БИГЗ, Јединство.

Кашић 1987: Кашић, Јован, *Трагом Вукове речи*, Матица српска, Одељење за књижевност и језик, Нови Сад.

Књижевност на дијалекту 2007: - *Лесковачки културни центар*, Лесковац.

Дијалекат – дијалекатска књижевност 2009: – *Лесковачки културни центар*, Лесковац.

Михајловић, Вуковић 1977: Михајловић, Велимир, Гордана, Вуковић, *Српскохрватска лексика рибарства*, Институт за лингвистику у Новом Саду, Нови Сад.

Пеић, Бачлија 1990: Пеић, Марко, Грго Бачлија, *Речник бачких Буњеваца*, Матица српска, одељење за књижевност и језик, Дијалекатски речници, књ. 1, Нови Сад.

Петровић 2000–2010: Петровић, Драгољуб, *Речник српских говора Војводине*, Матица српска, одељење за књижевност и језик, Дијалекатски речници, књ. 2, Нови Сад.

Пешикан 1970: Пешикан, Митар. *Наш књижевни језик на сто година од Вука*, Библиотека друштва за сроскохрватски језик и књижевност СРС, Београд.

РМС 1–6 *Речник срискохрватскога књижевног језика*. I–III Матица српска – Матица хрватска, IV–VI Матица српска.

Симеон 1969: Симеон, Рикард, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива А–О*, Матица хрватска, Загреб.

COMPATIBILITY OF THE STANDARD SERBIAN LANGUAGE AND THE DIALECTS (IN LITERARY WORK AND CITY TALK)

Summary

The paper discusses the relation between the standard language and dialects of rural and urban (vernacular). Šumadija Vojvodina dialect, which is a dialectal literature written in the focus of this paper and speech Novi Sad that he belongs to the territory, was chosen for the basis of standard Serbian language. Examples from literary works, primarily from the village chronicles Sakule in Banat (ikavizmi Šumadija Vojvodina -type, etc.) And the phonetic characteristics of speech Novi Sad (optional lengths behind the accent, accent transfer to the proclitic and the like.), Shows that the three most common idioms in a compatible relationship.

Гордана С. Драгин

Татјана Г. Трајковић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департаман за српски језик

СРПСКИ ГОВОР АЛБАНАЦА У ПРЕШЕВУ²

У раду се анализира реализација српског језика код билингвалних говорника, чији је доминантни језик албански и живе у Прешево. Посматрају се две групе говорника, које су одабране према упоредивим варијаблама. Обе групе информатора у својој верзији српског језика имају елементе стандардног српског језика и дијалекта, али је степен њихове заступљености различит, што је условљено екстралингвистичким чињеницама.

Кључне речи: Прешево, српски језик, албански језик, призренско-јужноморавски говорни тип, билингвални говорници

1. У лингвистичкој науци најчешћи приступ у истраживању односа двају језика истог или различитог генетског порекла јесте контрастивне природе. При томе обично се посматрају компарабилне језичке категорије из оба језика. Предмет посматрања таквих односа обично су били односи српског језика са енглеским, мађарским, словачким, бугарским, македонским, чешким, француским, румунским, шпанским, арапским, у новије време и са јапанским (Клајн, Пипер 2010). У таквим анализама употребљена грађа обично потиче из писаног језика, а ређе из живог говора.

Анализу говорног, али и писаног вида изражавања на српском језику код билингвалних говорника, чији је примарни језик мађарски, проф. Звекић Душановић (2001, 2003, 2008) усмерава, између осталог, према неадекватној употреби морфеме *се*, везника *га*, вокативним конструкцијама и др. Таква некоректна продукција настала је као резултат међујезичке интерференције или унутарјезичких аналогја.

Станислав Станковић (1997) у оквиру својих социolingвистичких разматрања градских власотиначких говора, спомиње билингвалне Роње староседеоце, који се својим матерњим језиком служе искључиво у оквирима своје етничке групе, а ван ње варијететом српског језика – „јужноморавским говором Власотинчана старинаца с одређеним варијацијама или елементима стандардне нормe“ (Исто: 173). Исти аутор бави се српским језиком Срба билингва у македонском окружењу, које представља својеврсну специфичност и тиме утиче на одрживост српског језика у Македонији (Станковић 2001).

Жарко Бошњаковић (2005, 2006, 2008) истраживао је продукцију српског језика код говорника Македонаца, као и условљену промену кода у самом говорном току на фонетском и морфосинтаксичком плану. Професор Бошњаковић сагледава и проблем унутарјезичких интерференција, који се тичу додира стандардног македонског и дијалекатске форме тог језика, опет на терену срп-

1 tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка проучавања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

ског језика. Ово последње, окружење српског језика, довело је до усвајања многих српских језичких особина, како стандардних тако и дијалекатских (војвођанског типа). Иако се ради о суседним словенским језицима, појединачни елементи јасно су разлучени (македонски – дијалекат и стандард, језичка интерференција – српски и македонски). О могућим препрекама и евентуалним недоумицама приликом продукције српског језика код говорника Македонаца говори и професорка Марковић (1998), која анализира поступак превођења стручне литературе са енглеског на српски језик посредством говорника примарно македонског језика.

Контакт двају несродних језика, на чијем се путу нашао јужноморавски говорни тип, налазимо код Станковића (2010), који на фонетском и фонолошком плану описије процес савлађивања српског језика од стране кинеских емиграната, а на тлу ПТ дијалекта. Конкретни уплив ЈМ црта огледа се једино у говору представника друге генерације емиграната и то је условљено специфичним околностима самог говорника (Исто: 439).

У проучавању узајамних односа српског и албанског језика издвајају се имена: Вања Станишић (1995, 2004), Идриз Ајети (1963, 1965, 1966, 1986), Анила Омари (1989). Њихова истраживања базирају се углавном на лексици, топонимији, изразима (који су се различито тумачили), док су теме ретко бивале фонетске, односно фонолошке (Станишић 2004, Омари 1989) или морфосинтаксичке.

2. Тема овог рада специфична је због подручја на коме долази до реализације српског језика од стране билингвалних говорника, чији је доминантни језик албански. Ради се о дијалекатском тлу српског језика, које припада призренско-јужноморавском говорном типу. С обзиром на многа одступања (пре свега прозодијске и морфолошке природе) од књижевог обрасца, и сами изворни говорници српског језика са овог подручја имају потешкоћа у усвајању стандарда. Стандардни српски језик је у искључиво службеној употреби, мада понеког утицаја има и у неким посебним околностима (преношење туђих речи, истицање значајности теме, присуство непознатог саговорника). Овакав статус српског народног говора и стандардног српског језика у Прешеву утицао је и на начин усвајања и реализацију српског језика код људи којима српски није матерњи. Билингвима је процес учења и примене српског језика у оваквом окружењу отежан јер се налазе у расцепу између стандарда, који чују у школи, из медија, у службеној комуникацији, и дијалекта, са којим се срећу у суседству и на улици.³ Постоји разлика у начину прихватања српског језика чије су обе варијанте у непосредном окружењу говорника. Различити екстралингвистички фактори утичу на који начин ће се српски језик прихватити и реализовати. То значи да појединци усвајају српски језик управо онако како им средина то намеће. У зависности од узрастне категорије, степена образованости, друштвених мрежа, па и пола, биће усвојена одређена варијанта српског језика. Да ли ће он бити у стандардној форми, дијалекатској или комбинацији ова два, у многоме одређују изванјезички чиниоци. Степен познавања српског језика као нематерњег релативна је категорија. Свакако се може боље споразумети са старијим Албанцем (мислим на генерације рођених до почетка седамдесетих) него са младима, а о деци да и не говоримо (њима је српски познат колико и француски; не спомињем енглески, јер је и тај језик ближи најмлађој популацији Албанаца од локалног српског). Последњих

3 Уосталом, у сличној недоумици налази се и носилац српског дијалекта, али њему језичка основа представља олакшавајућу околност.

неколико година код албанских средњошколаца постоји тенденција повећаног интересовања за учење српског језика, што је резултат промена на друштвено-политичком плану а с тим у вези и потискивања личних предрасуда.

1.1 Да би се на прави начин сагледала оваква тема, потребно је одабрати саговорнике из одговарајућих група, односно, оне информаторе код којих се одређене варијабле могу упоредити, довести у везу са њиховим говорним навикама, из чега би произашао релевантан закључак. У складу са таквим приступом, већ је било речи о групи младих Албанаца из Прешева, који примењују своју варијанту српског језика (Трајковић 2010), што ће, заједно са анализом која следи потврдити став да сваки од ових билингвалних говорника развија свој идиом нематерњег језика. За ову прилику издвојене су две групе информатора са упоредивим варијаблама. Њихово познавање српског језика биће компаративно анализирано. Сви су мушког пола, на крају су свог радног века, који су провели у школи, и сви живе у Прешеву. Оно што их разликује је степен образовања. У једној групи су учитељ и професор, а у другој један школски домар у пензији и други пред пензијом. Дакле, према трима варијаблама сви информатори су изједначени, док се у четвртој разликују, што би требало имати утицаја на начин усвајања и реализацију српског језика. У свему овоме не могу изузети и себе као непознатог саговорника или саговорника који (ненамерно) намеће стандардну форму српског језика. С тим у вези дошло се до закључка да је чак и тај утицај другачији, односно код једне групе је деловао а код друге није или тога има занемарљиво мало. Јасно је да су говорници са вишим нивоом образовања под већим утицајем стандарда и то из више разлога:

- они су се родили и одрастали у средини у којој је српско становништво било већинско, те се познавање српског језика подразумевало само по себи;
- школовали су се на факултетима на српском језику;
- свој посао наставника обављали су и на српском језику;
- код њих постоји свест о разлици између појмова стандардни језик и дијалекат, па чак и да знају дијалекатске облике, неће их употребити у званичној конверзацији;
- поседују културу комуникације, што се огледа у њиховом инсистирању на персирању у разговору са мнош.

Друга група информатора, она са нижим образовањем, такође је одрастала под истим околностима као и прва. И у разговору са њима ја сам била у истом положају непознатог саговорника или саговорника који „намеће“ стандард. Међутим, одсуство осталих фактора, утицало је на другачије стање у реализацији српског језика. Основно је да друга група говорника несигурно разликује две варијанте српског језика – стандардну и дијалекатску. Њихов српски говор је видно под утицајем дијалекта са занемарљивим елементима стандарда, који су стечени случајно у току њиховог рада.

Варијанта српског језика која се може чути од свих говорника прожета је елементима стандарда и дијалекта. Међутим, и између тих варијанти постоје разлике, које се огледају у степену заступљености дијалекатских обележја јужноморавског типа и одлика стандардног језика. Увидом у грађу може се препознати тај однос.

2. Прва група информатора представља оне образоване Албанце и код њих се запажа већи утицај нормираног српског језика. Дијалекат се уочава у поједи-

ним облицима, али чак и сама појава (макар у једном примеру) сведочи о томе да им оваква форма српског језика није страна.

Непомерени акценат ка почетку речи потврђује да је дијалекат и овде оставио трага. Ово је потпомогнуто и природом самог албанског језика, коме није непознато преношење акцената у појединим случајевима (Станишић 2004: 110) али и у коме се то место често подударара са стањем у овом српском говорном типу. Пример *ови рудници* показује да се овде говорник ослонио на свој матерњи језик, те је акценат остао неповучен:

искористили су; како не говоре; катол 'ик; није високо; од четрнаестог века; окупљају се на тој ливади; они су преузели; оснивач'.

С друге стране, под утицајем стандарда могу се чути примери у којима се место акцената прилагодило:

докторирао је; зато то; јесте написали; Катол 'ици; нису га водили; они што у живели; они су ту остали; преузимањем краља Милутина; тад није радио.

Икавске форме одричног облика глагола *јесам* могу се чути и од српских говорника овог краја, али само у изузетно условљеним случајевима. Иначе, овде су обичнији екавизми. Код испитаних говорника ове групе забележене су само стандарду адаптиране форме:

кога нисмо навели; није баш здрав; није био тамо; није високо; није висоравна; није дал'еко; није у њиховом власништву; никоме нису рекли; нисам знао за то; нисмо ишли; нисте одавде; нису били муслимани; нису га водили; тад није радио; то ми није рекао.

Употреба партикула код заменица и прилога познато је обележје призренско-тимочког дијалекта. У Прешеви се могу чути у говору од најстаријег до најмлађег српског говорника. То је неминовно утицало и на говор првих комшија Албанаца. Додуше, у контролисаном разговору, њихова употреба је умањена, а за ову групу информатора може се рећи да поседују способност такве контроле. Вероватно је због тога број ових примера мали.

*не такој; туј ће видиш;
на тој месту; овај његова; онуј тамо.*

Најбољи показатељ присуства призренско-тимочких особина јесу заменичке енклитике. Оне се могу чути на сваком кораку у окружењу:

видео сам ги; да гу преведем; знам ги; имао сам гу; ће ги доведем.

Примери показују да се радни глаголски придев адаптирао стандарду, мада је место акцената остало исто. У том процесу, друге типичне дијалекатске ознаке остале су непромењене. Призренско-тимочке заменичке енклитике остале су урезане као траг њихове основе познавања српског језика, која се изградила много пре школовања или као последица честе комуникације са Србима носиоцима овог дијалекта. Поред ових примера, запажају се и књижевне заменичке форме:

виде их; записали су их; они им дају.

Даљи елементи стандардног српског језика могу се препознати у примерима деklinације, која је у јужноморавском говору аналитичког типа. Међутим, обра-

зовани Албанац свестан је чињенице да овдашање аналитичке форме не одговарају стандарду, те их избегава и то пре свега у службеној комуникацији.

Облици генитива: без *пробл'ема*; без *шуме*; до *моста*; из *Бинч'е*; између *оних брда*; из Приштине; имате *податке*; нема *остатака гробља*, нема *остатака црква*; ово од *Церевајске школе*; ово са *л'еве стране*; од *Бујића*; од *Витине*; од *моста*; од *четрнаестог века*; преко *ове л'иваде*; преузимањем *краља Милутина*; поред *школ'е*; са *десне стране*.

Облици датива: да даје *њему*; *никоме* нису рекли; они *им* дају; према *другим сел'има*; према *њима*; према *овим кућама*.

Облици инструментала: ишао сам са *њима*; он је са *дипломом*; преузимањем *краља Милутина*; са *децом* и *жењом*; са *кољима*; са *његовом жењом*; седе са *њима*.

Облици локатива: били смо у *школи*; није у *њиховом власништву*; носио га у *рукама*; окупљају се на *тој ливади*; у *њему* се возе; у *својој кући*.

У грађи нема потврда за облике датива једине женског рода. Како сам то ретко чула и иначе у разговору са Албанцима, једино се може закључити да је ова форма тежа за потпуно усвајање. Претпостављам да до тога углавном долази у случајевима непостојања предлога уз датив. На такав закључак наводе ме примери локатива женског рода (где се употребљава предлог), док се датив обично замењује алтернативним моделом уз помоћ одговарајућег предлога:

купио је за *сестру*; то је однео за *мајку*.

У случајевима када је немогуће избећи облик датива женског рода, ови говорници некада прибегавају домаћим аналитичким конструкцијама:

Ово да даш на *твоју ћерку*. Тако ће кажеш на *твоју свекрву*.

Радни глаголски придев мушког рода једине реализован је у складу са стандардом и код ових говорника нисам забележила ниједан пример на *-а (-ја)*, што је особина ЈМ говора, док је ситуација у другој групи сасвим другачија.

видео сам ги; *докторирао* је; *имао* сам гу; *купио* је за сестру; није *био* тамо; нисам *знао* за то; тад није *радио*; то је *однео* за мајку; то ми није *рекао*;

Језичка категорија која обележава јужноморавски тип српских говора нашла се и код Албанаца. Ради се о презенту трећег лица множине са елементом *-в (-ав, -ев, -ив)*. Овакав презентски суфикс јако добро је очуван на свим нивоима говорника српског језика на подручју Прешева. То је категорија која у свакоднев-ној комуникацији никада не уступа место стандарду. Постоје ситуациони изузеци, који овакво стање могу изменити чак и у току уобичајене конверзације. Ради се о случајевима истицања значаја теме разговора или преношења туђих речи. У ту сврху употребиће се средства која се огледају у стандардним језичким облицима. Што се тиче Албанаца као говорника српског језика, стандардизовани облици користе се само под наметнутим или случајним утицајем саговорника и то онда када се за њега претпоставља да је више образован или је и сам носилац стандарда.

Албанци из прве групе говорника ретко употребљавају *-в* форму презента, али им она сигурно не представља непознаницу:

да *напишев*; да не *гледав*; и они тамо *имав*; што се *викав*.

Већи број примера презента стандардне је форме:

ако не *дају*; да *поштују* године; за кога *кажу*; *иду* тамо; *имају* свѐ; *имају* сељаци; не *читају*; *окупљају* се на тој ливади; онда *пишу*; они им *дају*; *саде*, *сеју*; сада *причају*; Сад *узимају*; сви га *знају*;

како не *говоре*; не *раде* сви; они што *раде*; сви га *траже*; *седе* са њима; треба да *уче*; у њему се *возе*.

Код конгруирања именица средњег рода и заменица у српском говору овог подручја прибегава се генералисању облицима мушког рода (*наши деца*, *шија села*). Тога нема у примерима забележеним код говорника ове групе. Показало се да се они добро сналазе у слагању ових категорија:

између *оних брда*; *она брда*; *сва су деца уста*; *та села тамо*.

На пољу културе усменог изражавања, ови говорници праве разлику између обраћања у другом лицу јединине, односно множине. У албанском књижевном језику такође постоји оваква стилска дистинкција (Да ли сте *Ви* одавде? / *А јепи ји кѣту?*), коју су они препознали у српском и складно је применили. У сваком обраћању мени као особи са којом се званично разговара, могао се чути облик другог лица множине.

где *сте завршили*; *знате*; *имате* Вачку; *имате* податке; *изволите*; *јесте написали*; *нисте* одавде; *седите*; то је за *Вас*.

3. Код друге групе информатора може се уочити обрнути однос затупљености дијалекатских и стандардних форми. Много је више елемената српског народног говора, али они нису подједнако садржани у свим језичким категоријама. На неким местима их има у толиком броју да нема стандардних паралела, а негде се наизменично појављују. У сваком случају, очигледна је доминација дијалектизама призренско-тимочког, односно јужноморавског типа.

И овде је забележено повлачење места акцента као средство којим се говорници приближавају стандарду:

била *једна* школа; *И мал* 'и су пре; *један* Стојадин; *како* се зове; *коме како* је име? *отсѐл* 'ил 'и су у Жегру; *тако* се зове.

Ипак, бројнији су примери који се поклапају са стањем у народном говору:

ама не *знам*; *видео* сам гу; *где* си писала; *има једанас*; *Имао*, *имао*; *један*

Стојадин; *Куде* је бија? *Куде* пише; *Куде* тој; *планину* не *знам*; *л'ивада* на Бобе; *радио* сам; *по петнаес*; сад не *знам*; *тачно* не *знам*; *то је један* пут; треба да однесе са *камион*; Туј *један*.

На пољу фонетике најпре издвајам карактеристичну групу *нт* < *мт* у глаголу *памти*:

не *панти*; тој не *пантим*.

Забележено је неколико примера сажетих облика бројева, како их срећемо у дијалекту:

Двајес три године *има*; *тријес* пет; у *четерес* године.

У примерима: *има једанџес; по петнаџес*, може се занемарити упрошћавање финалне групе *сш*, као опште распрострањени дијалектизам, али се зато истиче место акцента.

Икавске форме одричног облика глагола *јесам* још један су начин којим се удаљава од месног говора:

није вел'ика шума; није велико; нисам знао за њега; па нисмо били.

Најизразитији степен српских дијалекатских особина огледа се у употреби партикула код заменица и прилога:

заједно иде сас *овој*; накуде *тој* брдо; *овај* Сука; *Оној*, на *овуј* страну; *откуд овој* село; *Тој* припада под *овуј* шуму; И *овој*; Исто *овој*; *Тој* е било Срби; *тој* припада сас *овој*;

како се зове *тој*; Куде *тој*; на *тија бърда*; Па пиши и *тој*; *тај* маала; *тај* њива; *Тој* е било; *Тој* има њиву; *Тој* можеш; *тој* не пантим; *тој* припада под Суку; све има *тој*; у Дџепце пиши *тој*;

Кој? Кој га пита, *кој?*

иде у *туј*; Има гробље *туј*; Има једно бърдо *туј*; има чџешма *туј*; нема ништа *туј*; неси бија *туј*; ништа нема *туј*; па пиши и тој; *Туј* бе, *туј* е рођен; *Туј* Грамела, *туј* Сука; *туј* граница; *туј* до гробље; *туј* е било; *туј* имало; *туј* има њива; *Туј* један; *Туј* фаћа шума; па *туј* е шума; све припада *туј*; у Бујић *туј*.

Такoј зовемо; *такoј*, *такoј*.

Заменичке енклитике ПТ лика познате су и овим говорницима:

видео сам *гу*; видиш *ги* одовде; даваја *ги* је; да ти *гу* ја кажем; довеја *гу*; знам *ги*; има *ги*; рекја *ги* је.

Веома је упечатљив облик *куде*, карактеристичан за све ПТ говоре. Њега има у говору друге групе испитаника:

Граница *куде* је; *Куде?* *Куде* је бија? *Куде* пише; *Куде* си бе; *Куде* тој;

накуде кућу; *накуде* тој брдо;

не *откуд* тебе; *откуд* мене; *откуд* овој село;

Међутим, употребљено је и пар примера са *где*:
где је; *где* си писао.

У аналитичкој деклинацији препознају се елементи овдашњег српског дијалекатског типа:

Без школу, без школу у планину; *више школу*; *горе код школу*; на *тија бърда*; њива на *Бобе* ил'и л'ивада на *Бобе*; *откуд овој село*; треба да кажев и на нас; треба да однесе са *камион*; у *Печено* има школа, у *Ранатоц* има, у *Мађере* има; у *Церевјку* горе нема.

У само два примера постоје покушаји да се удаљи од аналитизма у деклинацији, мада је то у једном случају изведено невесто:

кoме како је име? припада под *Суком*.

Радни глаголски придев мушког рода једине у јужноморавском облику има *-а < -л* и ово је и данас веома актуелна одлика говора ове средине. То није само особина старијих говорника, већ и деце. Као веома маркантна продрла је и у говор Албанаца, онда када они користе српски језик.

бија је код вас; *видеја* си га; *викаја* сам те; *даваја* ги је; *довеја* гу; *долазија* сам; *забравија* сам; и он је *долазија*; и ти си *бија* тамо; *написаја* сам; *несам* те *видеја* одавно;

неси бија туј; *рекја* ги је; *садија* сам; *син* је *бија* на лето.

Међутим, има и примера који показују да се и ова група прилагођава стандардизованом српском језику. Њих је у мањој мери у односу на оне примере који су забележени од претходних говорника.

видео сам гу; *Имао*, *имао*; *нисам знао* за њега; *радио* сам.

Презент трећег лица множине на *-в* је облик који је забележен и у говору Албанаца друге групе:

дођев донде; *имав* и они; не *долазив*; одма се *врати*в; сви *баца*в; треба да *каже*в и на нас; треба да *однесе*в са камион; *ће дође*в.

С друге стране, постоји неколико потврда о познавању стандардних облика: *зову* га; *Оне* се *састају*; *тамо имају* школу.

Наредни облици презента преузети су из народног говора:

јес, *јес* (Ова форма потврђивања понавља се неколико пута код оба говорника); *не мож* *изађеш*.

За разлику од коректне конгруенције код претходне групе, овде постоје примери који су произашли из стања у народном говору:

на тија бәрда; *сви три сѐла*.

4. Након прегледа различитог степена преплитања стандардног српског језика и његовог дијалекатског типа у продукцији албанских говорника, морају се истаћи неке заједничке црте ових билингва. Оне се односе на неминовни утицај матерњег језика, који се огледа на фонетском плану. Говорници обе групе нису могли да избегну палатални изговор гласова *л* и *ч*, мада је већи број потврда за прву појаву (*л'*).

ал'и; *долазил'и* су; *Имал'и* су пре; *катол'ик*; код Шёваске *л'иваде*; *Курбал'ија* има школу; *Мол'им?* није *вёл'ика* шума; они су *преузёл'и*; *отсёл'ил'и* су у Жегру; поред *школ'е*; преко ове *л'иваде*; према другим *сёл'има*; са *енгл'еског*; са *л'еве* стране; То је *близу*; *Тол'ико* је;

из *Бинч'е*; *оснивач'*.

Исте потврде о фонетском утицају матерњег језика на реализацију српског нашле су се и у говору ученика Албанаца из Прешева (Трајковић 2010: 500–501).

На два места појавили су се покушаји девокализације гласа *р*, али оба лика су забележена код једног од говорника из друге групе, и у једној истој речи:

Има једно бърдо; на тија бърда.

И у ојкониму *Ранатоц* може се препознати утицај албанског језика. Употребљен је у албанској форми (српски назив: *Ранатовац*), коју карактерише сажимање српског суфикса *-овац*.

5. Анализа реализације српског језика код билингвалних говорника у овом случају ограничена је на одабране групе према категоријама које је могуће упоредити, јер би генерализовање било произвољно с обзиром на екстралингвистичке чиниоце. Сваки говорник је говорне навике и одлике своје говорне продукције развио према свом окружењу и то је оно што обележава њихове идиоме. Код говорника прве групе већа је заступљеност елемената стандардног српског језика, али им нису непознате дијалекатске карактеристике српског језика. Они су свесни примерености употребе стандардног језика, за разлику од друге групе говорника, који насумично употребљавају стандардне форме. Обема групама заједнички је фонетски утицај њиховог доминантног језика, а он се препознаје у палаталнијем изговору гласова *л* и *ч*.

Литература

Ајети 1963: Idriz Ajeti, O nekim zajedničkim šiptarsko-srpskim jezičkim odnosima, *Зборник Филозофског факултета у Приштини*, I, Приштина: Филозофски факултет, Универзитет у Београду, 149–167.

Ајети 1965: Idriz Ajeti, Prilog proučavanju međusobnih šiptarsko-srpskih jezičkih odnosa, *Научни часопис Катедре за албанологију*, Приштина: Филозофски факултет, 35–56.

Ајети 1966: Idriz Ajeti, Neki zajednički izrazi srpske i šiptarske leksike, *Зборник Филозофског факултета у Приштини*, III, Приштина: Филозофски факултет, Универзитет у Београду, 1–7.

Ајети 1986: Idriz Ajeti, O uzajamnim odnosima između albanskog i drugih balkanskih jezika, *Годишњак*, XXIV, Сарајево: Центар за балканолошка испитивања, АНУБИИ, 93–104.

Во{вакови} 2005: Жарко Бошњаковић, Како Македонци говоре? Фонетске карактеристике (Порекло информатора: Крива Паланка/Велес: ново место живљења: Срем), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVIII/1–2, Нови Сад: Матица српска, 257–266.

Во{вакови} 2006: Жарко Бошњаковић, Како Македонци говоре српски? Морфосинтаксичке карактеристике (Порекло информатора: Крива Паланка/Велес: ново место живљења: Срем), *Српски језик*, XI/1–2, Београд: Филолошки факултет, 265–284.

Бошњаковић 2008: Жарко Бошњаковић, Карактеристике македонско-српског билингвизма, *Јужнословенски филолог*, LXIV, Београд: Институт за српски језик, САНУ, 21–33.

Звекић Душановић 2001: Душанка Звекић-Душановић, *О неадекватној употреби морфеме се у продукцији мађарско-српских билингвалних говорника*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLII, Нови Сад: Матица српска, 219–224.

Звекић Душановић 2003: Душанка Звекић-Душановић, *О неадекватној употреби везника да код мађарско-српских двојезичних особа*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVI/2, Нови Сад: Матица српска, 215–222.

Звекић Душановић 2008: Душанка Звекић-Душановић, *О употреби вокалтивних конструкција код мађарско – српских двојезичних ученика*, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XXXIII–2, Нови Сад: Филозофски факултет, 371–390.

Клајн, Пипер 2010: Иван Клајн, Предраг Пипер (ур.), *Контрасивна проучавања српског*

језика: *правци и резултати*, САНУ, Одбор за српски језик у поређењу са другим језицима, Београд, 375 стр.

Марковић 1998: Јордана Марковић, О македонско-српским језичким паралелама, *Зборник радова Филозофског факултета у Нишу*, серија Српски језик и књижевност, свеска 6, Ниш: Филозофски факултет, 241–246.

Омари 1989: Anila Omari, Ndikime të gjuhës shqipe në të folmet jugore të serbishtes, *Studime filologjike* 1, XXVI, Tiranë: Instituti i gjuhësisë dhe letërisisë, Akademia e shkencave e RPSSH, 43–63.

Станишић 1995: Вања Станишић, *Српско-албански језички односи*, Балканолошки институт, САНУ.

Станишић 2004: Вања Станишић, Српско-албански језички додири и два типа фонолошких система у балканским језицима, *Балканика*, XXXIV, Годишњак Балканолошког института, Београд: Балканолошки институт, САНУ, 105–119.

Станковић 1997: Станислав Станковић, Градски власотинчки говор(и) – социолингвистички процеси, *О српским народним говорима*, Зборник радова са научног скупа одржаног у Депотовцу 21–22. 8. 1996. Године, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 168–179.

Станковић 2001: Станислав Станковић, Неколике напомене о Србима и српском језику у Републици Македонији, *Зборник Филолошког факултета Универзитета у Приштини*, 11, Косовска Митровица: Филолошки факултет, 51–56.

Станковић 2010: Бранимир Станковић, Фонетско-фонолошке карактеристике изговора српског код прве и друге генерације емиграната из Кине, *Језик, књижевност, промена*, Ниш: Филозофски факултет, 430–443.

Трајковић 2010: Татјана Трајковић, Преглед познавања српског језика код ученика Албанаца у Прешеву, *Годишњак за српски језик и књижевност*, 10, Ниш: Филозофски факултет, 497–510.

SERBIAN SPEECH OF ALBANIANS IN PRESEVO

Summary

This paper analyzes the implementation of the Serbian language of bilingual speakers. Their dominant language is Albanian and they live in Presevo. Observe the two groups of speakers. Informants were selected by comparable variables. Both groups in their version of the Serbian language of its elements have a standard Serbian language and dialect, but the level of their representation is different, which is conditioned by extralinguistic factors. All informants were of similar age (late sixties), the male sex, they live in Presevo, have worked or are working in the school. The difference is in their education. The first group is highly educated and the other has less of school. Proved out that the Serbian speech by the Albanians of the first group has the more elements of standard Serbian, and in another less. Both groups carry the marks of Prizren-South Morava dialectal type of Serbian language, except that it has a second group to a greater extent.

Keywords: Presevo, Serbian language, Albanian language, Prizren-South Morava type dialect, bilingual speakers

Tatjana G. Trajkovic

Мирјана Мишковић Луковић¹
 Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

РЕЛЕВАНЦИЈА, ИНТЕРПРЕТАТИВНА СЛИЧНОСТ И ИНФЕРЕНЦИЈАЛНИ ОДНОСИ: МАРКЕРИ РЕФОРМУЛАЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

На VI међународном научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност*, покренули смо једно шире питање које се тиче семантичких реализација конективних односа у српском језику, али из когнитивно-прагматичке перспективе, која има за циљ да утврди како конективни изрази доприносе разумевању исказа у којима се јављају. У фокусу нашег испитивања био је контрастиван однос кодиран маркерима *али, међутим и ипак*, чију смо основну прагматичку функцију везали за когнитивни ефекат контрадикције и елиминације контекстуално истакнуте претпоставке.

У овом раду настављамо с предложеном тематиком, разматрајући овог пута однос реформулације, који се стандардно сагледава из перспективе текстуално-кохезивних елемената, који поспешују кохеренцију дискурса. Наша радна хипотеза, међутим, заснива се на принципу релеванције, на супрот принципа кохеренције, те сагледава маркере реформулације као комуникативна средства *par excellence* која саговорнику сигнализирају како да тумачи основну пропозицију исказа коју дати израз маркира (нпр. *другим речима, на име, то јест/шиј, односно, значи и дакле*). На корпусу који чине ексерпти из штампаних медија, однос реформулације повезујемо с појмовима интерпретативне сличности и инференцијалности.

Кључне речи: инференцијални однос, интерпретативна сличност, маркери реформулације, релеванција, репрезентација

1. Увод

Избор теме и основне претпоставке овог рада резултат су наших вишегодишњих преокупација, посебно: а) питањем основних семантичких значења и прагматичких улога тзв. *маркера дискурса* или *прагматичких маркера*, којима се успостављају инференцијалне везе између пропозиционалних садржаја да би се искази протумачили као оптимално релевантни (в. нпр. Мишковић Луковић 2006б и Мишковић Луковић и Дедаић 2010) и б) схватањем новинарског дискурса као показатеља актуелне језичке употребе.

У пресеку наведених преокупација, истакло се, као значајно, когнитивно-прагматичко питање употребе језичких индикатора преформулисаног садржаја, једног од учесталих видова обраћања јавности. У складу са теоријско-методолошким оквиром нашег рада (теорија релеванције Спербера и Вилсон 1986/95), ово смо питање, као радну хипотезу, поставили на следећи начин: како (прагматички) маркери реформулације доприносе релеванцији исказа у којима се ја-

1 mirjanamiskovic@yahoo.co.uk

2 Овај рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

вљају, да би преформулисани – *експлицирани* - пропозиционални садржај био оптимално релевантан за саговорника (према говорниковој процени)?³

Социо-прагматички пандан нашем питању, који се темељи на принципу кохезије и кохеренције (наспрам когнитивно-комуникативног принципа релеванције), сумирамо следећим цитатом, који илуструје традиционалну, семантичко-прагматичку дихотомију између онога што речи значе и како се оне користе:⁴

Semantics answers the question ‘What does X mean’, and is concerned with the inherent meaning of a linguistic unit (e.g. a word, a phrase, or a sentence) without considering its realisation in a specific utterance made in a particular linguistic and non-linguistic context. Pragmatics, on the other hand, answers the question ‘What did you mean by X’, i.e. it tries to establish the meaning of a linguistic unit in a specific context uttered by a given speaker and addressed to a specific addressee [...] (Јукер 1986: 1)

Иако је наш рад, у предмету, ограничен на питање језичких индикатора односа реформулације, он је, мимоновно, део ширег спектра психолошких, социолошких, па и културолошких истраживања, у чијој је основи питање зашто говорници, напосто, одмах не кажу оно што им је „на уму“ него, често, прибегавају реформулацијама већ речено? С овим су у вези и посебнија питања. Шта се заправо може сматрати реформулацијом? Да ли су реформулације когнитивно „скупе“? Да ли су, и на који начин, реформулације „боље“ од оригинала?

Ипак, пре него што се посветимо питању реформулације из когнитивно-прагматичке перспективе и, посебно, прегледу језичких маркера овог односа, наводимо два извора која су нас посебно надахнула да размишљамо у овом правцу: један је популарна енглеска шансона из педесетих година, *Fly Me To The Moon (In Other Words)*⁵, други је мисао из савремене лингвистичке литературе: „Humans use representations not only of the world but also of thoughts“ (Блејкмор 1997: 11).

Наше, превасходно, теоријско разматрање улоге и значења маркера реформулације заснива се на прегледу употреба израза *другим речма*, *наиме*, *иј*, *односно*, *дакле* и *значи*, као у следећим примерима:

(1) Србија је протеклих 12 година променила шест влада и четири гувернера, што значи да је свака политичка опција желела да има свог човека у централној монетарној институцији. Другим речма, законом и уставом гарантована независност првог човека централне банке у пракси не постоји. ПОЛ180711

(2) Компанија 2AI Labs направила је наочаре које омогућавају лекарима да дијагностификују тегобе. Наиме, кроз специјална стакла виде се вене па-

3 Због обимности теме, дискусију и илустрацију сводимо на питање прототипа иако у раду дајемо и шире назнаке које, наравно, подлежу даљој разради у неким будућим студијама различитих аспеката реформулације.

4 Велчић (1987) анализира конективне односе из перспективе кохезије и кохеренције.

5 Fly me to the moon, In other words, ‘другим речма’
And let me play among the stars. Hold my hand.
Let me see what spring is like In other words, ‘другим речма’
On Jupiter and Mars. Darling, kiss me.

цијента, као и промена концентрације хемоглобина, па може одмах да се лоцира повреда или препознају одређене тегобе. ЖП150727

- (3) Једно је питање када једна цела партија приступи коалицији која већ има неопходну већину, а сасвим је друго питање када имате случај као што је рецимо Маја Гојковић, која је била у једној коалицији, па када је мислила да ће се формирати једна влада прешла у другу коалицију, тј. понудила се другој коалицији, па када та коалиција није формирана, она се вратила оној првој. ПОЛ06086/7
- (4) Уставне парламентарне демократије, томе насупрот, одликује постојање више партија, односно, више погледа на свет, више идеологија које конкуришу једна другој. ВРЕ230821
- (5) Досадашња истрага јасно је показала да су губици Агробанке од 300 милиона евра настали у последњих неколико година, дакле, далеко после истека Динкићевог мандата. ПОЛ16085
- (6) Оно, што се каже, све је релативно, само зависи у односу на шта се посматра. Значи, размишљањем се и не може доћи до коначног закључка који ће умирити душу. ГЛО3107106

У студијама које су рађене из перспективе теорије релеванције, неки од преводних еквивалената, на енглеском говорном подручју, сматрали су се реформулаторима (*in other words* 'другим речима', *that is* 'наиме' и *i.e.* 'тј.'). Ови су се маркери анализирали као да кодирају (семантички) *концептуалну* информацију о формирању експликатуре вишег нивоа, да постоји интерпретативна сличност између оригинала и реформулације (без доприноса истинским условима исказане пропозиције). Неки су се, напротив, сврставали у инференцијалне маркере који искључиво сигнализирају когнитивни ефекат извођења контекстуалне импликације, што значи да су се посматрали као да кодирају (семантички) *процедуралну* информацију (нпр. *so/therefore* 'дакле/значи', такође без утицаја на истинитост исказане пропозиције). За неке се пак сматрало да немају засебног преводног еквивалента (нпр. *односно* се, према потреби, различито преводи маркерима 'in other words', 'that is' и 'more precisely/exactly', али и (логичким) конективима 'and' и 'or') па самим тим нису ни били предмет посебних, контрастивних анализа; в. Мишковић Луковић и Дедаић 2012). Да ситуација није посве једноставна, потврђују и опречне анализе које су рађене у оквиру теорије релеванције; на пример, да ли маркер *in other words* 'другим речима' кодира концептуалну (тј. семантички композиционалну) или процедуралну информацију о инференцијалном извођењу имликатуре (укључујући и контрастивне студије на материјалу енглеског и јапанског језика; в. детаљније Мишовић Луковић 2006а).

2. Корпус

У теорији релеванције обично се наводе деконтекстуализовани, хипотетички примери (или се даје измишљени контекст). Ако се овоме додају основ-

не преокупације теорије релеванције појмовима као што су интенционалност, инференцијалност, меморија и пажња (у поређењу са преокупацијама социо-лингвистичких/прагматичких) праваца, сумираних у појмовима као што су род, класа, моћ, расподела улога и турнуса, итд.) испада да теорија релеванције приступа питању комуникације искључиво са психолошког становишта. Не зачуђује, стога, да се изванредан број критика управо тицао наводног недостатка социолошке перспективе. На овакве критике, као и на објашњење потенцијалних недостатака изолованих примера, у поређењу са „живим“ језиком, дати су одговори у литератури теорије релеванције (в. нпр. Блејкмор 1992: 47). Илустрације ради, али и за потребе наше студије, наводимо цитат који резимира како суштину психолошко-социолошке дебате у приступу комуникацији, тако и питање адекватности корпуса:⁶

Communication is a paradigm case of social interaction, and any theory of communication is a theory of the most ubiquitous social phenomenon [...] What social scientists have had to say on the 'how' question has mainly consisted in distinguishing various media and forms of communication, and showing which are used to communicate what. The question also needs to be approached at a more *fundamental* level, where the issue is, what *basic* mechanisms make communication possible at all? [...] The real issue is not whether it is acceptable to abstract away from some aspects of reality [...] Nor is there any serious argument to show that less abstraction is always better. Good abstractions contribute to relevance, and that is what makes them good abstractions. They do this by focusing attention on data about which interesting generalizations can be made. (Спербер и Вилсон 1997: 146/148; наше истицање)

Када се ради о прагматичким маркерима, хипотетички примери доприносе, поред јасне илустрације, и ефикаснијој и сажетијој аргументацији. Овде првенствено мислимо на она основна семантичко-процедурална значења маркера која су суштински имплицативно-инференцијалне природе (тј. недвосмислено маркирају одређени когнитивни ефекат: извођење контекстуалне импликације, контрадикцију и елиминацију когнитивно истакнуте претпоставке или ојачавање когнитивно истакнуте претпоставке; в. нпр. Блејкмор 1987 и Мишковић Луковић 2006б, 2012):

(7)

а. Све је појео. Дакле/значи, био је гладан.

б. Схватила сам да је био у праву. Али/међутим/ипак, то нисам могла да му признам.

в. Пије чај за мршављење. Штавише, дневно пешачи шест километара.

Међутим, како је наш рад посвећен маркерима реформулације, а реформулација је превасходно експозиторног, интрагурнусног карактера, сматрали смо да ћемо, за почетак, јасније сагледати конфигурације семантичко-прагматичких односа ако анализу спроведемо на „живом“ језику који има наведене карактеристике.

Наш корпус се, стога, заснива на дискурсу јавних медија, прецизније, на ексцерптима из новина и часописа које смо насумично прикупљали у периоду од

6 Експериментална прагматика, уосталом, у значајној мери потврђује основне хипотезе когнитивно-инференцијалног приступа комуникацији који се заговара у теорији релеванције (в. нпр. Мишковић Луковић 2011).

четири месеца у 2012. години: у дневницима *Политика* и *Новости*, недељницима *Време*, *Gloria* и *Hello!* и новинским додацима *Пошрошач*, *Култура*, *уметности*, *наука* и *Животи плус*. О оправданости оваквог избора, у анализи прагматичких маркера, говори и следећи цитат:

[J]ournalistic data are a reliable guide as to the use of language in a written text. The use of a corpus of natural data can contribute in a good measure to the study of the linguistic properties or the cognitive role of discourse markers. This is due to the fact that a number of examples extracted from a fairly large corpus can bring certain *key cases* to the linguist's attention. (Муриљо 2004: 2063; наше истицање)

2.1. Преглед дистрибуције маркера у корпусу

Следеће табеларне приказе дистрибуције лексема које су нам послужиле као емпиријска основа за аргументацију и закључке, искључиво наводимо као описно-компаративну илустрацију. Као параметре узимамо учесталост њиховог јављања, парентетикалан положај, иницијалан положај у тексту, јављање уз различите индикаторе за начин и њихов семантички опсег.

Лексема	Број забележених примера
<i>другим речима</i>	10
<i>наиме</i>	39
<i>иј.</i>	1
<i>односно</i>	28
<i>дакле</i>	43
<i>значи</i>	6

Табела 1: Учесталост јављања (према корпусу)

Лексема	Иницијални положај у исказу	Медијални положај у исказу	Финални положај у исказу
<i>другим речима</i>	најучесталији	1	0
<i>наиме</i>	најучесталији	11	0
<i>иј.</i>	0	најучесталији	0
<i>односно</i>	3	најучесталији	0
<i>дакле</i>	најучесталији	16	0
<i>значи</i>	најучесталији	1	0

Табела 2: Парентетикалност (према корпусу)

Лексема	Иницијални положај у дискурсу ⁷	Иницијални положај у пасусу
<i>другим речима</i>	0	2
<i>наиме</i>	0	2
<i>иј.</i>	0	0
<i>односно</i>	0	0
<i>дакле</i>	0	11
<i>значи</i>	0	0

Табела 3: Иницијалност у тексту (према корпусу)

Лексема	Декларативни индикатор за начин	Интерогативни индикатор за начин	Императивни индикатор за начин
<i>дружим речима</i>	✓	✓ (2 примера)	✓ (1 пример)
<i>наиме</i>	✓		
<i>иј.</i>	✓		
<i>односно</i>	✓	✓ (3 примера: 2 примера као реторичка питања)	
<i>дакле</i>	✓	✓ (6 примера: 3 примера као реторичка питања)	
<i>значи</i>	✓	✓ (2 примера)	

Табела 4: Јављање уз индикаторе за начин (према корпусу)⁸

Лексема	Пропозиција	Пропозиционални конституент
<i>дружим речима</i>	✓	
<i>наиме</i>	✓ (најучесталији)	✓ (7 примера)
<i>иј.</i>		✓
<i>односно</i>	✓ (5 примера)	✓ (најучесталији)
<i>дакле</i>	✓ (најучесталији)	✓ (8 примера)

7 Будући да реформулацију не посматрамо као (метафизичко-)семантички него као инференцијално-прагматички однос између пропозиција П1 и П2 (или пропозиционалних конституената), јасно је да се иницијалност у дискурсу/тексту (тј. невербализовани П1) не би ни очекивао ако су дате лексеме заиста реформулатори (или се могу користити и као реформулатори). Уз то, овакви маркери, на први поглед, не би требало ни да самостално образују турнус (тј. невербализовани П2), или, барем, то не би требало да буде њихово типично окружење; наиме, потенцијал да дати маркер самостално образује турнус, обично сигнализира да саговорник, на основу говорничког исказа, има тешкоћа у извођењу одговарајуће контекстуалне импликације (најчешће, мада има и другачијих случајева, в. Мишковић-Луковић 2006б). У нашем корпусу - у интервјуима - нису атестирани случајеви ових лексема као турнусо-самосталних. То, међутим, не значи да поједине лексеме немају овај потенцијал (овде првенствено мислимо на маркере другим речима, дакле и значи, уз узлазну интонацију).

8 Индикатори за начин (*mood indicators*), према теорији релеванције (Вилсон и Спербер 1993), кодирају процедуралну информацију о инференцијалном формирању експликатуре вишег нивоа, да је исказана пропозиција репрезентација актуелног стања ствари (декларативни начин), пожељног (и потенцијалног) стања ствари (императивни начин) или пожељне информације (интерогативни начин). Прва два начина спадају у дескриптивну употребу језика: сигнализира се да се мисао репрезентована у исказу односи на истиниту дескрипцију постојећег стања ствари (декларативни начин), односно на истиниту дескрипцију потенцијалног или пожељног стања ствари (интерпретативни начин; нпр. ако је пожељно за говорника, исказ се тумачи као захтев; ако је пожељно за саговорника, као предлог или савет). Интерогативни начин, напротив, спада у интерпретативну употребу језика, јер је питање интерпретација одговора који говорник сматра релевантним (нпр. за говорника или за саговорника).

значи	✓	
-------	---	--

Табела 5: Опсег (према корпусу)

Као компаративну илустрацију, наводимо још два, за прагматичке маркере, релевантна параметра: след и интертурнусну дистрибуцију након места релевантне транзиције⁹.

У прагматичкој литератури посвећеној „класи“ прагматичких маркера (или маркера дискурса),¹⁰ под *следом* се типично мисли на тзв. *clusters*, то јест, на непосредно низање маркера (нпр. енглески *I mean, you know*, француски *bon alors donc* или српски *оно, знаш*). Како, услед одабране врсте корпуса, оваквих низова није било (тј. карактеристични су за спонтани, разговорни језик), под следом мислимо на јављање маркера у суседним пропозицијама. У корпусу су тако забележени следећи следови: *наиме, дакле; дакле, наиме; односно, наиме; њиј., дакле; дакле, односно; односно, дакле; односно, дружим речима; дружим речима, односно; дружим речима, дакле; односно, односно; дакле, (интертурнусно) значи; односно, наиме, односно и наиме, дакле, дружим речима.*

Параметар који се односи на могућност наведених лексема да се користе интертурнусно¹¹, такође је ограничен природом нашег корпуса, који, изузимајући интервјуе, није дијалогског карактера. Поред примера који су забележени у интервјуима (иницијални и медијални *дакле* у примерима (8)–(9) и иницијални и медијални *значи* у примерима (10)–(11)), у табели 6 овај параметар наводимо само као потенцијал:

- (8) Антић: Директор школе и педагошко-просветна служба могу ненајављено да дођу на час у свакој школи. Ипак, данас нема провере каква је некада била, сад просветна инспекција има улогу надзорника и даје примедбе и сугестије шта треба да се ради. А то треба да ради и ПП служба и директор школе. Јоргачевић: Дакле сложићемо се да није адекватна провера? ПОЛ13087
- (9) РК: Још и четрдесетих година је већина стрип цртача долазила из радничке класе. *Време*: Они, дакле, нису сматрани „уметницима“, као што је то данас случај?РК: Они би пре били сврстани међу занатлије, да то тако кажемо. ВРЕ300844
- (10) *Hello!*: Дали сте били на опрезу кад је речовези санеким ко се недавно развео? Џен: Срамота ме је што ово кажем, али ја баш и не познајем најбоље његов рад. Гледала сам неколико епизода *Монија Пајиона*, велики сам фан Мајкла Пејлина. Нисам имала појма о његовом разводу.

9 Место релевантне транзиције (*transition relevant place*) је појам који уводи конверзациона анализа: „место или тачка ‘прелаза’ на којем један говорник своју реч уступа другом, који је преузима у ‘транзицијски релевантном’ простору; ту се обавља ‘расподела’ или ‘размена’ турнуса“ (Стевић 1997: 219).

10 В. Мишковић Луковић и Дедаић (2010) о контроверзама које се тичу питања употребе термина *прагматички маркер* и *маркер дискурса*, као и питања о постојању јединствене класе таквих израза.

11 Турнус (*turn*) је основна јединица конверзационе анализе: „конструкцијска односно размештајна или расподелна јединица“ која „услеђује речи неког претходног говорника, а претходи неком другом турнусу (другог говорника)“ (Стевић 1997: 222). Термини *иншара-* и *иншеријатурнусно* односе се, стога, на јављање маркера у оквиру турнуса истог говорника, односно у саговорниковом непосредном турнусном следу (Мишковић Луковић 2006б).

Hello!: Значи, он вам није деловао као огорчени разведени човек?
ХЕЛ200826

- (11) Дерета: И мислим да је кључни изазов за наш морал заправо одсуство програма и идеологије. Дакле, људи улазе у политику политике ради а не одређене идеје ради.

Полиџика: Реч је, значи, о недостатку идеологије.

Дерета: Недостатак програма и идеологије. ПОЛ06086/7

Лексема	Интертурнусна употреба
<i>дружим речима</i>	✓
<i>наиме</i>	
<i>шј.</i>	
<i>односно</i>	
<i>дакле</i>	✓
<i>значи</i>	✓

Табела 6: Интертурнусна употреба

У наредном поглављу укратко разматрамо однос реформулације пре него што се вратимо питању његовог језичког маркирања, то јест, семантичком значењу и прагматичким улогама тзв. *маркера реформулације*.

3. Реформулација: семантички или прагматички однос?

Реформулација се, у литератури, обично доводи у везу са елаборацијом, као једним од основних односа у дискурсу. Блејкмор (1997: 1, 4) сумира оно што је заједничко различитим, семантичким дефиницијама елаборације: овим односом се изражава неко наше искуство (на основу света око нас или нашег менталног устројства) тако да потоњи сегмент (дискурса/текста) разрађује претходни сегмент (дискурса/текста) тиме што га детаљније спецификује или га спецификује другим речима (на основу дихотомија као што су, на пример, скуп-члан, процес-корак, целина-део, објекат-атрибут, апстрактно-инстанца, опште-посебно и сл.). Значења израза, којима се овај однос изражава, везују се онда за посебне односе кохеренције који се у дискурсу испољавају.¹²

Проучавајући употребу израза *дакле* у савременом хрватском дискурсу, Дедаић (2010: 120) дефинише реформулаторе као „мултидимензионалне“ изразе који доводе у однос сегмент који маркирају са (неким) претходним делом дискурса, на основу репрезентације. Уз то, реформулација, према Дедаић, често укључује и појам „конклузивности“. Ово је чврста, прагматичка перспектива која, за потребе нашег рада, има три значајна дела: (а) однос репрезентације, (б)

12 Према теорији релеванције, међутим, када тумачи исказе (у дискурсу), саговорник се не бави утврђивањем односа кохеренције, него иде ка тумачењу које је конзистентно с принципом релеванције (Блас 1990, Блејкмор 1997). Ово пак не значи да дискурс не испољава кохеренцију него, напротив, да постоје „дубљи“ односи и да је у основи тих односа релеванција. Добра илустрација су језички – деконтекстуализовани искази, који се не би могли протумачити ако би се интерпретација заснивала само на кохеренцији; на пример, натпис на уласку у лондонски метро „Dogs must be carried“ (‘Пси морају да се понесу’) стандардно се тумачи као да не искључује употребу метроа за оне путнике који у датом тренутку немају пса ког би понели (Блејкмор 1992: 5).

маркирање једног сегмента (тзв. *host utterance* ‘станишни исказ’) и (в) довођење у везу појмова реформулације и закључивања.

Међутим, пре него што ово детаљније образложимо, у наредном делу дајемо пар напомена о основним постулатима теорије релеванције (Спербер и Вилсон 1986/95, Карстон 2002) у мери у којој они утичу на разумевање основних хипотеза нашег рада о семантичком значењу и прагматичким улогама маркера реформулације (в. такође Мишковић Луковић 2012).

4. Прагматички аспект

Тумачење исказа (домен прагматичког, менталног, модула), одвија се брзо, аутоматски-рефлексивно, у реалном времену, на основу саговорникових (несвесних) очекивања да је говорников исказ оптимално релевантан: завређује саговорникову пажњу (док се не испостави супротно) и обогаћује саговорничково когнитивно окружење.¹³

Релеванција је, дакле, снажан прагматички принцип, својствен људском менталном устројству, да “тражи” награду за уложени напор: већи напор – мања релеванција, већа награда – већа релеванција. Ово је суштина комуникативног принципа релеванције и појма оптималне релеванције, који, подједностављено речено, кажу да: (а) чин вербалне комуникације аутоматски активира саговорникову (менталну) потрагу за релеванцијом говорниковог исказа и (б) напор који саговорник улаже при тумачењу говорниковог исказа (тј. пажња коју му посвећује) треба да буде надокнађен одговарајућим когнитивним ефектима, који су резултат саговорниковог тумачења исказа.)¹⁴ Тумачење исказа се, при том, (несвесно) одвија у складу са тзв. *сипрајшеџијом најмањеџ најора*, према којој, интерпретативне хипотезе, које је дати исказ подстакнуо, пролазе менталну „проверу“, на основу редоследа њихове (когнитивне) приступачности, тако да се процес аутоматски завршава када је саговорник остварио своје очекивање релеванције (или се пак процес прекида уколико се ово очекивање не оствари).¹⁵

При модуларној хипотези о људској когницији, која лежи у основи нашег рада, вербална комуникација је резултат интеракције неколико модула: теорије ума (тзв. *mind-reading capacity*), која је „задужена“ за тумачење људских поступака (тј. намера, веровања и жеља), језичког модула (тзв. *parser*, који, на основу морфо-синтаксичких карактеристика употребљеног језичког израза, даје, као аутпут, логичку форму) и прагматичког модула (који инференцијалним процесима попуњава дату логичку форму до пуне пропозиционалности, да би се добила истиносно-вредносна пропозиција исказа).¹⁶

На основу нашег истраживања, дошли смо до закључка да су за реформулацију кључна два чиниоца: схватање станишног исказа као интерпретативне (на-

13 Потврђује или негира неко саговорничково постојеће мишљење или омогућава саговорнику да дође до закључка на основу исказа и активираних контекстуалних претпоставки (наравно, у мери у којој саговорник верује говорнику).

14 Као потврда (и тиме ојачавање постојеће) претпоставке, као контрадикција (и тиме елиминација постојеће) претпоставке или као извођење контекстуалне импликације (на основу говорниковог исказа и активираних контекстуалних претпоставки).

15 Према претпоставци о оптималној релеванцији говорниковог исказа, исказ је, с једне стране, *довољно* релевантан да завреди саговорников напор приликом тумачења, а с друге, *најрелевантнији* могућ према говорниковим способностима и склоностима.

16 Ово је домен филозофске семантике (тзв. „метафизичке“ или семантике „реалног света“, Карстон 2002).

спрам дескриптивне) језичке употребе и, самим тим, одсуство координације. С једне стране, интерпретативна употреба језика, за разлику од дескриптивне, не почива на истинитости него на сличности (тј. верности интерпретације у односу на оригиналну мисао или исказ) јер је говорникова намера да се исказ тумачи као интерпретација (постојеће или пожељне) репрезентације (нпр. мисли или исказа). Говорник тада очекује од саговорника да утврди по чему су два исказа слична (нпр. у фонетско-фонолошкој, лексичкој или синтаксичкој форми, или, пак, да сличност произилази из логичких својстава исказа; в. нпр. Спербер и Вилсон 1986/95 и Блејкмор 1997). С друге стране, координирани искази, за разлику од јукстапонираних, на другачији начин остварују релеванцију: док се, рецимо, код *и*-конјункције (I_1 и I_2) искази тумаче као заједно релевантни, докле је релеванција јукстапонираних исказа (I_1 , I_2) индивидуална (в. детаљније Карстон 2002).¹⁷

Реформулацију, дакле, дефинишемо као интерпретативни однос који се успоставља између I_1 и I_2 тако да реформулација I_2 репрезентује ('јесте говорникова интерпретација') оригиналног (најчешће) дескриптивни садржај I_1 . Како је релеванција репрезентације у саговорничковој потрази за утврђивањем сличности између I_1 и I_2 , при чему одсуство координације (нпр. *и*-конјункција) намеће ограничење да I_1 и I_2 нису *заједно* релевантни, јасно је да би јукстапонирање оригинала и реформулације наметало знатан процесуални напор и тиме умањивало релеванцију. Не зачуђује, стога, да се реформулација (I_2) обично језички маркера неким од израза који ову везу саговорнику посебно истичу. Импликација реченог је да маркери реформулације доприносе релеванцији станишног исказа тиме што саговорнику сигнализирају однос репрезентације и тиме, *a priori* (тј. у фази декодирања), директно смањују процесуални напор (тј. повећавају релеванцију).

Овим смо, уједно, делимично одговорили на питање о когнитивно-прагматичкој улози маркера реформулације, које смо формулисали у складу са теоријским оквиром нашег приступа: како маркери реформулације доприносе релеванцији исказа. Остаје нам, дакле, да размотримо и питање начина на који се ово остварује. Наредни део је, стога, посвећен семантичком питању: шта маркери реформулације кодирају?

5. Семантички аспект

На семантичком плану, дакле, у оквиру језичког (преводног) модула, у теорији релеванције заговара се хипотеза да језички изрази кодирају или концептуалну или процедуралну информацију. Концептуални изрази (тзв. *садржинске*

17 Да би било јасније, послужићемо се следећим примером *дескриптивне* језичке употребе: I_1 = 'Заљубио се', I_2 = 'Жени се'. Ако говорник даје I_1 и I_2 јукстапонирано, пропозиције да се дати референт заљубио и да се дати референт жени, тумаче се као засебно релевантне (тј. свака може да генерира одговарајуће скуп (јачих и слабијих) импликатура) иако чињеница да су искази синтаксички локални, обично доводи до имплицитног питања на основу I_1 (нпр. 'Па шта ако се заљубио?') на који се одговор даје у I_2 (експлицитна контекстуална импликација, која се добија на основу говорникових исказа и активираних контекстуалних претпоставки 'Ако се неко заљуби, он жели да се ожени особом у коју се заљубио'). Јукстапонирање, ипак, оставља неразрешеним прагматичко (инференцијално) питање у тумачењу исказа, наиме, могућност да постоји контраст између стања ствари описаног у првом и стања ствари описаног у другом исказу (тј. између интерпретација 'заљубио се у особу с којом ће се оженити' и 'заљубио се у једну особу а жени се другом особом'). *И*-конјункција, напротив, сигнализира да су оба исказа заједно релевантна те спречава импликатуру контраста.

речи као што су именице, глаголи, придеви и прилози) типично су конституенти основне пропозиције исказа, што значи да композиционално доприносе његовом садржају. Напротив, процедурални изрази (нпр. извесни конективи и партикуле дискурса, заменице, глаголски аспект и време), кодирају информацију о инференцијалној обради исказане пропозиције (или композиционалног конституента) те не подлежу принципу композиционалности.¹⁸

На основу семантичког, концептуално-процедуралног разграничења, маркере реформулације посматрамо као *процедуралне* изразе, јер им је основно семантичко значење да ограниче саговорничково тумачење I_1 на основу I_2 . Синтаксички су мање-више мобилни (у зависности од категорије из које су потекли) и не доприносе истинитости основне пропозиције станишног исказа. Илустрације ради, то значи да повлачимо јасно разграничење између подвучених изрза у примерима (12) и (13):

(12) Рекао је то другим речима.

(13) Одбори су састављени од министара и других службеника владе који претресају све тачке дневног реда, и своје мишљење упућују на седницу владе. Другим речима, ако одбори детаљно ураде свој посао гласање је „ствар технике“ [...] ПОЛ06085

У примеру (12), лексеме *другим* и *речима* су семантичке јединице: композиционално доприносе значењу пропозиције исказа као концептуални конституенти и долазе у опсег негације (нпр. 'Није тачно. Рекао је то баш истим/твојим речима'). У примеру (13), напротив, прагматички маркер *другим речима* је минимална семантичка јединица на коју не утиче негирање пропозиције исказа, јер није ни пропозиционални конституент исказа нити кодира концептуалну информацију.¹⁹

Јаснији случајеви употребе реформулације, а тиме и маркера реформулације, могу се уопштено разврстати у две групе: непланирани и планирани I_1 (в. Блејкмор 1997). У прву групу би спадале, рецимо, говорничкове поправке у спонтаном разговору;²⁰ друга група би обухватала извесне врсте дискурса за које су реформулације карактеристичне.²¹ Међутим, ово нису случајеви који су у фокусу нашег рада, мада је у корпусу било и таквих примера.

Оно што нас посебно интересује јесте да у оквиру когнитивно-прагматичког модела комуникације, као теоријског оквира нашег рада (Спербер и Вилсон 1986/95), формализујемо опште значење које извештан израз треба да кодира

18 Процедуре, за разлику од концепата, није лако призвати свести; зато је, како објашњавају Вилсон и Спербер (1993: 16), једноставније рећи како се, рецимо, маркер дискурса користи него шта он значи. Потешкоћа у утврђивању пропозиционалног значења извесног изрза, према овим лингвистима, непосредан је доказ да такав израз има процедурално значење (дијагностичке тестове за утврђивање концептуалног наспрам процедуралног кодирања разрађује Блејкмор 2002).

19 То јест, саговорничково евентуално негирање тумачило би се као негирање пропозиционалног садржаја а не као негирање инференцијалног односа да је I_2 говорничкова реформулација I_1 (осим као шала, што би, онда, морало да буде, на неки начин, конверзационо маркирано, нпр. додатним, интратурнусним, објашњењем или, пак, интертурнусним захтевом за разјашњењем).

20 Говорник, на пример, увиђа да је дао погрешну или непрецизну информацију, која саговорнику не би омогућила добијање адекватних когнитивних ефеката исказа и тиме умањила релеванцију, или да је I_1 , на неки начин, језички мањкав.

21 На пример, дискурс реклама, аргументације и педагошки дискурс, када I_1 уводи термин који се дефинише у I_2 .

(или, барем, да то има као део свог кодног потенцијала) да би имао прагматичку улогу маркера реформулације, као подгрупе маркера дискурса. Већ смо навели да маркери реформулације ограничавају саговорникову интерпретацију I_1 , процедурално кодирајући информацију да је I_2 реформулација I_1 . Међутим, приликом тумачења I_1 неминовно долази до извесног процесуалног напора који I_2 семантички не имплицира.

У претходном делу објаснили смо да би, у одсуству маркера реформулације, интерпретативно-репрезентативни однос између I_1 и I_2 био мање упадљив те би се њихова релеванција свела на засебну релеванцију јукстапонираних исказа (тј. већи процесуални напор који не би био адекватно надокнађен на страни когнитивних ефеката чиме би се, уједно, смањила релеванција исказа). Маркери реформулације управо ово спречавају, сигнализирајући да је тумачење I_1 релевантно у контексту I_2 (било на нивоу пропозиције било на нивоу пропозиционалног конситуента) мада не на начин на који се релеванција исказа остварује *и*-конјункцијом. Поједностављено речено и схематски приказано у (14), однос реформулације истакнут маркером реформулације (14в) има карактеристике и јукстапозиције (14а) и *и*-конјункције (14б):

- (14) а. I_1, I_2 .
- б. I_1 и I_2 .
- в. I_1 . MP I_2 .

Испада, дакле, да је (14в) негде на пола „когнитивног“ пута између (14а) и (14б). Наиме, као и јукстапозиција (14а), (14в) задржава засебну релеванцију исказа; као и *и*-конјункција (14б), (14в) сигнализира повезаност исказа али тако да они нису искључиво заједно релевантни (тј. независно од засебне релеванције исказа). Ако јукстапозиција искључује зависну релеванцију а *и*-конјункција намеће зависну релеванцију, маркер реформулације у односу (14в) сигнализира да је потребно да се засебна релеванција I_1 (у смислу извођења когнитивних ефеката) одложи до тумачења I_2 , и да I_1 и I_2 остварују когнитивне ефекте који се не би могли остварити само на основу I_1 или само на основу I_2 . У овом се смислу маркери реформулације не разликују од инференцијално-импликативних конектива дискурса (в. Блејкмор 1987 и Мишковић Луковић 2006б). Ипак, постоји једна радикална разлика између двеју подгрупа, као и разлика у односу на јукстапозицију и *и*-конјункцију. Док је дескриптивна употреба језика типично окружење инференцијално-импликативних маркера дискурса, јукстапозиције и *и*-конјункције (репрезентација на основу истинитости конјункта и јукстапонираних делова) дотле је за релацију (14в) типично окружење интерпретативна употреба I_2 (однос репрезентативне сличности или метареизентације) и дескриптивна употреба I_1 .

Како су I_1 и I_2 пропозиционалне форме, полазимо од основног питања о врстама пропозиција које маркери реформулације могу да повезују у односу (14в). Према теорији релеванције (Спербер и Вилсон 1986/95), пропозиционалне форме могу да буду или експликатуре или имплицатуре: експликатуре су кодно-инференцијални амалгами, то јест, резултат прагматичке изградње дате логичке

форме до њене пуне пропозиционалности;²² све остало су импликатуре (имплициране премисе или имплицирани закључци).²³

На основу овога, а узимајући у обзир и врсте когнитивних ефеката који се добијају тумачењем (14в), могуће су следеће конфигурације:

(15) експликатура I_1 – експликатура I_2

(15) се реализује као сличност на основу језичких, семантичких или пропозиционалних форми; на пример, изградња експликатуре I_2 на основу I_1 , кроз својеврсно понављање експликатуре I_1 , или као когнитивни ефекат ојачавања постојеће претпоставке I_1 на основу података у I_2 .²⁴

(16) експликатура I_1 – експликација имплицитне премисе (на основу I_1) у I_2

(17) експликатура I_1 – експликација имплицитног закључка (на основу I_1) у I_2

(17) се реализује као когнитивни ефекат извођења контекстуалне импликације, који може да буде у форми премиса – закључак или услов - последица.

До сада смо објаснили прагматичку (когнитивну) улогу маркера реформулације и дефинисали њихово основно семантички-процедурално значење (тзв. *core meaning*). Назначили смо и конфигурације који би маркери реформулације могли да остварују у односу I_1 , MP , I_2 . Остаје нам, за крај, да укратко прикажемо како се овај потенцијал актуализовао у нашем корпусу.

22 Мислимо искључиво на основне експликатуре (тзв. *basic explicatures*) које се изграђују на основу прагматичких процеса раздвоначавања, додељивања референције и разних видова прагматичког обогаћења, као што је формирање концепата *ad hoc* (в. нпр. Мишковић Луковић 2006ц). За разлику од Блејкмор (1997), маркери реформулације не посматрамо ни као концептуалне конституенте ни као конституенте експликатура вишег нивоа (тзв. *higher-level explicatures*).

23 То значи да традиционално, семантичко-прагматичко, разграничење између семантичких импликација (*entailment*) и пресупозиција (*presupposition*) нема никакву когнитивно утемељену раздвојеност у теорији релеванције. Другим речима, није нужно да саговорници обаве овакву врсту класификација, да би могли тумачити исказ на намеравани начин. Напросто, све су то имплициране пропозиције. (Овим се и дугогодишња дебата да ли су пресупозиције семантички или прагматички феномени, не поставља као суштинско питање у теорији релеванције.) Уз то, и на другој страни, нема Грајсове прагматике (Грајс 1989) без јасног разграничења семантичких импликација од конверзационих импликатура; ни ово питање није битно у теорији релеванције (тј. нема разлога зашто семантичке импликатуре не би, истовремено, биле и конверзационо имплициране; в. нпр. Мишковић Луковић 2006б). Као што смо рекли, имплициране пропозиције (које, будући да су пропозиције, могу, *per se*, да буду истините или неистините) јесу имплициране премисе или имплицирани закључци. Имплициране премисе су све оне намераване контекстуалне претпоставке, које постају приступачне саговорнику на основу говорничког исказа, док су имплицирани закључци резултат најзначајнијег когнитивног ефекта.

24 На пример, у цитату, као граничном случају, сличност између I_1 и I_2 се успоставља на основу истих језичких, семантичких и пропозиционалних форми. У преводу, сличност између I_1 и I_2 се успоставља на основу истих семантичких и пропозиционалних форми. Приликом индиректног цитирања, сличност између I_1 и I_2 се успоставља на основу истих пропозиционалних форми. Ако је, пак, I_2 резиме I_1 , иако нема никаквих језичких, семантичких или пропозиционалних сличности између I_1 и I_2 , два исказа, ипак, имају извесна заједничка логичка својста као и делимично исте контекстуалне импликације у различитим контекстима (Спербер и Вилсон 1986/95).

6. Другим речима, наиме, односно, дакле и значи²⁵

Другим речима сматрамо централним чланом подгрупе маркера реформулације; наиме, најучесталији је у иницијалном положају у станишном исказу, у опсегу има целу пропозицију и стандардно се реализује у конфигурацији (15). Када су I_1 и I_2 декларативни индикатори за начин, овај маркер најчешће анализира да је I_2 интерпретативно релевантан као резиме I_1 , као у примеру (1), који овде понављамо ради прегледности, или као резиме исказа који непосредно претходе I_1 , као у примеру (18):²⁶

- (1) Србија је протеклих 12 година променила шест влада и четири гувернера, што значи да је свака политичка опција желела да има свог човека у централној монетарној институцији. Другим речима, законом и уставом гарантована независност првог човека централне банке у пракси не постоји. ПОЛ180711
- (18) Обично се подразумева да је решење за боље функционисање институција у томе да их из руку политичара пребацимо у руке независних стручњака. Струка је наводно јединствена група која ће послове сигурно водити на најбољи начин. Ове „независне институције“ се не бирају на изборима, па се изборна демократија не може искористити за њихову контролу. А, с друге стране, не би се Платон толико трудио око образовања владара и забране приватне имовине за њих да је тако лако добити независну институцију. Другим речима, да би добили независне институције, медије, судове и све оно што би требало да функционише „ни по бабу, ни по стричевима“ није довољно да некога осигурамо од политичке смене. ПОЛ040813

У примеру (1), однос реформулације I_1 и I_2 реализује се као инференцијални однос посебног – општег; наиме, I_1 даје специфичне податаке у пропозиционалним конституентима (‘12 година’, ‘шест влада’, ‘четири гувернера’) и, на основу овога, експлицирани закључак (језички уведен клаузом *што значи*). Маркер *другим речима* уводи реформулацију I_2 , која сумира поенту говорникове поруке. Општија експликатура I_2 , при том, има и примесу конклузивности, као у односу (17), сигнализирајући (без посебних језичких индикатора) да је додатна релеванција I_2 у саговорниковом извођењу јаке контекстуалне импликације (нпр. ‘Нова власт, баш као и претходна, поступа исто’ или ‘Нема разлике између нове и претходне власти’). Слично је и с примером (18), с тим што је сада контекст за резиме I_2 проширен пропозицијама неколико исказа. Ипак, и овде се реформулација, у виду резимеа као говорникове поенте, а тиме и основне релеванције, остварује на нивоу експликатура. Другим речима, експликатура I_2 метаре презентује заједничку релеванцију дескриптивних

25 У корпусу је атестиран само један случај употребе маркера *шјј*, те га, разумљиво, нисмо могли узети у разматрање, осим да приметимо да се радило о корекцији говорниковог исказа на нивоу пропозиционалног конституента (в. пример (3): промена семантичког саржаја главе глаголске синтагме).

26 Маркер *другим речима* се у нашем корпусу спорадично јављао и као индикатор односа апстрактно – инстанца и као маркер инференцијалног односа извођења контекстуалне импликације. Код недеklarативних индикатора за начин, дати маркер је уводи питање у I_2 на основу питања у I_1 , као интерпретативни резиме. Једини атестирани случај маркирања императивног индикатора за начин, опет је био резиме декларативног I_1 .

репрезентација претходних исказа тако што маркер *другим речима* суспендује засебну релеванцију јукстапонираних исказа (као и потенцијални когнитивни ефекат локалног ојачавања исказа на основу доказа, што је маркирано изразима *A, с друге стране*). Као и у примеру (1), и овде се нијанса конклузивност (17) остварује у маркирању последице (нпр. предуслови које је потребно остварити да би јавне службе имале пожељене атрибуте стручности и независности).

Напоменули смо раније (в. фусногу 25) да резиме не мора да има с оригиналом никаквих језичких, семантичких или пропозиционалних сличности, да би се успоставио однос интерпретативне репрезентације. Довољно је да I_1 и I_2 (или шири контекст, као у примеру (18)) имају извесна заједничка логичка својства (на основу засебних или поновљених пропозиционалних конституената) и да, ако се засебно когнитивно обрађују, имају извешан број заједничких контекстуалних импликација у датом контексту (тј. да имају исти аргументативни потенцијал). Из овога произилази да је релеванција реформулација у виду резимеа управо у саговорничком остваривању (барем) истих (ако не и значајнијих) когнитивних ефеката, али уз мањи процесуални напор (в. Блејкмор 1997).

Као и претходни маркер, *наиме* је у нашем корпусу био најучесталији у иницијалном положају у станишном исказу (мада са већом медијалном заступљеношћу у односу на *другим речима*) и у маркирању целе пропозиције (иако су забележени и случајеви када се у фокусу маркера нађе пропозиционални конституент из I_1 , који се објашњава у I_2). Разлике у дистрибуцији, заправо, одражавају разлике у истицању конфигурација инференцијалних односа који се успостављају између I_1 и I_2 . *Наиме*, за разлику од *другим речима*, маркира однос (16). У том смислу је, можда, најсличнији карактеристикама јукстапонираних исказа (а тиме и најудаљенији од *и*-конјункције). Код јукстапозиције, тумачење пропозиције I_1 намеће имплицитно питање *Како?* или *Зашто?* те се релеванција исказа који следи, процењује у односу на подстакнута очекивања да ће се одговор добити у I_2 . Овај општи, инференцијални однос експлицитно се маркира изразом *наиме* мада не на плану дескриптивне употребе језика. За разлику од јукстапонираних исказа, који се могу и темпорално и каузално тумачити, употреба маркера *наиме* ово блокира. I_2 се ограничава на однос интерпретативне сличности са I_1 , да I_2 одговара на неко имплицитно питање које је подстакло тумачење I_1 тиме што је релеванција одговора у појашњењу. Другим речима, маркер сигнализира да I_2 објашњава аспект интерпретације I_1 , јер би когнитивни ефекти које саговорник добија на основу тумачења I_1 били, према говорничковој процени, неадекватни. Ако бисмо ову хипотезу проширили, могли бисмо рећи да *наиме* посредно сигнализира когнитивни ефекат ојачавања постојеће претпоставке као накнадна потврда I_1 на основу појашњења у I_2 . Ово, уједно, објашњава зашто *наиме* искључује конфигурацију (17).

Пример (2), који овде понављамо ради прегледности, као и пример (19), ово илуструју:

(2) Компанија 2AI Labs направила је наочаре које омогућавају лекарима да дијагностификују тегобе. Наиме, кроз специјална стакла виде се вене пацијента, као и промена концентрације хемоглобина, па може одмах да се лоцира повреда или препознају одређене тегобе. ЖП150727

(19) Премијер Цветковић је тражио Динкићево разрешење са места министра економије због његових изјава о влади. Наиме, Динкић је тврдио да

Влада мора хитно да прође кроз кадровске и суштинске промене јер је изгубила ауторитет. ВРЕ200913

У примеру (2), информација у I_1 , да су се појавиле наочаре које олакшавају дијагностику, сувише је уопштена да би саговорнику, према говорниковој процени, омогућила извођење адекватног закључка (тј. јаке импликатуре). На потенцијално саговорничково имплицитно питање о релеванцији оваквог исказа (нпр. *На који начин?* или *Па шта?*) *наиме* сигнализира да следи појашњење у I_2 . Иако I_2 може, *per se*, да генерира одређени скуп импликатура (нпр. 'Ако се могу видети вене, онда се могу видети и крвни угрушци'), основна поента I_2 управо је у истицању зависне релеванције у односу на исказ који претходи: као спецификација, I_2 повратно ојачава експлицирану претпоставку у I_1 (о значају новог помагала) и тиме повећава њену релеванцију. У примеру (19), иако се у I_1 експлицира одговор на имплицитно питање *Зашто?*, које је подстакнуо први део исказа, тај одговор је, ипак, мањкав, јер неминовно намеће неколико релевантних питања (нпр. *Какве су то Динкићеве изјаве?*, *По чему су Динкићеве изјаве „ојасне“?* и сл.). *Наиме* сигнализира да је I_2 релевантан као појашњење и повратна потврда релеванције I_1 .

Односно се разликује од оба претходна маркера: најчесталији је у медијалном положају у станишном исказу и типично има у опсегу пропозиционални конституент. Како смо овом маркеру недавно посветили једну студију, мада на различитом корпусу и с другачијим циљевима, теоријски оквир, као и анализа семантичког значења и прагматичке улоге, остају исти те се овим питањима нећемо поново бавити у овом раду, осим да скренемо пажњу на дату библиографску одредницу (Мишковић Луковић и Дедаић 2012). Ипак, нагласићемо да разграничавамо реформулативни маркер *односно*, као у примеру (4), који овде понављамо ради прегледности, од дистрибутивног *односно* (пандан енглеском 'and respectively') као у примеру (20):

(4) Уставне парламентарне демократије, томе насупрот, одликује постојање више партија, односно, више погледа на свет, више идеологија које конкуришу једна другој. ВРЕ230821

(20) У Азију Немачка извози око 16 одсто, у САД 10 одсто, у Африку и Океанију два односно један одсто. ВРЕ200922

Попут маркера *другим речима*, и *односно* сигнализира конфигурацију (15) али на другачији начин: успоставља се однос интерпретативне сличности између концепта који је кодиран у делу који претходи маркеру ($ПК_1$) и концепта који је кодиран у делу који следи маркеру ($ПК_2$). Док је садржај $ПК_1$ у потпуности детерминисан подацима похрањеним у концептуалној адреси за дати израз (тј. семантички) догле је садржај $ПК_2$ формиран *ad hoc* (тј. прагматички) иако на основу материјала из $ПК_1$. На овај се начин саговорнику сигнализира да није потребно ширити контекст у тумачењу $ПК_1$, чиме би се повећао процесуални напор и смањила релеванција исказа, него, напротив, да $ПК_1$ тумачи као $ПК_2$. У терминологији теорије релеванције, $ПК_2$ је *саопишени* (намеравани или узајамно (тј. говорнику и саговорнику) евидентни) концепт, који, онда, учествује као пропозиционални конституент исказа и тиме утиче на услове истинитости.

У ексцерпту (4), на пример, успоставља се однос интерпретативне сличности између кодираног концепта (ПАРТИЈА) и, на основу тога, саопштених,

ad hoc, концепата (ПАРТИЈА* и ПАРТИЈА**) чије се денотације само делимично поклапају. Конкретно, долази до лексичко-прагматичког процеса сужавања (тј. ојачавања) саопштеног значења тако да је скуп ентитета на који се ПАРТИЈА може применити шири од скупа ентитета који је применљив за саопштене концепте ПАРТИЈА* ('поглед на свет') и ПАРТИЈА* ('идеологија'). Овим се ефикасно повећава релеванција исказа, јер се слабе импликатуре, које би општи (оригинални) концепт (потенцијално неограничено) генерирао (на основу разнородних података похрањених у концептуалној адреси за израз *партија*) спречава, истицањем начина на који су концептуалне реформулације релевантне.

За разлику од осталих маркера, које у овом прегледу наводимо, *дакле* и *значи* су типични изрази тзв. *семантичког ограничења импликација* (у смислу Блејкмор 1987), то јест, индикатори дескриптивне употребе језика на плану имплицитне комуникације. Као што код маркера *другим речима*, због истакнутог реформулаторног потенцијала, није једноставно увидети и његов конклузивни потенцијал, тако и код ових маркера, због истакнуте конклузивности, није лако уочити и њихов реформулаторни потенцијал. У когнитивно-прагматичком смислу, уопштено, остваривање (за саговорника) оптималне релеванције исказа (тј. равнотеже између когнитивних ефеката исказа и процесуалног напора уложеног у тумачењу исказа) зависи од говорниковог избора, јер се говорников исказ може маркирати на један или на други начин, у зависности од намере како саговорник треба да протумачи релеванцију говорникове поруке (тј. говорникове мисли преточене у експликатуру).

У нашем корпусу *дакле*, у поређењу са *значи*, био је учесталији маркер. Оба израза се типично користе иницијално у станишном исказу (*дакле*, за разлику од *значи*, има знатно већу учесталост у медијалном положају) и стандардно маркирају пропозицију (мада *дакле* у опсегу има и пропозиционални конституент). Типично се користе уз декларативни индикатор за начин.

По питању њиховог основног, семантички-процедуралног, значења, ови изрази кодирају когнитивни ефекат извођења контекстуалне импликације.²⁷ Међутим, шта је њихов реформулативни (семантичко-процедурални) потенцијал? На основу нашег корпуса, разлике у маркирању реформулативног односа између I_1 и I_2 читавају се (тј. језички декодирају) на следећи начин. *Дакле* је реформулаторно-конклузивни интензификатор, који сигнализира да је I_2 , за говорника, најрелевантнији сегмент *говорникове* агенде у локалном дискурсу (тј. да активирани контекстуалне претпоставке на основу I_1 , или ширег контекста, остају на снази и приликом тумачења I_2).²⁸ *Значи* је маркер реформулативно-импликатурног скраћивања, за потребе *саговорника*: I_2 се маркира као експликатура која је редукована реинтерпретација засебних импликатура претходног дела дискурса.

Илуструјемо ове закључке примерима (5) и (6), које овде понављамо ради прегледности и, додатно, примерима (21) и (22):

27 Донеке су еквивалентни енглеским *so* и *therefore*. Потенцијалне дистрибутивне и социопрагматичке разлике, предмет су неке будуће, контрастивне, студије. Исто тако, утврђивање (тананих) разлика у семантички-процедуралном кодирању конклузивности двају маркера излази из оквира нашег рада, који је посвећен теоријском разматрању односа реформулације те се, стога, не бави питањем дескриптивне језичке употребе.

28 Дедаић (2010) даје минуциоуну студију о значењу прагматичког маркера *дакле* у хрватском дискурсу, чији налази, према нашем корпусу, потврђују различите (посебне) употребе овог маркера.

(5) Досадашња истрага јасно је показала да су губици Агробанке од 300 милиона евра настали у последњих неколико година, дакле, далеко после истека Динкићевог мандата. ПОЛ16085

(21) Тако држава успоставља један квалитативно нови однос какав је присутан у развијеним државама. У таквој клими где држава остварује своје интересе може се успоставити и добар систем за заштиту права потрошача. Дакле, не треба водити социјалну политику преко струје, већ да се уведи реални економски однос у формирању цене. ПОТ16083

Дакле, у примеру (5), маркира део који је на основу првог дела исказа, али и околног језичког контекста, основна говорникова теза, да се губици наведене банке (а имплицитно и разне друге финансијске мањкавости из претходног периода) не могу довести у везу са датим референтом. У примеру (21), на основу премиса из околног дискурса, *дакле* уводи говорникову реформулативно-конклузивно поенту, која је уједно и тема разговора (што се види и из налова чланка из ког је ескерпт преузет - „Струја и потрошачи“).

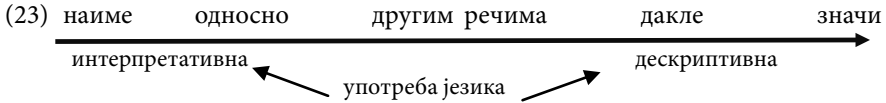
(6) Оно, што се каже, све је релативно, само зависи у односу на шта се посматра. Значи, размишљањем се и не може доћи до коначног закључка који ће умирити душу. ГЛО3107106

(22) *Новости*: Знамо ли уопште које су све препреке за добијање датума за отпочињање преговора са ЕУ?

СГ: Ти услови су на самиту у децембру усвојени и ништа није промењено. Значи, морамо да постигнемо напредак у нормализацији односа са Приштином. НОВ31072

Значи, у примеру (6), маркира редуцирно-имплицативну реформулативну закључаку из претходних исказа (да паметни људи могу смислити аргументе за и против и да се закључак оцењује у односу на оно на шта се мери) који, иако имају исту аргументативну оријентацију (о неоспорном преимућству разума), саговорнику наглашавају говорникову (супротну) тезу (у конкретном случају, давање преимућства емоцијама). У примеру (22), I_1 је, на први поглед, експлицитан одговор на постављено питање ако би се питање тумачило као искрени захтев за информацијом (в. фусноту 7 и, нешто детаљније, Мишковић Луковић 2007), то јест, као „неутрално“ питање, што *уопшће*, као израз негативног поларитета, блокира. *Значи* маркира експликатуру која је, за саговорника, према говорниковој процени, релевантан одговор, с тим што се одговор маркира као релевантан у контексту имплицатурног скраћивања на основу засебних импликатура које генерирају (медијски-форсирано) питање ‘Да ли Србија мора да призна Косово као независну државу’ и одговора у I_1 (‘Србија не мора да призна Косово као независну државу’).

Да закључимо, на замишљеној скали реформулативног потенцијала, приказано у (23), која би била омеђана, на левој страни инференцијално-интерпретативном тачком (као највишим степеном), а на десној, инференцијално-имплицативном тачком (такође као највишим степеном), што значи да се реформулаторни потенцијал смањује а имплицативни повећава, крећући се у смеру слева надесно, редослед маркера би, према нашем корпусу и анализи, био следећи:

Исти закључак можемо сумирати и на начин дат у табели 7, где смо као *прагматичка* селекциона ограничења узели обележја +/- реформулативност и +/- конклузивност (симболом \approx означавамо ‘посредно’):

Лексема	Реформулативност	Конклузивност
<i>другим речима</i>	+	\approx
<i>наиме</i>	+	-
<i>односно</i>	+	-
<i>дакле</i>	\approx	+
<i>значи</i>	\approx	+

Табела 7: Прагматичка селекциона ограничења

Библиографија

Блас (1990): R. Blass, *Relevance relations in discourse: A study with special reference to Sissala*. Cambridge: Cambridge University Press.

Блејкмор (1987): D. Blakemore, *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell.

Блејкмор (1992): D. Blakemore, *Understanding Utterances: An Introduction to Pragmatics*. Oxford: Blackwell.

Блејкмор (1997): D. Blakemore, Restatement and exemplification: A relevance theoretic reassessment of elaboration, *Pragmatics & Cognition* 5(1), 1–19.

Блејкмор (2002): D. Blakemore, *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Oxford: Blackwell.

Велчић (1987): М. Велчић, *Увод у лингвистику текста*. Загреб: Школска књига.

Вилсон и Спербер (1993): D. Wilson and D. Sperber, Linguistic form and relevance, *Lingua* 90, 1–25.

Грајс 1989: H. P. Grice, *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Дедаић (2010): М. N. Dedaić, Reformulating and concluding: The pragmatics of the Croatian discourse marker *dakle*. In: M. N. Dedaić and M. Mišković-Luković (eds.), *South Slavic Discourse Particles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 109–131.

Јукер 1986: А. Н. Jucker, *News Interviews: A Pragmalinguistic Analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Карстон (2002): R. Carston, *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell.

Мишковић Луковић (2006а): М. Mišković Luković, Reformulation markers: Do they mean what they say? In: K. Rasulić and I. Trbojević (eds.), *ELLSII75 Proceedings* (vol. I). Belgrade: Faculty of Philology, 359–369.

Мишковић Луковић (2006б): М. Мишковић Луковић, *Семантика и прагматика исказа: маркери дискурса у енглеском језику*. Београд: Филолошки факултет.

Мишковић Луковић (2006в): М. Мишковић Луковић, Pragmatic markers of *ad hoc* concept

formation, *Primenjena lingvistika* 7, 167–183.

Мишковић Луковић (2007): М. Mišković Luković, The syntax and pragmatics of echo-questions. U: Lj. Milosavljević (ur.), *Interkatedarska konferencija anglističkih katedri. Zbornik radova*. Niš: Filozofski fakultet, 157–174.

Мишковић Луковић (2011): М. Mišković Luković, *That's not what I said!*: Eksplicitno-implicitna kontroverza u nastavi pragmatike engleskog jezika. U: S. Gudurić i D. Točanac (ur.), *Primenjena lingvistika danas – između teorije i prakse*. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistik u Srbije, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Filološki fakultet u Beogradu, 167–191.

Мишковић Луковић (2012): М. Мишковић Луковић, Релеванција и когнитивни ефекти: маркирање контрастивног односа у српском језику. У: М. Ковачевић (ур.), *Структурне карактеристике српског језика* (књига I). Крагујевац: ФИЛУМ, 79–92.

Мишковић Луковић и Дедаић (2010): М. Mišković Luković and M. N. Dedaić, South Slavic discourse particles: Introduction. In: M. N. Dedaić and M. Mišković Luković (eds.), *South Slavic Discourse Particles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1–22.

Мишковић Луковић и Дедаић (2012): М. Mišković Luković and M. N. Dedaić, *Odnosno* at the ICTY: A case of disputed translation in war crime trials, *Journal of Pragmatics* 44 (10), 1355–1377.

Муриљо (2004): S. Murillo, A relevance reassessment of reformulation markers, *Journal of Pragmatics* 36, 2059–2068.

Спербер и Вилсон (1986/95): D. Sperber and D. Wilson, *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.

Спербер и Вилсон (1997): D. Sperber and D. Wilson, Remarks on relevance theory and the social sciences, *Multilingua* 16-2/3, 145–151.

Стевић (1997): С. Стевић, *Анализа конверзације*. Београд: Филолошки факултет.

Корпус

ВРЕ230821: „Све за народ“, недељник *Време*, 23. август 2012., стр. 21.

ВРЕ300844: „Гласноговорник бруталне искрености“, недељник *Време*, 30. август 2012., стр. 44.

ВРЕ200913: „Млађан Динкић о Мирку Цветковићу“, недељник *Време*, 20. септембар 2012., стр. 13.

ВРЕ200922: „Светска сила која то не жели да буде“, недељник *Време*, 20. септембар 2012., стр. 22.

ГЛО3107106: „Нека остане међу нама“, недељник *Gloria*, 31. јул 2012., стр. 106.

ЖП150727: „Наочаре дијагностификују болест“, новински додатак *Животиј Плус*, 15. јул 2012., стр. 27.

НОВ31072: „Ускоро ћемо рећи истину“, дневник *Новости*, 31. Јул 2012., стр. 2.

ПОЛ180711: „Гувернер као политички кусур“, дневник *Политика*, 18. јул 2012., стр. 11.

ПОЛО40813: „Ни по бабу, ни по стричевима“, дневник *Политика*, 04. август 2012., стр. 13.

ПОЛО6085: „Премијер не воли телефонске седнице“, дневник *Политика*, 06. август 2012., стр. 5.

ПОЛО6086/7: „И морал смо делегирали странкама. Имамо проблем с политичком лојалношћу“, дневник *Политика*, 6. август 2012., стр. 6–7.

ПОЛ13087: „Родитеље занима само оцена. Наставници одрађују посао“, дневник *Политика*,

13. август 2012., стр. 7.

ПОЛ16085: „Динкић демантује Шошкићеве оптужбе“, дневник *Политика*, 16. август 2012, стр.5.

ПОТ16083: „Струја и потрошачи“, новински додатак *Пошрошач*, 16. август 2012., стр., 3.

ХЕЛ200826: „Легенда Монтија Пајтона: Џон Клиз“, недељник *Hello!*, 20-26. август 2012., стр. 26.

RELEVANCE, INTERPRETIVE RESEMBLANCE AND INFERENCE RELATIONS: REFORMULATION MARKERS IN SERBIAN

Summary

This paper explores the issue of reformulation within the relevance-theoretic framework of Sperber and Wilson (1986/95). It is mainly theoretic in orientation in that it searches for cognitively-plausible answers to questions such as the following: (i) Is reformulation a semantic or pragmatic relation, and how does it square compared to juxtaposition and *and*-conjunction? (ii) What are the pragmatic role and core semantic meaning of the so-called *reformulation markers* in utterance understanding? (iii) How is reformulation linguistically-encoded in Serbian?

Basing my discussion on the analysis of certain Serbian reformulations markers in contemporary journalistic data - *drugim rečima* 'in other words', *naime* 'namely', *odnosno* (variously translated as 'in other words', 'that is', 'namely', 'more exactly'), *dakle* 'so/therefore' and *znači* 'this means' - I summarise my findings of the reformulative relation in terms of the interpretive/reformulative and descriptive/implicative, inferential scale.

Key words: inferential relations, interpretive resemblance, reformulation markers, relevance, representation

Mirjana Mišković Luković

Весна Г. Половина¹
Наталија М. Панић Церовски²
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за општу лингвистику

ФУНКЦИЈЕ АПРОКСИМАТОРА У СРПСКОМ РАЗГОВОРНОМ ДИСКУРСУ

Овај рад се бави анализом функција дискурсних маркера који се у литератури одређују као *апроксиматори* (*маркери нејасних категорија, општи проширивачи значења*, итд.). Изрази попут *и шако*, *некако*, *онако*, *шако нешто*, *шако некако*, *што* јављају се у неформалном дискурсу и њихово значење је ван лингвистичког и ситуационог контекста нејасно.

Корпус за ово истраживање састоји се од 5 сати снимљених ТВ емисија разговорног типа и 5 сати приватних, пријатељских разговора.

Резултати наше анализе показују да је доминантна функција апроксиматора постизање (одржавање) блискости са саговорником, мада се неки апроксиматори могу јавити и у неким специфичним дискурсним улогама, нпр. као маркери цитирања.

Кључне речи: апроксиматори, дискурсни маркери, маркери цитирања, разговорни дискурс

1. Уводне напомене

У фокусу овог истраживања су дискурсни маркери *некако*, *онако*, *и шако*, *што*, *и шако*, *шако некако*, *шако нешто*, *што* и сл. који имају статус **апроксиматора** – у лингвистичкој литератури поред овог термина (**approximators** (Ерман 2001)) фигурирају и следећи термини: **set marking tags** (Дајнз 1980), **extension particles** (Дибоа 1992), **vague category identifiers** (Чанел 1994), **general extenders** (Оверстрит 1999), **discourse extenders** (Норби и Винтер 2002). Сви ови термини указују на неке од аспеката значења које уносе ови дискурсни маркери: нејасност, приближност, проширивање значења, итд. За овај тип дискурсних маркера смо у овом раду прихватили термин *апроксиматор*, који је дала Брит Ерман (2001).

У лингвистичкој литератури се овај тип дискурсних маркера углавном се доводи у везу са говором младих (Чешир 2007: 156), међутим наша истраживања ове материје сугеришу да се апроксиматори јављају у неформалним разговорима уопште, не само у говору адолесцената (Панић 2010: 221).

Апроксиматори су изразито полифункционални (Чешир 2007), а та полифункционалност потиче од тога што је њихова референција нејасна, неодређена, „растељива“. Без непосредног лингвистичког контекста, али и ванлингвистичког контекста, њихово значење и функција остају неодређени, замагљени. Дакле, референција апроксиматора бива одређенија у контексту, те саговорник

1 polovinav@fil.bg.ac.rs

2 natalija.panic@fil.bg.ac.rs

не тражи објашњење неког апроксиматора који је говорник употребио (Панић 2010: 222). Заправо, може се рећи да говорник употребом апроксиматора даје „грубу, али, за потребе тог разговора, довољно прецизну идеју о нечему“ (Ерман 2001: 1341), претпостављајући да његов саговорник дели са њим неко заједничко знање, искуство, и да саговорник на основу тог знања може разумети исказ на одговорајући начин (Панић 2010).

Циљ овог истраживања је да се идентификују неке од функција апроксиматора у разговорном дискурсу, те да се установе могућа значења генерисана употребом ових израза. Поред тога, овај рад настоји да испита на којим позицијама у исказима се апроксиматори јављају, и на који начин њихова дистрибуција утиче на свеукупно значење које се њиховом употребом конструише.

2. Корпус

Корпус који смо користили за ово истраживање састоји се од 5 сати неформалних разговора у телевизијским емисијама (тзв. *talk show*): *Балканском улицом*, *3 ња 1*, *Ушисак недеље* и од 5 сати аудио снимака приватних, пријатељских разговора. У делу корпуса са јавним разговорима неформалног типа (телевизијске емисије) учесници су били средње доби, док су у приватним разговорима учесници били млади људи (студенти и средњошколци). Број учесника у овим јавним неформалним разговорима кретао се од 2 (*Балканском улицом*) до 4 (*Ушисак недеље*), док је у приватним разговорима било од 2 до 5 саговорника.

Тај материјал је транскрибован и аотиране су речи и изрази који могу фигурирати као апроксиматори, након чега се приступило анализи сваког појединачног појављивања апроксиматора и утврђивању његове функције на основу ужег, али и ширег контекста. На тај начин су оформљене групе функција које су различити апроксиматори испољили у разговорима из овог корпуса.

Постојали су случајеви у нашем корпусу где није било могуће са сигурношћу утврдити да ли неки израз који може фигурирати као апроксиматор има заиста то својство, или се појављује у својству поштапалице, то јест испуњивача хезитационе паузе: нпр. *ишша* се у неформалном дискурсу, па и у нашем корпусу, јављао често и као поштапалица.

3. Анализа и дискусија

На материјалу разговора које смо анализирали установили смо неколике функције речи и израза које фигурирају као апроксиматори. Најчешће функције које су добијали апроксиматори у разговорима су постизање интимности између саговорника, ублажавање неслагања са саговорником / саговорницама, а коришћени су такође у функцији увођења типичног представника категорије, за увођење цитираног говора, као и за одвајање сегмената неког догађаја – делимитивна функција.

3.1. (Псеудо) интимности између саговорника

На који начин говорник постиже блискост, интимност, праву или привидну, са саговорником? Када су у питању дискурсни маркери, то је могуће постићи коришћењем израза попут *знаш/шје*, *мислим* и сл., као и апроксиматорима *онако*, *ишако нешито* и *или ишако нешито*, који су у нашем корпусу били најчешће употребљени у овој функцији. Постоје и мишљења (нпр. Оверстрит 1999: 12) да би

се апроксиматори могли сврстати у скуп дискурсних маркера какви су *you know*, *I mean* јер, осим што се често појављују заједно, постоје и функције које су и апроксиматорима и дискурсним маркерима овог типа заједничке, нпр. на нивоу међуљудских односа, става говорника према саговорнику или према поруци.

Следећим примерима из корпуса илустроваћемо понашање апроксиматора у функцији постизања блискости (праве или привидне) са саговорником:

- (1) ВОД: И кад се заљубиш, патиш *онако*, добијеш температуру?
- (2) Г: А ако купиш тамо у Пећини, *онако* истресеш со горе, онда ти горе *онако* лепо слано (...)
- (3) М: Па благо њима. На кога, на Ренџерс или на Зенит?
И: На Зенит. Биће вероватно у четвртак-³
М: А Зенит је из Русије, или *ишако нешто*. Украјине.

У примеру (1) водитељка користи апроксиматор *онако* описујући стање заљубљености и својеврсне патње коју то стање може изазвати. У ствари, сама реч *онако*, без контекста, или чак у контексту „патиш *онако*“ нема јасно значење. Али, употребљавајући ову реч говорник ВОД показује да претпоставља да она и њена саговорница тачно знају које значење (за њих) уноси ова реч – другим речима, она имплицира постојање заједничког искуства са саговорницом, искуства које је и она сама проживела. Тако, коришћењем овог апроксиматора говорник ВОД гради својеврсну структуру у којој *онако* за њих две има тачно одређено значење које су обе свесне. И на тај начин постиже да је саговорница доживљава као особу која припада групи којој и она сама припада. Уколико замислимо да у исказу из примера (1) није изречен овај апроксиматор, импликација блискости бива елиминисана: исказ „И кад се заљубиш, патиш, добијеш температуру?“ има у великој мери другачију вредност – постаје питање које поставља особа која је далека, која је са друге стране, која није у групи којој припада њена саговорница.

Импликација заједничког предзнања евидентна је и у примеру (2), и на том заједничком предзнању говорник Г базира конструисање блискости са саговорником. Он коришћењем апроксиматора *онако* сигнализира да подразумева да његов саговорник, будући да имају заједничко искуство, има представу на који начин говорник Г ставља со у ситуацији о којој говори, и да зна шта значи када каже да је „горе *онако* лепо слано“.

Постизање блискости са саговорником може се извести и представљањем свог удела у комуникацији скромнијим него што јесте. Тако, користећи апроксиматор (*или*) *ишако нешто* говорник М у примеру (3) своје знање на неки начин ублажава, и на тај начин ставља саговорника у равноправан положај са собом – он неутралише потенцијалну неравноправност између њих тако што не каже децидирано да је фудбалски тим Зенит из Русије. Показујући да није сигуран, говорник М чини да се његов саговорник не осећа неравноправним, а равноправност која се између њих двојице успоставља је темељ на коме говорник М гради блискост са саговорником. Дакле, апроксиматор који је у овом примеру прису-

3 Цртица на крају реда у транскрипту означава прекидање исказа од стране саговорника.

тан утиче на то да се успостави блискост са саговорником, која је базирана на равноправности саговорника.

3.2. Индиректно неслагање; ублажавање неслагања

У нашем корпусу се апроксиматор *некако* користио највише у функцији ублажавања неслагања са саговорником, то јест у функцији индиректног исказивања неслагања. Погледајмо неколико примера који илуструју такве ситуације:

- (4) Г: Мени милка закон... чоколада
И: Па мени-
М: [Мени најлепше жеље
И: мени су много]⁴ слатке *некако* милке...
- (5) М: Аа, ја сам скоро киви, мада нисам већ два-три дана
Г: Јао, киви мрзим брате-
М: Ја га пре нисам волела, сад га баш волим
Г: Ма не чуди ме (*смех*)
М: Сад га једем оно
Г: [...] ти (*смех*)
М: да (*смех*)] Ал' није, како купиш, има има овако погодиш мало слађи-
И: Има и слађи, да-
Г: Не не не не-
И: Болим било какав, и слађи
Г: Мени, мени *некако* уста испуцају од њега (...)

У примеру (4) говорник И се не слаже са саговорником Г да је милка чоколада најбоља, али у исто време не жели да звучи категорично и непоколебљиво, те прибегава ублажавању свог исказа: он користи апроксиматор *некако* у исказу у коме даје негативну оцену ове чоколаде: за њега је она сувише слатка. Притом, апроксиматор *некако* би могао да се нађе и испред речи „слатке“ („мени су много *некако* слатке милке“), испред целе придевске синтагме која одређује именицу „милка“ („мени су *некако* много слатке милке“), као и на почетку или на крају овог његовог исказа. У разговорном дискурсу не би се такав ред речи сматрао неприродним и те варијанте овог исказа биле би савршено прихватљиве. Оно што је врло интересантно је да се значење и вредност овог исказа не би променили оваквим померањем апроксиматора *некако*.

Генерално, апроксиматор *некако* (а то смо уочили и у случајевима где се јавља апроксиматор *онако*) има слободнију дистрибуцију у исказима, што се може видети и у ситуацији илустрованој примером (5). Говорник Г у последњем исказу приказаном у овом делу дијалога исказује колико му не прија да једе киви и та порука би била пренета и кад би се апроксиматор *некако* нашао на неком другом месту у овом исказу. А уколико би овај исказ био изречен без овог апроксиматора, говорник Г би деловао категорично и строго, као што и звучи у претходним исказима у оквиру приказаног дела разговора. Заправо, он прво изјављује да „мрзи киви“, затим се шали на рачун саговорнице М који воли киви, а када М и И покушају да га увере да постоји и киви који је слађи, он испрва директно

4 Угластим заградама обележено је преклапање говорника.

одбија ту могућност („не, не, не, не“), да би затим покушао да ублажи свој непоколебљив став дајући објашњење у коме настоји да не звучи толико „неприлагодљиво“, већ даје много мање негативан исказ, тј. исказ који је учинио мање негативним користећи апроксиматор *некако*.

3.3. Увођење типичног представника категорије

Када говорник жели да саговорницима приближи значење неког појма или категорије коју је увео у разговор, односно да значење тог уведеног појма дефинише уз помоћ неке постојеће категорије или скупа који је свима добро познат и појмљив, најчешће користи апроксиматоре *тииша*, (или) *шако нешшо*, *шако шо* (и друге варијанте: *шако ши*, *ше*, *ша*). Они се у овој функцији користе уместо израза „на пример“, „рецимо“ и сл. У неколико ситуација су се у овој функцији јављали и изрази „на фору“, „не знам“ и сл. који су карактеристични за неформални разговорни дискурс, али који се не сврставају у апроксиматоре (у транскрипту смо их, као и друге дискурсне маркере који не припадају апроксиматорима, а врше функцију коју имају и апроксиматори у датим исказима, обележили подвлачењем). Следећи примери нам приказују такве случајеве:

(6) И: па нешто као на фору боровница можда, или *шако нешшо*.

(7) И: ја га волим ал' не нешто много, више волим суви не знам ананас и *шако ше*, оно воћкице (...)

У примеру (6) говорник, говорећи о бобичастом воћу, наводи једног представника те категорије, те групе воћа – боровницу. Из овог исказа се може видети да се говорник не ограничава само на боровнице јер користи изразе попут „нешто као“, „на фору“ којима проширује опсег референције, а на крају исказа употребљава и апроксиматор који је у истој функцији. Он на тај начин анализира саговорницима да не мисли искључиво на боровницу, већ на сродно воће, и саговорницима је јасно да је то у питању. Ситуација представљена у примеру (7) такође показује да се апроксиматор користи иако је у исказу већ употребљен дискурсни маркер („не знам“) који саговорницима указује да ананас овде треба схватити као типичног представника једне групе воћа. Дакле, овде се дискурсним маркерима „не знам“, „на фору“ и сличним проширује опсег појма, који тако постаје типичан представник категорије о којој је реч, и ови изрази се јављају испред тог појма, а иза долази апроксиматор (или) *шако нешшо*, *шако шо* – овде се може изоставити или средство проширивања референце које се налази испред датог појма, или пак иза датог појма, а да се вредност исказа не промени. О односу других дискурсних дискурсних маркера и апроксиматора и о њиховом међусобном комбиновању биће више речи нешто касније у раду.

Када је апроксиматор *тииша* у питању, он се налази испред појма којим се дефинише нека категорија, што показује и следећи пример:

(8) Маја: (...) Удала се за богаташа. Она није имала нашу музику на свадби, уопште. Значи то је било *тииша* валцер као први, наравно, како без валцера. Било је свега, знаш шта је било, било је оних староградских... е то је било. А *тииша* Гранд и компанија... тога није било (...)

Овде је говорник МАЈА, предочавајући саговорницима жанр музике која се чула на једној свадби, окарактерисала ту музику као не-нашу, а објашњавајући шта под таквом музиком подразумева, употребљава апроксиматор *шииа* који се налази испред кључног појма – валцер. Саговорници савршено добро разумеју да се на тој свадби нису чули само валцери, већ и неке друге врсте музике за игру, као и да се није могла чути музика из продукције Гранд и томе сродни жанрови – коришћењем апроксиматора *шииа* испред синтагме „Гранд и компанија“ таква информација се преноси.

У вези са овом функцијом апроксиматора треба поменути и да се апроксиматори јављају и када говорник нема одговарајућу реч или израз да означи неку категорију, иако је она је позната и говорнику и саговорнику. Тада, услед тренутног или стварног недостатка означивача за ту категорију, говорник употребљава апроксиматор, а саговорник има довољно јасну представу о чему је реч (Чанел 1994; Круз 1977). Таква ситуација илустрована је следећим примером:

(9) Иван: Па сад их је залепио.

Марко: Па да.

Иван: Па его.

Марко: А не могу да се, не знам, зашију, или да се *шако нешо*, за месо?

Иван: Не могу.

Овде апроксиматором или *шако нешто* говорник МАРКО означава радњу која је донекле сродна са радњом зашивања, а односи се на причвршћивање зуба (вештачког) за десни пацијента. С обзиром на то да говорник не поседује знање ни терминологију струке која се тиме бави, он коришћењем апроксиматора указује на то да радња на коју мисли није заиста зашивање. Другим речима, он није у могућности да је означи неким другим термином, па користи ову реч („зашију“), али опсег њеног значења проширује употребом овог апроксиматора.

Осим тога, у нашем корпусу је било случајева да говорник конструише неку категорију у току самог разговора, и верује да је и саговорник препознаје као такву на основу претпоставке да он и саговорник имају заједничко знање, и ту категорију обележава неким апроксиматором. Пример (10) приказује један такав случај:

(10)М: Разводнили су је. Па-

И: Да, баш [су је *онако* разредили. Да-

М: зато што се разлије] *онако*

У овом сегменту разговора између говорника М и И реч је о једном бренду чоколаде и о променама које је тај бренд претрпео. Говорници поседују исто искуство (конзумирали су тај бренд чоколаде) и претпостављају да имају исти поглед на промену која се десила, и покушавају да изнађу одговарајућу реч за ту промену у квалитету и текстури чоколаде. Они, у немогућности да ту реч пронађу, користе апроксиматор *онако* у контексту различитих глагола („разредили“, „разлије“), који иначе не би могли да се употребе за представљање онога што се са том чоколадом десило. Њима је јасно да су ови глаголи неодговарајући, и употребом апроксиматора тај не сасвим одговарајући избор глагола бива неутрализован. Саговорницима је овде потпуно јасно шта подразумевају под апроксимато-

ром *онако*, односно шта подразумевају под конструкцијама „онако разредили“ и „разлије онако“ јер имају заједничко знање, тј. подразумевају да имају заједничко знање.

3.4. Маркер цитирања

Неки апроксиматори су развили функцију обележавања почетка цитирања, тј. користе се за увођење цитираног материјала. То су, можемо претпоставити, скраћене конструкције које садрже глаголе говорења, где је глагол говорења изостављен, а апроксиматор је из те конструкције задржан. Тако, апроксиматори *ишиа*, *онако* и *овако* јављали су се у разговорима из нашег корпуса као маркери цитирања, и с обзиром да их можемо сматрати заправо скраћеним верзијама израза који су првобитно садржали глагол говорења, поставља се питање да ли их треба тумачити као пуке остатке таквих конструкција, или их треба сврстати у категорију лексичких маркера цитирања какви су тзв. нови маркери цитирања. (Нови маркери цитирања су изрази који не фигурирају примарно као средства увођења у цитирани говор, али који су временом такву функцију развили (Ромејн и Ланц 1991; Михан 1991; Бухшталер 2001; Панић Церовски, Ђукановић, Ковачевић 2012, и др.)). Проблемом сврставања апроксиматора у једну од ових типова маркера цитирања нећемо се овде детаљније бавити, с обзиром на то да за анализу ове функције апроксиматора није нужно одређење ком типу маркера цитирања припадају.

Следећи примери из корпуса показују понашање апроксиматора као маркера директног цитирања:

(11) Н: (...) А она њој *овако*: па жено, па је л' ти знаш да је чај лековит за све, чаја треба пити што више (...)

(12) МК: (...) и варијанта као ја *онако* стала на првој слици озбиљна, он *онако*: 'ајде осмех --- смешкаш се и сад оно као: 'ајде осмех осмех, а вид а ставио ме у неку дебилну скроз глупаву-
МД: Све је стављао у те дебилне позе, ја се сећам кад је нас мис'им (...)

(13) Т: (...) 'Оћеш пробаш?

Р: То је оно што је Р(ххх) причао. *Тииааа*, направити апстрактну слику на тањиру.

Т: Да, дааа (*кроз смех*)

Можемо приметити да се апроксиматори *овако* и *онако* јављају иза заменице („она“ у примеру (11)), „он“ у примеру (12)) или именице која се односи на „оригинално“ говорника цитираног материјала, с тим што је то чешћи радослед речи, док се инверзија ова два елемента ређе јављала у нашем корпусу. У примеру (12) видимо да говорник МК уводи заправо исти цитирани материјал („'ајде осмех“ и „'ајде осмех осмех“) прво помоћу апроксиматора *онако*, а убрзо потом помоћу новог маркера цитирања *као*, где није нужно користити личну заменицу или именицу којом се означава „оригинални“ говорник, што она и не чини. Установили смо на основу нашег корпуса да говорник као маркере цитирања употребљава *онако* и *овако* када уводи цитирани материјал који је по нечему за њега

био у пређашњој говорној ситуацији неочекиван, несвакидашњи, или га не одобрава. Може се тако рећи да ови апроксиматори као маркери цитирања уносе и субјективни став актуелног говорника о материјалу који цитира, и да он очекује од саговорника да тај став дели са њим.

Када је апроксиматор *шииа* у функцији увођења цитираног говора, јављао се без заменице или именице којом се реферише на „оригиналног“ говорника, али се на основу контекста могло закључити ко је „оригинални“ говорник, што се види и из примера (13) – јасно је да се цитирају речи особе „Рххх“. Овај пример је интересантан због тога што показује да се апроксиматор *шииа* у оваквим ситуацијама може тумачити не као маркер цитирања, већ као део цитираног материјала. Другим речима, апроксиматор *шииа* можемо овде сматрати маркером цитирања, али исто тако га можемо видети као део „оригиналног“ исказа, и то у функцији увођења типичног представника неке категорије. Анализа прозодијских обележја дала би поузданије одговоре на то питање, те би се у даљим проучавањима функција апроксиматора требало посветити и том аспекту организације дискурса.

3.5. Делимитивна функција

Приликом нарације говорници имају тенденцију да користе апроксиматор *онако*, а како је овај апроксиматор у тим ситуацијама најчешће везан за глаголе, он на неки начин одваја догађаје у једном делу нарације, што се може видети и из следећих примера:

- (14) МК: (...) а *онако* стојим ‘наш на сред *онако* спустим оловку и *онако* буљим у плафон *онако* размишља *онако* напрежем мозак на шта ми звучи више ‘наш оно као –

(СМЕХ)

- (15) МТ: (...) Био је ту поред нас, ја сам њега приметила ал’ ја рек’о неки шизофреничар. Гледала сам. Знаш *онако* се држиш за шипку и *онако* сам зевала к’о будала нека, и прошла тако и видим и тачно сам се провукла *онако*, буквално опште ми ни на крај памети није било-

У примеру (14) видимо да *онако* одваја елементе догађаја који говорник МК описује, и у овом случају само овај апроксиматор је употребљен у овој функцији (није употребљен у комбинацији са неким другим апроксиматором или дискурсним маркером) – говорник МК га је употребио чак 5 пута. Поред ове функције, овај апроксиматор има и већ поменуту функцију постизања блискости са саговорником, јер говорник МК његовом употребом имплицира да саговорник има представу како се МК понашала током догађаја који описује. Свакако, то постизање или одржавање блискости са саговорником не изискује понављање овог апроксиматора у датом исказу, али се то понављање дешава – оно је тако у функцији раздвајања сегмената догађаја који се описује. У случају у примеру (15) говорник МТ је такође употребила апроксиматор *онако* имплицирајући да њен саговорник и она имају заједничко искуство – а то је стајати у гужви у јавном превозу поред неке особе која околини делује необично и чудно. Поред тога,

и у овом случају говорник користи овај апроксиматор да одвоји битне елементе догађаја које описује: држање за шипку у превозу, „зевање“ (у смислу незаинтересовано гледање – као да се ништа необично не дешава) и провлачење. Чини се, бар на основу нашег корпуса, да се у већини случајева *онако* везује за део наратива у коме се описује једна сцена која има функцију припреме, или чак дигресије, пред даље низање догађаја.

Поред овога, интересантни су случајеви низања овог апроксиматора и када се врши дескрипција, и у тим ситуацијама *онако* је најчешће везано за придеве или друге елементе којима се описивање реализује. Тако, у примеру (16) се може видети да се овим апроксиматором такође врши делимитација сегмената описа, односно додатно се наглашава особина, стање, и сл. који се налазе у оквиру описа:

(16) Г: И мени за рођендан... Значи, он је буквално што је пренесен из те куће

до-

И: əхə

Г: До мог стана и то је то. И нема никаквог контакта напо- ... зато је *онако* и чист, и *онако* мирише, и тотално није уопште-

С: То ти кажеш-

(СМЕХ)

Говорник Г говори о своме мачку, који је рођен у кући и никада није био напољу – окарактерисао га је као чистог и мирисног, а обе квалификације је додатно истакао апроксиматором *онако* („зато је *онако* и чист, и *онако* мирише“), који на тај начин добија делимитативну функцију.

Апроксиматори који се јављају на крају исказа такође имају делимитативну функцију – нпр. (*и/или*) *шако нешто*, (*и/или*) *шако (шо)*. Тако, у случају да се они налазе на крају исказа, најчешће се односе на суштину целог исказа, тј. дају одређену ноту целом исказу, не само неком његовом делу. Свакако, ови апроксиматори се не морају наћи само на крају исказа, већ у склопу глаголског или именичког дела, и тада имају неку другу функцију. На следећим примерима показаћемо разлику у функцијама једног истог апроксиматора, која се успоставља зависно од места појављивања тог апроксиматора:

(17) Р: Даааа. Не, мис'им, конташ *шшшаа*, исто као та Данкиња или *шако нешто*, увек има кретена-

(18) Д: Ја се тачно сећам скупљ'о сам их у неко лонче и онда сам их тако развљачио, *ил' шако нешто*. Сад кад га видим не смем да му приђем!

У примеру (17) апроксиматор или *шако нешто* употребљен је у функцији проширивања категорије која је уведена (саговорници ту категорију могу на основу контекста дефинисати као „било које женске особе којима се дешава исто што и поменутој Данкињи“). У следећем примеру исти апроксиматор се односи не само на део исказа који му непосредно претходи, већ на цео исказ – говорник Д је као мали скупљао нешто (пужеве голаће – поменути су у претходном делу његовог учешћа у разговору) што је стављао у лонче (или сличну посуду) и што је развљачио (или радио нешто налик томе) – дакле, говорник оваквом употребом

овог апроксиматора оставља саговорнику могућност да тумачи овај исказ као приближну, не сасвим прецизну изјаву о нечему што је радио у прошлости. Оно што је нама у овом случају значајно је да овај апроксиматор даје квалификацију целом исказу, што га чини сигналом краја исказа, или, прецизније речено, што заокружава исказ, те тако врши и делимитативну функцију.

4. Апроксиматори и други дискурсни маркери

Примећено је да се апроксиматори могу јавити један до другог у исказима, или да се јављају и у комбинацији са другим дискурсним маркерима, најчешће са *знаш*, *мислим*, *не знам* и сл., те стога, као што смо раније навели, неки аутори сматрају да би се они могли придружити категорији ових дискурсних маркера. Комбинације апроксиматора и других дискурсних маркера делују у сагласју, тј. међусобно се подржавају, што се може видети и из следећих примера:

(19) Ц: (...) И то се сећам, Јасмина увек седи испред мене, и знаш нас две увек преписујемо, али она увек гледа *некако* знаш *онако* ка нама али-

Д: Даа брате, Злата (...)

(20) МД: Ја сам до шестог разреда носила оно *џинџа* не не знам неке овако елегантне панталоне и те патике наш оно оне за трчање оне најгадније (СМЕХ) разумеш *онако* мислим оно клинац си немаш појма, к'о да је то сад битно (...)

Заправо, дискурсни маркери попут *не знам*, *знаш*, *разумеш*, *мислим* и др. такође могу имати различите функције у исказима (Половина 1997: 142), а када се јаве у комбинацији са неким апроксиматором, приметили смо да они подржавају функцију коју има тај апроксиматор. И поред тога што је улога ових дискурсних маркера првенствено у сфери међуљудских односа, као и апроксиматора, те комбинације не представљају нагомилавање истог типа сигнала, већ се пре доживљавају као нека врста емфазе, што се може уочити и у датим примерима. У ситуацији приказаној у примеру (19) говорник Ц употребљава апроксиматоре *некако* и *онако* и дискурсни маркер *знаш* у функцији показивања блискости са саговорником (указујује саговорнику да имају заједничко искуство), а у примеру (20) говорник МД користи дискурсне маркере *оно* и *не знам* у комбинацији са апроксиматором *џинџа* уводећи типичног представника категорије (елегантне панталоне), а касније употребљава дискурсне маркере *разумеш*, *мислим* и *оно* са апроксиматором *онако* у функцији показивања блискости са саговорником.

5. Закључне напомене

У овој анализи апроксиматора у српском разговорном дискурсу показали смо да се овај тип дискурсних маркера највише јавља у функцији постизања / одржавања / показивања блискости са саговорником, ублажавања неслагања са саговорником, што су преваходно функције у домену интересубјективних односа између учесника комуникације. Поред тога, говорник може користити апрок-

симатор како би проширио опсег референције неког појма, и на тај начин саговорнику/цима приближио неку категорију која је, по његовом мишљењу, представљена управо тим појмом. И када је у питању ова функција, као и функције у домену интересубјективних односа, оно што је кључно је да се оне базирају на претпоставци говорника о постојању знања и искуства које његов/и саговорник/ци и он деле.

Када је реч о функцији маркирања цитираног говора, као и о делимитативној функцији апроксиматора, неопходно је напоменути да се ове функције у основи такође могу посматрати у оквиру интересубјективних односа. То значи да апроксиматори који се понашају као маркери цитирања, или као маркери границе сегмената дискурса, не врше само те функције, већ поред њих имају и функцију постизања / одржавања / показивања блискости.

Наша анализа показује да се апроксиматори често комбинују са другим дискурским маркерима, као и међусобно, и да могу вршити заједно исту функцију, а да се те комбинације не могу окарактерисати као редундантне, управо због тога што се јављају преваходно као сигнали међуљудских односа учесника у комуникацији.

У даљим истраживањима овог поља требало би се посветити и проучавању улоге прозодије у одређивању функција апроксиматора, јер би се тако добила потпунија слика о понашању ових дискурских маркера. Поред тога, прозодијски ниво би могао дати прецизније одговоре када је у питању сврставање неког израза у категорију апроксиматора наспрам испуњивача хезитационе паузе, јер се многи од ових израза могу јавити и у једном, и у другом својству у српском разговорном дискурсу.

Литература

- Бухшталер 2001: I. Buchstaller, *He goes and I'm like: The new quotatives re-visited*, рад представљен на NWAVE 30, University of North Carolina. Доступно на: <http://www.ling.ed.ac.uk/~pgc/archive/2002/proc02/buchstaller02.pdf> [28. 12. 2011].
- Дајнз 1980: E. Dines, Variation in discourse – ‘and stuff like that’, *Language in Society*, 9, 13-33.
- Дибоа 1992: S. Dubois, Extension particles, etc, *Language Variation and Change*, 4, 179-203.
- Ерман 2001: B. Erman, Pragmatic markers revisited with a focus on *you know* in adult and adolescent talk, *Journal of Pragmatics*, 33, 1337-1359.
- Круз 1977: D. A. Cruse, The pragmatics of lexical specificity, *Journal of Linguistics*, 13, 153-164.
- Михан 1991: T. Meehan, It's like, ‘What's happening in the evolution of like?': A theory of grammaticalization, *Kansas Working Papers in Linguistics*, 16, 37-51.
- Норби и Винтер 2002: C. Norrby and J. Winter, Affiliation in adolescents' use of discourse extenders, C. Allen (Ed.) *Proceedings of the 2001 conference of the Australian Linguistic Society*. Доступно на: <http://www.als.asn.au/proceedings/als2001.html> [15. 10. 2010].
- Оверстрит 1999: M. Overstreet, *Whales, Candlelight, and Stuff Like That*, New York: Oxford University Press.
- Панић Церовски, Ђукановић, Ковачевић 2012: N. Panić Cerovski, M. Đukanović i B. Kovačević, Novi markeri citiranja u srpskom i slovenačkom jeziku, *Nauka i savremeni univerzitet - Filologija i univerzitet, Tematski zbornik radova*, Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 121-131.
- Панић 2010: N. Panić, Tako, 'nako, nebitno, *Jezik i društvo*, edicija *Filološka istraživanja danas*, Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 221-235.

- Половина 1997: В. Половина, Релевантност дискурса за испитивање когнитивних језичких категорија, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, 40/1, 140–149.
- Ромејн и Ланџ 1991: S. Romaine and D. Lange, The use of *like* as a marker of reported speech and thought: a case of grammaticalization in process, *American Speech*, 66, 227–279.
- Чанел 1994: J. Channell, *Vague Language*, Oxford, U.K.: Oxford University Press
- Чешир 2007: J. Cheshire, Discourse variation, grammaticalisation and stuff like that, *Journal of Sociolinguistics*, 11/2, 155–193.

FUNCTIONS OF APPROXIMATORS IN SERBIAN CONVERSATIONAL DISCOURSE

Summary

This paper analyzes approximators, a type of discourse markers found in conversational discourse, on the material of the Serbian language. The approximators, such as *onako*, *nekako*, *ili tako nešto*, *i tako to*, *tipa*, etc. are here investigated from the aspect of the pragmatic functions they may have in a given context. Since their reference is vague to a great extent, their functions are various and are influenced by the local context, as well as wider, extralinguistic context. The basis of these various functions lies in the implication of the existence of shared knowledge and experience between the speaker and the listener.

The speaker uses approximators in order to achieve the following goals: to imply the intimacy between him / her and the listener(s), to decrease his / her potential disagreement with the listener(s), to broaden the reference of a given expression, thus signifying a more general category than that presented by that expression. Along with these main functions, they may take the role of marking direct quotations, and delimitating the segments of discourse as well, depending on their position.

Our analysis shows that approximators very often occur with other discourse markers bearing the same or similar pragmatic functions. However, these combinations could not be characterized as redundant, since they signal the interpersonal relations between interlocutors.

Key words: approximators, discourse markers, quotatives, conversational discourse

Vesna G. Polovina,
Natalija M. Panić Cerovski

Росица Н. Стефчева¹

Софијски универзитет „Св. Климент Охридски“
Факултет за словенске филологије, Катедра за словенске језике

ГОВОРНИ ЧИНОВИ НЕОДОБРАВАЊА У БУГАРСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се разматрају говорни чинови за исказивање неодобравања у бугарском и српском језику (*забележка, мџмене, упрек, укор, кришика, осџдане, џорицание/ џйомена, замерка, џрекореване/џрекор, укор, кришика, осуда*). Циљ рада је приказати интерну класификацију експресива неодобравања засновану на критеријумима *џройпозиционална својства исказа, релације између учесника комуникације и илокуџивни циљ*. Сумирањем релевантних вредности појединих прагматских параметара моделују се илокутивне “контуре” експресива неодобравања.

Кључне речи: теорија говорних чинова, експресиви, декларативи, перформативност, конститутивна правила

1. Говорне чинове неодобравања могуће је посматрати из различитих теоријских перспектива и кроз парадигме дисциплина чији је извор разуђено подручје прагматике, а то су теорија говорних чинова, критичка анализа дискурса, етнометодологија и анализа конверзације.

Према класификацијима Џ. Остина и Џ. Серла говорни чинови неодобравања сврстају се у експресиве (Серл 1992) или бихебитиве (Остин 1996). То је хетероген илокутивни тип чији чланови поседују неколико заједничких обележја: они су средство реаговања на вербалне или невербалне радње, стања, догађаје; њихов пропозиционални садржај има везе с радњама или особинама Г1 и Г2; њима се тематизује однос Г1 према Г2, односно емоционално стање Г1 те су због тога веома важни за директну комуникацију (Иванетић 1996).

На плану социјалне интеракције говорни чинови за исказивање неодобравања јесу у суштини вербалне санкције за различите повреде и прекршаје социјалних и моралних норми чиме се регулишу и коригују социјални односи.

2. При описивању говорних чинова полазимо од њихових речничких номинација и од класификације перформативних глагола Ј. Д. Апресјана (Апресјан 1986). Апресјанова класификација садржи 15 класа, међу којима и номинације интенција неодобравања: “осуждения”. Према тој класификацији перформативни глаголи којима се исказују негативан суд, осуда (“осуждение”) или неодобравање припадају класи декларативних исказа по Серлу. Можемо претпоставити да је илокуција одговарајућих декларатива настала деривацијом илокуције експресива јер је учинак експресива као моралних санкција у неформалној комуникацији релативан и зависи од индивидуалних својстава дотичне особе као и од ауторитета особе која упуђује *кришику, џрекор, укор* итд. Међутим, кад су у питању институционализоване ситуације у којима се репродукује моћ институције, можемо говорити о јачању интензитета илокуције експресива управо кроз облике јавности и писменог саопштавања. *Џйомена, укор и забележка, мџмене*

1 rosica_stef@abv.bg

не и јублично порицање спадају у моралне санкције (васпитне или васпитно-дисциплинске) јер погађају част или углед ученика/судента/радника и изазивају стање санкционисаности код кажњене особе. По циљу су корективне и превенирају будуће прекршаје или повреде норми.

У речницима савременог бугарског и српског језика биле су пронађене следеће номинације говорних чинова за неодобравање којима се означавају релативно конвенционализоване интенције негативног вредновања: *забележка, мџмрене, упрек, укор, криџика, осџждане, порицање*, и одговарајуће глаголе: *права забележка, мџмря, упреквам, укорявам, криџикувам, сџдя (осџждам), порицавам*². У српском језику то су *ојомена, замерка, прекореване/прекор, укор, криџика, осуда* и одговарајуће глаголске лексеме: *ојомињати, замерати, прекоревати, укориџи (укоравати), криџиковати, судиџи/осуђивати (пресуђивати)*. Преглед номинација показао је да се лексикографи служе кружним дефиницијама, тако да значења лексема нису тачно одређена. Ту чињеницу објашњавамо проицљивошћу њихових граница и тиме што саме лексеме имају заједничке семе па се говорни чинови тумаче један преко другог. Исту особину, а наиме флуидне границе међу илокуцијама, поседују и сами чинови неодобравања.

На пример:

укорявам *џл. нсв., укоря џл. св.* Права укор; порицавам, осџждам. *Укорих џо за џаја му посџџика* (Бџлгарски тџлковен речник А–Я 1993);

укор, *мн.* укори, (два укора), *м.* Обвинение (изказано с думи), неодобрение, критика, упрек;

прекорити, прекорим сврш. *учиниџи коме прекор, изразиџи незадовољство збоџ чеџа, укориџи, покудиџи; оџџужиџи, осудиџи;*

укорити, укорим сврш. *уџуџиџи прекор, прекорити, замериџи, приговориџи;*

укор *м 1. ојомена збоџ поџрешке, замерка, прекор, приговор.* (Речник српскохрватскога књижевног језика, Нови Сад, Маџица српска, т. 1–6, 1967–1976).

3. Утврђено је да се експресиви неодобравања скоро и не експлицирају помоћу експлицитне перформативне формуле која се састоји од перформативног глагола, израженог обликом 1. лица једнине или множине и пропозиције (Поповић 2005). На пример, исказе *Време е да пресџанеш с џези џлуџости!* или *Морам џи ређи да се ниси баџ леџо понашала јуче* можемо из перспективе потенцијалног Г2 (саговорника коме је упућен чин неодобравања) протумачити или декодирати као: 1. *замерку//забележка*, 2. *прекор//упрек*, 3. *криџику//криџика*. На овакве случајеве односи се констатација З. Вендлера о томе да употреба перформативног средства води “илокутивном самоубиству” или поништавању илокуције, нпр. **Овим џе криџикујем*. Према Вендлеру искази у којима је перформатив експлицитно присутан садрже “чиницац раскринкавања” („подривног фактор”), тј. разобличавају интенцију говорног лица тако да скривене намере деловања на саговорника постају јавне (Формановская 2007: 261).³ Намерно одустајање од експликације интенције (Г1) проузроковано је конфликтним потен-

2 Редуковани су случајеви синонимије и употребе фразема и жаргонизама.

3 Вреди пажње констатација Формановске да говорни чинови који се сматрају неутралним или повољним по саговорника не поседују номинације агенса, нпр. “обещать - обещатель”. Међутим, неповољни по адресата чинови то имају: нпр. критикант, мџрморко/приговарач, приговарало, критизер, критикант итд (Формановская 2007).

цијалом говорних чинова за неодобравање јер се, према П. Грајсу, изрицањем намере угрожава начело кооперативности у комуникацији⁴.

Еквивалентност исказа говорном чину лежи у основи издвајања перформативног исказа као таквог, а тиме и перформативне употребе глагола. Тако у примерима (1) *Криџикујем ти што се никад не односиш озбиљно према мојим проблемима*, (2) *Криџикујем га што се не односи озбиљно према мојим проблемима*, (3) *Криџикује ме што се не односим озбиљно према његовим проблемима* први исказ је перформативан, док други и трећи то нису, иако оба исказа садрже глагол у облику 1. л. јд. презента. У првом исказу употреба глагола је перформативна, док у (2) и (3) имамо опис одговарајућег чина.

Испитујући говорни чин увреде у француском језику, Д. Лагоржет констатује: “*тоутес лес инсултес лехицалисџес н’аццомплиссент пас л’acte д’инсултер... [...] “toutes les insultes lexicalisées n’accomplissent pas l’acte d’insulter... [...] Tout dépend souvent de la paraphrase opérée par les différents participants de l’échange verbal. [...] les seules insultes lexicalisées ne suffisent pas pour identifier l’acte. Nous savons qu’il y a insulte (en tant qu’acte) parce que L2 (allocutaire) ou L3 (public) explicite cet acte dans son métadiscours (Lagorgette 2003:172).*” Другим речима, исказ сам по себи не значи *прекор*, *замерку* или *криџику*. Илокуција говорног чина декодира се или у илокутивном питању саговорника (Г2) које има функцију метадискурса, нпр. *Је л’ми ти што замераш? Је л’ме ти прекореваш?* (4) или у коментарима трећих лица која су била присутна чину неодобравања, тј. у исказима који су опис говорног чина и представљају метадискурсне рефлексije о интендираном значењу, нпр.: *Криџикује га што се не односи озбиљно према својим проблемима* (5).

Ради илустрације изнесених теоријских запажања нудимо анализу једног дијалога из приче М. Панџића *Јуџиро џосле (retake)*. Укратко приказујемо историју односа главних јунака. Он је писац и критичар који о себи каже: *Неки месец пре штога објавио сам у књижевним новинама више саркастичан него негатаиван приказ њене најновије књиге, признајем није био баш сјајан, но, нешто се морало радијати, зезао сам се са женским писмом.* Она је песникиња и након случајног сусрета у биоскопу одвија се следећи дијалог: (6)

Она: *Прочитала сам твој шексџ – рекла је изненада.*

Он: *Аха – прогунђао сам, не питајући који шексџ, знао сам о чему је реч. – И?*

Она: *Мислим да је гадан.*

Он: *Гадан?*

Она: *Одвратиан. Празан. Нетолеранџан. Злобан. И најмизерније од свега, недуховџи. Ујошреби који год хоћеш сличан џридеџ, џридеџи су ионако најгоре речи.*

Он: *И реч најгоре је шакође џридеџ.*

Она: *Не сџорим. Али да је шексџ грозан, грозан је.*

Он: *У реду. Ојети џридеџ. Али у реду.*

Она: *Без имало разумевања, шаџиџ, илџиџак, без осећања за џозицију другоџ ...*

Он: *??*

Она: *Немаш што да ми кажеш?*

Он: *Баш нишџа. Писао сам оно што сам у џом часу мислио.*

4 У том погледу занимљиви су родбински односи који су посебно осетљиви на изрицање критике што се да уочити у народним пословицама и изрекама. Нпр.: Берку кара, снахи приговара/ Тебе думам, дџеце. Ти се сџаџи, снахо.

Бес је испуњавао простор.

Као реакција на његов више саркастичан него негативан приказ она жели да му “врати истом мером”, да доведе у питање квалитете његовог текста, а тиме и да отворено нападне вредност његове личности. Дакле, њена реакција се такође остварује кроз чин негативног вредновања. Придеви *гаган*, *одврашан*, *злобан*, *шашиш*, *илишак*, *џрозан* и прилог *најмизерније од свега* ... јасно указују на њену намеру да га отворено увреди. Међутим, упркос експлицитној вербалној агресији њен саговорник успева да сачува присебност, суздржава се од реакција извињавања (или супротно – беса) и тиме јој ускраћује пружање задовољштинне. Њен чин је неуспешан јер саговорник није погођен – не даје јој до знања да је адекватно декодирао њену интенцију. Конфликтна ситуација и даље се развија, а на помолу је свађа: *Бес је испуњавао простор.*

Управо због ограниченог приступа интендираном значењу усмеравамо нашу анализу на асертивне исказе који садрже саопштење о експресиву неодобравања. У реченичној структури делови ЕПФ (експлицитне перформативне формуле) огледају се у главној реченици (одговара перформативном глаголу) и у зависној реченици (одговара пропозицији). Осим тога асертивни искази садрже информацију о објектима неодобравања која није увек присутна у прототипичним говорним чиновима.

На пример: буг. *Пријателиће ме ућрекваћ, че нјамм време за шјях* и срп. *Мајка ме је ћрекорила да никад не сћремам своју собу.*

Ови асертивни (констативни) искази могу бити генерисани од следећих исказа неодобравања:

Буг.: *Нјаммш време за нас, ћријателиће ћи.* (7)/ *Кођа ще намериш нај-сећине време да се видим?* (8)/ *Ајде намери време да се видим! Срамота е вече!* (9).

Срп.: *Никад не сћремам своју собу* (10)/ *Бар своју собу би мођао поћремити!* (11)/ *Докле ће неред у швојој соби?* (12)/ *Посћреми већ једном швоју собу!* (13)

4. Говорни чинови неодобравања су својеврсни хибриди јер поседују илокутивне карактеристике, типичне за асертиве и директиве. Другим речима, констатацију о кршењу или повреди норми са стране Г2 прати и захтев (експлицитан или имплицитан) којим се Г2 подстиче на корекцију или на промену свог понашања: „У основи сваког таквог исказа јест порука: то што чиниш, није добро. Стога: не чини то...” (Иванетић 1996: 56). План језичке артикулације то потврђује: чин неодобравања се реализује помоћу асертивних (7, 10) и директивних исказа (9, 11, 13). Интерогативи (8, 12) су полифункционални и преводе илокуцију питања на план директивности. Лексика је такође поуздан индикатор илокутивне снаге. У овоме случају издвојили бисмо прилоге времена којима се наглашава учесталост објекта (*никад, докле, већ једном // нај-сећине, вече*)⁵.

Сваки илокутивни подкуп (подгрупа) у оквирима илокутивног типа може бити приказан као својеврсно функционално-комуникативно поље, а поједине илокуције (*замерка, ћрекор, кришћика, ...; забелеђка, ућрек, кришћика, ...*) – чланови поља – специфична су средства за постизање глобалне комуникативне намере и морају испуњавати и опште и специфичне услове.

5 Најдиректнији и најнедвосмисленији индикатор емоционално-афективног става јесте план артикулације, тј. варирање прозодијских карактеристика. При томе за индицирање става и степена ангажованости врло је важан гласовни модус. Он омогућује експресију и мада су у питању индивидуалне гласовне особине, можемо рећи да су ти индикатори у великој мери конвенционализовани. Нпр. постојање лексикализованих интерпретација као *ћрекоран/кришћички шон, ћрекорно/кришћички/с пребацивањем рећи, наћгласићи*.

Избор илокуције обавља се на основу конкретних ситуацијских услова (компонента семантичко-прагматичког контекста) и зависи од циља комуникације. У том смислу поља представља скуп алтернатива које стоје на располагању и актуелизују се у конкретним контекстима социјалне интеракције. Средиште таквог поља чини најнеутралнија илокуција која се јавља као етикета за остале чланове поља. Таква илокуција код говорних чинова неодобравања јесте *кришика*, јер покрива скоро све вредности семантичко-прагматичког контекста које су код осталих илокуција заступљене у различитој мери. (В. даље табеле релевантних вредности илокуција неодобравања). Метајезичка дефиниција критике (прототипичне илокуције) садржи следеће компоненте: Г1 има моћ, ауторитет који му даје право да вреднује негативно вербалне или невербалне радње (објекте) свог саговорника Г2. Г1 сматра Г2 одговорним за повреду норме/норми што има или може имати негативне последице по њега самог, његовог саговорника или друштво. Г1 исказује негативан емоционални однос с имплицитном намером да подстакне Г2 на промену/корекцију свог понашања. Г2 има право да прихвати или да не прихвати критику.

Како бисмо израдили модел анализе, полазимо од критеријума релевантних за унутарњу класификацију (субкласификацију) говорних чинова за неодобравање. То су референцијално-модалне карактеристике пропозиције, тип илокутивности (аутоилокутивни, уопштено-илокутивни, неодређено-илокутивни), лоцираност говорног чина у одређеној комуникативној сфери, припадност усменом (говореном) или писаном дискурсу (из чега проистиче релевантност фактора социјалне доминације и дистанце). Прецизну класификацију говорних чинова за неодобравање могу пореметити појаве синонимије и полисемије које прате употребу лексичких номинација у различитим контекстима.

Говорни чин се дефинише помоћу услова за успешну употребу ("felicity conditions") који се поклапају са Серловим конститутивним правилима и односе се на пропозиционални садржај, прелиминарна правила и циљ исказа.

Диференцијална обележја⁶ по којима се сваки говорни чин разликује од осталих, темеље се на специфичним контекстуалним условима у којима исказ вреди управо као *кришика*, *прекореване*, *укор/кришика*, *ућрек*, *порицање* итд.

Услови, означени са У1, дефинишу пропозиционална својства исказа. Пропозиција је један од најбитнијих чинилаца који детерминишу комуникативну функцију исказа: пропозиционалним садржајем се реферише о објекту (радњи, пропусту) за који је одговоран Г2; предцира се или се имплицира да објект одступа од уобичајених норми, вредности, стандарда. Са У2 означени су услови који дефинишу најважнији фактор ситуације: однос између учесника комуникације – Г1 и Г2. Њима се спецификује компетенција Г1 за обављање говорног чина, а исто тако и предзнања која имају Г1 и Г2 један о другоме и о говорној ситуацији. Односи између Г1 и Г2 најчешће се одређују према факторима доминације (моћи) и дистанце у социјалном простору.

Фактор адресата такође утиче на издвајање следећих типова илокутивности: аутоилокутивност, уопштено-илокутивна функција и неодређено-илокутивна функција. У3 је компонента којом се одређује циљ говорног чина. Свим се илокуцијама за неодобравање вреднује објекат, што имплицира жељу да Г2 убудуће промени понашање.

6 То су инваријантна и инхерентна обележја говорног чина издвојена из реалних особина објекта и која имају статус теоретског конструкта.

Сумирањем релевантних вредности појединих (прагматских) параметара – У1, У2 и У3, покушаћемо приказати илокутивне “контуре” (илокутивни профил) говорних чинова, а уједно с тиме утврдити пригодност уведених критеријума (упркос њиховом статусу теоретског конструкта): „Појављивање, односно изостанак језичке актуализације појединих прагматских параметара у типичним ситуацијама, довешће нас до субкласификације ... која ће тако бити и прагматички и језички мотивисана.” (Личен 1987: 26).

4.1. Пројозиционални садржај (У1).

Пошто се пропозиционалним садржајем реферише о објекту Г2 који се вреднује негативно и према којем Г1 исказује негативан емоционални однос, при анализи илокуција за неодобравање релевантним су се показале различите карактеристике објекта, условљене његовим референцијалним својствима (референцијалним статусом): референцијална/нереференцијална радња, конкретна радња (понашање)/карактеристике личности (психолошке особине). Релевантан је такође критеријум тежине учињене повреде (прекршаја) према којем се различите повреде норми (личних или јавних) процењују као лакше или теже.

Табела 1.

	Проп.1. Говорнику (Г2) се предичира (експлицитно/имплицитно) одступање од норми са локализацијом у објективном денотативном простору → конкретне референцијалне радње	Проп.2. Говорнику (Г2) се предичира (експлицитно/имплицитно) одступање од норми са локализацијом у субјективном (аксиолошком) денотативном простору (вредносни судови који се односе на норме) → нереференцијалне радње	Проп. 3.а. Тежина повреде норми/обавеза: Лакше повреде	Проп. 3.б. Тежина повреде норми/обавеза: Теже повреде	Проп. 3.ц. Тежина повреде норми/обавеза: Најтеже повреде
1. замерка, пребацавање, опомена (замерати/ пребацити/ опомињати)// забележка (права забележка)/ 1.а. опомена/ забележка¹	+	+	+	-	-
2. строга опомена/ мњмрене (мњмря)/ 2.а. укор/мњмрене	+	+	+	+	-
3. прекор, укор (прекоревати, корити)/ упрек, укор (упреквам, укорявам)	+	+	-	+	-

4. критика (критиковати)// критика (критикувам)	+ *објекат критике поседује обележја <i>дуративности</i> или <i>интеративности</i> (анализа објекта на основу прикупљених података о објекту претпоставља трајање у времену). Наравно, могуће је критиковати и појединачне радње.	+	+	+	-
6. укор (укорити)// порицање (порицавам)// ба. јавни укор// публично порицање	-	+	-	-	+
7. осуда (судити, осуђивати, пресуђивати)// осуждане (сџда, осџдам)	-	+	-	-	+

Примери су прикупљени из Бугарског националног корпуса Института за бугарски језик (<http://search.dcl.bas.bg/>). и из различитих онлајн издања српских новина, часописа и књига. Говорни чиновни неодобравања приказани су на примеру асертивних исказа.

Бугарски:

А. Објекти – референцијалне радње:

1. *Тя му **найрави забележка** да не хвърля хартийки на улицата.*
2. ***Уйрекваш** ни, че не сме реализирали всички свои обещания.*
3. *Приятелиите ме **укориха**, че не съм поставила никакви условия или изисквания в началото.*
4. *Вчера **донесох критика**, че не съм се представил добре на състезанието.*
5. ***Порицавам** те за това, че си рискувал живота си най-безразсъдно.*

В. Објекти – неререференцијалне радње:

1. ***Найравиха ми забележка**, че в последно време пиша само сериозни, мрачни и социално ангажиращи теми.*
2. ***Уйрекваш** левицата, че не е способна да има успешна управленска политика.*
3. ***Взех да се укорявам** за безсърдечие си, за егоизма си, но събитията на поляната прекъснаха моите авиоупреци.*
4. ***Критикуваш ни остро** в доклада на ЕК, че още не сме преборили корупцията и мафията.*
5. ***Порицавам** политиката на своя брашовчед по три причини: първо, защото той е неблагодарен; второ, защото е неоялен; и трето, защото е злунав.*

Српски:

А. Објекти – референцијалне радње:

1. *Тренер Роберт Просинечки **упутио је** играчима после утакмице само једну замерку – што нису постигли више од два гола. (www.naslovi.net/.../)*

Табела 2.

	P.1. Лично оријентисан дискурс (доминација)		P.2. Статусно оријентисан дискурс (дистанца, доминација)		P.3. Фактор адресата		
	- доминација (супружници, пријатељи, познаници, ...)	+ доминација (колективи, групе, заједнице са хијерархијским односима: породица, заједнице са неформалним лидерима)	+ дистанца – доминација (колективи, социјалне групе, чији чланови нису блиски, али су равнoprавни)	+ дистанца + доминација (репродуктивне институционалне моћи и власти; хијерархијски односи); у овом пољу је могућа истовремена реализација експресива и декларатива	аутоилоктивни	уопштено-илокутивни	неодређено-илокутивни
1. замерка, пребацивање, опомена (замерати/пребацивати/опомињати)// забележка (права забележка)/ 1.а. опомена/забележка	+ 1. -1.а.	+ 1. -1.а.	+ 1. -1.а.	+ 1. + 1.а.	+	+	- 1. + 1.а. декларатив (писмено/усмено)
2. строга опомена// мџмрене (мџмря) 2.а. укор/мџмрене	+ 2. -2.а.	+ 2. -2.а.	+ 2. -2.а.	+ 2. + 2.а.	+	+	-2. + 2.а. декларатив (писмено/усмено)
3. прекор, укор (прекоревати, корити)//упрек, укор (упреквам, укорявам)	+	+	+	+	+	+	-
5. критика (критиковати)//критика (критикувам)	+	+	+	+	+	+	+
6. укор (укорити)// порицање (порицавам)/ ба, јавни укор// публично порицање	+ 6. -6.а.	+ 6. -6.а.	+6. - 6.а.	+ 6. + 6.а.	+	+	+ 6. + 6.а. декларатив (писмено/усмено)
7. осуда (судити, осуђивати, пресуђивати)// осџдане (сџда, осџдам)	+	+	+	+	+	+	+

Што се тиче фактора адресата неодређена илокутивност је најтипичнија за писмене декларативне говорне чинове и за јавни дискурс у целини, нпр.: *Ученикџиџ не внимава в час. Педагогическџиџ сџветџиџ наказва сџс сџстрогџ мџмрене ученика Иван Христџиџов. Еџтичнџиџа комџсиџа на БФБ наказва с џпублично џпорицање џ-н Борис Чилинџиров.*

Буџарски:

А. Лично оријентисани чиновни:

1. **Најправих њ забележка**, зашто смятам, че по този начин тја злејосттава на нашата комџаниа.
2. Само поњакоџа џо **смџмрјах**: „Костја ... ето това никоџа не шрябва да пра-виш”.
3. Тја **ошшправя уйрек** кџм сџпруџа си, че заради политическите анџажимен-ти оидеља оидеља швџрде малко време за неја и за сина ѡ.
4. **Укорјавам ше** катто майка: Недей повече да си бџдеш сам сџгледвач, зашто не знаеш шайнитте на сџдбата!
5. Майка ми непрекџсната ме **кришшукува** за похарчениите пари за шоалети.

Б. Статусно оријентисани чиновни:

1. Кџм шрибунашта се приближава депушати оти БСП и џоспожица Злаштка Ру-сева му **ошшправя забележка** да си пошстави каршата.
2. **Смџмриха** ни за дискриминация на роми.
3. **Уйрекваш** Министерството на образованието, че оидеља повече време за хуманиитарното образование за сметка на специалното.
4. Белџия **укори** бџлџаритте, че подбивати шрудовия ѡ пазар.
5. **ЕК подложи на кришшика** европейските комџаниа за ниското равнище на шехнитте инвестиции в образованието.

Сриски:

А. Лично оријентисани чиновни:

1. Синоѡ смо се **најџеџе до сада посваџали**, и шо након џене посите, када је почала да нас кришшукје око шоџа како мноџо шрошимо новца на џарджеробу и из-ласке, уместшо да шшедимо новац за венчање. (хттп://www.венцања....)
2. **Често родителте прекоревају** своју децу збоџ сошсшвених недостшашака. (www.светосавље.орг)
3. Миона **ми понекад замера** шшо сам радохолик. Нисам савршен суџруџ, али далеко од шоџа да сам пробисвети и да шородици не посвећујем доволно пажње. (www.хелломагазин.рс/пола...)
4. **Укорили су ме** да нисам ошшавио шростшора за дискусију, па ево џа. (хттп://цбц.рс/...)
5. Наше дете иде у први разред и једе сувише брзо, па **смо га опоменули** да шо не ради. Меџуштим, сада једе шшак сшоро да шо изгледа као да нам се руџа. (хттп://www.моједете.рс/...)
6. **Не осућујем ше**. Само кажем да шо шшо хоћеш је неверошашно џлушо. (“То је мој новац и искорисшшшу џа онако како ја желим”)

Б. Статусно оријентисани чиновни:

1. Генерални секретшар УН Бан Ки Мун **оштро је критиковашо** косовску поли-цију збоџ серије шрошшста у шрошшекла шри месеца. (www.наслови.нет)
2. Дете са десети џодина сшиче шроцесну шшособности, па може да шшужи ро-дителте ако **џа прекоревају** збоџ лоших оцена или му не дају доволан џешарац ... (www.правда.рс/...)
3. Српски министшар финансија и шривреде **замерио је** џувернеру НБС Дејану Шошкишу шо шшо није у пуној мери корисшшо позицију независности ценшшралне банке. (хттп://www.смедиа.рс...)

4. На крају расправе, лидер ДС је **прекорио** пошторедседнике да нису зоворили о својој одговорности док је он о својим грешкама причао више од саиј времена. (www.nin.co.rs/.../23836.)

5. Николића **укорили** Американци. Портипарол Спаше Деитартиментиа Марк Тонер наглашава како су „изјаве новој предсједника Србије контирапродуктивне за простицање стабилности и помирења у регији“.
([хттп://www.стармо.ба...](http://www.стармо.ба...))

6. Седмоструки светишки шампион **добрио је опомену** због задржавања два најсорија болида у Формули 1 на другом пренингу на ВН Кореје. ([хттп://www.ф1србија.рс/...](http://www.ф1србија.рс/...))

7. Савеш безбедности УН и генерални секретар УН Бан Ки-мун **најоштрије су осудили** убистиво америчког амбасадора у Либији Кристофера Стивенса и троје службеника конзулата САД у Бенгазију, на истоку Либије. ([хттп://www.прессонлине.рс/...](http://www.прессонлине.рс/...))

4.3. Илокутивни циљ (У3).

Табела 3.

	Ил.1. Г1 кон- статује и вред- нује (давање негативне оце- не): <i>То што чиниши није добро.</i>	Ил.2. Г1 ек- PLICITНО/ IMPLICITНО ПОДСТИЧЕ Г2 ДА КОРИГУЈЕ СВОЈЕ ПОНАШАЊЕ : <i>Корижуј своје понашање!</i>	Ил. 3. Г1 на- стоји устано- вити одговор- ност / изазва- ти кривицу и кајање код Г2 за учиње- ну повреду норми/обаве- за (сутерисање одговорности, кривице): <i>Од- говоран си/ крив си за шо.</i>	Ил. 4. Г1 на- стоји исказа- ти негативан емоционални однос пре- ма Г2. Степен емоционал- не ангажова- ности: сла- бији или јачи емоционални набој ² .	Ил. 5.а. Г1 на- стоји исказом санкциони- сати Г2 (скре- тање пажње на начин пона- шања и на мо- гуће негатив- не последице радње Г2)	Ил. 5.б. Г1 на- стоји исказом санкциониса- ти Г2 (чин има кар- актер морал- не пресуде). Варирање те- жине санкције огледа се у ин- тензификато- рима којима се нпр. <i>порицање</i> одређује према <i>осјждане</i> у бут. језику: <i>изказ- вам силно по- рицање</i>).
1. замерка, пребацивање, опомена (за- мерати/преба- цивати/опо- мињати)// за- бележка (права збележка)/ 1.а. опомена// збележка	+	+	+	-	+	-
2. строга опо- мена/ мзмрене (мзмря)/ 2.а. укор/мзм- рене	+	+	+	+	+	-

3. прекор, укор (преко- ревати, ко- рити)/упрек, укор (упрек- вам, укоря- вам)	+	+ (слабији ин- тензитет)	+	+	-	+ (нижи ин- тензитет ило- куције: <i>блаџ</i> <i>ућрек/осћѣр</i> , <i>џневен, џежѡк</i> <i>ућрек; блажи</i> <i>ћрекор, ошћѣри</i> <i>ћрекор)</i>
5. критика (критикова- ти)/критика (критикувам)	+	+	+	+	+	+ (већи интен- зитет илоку- ције: <i>блажа/</i> <i>ошћѣра крићѣ-</i> <i>ка; мека/осћѣра</i> <i>крићѣка)</i>
6. укор (уко- рити)// пори- цање (порица- вам)/ 6а. јавни укор// публич- но порицање	+	+	+	+	-	+ (већи интен- зитет илоку- ције: <i>сћѣроги укор;</i> <i>џневно ћорица-</i> <i>ње, осћѣро ћо-</i> <i>рицање)</i>
7. осуда (суди- ти, осућива- ти, пресућива- ти)// осуждање (сѣдја, осѣж- дање)	+	-	-	+	-	+ (највећи ин- тензитет ило- куције: <i>ошћѣра осуда;</i> <i>џневна осуда;</i> <i>џневно осѣж-</i> <i>дање, осћѣро осѣж-</i> <i>дање)</i>

Пошто илокутивне компоненте није могуће разматрати одвојено, нудимо комплексну анализу једног примера из разговорног језика.

G1 (баба): *А сеџа да чуем ...!*

G2 (внуче): „*Аз сѣм бѣлџарче*”, *Аз сѣм бѣлџарче. Обичам ...*

G1 (баба): *Еее, сћѣџа вече! Вчѣра „Аз сѣм бѣлџарче”, онзи ден ћак ...Оћѣ един месеѣ само „Аз сѣм бѣлџарче”. Ти мене за ћревѣрћѣяла ли ме мислиши? За един месеѣ само ћѡва ли усћѣ да научиши?!*

G2 (внуче): *Добре, бабо!*

G1 (баба): *Ааа, не бабо! Коџаћѡ сме насаме, можеш да ми викаш „бабо”, но ћред хорайћа „маминка”.*

Бака **констатѣује** да је њено унуче научило напамет само једну песмицу: (Ил 1): *Оћѣ един месеѣ само „Аз сѣм бѣлџарче”, сматра то недовољним и исказује своје неодобравање и незадовољство (Ил 3, Ил 4): Еее, сћѣџа вече!* Реторичко питање *Ти мене за ћревѣрћѣяла ли ме мислиши?* има за циљ да утврди ауторитет баке као апсолутно поуздан и њено право на васпитне мере у које спада и *ћрековревање*. Истовремено питањем *За един месеѣ само ћѡва ли усћѣ да научиши?* она га **подстиче** да научи још песама (Ил 2). Унуче прихвата мишљење своје баке и можемо сматрати да је говорни чин *ћрековревања*//упрек потпуно успешан.

5. На основу анализе примера из бугарског и српског корпуса можемо рећи да одређене илокутивне компоненте доминирају, а остале су заступјене у различитој мери – њихов интензитет (степен испољавања) варира у зависности од прагматских параметара конкретне ситуације. Тиме би се могла објаснити синонимична употреба назива неких говорних чинова. Нпр. ако редукујемо илокутивну компоненту (Ил 3) *ћрековревања*, добићемо *замерку*. У овом случају *земе-*

рка би била такође *прекор/прекоровање*, али са мањим степеном приписивања одговорности Г2.

Код говорних чинова *замерке* и *ојмене* доминира намера да се исправи/коригује понашање Г2, док се код *прекоровања* артикулише првенствено интенција да се утврди одговорност Г2 за вербалне / невербалне радње. Перлокутивни учинак уочава се у изазивању осећаја кривице код Г2. Илокутивни „профил“ *јавног укора/порицание* моделован је помоћу интенције *санкционишем вербално*, јачег емоционалног набоја и референцијалног статуса објекта (повреда етичких/правних норми).

Осуда (осуђивање) се разликује од осталих говорних чинова пре свега по референцијалним карактеристикама објеката неодобравања. У лично оријентисаном дискурсу такав је објекат саговорник. За разлику од других говорних чинова, илокуција има снагу моралне пресуде, коначног и дефинитивног мишљења о личности саговорника, што потпуно искључује могућност корекције понашања. Што је мање сугестија и захтева у односу на Г2 (знаком “-” су обележене следеће интенције: *кориговање понашања, указивање на нејоволне (негативне) последице, ујозорење, успостављање одговорности*), то чин неодобравања (нпр. *осуде*) добија на ауторитативности (реакције Г2 су потпуно игнорисане) и стиче негативан имиџ.

Конструктивна критика (*Ја сам ОК – Ти си ОК*) у комуникацији се често приближава говорним чиновима из класе директива – *прејоруци* и *савету* (федбацк). Тиме говорник жели редуковати неповољне учинке критике на свог саговорника (неутралисати могуће негативне перлокуције: нпр. увреду, понижавање итд.) Са друге стране, деконструктивна критика (зловна/негативна/неутемељена/злонамерна: *Ја сам ОК – Ти ниси ОК*) у потпуном је раскораку са принципима кооперативности. Дакле, она не служи унапређењу интеракције него кочи развој односа и резултира многим негативним последицама (перлокутивним ефектима).

У закључку можемо укратко рећи да је преглед говорних чинова за неодобравање прелиминарног карактера и на овој етапи представља покушај да се изведу неки од кључних проблема њихове типологизације с обзиром на будућа озбиљна проучавања њихове специфике.

Извори

Речник на бугарски јазик, т.5, т.9, т.11, т.13, АИ „Марин Дринов”, Софија: 1987, 1988, 2002, 2008 г.

Съвременен тълковен речник на бугарски јазик с илустрации и приложения, Отг. редактор доц. кфн Ст. Буров, изд. Елпис, Велико Търново: 1995.

Бугарски тълковен речник А–Я, изд на БАН, Софија: 1993.

Бугарски национален корпус на Института за бугарски јазик: [хтп://searqх.dцл.бас.бг/](http://searqх.dцл.бас.бг/)
Речник српскохрватскога књижевног језика, Нови Сад, Матица српска, т. 1–6, 1967–1976.

Александра А. Јанић¹
 Универзитет у Нишу
 Филозофски факултет
 Департаман за српски језик

СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ У ИЗРАЖАВАЊУ СУБЈУНКТИВНОСТИ *ДА*-ДОПУНАМА У СРПСКОМ И БУГАРСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет рада је упоредна анализа исказивања субјунктивности на синтаксичком нивоу у српском и бугарском, као генетски сродним језицима који поседују везник *да* као субјунктивни маркер. Теми приступамо са генеративносинтаксичког становишта, користећи притом контрастивни, компаративни, корпусни и интроспективни метод. Поређење између српских и бугарских субјунктивних *да*-допуна заснивамо на (нултим) субјектима у њима, на положају *рго*, *PRO*, исказане заменице и именичке фразе у функцији субјекта у односу на *да*; затим на управним глаголима који траже субјунктивну допуну, те на могућности уметања адвербијала у *да*-допуну модалних глагола. Истичемо да српски везник *да* има ширу употребу, јер обухвата и употребу бугарског *че*.

Кључне речи: субјунктив, *да*-допуне, нулти субјекат, *рго*, *PRO*

1. Увод

У језицима попут француског, италијанског и шпанског, субјунктив постоји као морфолошки маркирана категорија – наспрот индикативу. Као таква, даје се у свакој од референтних граматика поменутих језика. С друге стране, о субјунктиву нема речи у уџбеницима језика попут српског и бугарског, који субјунктивна значења не маркирају морфолошки, већ синтаксички. Тек последњих петнаестак година генеративна граматика више пажње посвећује синтаксичком субјунктиву, па оваква истраживања ипак нису непозната лингвистици. Поменућемо само нека од њих у јужнословенским језицима. У бугарском језику субјунктивне допуне и нулте субјекте проучавала је Илијана Крапова (1998, 2001), Зузана Тополињска је субјунктивне *да*-допуне такође уочила у македонском (2007), у бугарском и македонском језику субјунктивним релативима бавиле су се Елени Бужаровска и Олга Мишеска Томић (2008), Томислав Сочанац субјунктивом у српском/хрватском језику (2011) итд.

Предмет овог рада је изражавање субјунктивних значења *да*-допунама² у српском и бугарском језику, при чему ће посебно бити истицане сличности и разлике које се притом јављају у овим језицима. Циљ рада је да се на примерима ексцерпираним из књижевноуметничког и разговорног функционалног стила српског и бугарског језика покажу особености синтаксичког субјунктива. Из знатно ширег корпуса изабрали смо репрезентативне примере које користимо у раду. Изворни говорници били су од значаја за потврду (степен) граматич-

1 aleksandra.janic@filfak.ni.ac.rs

2 Када говоримо о *да*-допунама, мислимо на *да*-конструкције и *да*-клаузе.

чности конструисаних примера, као и интроспективни метод. Поред овог метода, у раду су коришћени и корпусни, компаративни и контрастивни метод.

2. Субјунктивна семантика

Досадашњим истраживањем субјунктива, дефинисали смо га као „морфолошки облик у неким језицима који служи за исказивање радњи које нису стварне, нису део актуелног света, односно скуп синтаксичких средстава који се у (неким) језицима без морфолошког субјунктива употребљава за таква значења“ (Јанић 2012: 97). Да бисмо се у наставку рада посветили анализи синтаксичког субјунктива, прво наводимо нека типична значења која се везују за морфолошки субјунктив.³ Њиме се изражавају жеља, нада, претпоставка, сумња, индиректна наредба, неизвесност, неопходност, могућност, став говорника и сл.

Употреба субјунктива није потпуно иста чак ни у језицима који га морфолошки маркирају, па тако постоје одређене мање разлике у односу субјунктив–индикатив, на пример у односу на употребу субјунктива или индикатива уз фактивне глаголе.⁴ Наводимо неколико реченица на италијанском (1, 2, 3), шпанском (4, 5, 6) и француском језику (7, 8, 9) које садрже морфолошки субјунктив, као и њихове еквиваленте у српском, који сви имају субјунктивну *ga*-допуну (1a–9a).

(1) *Dubito che lui abbia ragione.* (италијански)⁵

(1a) Сумњам *ga* је у *праву*.

(2) *Mi auguro che gli altri vogliano seguire il suo esempio.* (италијански)

(2a) Желим *ga* и *други следе његов пример*.

(3) *Credo che sia sincero.* (италијански)

(3a) Верујем *ga* је *искрен*.

(4) *Deseamos que nos recomiende un restaurante.* (шпански)⁶

(4a) Желимо *ga* нам *препоручише неки ресторан*.

(5) *Dudo que usted vaya ala playa en diciembre.* (шпански)

(5a) Сумњам *ga* *ћеће ићи на плажу у децембру*.

(6) *Espero que él me compre flores.* (шпански)

(6a) Надам се *ga* *ће ми он купиће цвеће*.

(7) *Je veux que tu le fasses.* (француски)⁷

3 Термини *субјунктив* и *конјунктив* веома су блиски, па их нећемо раздвајати, као што то не чини ни Дејвид Кристал (1999) када их дефинише. Он у одредници *субјунктив* упућује на конјунктив, дефинишући га на следећи начин: „Термин који се употребљава у граматичкој класификацији типова реченице, обично у контрасту са другим начинима као што су индикатив, императив итд. Означава глаголске облике односно врсте реченица или зависних клауза које изражавају ставове као што су жеља, намера, неодређеност, неизвесност и др.“ (s. v. *конјунктив*).

4 Термин *фактивност* се „у класификацији глагола односи на глагол уз који иде допунска реченица, где говорник пресуповира истинитост пропозиције изражене у тој реченици“ (Кристал 1999, s. v. *фактиван*).

5 Примери на италијанском и њихов превод преузети су из: Терић 2009.

6 За проверу примера на шпанском и њихових превода захваљујем колегиници Драгани Вељковић.

7 Примери на француском преузети су са сајра <http://french.about.com/od/grammar/ss/subjunctive.htm> и <http://french.about.com/od/grammar/a/pastsubjunctive.htm> 25. 12. 2012.

(7a) *Желим да ти ти урадиш.*

(8) *Il faut que nous partions.* (француски)

(8a) *Неојходно је да одемо.*

(9) *Nous avons peur qu'il n'ait pas mangé.* (француски)

(9a) *Бојимо се да није јео.*

3. Субјунктивне *да*-допуне, *pro* и *PRO*

Прво ћемо укратко дефинисати појмове *pro* и *PRO*, да бисмо касније њихове основне карактеристике показали на примерима, и то у светлу субјунктивне семантике, те односа српског и бугарског језика.

PRO је у теорији управљања и везивања термин за фонолошки неизражени „субјекат појединих инфинитива, генерисан у бази“ (Кристал 1999, s. v. *PRO*). Дакле, именичка фраза која је синтаксички активна, али која нема очигледну манифестацију назива се *велико PRO*, а карактеришу га обележја: [+анафорско], [+заменичко]. *PRO* се јавља у неуправљаним позицијама, а може зависити или бити контролисано од стране именичке фразе у (управној) реченици, па је тако *PRO* неопходно анафорично⁸ (в. Хагеман 1994: 253). У енглеском језику доводи се у везу са 'инфинитивним клаузама', а у српском се ради о одређеним изразима са инфинитивом (и другим неличним глаголским облицима), конструкцији *да* + презент или *да*-клаузи које представљају допуну управном глаголу, односно предикату главне реченице.⁹ У тим реченицама субјекат несамосталне клаузе је неискazan, али синтаксички активан, јер интерагује са осталим конституентима у реченици.

(Мало) *pro* је термин који у теорији управљања и везивања означава „неанафорски нулти (фонолошки празан) проминал, [...] обично везан за субјекатску позицију у финитним клаузама у *pro*-изостављајућим језицима, идентификује се помоћу морфолошких обележја присутних у реченици“ (Кристал 1999, s. v. *pro*). За разлику од *PRO*, *pro* није везано у локалном домену и карактеришу га обележја: [-анафорско], [+заменичко], што значи да увек дозвољава да га веже било који могући антецедент, осим најлокалнијег (*Стеван_i пише про_j*). Основна разлика између *pro* и *PRO* јесте обележје [-/+ анафора], док за оба важи [+проминал]. *PRO* има локалног антецедента (осим *PRO_{arb}*) и не сме бити управљано од стране другог елемента, што не важи за *pro*. Све релевантне граматичке категорије *pro* у српском и бугарском видљиве су посредством глагола, односно предиката (лице, број, род).

Употребу *PRO* и *pro* илуструјемо примерима 10–13, у којима је видљиво да *PRO*, будући анафорично, мора бити идентично најближем це-командујућем реферишућем изразу, док *pro* не мора.¹⁰ Што се тиче синтаксичког субјунктива

8 Није могуће да *PRO* буде контролисано од стране експлетивне заменице, па самим тим реченице попут оне коју Лилијан Хагеман наводи нису граматичне: **There occurred three more accidents without PRO being any medical help available on the premises* (Хагеман 1994: 279). То такође показује зашто се као субјекат *да*-допуне безлично употребљених глагола (уз које стоји *pro_{ex}*) јавља *pro*, а не *PRO*.

9 Овде у рад уводимо појам *контролних глагола*. То су управо глаголи који дозвољавају само *PRO* (а никад *pro*) у допуну, јер је *PRO* контролисана празна категорија.

10 Свуда где помињемо *pro*, подразумевамо да може бити замењено исказаном заменицом или именичком фразом. Наравно, од овога изузимамо *pro_{ex}*.

израженог *ga*-допунама у српском и бугарском језику, важна сличност је постојање две подврсте према типу нултог субјекта који постоји у *ga*-допуни. То је Илијана Крапова приметила за бугарски језик (1998), а ми ова два типа субјунктива не именујемо нумерички, већ их називамо субјунктив *pro* типа (в. 10, 11) и субјунктив *PRO* типа (в. 12, 13). С обзиром на тежњу експлицитних субјеката да заузимају положај непосредно иза/испред *ga* у ова два језика, и фонолошки нереализоване субјекте *pro*/*PRO* у српском бележимо иза *ga* (в. пример 10, 12), а у бугарском испред њега (в. 11, 13).

(10) *Петџар_i жели ga pro_i/он_i оде.*

(11) *Петџџр_i иска pro_i/џој_i ga оџиџде.*

(12) *Петџар_i џокушава ga PRO_i/он_i*он научи лекџију.*

(13) *Петџџр_i се оџиџва PRO_i/џој_i*џој ga научи урока.*

Опозиција *pro*–*PRO* има конкретну дистинктивну улогу у вези са синтаксичким субјунктивом, односно субјунктивним *ga*-допунама у језицима попут српског и бугарског, а од аргументске структуре самог глагола зависи да ли ће се у субјунктивној допуни наћи *pro* или *PRO*. Глаголи који захтевају допуну *pro* типа субјунктива (в. пример 10 и 11) јесу они попут: *џребџџи/џрџбџва, вероваџџи/вџрџвам, наџџџи_се/наџџџам_се, желеџџи/искам* и сл., док су глаголи који захтевају допуну *PRO* типа субјунктива (в. пример 12 и 13): *моџи/моџа, усџеџџи/усџџџвам, џокушаваџџи/оџиџџџвам_се* и сл.

У вези са односом *pro* и *PRO* типа субјунктива, наводимо једну разлику која се тиче употребе двеју поменутих нултих заменица: У српском глагол *мораџџи* може бити употребљен лично (14б) или безлично (14а), отуда и разлика у значењу деонтичко–епистемичко. Епистемичко значење има реченица 14а, а деонтичко 14б. У првој се наводи јака претпоставка на основу знања о свету, а у другој је присутна јака неопходност за извршење радње с обзиром на околности (о односу ових модалних глагола у српском и бугарском језику видети више у: Јанић 2013).

(14а) *pro_{ex} Мора ga су pro џијани.*

(14б) *Радниџи_i/pro_i морају рано ујуџџу ga PRO_i усџџану за џосао.*

Уз пунозначни глагол у оквиру *ga*-допуне лично употребљеног глагола *мораџџи* налази се *PRO* као нулта категорија у функцији субјекта, а када је глагол *мораџџи* употребљен безлично, уз пунозначни глагол стоји *pro*. Са друге стране, у бугарском глагол *џрџбџва* као семантички еквивалент српског *мораџџи* има само безличну употребу. Отуда варијација између *pro* и *PRO* типа субјунктива.

Иако је једна од употреба *PRO* уз инфинитив глагола, већ смо у наведеним примерима видели да није једина и да *PRO* имају и језици без морфолошког облика инфинитива, попут бугарског. Будући да у бугарском обележја [+нулто време] (презент), [+Agr] (лице, број) представљају минималну финитну спецификацију глагола, глаголи непотпуног значења допуњују се пунозначним глаголом са наведеним обележјима, што објашњава и употребу *PRO* уз њега, на шта скреће пажњу Илијана Крапова (1998: 85).

Глагол који као допуну тражи *pro* тип субјунктива дозвољава да се субјекат допуне разликује од субјекта управног глагола и да буде исказан (15а, 15б).

(15а) *Желим ga Петџар куџи јабуке.*

(15б) *Искам Петџџр ga куџи јабџли.*

Код групе глагола која захтева допуну PRO типа субјунктива то није случај (16а, 16б), што директно произлази из карактеристика ових нултих заменица.

(16а) **Стиван може да кројач сашије хаљину.*

(16б) **Стиван може шивач да шије рокља.*

У вези са PRO типом субјунктивних *да*-допуна, подразумева се интенционалност радње. Употреба неинтенционалних глагола доводи до неграматичности, како наводи Крапова (1998: 79), или, још прецизније речено, до бесмислених реченица:

(17) *Петшар_i ће покуша_{ти} да PRO_i помогне Марку.*

(17а) *Петш_р_i ће се ош_{ти}а PRO_i да помогне на Марку.*

(18) #*Петшар_i ће покуша_{ти} да PRO_i по_{ст}и_ане десет_и метшара висок.*

(18а) #*Петш_р_i ће се ош_{ти}а PRO_i да с_ти_ане десет_и метшара висок.*

Таквих тематских ограничења нема у вези са *pro*, које у позицијама које ћемо навести може бити замењено лексичком фразом (19, 19а; 20, 20а). Богатији семантички садржај везује се управо за *pro*:

(19) *Петшар_i жели да pro_i/он_i/Стиван помогне Марку.*

(19а) *Петш_р_i иска pro_i/он_i/Стиван да помогне на Марку.*

(20) *Петшар_i жели да pro_i/он_i/Стиван по_{ст}и_ане десет_и метшара висок.*

(20а) *Петш_р_i иска pro_i/он_i/Стиван да с_ти_ане десет_и метшара висок.*

4. Субјунктивне *да*-допуне и управни глаголи

Илијана Крапова (1998: 74) наводи да једну групу субјунктивних *да*-допуна чине оне које допуњују модалне глаголе попут епистемичких: *нада_{ти} се/нада_вам се*, *верова_{ти}/вярвам*, волунтативних: *желети/желая*, *х_тети/искам*, док другу групу сачињавају оне уз контролне глаголе типа: *уме_{ти}/умея*, *мо_{ћи}/мо_{га}*, *покуша_{ти}/ош_{ти}вам се*, *забравити/заб_рвам*, *ус_тети/ус_тявам*, па и уз аспектуалне глаголе попут: *по_чети/за_йочвам*, *на_ста_вити/прод_гл_жвам*, *прес_та_вити/с_тирам*. За све њих карактеристично је да и у српском и у бугарском могу имати *да*-допуну. У бугарском пак постоје глаголи који дозвољавају употребу и *че* и *да* (глаголи веровања: *прет_по_{ст}ав_ляти/пред_по_ла_жам*, *мис_лити/мис_ля*, *верова_{ти}/вярвам*, *нада_{ти} се/нада_вам се* и сл.), с тим што код њих постоји одређена семантичка разлика:

(21) *Петш_р се на_дя_ва че Иван е дош_л вече.*

(22) *Петш_р се на_дя_ва Иван да е дош_л вече.*

Илијана Крапова (1998: 88) објашњава да субјунктивна реченица типа (21) означава „говорникову приврженост истини и чињенично стање уграђене пропозиције“, док субјунктив у примеру (22) изражава „говорничко уверење у могућу реализацију уграђеног догађаја“. Према томе, ми прву реченицу тумачимо тако да је у дискурсу садржај *че*-допуне прихваћен као нешто што ће се заиста десити, док је друга реченица пропозиционална, па је, самим тим, неизвесно да ли ће се садржај *да*-допуне реализовати, односно њен садржај у дискурсу није

шребашти, *шрябва* показаћемо на примерима (31), (32) и (33), а однос бугарског безличног *шрябва* и српског лично употребљеног глагола *морашти*, односно опозицију *pro*–*PRO* као субјекта *да*-допуна на примерима (33) и (34).

- (31) *pro_{ex}* *Не шрябваше pro да повишаваше шон...* (Капор, Зое: 14)
 (32) *pro_{ex}* *Није шребало да pro джете шон...* (Капор, Зое: 7)
 (33) *pro_{ex}* *Трябва pro да бѣда информирана.* (Капор, Зое: 114)
 (34) *[Ja/pro]_i*; *Морам да PRO_{i/r}*; *будем обавештена!* (Капор, Зое: 69)

5. Субјунктивне *да*-допуне модалним глаголима и уметање адвербијала

У литератури наилазимо на став да код модалних глагола адвербијалне одредбе не могу заузети позицију између *да* и пунозначног глагола, већ се искључиво налазе пре или после *да*-конструкције: „Разлика [између модалних и модалитетних глагола] састоји се само у томе што код модалитетних глагола додаци (темпорални, локални, узрочни и др.) могу да стоје пре *да* + презент конструкције – као код модалних глагола – али се чешће јављају у оквиру саме *да* + презент конструкције[,] што је код модалних глагола немогуће“ (Мразовић–Вукадиновић 2009: 190):

- (35) *Може суштра да дође.*
 (36) *Може да дође суштра.*
 (37) **Може да суштра дође.*¹³

Примери које Павица Мразовић (2009: 190) наводи да би илустровала синтаксичко понашање модалних и модалитетних глагола у односу на додавање адвербијала су:

- (38) *Он мора данас да пуштурује.* [*морашти* – модални глагол]
 (39) **Он мора да данас пуштурује.*
 (40) *Он намерава данас да пуштурује.* [*намеравашти* – модалитетни глагол]
 (41) *Он намерава да данас пуштурује.*

Претпоставили бисмо да се оваква одступања (в. 37, 39) од прописаног реда речи искључиво везују за колоквијалне реченице, попут примера 42–44, које смо пронашли Гугл претрагом.

- (42) *Сад је 5 ујутро, а шреба да суштра радим.*
 (43) *Треба да суштра идем на неку прославу.*
 (44) *Треба да суштра одем у СУП и да вадим нову личну каршу.*

И на основу шире интернет претраге, учили смо да се адвербијалне одредбе јављају у оквиру *да*-допуна модалним глаголима. Првом Гугл претрагом низа *шреба да суштра* добили смо чак 618.000 подударана, а сваком наредном све ви-

¹³ У наставку рада показаћемо када је и због чега је овакав ред речи заправо граматичан у српском језику, и од којих фактора то зависи, те указати на разлику између српског и бугарског. Могућношћу уметања адвербијала у *да*-допуну модалним глаголима *шребашти*, *морашти*, *моћи*, као и факторима који утичу на то бавили смо се у ранијим истраживањима (в. Јанић 2012). У вези са тим, квантитативне податке добијене Гугл претрагом наводили смо и у раду Јанић 2013, у коме смо и проширили број посматраних уметнутих адвербијала у српском језику, посматрајући паралелно *да*-допуне глагола *шребашти* и *морашти*.

ше.¹⁴ Потврђени су и примери из новинарског стила, од којих наводимо неколико њих:

(45) *Мандатар за састав нове владе и кандидати за министра унутрашњих послова Ивица Дачић (СПС) шреба да сушра на седници парламента предложи програм и састав владе. (Прес онлајн, 25. 7. 2012, <http://www.pressonline.rs/info/politika/234174/izbor-nove-vlade-sutra-u-parlamentu.html>)*

(46) *Добровољци који желе да помоћу у чишћењу снега шреба да сушра дођу на Трг слободе у 8.30h и за што ће добити дневницу, рекао је градоначелник Ново̄ Сада Иџор Павличић. (Naslovi.net, 5. 2. 2012, <http://www.naslovi.net/2012-02-05/radio-021/dnevnice-za-ciscenje-snega-i-u-novom-sadu/3157422>)*

(47) *Радници шреба да сушра до 13 часова дођу у Велику салу Скупшћине опшћине, где би морали сви, без обзира ко су им адвокати, да дају нову пуномоћ. (РТВ Панчево, 26. 5. 2010, <http://rtvpancevo.rs/Vesti/Ekonomija/qtrgoproductq-steaj-ili-reorganizacija.html>)*

(48) *У Бриселу стално заседа Савети НАТО који, на предло̄ Војно̄ комитета, шреба да сушра или у ушорак усвоји „изврину наредбу“ за моћуе уклучивање атлантских савезника у операцију у Либији. (Мондо, 20. 3. 2011, http://war.mondo.rs/preview_story/125422)*

Тежња из већ наведене генерализације (ради се о тврђењу Павице Мразовић) да се у српском језику адвербијалне одредбе не употребљавају у оквиру *да*-допуне модалним глаголима, у бугарском је и у пракси у потпуности испоштована, што потврђује и Гугл претрага.¹⁵ За низове типа *шрябва да ушре/шук/шам* није било релевантних резултата подударања.¹⁶ Насупрот томе, у српском резултати претраге нису потврдили поменути тврдњу о положају адвербијала. Претрага је дала резултате, и то за већину комбинација у великом броју. Обухватала је низове *шреба да (се) сушра/овде/шамо*, а број подударања, који се кретао од милион до нешто преко два милиона, упутио нас је на то да је ситуација у вези са адвербијалним одредбама у оквиру *да*-конструкција у савременом српском језику другачија од оне у бугарском и да се разликује од онога што се мислило да је случај у српском (в. Јанић 2012, Јанић 2013). Поред низова које смо навели, посматрали смо и оне са модалним глаголима *моћу/мога* и *морати* и уметањем адвербијала у њихове *да*-допуне. Уопштено, испитивали смо могућност јављања низа који чине: модални глагол + *да* + адвербијал.

Јављање адвербијалних одредби у оквиру *да*-допуне модалним глаголима у српском језику повезали смо са двама факторима (в. Јанић 2012: 86):

1) Хијерархијом лица (не)исказаног субјекта управног глагола (од про_{ex}, преко заменица 3. и 1. лица, па све до заменице 2. лица);

14 Под *подударањем* мислимо на резултате претраге за задати редослед. Што се резултата претрага тиче, прва претрага низа *шреба да сушра* извршена је 15. 4. 2012. године. Друга претрага истог низа (15. 5. 2012) указала је на још више примера: 957.000. Још је више потврда тада било за низ *шреба да овде*: 1.740.000. Трећа претрага (обављена 29. 12. 2012) за низ *шреба да сушра* дала је 2.510.000 подударања, а четврта (9. 1. 2013) 2.600.000. Према томе, закључујемо да код оваквих израза у српском језику постоји тенденција уметања адвербијала у *да*-допуну модалним глаголима.

15 У бугарском исто важи: „*да* мора бити стриктно суседно пунозначном глаголу који следи, за разлику од *че*, које не мора“ (Крапова 1998: 88).

16 Једноцифрен број подударања сматрамо занемарљивим (конкретно од ниједног до 5–6 подударања). Претрагу смо понављали више пута у периоду од априла до јуна 2012. године и у децембру 2012, а њихову фреквентност нећемо наводити за сваки од низова посебно (в. Јанић 2012 и 2013).

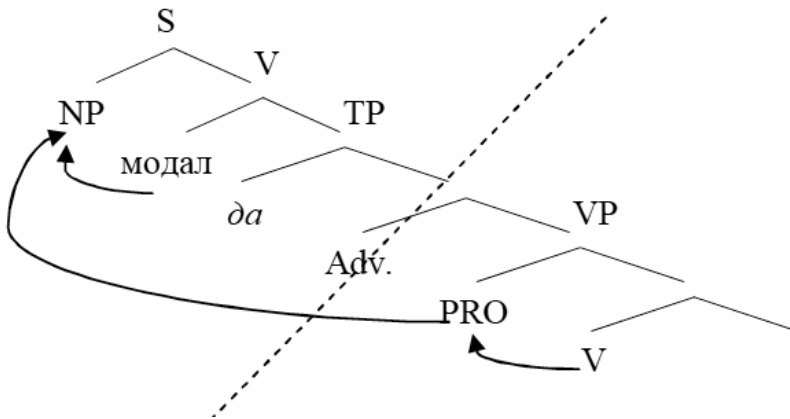
2) Хијерархијом модалности (од импликације слабе неопходности, преко јаке могућности, па све до јаке неопходности).

Дакле, експлетивност заменице у функцији субјекта управног/модалног глагола у српском језику омогућава употребу адвербијалне одредбе између *да* и пунозначног глагола у презенту. Тада уз пунозначни глагол стоји нулта категорија *pro*, јер је PRO искључено с обзиром на то да pro_{ex} не може управљати (великим) PRO: *pro_{ex}* *требала да сутира про* [*одем/одеши/оде/одемо/одећте/огу*].

Уз лично употребљен модални глагол јавља се именичка фраза, исказана заменица или *pro*, док уз пунозначни глагол у презенту стоји PRO. У односу на поменути исказану именичку фразу или (не)исказану заменицу уз управни глагол, PRO је анафорично и кореференцијално са њом: *pro_i* *морам/мораши/мора/морамо/мораште/морају да ћамо/овде/сутира PRO_{i/*j}* [*одем/одеши/оде/одемо/одећте/огу*]. Управо PRO онемогућава уметање адвербијалне одредбе у *да*-конструкцију, што је најизразитије у 2. лицу: **pro_i* *мораши/мораште да ћамо/овде/сутира PRO_i* [*одеши/одећте*]. У таквим случајевима постоји јак ефекат локалности (у теорији дефинисане кроз услов најкраће везе, *Minimal Link Condition*) између *pro* (или исказане именичке фразе) и за њих везаног PRO, па је адвербијал уметнут у *да*-конструкцију сметња, што ћемо представити и синтаксичким стаблом (слика 1) за реченице типа (49).

Супротне тенденције за могућност уметања адвербијала у *да*-допуну модалним глаголима показаћемо синтаксичком анализом примера (49) и (50). Први пример представља низ који чини лично употребљени модални глагол *морашти* у 2. лицу¹⁷ + *да* + адвербијал, а други низ представља спој: безлично употребљени модални глагол *требати* + *да* + адвербијал.

(49) **Мораши да сутира/овде/ћамо [гођеш/научиши/ћазиши...]*.

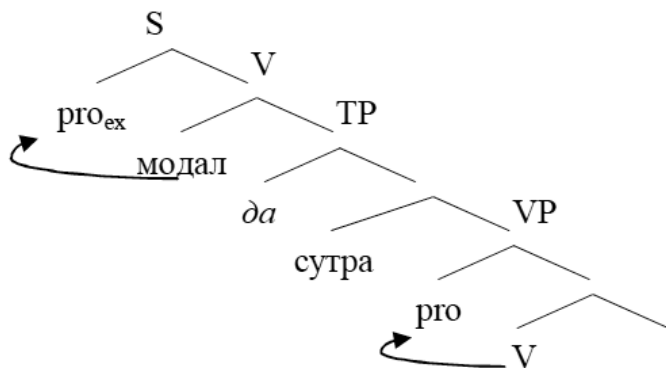

Слика 1: Синтаксичка анализа примера (49)

Поред слике 1, наводимо и синтаксичко стабло за реченице попут примера 50 (слика 2) да бисмо показали да између pro_{ex} и *pro* нема локалности, па самим тим не постоји сметња за уметање адвербијала одмах након *да*.

17 Нема разлике када је у питању граматичка категорија броја.

(50) Треба *да* сутра/овде/тџамо [гоћем/гоћеш/гоће/гоћемо/гоћеџе/гоћу].

Слика 2: Синтаксичка анализа примера (50)

Разлику између српског и бугарског у вези са положајем адвербијала након *да* из *да*-конструкције објашњавамо положајем *про*/*PRO*. У бугарском померање празне категорије у функцији субјекта испред *да*, односно такав њен положај, има у свим случајевима за последицу немогућност уметања адвербијала између *да* и пунозначног глагола, јер, како и Илијана Крапова (1998: 88) примећује, *да* у бугарском захтева „стриктну суседност у односу на пунозначни глагол“.

6. Закључак

На крају рада издвајамо све сличности и разлике у изражавању синтаксичке субјунктивности *да*-допунама о којима је било речи у два генетски сродна језика – српском и бугарском. Сличности су очекиване, а огледају се у постојању два типа субјунктивних *да*-допуна, с обзиром на њихов (нулти) субјекат: субјунктив *про* типа и субјунктив *PRO* типа. Еквиваленти српском *да* као субјунктивном маркеру у *да*-допунама у бугарском су *да* и *че*. С тим у вези, уочили смо да све бугарске *да*-допуне као еквивалент у српском могу имати *да*-допуну, али да обрнуто не важи – јер у бугарском постоје *че*-клаузе. Још једна сличност у изражавању субјунктивности *да*-допунама у ова два језика јесу исти управни глаголи који се уз њих јављају.

Разлике у српском и бугарском језику у вези са субјунктивним *да*-допунама огледају се у положају њихових субјеката (*PRO* и *про* типа) – у српском непосредно након *да*, а у бугарском пре њега. Затим, српски и бугарски разликују се у могућности уметања адвербијала у *да*-допуну модалним глаголима – први језик то дозвољава, уз одређена ограничења, док други то ни у једном случају не дозвољава. Још једна разлика на коју смо у раду указали јесте да бугарском модалу *џряб-ва*, који има безличну употребу у бугарском, у српском одговарају два еквивалента: *џребати* и *морати*. Први, којим се исказује слаба неопходност извршења одређене радње, у стандардном српском језику употребљава се доминантно безлично. Други, којим се исказује јака неопходност, пак има доминантно личну употребу, али се може употребити и безлично.

Извори

- Капор, Момо. *Фолиранџи*. http://www.baneprevoz.com/e-knjige/Момо-Капор-Foliranti_2372/. 7. 3. 2012.
- Капор, Момо. *Зое*. http://www.baneprevoz.com/e-knjige/Момо-Капор-Zoe_2375/. 7. 3. 2012.
- Капор 2002а: М. Капор, *Зое* (прев. Хари Стојанов), Варна: Софтис.
- Капор 2002б: М. Капор, *Фолиранџи* (прев. Хари Стојанов), Варна: Софтис.

Литература

- Бужаровска, Елени, Олга Мишеска Томић. Subjunctive Relatives in Bulgarian and Macedonian. http://www.manu.edu.mk/cal/Morpho-syntactic%20similarities/008_Buzarovska_Miseska%20Tomic.pdf. 29. 11. 2011.
- Јанић 2012: А. Јанић, *Категорија субјункџива у српском и буџарском језику – уџоредно проучавање*, одбрањени мастер рад, Ниш: Филозофски факултет у Нишу. http://www.academia.edu/2006138/Kategorija_subjunktiva_u_srpskom_i_bugarском_-_uporedno_proucavanje
- Јанић 2013: А. Јанић, *Модални глаголи морати, требаџи, треба и могуџи светови, у: Просџор и време у кулџури Буџара и Срба*, Велико Трново: Филолошки факултет Великотрновошког универзитета „Св. св. Кирил и Методиј“, у штампи.
- Крапова 1998: I. Kravova, Subjunctive Complements, Null Subjects and Case Checking in Bulgarian, *Working Papers in Linguistics*, 8/2, Venice, 73–93.
- Крапова 2001: I. Kravova, Subjunctives in Bulgarian and Modern Greek, in: Maria Luisa Rivero and Angela Ralli (eds.), *Comparative Syntax of Balkan Languages*, Oxford: Oxford University Press, 105–126.
- Кристал 1999: D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike* (prev. I. Klajn, B. Hlebec), Beograd: Nolit.
- Мразовић–Букадиновић 2009: П. Мразовић, З. Букадиновић, *Грамаџика српскоџ језика за сџранице*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књиџарница Зорана Стојановића.
- Сочанац 2011: T. Sočanac, Subjunctive in Serbian/Croatian, *Generative Grammar in Geneva*, 7, Geneva, 49–70.
- Терић 2009: G. Terić, *Sintaksa italijanskog jezika*, Beograd: Filološki fakultet.
- Тополињска 2007: З. Тополињска, *Полски ~ македонски: џрамаџичка конфронџација*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Фаркаш 1992: D. Farkas, „On Obviation“, in Ivan Sag, Anna Szabolcsi (eds.), *Lexical Matters*, Stanford University: CSLI, 85–109.
- Хагеман 1994: L. Haegeman, *Introduction to Government and Binding Theory*, Oxford–Cambridge: Blackwell.

**SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN THE SUBJUNCTIVE
DA-COMPLEMENTS IN SERBIAN AND BULGARIAN**

Summary

The subject of this paper is the comparison between the subjunctive *da*-complements in Serbian and Bulgarian, as a syntactical mean for expressing the subjunctive meaning, akin to the subjunctive meaning expressed by morphological subjunctive in languages such as French, Italian and Spanish. Regarding the fact that Serbian and Bulgarian belong to the South Slavic language family, similarities are expected. The first one

is that there are two types of subjunctive *da*-complements in these languages: the subjunctive of pro-type and the subjunctive of PRO-type. The second one is the fact that there are the same verbs of the main clause which require the subjunctive *da*-complement, for the following meanings: necessity, wish, command, etc. All the Bulgarian *da*-complements correlate with *da*-complements in Serbian, but not vice versa, since Bulgarian also has *če*-clauses, which can have subjunctive meaning as well. Specific Bulgarian verbs, such as *mislja*, can have a complement with both *če* and *da*. Concerning the subjects of *da*-complements, regardless of their form (pro, PRO, an overt pronoun or a noun phrase), in Bulgarian they are immediately preceding *da* and in Serbian they are immediately following it. Precisely that fact is in connection with the possibility of inserting an adverbial in a *da*-complement of a modal verb in Serbian, with some limitations, while there is no confirmation of such a phenomenon in Bulgarian.

Key words: subjunctive, *da*-complements, null subject, pro, PRO

Aleksandra A. Janić

Тања З. Русимовић¹*докторанд Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу*

РЕСТРИКТИВНОСТ АДЈЕКТИВНИХ КЛАУЗА СА ВЛАСТИТОМ ИМЕНИЦОМ У АНТЕЦЕДЕНТУ

Именски изрази који садрже властиту именицу сматрају се непосредно референцијално одређеним именским изразима. То значи да ће након антецедента који у свом саставу има властиту именицу уследити нерестриктивна адјективна клауза. Међутим, адјективна клауза биће рестриктивна када својим садржајем реферира на подскуп скупа означеног властитом именицом у антецеденту која означава колектив или када властита именица може упућивати на више јединичних ентитета, а адјективном клаузом се издваја један. Такође, у анализи полазимо од чињенице да властита именица у антецеденту може имати исту екстензију као и адјективна клауза, али различиту интензију. То су ситуације када се због временског ограничења издваја фаза у метаморфози референта као континууму различитих интензија (дијахрона перспектива) или имамо истоветност испољавања различитих интензија у различитим контекстима (синхронијска перспектива). У оба случаја адјективна клауза је рестриктивна.

Кључне речи: адјективна клауза, властита именица, (не)рестриктивност, екстензија, интензија

1. Увод

Властите именице/имена (*nomen proprium*) представљају посебну категорију именица које немају опште значење, односно „семичка структура личног имена је, за разлику од апелатива, ‘празна’“ (Ковачевић 2000: 79). Под властитим именицама подразумевају се антропоними (лична имена и презимена), топоними (називи места), етници (називи становника насељених места или крајева), етроними (имена народа), као и називи институција и организација, празника, уметничких дела, докумената и др. Властите именице имају јединствену и личну референцу. Ако *деноминацију* одређујемо као стабилне односе између лексема и класе коју лексема означава у ванјезичкој стварности, а *референцију* као употребу лексема са циљем да се ентитет означи/идентификује, онда су у случају властитих имена денотат и референт изједначени (в. Лајонс (Lyons), 1977). Тако се именски изрази који садрже властиту именицу сматрају непосредно референцијално одређеним именским изразима (Пипер и др. 2005: 51). То значи да ће након антецедента који у свом саставу има властиту именицу уследити нерестриктивна адјективна клауза како тврде на основу својих истраживања (Дмитријев 1961: 357, Тополинска 1981: 8, Лехман 1984: 27, Кордић 1995: 66). У овом раду анализирамо властите именице у функцији независног дела синтагматског антецедента и с тим у вези услове под којима се остварује рестриктивност адјективне клаузе.

1 tanjarusimovic@yahoo.co.uk

2. Рестриктивност и нерестриктивност релативних клауза

2.1. Када говоримо о семантичкој разлици која постоји између релативних реченица, говоримо, у ствари, о разлици у односима између антецедента и релативне клаузе, тј. о дихотомији *рестриктивности/нерестриктивности*. Када релативна клауза не спецификује значење антецедента јер је оно већ спецификовано, тако да се релативна клауза може анулирати без промене смисла надређене клаузе, говоримо о нерестриктивној релативној клаузи. Када релативна клауза спецификује значење антецедента, односно из класе се издваја поткласа, а исказ надређене клаузе важи само за поткласу спецификовану релативном клаузом, реч је о рестриктивној релативној клаузи. Анулирање релативне клаузе довело би до промене смисла надређене клаузе (в. Михаиловић (1973: 164–165) и Кордић (1995: 25–30)).

2.2. Традиционално се под термином *одређености/неодређености* подразумевају познатост/непознатост, поменуто у предходном тексту. Станојевић је прецизнији истичући да се одређени и неодређени именски изрази могу употребити референцијално и неререференцијално, али „тек у домену референцијалних употреба одређеност номиналне синтагме подразумева познатост, док неодређеност подразумева непознатост њихових референата“ (Станојевић 2010: 125). Међутим, полазиште у овом раду је став „да ни у оквиру референцијалне употребе лингвистичка категорија одређеност/неодређеност и когнитивна категорија познатост/непознатост нису еквивалентне, тј. не могу се изводити једна из друге. То значи да поред тога што познатост именски израз чинити одређеним, именски израз може бити одређен, а да је ипак непознат (ситуације када ентитет, иако идентификован, није познат - *неки Пера Перућ*)“ (Русимовић 2012: 153).

Такође, када је о одређености реч, треба поменути став аутора Арсенијевић/Станковић (2009: 246), који поред познатости за категорију одређеност везују и *јединствености, специфичности, као и временску неограђености*. За нас је релевантно и дефинисање одређене референцијалности које узима у обзир и говорника и саговорника. Тако да о одређености говоримо и „ако контекст омогућава говорном лицу: 1) да идентификује индивидуу на коју упућује именска синтагма и 2) да закључи да је и саговорник идентификовао исту индивидуу“ (Станојевић 2010: 128).

У анализи, најпре, полазимо од чињенице да лингвистичка категорија *одређености* није еквивалентна когнитивној категорији *познатости* и у вези са тим класификујемо ексцерпиране примере на оне у којима након властите именице у антецеденту следи нерестриктивна адјективна клауза, али издвајамо нерестриктивне клаузе парентетичког и континуативног² типа.

3. Нерестриктивност релативне клаузе са властитим именицама у антецеденту

3.1. Нерестриктивне клаузе парентетичког типа

Нерестриктивне релативне клаузе парентетичког типа најчешће су уметнуте у надређену клаузу, носе споредну информацију и ближе су пресупозицији. Њих је могуће изоставити, а да се не угрози информативност надређене клаузе.

2 Термине парентетички и континуативни тип клауза уводи Лехман (в. Lehmann 1984: 272–273).

Ова својства нерестриктивних релативних клауза парентетичког типа, у ствари, су својства свих нерестриктивних клауза.

3.1.1. Наведимо примере који потврђују наводе из литературе:

(1) А **Никола**, КОЈИ се најмање бавио Адамом, никад се није играо с њим, никад га није помиловао (Д. Ђосић, 167); **Санчез**, КОЈИ је у Каталонију стигао из италијанског Удинезеа, одиграо је две утакмице за првака Шпаније и постигао гол (Прес, 29. 9. 2011, 43).

(2) То, сада, није проблем, а када се деси у **Војводини**, КОЈА има дугу традицију вишејезичности, онда се то претвара у најгори могући линч (НИН, 22. 9. 2011, бр. 3169, 23).

Примери (1 и 2) илуструју нерестриктивни карактер адјективних клауза уз имена и/или презимена лица која су индивидуализирана самом властитом именицом. Властите именице или упућују на општепознате личности, или на већ поменуте ликове из дискурса књижевног дела. Ако бисмо властите именице заменили заједничким (*човек, слуга...*) адјективна клауза би се могла тумачити једино као рестриктивна, што недвосмислено показује да властите именице доприносе нерестриктивности адјективне клаузе јер реферирају на индивидуализацијом одређене референте.

3.1.2. Нејединичност у именском изразу у чијем су саставу властите именице може се исказати једино конјукцијом јер се већина властитих именица и не могу плурализовати³, што илуструју примери (3).

(3) Прослављени тренер следеће сезоне неће рачунати на **Тубака, Лешића и Смиљанића** КОЈИ су прошли припреме, али нису задовољили критеријуме тренера Пешића (Прес, 29. 9. 2011, 5); Име „илирство“ замењено је именом „југословенство“, захваљујући нарочито делатности **Штросмајера и Рачког**, КОЈИ су 1867. године основали у Загребу Југославенску академију знаности и умјетности (Ј. Скерлић, 10).

Без обзира на то што свака властита именица реферира на посебан ентитет, што значи да говоримо о хетерогеном скупу, адјективна клауза односи се на читав скуп, тј. на *својство* које је заједничко свим члановима скупа те ће адјективна клауза бити нерестриктивна.

3.1.3. Када су у питању властите именице које етикетирају припаднике одређеног народа или житеље насељених места (примери 4), онда је ситуација разнолика. Без обзира што се пишу иницијалним великим словом, семантички су ближи заједничким именицама него властитим.

(4) **Арапин**, КОЈИ је био у собици са женом, прилази и мислећи да је он био изабрао најлепшу, а да ће тако заслужити бакшиш, нуди нам своју (Р. Петровић, 126); Све расе, почевши од **Аполоноваца**, КОЈИ су име добили по лепоти својих младића па до Бамбара, настањене су по фантастичним бело окреченим кућицама (Р. Петровић, 17).

³ Могућа је плурализација властитих именица (Маје, Марије, Мораве...) док се неке властите именице никад не плурализују (Ђорђе, Марко, Павле...).

Када властита именица као антецедент реферира на индивидуализованог представника народа (*Арајин*) или генерички, на све представнике народа (*Ајо-лонци*), а адјективна клауза се не односи на подскуп референата именованих властитом именицом, говоримо о нерестриктивној адјективној клаузи парентетичког типа.

У илустрованим примерима (1–4) адјективну клаузу је могуће анулирати, што ћемо показати на примеру (4):

Све расе, почевши од **Аполоноваца**, КОЈИ су име добили по лепоти својих младића па до Бамбара, настањене су по фантастичним бело окреченим кућицама. [←Све расе, почевши од **Аполоноваца** па до Бамбара, настањене су по фантастичним бело окреченим кућицама.]

Реконструисана реченица је информативна и без адјективне клаузе, односно, адјективна клауза је носилац садржаја који је редундантан за надређену клаузу.

3.2. *Нерестриктивне релативне клаузе континуативног типа*

За нерестриктивне релативне клаузе континуативног типа карактеристично је да се текстосемантички понашају као самосталне предикације и доприносе изградњи дискурса, информативно су једнако вредне као и надређена, тако да њиховим изостављањем надређена клауза губи на информативности.

(5) Поред Ђурића и његове девојке у експлозији је повређена и **Љубица Ј.** (68), КОЈА је седела на оближњој клупи (Прес, 29. 9. 2011, 21).

(6) Остатак дана проведох цртајући **Кауру**, КОЈА је необично живописно село (Р. Петровић, 79)

Примери (5 и 6) садрже одређене антецеденте, али ширем аудиторијуму непознате референте властитих именица у антецеденту. То значи да је ентитет именованем издвојен и одређен, али је непознат у дискурсу, познатим га чини адјективна клауза која јесте нерестриктивна, али представља континуативни тип нерестриктивних клауза, тј. доприноси изградњи дискурса, тако да њиховим изостављањем надређена реченица губи на информативности. Дакле, ови примери илуструју наш став да одређеност референта нужно не значи и познатост, тј. лингвистичка категорија одређености није еквивалентна когнитивној категорији познатости.

У том смислу занимљиви су примери (7):

(7) Помињу „велике губитке“, али и нервозу због тога да ли је „макнут или није макнут“ **извесни Јан**, КОЈИ је тада већ ухапшен - објаснио је садржај разговора тужилац Саша Иванић (Курир, 29. 9. 2011, 42); За министра финансија узели смо **неког Перицу из шрећез разреда основне школе**, КОЈИ је још носио натраг разрезане панталоне, кроз КОЈИ је разрез стално висио реп од кошуље, КОЈИ је само недељом до подне могао бити нешто чист (Б. Нушић, 27).

У овим примерима у антецеденту се уз властиту именицу налази неодређени детерминатор *неки* и лексема *извесни*⁴ којима се показује да за одређеност референта именичког појма није кључан идентитет, тј. не придаје се значај идентификованом ентитету већ неком својству (специфичности) које је за надређену клаузу релевантно и ново у дискурсу. Тако поново говоримо о нерестриктивној клаузи континуативног типа.

У нашем разнофункционалном корпусу издвајамо и следећу групу примера:

(8) Али сада без деце живота нема - каже **Јаблан**, *КОЈИ тврди да неће одустати од штрајка све док деца не дођу кући* (Прес 29. 9. 2011, 21). Ново име 45. Битефа је *млада љариска редишељка Жизел Вјен ЧИЈА ће представа „Извињавам се” („И Апологизе”) бити изведена вечерас у 20 часова на сцени Позоришта на Теразијама, као друга премијера у званичној селекцији* (Политика, 14. 9. 2011, 23).

У примерима (8) адјективном клаузом реферира се о актуелном, новом садржају, релевантном надређеној клаузи, о чему сведочи употреба презента (пример 1) или футура (пример 2) без обзира да ли је референт у антецеденту (*Јаблан* или *млада љариска редишељка Жизел Вјен*) познат или непознат комуникаторима. То значи да адјективна клауза доприноси изградњи дискурса.

Узимајући у обзир примере (4–8) можемо илустративно реконструисати пример (8.2) тако што ћемо анулирати адјективну клаузу:

Ново име 45. Битефа је *млада љариска редишељка Жизел Вјен ЧИЈА ће представа „Извињавам се” („И Апологизе”) бити изведена вечерас у 20 часова на сцени Позоришта на Теразијама, као друга премијера у званичној селекцији.*

[←Ново име 45. Битефа је *млада љариска редишељка Жизел Вјен.*]

Реконструисана реченица је граматична, али ће бити информативно потпуна и самим тим комуникативно актуелна са адјективном клаузом.

4. Рестриктивне релативне клаузе са властитом именицом у антецеденту

4.1. Фокус нашег рада јесу рестриктивне клаузе уз властите именице у антецеденту. С тим у вези наводимо примере у којима властита именица може реферирати на скуп ентитета, тако да се адјективном клаузом издваја подскуп референата (9) или је то индивидуализовани референт (10):

(9) Доситеј је правдао те мере, умиривао **Србе** *КОЈИ су се бунили*, питао их каква смисла има »празновати и у лености и нераденију целу трећу част године за толико мноштво светковина губити«, и уверавао их »да у светковању толиких светаца ниједна длака православија не стоји« (Ј. Скерлић, 76); Поред најбројнијих Авганистанаца, све више је **Сомалијанаца** *КОЈИ беже од рата, терориста, беде и глади* (Прес, 29. 9. 2011, 14).

Наведени примери (9) имају властиту именицу која означава припаднике народа, али адјективном клаузом реферира се на подскуп референата означених

⁴ За лексеме *неки*, *један* и *извесни* у оваквој употреби М. Ивић користи термин индиферентив (Ивић 2000:143).

властитом именицом, тј. адјективна клауза може се читати једино као рестриктивна. Да је наша констатација тачна показују и примери када уз властиту именицу у антецеденту мора бити детерминатор који анафорички упућује на подскуп референата означених властитом именицом да би адјективна клауза била нерестриктивна. На тај начин адјективна клауза јесте кореферентна са антецедентом (нпр. Из реда **тих Рачана**, КОЈИ су тако настављали стару српску писменост, јавило се неколико писаца који чине прелаз ка новој писмености (Ј. Скерлић, 24)).

(10) **Она Драгана ШТО живи код Сава-центра**. (forum.krstarica.com/showthread.php/295200page5/ 29 јун 2009) У његову част Војска Републике Српске установила је **Орден за заслуге у рату КОЈИ носи Тепићево име** (Курир, 29. 9. 2011, 46).

Примери (10) илуструју употребу властите именице када она значи идентификацију, али не и јединственост (има више особа чије је име *Драгана* и више *ордена за заслуге у рату*). Чак ни за саговорнике референт властите именице не мора бити јединствен (могу познавати више особа чије је име *Драгана*). Зато је за идентификацију референта антецедентове синтагме релевантна катафоричка референца детерминатора *она* (10.1) којом се идентификација постиже рестрикцијом до нивоа да је референт познат учесницима у комуникацији.

4.2. У разграничавању рестриктивних од нерестриктивних адјективних клауза ослањамо се и на Фрегеово⁵ раздвајање референце од смисла, тј. екстензионалног од интензионалног⁶ значења. Ово раздвајање уграђено је у темеље савремене семантике⁷. То значи да постоје многе заједничке конотације које се везују за неко конкретно властито име (интензионо значење), за разлику од екстензионалног значења, тј. чињеничног реферирања (Лајонс (Lyons 1995: 294–301).

У овом раду неки сегменти истраживања базирани су на чињеници да два израза која имају исту референцу (екстензионално значење) могу имати различит смисао (интензионално значење). Како у анализи посматрамо адјективну клаузу и њен антецедент, то значи да кад антецедент и адјективна клауза реферирају на исти ентитет, тј. имају исту екстензију, а уколико интензија није иста, тј. издваја се својство истог ентитета које је актуелно, онда ће адјективна клауза бити рестриктивна (нпр. **То исто сунце ШТО је на нашим ширинама добри и мили друг**, под **ЧИЈОМ** се топлотом пријатељства расцветава наша крв, *овде* је за

5 Готлоб Фреге (Gottlob Frege (1848–1925) немачки математичар, творац модерне логике и филозофије језика.

6 Ови термини из филозофије и логике, често се користе у теоријском оквиру за лингвистичку семантику, у којој се термин екстензија „односи се на класу ентитета на које се нека реч исправно примењује. На пример, екстензија (или „екстензионо значење“) назива *цвети* јесте списак свих ентитета на које се тај назив односи, нпр. *невен, ружа, каранфил...*“ (Кристал 1985: 61). Термин интензија употребљава се „да означи скуп дефинишућих својстава којима се одређује применљивост неког термина. На пример, „ноге“, „равна површина“ итд. одређују интензију именице *сто*, (...) (Кристал 1985: 102).

7 Парафразираћемо познати Фрегеов пример: *Звезда зорњача је звезда вечерњача/Звезда зорњача је звезда зорњача/Звезда зорњача није звезда зорњача/већ планетина*. Овде је реч о логички истовредним изразима, јер и звезда зорњача и звезда вечерњача реферирају на исти ентитет - на планету Венеру, али различито јер немају исти смисао, тј. интензионално значење.

белца највећи душманин, једини непријатељ који га прати у стопу и с ким се не може измирити (Р. Петровић, 22)).

Екстензија референта на који се упућује властитом именицом представља идентитет тог референта. Теоретичар Ерик Ериксон под термином идентитет подразумева „1. Запажање самоистоветности и непрекидности човековог постојања у времену и простору; 2. Опажање чињенице да други људи запајају и признају ову чињеницу“ (Требјешанин 2001: 179). У Пијажеовој теорији одређење је прецизније, тако да идентитет представља „схватање суштинске самоистоветности непроменљивости неке количине или скупа, без обзира на промену облика или распореда чланова“ (Требјешанин 2001: 179). Из наведеног произлази да уколико екстензија референта властите именице представља његов идентитет, онда интензије референта властите именице представљају фазу, временски су ограничене (дијахрона перспектива) или зависе од контекста који изискује одређену интензију, тако да референт може да испољи више интензија истовремено (синхронијска перспектива)⁸.

4.2.1. Зато смо посебно издвојили примере (11):

(11) **Орфелин** КОЈИ је у *шо доба* био мали чиновник при митрополитском двору, није смео потписати овај антиаустријски и антијерархијски патриотски и политички спев (Ј. Скерлић, 51); **Добој** КОЈИ сам *прошле године посетила*, није Добој мог детињства (Разг.).

У наведеним примерима властито име⁹ реферира на одређени ентитет који је општепознат или представља знање о ванјезичкој стварности. Наравно, одређеност референта у примеру (1) односи се на сферу његовог делања по којој је и препознатљив (Захарије Орфелин - песник). Међутим, поставља се питање да ли је адјективна клауза која следи нерестриктивна. Адјективна клауза садржи одредбу која представља временско ограничење (тадашњи Орфелин није потписао спев, потоњи Орфелин већ јесте). Заправо, тадашњи и садашњи Орфелин имају исту екстензију, али разлочиту интензију, тако да временско ограничавање собом носи рестрикцију, дакле, говоримо о својству које је специфично и временски ограничено, тј. говоримо о рестриктивној адјективној клаузи. На временско ограничење упућује адвербијална одредба у *шо доба*, *прошле године*. Ако бисмо анулирали адјективну клаузу, добили бисмо граматичну реченицу, али која не кореспондира са знањем о ванјезичкој стварности (1) или неграматичну реченицу (2).

Посебно смо издвојили пример (12):

(12) Ни **онај Вукашин** ШТО је последњи пут дошао кући да му каже оно што му је рекао, није његов Вукашин (Д. Ћосић, 120);

⁸ Клаус фон Хусингер (Klaus von Heusinger) и Јоханес Веспел (Johannes Wespel) са Универзитета у Штутгарду разматрају употребу неодређеног члана уз властите именице у немачком језику. Оваква „нестандардна“ употреба узима у обзир различите манифестације ентитета означеног властитом именицом и те манифестације представљају основне јединице квантификације (в. von Heusinger/ Wespel 2007: 332–345).

⁹ За српски језик је карактеристично да се познате личности националне и културне историје означавају само именом (Карађорђе, Вук, Доситеј...) међутим, то није правило, јер не важи у случајевима Иво (Андрић), Меша (Селимовић) (види Пипер 2005: 52).

У овом примеру у антецеденту се поред властите именице налази детерминатор *онај* који на себе привлачи емфатички акценат и катафорички реферира на адјективну клаузу чији садржај представља критеријум за издвајање специфичности референта. Адјективна клауза садржи одредбу која представља временско ограничење (*садашњи Вукашин није његов син, некадашњи Вукашин већ јесте*). Заправо, садашњи и некадашњи Вукашин имају исту екстензију, али различиту интензију, тако да временско ограничавање собом носи рестрикцију, јер говоримо о својству које је специфично и временски ограничено. Овакви примери својствени су нарочито књижевноуметничком стилу где у оквиру једног дела имамо метаморфозу књижевног лика, тј. властитом именицом реферира се на исти ентитет, али се адјективним клаузама као одредбама реферише о различитим интензијама. Дакле, адекватно модификована адјективном клаузом властите именица може да означи фазу референта властите именице у дијахроној перспективи. Анутирање адјективне клаузе учинило би исказ двосмисленим, тј. релевантније би било читање да властита именица реферира на више ентитета.

4.2.2. Реферисање адјективном клаузом о различитим интензијама референта одређеног властитом именицом дато је и у примеру (13) с тим да није реч о временском ограничењу, већ о фигуративном удвајању које је последица сукоба различитих својстава лика:

(13) Све то прошло је тако бесмислено да се Вуку Исаковичу чинило једнако као да постоје два Вука Исаковича: један КОЈИ јаше, урла, маше сабљом, гази реке, трчи по гунгули и пуца из пиштоља, идући према Мајнцу, или зидинама Лујевих утврђења, која су се јасно оцртавала над водом, док убијени падају и остају на земљи; и други КОЈИ мирно, као сенка, корача крај њега и гледа и ћути (М Црњански, 252); Ја волим Мају КОЈА је раздрагана, а не ону нервозну и свадљиву (Разг.).

У оба примера властите именице реферирају на индивидуализираног референта, односно, не ради се о два или више референта са истим именом, већ о једном, али код кога су интензије у контрасту. Овде се не ради о метаморфози личности појединца, нити о различитим фазама, већ о истоветности испољавања интензија, тј. о синхронијској перспективи различитих интензија које могу, али не морају бити у контрасту. Анутирањем адјективне клаузе добио би се исказ у којем властита именица реферира на два ентитета (1) или је неграматична (2).

Истичући у параграфу 4.2.1. фазе у метаморфози референта као континууму различитих интензија (дијахрона перспектива) или у параграфу 4.2.2. истовременост испољавања различитих интензија у различитим контекстима (синхронијска перспектива), у ствари, говоримо о увођењу *променљиве* преко интензионог значења референта властите именице.

4.2.3. Властитом именицом може се упућивати и на потенцијалног појединца/референта који има упадљиву особину/својство као и примарни референт на који упућује властита именица. Веза међу њима је контекстуална јер се реферира егзофорички на опште знање о интензијама референта властите именице:

(14) Чанак: Нема шоџ Ђоковића КОЈИ ће сада да поправи имиџ Србије! (www.vesti-online.com/.../Čanak-Nema-tog-Đokovića-koji-će-sada-da..) 21 мај 2012.

У примеру (14) властито име није употребљено референцијално, већ атрибутивно, односно, лично име употребљено је у значењу заједничког што представља стилску фигуру антономазију (грч.) или прономинацију (лат.) (в. Ковачевић 2000: 77–90). Наведени примери представљају подтип моделован као „познати носилац личног имена → тип човјека с карактеристичном особиним тог носиоца“ (Ковачевић 2000: 81). Конструкцију надређене клаузе Мишић Илић назива *еџиџомизацијском коџулаџивном конструијом* типа Б, а то између осталог значи одрични облик конструкције. *Еџиџом* тако представља највишу вредност неке особине атрибутивно употребљене властите именице, тј. личног имена, с тим што референт субјекта којем се особине приписују мора бити одређен (в. Мишић Илић 2012: 69). Међутим, у овом примеру показна заменица *џај* реферира на неодређени (било који) референт, али њу није могуће анулирати без последица, тј. она доприноси атрибутивном читању властите именице.

Атрибутивно употребљена властита именица Ђоковић означава заједничке асоцијације и конотације које се везују за ово властито име, тј. представља интензионо значење. Референцијално употребљена властита именица, односно презиме Ђоковић представља њено екстензионално значење и односи се на општепознатог тенисера Новака Ђоковића. Интензиона значења која се атрибутивно употребом ове властите именице могу истаћи су: *велики џениски џаџиџон; велике амбиције и џодриџа чџџаве џородице; најџољи амбасаџор Србије*. Адјективном клаузом која следи врши се рестрикција интензионих значења, тј. истиче се једно: „*који ће саџа да џоџрави имиџ Србије*“. У вези са овим примером неопходно је и прагматичко значење, тј. ослањање на ситуациони контекст који је временски одређен адвербом *саџа* и који реферира на победу Томислава Николића на председничким изборима.

У примерима (9–14) адјективну клаузу је немогуће анулирати а да се не угрози њена информативност, тј. или исказ постаје двосмислен, или неграматичан, што показује и реконструкција примера (14):

Нема *џоџ Ђоковића КОЈИ* ће саџа да поправи имиџ Србије! [←*Нема *џоџ Ђоковића!*]

5. Закључак

Наше истраживање је показао да након одређених именских израза са властитом именицом у антецеденту следи нерестриktivна адјективна клауза. Такође, када властита именица реферира на колектив (скуп референата), а адјективна клауза се односи на цео скуп, поново говоримо о нерестриktivним адјективним клаузама. Уколико је властита именица у антецеденту одређена, али непозната аудиторијуму или се адјективном клаузом саопштава нова, актуелна информација о референту, уследиће нерестриktivна клауза континуативног типа.

Адјективна клауза биће рестриktivна када својим садржајем реферира на подскуп скупа означеног властитом именицом у антецеденту која означава колектив или када властита именица може упућивати на више јединичних ентитета, а адјективном клаузом се издваја један. Такође, адјективна клауза је рестриktivна у ситуацијама када имамо исту екстензију антецедента и адјективне клаузе, али различите интензије. То су ситуације када се због временског ограничења издваја фаза у метаморфози референта као континууму различитих интензија

(дијахрона перспектива) или имамо истоветност испољавања различитих интензија у различитим контекстима (синхронијска перспектива).

Извори

- Милош Црњански, *Сеобе*, www.ask.rs
- Растко Петровић, *Африка*, www.ask.rs
- Бранислав Нушић, *Аутиобиографија*, www.ask.rs
- Добрица Ћосић, *Корени*, www.ask.rs
- Лаза Лазаревић, *Пријоветике*, www.ask.rs
- Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, www.ask.rs
- Политика – *Политика*, дневне новине из Београда
- НИН- *НИН*, недељне новине из Београда
- Курир – *Kurir*, dnevne novine iz Beograda
- Прес – *Press*, dnevne novine iz Beograda

Литература

Арсенијевић/Станковић 2009: Бобан Арсенијевић и Бранимир Станковић, „Неодређени придевски вид у одређеним окружењима“, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевности, уметности, књ. 1. Српски језик у ујошреби*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 241–252.

von Heusinger, Klaus, and Johannes Wespel. 2007. “Indefinite proper names and quantification over manifestations”, In *Proceedings of Sinn und Bedeutung 11*, ed. by Estela Puig-Waldmüller, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 332–345.

Дмитријев 1961: Петр Андрејевич Дмитриев, "Значения определительных придаточных с относительным местоимением који", *Јужнословенски филолог*, 25: 355–364.

Ивић 2000: Milka Ivić, *Lingvistički ogleđi*, tri, Beograd, Biblioteka XX vek

Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и грамајика стилских фигура*, Крагујевац, Кантакузин

Kordić 1995: Snežana Kordić, *Relativna rečenica*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25, Zagreb, Matica hrvatska.

Kristal 1998: Deјvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd, Nolit.

Лајонс 1977: John Lyons, *Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Лајонс 1995: John Lyons, *Linguistic Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lehmann 1984: Christian Lehmann, *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen; Theorie seiner Funktionen; Konpendium seiner Grammatik*, Tübingen.

Михаиловић 1973: Љилана Михаиловић, „Релативне клаузе и њихова улога у остваривању хипотаксичких односа у реченици“, *Зборник Филозофског факултета у Нишу*, 1, 159–176.

Мишић Илић 2012: Биљана Мишић Илић, О двама копулативним конструкцијама са атрибутивно употребљеним властитим именицама, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевности, уметности, књ. 1. Структурне карактеристике српског језика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 67–77.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антоноћ, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: простија реченица*, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

Русимовић 2012: Тања Русимовић, „Адјективне реченице с релативизатором који и неодређеном детерминатору у антецеденту“, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевности, уметности*, књ. 1, *Структурне карактеристике српског језика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 151–159.

Станојевић 2010: Веран Станојевић, „О неким аспектима референцијалности у француском и у српском језику“, у: М. Ковачевић (ред.), *Интердисциплинарности и јединство савремене науке*, књ.4, том 1, Универзитет у Источном Сарајеву, Пале, 123–135.

Тополинска 1981: Зузана Тополинска, „Рестрикција насупрот апозиције: две врсте атрибута именичке синтагме“, *Јужнословенски филолоџ*, 37: 1–11.

Требјешанин 2001: Жарко Требјешанин, *Речник психологије*, II издање, Београд, Стубови културе

RESTRICTIVE TRAITS OF ADJECTIVAL CLAUSES WITH THE PROPER NOUN IN THE ANTECEDENT POSITION

Noun expressions that have within them a proper noun are regarded directly as referent-definite noun expressions. That means that, after the antecedent with a proper noun, they will be followed by a nonrestrictive adjectival clause. The analysis has yielded a result that the adjectival clause will be restrictive when its content refers to a subclass of class labeled by a proper noun in the antecedent position. That antecedent position signals a collective form or can refer to more entities. In further analysis we drew upon a fact that the proper noun in the antecedent can have the same extension as the adjectival clause, but having a different intension. Those are the situations when, due to the temporal restrictions, we single out a phrase in the metamorphosis of a referent, as a continuum of different intensions (diachronic perspective) or when we have the same expression of different intensions in various contexts (synchronic perspective). In both cases the adjectival clause is restrictive.

Key words: the adjectival clause, the proper noun, (non)restrictiveness, extension, intension

Tanja Rusimović

Јелена Р. Јовановић Симић¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Кашегра за српски језик са јужнословенским језицима

ВУКОВ СТИЛСКИ ПОСТУПАК У ИСТОРИЈСКИМ СПИСИМА (СА АСПЕКТА УПОТРЕБЕ ГЛАГОЛСКИХ ВРЕМЕНА)

Аутор је узео за задатак² да опише и протумачи смисао употребе времена у Вуковим историјским списима. Презент када дође у замену за претеритална времена, заправо пригушује временску димензију и преобраћа приповедање у опис, иако се темпорални односи још увек препознају из опште ситуације излагања, као и из извесних момената садржаних у тексту.³

Кључне речи: наратологија; нарација; приповедање; дескрипција; опис; наративни, приповедачки, историјски презент; перфекат; аорист; слика; динамички опис

1. Увод

1. У овом раду узећемо у разматрање већ давно познату чињеницу да Вук у већем броју текстова – а посебно често у историјским списима – за прошле радње врло радо употребљава тзв. приповедачки или историјски презент. Прво питање које се с тим у вези поставља јесте значење тога облика и његова стилска вредност, а друго је – природа ‘наративности’ која се тако постиже. Ми унапред полазимо од става да ‘приповедачки презент’ заправо и није ‘приповедачки’, јер у излагање не уноси временску динамику – него је описни по карактеру.

2. О наративности говоре у новије време заступници тзв. наратологије, дисциплине чији предмет и методолошка апаратура још нису у довољној мери оцртани. У низу разноврсних схватања о овој теми видно место заузимају немачки теоретичари М. Мартинез и М. Шефел, који истичу (1999: 120): „Један текст ми називамо наративним тек онда кад... описује догађање“. Волф Шмит (2008) дефинише ‘догађај’ као тематски елеменат смештен између два временска момента, од којих се један сматра почетком, други завршетком ‘догађања’. Сукцесија временских момената, по томе, морала би се узети као битно својство наративне тематизације и презентације стварности. Језичка средства, по њима, немају друге функције сем пуког преносника тематских структура од ‘говорника’ ка ‘саговорнику’.

3. Описан став наратолога разумљив је кад се зна да су њихове теоријске поставке по пореклу искључиво књижевно-теоријске, а да се лингвисти слабо упуштају у наратолошке расправе. Но и у лингвистици постоје значајне назнаке

1 jelenajo@bitsyu.net

2 Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014 *Динамичка стурктура савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку Републике Србије.

3 Вук 1969: 150–153.

наратолошког посматрања језика и његових функција. И у домаћој и страни. Ми ћемо се позвати само на неке домаће проучаваоце наративности.

а) На првом месту у том правцу помена је вредан Т. Маретић (1963), који се подробно бави језиком у Вуковим и Даничићевим списима, и износи неке моменте који су уклопиви у појмовни апарат наративности, наравно посматран из угла науке о језику.

(1) Најпре, Маретић у расправи о аористу – а његови се налази могу проширити и на друге облике – успоставља четворочлани низ категорија: „приповиједање, или приопћавање или јављање или спомињање“. (а) „Аорист се употребљава у приповиједању за догађаје који су се догодили у прошлости, значи дакле исто што хисторички презент и перфекат тренутних глагола“ (1963: 616): - И кад му (тј. Исусу) *би* дванаест година, *дођоше* они у Јерусалим по обичају празника; и кад дане *проведоше* и они се *врайише*, *остја* дијете Исус у Јерусалиму... (б) „Аорист за приопћавање“: - ...мога Саву ја не *одведо(х)* у Винковце, тако не *мођо(х)* ни вас по(х)одити – није заменив презентом, већ искључиво перфектом. (в) Аорист са значењем „јављања“ није заменив ни презентом ни перфектом (1963: 818): - ...уједанпут оборе ватру из пушака и стану викати: бјегите! *разби* нас ајдук Вељко! (г) Аорист у значењу „спомињања“ (1963: 618-619) опет је заменив перфектом: - ...после различних разговора и договора рече Молер: е брате Милошу! ми у име бога опет *устјасмо* на Турке и народ с Турцима *завадисмо*; него сад ко ће бити старешина овоме народу?

(2) Поука овог Маретићевог разматрања иде у правцу издвајања два типа или сектора дистрибуције временских облика. Једно је сектор искључиве употребе овог или оног облика, друго – сектор у којем су два или више облика замениви. Остављамо све остале по страни и узимамо „приповедачке“ облике, „наративне“ или „историјске“. Сем аориста, приповедачка функција приписује се презенту. „Хисторички презент – мисли Маретић – зове се онај који се употребљава у приповиједању прошлих догађаја (у приповиједању, а не у приопћавању ни у јављању онога што се догодило...). Хисторички презент (нпр. *дођу*) значи исто што и аорист (нпр. *дођоше*) и што значи перфект (нпр. *дошли су*)“: - Стефан Душан I, цар српски, осим млого(х) други(х) земаља *узме* од Грка сву Маћедонију осим Солуна, Тесалију од Негропонта, Етолију, Акарнанију, Епир и Арнаутску и *назове* се царем...

(3) Пажњу привлачи једна Маретићева констатција којом је презент окарактерисан заправо као облик чије је временско значење врло слабо: „Кад је којим прошлим временом прошлост довољно назначена, онда Вук у зависним реченицама прошлост често изриче презентом, рјеђе у успоредним реченицама“: - ...слугама и слушкињама што дарове *доносе* давало се што да пију.- „У том примјеру облик *доносе* не значи садашњост, него прошлост. Вук мјесто да каже: што су дарове *доносили* (или: што дарове *доношаху*) узима *доносе*, јер је прошлост у главној реченици назначена обликом *давало се*“ (1963: 611). Ако размислимо како то да презент може значити прошлост, долазимо до истог податка до којег је дошао Маретић рекавши да је презент било могуће употребити зато што је прошлост већ назначена обликом перфекта. То значи да презент заправо не означава прошлост, нити је прошлост потребно „означавати“ пошто ознака прошлости стоји на блиском одстојању. Према томе, историјски је или приповедачки презент временски неутрална јединица која се у означавању временске релације ослања на облик употребљен у блиском контексту.

б) М. Стевановић (1991: 583–584), описујући „историјски (praesens historicus) или приповедачки презент“, такође наводи примере код којих је прошлост назначена облицима у контексту: – Марија је придигла лако љетно, модно одијело готово до кољена... Сад је слободнија у крету, сад јој прање *иде* од руке... Голе чврсте руке *умачу* рубље у море, *ожимају* га, *шуку* по њему перачом, а на жарком сунцу *цакле* се ситне и густе капљице зноја. – Овај презент по Стевановићу – „с индикативним презентом има заједничко то што се и њим означава да се у једном одређеном времену врше или, за разлику од индикативног презента, изврше именоване радње, да су те радње присутне у томе времену, истовремене са свиме што је везано за њега“. Стевановићево је мишљење, према томе, да презент означава ‘присуство’ радње у време које је другим средствима ‘одређено’, код историјског презента као прошлост или сл.

4. Излази да презент не може означавати никакву временски релевантну релацију, него само ‘присуство’ тематског садржаја у ‘одређеном’, хоће се рећи временски друкчије окарактерисаном амбијенту. Временска динамика типа прошлост vs. будућност, одн. anteriornost vs. posteriornost, ретроспективност vs. проспективност итд. – никако није значава овим обликом. „Презент за прошлост“ или „презент за будућност“ или сл., само су метафорички обрти за презент употребљен да значи ‘присуство’ тематског садржаја у другим средствима оцртаној временској ситуацији прошлости или будућности.

2. Приповедачки презент у Вуковим историјским списима

2.1. Начин импостирања приповедачког презента у излагање

1. Експлицитно обележавање прошлости заправо и није увек обавезно, јер је често јасно из ситуације да је реч о прошлости. Али је ипак најповољнији случај када је прошлост нечим обележена, и тада историјски презент налази свој прави функционални амбијент за употребу. Узећемо у разматрање исечак из Вукове ‘Прве године војевања на да(х)ије’ да бисмо показали како Вук поступа када у употребу узима облик презента за прошле ситуације. Реч је о сечи кнезова и почетку устанка од 1804. године. Ево приступа тим догађајима, који представља нешто као припремни или уводни део:

Какогођ што су се под мудрим и праведним владањем Аци-Мустајпашиним слабо и *гласили* ајдуци у Србији, тако *се* сад од оваке силе и од зулума *по-ајдучи* десетина народа: мало у којој кнежини *није био* по један арамбаша, најмање с десетак друга, а осим тога *било је* пет пута по толико људи, који *се нијесу били* са свим *одврзли* у ајдуке, него су само *зазирали* од Турака и *крили се* по шумама и по другим селима код своји пријатеља и познаника.

Кнезови и остали поглавари *шужили су се* изнајприје тајно оним проћераним спаијама и *ишћали су* ји, шта *ће бићи* од тога најпослије; а спаије то једва *дочекају*, и *одговоре* им: „Ми вам *не можемо* ништа *помоћи*, као ни себи, него *се* ви *шужити* управо цару; ми *смо се шужили* цару неколико пута, па цар нама *не вјерује*, да је нама таки зулум, а вама *ће вјеровати* прије“. Кад већ даије и њиови чиновници сваки дан више и више *осиле*, и зулум *до-дија*, онда *се* у некаком намастиру *сасћане* неколико кнезова, те у име свега народа *наишшу* тужбу, у којој му *кажу*, да је њима у његову здрављу зулум

додијао, и више *се не може ширљети*: не само да су ји даије с њиовим кабадаијама и субашама до голе душе *оглобили* него им и рз (образ или женско поштење) и закон *погазише*: муж *није* господар од своје жене, ни отац од кћери, ни брат од сестре: нити *је* на миру поп ни калуђер, ни црква ни намастир: него он, ако *је* још цар њиов, *нека* им *помогне* и *избави* ји од тога зулума; ако ли им он више *није* цар, и *не ће* им *помоћи*, а он *нека* им *каже*, да *бјеже* у гору, или да *скачу* у воду. – Па ову тужбу *предагу* спаијама, а спаије, додавши к њој још којешта своје, *опреме* је у Цариград, и онамо је преко своји пријатеља *прошолкују* и *посвједоче*.

а) У првом од два горња пасуса само је једном употребљен облик који смо идентификовали као презент: ‘по(х)ајдучи се’. Може бити да и нисмо у праву, и да је Вук хтео овде ставити аорист. Ако је презент, што је много вероватније с обзиром на Вукову осведочену склоност ка употреби тога облика у сопственим текстовима, а и на начин излагања садржаја у овом сегменту – онда он само упозорава на ‘похајдучивање’ великог броја људи под притиском дахијског зулума, док је уоквиривање и обележавање ситуације као прошле у надлежности перфеката, који су употребљени више пута: ‘гласили су се’, ‘није био’, ‘било је’, ‘зазирали су’, ‘крили се’. Једном је употребљен плусквамперфекат, који индиректно сведочи о функцији самих перфеката.

(1) Наиме, он указује – у перспективи супротној од његовог значења – да постоји неки прошли временски ослонац у односу на који је његов садржај ‘прошлост’. Тај ослонац је у овом случају амбијент у којем се догађају радње перфеката, и у којем се огледа нешто као резултат онога дешавања што је њиме означено. Дакле, у тој прошлости описују се хајдуци по ‘кнежинама’, и они који нису хајдуци, него само зазиру од Турака и крију се. Ти други – у перспективи плусквамперфекатског значења, нису се били ‘одвргли’, тј. одметнули у хајдуке. Тај амбијент или временски оквир главне слике догађања које се описује – Вук обележава прилошком речи ‘сад’, јер је то време које чини главнину описа. А то ‘сад’ му сугерира употребу презента, као назнаке ‘садашњег’, тј. тадашњег догађаја, и којем околности омогућују да остане без ознаке времена.

(2) То је управо пример употребе облика за прошлост без ознаке прошлости, јер је, како рече Маретић – другим средствима ‘прошлост довољно назначена’. И прилог ‘сада’, и облик без назнаке прошлости, дакле презент за дешавање у прошлој ситуацији – за нас су несумњив доказ да временска ознака није увек обавезна, тј. она је заправо сувишна када је прошлост довољно јасно обележена граматичким или лексичким средствима у непосредној близини.

б) Други наведени параграф сложенији је по структури, јер сем приповедних секвенци садржи и дијалогски анекс. Што се тиче овога другог, довољно је напоменути да управни говор подразумева ново заснивање и временских односа, јер се временске и модалне релације ослањају на ставове и говор субјекта управне реченице. То нас даље неће занимати, него ћемо погледати шта се дешава ван дијалогских реплика. Реч је о реаговању српских старешина на дахијски зулум.

(1) Излагање поново започиње перфектом, јер се осећа извесна дистанца према претходно реченом, и потреба новог подсећања да се ради о прошлости: „Кнезови и остали поглавари *шужили су се* најприје тајно оним проћераним спаијама и *шићали су ји* (= их)...“. Долази реченица индиректног говора са футуром „(шта) *ће бићи*“, који се ослања на време уоквирено перфектима и означава бу-

дућност у односу на њега. Затим следи наставак приче о догађајима у само време које обележавају презенте: „...а спаије то једва *дочекају*, и *одговоре* им“

(2) Презентима је догађање опет просто именовано, без употребе ознака за прошлост, јер су оне и сада непотребне. После реченица директног говора и сада се наставља излагање о догађајима из главне слике, и аутор и овде не осећа потребу за посебним обележјем прошлости уз сваку поменућу радњу, него узима презенте: *осиле*, *састјане се*, *најишу*, *кажу*. Садржај списа описан је реченицама индиректног говора, које се и овај пут понашају независно од описане ситуације, и временски односи се изнова заснивају зависно од става и говорне активности субјекта управне реченице.

2. Више нема сумње: приповедачки презент употребљава Вук за прошлост, али тамо где су ознаке прошлости сувишне, те остаје потреба за обележјем лица, и наравно именовањем онога што се догађа. Приповедачки презенте додуше, по сили глаголског кретања, обележавају неку врсту унутрашње динамике у амбијенту који се описује, али су без способности да укажу на вањску динамику, тј. на евентуалне односе временског следа, сукцесије или сл. Тачно према налазима књижевних теоретичара да опис „не подразумева нужно ни статичност ни механичност, него живу активност чула, непосредну и посредну“. М. Шутић и Синха Кабиљо Шутић чак за „изванредан пример“ узимају не неку статичку слику природе или сл., већ „о(пис) набијања на колац у роману *На Дрини ћурија*“ (РКТ 1992: 549–550). Догађаје пуне драмског немира Андрић не опричава, по њима, него описује!

2.2. Ојшћа функција приповедачког презентиа

1. Када је прошла ситуација довољно окарактерисана, и увод у излагање сачињен, Вук више не осећа потребу за другим облицима, него каткада на широком простору глаголску радњу означава презентима, а ако је потребно упутити на неке временске моменте, за то му служе лексичка средства или падежни блици. У тексту историјског списа који анализирамо тај део је чак врло дуг, али због општег значаја његовог, а и да бисмо показали како то у пракси изгледа⁴, навешћемо те параграфе у целини⁵:

Кад овај ферман дође у Бијоград, паша сазове даије, те им га прочића. По том даије узму ферман к себи, па кад изићу од паше, они наново учине вијећу, и сћану га сами читати и толковати међу собом... Па се онда одма

4 Косим словима и подвлачењем обележени су глаголски облици, а масним словима адвербијалне и друге временске ознаке.

5 Испред дела који сада наводимо, а после претходно анализираниог, изостављен је параграф који говори о царском ферману којим се дахије опомињу на ред и законито понашање, и прети им да ће на њих „дићи војску од другога народа и закона, која ће од вас учинити, што нигда није било од Турчина“. Изостао је и део овде наведеног текста (на месту тротачке) који садржи саветовање дахија о садржају царског фермана. Он гласи: „Каква то може бити восјка од другога народа и закона, којом нам цар пријети? Да зове Нијемца у помоћ, не бива, то је за њега срамота; да зове Москова, ни то не бива, то је још већа срамота: да какву то војску мисли цар? – Вала, другу никакву, него да подигне на нас ево ову нашу рају, која се и онако спрема на нас... Да шта ћемо сад чинити? – Да заћемо по најјама, па све ове дојхакошње кнезове и Ади-Мустајпашине пријатеље, и све остале поглавице и знатније људе по народу, који би могли што почети и народ за собом повести, да исијечемо, и друге место њи да поставимо: па онда, ако цар ћедбуде чинити што против нас, ови ће нови наши кнезови, којима смо ми љеб дали, држати нашу страну, и тако нам цар не ће моћи ништа учинити“ (Вук 1969: 152).

сиреме, и изиђу по Србији сваки на своју страну, и стиану сјећи (у мјесецу Февруарију 1804 године). И у Гроцкој најприје ђосијеку Стефана Палалију, из села Бегалице; за њим Марка Чарапића из Бијелог потока; буљубашу Јанка Гагића из Болеча; кнеза Стефана из Зеока; кнеза Теофана, из Орашја из Смедеревске наије; буљубашу Мату из Липовца из Крагујевачке наије; Аци Ђеру, игумна из манастира Мораваца; преко Мораве ђосијеку Ресавскога кнеза Петра из Црквенца, у наији Пожаревачкој кнеза Раицу из Забрђа, и једнога попа из горње Млаве. А Фочић Мемед-ага оишиде у Ваљево, и онђе ђосијече кнеза Алексу Ненадовића, и кнеза Илију Бирчанина, а кнез Грбовић некако дочује, шта се ради, па ушече некуд и сакрије се. Кад чује Аци Рувим, Архимандрит Боговађски, да је Фочић уватио кнеза Алексу, он одма дозна, шта ће бити, па узјаше на коња и ђобјегне у Бијоград, као да би га одбранио Кучук Алија, код кога је онда био његов синовац, Петар Молер, и шарао му дворе; но Кучук Алија га и не ђустии преда се, него га ђошаље Аганлији, а Аганлија зайовједи, те га баце у кулу, па га послије неколика дана изведу на поље, и, пошто га страшно измуче, ђосијеку га.

Како се разгласи по народу, да Турци сијеку кнезове и све знатније ђуде, одма се ђуди ђоилаше, и стиану се крити и бјежати од Турака. Тако Турци ђосијеку онога, који им дође или га у кући зашеку, а који се сакрије, онога, не имајући кад тражити ошаве, и оишиду даље да ватају и да сијеку, док и други нијесу чули и побјегли. Тако ђошаљу неколико момака у село Тополу, у Крагујевачкој наији, да убију Црнога (или Кара-) Ђорђија, кога су познавали као старога ајдука и зла човјека, а међу народом позната трговца. Ђорђије је у то вријеме био почео збијати свиње да ћера на скелу, но кад чује, шта се ради, расиустии скупљене свиње, пак с оним чобанима, које је био најмио да свиње збијају и да ћерају, стиане се веркати, да и њега Турци не убију: тако Турци, који су били одређени и послани, да га убију, дођу, и, не нашавши га код куће, вратише се натраг.

а) Косим словима одштампани су облици приповедачког презента. И без посебног удубљивања у текст видно је да је он средство описа главних догађаја који су уклопљени у претходним параграфима већ оцртан временски оквир. Драматична збивања око потере кнезова и осталих старешина, њиховог хватања и 'сјече' у први план избијају својом трагичном озбиљношћу, којом је обојена слика погибије великог броја виђенијих Срба онога времена и покушај обезглављивања народа.

б) Временска димензија уопште није одстрањена из излагања. Напротив, системом временских реченица, прилошких речи и других средстава, довољно је густо умрежена слика збивања, и динамички оживљена. Али све то остаје у другом плану, заклоњено крвавим лицем турског насиља и трагике народних недаћа за које и није потребна јаче обојена језичка материја. Зато се и не осећа статика казивања сугерирана неутралним обликом презента.

в) У другом плану су и не тако малобројни остали глаголски облици, они који допуњују слику збивања споредним догађајима.

(1) Презент 'шта се ради', перфекат '(да) је уватио', потенцијал '(да) би одбранио', футур '(шта) ће бити' у зависно-упитним и декларативним реченицама за ослонац имају став и говор субјекта управне реченице, као и иначе.

(2) Перфекти у релативној реченици ‘код кога је био Петар Молер и шарао му дворе’ не улазе у систем означивача главног тематског блока, те се зато и не уклапају у амбијент описа, већ чине додатно прикључене догађаје који имају додуше значаја за развој описа, али нису његов саставни део. Слично стоји и са односном реченицом при крају другог параграфа и перфектом у њој употребљеним: ‘(да убију Црнога (или Кара-) Ђорђија,) кога су *познавали* као старога ајдука’. И реченица ‘док и други *нијесу чули и побјегли*’ описује споредне податке, па је и у њој употребљен перфекат којим су ови овременењени самостално у односу на главнину описа.

(3) Плусквамперфекти – којих је овде већи број – означавају радње остварене пре ситуације главног описа, а чији су резултати видни у тој ситуацији, и утичу на ток збивања. Сви су згроздани у пасажу о Карађорђу, и део су описа онога што је претходило његовим поступцима за време покушаја да га погубе: „Ђорђије је у то вријеме *био почео* збијати свиње да ћера на скелу, но кад чује, шта се ради, распусти скупљене свиње, пак с оним чобанима, *које је био најмио* да свиње збијају и да ћерају, стане се веркати, да и њега Турци не убију: тако Турци, *који су били одређени и послани*, да га убију, дођу, и, не нашавши га код куће, врате се натраг“.

Сви ови моменти од важности су за опис јер, сем допуне података, имају врло важну улогу у неутрализацији осећаја једноличности који би може бити избио у први план услед велике густине приповедачког презента. Презент са своје стране – својом неутралношћу утиче смирујуће на временску динамику, и уједначујуће на опис, што ће рећи да делује као обједињујућа снага амбијенталног мозаика који чини основицу изложене тематске целине.

3. Закључак о приповедачком презенту

1. Што се тиче самог облика приповедачког презента, анализа показује да он заправо није облик за приповедање у ужем смислу, већ за опис и онакав како га схватају књижевни теоретичари, а и онакав какав се затиче у излагању о догађајима у Вуковим историјским списима.

2. У поетском делу приповедачки презент заправо је дескрипцијска база за стварање песничке слике састављене од комплекса догађаја, док у историјској прози служи за излагање о догађајима који уоквирују некакво јединство догађајних факата одређеног времена и простора.

Литература

Вук 1969: Вук Стеф. Караџић, Прва година српског војевања на даије, *Даница*, Београд: Просвета.

Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 3. izd., Zagreb: Matica hrvatska.

Мартинез–Шефел 1999: М. Martinez u. М. Scheffel, *Eiführung ini die Erzähltheorie*, 8. Aufl., München: С. Н. Beck.

РКТ 1992: *Речник књижевних термина*, друго допуњено изд., Београд: Институт за књижевност и уметност и Нолит.

Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 5. изд., Београд: Научна књига.

Шмит 2008: W. Schmid, *Elemente der Narratologie*, 2., verbesserte Aufl., Berlin u. New York: W. de Gruyter.

**VUK KARADZIC'S STYLISTIC WAY OF WRITING
IN THE HISTORIC DOCUMENTS
(FROM THE ASPECT OF TENSE USE)**

Summary

The author aimed at deliniating and interpreting the sense of tense use in Vuk's historic documents. When the Present Tense is replaced by preterite tenses, it is able to veil the time dimension and to convert narration into description, although the temporal relations are still evident in the general expression and in the specific moments present in the text.

Key words: narratology, narration, storytelling, description, narrative, narrational, historical present, preterite tenses, aorist, picture, dynamic description

Јелена Јовановић Симић

Јелена Љ. Спасић¹
Универзитет у Крагујевцу
Педагошки факултет
Јагодина

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА ПРИЧЕ АПОКРИФНА ГРАМАТИКА НИКОЛЕ ТЕОФИЛОВИЋА²

Циљ рада је издвајање језичких и стилских елемената жанра бајке у другом делу приповетке *Апокрифна граматика* младог аутора Николе Теофиловића, али и анализа оних лингвостилистичких средстава којима је постигнуто онеобичење и изневерено очекивање читаоца који узима у руке штиво које почиње реченицом *Био једном један цар и звао се...* Антропоморфизовани ликови добијају антономазијска именовања, па ће антономазија, али и други видови кенинга, перифраза и остала лингвостилистичка средства бити централни предмет анализе.

Кључне речи: лингвостилистика, тропи, кенинг, антономазија, перифраза

1. Рад представља лингвостилистичку анализу приче *Апокрифна граматика* младог аутора Николе Теофиловића, која је објављена 2011. године у његовом књижевном првенцу *Јесће ли чиишали Зарашусиру у оригиналу*. И у другим приповеткама ове збирке писац трага за новим значењем обесмишених делова реалног света, о чему пише рецензент Часлав Николић на полеђини збирке, али се једино ова приповетка бави осмишљавањем граматичких категорија, у првом реду морфолошких. Приповетка има два дела. Први део је краћи и има форму есеја, док други део има форму бајке, онеобичену тиме што су њени ликови антропоморфизовани граматички појмови.

1.1. Наслов дела привлачи пажњу неочекиваним спојем придева и именице, у ком се сусрећу религијска и научна терминологија. Придев *апокрифан* у наслову дела је употребљен у значењу *непознатио̄ порекла, сумњив, неауџентичан, подметнути* (Клајн, Шипка 2008: под *апокрифан*, *-фна*, *-фно*). Изведен је од именице *апокриф*. *Велики речник сџраних речи и израза* као фигуративно значење овог грецизма наводи „спис сумњиве аутентичности, чије порекло није доказано“ (Клајн, Шипка 2008: под *апокриф*, *-а*). Реч је о забрањеној граматици, која се развила мимо званичног лингвистичког учења.

1.2. Уводна формула карактеристична за почетак бајке гласи: „Био једном један цар и звао се Перфект. Он је имао три сина који су се звали: Плусквамперфекат, Имперфекат и Аорист.“ (Теофиловић 2011: 57). Осим имена ликова, који представљају моменат изневереног очекивања те су погодна за лингвостилистичку анализу, све је исто као у народној бајци. У другом делу приповетке присутни су сви елементи бајке: противници (аждаја, безглави витез, бројеви), помоћници (девојка, хроми вук, бели пегаз), чаробна средства (златна жаба, неколико длака из шапе хромог вука, ватрени мач). Све ове функције реализују се

1 elentsche@yahoo.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта 178014 *Динамика сџруктура савремено̄ срџско̄ језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

у виду тријаде. Ту су царева три сина, али и три помоћника, три противника и три чаробна средства. Тријада као јединство дијаде и монаде један је од питагорејских појмова којима се објашњава бројевно уређење свеколике васионе, а управо та теорија лежи у основи и есејистичког и бајковитог дела *Айокрифне граматишке*.

1.3. Циљ рада је издвајање језичких и стилских елемената жанра бајке, али и анализа оних лингвостилистичких средстава којима је постигнуто онеобичење и изневерено очекивање читаоца који узима у руке штиво које почиње реченицом *Био једном један цар и звао се...* Антропоморфизовани ликови добијају антономазијска именована, па ће антономазија, али и други видови кенинга, перифраза и остала лингвостилистичка средства бити централни предмет анализе. Занима нас њихов стилематични аспект, односно њихова језичка структура, као и њихов стилогени аспект, односно сврха њихове употребе у тексту *Айокрифне граматишке*.

2. Анализа обухвата претежно семантостилеме (тропе) којима је онеобичајен други део *Айокрифне граматишке*. Предмет анализе су антономазија, кенинг, перифраза и таутологија комбинована са кенингом, а све ове стилеме могу се подвести под шире схваћене семантостилеме (тропе)³.

2.1 Антономазија у *Айокрифној граматици* Николе Теофиловића

Антономазија подразумева употребу личног имена уместо и у значењу заједничког, као и употребу заједничког имена или перифразе уместо и у вредности личног имена (Ковачевић 2000: 77). Нужан услов је да име које се замењује или име којим се замењује буде помен *prorpium*. Дакле, о кенингу антономазијског типа говоримо само када је замењено или замењујуће име име и/или презиме особе. Нас интересује антономазија типа „мотивисано заједничко име или перифраза → лично име“, која је врста кенинга и за основ фигуративности има „превођење значењски мотивисаних у функционална имена (употреба заједничког у функцији личног имена)“ (Ковачевић 2000: 90).

У ономастикону *Айокрифне граматишке* Николе Теофиловића, који претежно чине апелативи графостилистички онеобичени употребом великог почетног слова, највише је антропонима, добијених онимизацијом граматичких термина, као што показују ексцерпирана имена ликова другог дела ове приповетке:

Перфекти (Теофиловић 2011: 57), *Плусквамперфекаш* (Теофиловић 2011: 57), *Имјерфекаш* (Теофиловић 2011: 57), *Аорисш* (Теофиловић 2011: 57); *Фушур* (Теофиловић 2011: 59), *Деклинација* (Теофиловић 2011: 61), *Конјугација* (Теофиловић 2011: 61), *Сујерлашив* (Теофиловић 2011: 62), *Компарација* (Теофиловић 2011: 62); *Везник* (Теофиловић 2011: 62); *Номинашив од Падежа* (Теофиловић 2011: 63), *Презенш* (Теофиловић 2011: 67).

Будући да су ово једина а не секундарна именована ликова, није реч о чистој антономазији. Осим антономазије *Номинашив од Падежа*, која је по саставу именичка синтагма с неконгруентним (падежним) атрибутуом, све наведене антономазије су по својој структури лексеме. То су примери антономазијског ке-

3 У основне тропе спадају метафора, метонимија и синегдоха (Ковачевић 2000: 41). Томашевски поред главних тропа разматра још и епитет, алегорију, еуфемизам и перифразу (Вуковић 2000: 81). Кенинг се дефинише као поетска перифраза или дескриптивна метафорична сложеница, па са антономазијом, будући да су то фигуре супституције, спада у тропе, односно шире схваћене фигуре смисла.

нинга који настаје графостилистичким онеобичењем апелатива. Једночлани антономазијски кенинзи настали су простом онимизацијом апелатива.

Стилогени аспект графостилистичког онеобичења у овим примерима лежи у превођењу властитог имена у заједничко име, чиме оно добија семантички садржај, бива испуњено значењем. Употребом граматичког термина уместо онеиме долази до отклона од пуког диференцирања и означавања појединца, као и актуелизовања процеса именовања које је у комуникативном језику прешло у аутоматизам. Перцепција је отежана, а читалац мора да уложи додатни напор како би у свом уму створио релацију између места побројаних граматичких помова у језичком систему са односима ликова у бајковитом свету *Ајокрифтне грамашике*. Тако је *Перфекти* отац *Плусквамперфекти*, *Имперфекти* и *Аористи*, баш као што је прошло време хипероним за давнопрошло време, прошло несвршено време и прошло свршено време. Све су то претеритална времена, а за разлику од плусквамперфекта, имперфекта и аориста, перфект је немаркиран глаголски облик. Као што у језичкој употреби перфекат потискује остале претериталне облике, тако у анализираном књижевном делу Перфект шаље своје синове у сигурну смрт: „Мој живот, ваша смрт, драга децо.“ (Теофиловић 2011: 67). Царев *Аористи* је најмлађи син, јер се аористом исказује радња најближа тренутку говора. Уједно, *Аористи* је најдуже опстао и овенчан је ореолом хероја на врху брда, јер још једино аорист користимо у свакодневной комуникацији, макар у форми СМС-порука. Перфекат царује *језиковањем*, док су у време *приче* и *приповедања* живела сва прошла времена, као што аутор напомиње у првом, есејистичком делу *Ајокрифтне грамашике*.⁴

Потом, *Деклинација* је мати *Конјугације* и *Компарације*, а *Компарација* је удата за кнеза *Сујерлајтвива*. Некада је породица старе *Деклинације* била у пријатељским односима и моћном савезништву са *Перфектиом*, али сад неко други (*бројеви*) влада користећи њихову завађеност. *Номинатив* од *Падежа* је отац *Деклинације*. Док је овај родбински однос посве логичан, јер је основни падежни облик отац целокупне падежне промене и деда компарације, чини се логичнијим сестрински однос *Деклинације* и *Конјугације*. И сам брак *Компарације* и *Сујерлајтвива* нам се не чини најсрећнијим, јер је суперлатив један од ступњева компарације.

И о искључивању личности из глаголског, бројевног времена, односно непостојању додирних тачака између деклинације и система глаголских времена аутор говори у првом делу приповетке.⁵ Становиште о превласти глагола је у складу с оцењивањем односа синтаксичке доминације међу елементарним класама речи, и то с тачке гледишта конститутивних процеса, у оквиру Шаумјановог апликативно-генеративног модела (Ивић 2001: 96). Међутим, чак и у оквиру исте теорије, постоји становиште о доминацији именице.⁶ Аутор бира једно од

4 „Термин језиковање је термин нижег реда од термина прича. термин прича још може са собом носити топлину, разиграну машту и невину пажњу. Језиковање је подешавање реалности, давање закона и дефиниција све у циљу да се говорник причом коригује. То је једноставна употреба перфекта у свакодневне сврхе. Језиковању припада настајеће high-tech доба, доба презасићено великим причама, које упрошћава комуникацију тако што поједностављује осећања. аутентичност у изразу је непотребна.“ (Теофиловић 2011: 56).

5 „Глаголско, односно бројевно време, не интересује се за личност, за именицу, Граматичко време не мења именицу, игнорише је. Време се везује за глаголе, за радње и њихово понављање, јер преко њих обезбеђује своју вечност, свој инфинитив.“ (Теофиловић 2011: 55).

6 „Шаумјан, међутим, уводи у своју теорију и појам *апликативне доминације*. Апликативни однос међу класама се успоставља онда када се, при реализовању елемената једне класе, неминовно

могућих лингвистичких становишта како би на њему засновао своју *Айокрифну* *џрамаџику*.

Ипак, код оних глаголских облика који разликују род у трећем лицу постоји веза именице и глагола. Она би се звала *Конџруенција*, али се у овом антропоморфизованом царству граматичких појмова њено постојање занемарује, те ова антономазија није ушла у ономастикон анализираних дела.

2.2. Кенинг у *Айокрифној* *џрамаџици* *Николе Теофиловића*

Кенинг је троп који подразумева замену властитог или обичног заједничког имена описном песничком конструкцијом (Симеон 1969: под *кенинг*), односно супституцију свих типова властитих именица или властитим именицама, али и апелативних, односно апелативним (Ковачевић 2000: 89). Сам термин преузет је из старонордијске реторике са значењем *накнадно именовати*⁷ (Вејлс 2000: под *kenning*), а њиме се именују поетске перифразе или дескриптивне метафоричне сложенице. Кенинг се одређује још и као подврста метафоре, која попут перифразе именује предмет, део природе или човека спојем двају појмова, у језичкој форми сложенице или генитивне синтагме (Живковић 2001: под „кенинг“).

стилогеност кенинга почива на изазивању чуђења читаоца, „они нас отуђују од света тиме што га онеобичавају“, при чему су „у стању да изазову ону луцидну сложеност која је понос, награда и извор метафизике“ (Борхес 1999: 46). У *Айокрифној* *џрамаџици* јавља се кенинг остварен по моделу „перифраза → властито име“ у примеру *Брдо Покрај Мора* (Теофиловић 2011: 57). Реч је о именичкој синтагми којом се када је написана малим почетним словима означава ентитет просторног света.

Метафоричност кенинга није његова изворна особина⁸, јер кенинг тек накнадно постаје метафоричан. Ексерцирани пример кенинга близак је изворном кенингу управо по овој особини. У његовој основи не лежи метафора. Поетски ороним остварен кенингом значајан је за развој радње. Сврху његове употребе подробније ће осветлити анализа употребе таутологије у анализираном књижевном делу.

Песничка конструкција употребљена уместо властитог имена није чист кенинг, јер се њоме не замењује постојеће властито име, пошто је реч о измишљеном имену брда, поетском орониму. То је једино именоване са особинама кенинга, јер је реч о описној песничкој конструкцији у функцији властитог имена, којим се читалац води кроз радњу.

2.3. *Вишестепени* *кенинг* у *Айокрифној* *џрамаџици* *Николе Теофиловића*

У *Айокрифној* *џрамаџици* *Николе Теофиловића* кенинг се остварује и у свом сложенијем виду, као вишечлана језичка творевина, односно вишестепени кенинг. Кенинг се остварује као вишечлана језичка творевина када је и субјект и објект у реченици изражен кенингом или да се један део кенинга замењује новим

намеће потреба и за реализовањем елемената друге дате класе. Доминантну улогу има она која је важнија, тј. садржајнија информацијом. По критерију апликативног односа, именица је главни доминантни елемент; њој се у крајњој линији све подређује.“ (Ивић 2001: 96).

7 Наш превод енглеског „to name after“.

8 „Кенинзи првобитно нису били метафорични. Тако, на пример, два почетна стиха Беовулфа садрже три кенинга (Данци копаља, дани прошлости или дани година, краљеви народа), који уопште нису метафорични.“ (Борхес 1999: 48).

кенингом и тако даље (Живковић 2001: под „кенинг“). Хорхе Луис Борхес у свом есеју *Кенингар* пише о другостепеним кенинзима, који настају комбиновањем једног простог чиниоца с неким постојећим кенингом, као и о вишестепеним кенинзима, који представљају низ загонетки⁹. Реченица ексцерпирана из *Ајокрифтне граматишке*, у којој се јављају три кенинга гласи: „Аорист на Везнику слете на Брдо Покрај Мора, на зелену траву.“ (Тефиловић 2011: 64). Без употребе великог слова ова реченица би гласила: „Аорист на везнику слете на брдо покрај мора, на зелену траву.“ У њој се јављају два антономазијска кенинга и ороним остварен кенингом, који су пре тога више пута употребљени у тексту, те је читаоцу јасно значење ове вишечлане језичке творевине коју називамо вишестепени кенинг. Сврха њене употребе лежи у вишеструком онеобичењу и комичном ефекту постигнутом нагомиланањем онимизираних апелатива.

2.4. Перифраза у Ајокрифтној граматици Николе Теофиловића

Перифраза је честа у књижевноуметничком и публицистичком стилу и најчешће се употребљава у синтаксичкој позицији предиката или адвербијалне одредбе, али се јавља и у осталим реченичним позицијама (Ковачевић 2000: 173). Вековима је поистовећивана са описним конструкцијама, почев од поистовећивања са кенингом у староенглеској књижевности.¹⁰ Ово „изражавање простота појма помоћу описне конструкције“ (Симеон 1969: под *перифраза*), перифраза омогућава писцу да уместо простог именованја, односно употребе језичког знака испражњене семичке структуре, употреби семантички богатији и структурно сложенији израз, којим ће истаћи појединости битне за читаочево перципирање означеног.

Лик *Фуџура* је на више места уместо именованја кенингом означен семантички сложенијим и семантички богатијим перифрастичким конструкцијама:

– Упозоравам те, овуда се креће *сџрашни безглави виџез*, звани Фуџур. (Теофиловић 2011: 59); Аорист погледа иза себе. Према њему је, на црном коњу, јахао *виџез без главе*, витлајући буздованом. [...] Осећао је, за њим јаше *сџрашни виџез*. [...] Напољу, још увек се проламао језиви осмех *сабласног сџвора*. (Теофиловић 2011: 59);

Семантичке компоненте истакнуте перифразама *сџрашни безглави виџез*, *виџез без главе*, *сџрашни виџез*, *сабласни сџвор* представљају карактеристичне особине битне за читаочево поимање витеза *Фуџура*. *Фуџур* је перифрастичним изразима представљен као *сџрашан*, *безглави* и *сабласни*. Сабласт будућности претња је *џричи* и *џричању*, окренутима прошлости и старом добром времену. То је страшна представа будућности, која као безглави витез јури на црном коњу и одсеца главу сваком ко јој стане на пут. Очовечени појам будућности језиво се

9 „Од вишестепених кенинга, у којима се произвољно нижу загонетке, навешћу само један: они који презиру снег са станишта соколова. Станиште соколова јерука; снег на длану је сребро; они који презиру сребро су мужеви који га се одричу, великодушни краљеви. Као што је читалац могао запазити, поступак који је овде примењен одвајкада је познат просјацима: ваља хвалити стидљиву великодушност да бисте је подстакли. Отуда толико различитих израза за сребро и злато, толико лакомих одредница за краља: господар прстенова, делилац блага, чувар блага.“ (Борхес 1999: 41).

10 „Over the centuries periphrasis has become particularly identified with the descriptive phrases or traditional poetic diction (q.v.): from the Old English kennings (e.g. 'swan-road' = 'sea') to the phrases of eighteenth-century poetry (*finny tribe* = 'fish'; *fleecy care* = 'sheep').“ (Бејнс 2001: под *periphrasis*).

осмехује и јаше за царевићем. У некој другој култури, будућност би хрлила у сусрет, но то је ствар језичког поимања стварности. И ту заправо и лежи кључ разумевања анализираниог *тројподрома*¹¹. Језик одређује наше поимање стварности. Царством граматике управљају системи односа, а дубље разумевање тих односа води нас ка математичкој лингвистици. Царством заправо владају бројеви, јер лингвистика и математика иду руку под руку¹². Достигнућа математичке лингвистике и разумевање процеса комуникације код људи довели су до развоја машина намењених комуникацији. Ту лежи почетак модерне технократије и почетак електронског *језиковања* које је заменило усмену *причу* и *причање*, чија је основна нит перфекат. *Перфекати* управља царством језика на нивоу доступном посматрању, а бројеви владају језиком на нивоу логичких конструката, тј. на нивоу генотипског језика и језичких универзалија (Ивић 2001: 92).

Као песничкој слици и стилском украсу перифрази је најближа антономазија, те тако постоји и антономазијска перифраза, која се најчешће јавља у улози катахресе (Ковачевић 2000: 167). Катахрезична перифраза није увек антономазијског типа (Ковачевић 2000: 167). Описне конструкције употребљене у ситуацији када говорници не знају о каквим створењима је реч јављају се у следећим примерима ексцерпираним из *Ајокрифне грамаџике* Николе Теофиловића:

Овде се прича, цар већ извесно време не влада царством, него *џруја нејпознатих створова* (Теофиловић 2011: 63); Кажу све ради по налогу *ших нејпознатих створова*. (Теофиловић 2011: 64); – Отац не влада краљевством него *некаква створења* (Теофиловић 2011: 66).

Није реч о перифрастичној катахреси антономазијског типа, јер се овим конструкцијама не замењује властито име. Кроз дијалог старог Перфекта и његових синова сазнајемо шта означава катахрезична перифраза:

Оче, зашто сви причају да ти не владаш царством него *некаква створења*? – упита Аорист зажарених очју.

Зато што је то истина – рече цар.

А која су то створења, оче?

Бројеви, децо моја. Они су прави владари царства, а не ја. (Теофиловић 2011: 66).

Након што је читалац сазнао шта је денотат катахрезичних перифраза, у последњем пасусу се и перифрастични синоним *некаква створења* и неперифрастична лексема *бројеви* јављају у оквиру исте конструкције:

И цар подиже високо руку, а у тамницу упадоше *некаква створења звана бројеви* и задавише цареve синове пред његовим очима. А потом се окренуше према цару, ап задавише и њега. Онда остатке цареve породице затрпаше земљом, па коначно, и званично, завладаше царством. *Некаква створења, звана бројеви...* (Теофиловић 2011: 67)

11 „N.B. Nash's nice term (1989) for a pattern of related tropes in a text is *tropodrome*.” (Вејлс 2001: под *trope*).

12 „Цео систем језичког испитивања је у извесном смислу математички оријентисан. Строго логичан карактер математичке анализе провејава из обавезне тежње лингвиста да у дефиницијама буду максимално тачни, јасни и кратки; да увођењем апстрактних појмова у методолошку процедуру обезбеде тачније сазнање о реалној структури језика; да олакшају себи посао анализе прибегавајући прецизности математичке формуле.” (Ивић 2001: 31).

У последњој реченици *Ајокрифне гرامатике* јавља се још и апосиопеза. Употребом три тачке на стилски маркираној финитивна позицији истиче се апсолутна и вечна превласт бројева над језиком и временом, у складу с питагорејским схватањем хармоније сфера и бројевног уређења космоса. Употреба зареза доводи до различите синтаксичке структуре ове конструкције. Једном је реч о синтагми са конгруентним атрибутном, а други пут о конструкцији са апозитивом.

2.5. Таутологија у *Ајокрифној граматички Николе Теофиловића*

Таутологија, као редувантна конструкција, плеонастички израз који два пута каже исто (Симеон 1969: под *таутологија*), представља још једну стилску фигуру којом је онеобичен текст *Ајокрифне граматике*. У њој се јавља врста таутологије у којој се понављају речи истоврсне по звучању и значењу, при чему то понављање није бесмислено већ има „изражајну емоционалну вредност“ (Симеон 1969: под *таутологија*), као што показују примери:

Кренућете на пут да нађете *брдо покрај мора* које се зове *Брдо Покрај Мора* (Теофиловић 2011: 57); И тако три царева сина пођоше у свет да пронађу *брдо покрај мора* које се зове *Брдо Покрај Мора*, и на њему златну жабу. (Теофиловић 2011: 58); Ја сам царев син. Крену сам са браћом да нађем *брдо покрај мора* које се зове *Брдо Покрај Мора* и златну жабу, али сам се посвађао с њима. (Теофиловић 2011: 58); – Дала ми је Ваша мајка, честита кнегиња, рекла ми је, Ви и Ваш муж ћете помоћи да нађем *брдо покрај мора* које се зове *Брдо Покрај Мора*. (Теофиловић 2011: 63); Аждаја се устреми према њему палацајући језиком испуштајући ужарену пљувачку. Аорист махну мачем и исече јој главу. Глава, уз страховит крик паде низ брдо. земља се протресе од пада њеног безглавог трупа. Аорист је стајао, на *врху брда покрај мора званом*¹³ *Брдо покрај Мора*, овенчан ореолом хероја. (Теофиловић 2011: 65).

Таутологија *брдо покрај мора* које се зове *Брдо Покрај Мора*, која је у последњем примеру претрпела минималну лексичку варијацију, те гласи *брдо покрај мора звано Брдо Покрај Мора*, понавља се пет пута у анализираној причи. Реч је о таутолошкој дефиницији, која се, строго посматрано, не убраја у стилске фигуре, при чему се сматра да „може покатакд бити комуникативно значајна, али је по правилу лишена било какве стилске вриједности, посебно оне појачајне, фигуративне“ (Ковачевић 2003: 247). У анализираном делу је комбинована с другим лингвостилистичким средствима.

Прозирна мотивација поетског оронима оствареног кенингом појачана је таутолошком дефиницијом. Исто се објашњава помоћу истог и читава таутолошка дефиниција се понавља у оним деловима текста који представљају кључне мотивске целине: цар синовима наређује да крену у потрагу, они полазе да нађу Брдо и на њему жабу, Аорист се посвађа са браћом и сретне девојку која му помаже у потрази, налази њену сестру која му показује Брдо и на крају убија аждају и стоји на врху Брда, овенчан ореолом хероја. Осим лексичке варијације, у последњем примеру долази до још једног онеобичења. Таутолошка дефиниција је употребљена у склопу уже синтагме _{врх} у синтаксичкој позицији падежног (неконгруентног) атрибута. Тиме је заправо истакнута она семантичка компонента због које је лексема *брдо* и ушла у састав кенинга оствареног по моделу „периф-

13 Овде постоји грешка у конгруенцији. Уместо *званом* требало би да стоји *звано*.

раза → властито име“. *Бити на врху*, па још овенчан ореолом, то је привид победе у којој *Аористи* ужива тек један трен, пре него што се стропошта у мрачну јаму.

3. Анализом су издвојени језички и стилски елементи којима је текст *Ајокрифне граматишке* онеобичен на семантостилистичком плану. Ономастикон анализираниог дела онеобичен је употребом кенинга и антононазије. Имена ликова који се појављују у другом делу *Ајокрифне граматишке* су једночлани антономазијски кенинзи настали простом онимизацијом апелатива. Њихов стилогени аспект заснован је на превођењу властитог имена у заједничко име, чиме оно добија семантички садржај. Заменом личног имена граматичким термином долази до отклона од пуког диференцирања и означавања појединца, перцепција бива отежана, а читалац мора да уложи додатни напор како би у свом уму створио релацију између места тих граматичких појмова у језичком систему са односима ликова у бајковитом свету *Ајокрифне граматишке*. Поетски ороним остварен кенингом значајан је за развој радње и употребљен у оквиру кључних мотивских целина. Прозирна мотивација поетског оронима оствареног кенингом појачана је таутолошком дефиницијом. У завршном делу *Ајокрифне граматишке* употребљен је и вишестепени кенинг. Сврха његове употребе почива на вишеструком онеобичењу и комичном ефекту постигнутом нагомиллавањем онимизираних апелатива. Семантичке компоненте истакнуте перифразама представљају карактеристичне особине битне за читаочев доживљај ликова именованих структурно сложенијим и семантички богатијим изразом.

Идеје које аутор износи у првом, есејистичком делу *Ајокрифне граматишке* у њеном другом делу добијају књижевну обраду кроз жанр бајке. Антропоморфизовани граматички појмови боре се за своје место у апстрактном свету лингвистичких идеја. Већ инхоативном реченицом читалац бива увучен у јединствени *широодром*, који усложњава перцепцију и ствара живље менталне представе од оних које се у његовом уму стварају читањем првог дела *Ајокрифне граматишке*.

Извори

Теофиловић 2011: Никола Теофиловић, *Јесће ли читали Заратустру у ориџиналу*, Крагујевац: Центар слободарских делатности.

Литература

Борхес 1999: Хорхе Луис Борхес, Кенингар, *Историја вечности и други есеји*, Београд: Народна књига – Алфа, 30–49, <http://www.scribd.com/doc/75787466/Borges-Istorija-vecnosti>, преузето 14.2.2012.

Вејлс 2000: Katie Wales, *Dictionary of stylistics*, Harlow: Longman.

Вуковић 2000: Ново Вуковић, *Пушеви стилистичке идеје*, Подгорица – Никшић: Јасен.

Ивић 2001: Милка Ивић, *Правици у лингвистици II*, Београд: Чигоја штампа.

Живковић 2001: Драгиша Живковић, *Речник књижевних термина*, Бања Лука: Романов.

Клајн, Шипка 2008: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Београд:

Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматишка стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, „Таутологија и плеоназам“, *Граматишке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга.

Симеон 1969: Рикард Симеон, *Енциклопедијски речник лингвистичких назива*, Загреб: Матица хрватска.

LINGUOSTYLISTIC ANALYSIS OF TALE *APOCRYPHAL GRAMMAR* OF NIKOLA TEOFILOVIĆ

Summary

The paper gives a linguostylistic analysis of the second part of *Apocryphal grammar* by Nikola Teofilović, a young author whose collection of tales titled *Have you read Zaratusra in the original* was published in 2011. The tale has two parts. The first one is an essay about grammar and the second one is a fairytale, whose characters are humanized grammatical categories. The aim of the paper is to show linguistic and stylistic elements of fairytale genre and also to give analysis of those linguostylistic means by which the estrangement has been achieved and the expectation of the reader has been let down after reading the introductory sentence *Once upon a time, there was a king* This paper is a study of the use of kenning, antonomasia, periphrasis, tautology and other linguistic and stylistic tools, in order to produce plenty of associations and to create vivid mental pictures in the mind of a recipient.

Key words: linguostylistics, tropes, kenning, antonomasia, periphrasis, tautology

Милка В. Николић¹
Универзитет у Крагујевцу
Училишњи факултет у Ужицу
Катедра за српски језик и књижевност

ОДЛИКЕ КЊИЖЕВНОУМЕТНИЧКОГ ФУНКЦИОНАЛНОГ СТИЛА У ДЕЛУ СУЛЕЈМАН И РОКСЕЛАНА РАДОВАНА САМАРЦИЋА²

У раду се са лингвостилистичког и функционалностилистичког аспекта разматрају одлике књижевноуметничког стила у делу *Сулејман и Рокселана* Радована Самарцића. Циљ је да се идентификују елементи уметничке структуре на језичком плану и да се испита колики је њихов удео у обликовању текста. Карактеристике књижевноуметничког стила јављају се на лексичком и граматичком плану: (1) лексика са конотативним семантичким нијансама; (2) идиоматизовани изрази; (3) приповедачки глаголски облици; (4) промена реда речи; (5) интонационо издвајање. Самарцићев израз одликује се фигуративношћу. Елементи слободног неуправног говора доприносе наративизацији текста. Заључује се да ово дело представља оригиналну језичку творевину у којој доминирају поступци својствени уметничком структурисању грађе.

Кључне речи: књижевноуметнички функционални стил, наративизација, фигуративност, слободни неуправни говор, *Сулејман и Рокселана*, Радован Самарцић

1. Увод

У раду се разматрају одлике књижевноуметничког стила у стилски сложеном делу *Сулејман и Рокселана* Радована Самарцића. Познато је да један део опуса овог историчара одступа од стандарда научног функционалног стила и да се приближава уметничкој приповедној прози.³ Самарцић је „писац доброг стила, вештог конструисања и компоновања грађе“, али и „аутор који импресивно књижевно слика и осмишљава чињенице и истине о прошлости“ (Леовац 1995: 252). Књига *Сулејман и Рокселана* „један је од великих покушаја синтезе историографије и романа“ (Леовац 1995: 278). Разматрање одлика књижевноуметничког функционалног стила у овом делу захтева да се испитају поступци стилизације којима се остварује литераризација текста.

Може се очекивати да ће заступљеност чинилаца књижевноуметничке стилизације – као што су стилематички поступци, затим, фигуративни изрази и

1 milkanikl@ptt.rs

2 Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структуре савременог српског језика* (2011–2014), број 178014, који финансира Министарство науке, просвете и технолошког развоја Републике Србије.

3 Српски историчар Радован Самарцић (1922–1994) истраживао је општу и националну историју везану за раздобље од XVI до XX века. Позната су његова дела: *Београд и Србија у стисима француских споменика, XVI–XVII век* (1961); *Велике век Дубровника* (1962); *Идеје за српску историју* (1989); *Косово и Метихија у српској историји* (1989). Написао је преглед историје југословенских народа до њиховог уједињења за југословенско издање *Опште енциклопедије Larousse*. Широј читалачкој публици познат је по делима: *Мехмед Соколовић, Сулејман и Рокселана и Осман*.

средства наративизације – показати да ова Самарџићева књига, која се заснива на богатој документарној грађи, представља аутентични вид уметничке приповедне прозе. Циљ стилистичке анализе јесте да се идентификују елементи уметничке структуре на језичком плану и да се испита колики је њихов удео у обликовању и смислу текста. Другим речима, циљ је да се опишу и објасне (а) опште одлике књижевноуметничког функционалног стила, (б) као и посебне одлике подстила уметничке наративне прозе.

„Особеност језика у овоме [књижевноуметничком] стилу јесте у томе што је језична креативност квалитативно другачија од оне у другим стиливима“ (Катнић-Бакаршић 2001: 110). Ако књигу *Сулејман и Рокселана* посматрамо као вид романа, треба поћи од Бахтинове тезе да роман као целина представља „многоструку говорно разнолику, вишегласну појаву“ (1989: 15). „Истраживач се у њему суочава са неколико разноврсних стилских јединстава која се понекад налазе у различитим језичким равнима и потчињавају се различитим стилским законитостима (Бахтин 1989: 15). У теоријско-методолошком концепту овог рада полази се од става да стилистичку анализу треба засновати на критеријумима из различитих приступа: (а) лингвостилистичког и (б) функционалностилистичког приступа, (г) уз укључивање параметара литерарне стилистике. Треба напоменути да се као посебна тема може разматрати заступљеност и начин остваривања есејистичких елемената, што остављамо за другу прилику.

2. Спој књижевности и историографије у делима Радована Самарџића

У досадашњој литератури указано је да позната трилогија коју чине дела *Мехмед Соколовић, Сулејман и Рокселана* и *Осман* Радована Самарџића – показује да се овај историограф „не зауставља на границама историјске науке“ (Леовац 1995: 278). Овај аутор тежи да своја историографска истраживања „употпуну есејистичким контемплацијама и проценама, наративним сликама, усидреним у другим наукама и у разним искуствима“ (Леовац 1995: 278).

Самарџићева књига *Сулејман и Рокселана* почиње „Пролегоменом“, а завршава се „Епилогом“. Осим основног текста, подељеног на седам делова у оквиру којих су издвојена посебна поглавља, књига садржи и *Регистар личних имена* и *Речник*. Прво издање књиге појавило се 1976. године, а друго – које аутор сматра коначним – објављено је 1987. године.

Какав је однос аутора према грађи? Ово питање – као што је познато из науке о књижевности још од Аристотела – важно је за успостављање дистинкције између историчара (научника) и уметника (романописца).

Самарџић каже: „Моја књига је плод напора да се људи, појаве и догађаји прикажу сагласно исказима историјских извора, какви су одиста били, али и с намером да се схвате побуде хтења и деловања и суштина стварних односа“ (Самарџић 2010: 615). Аутор наглашава да је посебну пажњу посветио изворима – указује да је истраживао посланичке извештаје, државна документа, међународне уговоре, архивску грађу, путописе, хронике, а ослањао се на најновију научну литературу (уп. Самарџић 2010: 615). Дакле, овакав приступ припада историчару (научнику), а не уметнику. Историчар приказује оно што је било, а писац оно што је могло бити – овако успостављена разлика потиче још из античке поетике.

Међутим, књига *Сулејман и Рокселана* не садржи попис извора и научне литературе, као што нема ни фусноте са овим подацима. У самом тексту постоје

бројни цитати (јасно означени наводницима), али се у великом број случајева уз цитат не наводи податак о извору. Форма казивања јесте треће граматичко лице заменице и глагола, дакле, не јавља се „научно *ми*“. Може се говорити о постојању свезнајућег приповедача, који, слично класичним реалистичким романима, из своје ауторитативне перспективе „мотри“ догађаје и учеснике. Језички израз уобличен је тако да, осим што омогућава преношење основне информације, привлачи пажњу читаоца изводећи га из аутоматизме перцепције. При том, одступа се од принципа економије израза, који се сматра иманентном одликом научног текста. Дакле, пред стилистичара се као истраживачки проблем поставља захтев да испита карактеристике Самарцићевог стилски сложеног текста и начин остваривања интерференције различитих стилских слојева.

У завршној осврту на стилске особености трилогије Радована Самарцића (*Мехмед Соколовић, Сулејман и Рокселана и Осман*), напоменимо да су – са становишта науке о књижевности – „књижевни критерији вредновања оваквих дела другачији него критерији вредновања самих књижевних остварења“ (Леовац 1995: 272). Књижевник има слободу да бира историјске чињенице које ће приказати, чак и да измишља, при чему, „полаже рачун само сопственој стваралачкој визији“ (Олдебург 1974: 296). „Историограф то не сме, не може, бар не тако као што може књижевник“ (Леовац 1995: 272). Осим тога, и сами писци историјских романа који су теоријски промишљали свој стваралачки метод указали су „да је *историјска личност*, позната или мало позната, *рђав јунак романа*: она није независна креација; постоји о њему као над-утисак [...] – замењујемо је глумцем задуженим да игра њену улогу, и *романескна веродостојност је разорена* (Олдебург 1974: 298–299) [истакла М. Н.].

Дакле, књижевник је творац уметничке истине, док се од историографа очекује да се, насупротив томе, држи научне истине. У том смислу, спој књижевности и историографије у делима Радована Самарцића може се посматрати из перспективе односа између фиктивне и објективне стварности. Овде се јављају истраживачки проблеми и за лингвисту и за проучаваоца књижевности.

3. Резултати стилистичке анализе

Циљ стилистичке анализе био је да се у делу *Сулејман и Рокселана* испитају опште одлике књижевноуметничког функционалног стила, као и посебне одлике подстила уметничке наративне прозе. У књизи се јављају поступци својствени уметничком структурисању грађе: (а) грађа је литераризована тако што је прерађена је у фабуларни низ који је организован у сиче; (б) нарација је вођена свевидећим оком ауторитативног приповедача, тако да приповедач функционише као посебан чинилац уметничке структуре. Како објашњавају теоретичари романа, „аукторијалним приповедањем оглашава се један лични приповедач, који стоји изван приказаног света: оглашавајући се кроз чин приповедања, он и сам може да постане предмет интерпретације“ (Штанцл 1987: 35).

Анализа је показала да се опште одлике књижевноуметничког стила у Самарцићевом тексту јављају на лексичком и граматичком (морфолошком и синтаксичком) плану. Језички израз се одликује фигуративношћу. Запажа се да се аутор служио бројним стилематичким поступцима којима се формирају стилистички структуриране језичке јединице.

Од посебних одлика прозног подстила у Самарцићевој књизи значајна је појава елемената слободног неуправног говора, што доприноси наративизацији,

тј литераризацији текста. „Слободни неуправни говор преноси ријечи изречене у управном говору као да је ријеч о пишевој нарацији, тј. уз изостављање уводног глагола и везника субординације, те обично уз пребацивање из првог или другог лица у треће“ (Вулетић 2006: 134). Стилистичари сматрају да у поређењу са управним говором, слободни неуправни говор може бити ефикаснији у преношењу афективности. „То је очекивано, будући да је стилогенији, тј. стилски информативнији увијек онај поступак који није једнозначан, који чува амбивитетну природу, а такав је случај са слободним неуправним говором“ (Катнић Бакаршић 2001: 110). Овде треба напоменути да извор стилског ефекта може бити и преклапање или стапање слободног неуправног говора са нарацијом, што се запажа у књизи *Сулејман и Рокселана*.

3.1. Лексичке одлике књижевноуметничког стила

Како показује анализа, у Самарцићевом тексту на лексичком плану, осим општег лексичког фонда јавља се и посебна лексика, у коју спадају називи везани за државну и војну организацију Османске империје, затим, за религију и право. Ево неколико примера: *медреса, муфтија, сура, улема, ферман, фетива*. Овде нема одступања на лексичком плану, то су очекиване лексичке јединице у једном тексту у коме се говори о догађајима из историје Османског царства. Изразита заступљеност специјалне лексике наведеног типа може се посматрати као особина научног функционалног стила, али и као елемент историјских романа.

Одступања на лексичком плану јављају се у оквиру општеупотребне лексике. У контексту научног текста не очекују се лексичке јединице са конотативним семантичким компонентама, будући да ова језичка средства представљају потенцијалне чиниоце естетског значења. „Естетско значење најчешће усложњава семантичку структуру ријечи допунским смисаоним асоцијацијама и емоцијама“ (Тошовић 2002: 235). У књизи *Сулејман и Рокселана* запажају се бројне стилски маркиране лексеме (у трећем примеру има и устаљених вишелексемних спојева са наглашеном експресивношћу):

1. Супротно томе, разлика између његовог изгледа и деловања све више је доприносила некој језивој уверљивости онога што се чинило (Самарцић, 47).
2. Одлуку да се крене у напад на Београд донео је, [...] тачно онога дана кад су се, очи докоччања моста, воде узбудиле и успротивиле (Самарцић, 55).
3. Паша је, изгледа, хтео да у гомилу што се хватала у коштац убаци реч која ће узбуркати злу крв, како би узајамно увеређени, ратници једни на друге кидисали понесени осветничком мржњом (Самарцић, 64).

Исто тако, у научној тексту не очекују се идиоматизовани устаљени изрази, који, с друге стране, јесу одлика књижевног стила, при чему се примарно везују за разговорни функционални стил. У Самарцићевој књизи велика је фреквенција устаљених израза различитог ступња идиоматизације, међу којима посебно место заузимају фразеологизми као јединице с експресивном функцијом у језику:

4. Султан је могао приступити походу на Родос на само због тога што је средио ствари у кући (Самарцић, 95).
5. Ни њена непрекидна веселост, понекад и раскалашна, која је прикривала њену ревност обузетост собом, није могла измаћи оку старијих

жена, поготову чуварки и слушкиња, које су сувише преко главе претуриле да још један случај не би везале за своја и наслеђена искуства (Самарџић, 90).

6. [...] он је несумњиво располагао и вестима да се од неверничких владара на западу сваки својим јадом забавио (Самарџић, 44).

На основу сопственог искуства у писању историјских романа, З. Олденбург каже да је „романописац историје“ управо „тражилац језика“, што се посебно одражава у речнику (1974: 296). Потребно је да књижевник пронађе „праву меру“ у избору „техничких речи и израза епохе који су слабо познати читаоцу“, тј. да постигне да „дејство преношења у непознато буде опажљиво, а у исто време да пролази готово неприметно“ (Олденбург 1974: 296–297). У том смислу Самарџићев избор лексике може се посматрати као трагање писца да пронађе равнотежу између довољно информативне и довољно стилски ефектне лексике.

3.2. Морфолошке одлике књижевноуметничког *сѝила*

Како показује анализа, у књизи *Сулејман и Рокселана* бројни су примери употребе приповедачких глаголских облика, који, као што је познато из стилистичке литературе, представљају језичка средства за остваривање наративизације, а самим тим и књижевноуметничке стилизације текста. Заступљени су облици приповедачког перфекта и потенцијала:

7. Сулејман је на дунавску обалу излазио с пратњом, седао под сунцобран, одржавао кратке диване и издавао заповести, али је највећи део времена проводио у посматрању чаробног града и оног што се око њега одиграло (Самарџић, 58).
8. Султан је ретко примао странце, и они би га обично видели кад би дошли да му се поклоне и кад би их привели да се опросте. Тада би он ћутао, или само понеку реч изустио, сав на престолу утонуо у своју златну одећу, с превеликом белим турбаном намакнутом до дна чела (Самарџић, 3).

Приповедачки глаголски облици омогућавају аутору да читаоцу приближи догађаје из далеке прошлости и да их дочара тако као да филмски теку пред читаочевим очима. Дакле, остварује се доживљеност и очигледност, тј. постиже се утисак да је наратор на месту одигравања радње или да у њој учествује. При том, Самарџић користи посебна лексичка средства за појачавање утиска доживљености, којима се оглашава свевидећи приповедач:

9. Султан је, очевидно, оваквим држањем круга пустоши и страха штитио своје наступање ка Београду, али је и поред тога остала истакнута његова пизма (56)
10. Сео је у чардак, подигнут над водом, и од раног јутра нетремице посматрао шта се ради (Самарџић, 49).

У књизи *Сулејман и Рокселана* уочава се изразита фреквенција глаголских прилога. Како се објашњава у стилистичкој литератури, наведени глаголски облици сматрају се одликом научног функционалног стила, будући да функционошу као реченични кондензатори. Карактеристика научног стила јесте компресија – „уношење максимума информација у оквир једне реченице“ (Кликовац 2008: 189). „Ако је наративизацији као књижевноуметничкој стилизацији иманентна првенствено приповедачка употреба глаголских облика, онда је интелектуализацији иманентна употреба глаголских прилога као својеврсних реченич-

них кондензатора“ (Ковачевић 2011: 190). Међутим, контекст у коме Самарџић употребљава глаголске прилоге одликује се фигуративношћу, што није одлика научног него уметничког текста:

11. Изашавши на видело из пређешке очеве сенке, Сулејман није могао сувише убедљиво деловати на своје савременике (Самарџић, 31).
12. Освојивши поново овај град, војсковође султана Сулејмана први пут су своме господару широм растворили крвљу обливену рајину иззорнициу (Самарџић, 47).
13. Треба, у ствари веровати, и не узимајући у обзир потоње доказе, да је Сулејман, као на длану, посматрао две жене како се острвљено боре и без напора одмах уочавао њихове карактере, побуде, разјарену снагу и подлост (Самарџић, 92).

У наведеним примерима не говори научник (то се посебно уочава у изрази-ма које смо означили курзивом), као што нема ни апстрактног језика својственог науци. Насупрот томе, појављује се свезнајући приповедач који сликовито дочарава унутрашњи свет јунака и упечатљиво коментарише догађаје. Примаочева пажња усмерава се на однос израза према контексту, као и на „саму конструкцију језичког знака“, што је основа поетске функције језика (уп. Мукаржовски 1973: 174; 176). Ако се узме у обзир да се у тексту обликује историјска грађа, онда је још наглашенија тензија која постоји између форме и садржаја, а то може бити извор стилског ефекта у уметничким текстовима уопште.

3.3. Синтаксичке карактеристике

На синтаксичком плану, у књизи *Сулејман и Рокселана* уочава се да синтаксичке карактеристике имају одраза на плану реченичне интонације, тј. доприносе остваривању неочекиваног ритма који се удаљава од интонационе линије стилски неутралног синтаксичког низа. Бројни су примери апозиције (подвучене су у примерима 14–16). Велику заступљеност имају координативне конструкције у набрајањима (означене су курзивом у примерима 15 и 16), при чему се најчешће остварује: (а) набрајање типа синатроизам (пр. 15); (б) набрајање са синсемантичким катафоричким елементом (пр. 16). Ево примера:

14. Загледана у своје тело, најежено невидљивом маховином од многих стрепњи које су њиме ударале, [...] Рокселана је унапред знала какве ће олује преко њега прећи и она је морала веровати у његову издржљивост (Самарџић, 88).
15. Понекад средином лета, реке и небо се ухвате у буран загрљај. Тада се уздигну, прокључају, пројину и замуће, понесене ниским ветровима, и небеса, подерана муњама, оборе међу крошње, на шрске и преко шаласа, љуљајући и мрсећи све под собом нестрпљивим млазевима (Самарџић, 55).
16. Јер, већ сутрадан је почела падати киша у коју је утонуло све, и Сава, и земља на њеним обалама, и мости, окићен радницима, који је скоро био довршен, и султан под својим чадором, поклопљен облацима, да и њих, срдитом вољом разбије (Самарџић, 54).

Запажа се да се аутор посебну пажњу поклања проналажењу стилски ефектног реда речи у исказу, што доводи до честих пермутација. Промена граматичког реда речи, као што је познато из стилистичке литературе, представља чинилац тзв. отежане форме, којом се одликује уметнички текст:

17. Да уплове у Дунав и неочекивано се, с ветром у једрима и с топовима зинулим на паљбу, појаве под Београдом, из Босфора је само у једној ескадрили, испловило 40 бродова (Самарџић, 45).
18. Али, град је сам собом изазивао бојазан, и свим што се о њему знало наводио на неверицу, ону која обузима за тренутак као топлота стида, да се уопште може освојити (Самарџић, 49).

Аутор се служи и експресивном сегментацијом реченице као средством онеобичавања стилског маркирања интонационе линије исказа. Интонационо издвајање јесте синтаксички поступак на коме се заснива стилематички поступак осамостаљивања. У Самарџићевом тексту јавља се осамостаљивање првог (најслабијег) ступња, које подразумева да се у исказ уноси експресивна пауза обележена зарезом или цртом:

19. То више није била борба, ни свесно жртвовање, ни редовна смрт – то је била патња која на крају изгуби сваки разлог, и само срца, као неутољива бољка, држи раздртим и немоћним (Самарџић, 77).

У завршном осврту на лексичке и граматичке одлике књижевноуметничког стила у Самарџићевој књизи *Сулејман и Рокселана* додајмо и то да многи од регуларних (општеупотребних) језичких поступака у конкретном контексту добијају вредност стилематичког поступка. То подразумева да доводе до стварања стилистички структурираних језичких јединица које, осим функције саопштавања, имају и естетску функцију.

3.4. *Фиџураџивносџ*

Како показује анализа, Самарџићев текст одликује се не само одступањима од језичких јединца с нултим ступњем карактеризације, него се испољава и тежња да се посебно осмишљеним језичким поступцима формирају стилеми. Из претходно наведених примера може се запазити да су заступљени (а) семанто-стилеми и (б) синтаксостилеми. Међу стилемима посебно место заузимају стилске фигуре.

Иако се стилске фигуре традиционално сматрају дистинктивном цртом књижевноуметничког функционалног стила у односу на научни стил, треба напоменути да се реторичка средства могу јавити и у научном тексту. Међутим, фигуративни изрази научнику не служе само да постигне „лепоту и снагу израза“, него могу имати и непоетску функцију: „Помоћу ових средстава аутор између осталог успева да у текст унесе извесне хијерархијске односе: да у први план изнесе чињенице које са његовог гледишта имају већу тежину, важне су за разумевање смисла исказа, да одвоји значајан податак од мање значајног, да читалац или саговорник добије могућност да стекне увид у тематску целину какав је са гледишта аутора текста најисправнији“ (Симић, Јовановић 20002: 120).

У књизи *Сулејман и Рокселана* фигуративни изрази могу се посматрати са аспекта њиховог учешћа у функцији саопштавања, али стиче се утисак да доминира њихова естетска функција. Осим тога функција саопштавања није страна уметничком тексту јер, како са наглашава у стилистичкој литератури, поетска функција „није једина функција поетске уметности већ само њена доминантна, одређујућа функција“ (Јакобсон 1966: 294). Издвојићемо примере који показују да се фигуративност израза у Самарџићевом тексту може посматрати као компонента „двоструког моделовања“ – што представља основно својство уметности:

20. Савременици који су, крадом, пратили цветање Пролетње Руже [Махидевран] затицали су поред ње царевића у положају потпуне безбрижности (Самарџић, 19).
21. Али, како се његова рука, дуга и тешка, осећала свуда, многи су били склони да његову повученост привидно скромног човека погрешно тумаче меланхолијом потуљеног колерика (Самарџић, 3).
22. Утисак да је Сулејман, откако се приклонио Рокселани, изазвао неред и у свом животу и око себе, био је површан и пролазан. Из олује је њихов брод брзо испловио у мирне воде (Самарџић, 93).
23. То што су светиње из својих цркава носили на рукама значило прогнанима само подстицај и подршку да још жешће парају своја срца и пуне себе неким општим јадам кад би им понестало своје туге. Читави крајеви одјекнули су њиховим плачем, као да је гора својим листом пренела његов звук (Самарџић, 78).

Осим опште фигуративности израза, у претходно наведеним одломцима јављају се и стилске фигуре: (а) метафора (пример 20: цветање Пролетње Руже); (б) метонимија (пример 21: његова рука, дуга и тешка); (в) хипотипоза (пример 22: Из олује је њихов брод брзо испловио у мирне воде); (г) поређење (пример 23: одјекнули су њиховим плачем, као да је гора својим листом пренела његов звук).

У делу *Сулејман и Рокселана* мало је реченица без стилске фигуре или фигуративног израза. Поједине реченице могу се посматрати као сентенце (пример 24), а поједини сегменти текста као да прерастају у алегорију (у примеру 25):

24. Остало је од свега, ипак, ћутање, јер се никада није знало куда кога воде крв и мисао (Самарџић, 90).
25. Сулејман је улетео у олују, али из ње није изашао много промењен. Очевидно, посматрао је за то време себе и себи дозволио само оно што је одредио као добро и корисно. Бура му је била потребна као би био сигуран да ће се одиграти све оно што треба да се деси: у огњу ће изгорети сувишно, а ново ће се јавити у пуној снази и са стварним значењем (Самарџић, 88).

Уметнички текст двоструко је кодиран – „једном према основном структурно-граматичком коду, и други пут према стилистичком коду, управо ‘прерадом’ тог основног кода“ (Ковачевић 2000: 322). Стилске фигуре као стилемске јединице јесу средства којима се исказује додатна стилистичка информација, што се уочава и у Самарџићевом тексту, који је, као и сви уметнички текстови, непреводив на неуметнички начин изражавања.

3.5. Наративизација

Посебне одлике подстила уметничке приповедне прозе треба тражити у средствима наративизације као књижевноуметничке стилизације текста, а једно од средстава наративизације јесте слободни неуправни говор. „Присуство слободног неуправног говора, макар и у траговима“ у одређеним текстовима – „недвосмислено [му] прибављају статус књижевноуметничког“ (Ковачевић 2011: 184). У делу *Сулејман и Рокселана* – нема ауторског *ми*, које је одлика научног функционалног стила. Форма казивање јесте треће граматичко лице (*Er-Form* као тип приповедања), а то је одлика уметничке приповедне прозе.

За разматрање интерференције научног и уметничког стила у конкретном тексту – важно је питање односа ауторског и туђег говора. Научном дискурсу

нису својствени сви типови туђег говора, који карактеришу књижевноуметнички прозни текст: (а) управни говор; (б) слободни управни говор; (в) неуправни говор; (г) слободни неуправни говор. Од четири типа туђег говора за научни текст карактеристичан је само неуправни говор, док се управни говор среће само као цитат у „хибридним“ конструкцијама, тј. у конструкцијама комбинације ауторског говора и туђег говора (Ковачевић 2011: 184).

Прави управни говор као дијалогски дискурс, а посебно слободни неуправни говор – нису карактеристика научног стила. При том, слободни неуправни говор искључиво се јавља у уметничкој прози. У том смислу, књига *Сулејман и Рокселана* приближава се подстилу уметничке приповедне прозе, будући да садржи бројне одломке са елементима слободног неуправног говора, у којима се наговештава унутрашњи монолог јунака. Међутим, треба напоменути да је тешко пронаћи примере типичног слободног говора у којима се јасно уочава „двогласна структура“, која подразумева да „с формалног становишта (с обзиром да је најчешће везан за треће граматичко лице замјенице и глагола) говори аутор, док садржинско-афективна страна исказа показује да је то у ствари говор јунака“ (Ковачевић 2011: 184). У већина примера то се само и извесној мери одражава:

26. Сулејман се могао мирити са нуждом поготово стога што је веровао да му воља, тиме, постаје изузетно силна, припремљена за нове освајачке подвиге који су му, као носиоцу светог рата, истом нуждом намењени (Самарџић, 83)

Стилистичари указују да се слободни неуправни говор често „до непрепознатљивости стапа са пишчевом нарацијом“, тако да изгледа „као да доиста говори писац“, али се на основу контекста и стилистичких вредности може закључити да је у питању слободни неуправни говор (Вулетић 2006: 136). Напоменимо и да се у делу *Сулејман и Рокселана*, додуше сасвим ретко, јавља и говор јунака, при чему овде не подразумевамо класичне цитате које аутор преузима их документарних извора које је користио:

27. Много година касније, један европски дипломата замолио је, преко великог везира, сутана да се због заразе привремено склони из Цариграда. „Шта он хоће и куда смера?“, узвикнуо је Сулејман везиру, огорчен због своје зачуђености: „Зар он не зна да је куга божја стрела која свој циљ никад не промаши? [...]“ (Самарџић, 83).

Запажа се да је говор јунака пропраћен упечатљивим приповедачевом карактеризацијом султановог понашања, али и душевног стања (уп. *узвикнуо је Сулејман везиру, огорчен због своје зачуђености*). Писци историјских романа указују да историјска личност „није у потпуности потчињена бихевиоризму – него опис њеног унутрашњег живота пролази кроз неку врсту стилизације, или шифрованог говора“ (Олденбург 1974: 304). Може се закључити да се овог стваралачког приступа држао и Самарџић.

Као што је већ указано, у књизи *Сулејман и Рокселана* приповедање је вођено гласом свезнајућег приповедача, што доприноси да се фабуларни ток повеже у уметнички организован склоп, тј. сиже. Тачка гледишта свевидећег приповедача посебно је наглашена у коментарима који изражавају својеврсну ироничну дистанцу према предмету о коме се говори:

28. Онога дана кад је мост довршен, вода је толико надошла да се с њим потпуно изједначила. Десило се то 18. јула. Биће да постоји сила која је изнад турске (Самарџић, 55).

29. Дошавши до тога силином вољом, подешавањем свога бића ономе што је чека, сасвим обичним, лукавством, она је оставила утисак да је превејаношћу заробила љубав свога господара и завладала његовим поступцима (што се можда и њој, док је задобијала победу, на тренутак, наивној, учинило) (Самарџић, 92).

Иронија као поглед на свет постоји у књижевности свих времена, народа и жанрова, а „код савремених писаца постаје, по речима Бодлера, основна особина књижевности, пресудан елеменат литерарног стила и конструкције књижевног дела“ (уп. Речник књижевних термина 1985: 276, s. v. *иронија*). Епска иронија као саставни део „природе епског објективизма“ подразумева да су ликови код којих се спајају надмоћ и несавршеност – приказани „топло људски“ (уп. Речник књижевних термина 1985: 276, s. v. *иронија*). Оваквог приступа држи се и Самарџић у свом делу о Сулејману Величанственом.

4. Закључак

Опште одлике књижевноуметничког функционалног стила у делу *Сулејман и Рокселана* Радована Самарџића заступљене су на лексичком и граматичком плану. Од лексичких карактеристика јављају се: (1) лексика са конотативним семантичким нијансама и (2) устаљени изрази различитог ступња идиоматизације. На морфолошком плану уочавају се приповедачки глаголски облици (перфекат и потенцијал) у функцији језичких средстава којима се исказује доживљеност. Међу синтаксичким одликама запажа се: (1) промена реда речи у исказу и (2) интонационо издвајање реченичних чланова.

Лингвостилистичка анализа показала је да се Самарџићев текст одликује фигуративношћу. Најзаступљенији су стилематички поступци који доводе до стварања: (1) семантостилема и (2) синтаксостилема. Осим тога, општеупотребним језичким средствима постиже се стилски ефекат у контексту који се одликује наглашеном фигуративношћу и стилском маркираношћу.

Дело *Сулејман и Рокселана* одликује се следећим карактеристикама подстила уметничке приповедне прозе: (а) грађа је литераризована, прерађена је у фабуларни низ који је организован у сиже и (б) нарација је вођена свеvideћим оком ауторитативног приповедача. Од посебних одлика подстила уметничке наративне прозе значајна је појава елемената слободног неуправног говора, што доприноси наративизацији као књижевноуметничкој стилизацији.

Може се закључити да у стилистичком погледу књига *Сулејман и Рокселана* Радована Самарџића представља оригиналну језичку творевину, у којој се јављају поступци својствени уметничком структурисању грађе, тако да текст престаје да егзистира као научни и прелази у уметнички.

Како су указали писци историјских романа, њихова стваралачка тежња јесте да покажу „до које мере човек, кроз векове и континенте, остаје сличан самом себи“ (Олденбург 1974: 297) или, другим речима, „што више историјски човек припада своме времену, то више је он близак нама“ (Олденбург 1974: 303). На плану укупног смисла, Самарџићево дело – у коме се на особен начин спајају наука и књижевност – усаглашено је са оваквим настојањем.

Извор

Самарџић 2010: Р. Самарџић, *Сулејман и Рокселана*, Београд: Завод за уџбенике.

Литература

- Бахтин 1989: М. Bahtin, *О роману*, Београд: Nolit.
- Вулетић 2006: В. Vuletić, *Govorna stilistika*, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Јакобсон 1966: R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Београд: Nolit.
- Катнић Бакаршић 2001: М. Катнић Бакаршић, *Stilistika*, Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga – Ljiljan.
- Кликовац 2008: D. Klikovac, О језику науке, у: *Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike*, Београд: Biblioteka XX vek, Ћогоја штампа, 187–208.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилстичка и грамаћика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2011: М. Ковачевић, Испреплетеност књижевноумјетничког и научног стила у Дучићевој књизи о грофу Сави Владиславићу, у: *Стилска значења и зрачења*, Ниш: Филозофски факултет, 171–192.
- Леовац 1995: С. Леовац, Књижевно у историографском делу Радована Самарџића, у: *Поезија и традиција*, Београд: СКЗ, 252–279.
- Мукаржовски 1973: Ј. Mukaržovski, Poetsko imenovanje i estetička funkcija jezika, у: *Treći program*, Београд, 173–180.
- Олденбург 1974: Z. Oldenbourg, Roman i istorija, у: *Izraz*, XVIII/1, Београд, 289–306.
- Речник књижевних термина 1985: *Rečnik književnih termina*, Београд: Nolit.
- Симић, Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилска*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Никшић: Јасен.
- Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Штанцл 1978: Ф. К. Штанцл, *Типичне форме романа*, Нови Сад: Књижевна заједница.

CHARACTERISTICS OF LITERARY AND ARTISTIC FUNCTIONAL STYLE OF WRITING IN THE NOVEL OF RADOVAN SAMARDŽIĆ SULEYMAN AND ROXELANA

Summary

In the study we take into consideration the characteristics of Radovan Samardžić's novel *Suleyman and Roxelana*, from a lingua-stylistic aspect, as well as from the aspect of functional stylistics. The aim is to identify the artistic elements of the structure at a linguistic level and also to determine to what extent they mould the text. The characteristics of literary style can be found in the linguistic and also in the grammatical domain: 1) lexis with connotative semantic nuance; 2) idiomatic expressions; 3) narrative verb forms; 4) word order alteration; 5) intonation. Samardžić expression is figurative. The elements of loose indirect speech support the narrativization in the text. We can conclude that this text represents a genuine linguistic creation in which we witness the dominance of artistic composition.

Key words: literary and artistic functional style of writing, narration, figurativity, loose indirect speech, Suleyman and Roxelana, Radovan Samardžić

Milka V. Nikolić

Оливера М. Дурбаба¹
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за германистику

О НЕКИМ СПЕЦИФИЧНОСТИМА ПУБЛИЦИСТИЧКОГ ФУНКЦИОНАЛНОГ СТИЛА²

Иако је публицистички стил релативно често предмет проучавања у области функционалне стилистике српског језика, он се не може сматрати хомогеном категоријом. Наиме, не само што се унутар функционалних стилова могу јасно разликовати подстилови, а унутар њих и појединачни жанрови, већ се међу њима јављају и бројни функционални хибриди који поседују особениости најмање два функционална стила. Унутар појединачних жанрова могу се јавити и одређене специфичности условљене тематско-садржинским разлозима, што је најупадљивије управо у оквирима језика и стила писаних медија. Овај прилог стога има за циљ да утврди особениости публицистичког функционалног стила у штампаним медијима из области аутомобилизма, на основу корпуса који чини неколико бројева специјализованих часописа објављених 2012. године. У корпусу су констатоване следеће карактеристике: употреба специфичне метафорике, склоност ка елементима говорног језика, флоскулама и жаргонизмима, али и коришћење стручне терминологије, делимитично преузете и из страних језика – преваходно енглеског (на нивоу лексичког позајмљивања, евентуално и на нивоу синтаксичких елемената) и у извесној мери немачког.

Кључне речи: функционална стилистика, публицистички функционални стил, публицистички жанр, аутомобилизам, метафорика

Функционална стилистика, од њеног научног утемељења у другој половини 20. века², представља свакако једну од најдинамичнијих и најизазовнијих лингвистичких дисциплина. Док иманентно лингвистичка истраживања посвећују пажњу структури језика и његовом системском карактеру, докле за социолингвистику и функционалну стилистику примат преузима употреба језика у различитим социјалним контекстима. Језик се тиме посматра у бесконачним варијацијама и комбинаторици појавних облика који зависе од екстралингвистичких фактора – домена употребе језика. Варијациона лингвистика је, наиме, одавно утврдила да језик није јединствен, компактан нити монолитан систем, већ се раслојава и диверсификује у зависности од бројних фактора³, и то на следеће начине: (а) дијалектски, тј. у зависности од физичке распрострањености или полицентричности датог језика, односно његовог територијалног простирања (што утиче на стварање дијалеката), (б) дијастратски (што утиче на настајање социолеката), тј. у зависности од говорничког припадања одређеној друштве-

1 jelenajo@bitsyu.net

2 Рад је настао у оквиру пројекта 178014 Динамика структура српског језика Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. – Овде је, наравно, реч о историјату савремених функционалистичких истраживања, што, ипак, не потири чињеницу да су стилска питања заокупљала пажњу не само језиколоваца још од античких времена. Хронологију рађања ове лингвистичке дисциплине Тошовић (2002: 19) назива својеврсним ходом по мукама.

3 Не заборављајући, дакако, да се језик мења током времена, односно да варира у првом реду из разлога хронолошке природе.

ној подгрупи или категорији, укључујући разлике у узрасту (нпр. омладински говор), роду (нпр. „женско писмо“), социјалном статусу (нпр. говор друштвених група, које могу бити и мање или више маргинализоване – жаргон, урбанолект, арго, сленг)⁴; (в) дијаситуативно / дијафазијски (што омогућава разликовање функционалних стилова или регистара⁵), у зависности од области људске делатности у којој се комуницира (нпр. у књижевноуметничком домену или у усменом општењу, у научном дискурсу, у медијима, у институционалним оквирима)⁶. У новије доба у науци се говори и о дијамезијском раслојавању, чиме се објашњавају језичке варијације до којих долази услед промене медијума језичке поруке, при чему јасној медијској дихотомији, односно опозицији усменог општења (аудитивним каналом, коришћењем фоничких знакова) спрам писменог општења (визуелним каналом, коришћењем графичких знакова) – не одговара и концептуална биполаризација, због чега аутори овог модела (в. Кох и Естерајхер 1985: 23), названог проксимално-дисталним (Nähe-Distanz-Modell) говоре о концептуалном континууму (језик блискости : језик дистанце). Полове овог модела такође чине опозитне вредности услова и стратегија комуникације (приватно : јавно; познат саговорник : непознат саговорник; спонтани говор : припремљени говор; физичка блискост : физичка удаљеност; експресивност и афективност : објективност итд.), али се међуљудско општење у целини реализује на тачкама комуникационе осе које су мање или више удаљене од полова.

У функционалностилистичким анализама уобичајено се користи подела на пет основних стилова⁷: књижевноуметнички, разговорни, научни, административни и публицистички⁸. Административни и научни стил не само да се у односу на остале могу једноставније описати и класификовати, већ и одредити у погледу функционалности (са преовлађујуће референцијалном, у научном стилу евентуално и конативном, тј. „убеђивачком“ функцијом). С друге стране, извесно је да се у овако спроведеној класификацији статус књижевноуметничког и разговорног стила не може у потпуности изједначити са осталим функционалним стиловима. Књижевноуметничком је иманентна субјективност, креативност, оригиналност, маштовитост, фикционалност, експресивност, емоционалност, естетизованост, поливалентност, он не подлеже унапред дефинисаним правилима, опире се стриктним класификацијама⁹ и управо на основу јединствености и неповољивости склада форме и садржаја представља нарочит случај употребе језика. Разговорни стил пак не само што је у медијском смислу специфичан (реализујући се у усменом општењу, за разлику од осталих функционалних стилова

4 Полну и старосну диференцијацију Тошовић (2002: 27) издваја из социјалне диференцијације језика и посматра као посебне видове употребе језика.

5 „Регистар“ је, као што је познато, уобичајени термин који се користи у англистичкој и германистичкој стручној литератури.

6 Поред ових основних видова језичког раслојавања, ваља истаћи и индивидуалне карактеристике сваког појединачног говорника (тј. идеолекталне варијације).

7 Термини нису увек идентични али су садржаји углавном подударни. Нпр. књижевноуметнички стил се означава и као књижевни, белетристички, литерарни, као стил лепе књижевности итд. (в. Тошовић 2002: 169, Катњић-Бакаршић 1999: 37, Прањковић 1996: 519, Кликовац 2008: 132–133).

8 У неким класификацијама се овим „примарним“ функционалним стиловима придружују и неки „секундарни“, попут рекламног, стриповног, реторичког, есејистичког, сценаристичког, сакралног, војног (в. Катњић-Бакаршић 1999: 22–23, 71–79).

9 Овде, наравно, не мислимо на оне познате књижевнотеоријске.

претежно писаног језика¹⁰), већ се одликује бројним специфичностима језичке природе (у лингвистичком смислу најинтересантнијим или макар најфреквентније проучаваним чине се оне које представљају огрешење о стандарднојезичку норму), али и оним екстралингвистичким (употреба паравербалних и невербалних комуникативних средстава, тј. оних који се односе на ритам, висину, јачину, интонацију и модулацију говора, односно на гестикулацију, мимику, проксемичке елементе и свеукупни „говор тела“). Стога он за неке лингвисте представља „погрешан“ систем, док га други сматрају засебним језичким системом, са сопственим правилима и нормом¹¹.

Што се тиче публицистичког стила, његов је значај у савремено доба, које се често флоскуларно назива епохом масовних медија (што неминовно укључује и тематизовање његове изразите манипулативне моћи), постао готово немерљив, што га, између осталог, чини предметом интересовања (дакако, са различитим епистемолошким циљевима) великог броја дисциплина – социологије, комунологије, политикологије, антропологије, лингвистике. У оквирима лингвистике, публицистика је у првом реду предмет интересовања функционалне стилистике, текстуалне лингвистике, анализе дискурса, као и семиотике¹². Функционална стилистика, као што је познато, углавном се држи поделе публицистичког подстила на два основна подстила: новинарски (са неколико подстилова, од којих је за нашу анализу релевантан новински¹³) и монографско-публицистички – онај који се користи у озбиљнијој, претежно истраживачкој публицистици (Тошовић 2002: 301). Код Катнић Бакаршић (1999: 59–62) постоји слична подела – и то на журналистички стил (који у горњој подели одговара новинарском) и публицистички стил (при чему се овај потоњи може односити и на писане медије, али и на веће публикације – књиге, ТВ серије и циклусе радио емисија).

За потребе овог рада значајна је даља класификација новинарског односно журналистичког подстила на жанрове, одређене према преовлађујућој функцији и форми. Катнић Бакаршић (1999: 59) разликује информативне и аналитичке жанрове, док се код Тошовића (2002: 310) спомињу још и књижевно-публицистички (код Катнић Бакаршић уврштено у публицистички жанр), енигматски и стриповни (код Катнић Бакаршић разврстани у посебне, секундарне стилове, в. напомену бр. 7). У информативни жанр Тошовић убраја чланак, краћу информацију, ширу информацију, хронику, преглед писања штампе, саопштење, интервју, извештај и сл. Катнић Бакаршић под информативним жанром подразумева

10 Јасно је да и остали функционални стилови могу имати усмену реализацију – нпр. саопштење на научној конференцији (научни стил), изрицање пресуде (административни стил), телевизијске вести (публицистички стил), сценско извођење драме (књижевни стил).

11 Примера ради, Прањковић (1996: 519) ова два функционална стила назива конкретним, за разлику од осталих, апстрактних, према потом у оквиру белетристичког функционалног стила прави дистинкцију на наглашено конкретну поезију и дескриптивну прозу и мање-више апстрактну „интелектуализовану“ прозу.

12 Неке од ових дисциплина остају помало „заробљене“ у традиционалним лингвистичким категоријама, занемарујући, између осталог, огроман утицај нових дигиталних медија и њихових особених језичких реализација (хипертекстуалних форми које захтевају измене модалитета линеарног читања, између осталог и комбиновањем текста и визуелних, односно аудиовизуелних импулса, као и јасно разграничење улоге продуцента и реципијента текста).

13 Новинарски подстил укључује језичке продукте чији су аутори новинари, док се новински односи на језичке реализације присутне у штампаним медијима, чије ауторство, међутим, не припада нужно новинарима (нпр. писма читалаца или мали огласи). Остали новинарски подстилови не односе се на писане медије, који су овде предмет разматрања, већ укључују стил радиоемисија, телевизијских емисија и документарних филмова (Тошовић 2002: 301–302).

информацију, вест, хронику догађања. За Тошовића у аналитички жанр спадају уводник, коментар, критички чланак, осврт, приказ, рецензија итд., док Катнић Бакаршић у овај жанр убраја чланак, фељтон, колумну, интервју, коментар, репортажу, контакт-програм. Тошовић у оквиру књижевно-публицистичког подстила разликује још и репортажу, фељтон и памфлет (набрајајући још и укрштенице, ребусе и друге енигме у оквиру енигматског, као и стрипове у оквиру стриповног подстила). За Катнић Бакаршић (1999: 62) књижевно-публицистички подстил се јавља у оквиру публицистичког стила (са жанровима попут путописа, репортаже, критике, полемике); у остале његове подстилове убраја и научно-популарни (код којег се у жанровском смислу разликују књиге, чланци и фељтони), мемоарски (чији су жанрови мемоари, сећања, успомене, дневници), као и публицистички у ужем смислу (аналитичко новинарство које за резултат има књиге и фељтоне).

Као што се из изложеног може видети, ове наведене класификације нису нити потпуне нити сасвим прецизне¹⁴. Њима најпре недостају бројни жанрови, па чак и неки који се могу сматрати журналистичким и публицистичким *par excellence*, попут вести, агенцијске вести или новинског извештаја¹⁵. Осим тога, различити аутори исте журналистичке производе убрајају у различите жанрове (нпр. критика код једног аутора спада у аналитички а код другог у књижевно-публицистички жанр; хроника је у једној класификацији уврштена у књижевно-публицистички а у другој у научно-популарни); дешава се чак да исти аутор један исти жанр уврсти у два подстила (не објашњавајући у чему се састоје његове посебности¹⁶). Ова околност намеће закључак да се иза једног те истог термина очигледно крију различити садржаји. Коначно, неки жанрови су сасвим паушално описани, али не и термилошко дефинисани (нпр. „преглед писања штампе“), односно нису јасно спецификовани (ово је нарочито видљиво код примера жанра „чланак“, чије се журналистичко термилошко значење – осветљавање чињеница и њихова анализа – не подудара са стандарднојезичким схватањем, по којем би се већина новинарских производа убрајала у „чланке“).¹⁷ Ипак, с обзи-

14 Ови дефицити резултат су пре свега недоречености саме теорије функционалних стилова; делимичну „кривицу“ сноси и неразвијеност србистичке функционалне стилистике.

15 Тошовић, додуше, уместо термина „вест“ користи неке друге термине уобичајене у нашем журнализму и функционалној стилистици (који се и иначе чине недовољно прецизним), као што су тзв. краћа и шира информација, односно, како се у изворима још наводи – кратка и раширена информација (уп. нем. трихотомију информативних текстова *Anmeldung – Nachricht – Bericht*).

16 – Ово је нпр. случај са жанром репортаже, коју Катнић Бакаршић убраја и у аналитички жанр журналистичког стила и у књижевно-публицистички подстил публицистичког стила (Катнић Бакаршић 1999: 59, 62).

17 У оквиру једног ранијег истраживања (Дурбаба 2005: 21–23), које је било текстуалнолингвистички а не функционалностилистички фокусирано, ауторка овог прилога је понудила следећу класификацију новинских (не искључиво новинарских!) текстуалних врста, засновану на критеријуму преовлађујуће функције, која испољава делимични паралелизам са класификацијом жанрова унутар новинарског публицистичког подстила (она је овде унеколико адаптирана, будући да је у оригиналу начињена на основу анализе писаних медија на немачком језику): информативни текст (иманентно информативни: *вести и извештај*; иманентно информативни текстуално-илустративни: *инфографикон, стајистика, временски извештај*; официјелно информативни: *јавно саопштење*; инофицијелно информативни: *телевизијски програм, сервисне вести*; метапублицистички: *импресум, садржај*);

1. интерпретативни текст (рефлексивно-интерпретативни: *расправа, есеј, хроника*; репортажно-интерпретативни: *рејоршажа, рејоршажно истраживање, news story*; персонално-интерпретативни: *иорирети, мемоарска белешка, некролоз*; дискусионо-дебатни: *интервју, расправа за округлим столом, анкета*);

ром да ове класификације ни не претендују на потпуност и целовитост¹⁸, оне се могу прихватити као полазишта и оријентир у даљим истраживањима,

Оријентишући се према комуникативним функцијама које је дефинисао Роман Јакобсон (Јакобсон 1966), може се констатовати да је у оквиру информативног жанра доминантна референцијална функција (називана још и контекстуалном, ситуационом, когнитивном, експликативном, информационом, идеационом итд.), његов циљ јесте саопштавање и изношење чињеница (односно онога што се узима као фактичка датост). У аналитичком жанру преовлађује конативна, тј. апелативна функција (усмереност ка изазивању реакције примаоца поруке тј. читаоца); ова доминантна функција може бити повезана и са инструктивном, персуазивном, пропагандном¹⁹ или популаризаторском (в. Силић 1997: 496). Конечно, и у овом жанру се, као и свим осталима, може констатовати и емотивна (експресивна) функција (о категорији експресивности в. Тошовић 2004 б).

Као скроман прилог проучавању новинарског функционалног стила, овде ће се на примеру грађе ексцерпираних из недељника, магазина и других специјализованих часописа посвећених аутомобилизму²⁰ покушати утврдити њене језичке и стилске карактеристике и проверити да ли се у случају ове категорије стручног журнализма²¹ јављају неке особености које иначе нису специфичне за овај подстил, односно да ли и у којој мери у жанровима заступљеним у корпусу долази до функционалностилске хибридизације (мешања елемената карактеристичних за различите функционалне стилове).

Анализирани корпус обухвата неколико бројева часописа „Auto Bild“, „SAT plus“, „TopSpeed“, „Vrele Gume“ и „ауто свет Политика“²² из 2011. и 2012. године. По својој опреми, квалитету папира и штампе, ови часописи се јасно раздвајају у две категорије, од којих је једна изузетно луксузна („TopSpeed“, „Vrele Gume“)²³. Ова чињеница могла би бити од значаја у погледу интензитета употребе језичких средстава са апелативном или пропагандном функцијом, будући да циљна група

2. персуазивно-коментаторски текст (журналистичко-коментаторски: *коментар, уводник, едиторијал, колумна, глоса*; корективно-коментаторски: *исправка, полемика, писма читалаца*);
3. критички текст (*рецензија, критика*);
4. инструктивни текст (*хороскоп, рецепти, саветодавни чланак, упутство*);
5. апелативно-директивни текст (*оглас, реклама*);
6. књижевни, паралитерарни и лудички текст (*фелшон, роман у наставцима, афоризам, анегдота, виц*);
7. енигматски текст (*квиз, загонетка, укривљеница*);
8. стриповно-илустративни текст (*стрип, карикашура*).
- 18 Ово је видљиво већ на основу чињенице да се код Тошовића, примера ради, преглед жанрова најчешће завршава набрајањем без завршног везника „и“, односно – „итд“, „и сл.“.
- 19 Ова функција се код Тошовића (2002: 304) назива „перлокутивна, тачније агитационо-пропагандна“.
- 20 Корпус је наведен у додатку. Примери су у раду наведени у оригиналном облику и писму, без исправљања евентуалних грешака, обележени сиглом која се односи на одговарајући часопис и бројем странице на којој су објављени, према наводима у додатку.
- 21 Ово је у нашој функционалној стилистици недовољно истраживана област. Примера ради, у германистичкој журналистици се разликује готово двадесетак врста стручног журнализма (према наводима интернет странице wikipedia то су: извештавање у домену судства, културе, музике, медија, медицине, мотористике, политике, путовања, спорта, технике, екологије, потрошње, економије, образовања, науке и историје, в. <http://de.wikipedia.org/wiki/Fachjournalismus>).
- 22 „ауто свет Политика“ јесте додатак дневног листа Политика, који се објављује сваког другог недељка у месецу.
- 23 Ова два часописа су и значајно скупља од друга два – најлуксузнији међу овим часописима (TopSpeed) четири пута је скупљи од најјефтинијег (Auto Bild).

читалаца продукционо квалитетнијих часописа извесно обухвата и потенцијалне купце аутомобила о којима се реферише²⁴.

Анализи смо приступили у циљу провере неколиких хипотеза: (1) у часописима из области аутомобилизма појавиће се само жанрови новинарског подстила, у њима неће бити жанрова који би припадали другом функционалном стилу; (2) у анализираном корпусу доминираће информативни жанр, са следећим особеностима: функционално референцијалан; лишен експресивности и емотивности; наглашено актуелан (в. Тошовић 2002: 304, 310–312); (3) у оквиру информативног и аналитичког жанра јављаће се и неке особености других жанрова (превасходно техничко-информативног подстила научног функционалног стила, в. Тошовић 2002: 334); (4) на језичко-стилској равни преовлађиваће коришћење семантостилема (нпр. специфичне метафорике, елемената говорног језика, флоскула и жаргонизама).

Што се тиче жанровске разноврсности, анализа је само делимично потврдила две полазне хипотезе. Наиме, у часописима информативни жанр преовлађује само у погледу бројности појединачних текстова²⁵, али не и њиховог обима (највећи део страница сваког анализираног часописа заузимају прилози аналитичког карактера). Осим тога, у оквиру информативног жанра доминирају тзв. кратке вести, које углавном потичу директно од самих произвођача аутомобила, те се стога у њима изнесе готово искључиво позитивни аспекти чињеница о којима се реферише; одређена доза дистанцираности и (псеудо)објективности остварује се навођењем извора (премда се то не чини увек):

(1) *Novi „klio“ odlikuje radikalno izmenjen dizajn, a prema rečima francuskih dizajnera, isprojektovan je da bude izdaleka prepoznatljiv. /TS 18/*

Да се у овој врсти текстова – мимо жанровског узуса – појављује и непримерно висок удео вредносних одредница потврђују, између осталог, и бројни случајеви атрибуције:

24 Сасвим је јасно да аутомобилска индустрија има економски интерес да се о њеним производима пише с позитивним предзнаком, па и у суперлативима. С обзиром на огромна финансијска средства којима она располаже, није незамисливо да би их њени представници могли „инвестирати“ и у медијско извештавање. Стога сматрамо да би свака анализа (не само она са становишта лингвистике, већ и теорије медија, комунологије, социологије), морала објективност (или „објективност“) начина извештавања у овој врсти публицистике узимати *cum grano salis*.

25 **TopSpeed** информативни жанр : 48 (33 кратке вести, 5 проширених вести, 10 извештаја);
- аналитички жанр: 15 (2 уводника, 1 колумна, 7 тестова, 1 „roud test“, 1 „track test“ (на специјалној стази), 1 репортажа, 1 интервју, 1 некролог).

Vrele Gume

- информативни жанр: 48 (37 кратких вести, 11 извештаја);
- аналитички жанр: 9 (1 уводник, 1 техничко-аналитички чланак, 4 теста, 1 упоредни тест, 1 хроника, 1 репортажа).

SAT plus

- информативни жанр: 42 (24 кратке вести, 11 проширених вести, 7 извештаја); аналитички жанр: 20 (8 писама читалаца, 1 статистичко-аналитички чланак, 1 репортажно истраживање, 4 теста, 1 супертест, 1 упоредни тест, 2 репортаже, 1 наградна игра, 1 саветодавни текст).

Auto Bild (децембар 2011.)

- информативни жанр: 31 (20 кратких вести, 3 проширене вести, 7 извештаја, 1 статистика);
- аналитички жанр: 23 (1 уводник, 7 писама читалаца, 1 статистичко-аналитички чланак, 1 истраживање, 6 тестова, 1 упоредни тест, 1 репортажа, 5 саветодавних текстова).

(II) *Enterijer je iskomponovan veselim, mladalačkim notama. (...) centralni greben na prednjem panelu oplemenjen „piano“ lakom i elegantnim ivicama (...) /TS 18/.*

Поред тога, један део ових информативних текстова нема за тему (само) перформансе аутомобила или неку другу релевантну информацију, већ и њихов тржишни статус (укључујући и податке о цени, модалитетима продаје и сл.), неретко уз употребу глаголских форми за директно обраћање, због чега се карактер текста мења (и он се жанровски изједначава са апелативним текстовима попут реклама):

(III) *Do kraja ove godine Subaruovi model „forester“, „legasi“ i „autbek“ mogu se kupiti uz popust od 1.000 do 3.000 evra. Najveća ušteda se ostvaruje ako se odlučite za „forester“ sa benzinskim motorom od dva litra (...)»²⁶.*

Овим се делимично потврђује и трећа хипотеза, с тим што се за функционалностилску хибридизацију, како смо назвали упливе елемената других функционалних стилова, супротно нашим очекивањим, значајно чешће користе елементи рекламно-пропагандног стила (као секундарне стилске категорије, в. Катнић-Бакаршић 199:71-73), него, како смо првобитно претпостављали, техничко-информативног подстила научног функционалног стила. Ипак, корпус обилује и примерима карактеристичним за научни функционални стил, који се, као што је познато, одликује пре свега референцијалним карактером – што се, између осталог, огледа и у честом прибегавању дефиницијама и експлицитним објашњењима појмова (в. пример IV) – терминолошком и садржинском прецизношћу, јасноћом, одсуством стилогених елемената и емфазе, преовлађујуће номиналним стилем (што се у формалном погледу осликава у појави номиналних сложеница, номиналних фраза, проширених придевских фраза и партиципских атрибута, в. примере V–VI) и коришћењем декомпонованих предиката:

(IV) *„Elastični oslonci se izvode na nekoliko načina: lisnate, spiralne ili torzione opruge, gumeno ili gumeno-metalni elastični elementi, hidraulične, pneumatske ili hidropneumatske opruge. Lisnati gibnjevi su elastični elementi koji se pod dejstvom sile savijaju. Sastoje se od uzdužnih opruga (listova) pravougaonog ili elipsastog oblika koji su naslagani jedan na drugi.“ /VG 80/*

(V) *(...) imali smo priliku da se sa njenim voznim karakteristikama upoznamo i na za to specijalno pripremljenom poligonu. /TS 37/*

(VI) *(...) одличне кочнице са самовентилирајућим дисковима (...) /АСП 7/²⁷*

За анализиране текстове је, осим наведеног, веома карактеристична употреба нумеричких величина, симбола, скраћеница и сл. (што такође углавном представља одлику научног а не публицистичког функционалног стила); пример који следи представља екстремни вид овог композиционог поступка:

26 Наведени пример преузет је из часописа SAT, 20. 12. 2012, стр. 8.

27 Уп. енгл. self ventilated.

(VII) Najslabiji i ujedno jedini sa četiri cilindra je biturbo dizel sa oznakom „250 CDI bluefišensi“ (235 km/h /0-100 km/h 7,8 s /5,3 l). Oslobađa 204 KS i 500 njutnmetara obrtnog momenta, dakle 61 konjsku snagu manje od šestocilindarskog dizela „350 CDI bluefišensi“ (250 km/h /0-100 km/h 6,7 s /6,0l) sa 265 KS i 620 Nm. Tu su još benzinski V6 od 3,5 litara i 225 KS, rezervisan za „CLS šuting brejk 350“ (250 km/h /0-100 km/h 6,7 s /6,0 l), kao i V8 biturbo zapremine 4,6 litara sa 408 KS kod verzije „CLS šuting brejk 500“ (235 km/h /0-100 km/h 5,3 s /9,2 l). Menjači su naravno automatski – „7G tronik plus“, a pored klasičnog, zadnjeg pogona biće dostupan i „4 matik“ kod V6 dizela i V8 benzince. /TS 79/

Што се тиче термилошких специфичности у анализираним текстовима запажа се тенденција замене „свакодневних“, тј. „лаичких“ термина мање фреквентним, који се очигледно сматрају елементима стручне терминологије: *zadnji branik* → *zadnji odbojnik*, *krivina* → *zavoj*, *volan* → *upravljač*, *guma* → *pneumatik*.

Попис жанрова утврђених у корпусу, дат у напомени бр. 22, показује да су се овде, поново мимо очекивања, појавили и неки који нису примарно новинарски. Ово се пре свега односи на неколико чланака жанровске есејистичке форме (коју Катнић Бакаршић 1999:76 сврстава у посебан секундарни подстил, од којих су једни засновани на субјективној интерпретацији статистичких података, а други техничких чињеница. Међу непублицистичким жанровима налази се и један који се чини неизоставним у овој врсти часописа (појављује се у свим анализираним бројевима, укупно готово 30 пута) – новинарски тест²⁸. Овај жанр има релативно јасно распознатљиву макроструктуру и утврђен садржај – новинар од произвођача преузима ново возило и излаже га мање или више компликованим условима вожње, помно бележећи сваки детаљ у његовом функционисању, објашњавајући и коментаришући сопствене реакције током вожње и импресије о возилу²⁹. Све ово је поткрепљено низом фотографија, скица и статистичких података о перформансама аутомобила (углавном табеларно приказаних или наведених у антрфилеу), да би се текст завршио експлицитном проценом квалитета и саветом за куповину³⁰. Ова врста текста одликује се изразитом опширношћу и детаљношћу, писана је углавном личним тоном, у првом лицу једине или множине; неизоставан део описа возила представљају субјективни ставови који не подлежу обавези аргументовања и неретко умеју да склизну у банализацију (ови описи садрже стога и елементе разговорног стила, в. прим. VIII–IX). Изношење субјективног става обележено је различитим језичким средствима, нпр. упо-

28 Жанр који овде означавамо као новинарски тест већ у свом називу носи оксиморонски набој – с једне стране, тестови морају испуњавати заповест објективности, док је, с друге стране, у концептуалном смислу овде неизоставан индивидуални приступ у обради теме и ауторски печат новинара који пише текст.

29 Овај жанр по свим својим карактеристикама представља мешавину елемената свих најважнијих жанрова новинарског и публицистичког подстила – информативног (објективан приказ техничких карактеристика возила), аналитичког (аргументована али у основи субјективна интерпретација објективних датости; ову врсту аргументације Тошовић назива „мекшом и редукованом“ у односу на ону у научном стилу, в. Тошовић 2002: 313), књижевно-публицистичког (репортажна дескриптивно-хронолошка структура).

30 У корпусу смо углавном наилазили на тестове којима се ново возило први пут излаже процени новинара-експерта, тестове половних возила, као и примере за тзв. *road test* (тестирање возила у вожњи на отвореним друму, углавном у правцу неке туристичке дестинације чији опис потенцијера репортажни карактер ових текстова), *track test* (тестирање возила на кружној тркачкој стази), упоредни тест (код којег се испитују и пореде најмање два возила), као и супертест (лонгитудинално истраживање понашања возила, у трајању од неколико месеци). Међу наведеним врстама тестова *road test* представља најизразитији функционални хибрид, са елементима репортажног жанра.

требом облика потенцијала (пример X), модалних конструкција (пример XI) или лексичких средстава за исказивање перцепције („*na prvi pogled*“, „*primećujeto*“, „*stiće se utisak*“).

(VIII) „*Što se tiče izbora materijala, on je skroman i tradicionalno za Dačiju nije vrhunski, ali je robustan i izdržljiv, a skromna je i završna obrada sa oštrim i neobrađenim ivicama plastike koji **prosto čekaju da se neko na njih poseće.***“ /AB b 22/

(IX) *To su nedelje i nedelje jurcanja kroz 154 krivine sa takvom visinskom razlikom **da vam se zadnjica i glava na pojedinim prevojima stope u jedno.*** /SAT a 26/

(X) *Šta više, verzija „A-klase“ sa petoro vrata ima siluetu jako sličnu BMW-ovoj. Slučajnost? **Ne bismo rekli.*** /AB b 34/

(XI) (...) **moramo primetiti da sada „logan“ ne izgleda kao jeftin automobil (...)** /SAT 23/

С обзиром на константно прожимање објективних чињеница и субјективне интерпретације готово је немогуће одредити преовлађујућу функцију овог жанра – у њему, наиме, долазе до изражаја све најважније функције публицистичког стила – референцијална, апелативна, персуазивна и експресивна³¹.

У последњем делу анализе утврђиваћемо језичко-стилске особености новинских прилога из области аутомобилизма. Како су примери показали, њих карактерише следеће: употреба семантостилема различите врсте – стилских фигура (заступљене су различите фигуре тропа – пре свега метафоре, поређења, персонификације и хиперболе) и друге маркиране лексике – фразеологизама, нестандартних колокација, англицизама и интернационализама.

Најфреквентније и најупадљивије стилско средство које се у овом типу писаног медија користи јесу метафоре. Њихова улога у овој врсти публицистике има сличан значај као и у осталим врстама текстова, она доприноси сликовитости и динамичности исказа. У значењском погледу у анализираном корпусу доминирају „борбена“ и „такмичарска“ метафорика³²:

(1) У *шу шрку* су одавно укључени и Јужнокорејци „*хјундаи шусон*“ и „*кија сјоршии*“ *па је улазак новог у **арену** праћен зебњом и подозривошћу.* /АСП 7/ У овом примеру се тржиште аутомобила изједначава са ареном у којој се одвија спортска или нека друга битка, односно „*шрка*“, као вид надметања међу именованим такмацима.

31 Интересантно је да се у оба часописа ниже ценовне категорије (SAT plus и Auto Bild) појављују текстови саветодавног типа, као и одговори на писма читалаца; та околност наводи на закључак да су ови часописи принуђени да се оријентишу у складу са потребама читалаца и да улажу више труда да их привуку, док они боље опремљени рачунају на малобројнију али поузданију клијентелу. Читаоци у скупљим часописима очигледно не траже одговоре на своје недоумице, већ их вероватно конзумирају због праћења трендова. Стога ови часописи имају вредност тзв. *life style* производа; читајући их, корисници показују и доказују припадност одређеној социјалној групи.

32 Аутори текстова на овај начин дочаравају међусобном надметању за превласт аутомобила, односно њихових произвођача, и то у погледу перформанси возила и њиховог успеха на тржишту.

(2) Нови компактни СУВ, стиже у **корал** где „**родео**“ *шраје већ одавно међу „биковима“³³ кросовер сцене.* /АСП 7/ Овде се на метафоричкој равни још конкретније него у претходном примеру успоставља сликовити паралелизам између: места радње (тржишта аутомобила) и арене за борбу бикова („**корал**“); учесника радње (тип возила који се назива компактни СУВ³⁴) и животиње која учествује у родеу („**бикови**“); саме радње (надметање међу аутомобилима) и врсте борбе међу биковима („**родео**“). Употреба наводника сугерише да је аутор текста свестан можда претеране и стилски неадекватне сликовитости коју је постигао коришћењем наведених семантостилаема.

Други фреквентан тип метафорике чини метафорика сродства: сличности у дизајну или у техничким карактеристикама возила тумаче се њиховом „генетском повезаношћу“, тј. начином настанка (развијени од неког старијег модела):

(3) *Četvrti izdanak popularne loze* (лоза = серија аутомобила исте категорије; изда-
нак = најновији модел у класи), *začete 1990. godine na prvim slikama je otkrio radikalno*
promenjenu formu. /TS 18/

(4) Румунска „Дачија“ је представила обновљену **шаму** **породице** „**лозан-сандеро**“. /
АСП 11/

(5) У Паризу се **појавио** и „**голфов**“ **шпански** „**браш**“ – „**сеши леон**“. /АСП 11/

(6) **Мираж** у „Мицубишијевом“ **јашу**. /АСП 3/

У свим овде наведеним примерима класа аутомобилских модела изједначава са породицом или њеним члановима. На тај начин сликовито се предочава хронологија развоја аутомобила или се именује основни модел из којег су настали потоњи. У примеру 6 возила једног произвођача изједначавају се са јатом птица да би се на тој равни успоставило и секундарно метафоричко поређење („**мираж**“ = врста војне летелице).

Осим метафора, у текстовима се појављују и права поређења, при чему се за поредбену основу обично узима неки изузетно познат појам, изван домена аутомобилизма (као што показује пример 7). Такође су честа поређења са животињским светом (прим. 8):

(7) *Proizvođač bez kompaktnog SUV-a je kao „Valter brani Sarajevo“ bez Bate Živojinovića.*
Jednostavno, to nije to. /AB a 20/

33 Код великог броја примера у корпусу констатовали смо да се метафоре и неке друге стилске фигуре обележавају наводницима. Уколико изузмемо релативно баналан разлог, какав би могло бити непознавање правописних правила или несигурност у њиховом коришћењу (с обзиром на релативно велик број различитих нормативних огрешења које смо констатовали у корпусу а чије би приказивање и интерпретирање изашло изван оквира овог прилога), може се претпоставити да овом интензивном употребом новинари, по свему судећи, заузимају дистанцу у односу на емотивност речи и исказа које користе; другим речима, писци текстова имају осећај да емотивност и експресивност одређеног назначеног елемента представља огрешење о захтевану објективност и конкретност исказа.

34 *Sport utility vehicle.*

(8) *Са изгледом главе леопарда пре скока и сјушћеним ушима, сџилизовано су ди-зајнери хџтели да нагласе агресивности компактнoг СУВ-а (...)* /АСП 7/

Фреквентно стилогено средство представљају и стални симболи, настали према препознатљивом заштитном знаку, имену аутомобилске куће или називу аутомобила: „сребрна шрокрака звезда“ = mercedes; „шрозубац“ = masserati; „лав“ = seat leon; „разјарени бик“ = lamborghini; „шропнући коњ(ић)“ = ferrari; „мачка“ = jaguar), односно према земљи производње („шћанац“ = seat, „јужноко-рејац“, „корејац“ = kia, hyundai, „шумагинац“ = fiat 500 L)

У корпусу су такође бројни примери успостављања персонификоване везе, у којој се битне карактеристике аутомобила транспонују на хуманоидну значењску раван; тако мали ауто постаје „малишан“, спортски модел са јаким мотором „брутални спортиста“ (уз додатну епитетску интензификацију), а модеран тип возила „градска фаца“:

(9) *Za staru verziju gradskog mališana „aveo“(...)* /SAT 8/

(10) *(...) druženje sa ovim brutalnim sportistima (...)* /SAT 33/

(11) *Nova gradska faca sa petora vrata* /AB a 11/

Посебну врсту персонификованих израза чине конструкције у којима се аутомобилима приписује неко својство људског тела (нпр. у примерима 12, 13 и 16) или нека људска активност или стање (в. прим. 14 и 15). Пример 16 представља нарочит случај персонификације засноване на етничком стереотипу (аутомобилима се овде приписују особине које се стереотипно везују за одређене нације, и то како на нивоу менталитета – „хладни немац“³⁵ – тако и у домену спољног изгледа и дизајна):

(12) *Pored pogonske jedinice koja prosto „puca“ od mišića (...)* /TS 30/

(13) *Sa izduženim svetlosnim grupama napred i velikom maskom hladnjaka, te visokim „ramenim pojasom“ (...)* /TS 129/

(14) *Urlik snažnih benzinskih motora, vrištanje izmučenih pneumatika i luksuzne sportske limuzine u slalomu između čunjeva (...)* /SAT 31/

(15) *Svakako najjači adut „prijusa +“ je potrošnja, pogotovo u gradskim uslovima gde neće „popiti“ više od 6 litara (...)* /TS 136/

(16) *„kvadrifoljo“ je emocionalni ekvivalent hladnog „nemca“. I dok „golf GTI“ potencira ledene, čvrste linije, „đulijeta“ je sva u oblinama.*

35 У случајевима када се аутомобили класификују према „етничкој припадности“ у анализираном корпусу по правилу се користи мало слово, у складу са правописном логиком (писање малог слова испред заједничке именице).

Једна од последица доминирања апелативне тј. конативне функције текстова у овој врсти штампе јесте и употреба хипербола (новинари покушавају да емфатичним стилем излагања заинтересују читаоце и у крајњој линији наведу на куповину). Неке од њих би се с обзиром на изразиту учесталост могле сматрати сталним хиперболама; тако се, примера ради, готово сваки модел фабрике „Ауди“, која се налази у баварском граду Инголштату, назива „великан из Инголштајта“, док се фабрика „Мерцедес“ и њени модели означавају као „немачки џиганџи“. Поред ових, у текстовима се јављају и бројне „ad hoc“ хиперболе (засноване на одговарајућим лексичким и творбеним средствима интензификације):

(17) *U Detroitu vlada euforija. Zarade su rekordne, legendarni superautomobil bi mogao da se vrati (...)* *Želja im je da ponovo stvore supersportski automobil.* /SAT 20/

Као и у осталим публицистичким творевинама, и у аутомобилистичкој штампи су заступљене бројне перифразе и фразеологизми³⁶ (примери 18–20), укључујући и оне еуфемистичког карактера, као у примеру 21 (в. Ковачевић 1995: 82). Неке од перифраза имају колоквијални карактер због чега су иначе ретко заступљене у писаним текстовима (в. примере бр. 22–23), док су друге преузете из професионалне (саобраћајне) фразеологије (в. примере бр. 24–25). Нарочиту врсту представља парафраза на основу замене неког од елемената паремиолошке синтагматске структуре; тиме настаје нови конструкт у којем се значење познате пословице актуализује у новом контексту (в. пример 26). Као и у осталим случајевима, оне се и овде користе да би појачале сликовитост исказа и стога имају стилогени карактер:

(18) *Ентеријер такође одише спортским духом.* /АСП 3/

(19) *Reč je o Mercedesovoj „B-kласи“, која се и у најновијем издању бори за своје место под Сунцем (...)* *Mercedes je drugu generaciju osmislio značajno univerzalnije, igrajući na kartu svih profila kupaca.* /TS 40/

(20) *Tako je početkom godine svetlost dana ugledao „BMW 6“ u novom ruhu.* /TS 28/

(21) (...) *прогаја аутомобила у Европи је и даље на силазној пушањи (...)* /АСП 8/

(22) *видише (...)* *да ши „нису чистића посла“ и да је „скајактив“ технологија донела промене.* /АСП 7/

(23) (...) *model koji sa V12 motorom može da (...)* *konkurentima „izađe na crtu“ i snagom od 517 „konja“.* /TS 83/

(24) (...) *dao „zeleno svetlo“ za smelu serijsku verziju.* /TS 47/

(25) *Užasavajuće kolo ekonomskog sunovrata se zavrtelo i teško će se zaustaviti neefikasnim državnim kočnicama.* /VG 06/

³⁶ За разлику в. Ковачевић 1995: 82–86.

(26) *Tresla se gora, rodio se Koros*³⁷.

У текстовима се, такође, појављују и тематски специфичне неолокације са декомпонованим предикатима: *доносићи пакети опреме; најправити прву возњу; исправити разлику* (нпр. у примеру „*најпочљивију разлику праве LED diode*“; *postaviti najbrži krug* (по аналогији са „*поставити рекорд*“).

Уплив разговорног функционалног стила посведочен је у корпусу пре свега појавом контактних елемената карактеристичних за успостављање и одржавање усмене интеракције. У функционалном смислу они представљају израз приности и блискости између аутора и читаоца, који и иначе припадају истом кругу „посвећеника“; обраћајући се читаоцима онако како би учинио да се налазе у директном контакту, „очи у очи“, а не у виртуелном писаном медију, аутор анализује и конкретизује контактну ситуацију, чинећи је готово пријатељском. У садржинском погледу, контактни сигнали често уводе реторичка питања (пример 27) или екскламације којима се наговештава нека емоционална реакција (пример 28). У формалном погледу, у оваквом контексту се често јављају различите партикуле и поштапалице („*e sad*“, „*a њек*“, примери 29 и 30), као и помодерна лексика:

(27) *Reći ćete, šta je šest milimetara!* /AB a 11/

(28) *Uh, bolje i da ne znate šta će vam se dogoditi?!* /TS 11/

(29) *E sad, dobro je da i naš, sada već više i ne tako novi, ZOBS poznaje ovu vrstu prekršaja...* /TS 11/

(30) *A tek priča Fiat 500L! (...) Naš bi narod rekao mudro: prvo skoči – pa onda reci hop! (...) Onda drug „Šumadinac“ treba da ih proizvede po najvišim standardima.* /VG 06/

Да се у аутомобилистичким текстовима користе и елементи разговорног стила доказују још и бројни жаргонизми констатовани у корпусу (тамо где су свесни стилске неадекватности, аутори текстова елементе углавном обележавају наводницима, в. примере 31–34, као и напомену 32):

(31) *Крађе аутомобила су одавно добар „бизнис“ евројског и светског подземља (...)* /АСП 5/

(32) *Аутомобилска индустрија направи искорак, а подземље за неколико недеља „провали“ шифру.* /АСП 5/

(33) *Svakako najjači adut „prijusa +“ je potrošnja, pogotovo u gradskim uslovima gde neće „popiti“ više od 6 litara (...)* /TS 136/

(34) *Land rover u svojoj kuhinji „krčka“ ultimativnu verziju sve popularnijeg „rendž rovera evok“.* /TS 15/

37 Пример не потиче из анализираниг корпуса већ из једног нешто касније објављеног часописа: Auto Bild 22. 3. 2013.

(35) *Još grđa je situacija u gumarskoj grani.* /VG 06/

У елементе разговорног стила спада и помодна лексика, типична за „новоговор“ углавном млађе генерације:

(36) *kao ga сiће у неком од кулiйних сiорiйских куiеа.* /АСП 7/

(37) *„Spajder“ је у потпуности базiran на prestiжном куpeу (...)* /TS 71/

Што се тиче позајмљеница, њихов укупан број у анализираним часописима наводи на закључак да би се међу публицистичким текстовима тешко могли наћи неки у којима се користи више англицизама од оних који се јављају у часописима о аутомобилизму. Они најчешће имају форму нефлектираних транскрибованих позајмљеница (в. примере 38–41), углавном у форми именске фразе у функцији апозиције или антепониране допуне типа *nomen invariants*. Англицизми углавном представљају релативно модерне техничке називе делова опреме аутомобила или њихових новоуведених карактеристика (за које још није пронађен одговарајући технички термин на српском језику). Тако се, практично, са технолошким новинама „увозе“ и њихови називи, што је и иначе уобичајени поступак номинације (и то не само у домену науке и технике). Понегде је одговарајући оригинални израз на енглеском језику дат у загради (пример 42) или пак додатно описан дефиницијом или објашњењем (пример 43):

(38) *„ТТ куpe S lajn компетишн speшl еdiшн“* /TS 16/

(39) *visokopozicionirana „singl frejm“ maska* /SAT 20/

(40) *Inače, ovaj proizvođač vozila nudi brojne sisteme pomoći pri naglom kočenju, od kojih je „siti sejfti“ standardan, a „koližn vorning“ i „pedestrijan detekšn“su dostupni kao opcija.* /SAT 7/

(41) (...) *poput sistema „aktiv blajnd spot asist“, „aktiv lejn kiping asist“, adaptivni tempomat „distrionik plus“, „brejk asist plus“, „pri sejf“.* /TS 80/

(42) *„najt panel“ (eng. Night Panel) dugme* /SAT 41/

(43) *Za sada, P7 Blue je zamišljen isključivo kao tzv. aftermarket proizvod, odnosno neće biti u serijskoj ponudi proizvođača automobila.* /TS 122/

У текстовима су констатоване и неке адаптиране деклинабилне номиналне позајмљенице релативно новијег порекла (прим. 44–45), нешто ређе јављају се и примери адаптираних вербалних позајмљеница (46):

(44) *vozač može da upravlja „eT konceptom“ (...) pomoću „drajv stik“ džojstika.* /AB a 12/

(45) *primer aktuelnog trenda daunsajzinga, odnosno smanjivanja i umerenosti* /SAT 41/

(46) (...) ова меџакомџанија може у будућности да **џриџура** каџациџеџе (...) (to triple = уџроџручиџи)

Поред тога, код неких већ постојећих лексема долази само до позајмљивања значења (тј. увођења новог по аналогији са енглеским језиком):

(47) Реџ је о **ultimativnom** roudsteru (ultimate, енг. = врхунски, крајњи) /TS 71/

(48) namenjen (...) prvenstveno udobnom **krstarenju** autoputem (енг. cruising along) /TS 69/

(49) Hjundai je sa novim „i30“ napravio **kvantni skok** (енг. quantum leap, quantum jump) /TS 130/

(50) Kad je реџ о dizajnu i ексклузивним detaljima koji ће на mondenskoj rivijeri ove sezone **napraviti razliku** (енг. to make a difference) /TS 84/

(51) „B-klasa“ веџ „на papiru“ predstavlja najsvestraniju **kupovinu** (енг. great deal) /TS 40/

(52) pritiskom на prekidaџ se aktivira „kompetitiv“ mod koji омогуџава **malo више zabave** (енг. a little more fun) /TS 38/

У многу мањој мери него што је то случај са англицизмима, у тексту се могу срести и германизми. Они најчешће имају карактер колоквијализма, док неки међу њима имају и статус архаизма, и углавном се истичу наводницима: *prilikom vožnje* и „**rikverc**“ (нем. *rückwärts* = *уназад*); *redizajnirane* „**sajtne**“ (нем. *Seite(n)* = *џираница*, овде: *џрад*); „Rotor“ *crne felne od 19 inča*. (нем. *Felge(n)* = *оџлаџа за џоџак*); *starije mogućnost* „**slajfovanja**“ (нем. *schleifen* = *бруџиџи, џроклизаваџиџи*). За германизме код којих већ постоје еквивалентни термини у српском (примери алтернације регистровани у корпусу јесу: *gepek* → *prtљjažnik*, *felna* → *naplatak (ali i „alu naplatak/naplaci“)*, *sajtna* → *prag*, *hauba* → *poklopac motora*, *auspuh* → *izduvna cev*), разлог за употребу вероватно је стилске природе. „Домаћи“ облици овде се очигледно сматрају примеренијим у званичној, писаној употреби, док германизми имају статус псеудотермина, односно облика резервисаних за домен разговорног или присног писаног стила.

По обављеној анализи часописа из области аутомобилизма, која је укључивала класификацију жанрова у оквиру појединачних подстилова публицистичког функционалног стила, опис њихових најважнијих макроструктурних карактеристика (нпр. код жанра новинарског теста, који није експлицитно дефинисан у досадашњим описима), као и микроструктурне особености (што се односи на раван језичко-стилског описа), закључујемо да код ове врсте стручне публицистике долази до значајних одступања од дефинисаних (под)стилских и жанровских карактеристика. Тако се унутар информативног подстила јављају елементи апелативног (мешање фактографских датости и рекламног потконтекста), док се у апелативном подстилу срећу елементи публицистичког научно-популарног (репортажне и коментаторске жанровске форме често су засноване на пуким техничким подацима). Осим тога, констатовали смо да се у готово свим жанровима могу наћи јасни трагови елемената разговорног стила; чињеница да су они често у тексту графички назначени наводи на закључак да су новинари

свесни свог стилског „огрешења“, али да или не располажу диференциранијим језичким средствима која би им омогућила да превазиђу средства „резервисана“ за свакодневни говор или их користе намерно у жељи да изазову одговарајући стилски ефекат (тј. да појачаном експресивношћу исказа „измаме“ жељену реакцију реципијента). Овде наведене констатације би у неким наредним истраживањима можда могле довести до извесног редефинисања и прецизнијег одређивања особености публицистичког функционалног стила у области жанрова који припадају стручном журнализму.

КОРПУС (са сиглама у загради):

1. Auto Bild, 2. 12. 2011. (AB a)
2. Auto Bild, 26. 7. 2012. (AB b)
3. ауто свет ПОЛИТИКА, 8. октобар 2012. (АСП)
4. SAT plus, 26. мај 2011. (SAT)
5. *TopSpeed*, br. 120, avgust 2012. (TS)
6. *Vrele Gume*, br. 213, april 2012. (VG)

Литература:

- Дурбаба 2005: Olivera Durbaba, *Presstexte in Lehrwerken für Deutsch als Fremdsprache. Auswahl und Didaktisierung* [Elektronische Ressource]. Leipzig: Univ., Diss.
- Јакобсон 1966: Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.
- Катнић Бакаршић 1999: Marina Katnić Bakaršić, *Lingvistička stilistika*. Budapest: OSI, Center for Publishing Development. Electronic Publishing Program.
- Кликовац 2008: Duška Klikovac, *Jezik i moć*. Beograd: Biblioteka XX vek. n
- Ковачевић 1995: Милош Ковачевић, *Стилистика и драматика стилских фигура*. 2. допуњено издање. Никшић: Унирекс.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и драматика стилских фигура*. 3. допуњено и измењено издање. Крагујевац: Кантакузин.
- Кох и Естерајхер 1985: P. Koch, W. Oesterreicher, Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. *Romanistisches Jahrbuch* 36, 15–43.
- Пејовић 2012: Анђелка Пејовић, О ублажавању језичког исказа и политички коректном језику у новинском дискурсу. Ковачевић, М. (ур.) *Структурне карактеристике српског језика*. Зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28–29. X 2011), 219–232.
- Прањковић 1996: Ivo Pranjković, Funkcionalni stilovi i sintaksa. *Suvremena lingvistika* 41-42, 519–527.
- Ружић 2012: Владислава Ружић, Фразеолошки модели у новинским насловима. Ковачевић, М. (ур.) *Структурне карактеристике српског језика*. Зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28–29. X 2011), 191–200.
- Силић 1997: Josip, Silić, Novinarski stil hrvatskoga standardnog jezika, *Kolo* 3/ 1997, 495–513.
- Тошовић 2002. Бранко Тошовић, *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.
- Тошовић 2004 а. Branko Tošović, Tipovi globalne diferencijacije jezika. *Obdobja* 22, 59–72.

Тошовић 2004 б. Бранко Тошовић, Експресивност. *Стил*, 25– 61.

Шушањ 2010. Jelena Šušanj, Dekomponovanje leksema i birokratizacija jezika na primjerima iz crnogorskih dnevnih novina. *LINGUA MONTENAGRINA* III/5, 3–46.

ZU EINIGEN BESONDERHEITEN DES PUBLIZISTISCHEN SPRACHREGISTERS

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel werden Ergebnisse einer sprachstilistischen Studie dargelegt, die Texte aus spezialisierten serbischen Fachzeitschriften im Bereich Automobiltechnik und -industrie zum Gegenstand hatte. Das Ziel der Untersuchung war festzustellen, ob diese Texte ausschließlich Elemente des publizistischen Sprachregisters aufweisen, oder darüberhinaus auch Merkmale anderer Sprachregister enthalten. Die Analyse hat gezeigt, dass die meisten Texte hybridisierte Mischformen darstellen, in denen nicht selten zu sprachstilistischen Verstößen gegen Regeln des publizistischen Registers kommt. Am auffälligsten wird das Vorkommen mancher Besonderheiten der gesprochenen Sprache (Füllwörter, Jargonismen, Kontaktsignale), zahlreicher Fremd- und Lehnwörter englischer Herkunft, sowie der Fachterminologie, und zwar sowohl in informativen, als auch in interpretativen und analytischen Textformen.

Schlüsselwörter: funktionale Stilistik, Sprachregister, Stil der Presse und Publizistik, publizistische Darstellungsformen, Automobilismus, Metaphorik

Olivera M. Durbaba

Nadežda R. Silaški¹
Univerzitet u Beogradu
Ekonomski fakultet

ZAŠTO EKONOMISTI (NE) VOLE METAFORE?²

U radu se bavimo kognitivnim pristupom prevođenju metaforičnih termina u ekonomskoj nauci sa engleskog na srpski jezik. Cilj nam je da pokažemo kako metafore u procesu prevođenja sa engleskog često rezultiraju nemetaforičnim terminom u srpskom jeziku, kao i da ukažemo na to da je metaforičnost engleske terminologije, između ostalog, i jedan od razloga proizvoljnog uvođenja nepotrebnih anglicizama u ekonomsku terminologiju na srpskom jeziku. Opisaćemo nekoliko glavnih strategija prevođenja engleskih termina na srpski i izložiti najvažnije razloge sklonosti tvorca termina u srpskom jeziku ka izbegavanju metafora u terminologiji. Početna hipoteza istraživanja glasi da tvorcima termina u srpskom jeziku nerado zadržavaju metaforičnost pri prevođenju novih termina sa engleskog, te da metafore generalno smatraju nepodesnim za prenošenje terminološkog značenja.

Cljučne reči: pojmovna metafora, terminologija, ekonomija, engleski, srpski, anglicizmi

1. Uvod

Dosadašnja istraživanja metafora u terminologiji i registru ekonomske nauke i naučno-popularnom ekonomskom diskursu u engleskom i drugim evropskim jezicima (v. npr. Henderson 1982; 1994; 2000; Smith 1995; O'Connor 1998; Velasco Sacristán 2004; Đurović 2006; Silaški 2011, itd.) pokazala su da metafore predstavljaju izrazito čest i produktivan način tvorbe novih termina. U ovom radu bavimo se kognitivnim pristupom prevođenju metaforičnih ekonomskih termina sa engleskog na srpski jezik. Opisaćemo nekoliko glavnih strategija prevođenja engleskih termina i izložiti glavne razloge sklonosti tvorca termina u srpskom jeziku ka izbegavanju metafora u terminologiji. Istraživanje je zasnovano na teoriji pojmovne metafore, koja od 80-ih godina XX veka beleži snažan razvoj unutar šireg okvira kognitivne lingvistike. Glavna hipoteza istraživanja glasi da tvorcima ekonomskih termina u srpskom jeziku nerado zadržavaju metaforičnost pri prevođenju novih termina sa engleskog na srpski jezik, te da metafore generalno smatraju nepodesnim za prenošenje značenja ekonomskih termina. Pokušaćemo da damo što je moguće precizniji i argumentovaniji odgovor na pitanje iz naslova rada: zašto ekonomisti (ne) vole metafore, kao i kakve posledice takav njihov stav ima i tek može imati po status naučne (a posebice ekonomske) terminologije u srpskom jeziku.

2. Teorija pojmovne metafore

Prema teoriji pojmovne metafore, čiji su začetnici Lejkofer i Džonson 1980. godine objavili ključnu knjigu (v. Lakoff i Johnson 1980) koja je inspirisala potonja istraživa-

1 silaskin@sbb.rs

2 Ovaj rad rezultat je istraživanja obavljenog u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije br. 78002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*.

nja, metafora se definiše kao nezamenljiv pojmovni instrument koji se sastoji iz strukturnog preslikavanja sa konkretnijeg i opipljivijeg izvornog domena na apstraktniji i teže shvatljiv ciljni domen. Prikladna prečica za skup preslikavanja između elemenata jednog pojmovnog domena i elemenata drugog pojmovnog domena glasi POJMOVNI DOMEN JE POJMOVNI DOMEN (npr. PRIVREDA JE ŽIVI ORGANIZAM)³, koja predstavlja osnovnu formulu za prikazivanje pojmovnih metafora u kognitivnoj lingvistici. Za razliku od pojmovnih metafora, “[m]etaforički izrazi koji karakterišu formule A JE B smatraju se jezičkim realizacijama konkretnih pojmovnih metafora” (Kövecses 2002: 29). Tako, na primer, u metafori PRIVREDA JE ŽIVI ORGANIZAM,⁴ privreda se shvata kao organizam koji može da *raste, cveta, propada, bude zdrav ili bolestan*. Ova pojmovna metafora jezički se, dakle, realizuje putem brojnih metaforičkih izraza koji su rezultat pojmovnih preslikavanja između izvornog i ciljnog domena. Prema kognitivnom shvaćanju, metafora ne predstavlja tek ukras u jeziku koji doprinosi ekspresivnosti i živopisnosti teksta, već ima presudnu ulogu u našem poimanju sveta. Ona nije samo pitanje jezika, nego, što je mnogo važnije, pitanje mišljenja i načina na koji percipiramo predmete i pojave oko sebe.

Sada je već istraživanjima i podrobnim analizama dokazano da metafora predstavlja nerazdvojnu komponentu svih diskursa, pri čemu naučni diskurs (kao i naučna terminologija, a tu spada i ona ekonomska) ne predstavlja izuzetak (v. npr. McCloskey 1986; Henderson 1994; Smith 1995; Đurović 2006a; itd.). U početku, međutim, „ideja da bi specijalizovani i tehnički tekstovi mogli da dozvole upotrebu polisemnih termina ili definicija nije bila previše dobrodošla”, a tačnost, objektivnost i preciznost tretirani su kao „ključni elementi tehničkih i naučnih jezika pomoću kojih se postiže preciznost u prenošenju informacija” (Siqueira et al. 2009: 158). Metafora se, dakle, smatrala „nepoželjnim elementom koji se tiče figurativnosti jezika, i koji, kao takav, treba zameniti doslovnim ekvivalentom” (Siqueira et al. 2009: 158). Situacija se u tom smislu dosta promenila, posebice u engleskom jeziku, dok se u srpskom metafora još uvek smatra nedovoljno „naučnom”, što ćemo pokazati rezultatima ovog istraživanja.

3. Metafore u ekonomiji

Autor verovatno najstarije i najčuvenije metafore u ekonomiji jeste Adam Smit, slavni britanski filozof morala, otac ekonomske nauke i rodonačelnik liberalne ekonomske misli.⁵ To je metafora *nevidljive ruke I* (eng. *invisible hand*), koja se „zasniva na pojmu sile i veoma uopštenoj metafori SILA JE VRŠENJE KONTROLE POMOĆU RUKU” (Lakoff 1996: 254), kao u izrazima „sve je u tvojim rukama”, „držati konce u svojim rukama”, „izmaći se iz ruku”, „imati vezane/odrešene ruke”, itd. Ova metafora omogućava nam da ekonomске sile ličnog interesa, konkurencije i ponude i tražnje shvatimo na osnovu fizičkih sila koje upravljaju tržištem pri raspodeli resursa u društvu.

Ako nam je poznato da metafora, između ostalog, služi da objasni apstraktne pojmove na osnovu onih konkretnih, ne treba da iznenađuje što je tako česta u apstraktnoj naučnoj disciplini kakva je ekonomija, koja svoje ključne odrednice zasniva na hipotetičkom, zamišljenom svetu i konstruisanju modela koji tek približno odslikava-

3 U skladu sa već uspostavljenom konvencijom pojmovne metafore pišemo MALIM VERZALOM.

4 V. Đurović i Silaški (2011). O konceptualizaciji svetske ekonomske krize pomoću metafore privreda je osoba v. Silaški i Đurović (2010). O metafori prirodne sile u strukturiranju svetske ekonomske krize v. Silaški i Đurović (2011).

5 Smitova knjiga *Bogatstvo naroda* (eng. *The Wealth of Nations*) izdata 1776. godine smatra se prvim delom o ekonomiji kao nauci.

ju stvarnost. Tako, na primer, Makloski (McCloskey 1986) uočava sledeće metafore u ekonomskoj nauci: PRIVREDAMA JE POTREBNA RAVNOTEŽA, U PROTIVNOM ĆE SE SRUŠITI; JAVNI DUG JE TERET; VALUTE MOGU BITI SLABE ILI JAKE; POSLOVANJE SE KREĆE PO CIKLUSIMA. I Henderson (Henderson 1982: 147) ukazuje na sveprisutnost metafore u ekonomskoj nauci, te smatra da „i žive i okamenjene metafore predstavljaju deo uobičajenog vokabulara ekonomije i da su ugrađene u pojmovnu strukturu udžbenika ekonomije” (1982: 147). Poslednjih godina istraživanje metafora u ekonomiji postalo je veoma plodonosno polje unutar kognitivne lingvistike, koja, za razliku od tradicionalnijih pristupa, metaforu smatra fundamentalnim kognitivnim instrumentom na osnovu kojeg ne samo što govorimo, već, što je mnogo bitnije, i razmišljamo.

Metafore u ekonomiji kreću se u rasponu od onih koje su, kako kaže Henderson (Henderson 2000: 172), „bremenitije teorijom”, na primer *inflation, circular flow, human capital, invisible hand, equilibrium*,⁶ itd., do onih karakterističnijih za medijski diskurs, što ilustruju sledeći primeri iz časopisa *The Economist*:⁷ *tightening the screws on the economy, trading truce, invading new markets, financial hypochondria, etc.*⁸ Henderson (Henderson 1982: 147) uočava tri načina na koje se metafore koriste u ekonomskom diskursu:

- (1) kao ukras teksta, ili, možda, kao nastavno sredstvo, radi ilustracije ili davanja primera, ali bez neke ključne svrhe;
- (2) kao centralni organizacioni princip celog jezika, čime se priznaje da ne postoji proučavanje metafora nezasnovano na metafori, dok se istovremeno prihvata da je moguće proučavati i razumeti određene skupove metafora;
- (3) kao sredstvo izučavanja konkretnih ekonomskih problema i kao osnova za proširenje domena ekonomskih ideja.

Bouers (Boers 2000: 138) tvrdi da „[r]azličiti figurativni izrazi koje susrećemo u ekonomskom diskursu često potiču iz jednog izvornog domena” i navodi tipične izvorne domene u procesu metaforizacije u ekonomiji:

- mehanizmi i mašine (npr. *tightening the screws on the economy*, ili u srpskom, *točak zamajac privrede*);
- životinje (npr. *bear market, bull market*, ili u srpskom, *galopirajuća inflacija*);
- biljke i baštovanstvo (*flourishing economy, to prune the workforce*, ili, u srpskom *privreda cveta, kresanje budžeta*);⁹
- zdravlje (npr. *financial markets are healing, economic virus*, ili u srpskom, *ekonomski oporavak, lečenje privrede*);
- borba i rat (npr. *economic arm-twisting, price war* ili u srpskom, *cenovni rat, borba za tržište*);¹⁰

6 Premda Henderson daje primere ekonomskih metafora iz tekstova na engleskom jeziku, iste metafore uočljive su i u terminologiji ekonomske nauke na srpskom: *inflacija, ljudski kapital, nevidljiva ruka, ravnoteža*, itd.

7 Primeri su preuzeti iz Boers (2000).

8 Metafore iz štampe na srpskom jeziku ilustrujemo sledećim metaforičkim izrazima: *cenovni rat, napad na nova tržišta, zamrznuta tržišta kredita, finansijska oluja, ekonomska kataklizma, finansijski cunami*, itd.

9 V. Đurović (2010).

10 V. Đurović (2006).

- brodovi i plovidba (npr. a sense of *drift* in our policies, to *steer* the company in the right direction, ili na srpskom, *plivajući* devizni kurs);
- sport (*level playing field*, rat *race*, ili na srpskom, *igrači* na tržištu), itd.

Aleho (Alejo 2010: 1139), međutim, ističe da „tek treba da se utvrdi da li već uočene metafore [uglavnom u novinskim tekstovima] funkcionišu i u akademskoj disciplini.” Ipak, sveprisutnost metafora u tekstovima ekonomske provenijencije demantuje tradicionalan stav da se ovi pojmovni instrumenti koriste u nauci isključivo u dekorativne svrhe.

4. Prevodivost metafora

U literaturi je dosta pažnje posvećeno faktorima koji mogu imati uticaja na prevođenje (i prevodivost) metafora. Kako tvrdi Samaniego Fernandez (Samaniego Fernández 2002: 206), faktori koji utiču na mogućnost prenošenja metaforičnog značenja iz jednog jezika u drugi, između ostalih, jesu i sledeći: „kulturološke preference, komunikativna namera, funkcionalna relevantnost, stepen informativnosti, tipologija metafora, ograničenja ko-teksta i konteksta, stepen kompatibilnosti pojmovnih i formalnih struktura dva konkretna jezika, dominantne sinhronne norme, stepen leksikalizacije metafora, kompetentnost prevodioca, stepen anizomorfizma između izvornih i ciljnih domena u obe kulture, razumljivost metafora, kognitivna uloga, itd.” Kad je reč o prevodivosti metafora, tj. o njihovoj sposobnosti prenošenja iz jednog jezika u drugi, većina autora se slaže da „sliku u IT (izvornom tekstu) nije uvek moguće zadržati u CT (ciljnom tekstu), npr. zato što slika koja se pripisuje metafori nije poznata u CT (ciljnom tekstu), ili se asocijacije koje izaziva metafora u IT (izvornom tekstu) gube u CT (ciljnom tekstu)” (Schäffner 2004: 1256). Samaniego Fernandez (Samaniego Fernández 2002: 206–207) skalarno rezimira pristupe prevođenju metafora u studijama prevođenja: (1) metafore su neprevodive; (2) metafore su u potpunosti prevodive; (3) metafore su prevodive ali ispoljavaju znatan stepen neekvivalencije; i (4) srednji pristup, prema kome raspon mogućih prevoda zavisi od vrste teksta i od *ad hoc* faktora. Većina autora slaže se da je najteže prevesti nekonvencionalne i kreativne metafore, dok se najlakše prevode konvencionalne i leksikalizovane metafore „ukoliko su sistemi o kojima je reč kulturološki bliski” (Rabadán Álvarez 1991: 137, prema Samaniego Fernández 2002: 208). Prevođenje metafora, dakle, mogu osujetiti jezičke i kulturološke razlike (Schäffner 2004).

Uopšteno govoreći, tri su glavna načina na koja prevodioci mogu prevesti metaforu (Dobrzyńska 1995: 599):

1. korišćenje tačnog ekvivalenta originalnoj metafori (ovaj postupak moguće je predstaviti kao $M \Rightarrow M$);
2. korišćenje nekog drugog metaforičkog izraza koji bi izrazio isti smisao (postupak koji je moguće predstaviti kao $M_1 \Rightarrow M_2$); i
3. zamena neprevodive metafore u originalu približnom doslovnom parafrazom (postupa $M \Rightarrow D$).

Kako tvrdi Dobrzyńska (Dobrzyńska 1995: 599), „[i]zbor taktike prevođenja zavisi od vrste teksta koji se prevodi i funkcije koju treba da ispuni”. U našem slučaju – prevođenju terminologije – pored drugih faktora koji utiču na izbor postupka prevođenja

metafore, postoje i dodatna ograničenja od kojih su najvažnija kratkoća i nedvosmislenost, dva odlučujuća preduslova za tvorbu i prevođenje termina.

Neophodno je imati u vidu da u stručnim tekstovima metafore imaju dve osnovne uloge (Fuertes-Olivera i Pizarro-Sánchez 2002: 62–63). Prvo, one su kognitivni instrumenti, te je potrebno da prevodioci očuvaju metaforičnost koju je upotrebio autor teksta, i drugo, one su i estetska sredstva, te je i to razlog da se u prevođenju ekonomskih tekstova sa engleskog na srpski jezik pokuša preneti ista ili barem slična metaforička slika. Pored ove dve njihove uloge, naročito je značajno, kad je u pitanju prevođenje terminologije, da metafore služe i kategorizaciji i imenovanju (Fuertes-Olivera i Pizarro-Sánchez 2002: 62). Ukoliko metaforička slika iz izvornog jezika nije lako prevodiva na ciljni, preporučuje se doslovno prevođenje metafore umesto parafraziranja ili upotrebe slične metafore, jer pojmovna preslikavanja sa izvornog na ciljni domen mogu da garantuju stvaranje metafora zasnovanih na njihovoj sličnosti, a time omogućće i uspešno razumevanje prevedenog termina.

5. Korpus i metod

Korpus termina za analizu sakupili smo iz dva rečnika (tačnije, pojmovnika) ekonomije na srpskom jeziku: *Ekonomskog rečnika* u izdanju Ekonomskog fakulteta iz Beograda (Aćimović i dr. 2006), sa oko 7000 odrednica, i Mekomilanovog rečnika *Moderne ekonomija* u izdanju Derete (Pirs 2005), sa oko 3000 odrednica. Analiza dva rečnika sprovedena je pažljivim čitanjem odrednica i njihovih definicija u potrazi za metaforičnim terminima. Cilj nam je bio da pronađemo primere metaforičnih odrednica u srpskom jeziku kako bismo utvrdili postupak prevođenja izvornih engleskih termina na srpski jezik. Da bismo eliminisali subjektivnost pri tumačenju da li je neki termin metaforičan ili ne, primenili smo metod identifikacije metafora (Pragglejaz Group 2007), „eksplicitan, pouzdan i fleksibilan metod identifikovanja metaforički upotrebljenih reči u pisanom i govorenom jeziku” (Pragglejaz Group 2007: 2). Ovaj metod omoguććava utvrđivanje osnovnog i kontekstualnog značenja reči, te smo značenje termina (s obzirom na to da smo analizirali rečničke odrednice) ustanovili na osnovu definicije odrednice.

Sve metaforične termine iz dva rečnika na srpskom jeziku podelili smo u dve grupe, „nove” i „stare” metafore. Prva grupa odnosi se na one metaforične termine u ekonomskoj nauci koji su u potpunosti leksikalizovani, te su, dakle, izgubili vezu sa svojim doslovnim značenjem. Takvi su termini sada postali „toliko uobičajeni u stručnom žargonu da njihova metaforička etimologija nije odmah uočljiva” (Smith 1995: 45).¹¹ „Nove”, pak, metafore u ovom radu odnose se na one ekonomske termine nastale sa najnovijim otkrićima i razvojem pojedinih ekonomskih disciplina, kao što su menadžment, računovodstvo i marketing. Ti termini mahom su prevedeni sa engleskog, u kome su veoma često metaforični, i upravo te nove metafore glavni su predmet našeg interesovanja.

6. Strategije prevođenja

Nakon pažljive analize termina iz dva rečnika, ustanovili smo da autori odrednica koriste nekoliko strategija prevođenja metaforičnih termina sa engleskog na srpski jezik.

11 Ipak, treba napomenuti da je „granica između fosilizovane ili okamenjene, s jedne, i žive metafore, s druge strane, daleko od jasno razgraničene” (Smith 1995: 45).

A. U prvoj strategiji prevođenja metafora metaforični termin u engleskom preveden je odgovarajućim metaforičnim terminom u srpskom, uz očuvanje istog izvornog domena u jeziku-cilju ($M \Rightarrow M$). Ilustrovaćemo ovu strategiju nekolikim primerima: *black market* \Rightarrow **crno tržište**¹² (metonimija CRNO STOJI ZA NEZAKONITO),¹³ *credit ceiling* \Rightarrow **kreditni plafon** (slikovna shema VERTIKALNOSTI), *creeping inflation* \Rightarrow **puzajuća inflacija** (PONAŠANJE INFLACIJE JE PONAŠANJE OSOBE), *fair wages* \Rightarrow **pravične zarade** (NOVAC JE OSOBA), *floating capital* \Rightarrow **fluktuirajući kapital** (NOVAC JE TEČNOST), *galloping inflation* \Rightarrow **galopirajuća inflacija** (INFLACIJA JE ŽIVOTINJA), *leakages* – „**curjenja**” (NOVAC JE TEČNOST), *malleable capital* \Rightarrow „**savitljivi**” kapital (NOVAC JE ČVRSTA MATERIJA), *merit good* – „**dobra roba**” (ARTIKLI SU LJUDI), *raider firm* \Rightarrow **firma napađač** (ORGANIZACIJE SU LJUDI), *soft loan* \Rightarrow **meki kredit** (NOVAC JE ČVRST PREDMET), *spillover effect* \Rightarrow **efekat prelivanja** (TRŽIŠTE JE SADRŽATELJ), *victim company* \Rightarrow **kompagnija žrtva** (KOMPANIJE SU LJUDI), *window dressing* \Rightarrow „**friziranje**” **finansijskih izveštaja** (RAČUNOVODSTVENE PREVARE SU ULEPŠAVANJE).

U ovom slučaju postoji pojmovno, kulturološko i jezičko poklapanje između engleskog i srpskog, te su pojmovna preslikavanja zajednička za oba jezika. Već je ustanovljeno da, što je iskustvo univerzalnije, time je izvodljiviji prenos značenja iz jednog jezika u drugi. U odabranim primerima uočljivo je da se prevođenjem metaforičnih termina sa engleskog na srpski dobija ista pojmovna metafora, u ovom slučaju primerovana istim metaforičkim izrazima (terminima) kao površinskim, jezičkim realizacijama te pojmovne metafore.

B1. U drugoj strategiji prevođenja, prevođenjem engleskog metaforičnog termina u srpskom se takođe dobija metafora, ali sa različitim izvornim domenom ($M \Rightarrow M$, *različit izvorni domen*). Navedimo nekoliko primera: *internal drain* (izvorni domen VODA) \Rightarrow **unutrašnje usisavanje** (izvorni domen GAS), *labour turnover* (izvorni domen KRETANJE) \Rightarrow **fluktuacija radne snage** (izvorni domen VODA), itd. U ovom slučaju postoji razlika u metaforičkoj konceptualizaciji istog ekonomskog ili finansijskog pojma između srpske i engleske ekonomske terminologije. Nema poklapanja u metaforičkom poimanju pojave, ali je u prevodu ipak očuvana metaforičnost, doduše uz drugačiji izvorni domen.

B2. Strategija prevođenja metafore metaforom primenjena je i na one termine čiji bi metaforični prevod na srpski jezik rezultirao nejasnim, dvosmislenim značenjem ($M \Rightarrow M$, *različit izvorni domen + dodatno objašnjenje*). U takvim slučajevima, termin u srpskom jeziku ima tendenciju da bude prilično dugačak, zahvaljujući potrebi za dodatnim objašnjenjem u cilju jasnoće i preciznosti a na uštrb kratkoće i konciznosti, kao u sledećem primeru: *fiscal drag* \Rightarrow **fiskalno opterećenje uslovljeno inflacijom**. Ova strategija stoga nije prikladna niti preporučljiva za prevođenje terminologije, jer se njome krše osnovne karakteristike termina unutar nekog naučnog polja.

B3. Sledeća strategija pri prevođenju metafore metaforom jeste slučaj kada je izvorni domen očuvan u oba jezika ($M \Rightarrow M$, *isti izvorni domen, različit metaforički izraz*), što znači da i engleski i srpski, kao kognitivno bliske jezike, karakteriše isti pojmovni mehanizam, ali metaforički izrazi koji jezički realizuju istu pojmovnu metaforu razlikuju se. Navešćemo nekoliko primera: *ceiling price* **najviša cena** (slikovna shema VERTIKALNOSTI), *floor price* \Rightarrow **najniža cena** (slikovna shema VERTIKALNOSTI), *infant industry* \Rightarrow **mlada industrija** (PRIVREDA JE OSOBA), *venture capital* \Rightarrow „**smeli**” **kapi-**

12 Nadalje će engleski termini biti napisani u *kurzivu* a srpski **masnim** slovima.

13 Premda pojedini metaforični termini počivaju na pojmovnoj metonimiji, ovde se nećemo detaljnije baviti tim važnim pojmovnim instrumentom.

tal (KAPITAL JE OSOBA), itd. Kao što ističe Šefner (Schäffner 2004: 1264–65), „veliki deo ljudskog iskustva je univerzalan, ili barem zajednički za nekoliko kultura; dakle, nije pojmovna metafora kulturološki uslovljena, već njena jezička realizacija.” Upravo ovu tvrdnju potkrepljuje postojanje gornje strategije prevođenja ekonomskih termina.

C. Kod treće strategije prevođenja ekonomskih termina sa engleskog na srpski, engleski metaforični termin preveden je metaforom u srpskom. Međutim, metafora u srpskom je neizbežno kulturološki uslovljena, jer bi izvorna kulturološka komponenta sadržana u engleskom terminu, prevedena doslovno na srpski, rezultirala nerazumljivom metaforom u srpskom ($M \Rightarrow M$, *kulturološki uslovljena*). Navešćemo nekoliko primera ove strategije iz našeg korpusa termina: *backdoor financing* \Rightarrow **finansiranje „na mala vrata”**, *free rider* \Rightarrow **slepi putnik**, *moonlighting* \Rightarrow **tezgarenje**, *shadow economy* \Rightarrow **siva ekonomija**.

D1. Četvrta strategija prevođenja ekonomskih termina sa engleskog na srpski daleko je najčešća u oba rečnika – prevođenje engleskog metaforičnog termina rezultira nemetaforičnim terminom u srpskom, tj. doslovnim ekvivalentom engleske metafore ($M \Rightarrow D$). Na primer, pojedini termini u srpskom počivaju na izvornom domenu TEČNOST (kao u metafori NOVAC JE TEČNOST, TROŠKOVI SU TEČNOST, KAPITAL JE TEČNOST, IMOVINA JE TEČNOST, itd.), za koji je već utvrđeno da funkcioniše u srpskom kao i u engleskom. Međutim, neki termini u rečnicima, zasnovani u engleskom jeziku na izvornom domenu TEČNOST, nemetaforični su. Metafora je u prevodu izbrisana, zahvaljujući bezbednom pristupu prevodioca koji garantuje odgovarajuću percepciju poruke sadržane u engleskom metaforičnom terminu. Ilustrovaćemo ovu strategiju nekoliko primerima srpskih termina čiji engleski ekvivalenti počivaju na izvornom domenu TEČNOST, a koji su u srpskom nemetaforični: *backwash effect* (izvorni domen TEČNOST) \Rightarrow **povratni efekat**, *sinking fund* (izvorni domen TEČNOST) \Rightarrow **otplatni fond**, *sunk costs* (izvorni domen TEČNOST) **nepovratni troškovi**, *wage drift* (izvorni domeni TEČNOST i GAS) \Rightarrow **odstupanje nadnica**, itd.

Veliki je broj termina koji su u engleskom metaforični i zasnovani na nekoliko drugih izvornih domena, a koji su na srpski prevedeni korišćenjem iste strategije – izbegavanjem metafore i njenim zamenjivanjem doslovnim ekvivalentom, kao u sledećim primerima: *buffer stocks* \Rightarrow **rezerve robe**, *fine tuning* \Rightarrow **fino podešavanje**, *forced riders* \Rightarrow **prinudeni kupci**, *fringe benefits* \Rightarrow **dodatna primanja**, *idle balances* \Rightarrow **tezaurisana sredstva**, *maturity* \Rightarrow **dospeće**, *pegged exchange rate* \Rightarrow **fiksni devizni kurs**, *slump* \Rightarrow **kriza**, *wear and tear* \Rightarrow **amortizacija**, *wildcat strike* \Rightarrow **nenajavljeni štrajk**, *windfall gain* \Rightarrow **neočekivani dobitak**, *windfall loss* \Rightarrow **neočekivani gubitak**, *winding up* \Rightarrow **zavrtavanje**, itd.

Ova strategija može biti opravdana u slučaju kulturno specifičnih metafora, koje ciljna publika najverovatnije ne bi razumela zahvaljujući nedostatku informacija o stranoj, izvornoj kulturi.

D2. Unekoliko drugačija od prethodne jeste strategija u kojoj je engleski metaforični termin zamenjen priličnom glomaznom i nespretnom, a terminološki posmatrano i nepodesnom, frazom u srpskom. Rezultat takve strategije su složeni ili eksplanatorni prevodi, čime se krši jedna od glavnih karakteristika naučnog termina, kratkoća i sažetost. Brisanje metafore u prevodu garantuje neophodnu preciznost naučnih termina, pogotovo u slučajevima kada su oni visoko specijalizovani ili pripadaju kulturnom obrascu definisanom engleskim jezikom, zbog čega ih je veoma teško ili čak nemoguće odgovarajuće prevesti na srpski. Kako kažu Dobrota i Maftai (Dobrotā i Maftai 2002: 319), „[o]vakva konverzija iz metafore u smisao iziskuje kompenzacionu analizu smi-

sla, da bi se prevodilac uverio da će očuvati relevantna semantička svojstva zajednička i izvornom i ciljnom domenu.”

Ova strategija prevođenja može biti od koristi kod kulturno uslovljenih metafora nerazumljivih govornicima srpskog. U protivnom, rezultira dugačkim i semantički neprozirnim izrazima, koje je, prvenstveno zbog glomaznosti, nemoguće koristiti kao deo terminološkog aparata naučne discipline. Navešćemo nekoliko primera: *feather-bedding* ⇒ **zapošljavanje većeg broja radnika od potrebnog**, *bears* ⇒ **špekulanti koji očekuju pad cena („medvedi“)**, *bulls* ⇒ **špekulanti koji očekuju rast cena („bikovi“)**, *blue chip shares* ⇒ **akcije prvoklasne kompanije**, itd.

Korisno je ukazati i na jedan zanimljiv postupak koji tvorci ekonomskih termina koriste pri prevođenju metaforičnih termina sa engleskog na srpski. Naime, čak i kada englesku metaforu prevode metaforom (što je, kako smo istakli, najređi slučaj, barem sudeći po našem korpusu), prevodioci i ekonomisti često koriste znake navoda kako bi signalizirali korisniku rečnika da je reč o neobičnoj jezičkoj konstrukciji ili inovativnoj i kreativnoj metafori. Ilustrovaćemo ovaj postupak nekim primerima iz korpusa: *leakages* ⇒ **„curenja“**, *malleable capital* ⇒ **„savitljivi“ kapital**, *backdoor financing* ⇒ **finansiranje „na mala vrata“**, itd.

Stiče se utisak da ovakvim postupkom ekonomisti žele da ublaže figurativno dejstvo metafore u srpskom, kako u terminološkom okruženju ona ne bi delovala previše uočljivo, živopisno, pa i pompezno.

7. Metaforičnost terminologije kao izvor anglicizama

Posebnu pažnju obratićemo na onu strategiju prenošenja značenja metaforičnih termina sa engleskog na srpski jezik koja rezultira anglicizmom. To je samo izgled prevodna strategija, jer se često engleski metaforični termin tek *prenosi* u srpski u svom izvornom obliku, bez ikakvih promena njegovih morfoloških, sintaktičkih ili semantičkih karakteristika, ili možda uz neznatne, najčešće ortografske, adaptacije. Ovu strategiju „prevođenja” engleskih metaforičnih termina na srpski jezik (*M* ⇒ *anglicizam*) ilustrovaćemo samo nekim primerima: *benchmarking* ⇒ **benčmar-king**, *boom* ⇒ **bum**, *brainstorming* ⇒ **brejnstorming**, *buzz marketing* ⇒ **baz marketing**, *cobweb theorem* ⇒ **kobweb teorema**, *downsizing* ⇒ **daunsajzing**, *forward* ⇒ **forvard**, *goodwill* ⇒ **gudvil**, *greenfield investment* ⇒ **grinfeld investicije**, *hedging* ⇒ **hedžing**, *job cluster* ⇒ **klaster poslova**, *joint venture* ⇒ **džoint venčer**, *junk bond* ⇒ **džank bond** ili **junk obveznice**, *monetary policy lag* ⇒ **leg monetarne politike**, *piggy-back exporting* ⇒ **piggy-back poslovi**, *pitch letter* ⇒ **pič-pismo**, *revolving credit* ⇒ **revolving kredit**, *rolling budget* ⇒ **roling budžet**, *sunk costs* ⇒ **sunk troškovi**, *teaser campaign* ⇒ **tizer kampanja**, *white knight* ⇒ **beli vitez**, itd.

Kao što se vidi iz najilustrativnijih primera iz korpusa termina, reč je o različitim vrstama anglicizama – očiglednim, mešovitim, preoblikovanim, skrivenim.¹⁴ Korišćenje ove strategije ukazuje na to da se metafore žestoko nadmeću sa anglicizmima u srpskoj ekonomskoj terminologiji, jer, u poređenju sa metaforama, tvorci terminologije anglicizme smatraju podesnijim za termine. Paradoksalno, engleski metaforični termin u srpsku terminologiju prenosi se kao anglicizam, a da se niti ne pokuša pronaći njegov doslovni ili metaforički ekvivalent. Stiče se utisak da po mišljenju ekonomskih

14 V. Prčić (2005).

stručnjaka značenje anglicizama lakše dopire do publike, pri čemu gube iz vida to da su anglicizovani termini (pogotovo oni ortografski neadaptirani) uglavnom nerazumljivi onima koji ne govore engleski jezik, da im predstavljaju nepremostivu prepreku i izostavljaju ih iz komunikacije.

8. Završna opažanja

U ovom radu pokušali smo da uporedimo metaforične termine u ekonomskoj nauci na srpskom i engleskom jeziku i da predstavimo glavne strategije koje tvorci terminologije koriste pri prevođenju metaforičnih termina iz engleskog na srpski jezik. Mada nismo obavili detaljnu kvantitativnu niti statističku analizu podataka iz dva rečnika čiji su termini činili naš korpus istraživanja, preliminarni rezultati zasnovani na kriterijumu očuvanja ili brisanja metaforičnosti u srpskom terminu ukazuju na to da je najčešća i najpopularnija prevodna strategija engleskih metaforičnih termina na srpski jezik u dva rečnika ekonomije ona koja rezultira nemetaforičnim, doslovnim terminom u srpskom (*strategija M ⇒ D*). Ovaj zaključak je svakako neophodno potkrepiti detaljnijom numeričkom analizom.

Smatramo da su dva najvažnija razloga za izbegavanje metaforičnosti ekonomske terminologije u srpskom jeziku. Prvo, nepostojanje neophodnog poklapanja u kulturnološkom smislu između srpskog i engleskog neretko uslovljava nemogućnost prenošenja engleske metafore u srpski. Zbog potrebe za preciznošću kod tvorbe naučne terminologije, takvo pomanjkanje zajedničke kulturne osnove neophodne za prenošenje metafore sa izvornog u ciljni jezik predstavlja nepremostivu prepreku u procesu prevođenja, jer je neophodno zadovoljiti nekoliko kriterijuma od ključnog značaja za uspostavljanje naučnih termina (kratkoću, nesinonimnost, ustaljenost, preciznost, itd.).

Drugo, utisak je da tvorci i prevodioci terminološkog aparata u srpskom jeziku još uvek daju prednost formalnosti koja se popularno povezuje sa naučnom disciplinom kao što je ekonomija nad nešto živopisnijim, ekspresivnijim i metaforički obogaćenijim skupom termina, karakterističnim za ekonomsku terminologiju na engleskom jeziku. Metafore su u srpskoj ekonomskoj terminologiji još uvek marginalizovane, smatraju se nedovoljno „naučnim”, suviše slikovitim i nekonvencionalnim da bi funkcionisale kao naučni termini. Očigledno je da metafore još uvek nisu našle svoje mesto u terminologiji ekonomske nauke. Utisak je da tvorci ekonomskih termina na srpskom jeziku namerno previđaju činjenicu da metafore čine „nerazdvojni deo jezičke mašinerije neke naučne teorije” (Boyd 1993: 486), da predstavljaju „jedinstven deo naučnog rezonovanja i poimanja” (Knudsen 2003: 1249), a da tzv. pedagoške metafore, one koje se koriste za „izgradnju ekonomskih klasifikacija, ulančano rezonovanje ili za konstruisanje pojedinih modela” (Henderson 1982: 148) „imaju važnu ulogu u nastavi i objašnjenju teorija” (Boyd 1993: 485). Mišljenja smo da bi tvorci novih termina koji ih prevode sa engleskog jezika, prvenstveno ekonomisti kao pripadnici struke, trebalo da postanu svesni značaja metafore kao kognitivnog sredstva u oblasti ekonomije, nauke koja obiluje apstraktnim pojmovima, te samim tim i nauke u kojoj metafore, ili preciznije, terminološke metafore, kao pogodna kognitivna prečica za lakše razumevanje apstraktnog putem konkretnog, predstavljaju nezamenljiv deo ekonomskog razmišljanja.

Literatura

- Aćimović et al 2006: S. Aćimović, *Ekonomski rečnik*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet.
- Aleho 2010: R. R. Alejo, Where does the money go? An analysis of the container metaphor in economics: The market and the economy, *Journal of Pragmatics* 42(4), 1137–1150.
- Bojd 1993: R. Boyd, Metaphor and theory change: what is 'metaphor' a metaphor for? in: A. Ortony (ed.), *Metaphor and Thought* (second ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 481–533.
- Bouers 2000: F. Boers, Enhancing metaphorical awareness in specialised reading, *English for Specific Purposes* 19, 137–147.
- Dobrota i Maftai 2002: I. C. Dobrotă i C. Maftai, The metaphoric dimension of economic texts: the translation of economic metaphors. *Annales Universitatis Apulensis, Series Philologica* 3, 313–321.
- Dobrzinska 1995: T. Dobrzyńska, Translating metaphor: problems of meaning, *Journal of Pragmatics* 24, 595–604.
- Đurović 2006: T. Đurović, *Proces metaforizacije u naučno-popularnom jeziku ekonomije*, neobjavljena doktorska disertacija, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet.
- Henderson 1982: W. Henderson, Metaphor in Economics, *Economics*, Winter 1982, 147–153.
- Henderson 1994: W. Henderson, Metaphor and economics, in: *New Directions in Economic Methodology* (R. Backhouse, ed.). London and New York: Routledge, 343–367.
- Henderson 2000: W. Henderson, Metaphor, economics and ESP: some comments. *English for Specific Purposes* 19, 167–173.
- Kevečes 2002: Z. Kövecses, *Metaphor. A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Knudsen 2003: S. Knudsen, Scientific metaphors going public, *Journal of Pragmatics* 35, 1247–1263.
- Lejkof 1996: G. Lakoff, *Moral politics: how liberals and conservatives think*, Chicago: **University of Chicago Press**.
- Lejkof i Džonson 1980: G. Lakoff i M. Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago: University of Chicago Press.
- Makloski 1986: D. McCloskey, *The Rhetoric of Economics*, Brighton: Harvester-Wheatsheaf.
- O'Konor 1998: K. T. O'Connor, Money and finance as solid, liquid, and gas in Spanish, *Metaphor and Symbol* 13(2), 141–157.
- Pirs 2005: D. Pirs, *Mekmilanov rečnik Moderna ekonomija*, Beograd: Dereta.
- Pragledžaz Grup 2007: Pragglez Group, MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse, *Metaphor and Symbol* 22, 1–39.
- Prčić 2005: T. Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.
- Samaniego Fernandez 2002: E. Samaniego Fernández, Translators' English-Spanish metaphorical competence: impact on the target system, *Estudios de lingüística inglesa aplicada (ELIA)* 3, 203–218.
- Šefner 2004: C. Schäffner, Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach, *Journal of Pragmatics* 36, 1253–1269.
- Sikeira i dr. 2009: M, A. F. Siqueira, D. Souto de Oliveira, H. Faé de Almeida i L. Moreira Brangel, Metaphor identification in a terminological dictionary, *Ibérica* 17, 157–174.
- Silaški 2011: N. Silaški, The STATE OF MATTER metaphors for money and finance – a contrastive analysis of English and Serbian, in: G. Rață (ed.), *Academic days of Timisoara: language education today*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 227–235.

Smit 1995: G. Smith, How high can a dead cat bounce?: Metaphor and the Hong Kong Stock Market, *Hong Kong Papers in Linguistics and Language Teaching* 18, 43–57.

Velasco Sakristan 2004: M. Velasco Sacristán, Metaphor and ESP: metaphor as a useful device for teaching L2 Business English learners, *Ibérica* 10, 115–131.

WHY DO ECONOMISTS (NOT) LIKE METAPHORS?

Summary

Metaphor serves as a highly potent source of economics terminology. Using the main tenets of Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson 1980; Schaffner 2004; Deignan 1999), in this paper we focus on the cognitive approach to the translation of English metaphorical terms in economics science into Serbian. Using the examples of the terms taken from two Serbian dictionaries of economic science with around 10,000 entries and comparing them to the original English terms, we describe and illustrate various translation strategies, especially dealing with those metaphorical terms in English whose translation into Serbian renders a non-metaphorical expression as well as those terms which are "translated" into Serbian by using an anglicism. An attempt is made to offer possible explanation for a rather unfavourable attitude toward the use of metaphors in Serbian economic terminology. Economics terminology in Serbian seems to avoid using metaphorical terms for two main reasons: (1) because of the lack of the necessary cultural overlap between English and Serbian, or (2) because the formality of terminology popularly associated with a scientific discipline such as economics is thought by term creators and translators to be violated by the use of metaphors. The results of our analysis indicate that metaphors in Serbian economic terminology are still marginalised, regarded as not scientific enough, as too vivid and flowery so as to serve as scientific terms, which is one of the reasons for the proliferation of anglicisms in this scientific field.

Key words: conceptual metaphor, translating terminology, economics, English, Serbian

Nadežda R. Silaški

Никола Д. Вујчић¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Катедра за германистику

ТЕОРИЈА И МЕТОДОЛОГИЈА ЈЕДНЕ ЛИНГВИСТИЧКЕ АНАЛИЗЕ ДИСКУРСА СА ПРИМЕРИМА ИЗ ДИСКУРСА ПРЕДИЗБОРНЕ КАМПАЊЕ У СРБИЈИ

У раду се разматра један од могућих начина спровођења лингвистичке анализе дискурса, при чему се издвајају три тежишта: најпре се даје кратак теоријски преглед водећих модела анализе дискурса у германистичкој лингвистици; затим се разрађује методологија лингвистичке анализе дискурса и најзад се иста демонстрира на примерима из дискурса предизборне кампање одржане у пролеће 2012. године у Србији. Циљ рада је, дакле, упознавање са једним новим моделом транстекстуалне језичке анализе и његова примена у било ком језичком систему.

Кључне речи: дискурс, ЛАД, интратекстуалност, актери, интертекстуалност, предизборна кампања

1. Увод

Иако смо се у јавности, како широј, тако и ужој – научној, толико често сустрели са појмом „дискурс“ морали бисмо да уложимо велики напор како бисмо га прецизно дефинисали. Посебно у последњих двадесетак година сведоци смо експанзије овог полисемног термина како у науци тако и у масовним медијима, те се веома често може чути „јавни дискурс“, „научни дискурс“ или пак „политички дискурс“ на неку одређену тему. У овом значењу појам „дискурс“ појављује се као синоним речима „дикусија“, „дебата“ или „дијалог“ и у том контексту га можемо сврстати у свакодневно или жаргонско одређење. Неретко се овај термин у наведеном значењу помиње и у научном кружоку – пре свега у друштвеним наукама, попут социологије, психологије, филозофије, политичких наука, журналистике, науке о књижевности па и лингвистике која је, сходно наслову, предмет овог рада.

Као пример веома шаролике и поприлично дифузне употребе термина „дискурс“ у лингвистичкој заједници у Србији можемо навести зборник радова у част Свенке Савић под насловом „Дискурс и дискурси“ (уп. Васић 2010а). У зборнику су присутни радови различите провенијенције и при том не можемо а да не констатујемо различите дефиниције (у случају да их уопште има) термина „дискурс“².

1 Контакт: nvujcic@yahoo.com

2 Како из тематских, тако из практичних разлога – услед недостатка простора – ми се на овом месту нећемо бавити појединачним одређењима појма „дискурс“ из поменутог зборника. Радови из овог зборника представљају уједно и једну мању библиографију на тему (анализе) дискурса на просторима бивше Југославије. Њима се могу придружити следећи радови из последње две де-

Ако заобиђемо тумачења појма „анлиза дискурса“ као „анализа конверзације“ која своје корене налази у англосаксонском тумачењу појма „дискурс“ као и Хабермасово схватање дискурса у оквиру „комуникативне етике“ и социјалне теорије (уп. Хабермас 1981 и 2001), даље, заобиђемо стилистику, прагматику, социолингвистику, лингвистику текста³, али се зауставимо на постструктурализму и на делима Мишела Фукоа, доћи ћемо до извора из кога изводимо једно од актуелних схватања појма „дискурс“, а самим тим и „анализе дискурса“ у германистичкој лингвистици на коју се ми ослањамо у овом прилогу.

У даљем току рада бавћемо се искључиво појмом дискурса као лингвистичког феномена и из угла науке о језику при чему ћемо најпре дати краћи преглед актуелних теорија и праваца у оквиру лингвистичке анализе дискурса⁴ и фокусирати се на један модел који је од деведесетих година 20. века (пре чему је од свог појављивања па до данас претрпео знатне промене и модификације) присутан у германистичкој лингвистици. Затим ћемо скицирати проблеме са којима се бори лингвистика приликом покушаја дефинисања овог појма, али ништа мање и приликом његове операционализације: тиме ћемо уједно и начинити покушај омеђавања предметног појма, дати му јасне контуре и начинити га „опипљивим“ за конкретна лингвистичка истраживања. За демонстрацију методологије користићемо примере из предизборне кампање у Србији, одржане у пролеће 2012. године.

2. Кратак преглед водећих „дискурс-теорија“ у германистичкој лингвистици

2.1 Рецејција дела Мишела Фукоа

Чињеница да се велики број праваца у постструктуралној науци о језику, при дефинисању појма „дискурс“, позива на француског филозофа друге половине двадесетог века Мишела Фукоа може се извести из велике дифузности овог појма код самог Фукоа. Фукоов концепт дискурса се, наиме, у току његовог дугогодишњег стваралаштва више пута мењао. Његове дефиниције су, у случају да их уопште има, веома оквирне, опште и несталне (уп. Шпицмилер/Варнке 2011: 65), због чега читав његов концепт дозвољава широке могућности тумачења и примене. Једна од могућих дефиниција Фукоовог појма дискурс могла би да гласи на следећи начин: дискурс представља скуп исказа (фр. *énoncé*) који припадају једном уређеном епистемолошком систему, који постављају услове за продукцију конкретних израза и контролишу њима и управљају механизмима за продукцију, структурирање и искључивање (уп. Бусе 2000: 40).

Основни нацрт Фукоове теорије дискурса може се, поједностављено и скраћено, представити на следећи начин: конститутивни елемент дискурса представља исказ који уједно заузима и централно место у анализи дискурса (уп. Фуко 1981: 156). Искази формирају дискурс према четири регулативна принципа, а то су: *гођајаји*, *серија*, *регуларности* и *услов могућности*. *Дођајај* се може

ценије на исту тему: Бараћ (2011); Јанићијевић (2011); Пралица (2009); Лакић (2008; 2009; 2011); Ракић (2006); Јанковић (2002); Савић (1993; 1998).

3 У раду Славице Перовић може се пронаћи преглед разноврсних области примене појма „дискурс“ као и списак референтних иностраних аутора (уп. Перовић 2012: 14–15).

4 У даљем тексту уместо „лингвистичка анализа дискурса“ уводимо скраћеницу „ЛАД“.

схватити као исказ, али никако у оном лингвистичком смислу, који подразумева постојање субјекта који тај исказ производи. Фукоови искази одн. догађаји су комплексне структуре условљене контекстом⁵; они се образују *серијски* и карактерише их *регуларношћу*. Ово, наиме, значи да се искази јављају згуснути у групама у одређеном контексту уз особину понављања; они имају одређену структуру, извесни поредак и уређен ток. Поменута регуларност имплицира и стабилност, што не значи и правилност и законитост, будући да је директно повезана са променама (уп. Шпис 2008: 240). Услед регуларности понављања серијских догађаја одн. исказа ствара се *услов могућности* њихових даљих и поновних манифестација.

У својим каснијим фазама стваралаштва Фуко уводи и низ новина у своју првобитну теорију, која дискурс схвата као уређен систем формација који произилази из себе самог (уп. Шпицмилер/Варнке 2011: 72) и концентрише се на „ван-дискурзивне“ елементе – феномене попут друштва, моћи, знања, те њихове улоге при формирању и обликовању дискурса. У том контексту он уводи појам „диспозитива“ који игра важну улогу у лингвистичком схватању дискурса. Овим појмом, који код Фукоа представља сједињење дискурсивних и вандискурзивних елемената, лингвистичко тумачење поприма прагматичку и социјалну димензију. Наиме, из ове перспективе можемо говорити о контекстуалности и ситуативности једног дискурса, дакле о укључивању ванјезичких фактора и радњи (уп. Шпис 2008: 243). Од спреге дискурса и диспозитива полази још једна примарно социолошка и социолингвистичка грана – тзв. *критичка анализа дискурса*⁶.

2.2 Хајделбершко-манхајмска *џруја*

У оквиру Хајделбершко-манхајмске групе, чијим оснивачем можемо сматрати Дитриха Бусеа, истичемо концепт *историјске семантике*.

Историјска семантика вуче своје корене из историје појмова (нем. Begriffsgeschichte) која преко описа садржаја одређених појмова покушава да опише промене у начину схватања стварности (уп. Блум и др. 2000: 8). За разлику од историје појмова, која се служи анализом појединачних речи и остаје на искључиво лексичком нивоу, представници Хајделбершко-манхајмске групе укључују у своју семантичку анализу и велики број других комуникативних језичких знакова који се могу сврстати у одређену ситуацију и контекст. Према Бусеу анализа дискурса покушава да испита на који начин се преко једне дискурсивне формације стварају услови могућности појављивања одређених исказа у њиховим конкретним когнитивним функцијама (уп. Бусе 1987: 222). Он ово даље тумачи као историјску праксу и пита се:

5 »Догађај свакако није ни супстанца ни акциденција, нити квалитет нити процес; догађај не спада у поредак тела. Али ипак није нешто нематеријално, будући да је увек делотворан на нивоу материјалности, да је последица. Он има своје место и сасијоји се у релацијама, коеџистенцији, расипању, иреклайпању, акумулацији и селекцији материјалних елемената;...“ (Фуко 2007: 43; истакнуто од стране аутора – Н.В.).

6 Овде се нећемо бавити критичком анализом дискурса, будући да се наше разумевање појма дискурс и анализа дискурса не темељи на овој теорији, а и шира тематизација овог огранка анализе дискурса би непотребно разграничила тему овог рада. Зато овде само упућујемо на неколико референтних аутора и радова из ове области: Ван Дајк (1993; 2010); Ферклаф (1995; 2010); Ферклаф/Водак (1997); Водак (2001); Јегер (2001; 2009); Полак (2002).

„[...] wie und warum in einer bestimmten historischen Epoche (in einer bestimmten diskursiven Formation) bestimmte Äußerungen mit einem bestimmten Sinn verbunden werden, bzw. eine bestimmte Funktion innerhalb des Diskurses haben.“⁷ (Byce 1987: 222).

Из овога се види да се Бусе у свом тумачењу дискурса и у својој *Историјској семантици* у битним аспектима позива на Фукоа, додуше, како и сам наводи, не тако слепо. За разлику од Фукоа чији су циљеви умногоме усмерени ка идеолошкој критици, Бусеов приступ је искључиво дескриптиван и аналитички (уп. Блум и др. 2000: 8).

Два основна циља у истраживањима Хајделбершко-манхајмске групе могу се представити на следећи начин: 1) дескрипција појмовне конструкције стварности; 2) дешифровање семантичких дубинских структура које садрже управо оно неизречено, али помишљено, односно оно пресупонирано.

У погледу операционализације овог теоријског модела користе се већ постојеће лингвистичке методе, при чему се прате другачији циљеви. Притом се ради о семантичким анализама готово на свим језичким нивоима: на нивоу речи, реченице и текста. Поред тога анализа се проширује и на комплексне семантичке мреже, одн. на конститутивне елементе тих мрежа (нпр. фрејмови, схеме и др.). Даљи предмет анализе могу бити пресупозиције у прагматичком смислу, аргументациони обрасци, метафоре, властита имена, као и ванјезички елементи (нпр. слике, дијаграми) (уп. Бусе 2003: 3).

Овде се поставља питање на ком језичком материјалу се врше оваква истраживања. У блиској вези са овим питањем стоји и следеће: У ком појавном облику срећемо дискурсе? На ова два питања можемо дати одговор у смислу Бусеа и Тојберта који под дискурсом подразумевају тематски повезан *виртуелни текстуални корпус* у оквиру кога су текстови у интеракцији, тј. међу њима влада интертекстуална спрега и који се формира под дејством фактора попут: друштва, језичке заједнице, временског и просторног оквира, комуникативне ситуације, текстне врсте и др. (уп. Бусе/Тојберт 1994: 14). У овој њиховој дефиницији истиче се појам „виртуелног текстуалног корпуса“. Он се објашњава као скуп свих посоеђих текстова у оквиру једног дискурса. Насупрот њему налази се имагинарни корпус који означава *све у прошлости реално произведене* како усмене, тако и писмене појединачне текстове на једну одређену тему (уп. Херманс 1995: 89.). Дакле, оно што од имагинарног корпуса реално и конкретно постоји у једној ограниченој временској етапи Бусе/Тојберт називају виртуелним корпусом. Како ни имагинарни, а ни виртуелни корпус реално не представљају конкретан материјал на коме се врши неко дискурс-лингвистичко истраживање, већ је тај, назовимо га, „радни корпус“ знатно мањи и по обиму и по структури, Тојберт уводи појам *конкретног корпуса* који најзад чини предмет анализе (уп. Тојберт 1998: 148). Диференцијацијом различитих врста корпуса отвара се низ нових питања у погледу улоге истраживача приликом формирања корпуса, његове репрезентативности и релевантности текстова који улазе у његов састав као и ограничавања и разграничавања истог.

7 “[...] како и зашто се у једној одређеној историјској епохи (у једној одређеној дискурсивној формацији) одређени искази повезују са одређеним значењем, одн. имају одређену функцију у оквиру дискурса.“ (превод аутора – Н. В.).

Позивајући се на до сада речено у вези са врстама корпуса изводи се закључак да је формирање конкретног корпуса у рукама истраживача, а самим тим и конструисање самог дискурса представља чин интерпретације истог тог истраживача (уп. Бусе/Тојберт 1994: 16). На тај начин можемо закључити да у формирању одређеног дискурса веома битну улогу има и сам истраживач-лингвиста који је, уз горе наведене факторе, сукреатор датог дискурса.

2.3 Дизелдорфска школа

Дизелдорфска школа, на челу са лингвистом Георгом Штецелом, бави се питањима дијахроних језикских, пре свега, семантичких, промена и ове промене тумачи као друштвене промене. Дакле, у којој мери језик једне друштвене заједнице директно утиче на конституисање друштвених позиција, а тиме и стварности? (уп. Шпицмилер/Варнке 2011: 87).

Другим речима, циљ Дизелдорфске школе је у томе да појасни на који начин језик утиче на формирање свести и мишљења чланова једног друштва. Иако предмет оваквих истраживања подједнако могу бити метајезички и јавни феномени, представници Дизелдорфске школе се у првом реду баве друштвено-политичким, неретко прилично бризантним темама из јавног живота⁸. Нјавећа заслуга дизелдорфских лингвиста огледа се, наиме, у методолошкој операционализацији ЛАД. Тако се Карин Беке бави метафорама и на конкретним примерима приказује њихово дејство и улогу у одређеним дискурсима (уп. Беке 1996). Мартин Венгелер се пак бави анализом аргументационих образаца или топоса и нуди, притом, прилично добар инструментаријум за такве врсте транстекстуалних анализа (уп. Венгелер 2003). Поред ових изузетно важних методолошких упутстава на којима морамо захвалити дизелдорфским лингвистима, њихив рад, а пре свега рад Матијаса Јунга, даје допринос и теоријском прецизирању саме анализе дискурса.

За разлику од хајделбершко-манхајмског концепта који дискурс у мноме изједначава са корпусом, Јунг експлицитно истиче разлике ове две величине. За њега дискурс представља скуп, сплет исказа који се реализују у различитим текстуалним врстама и функционалним стиловима. Он дискурс дефинише као „Gesamtheit der Beziehungen zwischen thematisch verknüpften Aussagenkomplexen“⁹ (Јунг 1996: 461). На овај начин он објашњава појаву да се у једном тексту могу наћи искази који припадају различитим дискурсима између којих, свакако, постоји одређена повезаност. С тога је, по Јунговом мишљењу, далеко логичније да се у једном одређеном текстуалном корпусу трага за више различитих дискурса, него да се између корпуса и дискурса постави однос 1:1. На овај начин би истраживач био у стању да посебно посматра поједине дискурсе и њихове односе у оквиру једног текстуалног корпуса. Ипак, проблем који се овде јавља односи се на одређивање како временских тако и просторних граница једног дискурса, дакле где он почиње, а где се завршава. Ово питање, на које је веома тешко, ако не и немогуће, дати одговор, Јунг је решио тиме што је увео појам „Teildiskurs“ којим означава само један део или сегмент одређеног дискурса који

8 Овде указујемо само на неке од тема: „Die Sprache der Aufrüstung“ (Венгелер 1992); „Gastarbeiter sind auch Menschen“ (Венгелер 2000); „Einwanderungsdiskurse“ (Нир/Беке 2000); „Zur Geschichte des Diskurses über die Atomenergie“ (Јунг 1994); „Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ära“ (Беке и др. 1996).

9 “скуп релација између тематски повезаних комплекса исказа” – превод аутора – Н. В.

се анализира. Дакле, оно што истраживач може да сагледа и испита чини само један део, одн. сегмент одређеног дискурса. Са друге стране, тај део треба бити довољно обиман како би одговорио захтевима за објективношћу и транспарентношћу, а то је једино могуће уколико се не анализирају целокупни текстови једног корпуса, већ само они делови – искази који чине одређени дискурс. На тај начин је могуће истражити и анализирати велике, па чак и затворене корпусе и обезбедити им репрезентативни карактер. Узимајући у обзир аспект ограничавања дискурса, Јунгов концепт се у том домену ослања на претходно поменути концепт Бусеа и Тојберта по коме је истраживач и коаутор одређеног дискурса.

2.4 Олденбуршки концепти

Дискурсна истраживања која, поред поменутих, завређују пажњу спроводе се и на универзитету у Олденбургу. Тзв. „Олденбуршки пројекат“ под вођством лингвисте Клаус Глоја временом се развио у посебан правац унутар ЛАД-а. Иако се њихово поимање дискурса у великој мери поклапа са већ наведеним схватањима Бусеа, Тојберта, Јунга, па и Фукоа, детаљнијом анализом њихових радова могу се уочити и знатне разлике. Најпре, по питању конститутивних елемената дискурса Олденбуршка група наглашава да је питање: „Која је најмања јединица дискурса – текст или исказ?“ сасвим излишно. Објашњење за овакву тврдњу они налазе у чињеници да се сваки исказ јавља у текстуалном окружењу. Они, такође, истичу да се један исти текст може сврстати у више различитих дискурса и самим тим негирају хијерархијски поредак: фонем – морфем – реч – фраза – реченица – текст – дискурс. За њих је дискурс „eine dynamische Formation der kommunikativen Praxis“¹⁰ (Глој 1998: 8). Даља слагања са поменути концептима анализе дискурса огледају се у функцији дискурса. Олденбуршка група дискурсима приписује функцију конструисања стварности и назива их индикаторима историјских и социјалних прилика, као и факторима у процесима трансформације друштва и менталитета (уп. Вендерот 1999: 35).

Главна критика радне групе из Олденбурга тиче се формирања дискурса. Они, наиме, негирају могућност субјективне процене самог истраживача приликом одређивања граница дискурса и наводе да се дискурс сам формира услед рецепције већ постојећих текстова на одређену тему (уп. Блум 2000: 13–14). Рецепција се овде схвата као реакција, одн. одговор на претходно већ изречено (уп. Глој 1998: 17). У овом контексту можемо рећи да је један текст адресиран како на реципијента – јавност, тако и на претходни текст или, можда, текст(ове) од кога/ којих је настао као реакција.

Како би прецизирао конекцију на овај начин повезаних текстова, Глој уводи појмове „синтаксичке кохезије“ и „семантичке кохеренције“ и посматра их као везивне елементе између текстова. Ови термини фунгирају као основни појмови у текстуалној лингвистици и представљају два од седам критеријума текстуалности, односно услове када је један текст текст (уп. д Богран/Дреслер 1981: 3). С обзиром на то да се код ова два појма ради о површинској (кохезија) и дубинској (кохеренција) структури једног текста, у овом случају дискурса, можемо закључити да дискурс не подразумева линеарну, већ вишедимензионалну структуру о којој ће више бити речи у даљем току рада.

10 „динамичка формација комуникативне праксе“ – превод аутора – Н. В.

Највећа критика, упућена Олденбуршком концепту, односи се на њихове релативно уске корпусе истраживања и на сумњу у примену овог концепта на обимне корпусе који се временски и просторно не дају тако лако ограничити (уп. Блум 2000: 15).

3. Операционализација вишедимензионалног модела ЛАД-а

Неопходност анализе, не једне језичке равни, већ више њих које су међусобно повезане и чине сплет релевантних података који су неопходни за анализу и тумачење једног дискурса уочио је већи број лингвиста (уп. Шпис 2008; Варнке/Шпицмилер 2008; Фелдер 2011), а и у овом раду је већ било речи о томе. У овом контексту неопходно је најпре прецизирати појам дискурса, те његове конститутивне елементе, али такође га разграничити од појма корпус који ћемо, такође, у раду користити.

Дискурс схватамо, попут Јунга, као скуп исказа (у ширем смислу овог појма) на једну одређену тему који се манифестује у различитим текстовима у једном ограниченом временском периоду. Ми се, притом, ограничавамо на писане текстове јер се они прецизније могу анализирати и остављају јачи траг у свести читалаца, али се овако дефинисани појам дискурса може, свакако, проширити и на усмену комуникацију која, признајемо, у тренутку настанка може имати јачу резонанцу и дејство, али је, по својој приподи, кратког даха и веома компликована за систематичну анализу.

Скуп свих текстова који се истражују чини корпус датог дискурса. Овде је битан елемент „који се истражују“. Дакле, корпус је величина коју одређује истраживач, а не дискурс. Дискурс егзистира независно од истраживача, и представља производ друштва, тј. одређене језичке заједнице, који игра веома важну улогу у формирању свести и знања дате заједнице. Умеће истраживача огледа се у томе да оформи репрезентативан корпус за одређени дискурс који ће корелирати са циљевима и методама истраживања и на основу кога ће извршити анализу и интерпретацију одређеног дискурса. Управо је интерпретативни аспект ЛАД-а оно што је издваја од других традиционалних лингвистичких метода и поступака и што јој већ деценијама отежава устоличење као равноправне лингвистичке методе и правца.

Како би интерпретација била што објективнија (уколико је то уопште могуће), неопходна је свеобухватна језичка анализа која садржи следеће нивое/димензије (концепт се ослања на модел Шпицмилер/Варнке 2011):

- Интратекстуални ниво
- Актери
- Интертекстуални (транстекстуални) ниво

Потребно је напоменути да свака од ове три димензије обухвата велики број потенцијалних елемената анализе, о чему ће бити речи у наставку, али да се у оквиру једног пројекта не могу обухватити сви нивои. Избор елемената за анализу у директној је вези са више фактора: најпре са циљевима и обимом истраживања, али зависи и од расположивог језичког материјала у конкретном дискурсу, као и од рекурентности истраживаних језичких елемената.

3.1 Интратекстуални ниво

Интратекстуална димензија анализе представља лингвистичка истраживања на нивоу речи, фраза (синтагми), реченица (пропозиција) и самог текста у оквиру датог текста.

На лексичком нивоу могу се истраживати нпр. властита имена која у различитим дискурсима играју различите улоге, могу бити проширена атрибутима или потпуно замењена неким другим властитим или заједничким именицама. На основу ових истраживања може се доћи до закључака да ли се појединим особама, битним за развој дискурса, приписују неке додатне особине и на који начин се уопште представљају читалачкој публици. Даље, анализа може да се креће у смеру кључних речи¹¹. Под кључним речима подразумевамо појединачну лексику која је релевантна у одређеном дискурсу у смислу осликавања личности, прилика, начина размишљања и схватања једне језичке заједнице у одређеној епохи и чија је функција утицање на обликовање људске свести и мишљења. Следећи сегмент лексичке анализе на интратекстуалној равни могу бити околицизми. Ове ад-хок-кованице, осим што на карактеристичан начин стилски обликују одређени текст, имају и велику исказну моћ иако је њихова употреба нејчешће јединствена и непоновљива. Грађење околицизама је у великој мери условљено конкретним могућностима у домену творбе речи језика. Тако је, на пример, немачки језик веома погодан за грађење оваквих израза будући да обилује сложеницама и творбени модел композиције је један од најзаступљенијих. У српском језику је, насупрот томе, композиција релативно мало заступљена, те се околицизми, најчешће у облику деривата, јављају знатно ређе.

Нивое фраза и реченица можемо заједно посматрати, будући да и једна и друга величина имају, одн. могу имати вредност пропозиције и описују се сличним или истим лексичким средствима. У овој дискурсној димензији наилазимо на колокације, фразеологизме, пресупозиције, метафоре¹², поређења, говорне чинове и синтаксичке обрасце.

Што се тиче текстуалне димензије једног текста – иако ова реченица звучи помало плеонастично –, скрећемо пажњу на три плана посматрања текста као целине: микроплан, мезоплан и макроплан (Шпицмилер/Варнке 2011: 157–158). Под микропланом се подразумевају лексички и реченични елементи који су у претходном делу наведени. Текстуални мезоплан дефинишемо као надреченични ниво (одељци, пасуси, цитати итд.) који фунгира као саставни део њима надређеног текста, док макроплан означава заједничку семантичку структуру датог текста. Као што се из ове поделе текста као целине може закључити, у овој

11 Овим појмом на српском обухваћена су два немачка појма, наиме, *Schlüsselwörter* и *Schlagwörter*. У немачкој литератури (уп. Херманс 1994 и Либерт 1994; 2003) наилазимо на различито тумачење ова два појма: *Schlüsselwörter* се дефинишу као лексичке јединице које осликавају идеале и производе мишљења и културе једне групе или епохе, и код којих преовладава контекстуално и конотативно значење, док се *Schlagwörter* дефинишу као лексика која утиче на формирање јавног мњења. Како се у овој другој дефиницији наглашава функција овакве лексике, мишљења смо да ову функцију и те како могу имати и *Schlüsselwörter*. Будући да у литератури не наилазимо на друге аспекте у разликовању ова два термина, а и сами аутори скрећу пажњу на њихову велику сличност, сматрамо да се обе ове лексичке групе могу подвести под једну већу групу коју на српском називамо „кључне речи“.

12 У немачком је, на пример, услед распрострањености композиције као творбеног модела, честа појава метафоричних сложеница, па се метафоре могу посматрати и на лексичком нивоу, ово је у српском редак случај, па стога метафоре посматрамо на нивоу фраза. Нпр. нем. „Einwanderungsstrom“ – срп. „прилив емиграната“.

дискурсивној димензији примењују се механизми класичне текстуалне анализе: текстна врста, текстуална функција, изотопски низови, кохеренција и др.

Као посебан план у оквиру текстуалне анализе можемо посматрати визуелну структуру текста где убрајамо однос слике и текста и типографију. Сlike и писмо (као нпр. начин истицања језичких елемената, почев од слова преко реченица, па до читавих одељака и пасуса) као саставни делови текста могу играти веома важну улогу у конструисању одређеног дискурса и утицаја на читаоце, посебно код оне групе људи која има изражено визуелно запажање и памћење. Однос слике и текста¹³ је изузетно комплексан и захтева подробну анализу како језичких елемената, тако и текстне врсте и функције, будући да слика није карактеристика свих текстних врста. Поред тога неопходна је и детаљна анализа слике као и њене кореспонденције са пратећим текстом.

3.2 Актери

У погледу актера једног дискурса, најпре треба скренути пажњу да се под појмом „актер“ не мора увек посматрати особа или група особа, већ да ту улогу могу имати и институције, инстанце, медији и сл. У оквиру актера једног дискурса постоји више равни посматрања. Два основна правца посматрања према Шпицмилер/Варнке (2011) су продуцент(и) и реципијент(и) једног текста. Свакако се код продуцентата у ширем смислу могу разликовати продуцент исказа, продуцент формулације и налогодавац (Гофман 1981: 226). На сличан начин Гофман дели и реципијенте на ауторизоване и неауторизоване и сви они могу бити случајни или намерни реципијенти. Овакав концепт тумачења актера у литератури се назива футинг-концепт (нем. Footing-Konzept).

Новија истрживања на овом пољу иду нешто даље и покушавају да комбинују поменути концепт са „концептом полифоније“ (уп. Дрезен 2012). Главно питање које се притом поставља јесте: „Ко говори у одређеном дискурсу?“. Дрезен се даље пита: Да ли неко говори у име других, и у чије име? Ко је то *Ја*, а ко *Ми*? И полази од тезе да није увек могуће „сваки глас доделити једном актеру нити сваком актеру доделити један глас“ (Дрезен 2012: 223–224). Следећи ова питања и примењујући поменути концепт можемо доћи до сазнања ко се у име кога оглашава у дискурсу; због чега се баш само одређени субјекти појављују као актери, а не неки други; и која је улога њихових изјава и њиховог појављивања упоште.

У оквиру анализе актера треба узети у обзир и медије у којима се дискурс јавља, односно које преносе и делом формирају одређени дискурс. Самим тим њихова анализа добија на значају. Није свеједно да ли се ради о штампаним или онлајн медијима са формалне стране, али ни ком жанру се одређени медиј може приписати. Посебно значајну улогу добија медиј у политичким дискурсима, јер различити типови нпр. штампаних медија на различит начин преносе дате информације и конструишу дискурс. Оваквом анализом може се доћи до закључака нпр. којој политичкој партији или групацији је анализирани медиј наклоњен, а којој не, или да ли извештавање ставља у функцију политичке пропаганде, или пак тежи релативној објективности и независности.

13 Више о овом односу и о комбинацији језичких и нејезичких елемената у оквиру једног дискурса код: Мајер (2008); Фелдер (2007); Бургер (2005); као и зборник радова Фикс/Велман (2000). Детаљна анализа слика као и односа текст-слика у дискурсу предметне предизборне кампање може се наћи у Вујчић (2013).

Треба нагласити да је анализа актера веома битан фактор у социолошкој анализи дискурса (уп. Ангермилер 2008), док се у лингвистичком домену често своди на улогу продуцента као медија, ако говоримо о писаним медијским дискурсима, и на улогу рецепијента као циљне групе датог медија.

3.3 Транстекстуални ниво

Под интертекстуалним (транстекстуалним) нивоом анализе подразумева се скуп свих феномена експлицитне или имплицитне повезаности између различитих текстова – полазећи од директног цитата па све до једва препознатљиве алузије (уп. Шпицмиллер/Варнке 2011: 188). Интертекстуалност је, дакле, најочигледнији доказ о постојању дискурса и о дискурсној позицији једног текста.

Један од инструмената за испитивање интертекстуалности представља когнитивно-лингвистички појам „фрејм“ (енг. frame; нем. Frame). Под овим појмом кога уводи Филмор (1976), а кога у немачкој лингвистици, између осталих, разрађују Конердинг (1993) и Цим (2008), подразумевају се структуре знања које су битне за разумевање и семантизацију појмова. Ове структуре су присутне на когнитивном плану и изграђене су у виду разгранатих схема или оквира који се састоје од низа асоцијација и стереотипних форми које кореспондирају са централним појмом кога Конердинг назива „матрикс-фрејм“. Увођењем овог појма могуће је попуњавати празна места унутар одређеног „матрикс-фрејма“, а то се постиже повезаним исказима у различитим текстовима једног дискурса. На тај начин се за одређени појам конструишу карактеристике које временом, услед понављања, прелазе у стандардне вредности и добијају статус стандардних асоцијација везане за дати појам. На овај начин долази до формирања знања, које се, даље, преко тог или других дискурса преноси у времену и простору.

Следећи веома битан инструмент за приказивање интертекстуалности представља анализа аргументационих образаца или топоса. Овај појам који се јавља још код Аристотела, примењује се у анализи дискурса у не тако измењеној форми. Под појмом аргументационог обрасца или топоса не подразумевају се језички реализовани аргументи (за или против), нити конкретни закључци, већ правила закључивања која имају карактер обрасца одн. костура чија конкретна језичка реализације може бити разнолика (уп. Кинпоинтнер 1992: 43–45). Самим тим они се јављају у ограниченом броју и серијски се понављају, што им даје дискурсивни карактер. Сами топоси, дакле, припадају дубинској семантичкој структури и не појављују се експлицитно на језичкој површини, већ морају бити пронађени и формулисани. Услед њихове репетитивности у једном дискурсу могу се извести закључци о начину аргументације за, односно, против неког појма, као и о промени аргументативних стратегија у једном дискурсу. Из тога се индиректно може донети закључак и о формирању одређених начина размислања и утицаја на одређену језичку заједницу по питању дате теме или појма (Венгелер 2007: 165).

4. Методе ЛАД-а са примерима из предизборне кампање у Србији

4.1 Формирање корпуса

Најпре треба оивичити корпус истраживања и оразложити рестриктивне одлуке приликом одређивања истог. У нашем примеру би то изгледало овако: бу-

дући да је предмет анализе предизборна кампања уочи парламентарних и председничких избора одржаних 06.5.2012. године, истраживани су онлајн медији у периоду од 13.03. закључно са 03.5.2012. Поменути датуми као временско ограничавање корпуса представљају датум расписивања парламентарних¹⁴ избора (13.3.) и завршетак предизборне кампање, одн. почетак тзв. „предизборне тишине“ (04.5.). Анализирани су медији „Blic online“ и „Политика online“. Разлози због којих су одабрана баш ова два листа су следећи: по резултатима једног од последњих истраживања „Цесид“ које је спроведено 2010. године, Blic представља најтиражније дневне новине у Србији (уп. Недељковић 2011: 81–82). Са друге стране се налази *Политика* као представник традиционалне политичке штампа значајног угледа и реномеа. Одлука да се уместо штампаних издања ових листова анализирају онлајн варијанте условљена је, с једне стране, чињеницом да интернет последњих година предњачи као извор информација, и са друге стране, доступношћу материјала.

Укупан број анализираних текстова у којима се у одређеном степену манифестује предметни дискурс у поменутом временском интервалу износи 421 (333 из Blica и 88 из *Политике*).

4.2 Анализа интратекстуалног нивоа

У оквиру интратекстуалне анализе могу се посматрати различити језички елементи на више нивоа, као што је већ објашњено у одељку 3. Избор елемената за анализу врши сам истраживач на основу структуре и типа дискурса, али и на основу циљева истраживања. Тако, на пример, властита имена (у ужем смислу, имена особа) у дискурсу предизборне кампање играју важну улогу. При анализи предметног дискурса у изабраним онлајн медијима упада у око велика фреквентност имена и презимена политичких субјеката који учествују у предизборној кампањи. Тако се лик Томислава Николића, како у пуном облику – име и презиме, тако и у скраћеном – само име или само презиме, или пак само надимак „Тома“, у корпусу појављује 536 пута, што приближно износи **1,3 пута у сваком** анализираном тексту. Поред њега велику фреквентност бележи и лик Бориса Тадића који се у читавом корпусу појављује – или са пуним именом и презименом, или само са именом или само са презименом – 759 пута, што приближно чини **1,8 пута у сваком** анализираном тексту. Ако размислимо да су у предизборној кампањи, поред ова два учесника, релативно активно учествовале и остале политичке партије, неке мање, неке више, са својим лидерима и члановима, али да су у сваком тексту (гледано у просеку) били поменути Томислав Николић и Борис Тадић, можемо приметити изузетну учесталост имена ових особа у анализираним медијима што указује на приличну пресонализацију ове предизборне кампање.

На истом нивоу могу се анализирати околицизма који у предметном дискурсу нису типични. Ипак вредан помена је околицизам „изборијада“ кога срећемо пет пута и то само у листу *Политика*. Ради се, наиме, о деривату уз помоћ суфикса *-ијада* и основе „избор“. Реч је изграђена по узору на већ постојеће лексеме нпр. *олимпијада*, или попут неологизама: *економијада*, *меди-*

¹⁴ 13. 3. представља датум расписивања парламентарних избора. Што се тиче председничких, они су расписани 05. 4. 2012. Наш корпус ипак обухвата и период кампање који обухвата само парламентарне изборе. На тај период надовезује се и расписивање председничких избора, што је заједно именовано „предизборна кампања 2012“.

цинијада, правнијада и др., али и *рошћилијада, кујусијада*. Сема коју дати суфикс носи у свим набројаним примерима је „(масовни) скуп, манифестација са великим бројем учесника, организован у сврху забаве“. Управо овај други део семе значајан је у тумачењу околионализма „изборијада“. Творац ове речи семантизује новостворену реч додавањем негативне или барем демистификујуће компоненте већ постојећој лексеми и на тај начин изборе жели да представи као масовну манифестацију забавног карактера.

Пресупозиције су следећи сегмент у ЛАД-у предизборне кампање. Као што је већ дефинисано, пресупониран је онај исказ који није језички директно реализован, али који се подразумева, јер његова егзистенција директно условљава могућност разумевања датог реализованог исказа. Тако на пример:

- (1) „...цео народ Србије плаћа кредите за мостове у Београду...“ (Политика, 15.3.12.) пресупонира да су грађени (нови) мостови у Београду, да их има више као и да су за њихову изградњу подизани кредити. Пресупониране информације се директно изводе из реализованог исказа иако саме нису садржане у истом.
- (2) „...где су четири обећана аутопута и коридори?“ (Блиц, 13. 3. 12.) сазнајемо да је обећана изградња четири аутопута и коридора као и да то обећање није испуњено.

Такође на реченичном нивоу наилазимо на многобројне метафоре које могу имати различите извантекстуалне функције (од експликационе и експресивне преко персуасивне до евалуативне). Чест случај у политичким дискурсима представљају ратне или војне метафоре (уп. Диковић 2010: 146–147). Наводимо пар интересантних примера:

- (3) „...рат Србије против Београда.“ (Политика, 13. 3. 12)
- (4) „Настављамо борбу за нова радна места и инвестиције“ (Политика, 16.3.12.)
- (5) „...борба против корупције...“ (Политика, 16. 3. 12.)
- (6) „Основна карактеристика избора биће борба две групе...“ (Блиц, 13. 3. 12.)
- (7) „За улазак у парламент бориће се 18 изборних листа, а на председничким изборима 12 кандидата.“ (Политика, 30. 4. 12.)
- (8) „Грађани 6. маја бирају рат или мир“ (Блиц, 29. 3. 12.)
- (9) „Избори су борба идеја, не рат странака“ (Блиц, 11. 4. 12.)

Ратне метафоре могу имати различите функције у зависности од иновативности одн. степена лексикализације. У предметном дискурсу највећи број чине лексикализоване ратне метафоре чије је основна функција наглашавање непријатељства између политичких станака, одн. „конструисање и одржавање стереотипа о непријатељима“ (Диковић 2010: 147).

Поред ратне метафорике присутна је и спортска, ево неколико примера:

- (10) „Мање странке највише губе у председничкој трци“ (Политика, 16. 3. 12.)
- (11) „Predsedniče, izadi na crtu!“ (Blic, 13. 3. 12.)
- (12) „Pobedićemo ih olovkom i papirom“ (Blic, 14. 3. 12.)
- (13) „...da je izborni cilj pobeda na izborima.“ (Blic, 5. 4. 12.)
- (14) „Utakmica između Tadića i Nikolića“ (Blic, 19. 4. 12.)
- (15) “Orlović i istakao da će se ”glavna utakmica” voditi između prvog i drugog kruga” (Blic, 4. 4. 12.)
- (16) „Као што су занемели кандидати за градоначелника Београда када је нови тркач, Коштуничин човек Александар Поповић...” (Политика, 26. 3. 12.)
- (17) „Predsednička trka...” (Blic, 4. 4. 12.)

Интересантно је приметити да се именица „победа“ у читавом корпусу јавља 63 пута, а глагол „победити/побеђивати“ 96 пута, поред тога 20 пута је присутна и именица „победник“. Овај податак говори у прилог учесталој метафоричности и то из домена спортских метафора¹⁵. Употреба овакве метафорике указује на такмичарски дух избора као и на „ублажавање“ политичке лексике и тематике на ниво спортске чиме је аутори оваквих конструкција чине приступачнијом за ширу читалачку публику. Доминантна је експресивна функција ових метафора.

Следећи елемент аланализе представљају синтаксички обрасци који стоје у блиској вези са говорним чиновима, одн. семантичко-прагматичким аспектом исказа. У нашем корпусу приметна је употреба футура, али не толико као ознака будуће радње, колико у говорном чину обећања (у смисли илокуције):

- (18) „Naša Vlada biće mala i odgovorna, sastavljena od stručnih ljudi, naše liste će biti kvalitetne...” (Blic, 13. 3. 12.)
- (19) „...ako SNS dodje na vlast ispitaće sve, po njima sporne privatizacije, zaposliće građane...” (Blic, 13. 3. 12.)
- (20) „Donećemo novi zakon o javnim nabavkama kojim ćemo uštedeti 600 miliona evra i taj novac više neće ići u ruke tajkuna i političara, već narodu.“ (Blic, 14. 3. 12.)
- (21) „Све ћемо ми то решити. Корак по корак.“ (Политика, 16. 3. 12.)
- (22) „Србија ће наставити да се бори за нова радна места, инвестиције и бољи стандард...» (Политика, 16. 3. 12.)

15 Иако је легитимно тврдити да ова метафора припада ратном домену будући да изворно и потиче из ратне одн. борилачке терминологије, ми је сврставамо у спортске јер смо мишљења да, услед учесталости, код говорника најпре евоцира асоцијације из спортског домена.

(23) «Трудићемо се да наша кампања буде приближена људима...» (Политика, 23. 3. 12.)

(24) „...ја ћу понудити аутентичан програм спаса прихватљив за све грађане Србије.“ (Политика, 10. 4. 12.)

(25) „...шта ћу урадити, против чега ћу се борити и шта ћу створити.“ (Политика, 13. 4. 12.)

Из примера се види доминација форми футура у функцији илокуционог чина обећања. Ово се изводи из саме структуре овог илокуционог чина. Познато је да се обећање мора односити на будућност, тј. да сам исказ мора бити формулисан пре радње која се обећава. Други услов који мора бити испуњен, када говоримо о обећању као чину, јесте да се обећана радња не дешава сама од себе (уп. Линке и др. 2004: 215), што значи да лице које обећава одређену радњу мора својим утицајем директно да доведе до извршења дате радње, што даље имплицира да је он у могућности да утиче, тј. да је обећање у моћи даваоца обећања. Из овога изводимо закључак да многи даваоци обећања уопште нису кадри нити у могућности (немају одговарајућу позицију, имају недовољан утицај, ограничене ингеренције и сл.) да дају одређена обећања, већ своје обећавајуће исказе стављају у службу личне промоције или промоције странке којој припадају.

4.3 *Анализа актера*

Под актерима у дискурсу предизборне кампање могу се подразумевати продуценти одн. анализирани медији – *Политика* online и Blic online, и реципијенти одн. циљна група као читалачка публика. Иако се у домену продуцентата свакако разликују директни продуценти у смислу аутора текстова или уредника предметних листова, може се сматрати да сваки објављени текст рефлектује у великој (довољној) мери став листа одн. рекације будући да је прошао редакцијску контролу. Из тог разлога је излишна дубља анализа самих аутора текстова и њихових ставова, јер би се то у великој мери сводило на директно одн. лично обрачунавање са самим аутором што, наравно, никако није циљ једне објективне и репрезентативне ЛАД. У домену реципијената веома је тешко, па чак и немогуће, утврдити одређену циљну групу ова два дневна листа. С обзиром да се ради о дневним издањима општег карактера са великим бројем рубрика и израженом тематском диференцијацијом може се закључити да нема јасне усмерености ка одређеној друштвеној групацији.

4.4 *Анализа трансјекстуалног нивоа*

У оквиру овог нивоа дајмо пример анализе аргументационих образаца или топоса. Као пример могу послужити следећи пасуси:

(26) „Izbori se održavaju u teškoj situaciji sa rđavim bilansom, pre svega ekonomskim i socijalnim, i zbog toga su moguće različite akcije.“ (Blic online, 18. 3. 12.)

(27) „Поред тога [...] велика коалиција је јако лоша и за једну и за другу странку, а посебно је лоша за странку која буде мањински партнер. Да је то тако потврђује и последњи случај немачке велике коалиције: СПД је после те велике коалиције, као мањи партнер, готово преполовио своје

бирачко тело, а ни ЦДУ није баш најбоље прошао.“ (Политика online, 13. 3. 12.)

- (28) „Сто милиона евра је 20.000 нових радних места и Новосађани треба да знају ко је одговоран за то што су се наш град и наша земља нашли у оваквој позицији. Одговорни су Маја Гојковић и претходна градска власт, али и Уједињени региони Србије, који данас ту исту особу прихватају као своју узданицу, којој нуде други мандат и за коју верују да Србију, Војводину и Нови Сад може извести из кризе.“ (Политика online, 13. 4. 12.)

У (26) запажамо присуство „топоса о реалности“: *Зашто што је стварности таква каква јесте одређена радња/одлука треба да буде сироведена/донесена одн. не треба да буде сироведена/донесена*. Дакле, констатује се тешка економска и социјална ситуација у земљи чиме се оправдавају различите акције у предизборној кампањи. Ако боље размислимо, једно са другим нема баш пуно везе, али аутор овог исказа жели да пронађе оправдање за различита деловања појединих политичких субјеката и позива се на „реалност“ у друштву. У примеру (27) уочавамо „топос о узору/примеру“: *Зашто што је одређеном примеру X приписана особина Y по аналогији се примеру Z који се посматра идентичним са примером X приписује иста особина Y*. Као оправдање тврдње да је велика коалиција лош избор наводи се пример из немачког политичког система где се ситуација пресликава на предизборну кампању у Србији и њене актере. У (28) срећемо „нумерички топос“: *Зашто што бројке/статистички подаци пошврћују одређено стање ствари, одређена радња/одлука треба бити сироведена/донесена одн. не треба бити сироведена/донесена*. Дати пример је веома инересантан јер се аутор позива на одређену цифру/е и тиме указује на губитке која је одређена особа изазвала. Именује одговорне и индиректно апелује на читаоце да та особа није прави избор и да је не треба бират/дати мандат и сл. Овде наилазимо на индиректну аргументацију „против политичког противника“, али не и „за себе“. Уколико би се утврдила учесталост оваквог топоса могао би се извести закључак да испитивана кампања није усмерена на истицање сопствених потенцијала и квалитета свог политичког програма већ је више усмерена на дискредитацију противника.

Приликом анализе аргументационих образаца веома битан фактор је њихова рекурентност, због чега анализа не представља само квалитативно већ и квантитативно истраживање.

5. Закључак

Пружајући осврт на актуелне теорије у оквиру анализе дискурса у германистичкој лингвистици, као и прецизирањем методологије ЛАД-а покушали смо да утврдимо неопходан „алат“ за транстекстуалне тј. дискурсне анализе. Једна репрезентативна и валидна анализа подразумева скуп све три описане димензије са резултатима који воде заједничкој интегрисаној интерпретацији. Сличан приступ дискурсу налазимо и код Лакића (2011: 172), који наводи да анализа дискурса подразумева и анализу „хијерархијски нижих јединице, попут реченица, клауза, фраза и речи“. У једноме се, ипак, не слажемо са Лакићем, а то је управо хијерхија језичких нивоа, на чијем врху он види дискурс. Дакле, дискурс не схватамо као највиши језички ниво у хијерархији остали нивоа анализе, јер бисмо тиме готово изједначили појмове „дискурс“ и „текст“, упркос дистинкти-

вним обележјима интертекстуалности, контекстуалности и ситуативности који су, без сумње, одлике дискурса.

Представљени модел је применљив на било који језички систем, не само на немачки, одакле је потекао, већ и на српски, што је демонстрирано на неколико примера из дискурса предизборне кампање из 2012. године у Србији. С тим у вези треба нагласити да рад никако не представља емпиријско, свеобухватно истраживање поменутог дискурса, већ пружа теоријско-методолошку конструкцију за предметне језичке анализе. Сваки од поменутих нивоа анализе (интра-текстуални, актери, интертекстуални) завређује посебну пажњу и могао би бити предметом посебних истраживања, чиме би се задовољио захтев за емпиријско-аналитичким доприносом у лингвистички орјентисаним радовима. Таква анализа би овај рад учинила преобимним и, самим тим, несврсисходним.

Примери из дискурса предизборне кампање служе, дакле, егземплификацији модела ЛАД-а као и указивању на значај анализе политичких дискурса. Како је свака предизборна кампања део социополитичког живота једне друштвене, а и самим тим, и језичке зајднице, карактерише је прилична тематска детерминисаност. С тим у вези, можемо говорити о политичким дискурсима, али не у оном, на самом почетку рада поменутом значењу „дијалог“ или „дискусија“, већ као тип тематске одређености, онд. у истом оном контексту у коме говоримо о „политичком језику“ или чак „политичкој лингвистици“. У овом одређењу говоримо о језику коме, поред традиционалних сегмената, приписујемо особине контекстуалности, ситуативности и културалности (Шпис 2011: 300), дакле сматрамо га битним инструментом јавног и политичког деловања који игра велику улогу у формирању јавног мњења и дистрибуцији знања.

Лингвистичка анализа политичких дискурса, те дискурса предизборне кампање пружа нам увид у моћ језика, који овде више не представља пуко средство комуникације, већ у комбинацији са ванјезичким факторима омогућава сагледавање хетерогености једног дискурса. Кроз овај пример смо покушали да укажемо на значај оваквих и сличних језичких истраживања која се у овој форми и обиму до сада нису спроводила у оквирима србистичке лингвистике. Стога рад треба да пружи увид у теориску основу као и да понуди предлог методолошког решења, али и ништа мање, да скрене пажњу на један другачији аналитички приступ језику.

Литература:

Ангермилер 2008: J. Angermüller, *Wer spricht? Die Aussagenanalyse am Beispiel des Rassismus-Diskurses*, у: I. H. Warnke, J. Spitzmüller (ред.), *Methoden der Diskursanalyse. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, Berlin: de Gruyter, 189–211.

Бараћ 2011: S. Barać, *Kritička analiza diskursa*, Beograd: *Књижевна историја*, 143–144, Beograd, 367–379.

Беке 1996: K. Böke, *Überlegungen zu einer Metaphernanalyse im Dienste einer „parzellierten“ Sprachgeschichtsschreibung*, у: K. Böke et al. (ред.), *Öffentlicher Sprachgebrauch. Praktische theoretische und historische Perspektiven*, Oplanden: Westdeutscher Verlag, 431–452.

Беке и др. 1996: K. Böke et al., *Politische Leitvokabeln in der Adenauer-Ära*, Berlin/New York: de Gruyter.

Блум и др. 2000: C. Bluhm et al., *Linguistische Diskursanalyse: Überblick, Probleme, Perspektiven*, Paderborn: *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht*, 31/86, Paderborn, 3–19.

- Бургрер ³2005: H. Burger, *Mediensprache. Eine Einführung in Sprache und Kommunikationsformen der Massenmedien*, Berlin/New York: de Gruyter.
- Буце 1987: D. Busse, *Historische Semantik. Analyse eines Programms*, Stuttgart: Klett-Cotta.
- Буце 2000: D. Busse, *Historische Diskurssemantik. Ein linguistischer Beitrag zur Analyse gesellschaftlichen Wissens*, Paderborn: *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 86, Paderborn, 39–53.
- Буце 2003: D. Busse, *Linguistische Diskursanalyse. Sprachwissenschaftliche Ansätze zur Analyse gesellschaftlichen Wissens*. <<http://www.phil-fak.uni-duesseldorf.de/fileadmin/Redaktion/Institute/Germanistik/AbteilungI/Busse/Texte/Busse-UP-2003.pdf>>. 2.10.2012.
- Буце/Тоберт 1994: D. Busse, W. Teubert, Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik, у: D. Busse et al. (ред.), *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 10–28.
- ван Дажк 1993: T. A. van Dijk, *Principles of critical discourse analysis*, *Discourse & Society*, 4/2, London et al., 249–283.
- ван Дажк 2010: T. A. van Dijk, *Critical Discourse Analysis*, у: D. Schiffrin et al., *The Handbook of Discourse Analysis*, Malden, MA: Blackwell, 352–371.
- Варнке/Шпицмиллер 2008: I. H. Warnke, J. Spitzmüller, *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen*, у: I. H. Warnke, J. Spitzmüller (ред.), *Methoden der Diskursanalyse. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, Berlin: de Gruyter, 3–54.
- Васић 2010: V. Vasić (ред.), *Diskurs i diskursi*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Венгелер 1992: M. Wengeler, *Die Sprache der Aufrüstung. Zur Geschichte der Rüstungsdiskussionen nach 1945*, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Венгелер 2000: M. Wengeler, „Gastarbeiter sind auch Menschen“. Argumentationsanalyse als diskursgeschichtliche Methode, Paderborn: *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 86, Paderborn, 54–69.
- Венгелер 2003: M. Wengeler, *Topos und Diskurs. Begründung einer argumentationsanalytischen Methode und ihre Anwendung auf den Migrationsdiskurs (1960–1985)*, Tübingen: Niemeyer.
- Венгелер 2007: M. Wengeler, *Topos und Diskurs – Möglichkeiten und Grenzen der topologischen Analyse gesellschaftlicher Debatten*, у: I. H. Warnke (ред.), *Diskurslinguistik nach Foucault. Theorie und Gegenstände*, Berlin/New York: de Gruyter, 165–186.
- Вендерот 1999: A. Wenderoth, *Arbeit an Moral: Prozesse der kommunikativen Konstruktion und Aushandlung von Moral am Beispiel von Talkshows und ihren Zuschauerbriefen; eine empirische Untersuchung*, Dissertation, Universität Oldenburg.
- Водак 2001: R. Wodak, What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its development, у: R. Wodak, M. Meyer (ред.), *Methods of Critical Discourse Analysis*, London et al.: Sage, 1–13.
- Вујчић 2013: N. Vujčić, Zum diskursiven Potential von Bildern in einem Wahlkampf-Diskurs, у: *Наслеђе* 24, Крагујевац, 71–87.
- Глој 1998: K. Gloy, *Ethik-Diskurse. Praktiken öffentlicher Konfliktaustragung. Skizze eines Forschungsvorhabens*, Oldenburg: Universität Oldenburg.
- Гофман 1981: E. Goffman, *Forms of talk*, Oxford: Blackwell.
- д Богран/Дреслер 1981: R.-A. de Beaugrande, W. U. Dressler, *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Niemeyer.
- Диковић 2010: Ј. Диковић, Метафоре у оквиру политичког дискурса, Београд: *Гласник Етнографског института САНУ*, 58/1, Београд, 141–155.

- Дрезен (2012): Ph. Dreesen, Sprechen-für-andere. Eine Annäherung an den Akteur und seine Stimmen mittels Integration der Konzepte „Footing“ und „Polyphonie“, у: K.S. Roth, C. Spiegel (ред.), *Angewandte Diskurslinguistik: Felder, Probleme, Perspektiven*, Berlin: Akademie Verlag, 223–237.
- Јанићијевић 2011: М. Јанићијевић, Критичка анализа дискурса - између ‚научне ригорозности‘ и ‚еманципаторства‘, Нови Сад: *Прилози проучавања језика*, 42, Нови Сад, 93–100.
- Јанковић 2002: К. Јанковић, *Sudski diskurs*, Нови Сад: *Прилози проучавања језика*, 33, Нови Сад, 154–181.
- Јегер 2001: S. Jäger, Dispositiv, у: М. Kleiner (ред.), *Michel Foucault. Eine Einführung in sein Denken*, Frankfurt a. M./New York: Campus, 72–89.
- Јегер 2009: S. Jäger, *Kritische Diskursanalyse. Eine Einführung*, Münster: Unrast-Verlag
- Јунг 1994: М. Jung, *Öffentlichkeit und Sprachwandel. Zur Geschichte des Diskurses über die Atomenergie*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Јунг 1996: М. Jung, *Linguistische Diskursgeschichte*, у: К. Böke et al. (ред.), *Öffentlicher Sprachgebrauch. Praktische theoretische und historische Perspektiven*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 453–472.
- Кинпоинтнер 1992: М. Kienpointner, *Alltagslogik. Struktur und Funktion von Argumentationsmustern*, Stuttgart-Bad Cannstatt.
- Конердинг 1993: К.-Р. Konerding, *Frames und lexikalisches Bedeutungswissen. Untersuchungen zur linguistischen Grundlegung einer Frametheorie und zu ihrer Anwendung in der Lexikographie*, Tübingen: Niemeyer.
- Лакић 2008: I. Lakić, Analiza diskursa i novinska priča - primjer ratnog izvještavanja, Нови Сад: *Примењена лингвистика* 9, Нови Сад, 186–194.
- Лакић 2009: I. Lakić, Modeli analize diskursa novinskih članaka, Nikšić: *Riječ*, 2, Nikšić, 91–108.
- Лакић 2011: I. Lakić, What ist actually discourse analysis?, у: V. Vasić (red.), *Jezik u upotrebi/ Language in Use*, Novi Sad: DPLS, 169–180.
- Либерт 1994: W.-A. Liebert, *Das analytische Konzept „Schlüsselwort“ in der linguistischen Tradition*, Heidelberg/Mannheim: Universität.
- Либерт 2003: W.-A. Liebert, Zu einem dynamischen Konzept von Schlüsselwörtern. Eine exemplarische Analyse am Beispiel Globalisierung, Berlin: *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*, 38, Berlin, 57–83.
- Линке и др. 2004: A. Linke et al., *Studienbuch Linguistik*, Tübingen: Niemeyer.
- Мајер 2008: S. Meier, Von der Sichtbarkeit im Diskurs – Zur Methode diskursanalytischer Untersuchung multimodaler Kommunikation, у: I. H. Warnke, J. Spitzmüller (ред.), *Methoden der Diskursanalyse. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, Berlin: de Gruyter, 263–286.
- Недељковић 2011: М. Nedeljković, Interpretativnost novinskog izveštavanja, Beograd: *Kultura*, 132, Beograd, 77–94.
- Нир/Беке 2000: Th. Nier, K. Böke (ред.), *Einwanderungsdiskurse. Vergleichende diskurslinguistische Studien*, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Перовић 2012: S. Perović, Analiza diskursa – pogled izbliza vs. panoramski pogled, у: S. Perović (ред.), *Mi o jeziku, jezik o nama; Zbornik radova sa druge konferencije društva za primenjenu lingvistiku*, Podgorica: Društvo za primenjenu lingvistiku Crne Gore, 11–21.
- Полак 2002: A. Pollak, Kritische Diskursanalyse – ein Forschungsansatz an der Schnittstelle von Linguistik und Ideologiekritik, Berlin: *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*, 36, Berlin, 33–48.
- Пралица 2009: D. Pralica, Analiza medijskog diskursa informativnog programa javnog radijskog servisa Vojvodine, Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета*, 34/2, Нови Сад, 83–94.

- Ракић 2006: М. Rakić, Diskursna anaiiza kolumni u dnevnom listu 'Danas', Нови Сад: *Прилози проучавања језика*, 37, Нови Сад, 173–184.
- Савић 1993: S. Savić, *Diskurs analiza*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Савић 1998: S. Savić, Diskursne osobine čitulja, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 41/2, Нови Сад, 141–152.
- Тојберт 1998: W. Teubert, Korpus und Neologie, у: W. Teubert (ред.), *Neologie und Korpus*, Tübingen: Niemeyer, 129–170.
- Фелдер 2007: E. Felder, Text-Bild-Hermeneutik. Die Zeitgebundenheit des Bild-Verstehens am Beispiel der Medienberichterstattung, у: F. Hermanns, W. Holly (ред.), *Linguistische Hermeneutik. Theorie und Praxis des Verstehens ind Interpretierens*, Tübingen: Niemeyer, 357–385.
- Фелдер 2011: E. Felder, Linguistische Diskursanalyse im Forschungsnetzwerk „Sprache und Wissen“. <http://www.gs.uni-heidelberg.de/md/neuphil/gs/sprache02/projekte/felder_linguistische_diskursanalysen_im_fn_suw.pdf> 5. 10. 2012.
- Ферклаф 1995: N. Fairclough, *Critical discourse analysis. The critical study of language*, London/ New York: Longman.
- Ферклаф 2010: N. Fairclough, *Analysing discourse. Textual analysis for social research*, London/ New York: Longman.
- Ферклаф/Водак 1997: N. Fairclough, R. Wodak, Critical discourse analysis, у: T. A. van Dijk (ред.), *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction*, London: Sage, 258–284.
- Фикс/Велман 2000: U. Fix, H. Wellmann (ред.), *Bild im Text – Text im Bild. Symposium vom 6.-8. April 2000 in Leipzig*, Heidelberg: Winter.
- Филмор 1976: Ch. Fillmore, Frame semantics and the nature of language, у: *Annals of the New York Academy of Sciences: Conference on the Origin and Development of Language and Speech*, 280, 20–32.
- Фуко 1981: M. Foucault, *Archäologie des Wissens* [übersetzt von Ulrich Köppen], Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Фуко 2007: M. Fuko, *Поредак дискурса. Pristupno predavanje na Kolež de Fransu 1970*, Loznica: Karpos.
- Хабермас 1981: J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns. Bd. 1: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Хабермас 2001: J. Habermas, *Erläuterungen zur Diskursethik*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Херманс 1994: F. Hermanns, *Schlüssel-, Schlag- und Fahnenwörter. Zu Begrifflichkeit und Theorie der lexikalischen „politischen Semantik“*, Heidelberg: Universität.
- Херманс 1995: F. Hermanns, Sprachgeschichte als Mentalitätsgeschichte. Überlegungen zu Sinn und Form und Gegenstand historischer Semantik, у: A. Gardt et al. (ред.), *Sprachgeschichte des Neuhochochdeutschen. Gegenstände, Methoden, Theorien*, Tübingen: Niemeyer, 69–100.
- Цим 2008: A. Ziem, *Frames und sprachliches Wissen. Kognitive Aspekte der semantischen Kompetenz*, Berlin/New York: de Gruyter.
- Шпис 2008: C. Spieß, Linguistische Diskursanalyse als Mehrebenenanalyse – Ein Vergleich zur mehrdimensionalen Beschreibung von Diskursen aus forschungspraktischer Perspektive, у: I. H. Warnke, J. Spitzmüller (ред.), *Methoden der Diskursanalyse. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, Berlin: de Gruyter, 237–259.
- Шпис 2011: C. Spieß, Politische Diskurse, Göttingen: *Mitteilungen des deutschen Germanistenverbandes*, Göttingen, 58, 299–307.
- Шпицмилер/Варнке 2011: J. Spitzmüller, I. H. Warnke, *Diskurslinguistik; Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*, Berlin/Boston: de Gruyter.

THEORIE UND METHODEN EINER LINGUISTISCHEN DISKURSANALYSE MIT BEISPIELEN AUS DEM WAHLKAMPF-DISKURS IN SERBIEN

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag stellt zum einen eine Zusammenführung der gängigen theoretischen Ansätze auf dem Gebiet der linguistischen Diskursanalyse in Deutschland dar und bietet zugleich einen Überblick über die einschlägigen Arbeiten in diesem Forschungsbereich. Zum zweiten präsentiert die Arbeit Methoden und Methodologie der linguistischen Diskursanalyse und operationalisiert auf diese Weise die diskurslinguistischen Analyseverfahren. Und zum dritten werden die ausgewählten Analysemethoden am Beispiel des Diskurses über den im Frühjahr 2012 stattgefundenen Wahlkampf in Serbien exemplifiziert. Anliegen des Beitrags ist es also zu zeigen, dass diese relativ junge sprachwissenschaftliche Disziplin für die Erforschung der mit der jeweiligen Gesellschaft korrelierenden sprachlichen Phänomene geeignet ist und dabei durch ein praktikables Instrumentarium die Voraussetzung für eine mehrdimensionale Sprachanalyse schafft. Außerdem dürften der interdisziplinäre Charakter und die übereinzelsprachliche Anwendbarkeit dieser linguistischen Diskursanalyse deutlich geworden sein.

Schlüsselwörter: Diskurs, linguistische Diskursanalyse, Intertextualität, Akteure, Intratextualität, Wahlkampf

Nikola Vujčić

Бранка Л. Миленковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Савка Н. Благојевић²
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

ТЕМАТСКА КОХЕЗИЈА У ЕСЕЈИМА СТУДЕНАТА НА СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ³

Искусни писци академских текстова увек у својој свести имају циљаног реципијента, те због тога настоје да остваре тематску кохезију и логично организују свој текст, знајући да интерпретација текста и интерактиван однос између писца и читаоца, у великој мери, зависе од кохезије и кохерентности текста. У овом раду настојаћемо да опишемо дијалoшку сарадњу између писца и читаоца у писању на матерњем, српском језику и у писању на страном, енглеском језику. За потребе истраживања коришћен је адаптирани инструмент текстуалне кохезије финског лингвисте Т. С. Тансканен (Tanskanen 2006) који смо примениле на писани дискурс студената са департмана за српски и енглески језик. Компаративном анализом установиле смо да постоје различити схематски оквири путем којих студенти србистике и студенти англистике, у својим есејима, упарују реченице, односно, њима исказан пропозициони садржај. Резултати упућују на констатацију да ови студенти при писању на матерњем и на страном језику својим есејима приписују различиту дискурзивну вредност.

Кључне речи: комуникативни приступ, комуникативна компетенција, дискурсна компетенција, кохерентност, кохезија

1. Увод: Комуникативност у писаном дискурсу

Друштвена условљеност комуникативног чина подразумева да емитент поруке има јасну свест о реципијенту коме је порука упућена. Према Хајланду (Hyland 2002) „како би текст имао одговарајући пријем код антиципираног читаоца писац мора прецизно предвидети способност интерпретације текста и могуће реакције на исти“ (Shaw & Weir 2007: 4). Можемо говорити о паралелној активности подједнако и писца и читаоца у узајамној намери да порука, емитована приликом писања, буде еквивалентна интерпретираној поруци приликом читања текста. Теоретичари (Horowitz, 1988; Smith, 1987; Spivey, 1987) упућују на констатацију да је „писац активану откривању и формирању значења, интерпретирајући и реинтерпретирајући информацију за свог читаоца, а читалац је активан у реконструисању значења, стављајући га у корелацију са већ постојећим знањем о свету и са сопственим искуством“ (Reid 1993:15). Како бисмо анализирали поменуто сарадњу између писца и читаоца, неопходно је применити кому-

1 brancca.milenkovic@gmail.com

2 savka.blagojevic@filfak.ni.ac.rs

3 Рад је урађен у оквиру научног пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

никативни приступ⁴ у анализи есеја и установити степен комуникативне компетенције⁵ у писању.

2. Комуникативни приступ и комуникативна компетенција

2.1. Комуникативни приступ у настави језика

Премда је комуникативни приступ усмерен првенствено на приступ који се примењује у настави страних језика, он у ширем смислу представља теоретски оквир који подржава развој комуникативне компетенције. Стога, комуникативни приступ обухвата и примену комуникативног модела у анализи вештине писања. Осим конвенција писања студентима је неопходно пружити адекватно знање и познавање елемената вишег реда писања који припадају комуникативној компетенцији, а која је неизоставни део подучавања вештине писања (Hymes 1964).

Дихотомија ранијих приступа у настави страних језика слушаоце и читаоце сврставала је у пасивне учеснике у комуникацији. Комуникативним приступом дошло је до промене у ставовима и зато данас подела на активне/пасивне учеснике у комуникацији није одговарајућа. На вештину говора и писања ми данас гледамо као на 'продуктивне' вештине, а слушање и читање посматрамо као 'рецептивне' вештине. Оваква подела у великој мери задовољава природу комуникације, међутим битно је истаћи и увек присутан елемент *сарадње* у комуникацији који упућује на паралелну, истовремену активност писца и читаоца у случају писане комуникације. Подједнако и Хајмс (Hymes 1971) и Халидеј (Halliday 1978) имају еквивалентно мишљење да је језик друштвена активност па самим тим и елемент *сарадње* у комуникацији представља битну спону приликом интерпретирања значења поруке.

2.2. Комуникативна компетенција у настави језика

Можемо рећи да за успешно комуницирање путем писаног медија није потребна само *граматичка компетенција*, већ и свеобухватнија *комуникативна компетенција* која је управо најбитнији фактор који доводи до поменутог *сарадње* између писца и читаоца.

Модел *комуникативне компетенције* први пут увели су Канал и Свејн (Canale and Swain 1980), али превасходно за потребе вештине говора.⁶

Иако је њихов модел направљен за потребе вештине говора неопходно је било применити га и на вештину писања. Према теоретичарима Конор и Мбеј

4 Комуникативни приступ (communicative language teaching) обележио је последње три деценије двадесетог века, а темеље су поставили антрополошки лингвиста попут Дел Хајмза и лингвисте Халидеја који језик виде превасходно као систем за потребе комуникације (Celce-Murcia 2001: 8).

5 Хајмс (Hymes 1964) уводи термин *комуникативна компетенција*, допунивши тиме дихотомију *језичке способности* (linguistic competence) и *језичке делатности* (linguistic performance) која се појавила како у лингвистици, тако и у области методике наставе страних језика.

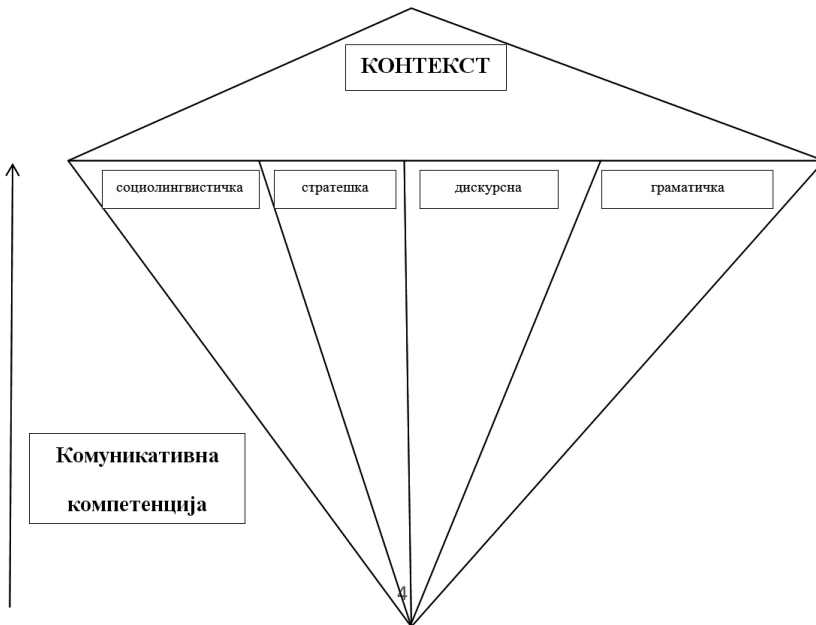
6 Њихов модел састојао се од четири подкатегорије и то *граматичке компетенције* (познавање лексике, правила морфологије, синтаксе, реченичне семантике и фонологије), *дискурсне компетенције* (способност комбиновања реченица у смисаону целину изнад нивоа реченице), *социolingвистичке компетенције* и *стратешке компетенције* (последње две компетенције односиле су се на друштвено-културолошка правила језика и дискурса, као и на стратегије које се примењују када дође до нарушене комуникације) (Connor & Mbaye 2002: 273).

„у савременим токовима оцењивања вештине писања осим основне језичке и писане компетенције друге компетенције се не тестирају“ (Connor & Mbaye 2002: 266). Стога, *комуникативна компетенција* мора обухватити све четири подкатегорије.

<i>граматичка компетенција</i>	- не огледа се у вербализовању граматичких правила, већ у примени истих; односи се на овладавање спелингом и интерпункцијом поред савладаних лексичких, морфолошких, синтаксичких и фонолошких структура
<i>дискурсна компетенција</i>	- познавање организације дискурса одређеног жанра, као и кохерентности и кохезије текста
<i>социолингвистичка компетенција</i>	- прикладна употреба одређеног жанра, свест о реципијенту и интеракција са реципијентом, тон
<i>стратешка компетенција</i>	- успостављање односа писац-читалац путем употребе метадискурских маркера, јер метатекст у писању има сличну функцију као и примена стратегија у говору

Табела 1. Подела комуникативне компетенције (Connor & Mbaye 2002: 267)

Комуникативна компетенција може се представити и следећим визуелним приказом који трасира пут од емитоване поруке до рецептивне поруке која је интерпретирана у корелацији са контекстом унутар којег је смештена.

Табела 2. Визуелни приказ подкатегорија комуникативне компетенције и њихових међусобних односа (Celce-Murcia 2001: 17)

Теоретичар Савињон инсистира на становишту да ми управо путем *комуникативне компетенције* долазимо до граматички тачних исказа. (Savignon 1997: 35) Према томе, неопходно је да у настави вештине писања буду обухваћене све подкатегорије *комуникативне компетенције* како би текст јасно и недвосмислено преносио идеје, а читалац несметано интерпретирао примарну сврху и значење текста.

3. Дискурсна компетенција као предмет истраживања

За потребе овога истраживања, у оквиру *комуникативне компетенције*, ми ћемо се бавити искључиво компонентом *дискурсне компетенције* која на микроплану и макроплану текста подразумева елемент *сарадње* како би порука била схваћена и интерпретирана.

„*Дискурсна компетенција* – понекад позната и као *текстуална компетенција* – бави се не само интерпретацијом изолованих реченица већ повезивањем реченица или исказа у значењску целину“ (Savignon 1997: 42). Ово повезивање реченица и исказа у макро структури текста познато је под појмом *кохерентности*. *Кохерентности* поставља пропозициони садржај у исти *референтни идејни оквир*⁷, који прави значењску целину. На микроплану текста локални конектори исказе упарују и на тај начин тексту дају *кохезивну* вредност. Дакле, централни део *дискурсне компетенције* заузимају појам текстуалне *кохерентности* и *кохезије* који исказе повезују и тиме формирају значењску целину.

3.1. Кохерентности текста

Како би се постигла *кохерентности* текста потребно је све исказе у тексту поставити у исти *референтни идејни оквир* који их повезује и упућује на један пропозициони садржај (Savignon 1997: 42). Овде можемо рећи да је од значаја сврха писања која исказе обједињује у целину, а реципијенти на тај начин могу текст да интерпретирају и ставе га у одређени контекст. *Кохерентности* је могуће по-сматрати на макроплану текста, анализом почетних делова целокупног текста/појединачних параграфа, као и закључних реченица текста/параграфа. Затворена идејна целина омогућује читаоцу да когнитивно створи *референтни идејни оквир* и на тај начин разуме текст као целину. Према Видовсону могуће је прои-звести кохезиван, али некохерентан текст, где читаоци могу да повежу кохезивне исказе и реченице на микроплану текста, али нису у могућности да идентификују *референтни идејни оквир* (Widdowson 2007: 50) и самим тим нису у могућности да интерпретирају макро структуру текста⁸.

Видовсон истиче да је *кохезија* у тексту значајна тек „уколико омогући реципијентима да схвате *кохерентности* текста“ (Widdowson 2007: 49). Према томе, интерпретација текста зависи колико од *кохерентности* толико и од *кохезивне* вредности текста.

7 Кохерентност текста зависи од тога у којој мери је читалац у могућности да доведе идеје у тексту у везу са *референтним идејним оквиром* (Прев. *frame of reference*). (Widdowson 2007:50)

8 Више о кохерентном, али некохезивном писаном дискурсу бавили смо се у раду „ТЕКСТ-ДИСКУРС: комуникативне вредности“. (Миленковић 2012)

3.2. Кохезивности *текста*

На микроплану текста пропозициони садржај повезује се разним *кохезивним* средствима (конектори, референтне речи, лексичко понављање било путем синонима, хипонима, хиперонима и сл.). На тај начин писац омогућује свом читаоцу да ланчано повезује пропозициони садржај и упарује реченице. Ови језички елементи повезују текст на начин на који је „могуће разумети нови садржај у односу на стари садржај који је читаоцу претходно представљен“ (Widdowson 2007: 46).

Кохезијом су се детаљније бавили теоретичари Халидеј и Хасан⁹. Међутим, према речима финског лингвисте Т. С. Тансканен, у првобитној семантичкој подели кохезивних средстава Халидеја и Хасана посвећено је више простора *граматичкој кохезији*, а занемарена је *лексичка кохезија* (Tanskanen 2006: 16). У адаптираном инструменту Тансканен је ове две категорије спојила другачије како би *лексичка кохезија* заузела значајније место.

4. Истраживање

Циљ нашег рада јесте компаративна анализа употребе кохезивних средстава у вештини писања на матерњем, српском језику и на страном, енглеском језику.¹⁰ За потребе овога рада *шемајска кохезија*¹¹ анализирана је на корпусу писаног *академског дискурса*¹² на матерњем, српском језику и на страном, енглеском језику.

Као поткатегорија академског дискурса, *писање за академске потребе* садржи у највећој мери одлике типичног писаног дискурса и стога није изненађење што често представља предмет анализе у бројним радовима који се баве писаним језиком (Tanskanen 1996: 81). Материјал који је послужио у анализи јесу есеји студената србистике из предмета Српски модернизам и есеји студената англистике из стручног предмета Енглески језик 3, на основним академским студијама. Анализирани есеји жанровски спадају у писану форму *писање за академске потребе*, а тематски су уједначени зато што се односе се на анализу обавезне литературе коју студенти читају у оквиру предмета.

Оправданост у одабиру корпуса и компаративној анализи L1 и L2 налазимо у критеријумима *Заједничког европског референтног оквира*.¹³ Стога, када гово-

9 *Грамајска кохезија* представља једну од две категорије кохезије коју су Халидеј и Хасан установили у свом познатом раду *Кохезија у енглеском језику*. Она се односи на следеће категорије: референтне речи, супституција, елипсе и везници. Друга категорија односи се на *лексичку кохезију* која обједињује реитерацију (повнављање, синонимија и сл.) и колокације (лексичко повезивање).

10 У даљем тексту за потребе ознаке писања на матерњем језику биће употребљено и обележје L1 (први језик), док ће писање на страном језику бити обележено као L2 (други језик).

11 Определе смо се за термин *шемајска кохезија* како бисмо истакле значај кохезије на макроплану текста као предуслов за кохерентно излагање које писаном дискурсу даје комуникативну вредност.

12 *Академски дискурс* можемо дефинисати као жанр књижевног језика који се реализује као усмени и писани продукт у оквиру академске дискурсне заједнице. (Благојевић 2008: 14)

13 *Заједнички европски референтни оквир* има за циљ тестирање језичких вештина приликом усвајања страних језика. Према њиховом критеријуму одређени су дескриптори за све нивое усвајања језика и према Ц2 нивоу, који се односи на језички ниво који поседују изворни говорници језика, вештина писања мора да обухвати следеће елементе:

1) у оквиру писане продукције – писање јасних, сложених текстова који логички развијају идеју; писање текстова који су стилски и жанровски усклађени, а логично структурно јасни како би читалац могао да интерпретира значење текста.

римо о моделу *комуникативне компетенције* (Connor & Mbaye 2002: 267), можемо рећи да и једна и друга група студената поседује *граматичку компетенцију* изражавања на матерњем, односно страном језику. *Социолингвистичка компетенција* није релевантан оквир за истраживање зато што есеји и на матерњем и на страном језику припадају жанру *писања за академске потребе* и стога нису компаративни. Такође, поређење *стилистичке компетенције* (употребе метајезика за успостављање релације писац–реципијент) није било могуће због очекиваних културолошких разлика приликом писања. У средишту нашег интересовања за овај рад била је искључиво *дискурсна компетенција* и у оквиру ње упаривање реченица помоћу кохезивних средстава, а са циљем комуницирања поруке и постизања *референтног идејног оквира* у писању. У раду полазимо од хипотеза:

- да постоји разлика у дискурзивној вредности есеја L1 и L2 и фреквентности у употреби кохезивних средстава;
- да је најчешћи пример кохезије употреба *супституције* кроз заменице са циљем анафоричког и катафоричког упућивања на идејне концепте.

Због валидности истраживања анализирани су подједнако радови који су добили и више и ниже оцене. На тај начин могле смо објективно да сагледамо једну реалну, хетерогену групу радова и да установимо у којој мери писње на матерњем, односно на страном језику обухвата елементе *дискурсне компетенције*.

Инструмент који је коришћен у анализи јесте адаптирани модел инструмент теоретичара Тансканен (Tanskanen 1996: 49). Категорије су адаптиране првенствено зато што је ово истраживање засновано на писаном дискурсу (за разлику од Тансакен која је анализирала кохезију у конверзацији). Због обима анализе у раду су узете у обзир само четири најприсутније категорије у анализи *кохезије* писаног дискурса. Са циљем да се установи степен међуреченичног упаривања и фреквентност употребе кохезивних категорија код L1 и L2, анализирани су категорије *репитације* која обухвата: 1) просто понављање, 2) сложено понављање, 3) супституцију и 4) еквиваленцију.

РЕИТЕРАЦИЈА	1. Просто понављање	повнављање идентичних облика без или са малом граматичком променом (нпр. у броју или глаголском времену, подразумевајући понављање и лексема и заменица
-------------	---------------------	---

2) у оквиру писане интеракције – јасно и прецизно изражавање и присутна свест о циљаном реципијенту.

* Засновано на пропозицијама Савета Европе 2001: 61, 83 (Shaw & Weir 2007: 13)

*Више о *Заједничком европском референтном оквиру* бавили смо се у истраживању које је спроведено 2012. године за потребе конференцијског излагања у Темишвару, Румунија (Миленковић 2013).

	2. Сложено понављање ¹	повнављање идентичних облика, али оних који имају различиту граматичку функцију; који нису идентични, али имају исту творбену основу.
	3. Супституција ²	традиционална граматичка кохезија, али она на исти начин функционише као и лексичка кохезија (најчешћа супституција лексема – заменица)
	4. Еквиваленција	односи се на синонимију у ширем смислу речи, са становишта дискурсног приступа који је усмерен на „комуникативни потенцијал“ упаривања реченица.

Табела 3. Категорије кохезивних средстава примењене у истраживању

4.1. Резултати истраживања и дискусија

Резултати до којих смо дошли представљени су квантитатвно у Табели 4., а потом су квалитативно разматрани у оквиру дискусије.

	Есеји на матерњем, српском језику	Есеји на страном, енглеском језику
Укупан број речи	2850	2677
Укупан број реченица	127 (просечна реченица = 22 речи; најдужа реченица = 66 речи)	161 (просечна реченица = 16 речи; најдужа реченица = 31 реч)
Просто понављање	103 (56%)	129 (46%)
Сложено понављање	30 (16%)	51 (18%)
Супституција	10 (5%)	31 (11%)
Еквиваленција	42 (23%)	72 (25%)
Укупно	185	283

Табела 4. Квантитативни преглед резултата

4.2. Тематска кохезија у матерњем, српском језику

Због дужих реченица у писању на матерњем језику дошло је до употребе знатно мањег броја кохезивних средстава приликом упаривања реченица (185 код L1 : 283 код L2). Интересанто је да је дистрибуција самих кохезивних категорија ипак била иста у поређењу са писањем на страном језику.

4.2.1. Код облика **просто понављања** установљено је да постоји много више кохезије унутар реченица у односу на међуреченичне односе. Ипак, у међуреченичним односима **просто понављање** најзаступљеније је кохезивно средство

(56%). Најкарактеристичнији облици су: понављање пунозначних лексема/замена, минималне промене у роду и броју, као и у падежу и спорадичне промене у употреби времена.

Просто понављање углавном обухвата понављање пунозначних лексема и тематских идејних концепата, а у знатно мањој мери се користе референтне речи као што су заменице.

4.2.2. Када је у питању **сложено понављање** (повнављање пунозначних лексема/замена које у реченици добијају различите граматичке функције, или пак употреба лексема које нису идентичне, али потичу од исте творбене основе) можемо рећи да је ова појава знатно мање заступљена у упаривању реченица (16%) и да реченице исцрпе појединачне идеје на нивоу реченичне структуре која је изузетно дуга. Стога, нова реченица углавном уводи донекле другачију идеју коју потом опет на нивоу реченице детаљно елаборира.

4.2.3. **Супституција** је најмање присутна (5%), опет услед дужине реченица, и стога се не јавља често потреба да се користе референти који упућују на претходну реченицу. Ову појаву можемо објаснити изузетно дугим реченичним структурама где се јавља потреба у свакој новој реченици да се изнова уведе идејни концепт о коме је реч. Такође, не треба ни занемарити граматичку карактеристику српског језика у изостављању субјекта која битно утиче на фреквентност употребе референтних речи.

4.2.4. **Еквиваленција**, у ширем смислу синонимија, после **простог понављања**, најприсутнија је од кохезивних средстава у писаном дискурсу студената на матерњем језику (23%). Евидентан је комуникативни потенцијал у упаривању реченица где се одређени појмови везују ширим смислом и тиме се постиже значењска целина у тексту.

Фреквентност употребе простог понављања мери се са употребом остале три категорије кохезије. Можемо рећи да у том смислу код L1 писања бележимо једно одсуство креативности и мотивације у тежњи ка академском изражавању или пак одсуству наставног инпута о кохезивним средствима.

4.3. Тематска кохезија у *сираном*, енглеском језику

У писаном дискурсу студената на страном језику, у односу на радове на матерњем језику, јавља се скоро дупло већи број кохезивних средстава (283: 185) и постоји много више примера упаривања реченица, што можемо објаснити и већим бројем реченица у есејима (161: 127).

Међутим, четири категорије *репитерације* релативно су уједначено дистрибуиране у односу на укупан број употребљених кохезивних средстава и код студената који су писали на страном језику као и код студената који су писали на матерњем језику.

4.3.1. **Просто понављање** најзаступљеније је кохезивно средство (46%) и јавља се у облику пунозначних лексема, али и у прекомерној употреби замена. Ово можемо објаснити самом природом усвајања другог језика и недостатком фонда речи који може да обезбеди разноврсност у изражавању.

4.3.2. **Сложено понављање** такође је доста присутно (18%) и тиме нам потврђује да студенти владају деривативним и морфолошким процесима којим варирају облике лексема и адекватно их користе у реченичним структурама.

4.3.3. **Супституција** је најмање присутна у међуреченичним односима (11%), а фреквентнија је на нивоу саме реченице. Установљена је и прекомер-

на употреба референтних речи у погрешном упаривању, нпр. где је често лексема замењена заменицом 'you' или погрешно кореферирање у комбинацијама као што су *we-you*; *anyone-we*; *we-one*. Све ово можемо објаснити одсуством *граматичке компетенције* посебно код радова са нижим оценама.

4.3.4. Када је у питању **еквиваленција**, односно синонимија, она је изузетно присутна (25%), а карактеристична је и синонимна веза између једног појма у једној реченици и неколико других појмова у наредној реченици. На тај начин се додатно ојачава међуреченична кохезивна веза. Ова појава је очекивана зато што наставни план и програм, у оквиру граматичких вежби, инсистира на усвајању синонимије и антонимије.

Карактеристична је била и спорадична међуреченична веза питање–одговор код студената који су писали на страном језику. Овакво упаривање реченица често не доприноси *кохерентности* текста зато што оваква структура углавном представља дигресију и прекида *референтни идејни оквир* текста.

5. Закључак

Компаративном анализом дискурсне компетенције есеја на матерњем и есеја на страном језику установиле смо да је на укупном плану врло слична дистрибуција кохезивних средстава *репитације* и то редоследом од најзаступљенијих до најмање заступљених: *просто понављање*, *еквиваленција*, *сложено понављање* и *субституција*. Потврђена је наша хипотеза да студенти имају различит схематски оквир упаривања реченица и он се највише односи на број кохезивних средстава који користе, највише узрокован дужином реченица код L1 и L2 писања. Међутим, оповргнута је наша хипотеза да би *субституција* можда била најфреквентније кохезивно средство. Очигледно је да *просто понављање*, које је иначе код ранијих теоретичара сврставано у *граматичку кохезију*, ипак представља најчешћу спону на међуреченичном плану и код L1 и код L2. Разлике у L1 и L2 писању огледају се преваходно у броју и дужини самих реченица, што самим тим и доводи до другачијег односа између употребе кохезије на реченичном и међуреченичном нивоу. На основу ове констатације било би веома корисно у будућим истраживањима сагледати фреквентност кохезије код L1 и L2 на реченичном нивоу у односу на међуреченични ниво.

Дискурзивну вредност текста немогуће је сагледати ако се у обзир не узме и елемент *сарање* на релацији писац–читалац и у том смислу *кохезију* би требало посматрати и са становишта интерпретације. Једино на тај начин можемо у потпуности закључити да текст поседује комуникативни потенцијал где је емитована порука идентична интерпретираној поруци.

ЛИТЕРАТУРА

- Celce Murcia 2001: M. Celce Murcia (Ed.), *Teaching English as a Second or Foreign Language*, Boston: Heinle & Heinle, Thomson Learning.
- Connor & Mbaye 2002: U. Connor & A. Mbaye, *Discourse Approaches to Writing Assessment*, *Annual of Applied Linguistics Review*, 22, USA: CUP.
- Hyland 2002: K. Hyland, *Teaching and Researching Writing*, *Applied Linguistics in Action Series*, London: Longman.

- Hymes 1964: D. Hymes, *Language in Culture and Society. A Reader in Linguistics and Anthropology*, New York, Evanston and London: Harper & Row.
- Reid 1993: J. M. Reid, *Teaching ESL Writing*, University of Wyoming USA: Prentice Hall Regents.
- Savignon 1997: S. J. Savignon, *Communicative Competence, Theory and Classroom Practice*, New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Shaw & Weir 2007: S. D. Shaw & C. J. Weir, *Studies in Language Testing: Examining Writing*. Cambridge: CUP.
- Tanaskanen 2006: S. Tanaskanen, *Collaborating towards Coherence*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Widdowson 1996: H. G. Widdowson, *Teaching Language as Communication*, 10th impression. Oxford: OUP.
- Благојевић 2008. С. Благојевић, *Методички курс у Академском дискурсу*. Ниш: Галеб.
- Миленковић 2012: Б. Миленковић, At the crossroads of grammatical and communicative competence? – Academic writing at the C2 level (Common European Framework of Reference), *Romanian Journal of English Studies*, no. 2, Timișoara: Universitatea de Vest, 113–124.
- Миленковић 2013: Б. Миленковић, ТЕКСТ-ДИСКУРС: комуникативне вредности, у: Б. Мишић Илић и В. Лопичић (Уред.), *Језик, књижевност, вредности*, Језичке истраживања, Ниш: Филозофски факултет, 291-300.

THEMATIC COHESION IN THE ESSAYS OF SERBIAN AND ENGLISH LANGUAGE STUDENTS

Summary

Experienced academic writers always consider their recipients while in the process of writing. In order to accomplish a sound interpretation of their texts they pay close attention to the cohesion and logical organization of ideas. They are fully aware that the interpretation of the text and the interaction they establish with their readers greatly depends on the issue of *cohesion* and *coherence*. This study aims at describing the dialogue between the writer and the reader while writing in the mother tongue, as well as writing in a foreign language. Although many models of cohesion have been forwarded by various researchers, we have opted to use an adapted instrument of the linguist Sue Tanskanen (2006). The instrument is a satisfactory example of the categories considered in cohesion analysis, however, we have adapted it to meet the demands of the study. Considering the four most frequent cohesive devices of *reiteration* we have analyzed *simple repetition*, *complex repetition*, *substitution* and *equivalence* in intersentential relationships in L1 and L2 essay. This comparative analysis has led us to research results that some aspects of the use of cohesion agree, however there are some cultural differences in the writing and organization of essays on the whole.

Key words: communicative approach, communicative competence, discourse competence, coherence, cohesion

Branka L. Milenkovic

Savka Blagojevic

Sabina J. Halupka Rešetar¹
Biljana B. Radić Bojanić
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za anglistiku

ELEMENTI ENGLESKOG JEZIKA U SMS-OVIMA NA SRPSKOM JEZIKU²

U današnje vreme, kada je engleski jezik sveprisutan u svim oblastima života, sve se više elemenata engleskog jezika javlja u srpskom jeziku uopšte, pa tako i u SMS porukama. Cilj rada je da na korpusu od preko hiljadu SMS-ova sagleda elemente engleskog jezika u porukama na srpskom jeziku, i to na nivou pravopisa (npr. *ajm houm* prema *I'm home*; *dir* prema *dear*), leksike (*chat friend*; *petshop*), gramatike (*svaki info*; *rilehing i fan*; *status exa*), semantike (*wow!*; *Not funny*), te pragmatike (*enjoy!*). Sekundarni, ali ništa manje važan cilj rada jeste da se dâ osvrt na njihov način pisanja i na okruženja u kojima se ovakve reči najčešće javljaju.

Ključne reči: SMS, anglicizam, engleski jezik, srpski jezik, komunikacija, jezičke odlike

1. Uvod

Slanje SMS poruka sa mobilnih telefona danas je jedan od najčešćih i najrasprostranjenijih načina komunikacije među ljudima različitih generacija, a najviše među mladima. Razloga za to je mnogo, a neki od njih su sledeći: mobilni telefon danas poseduje skoro svaka punoletna (često, i maloletna) osoba, slanje poruke je brzo i lako, jeftino, a neretko i besplatno. Pisanje poruka danas je postalo globalni fenomen i među mladima često predstavlja primarni oblik komunikacije (Bajić 2009: 88), jer oni tako ostaju u vezi sa određenim društvenim obavezama bez trošenja vremena i energije na susrete (Campbell 2005: 4).

Slanje poruka je asinhrono jer primaoca ne obavezuje na odgovor odmah po prijemu, ali mu i daje tu mogućnost, a pošiljalac je, s druge strane, siguran da će primalac odgovoriti kada za to bude imao uslove. Ovo olakšava proces komunikacije utoliko što izostanak neposrednog odgovora ne implicira neprenošenje poruke ili odsustvo komunikacije, kao što je slučaj sa neodgovorenim telefonskim pozivom, nego samo znači odlaganje odgovora, kao što je slučaj sa drugim vrstama komunikacije poput pisanja pisma. No, s druge strane, odgovor može da stigne i odmah te se onda razmena SMS-ova po svojoj brzini i dinamici približava elektronskom ćaskanju (v. Radić Bojanić 2007).

U pogledu sposobnosti nužnih za uspešnu međuljudsku komunikaciju, u komunikaciji putem SMS-a izostaje društveni input, tj. primećivanje i razumevanje verbalne i neverbalne komunikacije između sagovornika (govor, govor tela, kontakt očima, kulturom određen način ponašanja, itd.), ali i unutrašnja obrada podataka (odgonetavanje onoga što nam sagovornik želi reći, te prepoznavanje i izlaženje na kraj sa sopstvenim

1 halupka.resetar@gmail.com

2 Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta br. 178002 „Jezici i kulture u vremenu i prostoru“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

emocijama i reakcijama) i društveni output, što je način na koji osoba komunicira sa drugima i reaguje govorom, izrazom lica i govorom tela (Šunić 2009: 74–5).

Uprkos rasprostranjenosti ovog vida komunikacije, dosad nije bilo nekih opsežnijih i sistemskih proučavanja ovog registra, naročito ne na korpusu srpskog jezika (ali v. Tošić i Palibrk 2010). S druge strane, baš zbog promena u jeziku SMS-a do kojih dolazi velikom brzinom i usled specifičnog komunikacionog kanala i tehničkih uslova, ali i zbog profila korisnika/učesnika u komunikaciji, ovaj registar je veoma zanimljiv sa mnogo aspekata. Tako se u ovom radu na korpusu od oko 15.000 reči, tj. 1.200 SMS-ova, izučava upotreba elemenata engleskog jezika u porukama na srpskom na nivou pravopisa, leksike, gramatike, semantike i pragmatike i daje se osvrt na njihov način pisanja i na okruženja u kojima se ovakve reči najčešće javljaju. Poruke su prikupljene tokom dužeg vremenskog perioda, a uz pristanak njihovih autora, te su verno prekućane iz mobilnih telefona (upotreba velikih ili malih slova, odsustvo dijakritičkih znakova, odsustvo razmaka između reči, itd).

2. Registar komunikacije putem SMS-a

Opis registra ovog načina komunikacije svakako mora da počne od fizičkih i tehničkih karakteristika, koje imaju ogroman uticaj na osobine jezika. Tako je bitno navesti da se SMS poruke pišu na malim tastaturama mobilnih telefona, što mnogima može da predstavlja problem zbog odsustva pokretljivosti prstiju i neprirodnog položaja ruke. Sem toga, dužina jedne poruke je do 160 slovnih mesta (bilo samih slova ili razmaka), a svaka poruka koja premašuje ovu dužinu se u stvari naplaćuje kao dve ili više poruka. Ove naizgled nepovezane činjenice, međutim, ukazuju na ograničenja, kako u fizičkoj pokretljivosti prstiju tako i u dužini poruke, koja se odražavaju na sažetost jezičkog izraza i na odstupanja od mnogih jezičkih konvencija ili na njihovo odsustvo ili na njihovo odsustvo. Stoga, da bi brzo otkucali poruku, korisnici se trude da informaciju sažmu i da izbegnu nepotrebna ponavljanja, što im istovremeno omogućava da ono što su hteli da kažu smeste u jednu poruku. Kako Crystal (2001: 24) kaže za registar elektronskog ćaskanja, s jedne strane stoje priroda i mogućnosti medija koji je ograničen opremom, dok su s druge strane ciljevi i očekivanja korisnika koji svim snagama nastoje da prevaziđu ograničenja koja im nameće oprema.

Sem ograničenja tehničke i fizičke prirode, registar SMS poruka deli još neke karakteristike sa registrom elektronske komunikacije. Naime, pomenuta ograničenja u dužini poruke, kao i želja korisnika da što više informacija stave u što kraći jezički izraz, kao rezultat imaju izraženu igrivost³ (v. Danet 2001). Zapravo, kako napominje Crystal (2008: 37), iako se kao karakteristična obeležja komunikacije putem SMS-a ističu upotreba piktograma i logograma, inicijalizmi, izostavljanje slova, nestandardni pravopis, upotreba skraćenica i ostali vidovi jezičke kreativnosti, sve ove odlike imaju korene u ranijim oblicima komunikacije, kao što je, između ostalog, i elektronska komunikacija (npr. ćaskaonice).

Međutim, Crystal (2008: 32) ističe da komunikacija putem SMS poruka još nije kodifikovana, pa postoje mnoge jezičke varijante, npr. u engleskom jeziku se *maybe* može pisati kao *mayb*, *mybe*, *myb*, *mab*, *mAB*, *mabe* ili *mAbe*. No, i pored ove činjenice, različite funkcije slanja SMS poruka (pozdravi, igre rečima, obaveštenja, itd.) motivišu upotrebu različitih jezičkih sredstava, pa se tako ponekad koriste pune rečenice a ponekad ne, nekada je prihvatljiva upotreba skraćenica ili igre rečima, a u drugom kon-

3 Prema engl. 'playfulness', prevod po predlogu prof. dr Vladislave Gordić Petković.

tekstima to nije slučaj. Dalje, razlike se mogu uočiti i u zavisnosti od pola i uzrasta komunikatora putem SMS-a, no u ovom radu to nećemo činiti jer takva vrsta istraživanja zahteva obimniji korpus od onoga koji će se ovde analizirati.

Kratkoća izraza i brzina komunikacije utiču na još neke osobine komunikacije putem SMS poruka. Naime, zbog odsustva vanjezičkih signala kao što su intonacija, glasnoća govora, izrazi lica ili položaj tela, neke SMS poruke se mogu pogrešno protumačiti kao neprijatne ili agresivne, što možda nije bila prvobitna namera njihovih autora. Ovo je slučaj i sa nekim drugim tipovima komunikacionih situacija gde je brzina razmene poruka velika, a učesnici ne komuniciraju licem u lice (npr. časakaonice ili virtuelne igraonice, a ponekad je to slučaj i sa porukama na forumima, gde razmena može da eskalira do izraženog agresivnog verbalnog ponašanja i uključuje govor mržnje).

Naposletku, iste komunikacione okolnosti dovode i do toga da su SMS poruke lišene mnogih konvencija uobičajenih za druge tipove svakodnevnog komuniciranja kao što su telefonski razgovori. Naime, u SMS-ovima govornici neće trošiti dragocene slovne znakove na pozdravljanje na početku i kraju razgovora, nego će već sa prvom porukom preći odmah na povod i temu, a poslednja poruka u razmeni ili potvrđuje dogovor ili takve poruke ni nema, jer, po svedočenju mnogih ljudi, to je nepotrebno. Ovo samo ukazuje na činjenicu da fatička funkcija jezika u ovom registru skoro da ne postoji i upućuje na zaključak da većina SMS poruka ispunjava druge funkcije poput referencijalne ili konativne (Jakobson 1960). Detaljnu analizu funkcija SMS poruka nude Döring (2002) za nemački jezik i Thurlow i Brown (2003) za engleski jezik.

3. O engleskom jeziku u srpskom

O statusu engleskog jezika na početku XXI veka, kada je on u sve većem broju zemalja sve više nalik na dopunski, a ne na strani jezik, svedoče brojne studije u kojima se istražuje sadašnji sociolingvistički status ovog jezika, a naročito njegov uticaj na razne evropske jezike (v. Görlach 2004, Fischer i Pulaczewska 2008, Prčić 2011, Furiassi i dr. 2012, i dr). Prema Prčiću (2011: 77–78), laka dostupnost engleskog jezika, njegovo dvojno usvajanje, a naročito funkcija dopunskog jezika osnovna su svojstva koja su dovela do toga da se on u srpskom (ali i drugim jezicima) ostvari na tri načina: (a) unutar srpskog, preuzimanjem reči, sintagmi ili rečenica, npr. *teflonski non-stick tiganj*, *Mogu li da vam pomognem?*, te pravopisa i izgovora; (b) pored srpskog, kada oba jezika nastupaju istovremeno, npr. *Medeno srce* i *Honey Heart*; (c) iznad srpskog, kada je potonji jezik potisnut u celosti, npr. u nazivu domaće firme *Strategic Marketing*.

Kao posledica izuzetno jakog uticaja engleskog jezika na druge jezike tako nastaje postepena hibridizacija, u našem slučaju, srpskog jezika, koju Prčić (2011: 78) prikladno naziva anglosrpskim jezikom. Ovaj novi sociolekt, spontana i hibridna tvorevina, koja u suštini predstavlja neopravdane i nepotrebne inovacije nastale u srpskom jeziku pod uticajem engleske norme, najčešće se sreće u medijima, na reklamnim panoima i sloganima, nazivima proizvoda, itd. a njegov uticaj se može uočiti na svim jezičkim nivoima: u pravopisu (upotreba velikog početnog slova, znakova interpunkcije, itd.), izgovoru (naročito višecifrenih brojeva i adresa na internetu), gramatici (dodavanje sufiksa spojevima ličnog imena i prezimena, struktura složenica, odabir predloga, strukturne dopune, itd.), semantici (inercijski sinonimi, nova značenja domaćih reči, tautološki spojevi, itd.), te pragmatiki (naročito u upotrebi diskursnih formula).

Budući da je anglosrpski svojstven urbanim, makar delimično dvojezičnim ljudima mlađe generacije (i to često bez izbira na nivo formalnog obrazovanja, up. Prčić

2011), u nastavku rada istražićemo u kojoj meri se ovaj sociolekt koristi u SMS porukama upravo ovakvih subjekata.

4. Metodologija istraživanja

U ovom radu analiziramo 1177 poruka koje ukupno sadrže 14.791 reč, tj. 75.481 slovni znak i razmak. To znači da svaka poruka u proseku sadrži 12,56 reči, tj. 64,13 slovnih znakova i razmaka. Ovo je vrlo slično podacima koje navodi Döring (2002) (poruke u njenom korpusu imaju u proseku 13 reči, odn. 78 slovnih znakova) i Thurlow i Brown (2002) (poruke u njihovom korpusu imaju u proseku 14 reči, odn. 65 slovnih znakova). Ovaj podatak ukazuje na to da su SMS poruke analizirane u ovom radu slične drugim korpusima i prosečne po svojoj dužini i broju slovnih znakova, što je istovremeno i potvrda validnosti samog korpusa.

Tokom same analize dva nezavisna istraživača su odvojeno obeležavala engleske elemente u srpskom jeziku i kategorizovala ih, a potom poredila dobijene rezultate. Ovakvom triangulacijom istraživača postiže se i validnost analize, kao i validnost odabira i kategorizacije engleskih elemenata u SMS porukama u srpskom jeziku.

Cilj rada je da na gore opisanom korpusu sagleda elemente engleskog jezika u porukama na srpskom jeziku na nivou (1) pravopisa (npr. *ajm houm* prema *I'm home*), (2) leksike (npr. *chat friend*), (3) gramatike (npr. *svaki info*), (4) semantike (npr. *wow!; Not funny*), te (5) pragmatike (npr. *enjoy!*). Sekundarni, ali ništa manje važan cilj rada jeste da se da osvrn na njihov način pisanja i na okruženja u kojima se ovakve reči najčešće javljaju.

4.1. Pravopis

Pravopisna norma engleskog jezika u velikom broju slučajeva se zanemaruje kada se engleska reč nađe u SMS porukama na srpskom jeziku, ali i u drugim oblicima elektronske komunikacije (v. Radić Bojanić 2007, Bajić 2009). S obzirom na to da su autori poruka koje čine korpus ovoga rada najvećim delom fakultetski obrazovani ljudi čije je znanje engleskog jezika na visokom nivou, čest je slučaj da se poštuju pravopisna pravila pisanja engleskih reči. Tako se u korpusu mogu naći sledeći primeri engleskih leksema napisanih u izvornom obliku u rečenici na srpskom:

1. Sad nisam kuci ali pogledacu sutra popodne,**thanks**
2. Biljo,**email** koji sam poslala Susan mi se vratio
3. nemam **time** na netu
4. **Sorry** sto te gnjavim,ali ako mozes **please** posalji mi...
5. Vec sam uvrstio novu gramaticku strukturu od juce u svoj bogati recnik i **already** primenio

Kada to nije slučaj, nailazi se na transkribovane lekseme iz engleskog jezika koje ponekad prate principe za transkripciju stranih reči u srpskom jeziku (Vasić i dr. 2001) (primeri 6–8), ali ima i primera koji od ovih principa odstupaju (primeri 9–10), pre svega u pogledu neprenošenja nenaglašanih samoglasnika, ali i upotrebe slova kojih u srpskoj abecedi/azbuci nema.

6. Makar onda da probamo tvoj **kuking!** – prema engl. *cooking*
7. **VOT A PITI!**⁴ – prema engl. *What a pity!*

4 Ovaj i slični primeri pisani velikim slovima delimično ili u celini preneseni su iz korpusa u izvornom obliku.

8. Usisala, obr prasinu, lud'lo, **enerdzi!** – prema engl. *energy*
9. **Hepi anivrsri** sa 2 dana zakasnenja – prema engl. *happy anniversary*
10. znas ono-**namb** **WAN!** – prema engl. *number one*

U treću grupu primera spadaju engleske lekseme čiji jedan deo ostaje napisan u originalu, dok se drugi deo prenosi u skladu sa pravopisnom normom srpskog jezika. Ova hibridna kategorija nastaje primenom različitih principa kombinovanja izvornog oblika pisanja i transkribovanog oblika:

11. Mogu li onda da te rezerve za **lanch** sutra? – prema engl. *lunch* i transkribovanom *lanč*
12. Mogle bismo **chajnz** pa u secuan u dunavskoj? – prema engl. *Chinese* i transkribovanom *čajniz*
13. Mozda za vikend? **Colnucu** te. – prema engl. *call* i transkribovanom *kol*
14. **SORY!** Moram da odustanem – prema engl. *sorry* i transkribovanom *sori*

Kao posebna podkategorija u okviru ove grupe izdvajaju se primeri u kojima se izvorna leksema piše na način koji je u engleskom jeziku teorijski takođe moguć ali nije realizovan (*wil* u primeru (15), *u* i *no* u primeru (16)), kao i upotreba ampersanda za koordinaciju leksema srpskog jezika (17).

15. **Wil do.** – prema engl. *Will do.*
16. **U nevr no...** – prema engl. *You never know.*
17. **Stigla&doputovala**, cmok i fala na svemu

Iz navedenih primera, kao i iz ostatka korpusa, može se zaključiti da se pravopis engleskih leksema u SMS-ovima u srpskom jeziku ne razlikuje bitno od prakse koja se uočava u drugim registrima elektronske komunikacije, a zajedničko im je odsustvo sistemske primene pravila za adaptaciju i transkripciju stranih, u ovom slučaju samo engleskih, reči.

4.2. Leksika

Na prekomernu i neopravdanu upotrebu stranih, a naročito engleskih reči u srpskom jeziku ukazali su mnogi autori (npr. Filipović 1990, Filipović 2005, Panić-Kavgić 2006, Prčić 2011 i dr.), a kao razloge navode opštepoznate činjenice vezane za status engleskog jezika kao *lingua franca*. Taj status rezultat je niza društveno-istorijskih i kulturnih događaja koji su engleski jezik izdigli u odnosu na druge svetske jezike (npr. kolonijalna prošlost, dominacija Britanskog carstva u 19. veku, ekonomska i vojna nadmoć Sjedinjenih Američkih Država u 20. veku, razvoj interneta, itd.), ali i zbog svoje lake audio-vizuelne dostupnosti uz pomoć savremenih tehnoloških dostignuća, kao i zbog svog dvojnog usvajanja, unutar školskog sistema i van njega (Prčić 2011: 77).

Bez obzira na vrstu anglicizama (očigledni, sirovi ili skriveni) i na način na koji su oni nastali (preoblikovanjem, prevođenjem ili mešovitim postupkom), svi anglicizmi u srpskom jeziku nisu i podjednako opravdani. Anglicizam je (a) sasvim neopravdan ukoliko već postoji domaća ili odomaćena reč ili izraz za dati sadržaj, (b) neopravdan ukoliko postoji mogućnost prevođenja stranog sadržaja primenom produktivnih morfosintaksičkih i semantičkih sredstava srpskog jezika, (c) uslovno opravdan ukoliko nudi mogućnost kraćeg i ekonomičnijeg izražavanja sadržaja od domaće reči ili izraza, (d) opravdan ukoliko uvodi novu nijansu značenja u sistem srpskog jezika, ili (e) sasvim opravdan ukoliko uvođenjem sasvim novog značenja i popunjava neku lek-

sičku i/ili pojmovnu prazninu u srpskom jeziku (kao jeziku primaocu) (v. Prčić 2011: 119–134).

Analiza korpusa pokazala je da je upotreba engleskih leksema u SMS-ovima u srpskom jeziku najčešće potpuno neopravdana budući da se u najvećem broju slučajeva radi o sadržaju za koji već postoji domaća reč.

18. Ja nisam **houm** trenutacno – prema srp. *kod kuće* (engl. *home*)
19. DA LI SI **FREE** SUTRA POSLE 9 – prema srp. *slobodan*
20. ajd mi **help** – prema srp. *pomozi*
22. 21. Znaci ti ides **bajkom** na posao – prema srp. *biciklom* (engl. *bike*)
23. Ti si bivsi **4ever** – prema srp. *zauvek* (engl. *forever*)
24. Sva sam crknuta jer sam se najela ko **pig** – prema srp. *prase*
25. javi mi **birth date** g. bika – prema srp. *datum rođenja*

Jedan od mogućih razloga zbog kojih se ovo dešava jeste je to što je engleska reč kraća od srpskog ekvivalenta, što pri kucanju SMS poruke može da doprinese brzini i lakoći pisanja. No, ovo svakako nije jedini razlog za upotrebu anglicizama, nego je verovatno u pitanju kombinacija više faktora među kojima prednjače pomodni status i kratkoća ovakvih leksema. Naročito zanimljive primere predstavljaju „anglicizmi“ u (23) i (24), jer u engleskom jeziku ne postoji poredba **(over)eat like a pig*, niti složenica **birth date*, već se ovde radi o složenom procesu međujezičkog kontakta i pogrešnoj interpretaciji autora ovih poruka proistekloj iz nedovoljnog poznavanja engleskog jezika. Naime, u (23) engleska reč je upotrebljena umesto srpske u poredbi koja u tom obliku postoji samo u srpskom jeziku, dok je u (24) autor loše preveo na engleski *datum rođenja* kao **birth date* (umesto *date of birth*) da bi onda ovu nepostojeću složenicu upotrebio u rečenici na srpskom jeziku.

Pored potpuno neopravdanih anglicizama, u korpusu se može naći i nekoliko slučajeva opravdanih anglicizama, od kojih ovde navodimo tri:

26. nemam time na **netu**
27. Ako onaj **chat friend** nesto sazna,javi...
28. Ti si **toyboy**

U primeru (25), upotreba engleske reči *net* opravdana zbog toga što se *net* ovde zapravo odnosi na *internet*, sam po sebi opravdan anglicizam u srpskom jeziku. S druge strane, u primeru (26) anglicizmom se uvodi nova nijansa značenja u sistem srpskog jezika: *chat friend* nije bilo kakav prijatelj, nego je u pitanju osoba sa kojom neko ostvaruje poznanstvo uglavnom u virtuelnom prostoru. Međutim, da bi se ova reč u većoj meri integrisala u sistem srpskog jezika, neophodno je da se ona preoblikuje ortografski, fonološki i morfosintaksički. Naposljetku, engleska reč *toyboy* u primeru (27) takođe predstavlja pojam koji srpskom jeziku i kulturi nije blizak, pošto se radi o mladiću koji se obično zabavlja sa starijim i imućnijim partnerkama, zbog čega upotrebu ovog anglicizma možemo smatrati opravdanom (iako bi i ovde bilo neophodno preoblikovanje).

Kao posebno zanimljiv primer leksičke maštovitosti jednog od autora poruka u korpusu izdvajamo primer (28):

29. Goca je tu, **paking & seling**, pa da zveknemo zajedno kafu

Ovde se radi o koordinaciji gerunda engleskog glagola *pack* (srp. *pakovati se*) i oblika glagola *seliti se* koji je u ovom kontekstu modifikovan tako da liči na engleski gerund. Dakle, prvo je zarad mogućnosti koordinacije srpskom korenu glagola *seliti*

se dodat engleski sufiks *-ing* da bi se potom koordinirana sintagma *paking & seling* upotrebila kao „anglicizam“ u rečenici na srpskom jeziku. U ovom smislu primer (28) liči na primere (23) i (24) u pogledu mešanja engleskog i srpskog jezika.

4.3. Gramatika

Sa aspekta gramatike posebno su zanimljivi oni primeri iz korpusa u kojima se morfološki eksponenti srpskog jezika javljaju na rečima iz engleskog jezika, bez obzira na stepen integracije anglicizama u sistem srpskog jezika. Kao ilustraciju, navešćemo sledeće primere:

30. Nabavila mi sabina h.potera na **divxu** – prema srp. divixu
31. Hoces jos dugo na **phonu?** – prema srp. telefonu
32. Sad sam ti poslala **mejlove** pa ti pogledaj – prema srp. imejl
33. Kafa po **ritrnu?** – prema srp. povratku (engl. return)
34. **Colnucu te** – prema srp. nazvaću (engl. call)
36. ionako je status **exa** bolji od sadasnjeg – prema srp. bivšeg (engl. ex)

Iz navedenih primera vidi se da autori SMS poruka flektivne nastavke stavljaju i na imenice (npr. *divxu*, *mejlove*, *exa*) i na glagole (npr. *colnucu te*). Imenice u korpusu dobijaju nastavke i za padeže i za množinu, a glagoli kako za glagolska vremena (npr. *colnucu te*) tako i za druge glagolske oblike (npr. *forwardovati*, *skeniraj*).

Ponekad dolazi do slaganja u rodu između lekseme u srpskom i lekseme u engleskom:

37. Ja kuvam testo za moju italian **diner** – prema srp. večera (engl. dinner)
38. hotmail ce ti isporuciti jedan **mail**. – prema srp. poruka
39. Makar onda da probamo tvoj **kuking!** – prema srp. kuvanje (engl. cooking)
40. cekam **hanija** da mi dodje iz bg – prema srp. dragog (engl. honey)

U primerima iz korpusa primećuju se tri tendencije: (a) dolazi do slaganja u rodu u skladu sa značenjem koje engleska leksema ima u srpskom jeziku (npr. moju italian *diner*, gde se *diner* tretira kao imenica ženskog roda pod uticajem značenja njenog ekvivalenta u srpskom, večera, koje je ženskog roda); (b) dolazi do slaganja u rodu po obliku adaptirane engleske reči (npr. *jedan mail* ili *tvoj kuking*, gde se *mail* i *kuking* tretiraju kao imenice muškog roda zbog toga što se završavaju na suglasnik); (c) dolazi do slaganja u rodu po tome koje značenje engleska leksema ima u datom rečeničnom kontekstu (npr. *cekam hanija*, gde *hani*, tj. dragi, dobija nastavak za muški rod pošto se SMS odnosi na mušku osobu).

Naposletku, u korpusu se mogu naći i primeri koji svedoče o jezičkoj kreativnosti autora, što opet upućuje na ranije pominjanu igrivost ovog registra:

41. SAD SAM TE ZVALA I OSTAVILA **MESIDZA** – prema engl. message (srp. poruka)

U ovom primeru se autor SMS-a namerno odlučuje da, sem engleske lekseme *message* transkribovane na srpski, koristi akuzativni nastavak kao da se radi o živom entitetu, a ne o neživom. Komunikativni efekat koji postiže je humorističan, a samo prenošenje poruke nije ni na kakav način ometeno.

4.4. Semantika

U ovaj odeljak spadaju pre svega oni primeri iz korpusa u kojima se engleska reč koristi kao inercijski sinonim (Prčić 2011: 82) za domaću reč, pri čemu se ne unosi i nov značenjski kontrast, zbog čega je upotreba engleske reči (40–42) ili fraze, pa čak i cele rečenice (43–45) potpuno neopravdana:

42. ionako je status **exa** bolji od sadasnijeg – prema srp. bivšeg (engl. ex)
43. **cool:** – prema srp. super (pa i strava)
44. **WOW-KAKAV POZIV!** – prema srp. A-u! ili Opa!
45. **Not funny.** – prema srp. Nije smešno.
46. **Hevin a gud tajm** – prema srp. Provodim se.
47. **SEE YOU AT 5!** – prema srp. Vidimo se u 5.

Primeri slični gorenavedenim su brojni, a razlog za njihovu upotrebu (naročito rečeničnih inercijskih sinonima, ako tako možemo nazvati potonja dva primera) nije sasvim jasan. Svakako posredi nije (samo) nedovoljno poznavanje značenja reči ili fraza, kako Prčić (2011) kaže, ali je sasvim jasno da nije ni kratkoća poruke, već najverovatnije činjenica da je engleski jezik već postao dopunski jezik, najmanje u govoru i pisanju omladine, ali sve više i srednje generacije.

4.4. Pragmatika

Na nivou pragmatike, hibridizacija engleskog i srpskog jezika najčešće se uočava u preuzimanju diskursnih formula iz engleskog jezika u situacijama u kojima postoji odgovarajuća i ustaljena formula u srpskom jeziku.

Prikupljen korpus obiluje primerima ovakve upotrebe jezika, a prema komunikacionoj situaciji u kojoj se javljaju možemo ih podeliti na sledeći način:

- Pozdravi/oslovljavanja:
 48. **Hello** Biljone,kaj delas? – prema srp. zdravo ili ćao
 49. **KISS** – prema srp. poljubac
 50. **CAO BEJB!** – prema srp. dušo (engl. babe)
 51. **Darling**, za oko sat ti saljem swiku. :* – prema srp. draga ili dragi
 52. **Bye** – prema srp. ćao ili zdravo
 53. **Poor baby.** – prema srp. jadniče ili jadnice
 54. **love & kisses** – prema srp. pozdrav
 55. **Haj** sister! – prema srp. ćao ili zdravo (engl. hi)
 56. **WELCOME!** – prema srp. Dobrodošli!

Iz ovih primera jasno je da se upotrebom diskursne formule engleskog jezika ne postigne nikakav posebni diskursni efekat koji bi upotrebom domaćih formula bilo nemoguće postići. Često se ni ekonomičnost, tj. kratkoća izraza engleske formule ne može smatrati razlogom za njegovu upotrebu – kao što svedoče primeri (53–54), isto ili čak manje napora bi iziskivalo kucanje poruke na srpskom jeziku.

- Molbe:
 57. Sorry sto te gnjavim,ali ako mozes **please** posalji mi ... – prema srp. *molim te*
 58. Ajd me **pls** zvrći – isto kao (55)
 59. ajd mi **help** – prema srp. *pomozi*

Analiza korpusa potkrepljuje tvrdnju da su molbe (ali i izvinjenja, kao što ćemo videti) „skupa komunikacijska roba“ (Perović 2011) pa ih je, čini se, lakše uputiti na engleskom nego na srpskom jeziku. Na ovaj način govornik izbegava ugrožavanje sopstvenog lica, tj. narušavanje predstave o sebi.

- Izvinjenje:

60. **Sorry** sto te gnjavim, ali ako mozes please posalji mi ... – prema srp. izvini
62. Nisam tela taka da idem do tebe pa **sory!** – isto kao (58) (engl. sorry)
63. **em aj forgvn?** – prema srp. opraštaš mi? (engl. Am I forgiven?)
64. **Sori**, znas da sam gad! :) – isto kao (58) (engl. sorry)
65. **4given?** – prema srp. Opraštaš? (engl. Forgiven?)

Iako su i gornji primeri zanimljivi iz više aspekata (naročito ortografskog), ovde se navode kao dokaz za tvrdnju da je manje ponižavajuće po govornika ukoliko izvinjenje traži na engleskom jeziku umesto na srpskom.

Za razliku od molbi i izvinjenja, zahvaljivanje se ne pokazuje „skupom robom“, jer se u korpusu mnogo češće javlja hvala nego njegov engleski ekvivalent, koji se najčešće koristi u jednom od sledećih oblika:

- Zahvaljivanje:

66. **Thanx**, javi se – prema srp. *hvala* (engl. *thanks*)
67. Sad nisam kuci ali pogledacu sutra popodne, **thanks** – isto kao (63)

Kao poseban primer izdvajamo (65), gde se zahvaljivanje ublažava upotrebom diskursnog markera *anyway* (srp. *u svakom slučaju*):

68. Fala **eniwej**. – prema srp. *u svakom slučaju* (engl. *anyway*)

Primer (4) mogli bismo svrstati i u podgrupu SMS-ova u kojima se koriste diskursne formule iz engleskog jezika, često unutar rečenice na srpskom i uvek u situacijama u kojima postoji sasvim odgovarajuća i ustaljena domaća formula, kako to naredni primeri ilustruju:

- Diskursne formule:

69. **anyway** ona ce mi poslati... – prema srp. *u svakom slučaju*
70. Fala **eniwej**. – isto kao (66) (engl. *anyway*)
71. **BY ALL MEANS** – prema srp. *svakako*
72. **Done deal** – prema srp. *dogovoreno*
73. **VOT A PITI!** – prema *Šteta!* (engl. *What a pity!*)
74. **Slow down!** – prema srp. *Polako!*
75. Hej seko **whats up** – prema srp. *šta ima novo*

Na kraju, u pragmatičke anglicizme koji se javljaju u korpusu SMS-ova na srpskom jeziku spadaju i sledeći primeri, koji ne predstavljaju diskursne formule već izreke, i to uglavnom popularne:

76. **Thatl b d day** – prema srp. *I to da vidim!*
77. **SURVIVAL OF THE FIT** – prema srp. *opstanak jačeg ili spremnijeg*
78. **IF U GET THE MSG** – prema srp. *ako me razumeš*

5. Zaključak

Poput mnogih drugih vidova neformalne komunikacije u srpskom jeziku danas, SMS poruke trpe veliki uticaj engleskog jezika. Na osnovu analize čiji su rezultati prikazani u ovom radu može se zaključiti da se engleski, kao dopunski ili odomaćeni strani jezik, prepliće i prožima sa srpskim jezikom na svim nivoima, od pravopisa, gramatike i leksike do semantike i pragmatike. Dok se s jedne strane vidi da je stepen adaptacije engleskih elemenata u rečenicama u srpskom jeziku relativno nizak, s druge strane se uočava da je i velik broj tih elemenata zapravo neopravdan. Premda jeste tačno da ovaj vid komunikacije nije kodifikovan, ne možemo tvrditi da je dominacija engleskog jezika rezultat ove činjenice. Naprotiv, ovakva situacija u jeziku SMS poruka samo odražava opštu situaciju u velikom broju registara srpskog jezika, gde se primećuje ista tendencija – upotreba velikog broja neopravdanih anglicizama i nizak stepen adaptacije – što svedoči kako o odsustvu jezičke kulture među mnogim govornicima, tako i o nemoći jednog malog jezika da se suprostavi dominaciji svetskog *lingua franca*.

Literatura

- Bajić 2009: S. Bajić, Nastanak pravopisne pseudonorme pod uticajem engleskog jezika, *Srpski jezik*, 14/1–2, godina XIV, Beograd. 331–345.
- Campbell 2005: M. A. Campbell, The impact of the mobile phone on young people's social life, *Social Change in the 21st Century Conference*, Brisbane.
- Crystal 2001: D. Crystal, *Language and the Internet*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal 2008: D. Crystal, *Txtng: The Gr8 Db8*. Oxford: Oxford University Press.
- Danet 2001: B. Danet, *Cyberpl@y: Communicating Online*. New York: Berg Publishers.
- Döring 2002: N. Döring, "1Brot, Wurst, 5 Sack Äpfel I.L.D." Kommunikative Funktionen von Kurzmitteilungen (SMS), *Zeitschrift für Medienpsychologie*, 14/3, 118–128.
- Filipović 1990: R. Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo-razvoj-značenje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.
- Filipović 2005: S. Filipović, *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Fischer i Pulaczewska 2008: R. Fischer i H. Pulaczewska (red.), *Anglicisms in Europe: Linguistic Diversity in a Global Context*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Furiassi i dr. 2012: C. Furiassi, V. Pulcini, F. Rodríguez González (red.), *The Anglicization of European Lexis*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Jakobson 1960: R. Jakobson, Linguistics and poetics, u T. Sebeok, (red.), *Style in Language*, Cambridge, MA: MIT Press, 350–377.
- Panić-Kavgić 2006: O. Panić-Kavgić, *Koliko razumemo nove anglicizme*, Novi Sad: Zmaj.
- Perović 2011: S. Perović, You want an apology? Well, I am sorry, u V. Vasić (red.), *Jezik u upotrebi, Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 181–199.
- Prčić 2011: T. Prčić, *Engleski u srpskom*, drugo izdanje, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Radić Bojanić 2007: B. Radić Bojanić, *neko za chat?! Diskurs elektronskih časkaonica na engleskom i srpskom jeziku*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Šunić 2009: N. Šunić, Komunikacija mladih putem SMS-a, *Zdrav život*, br. 74–75, Zagreb. http://www.zdrav-zivot.com.hr/index.php?cat=komunikacija_madnih_putem_sms_a&nrsp=4. 5. 3. 2013.

Thurlow i Brown 2003: C. Thurlow i A. Brown, Generation Txt? The sociolinguistics of young people's text-messaging, *Discourse Analysis Online*. <http://extra.shu.ac.uk/daol/articles/v1/n1/a3/thurlow2002003.html>. 11. 10. 2012.

Tošić i Palibrk 2010: T. Tošić i I. Palibrk, O SMS-u kao žanru razgovornog stila, *Nasleđe*, vol. 7, br. 15–2, Kragujevac, 173–182.

Vasić i dr. 2001: V. Vasić, T. Prčić, G. Nejgebauer, *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, Novi Sad: Zmaj.

ELEMENTS OF ENGLISH IN SERBIAN TEXT MESSAGES

Summary

Nowadays, when English is present in all fields of life, a growing number of its elements occur in the Serbian language in general as well as in text messages. As the register of text messages is still not codified, this opens a door for the influx justified and unjustified anglicisms in Serbian. The present paper, therefore, aims to investigate a corpus of over a thousand text messages in order to assess the status of English language elements in Serbian at the level of orthography, lexis, grammar, semantics, and pragmatics. Furthermore, the paper aims at analyzing both the orthography and contexts in which these words occur. The research results indicate that the largest number of anglicisms are unjustified as the Serbian language already has words and phrases for the concepts in question; the results also show that the degree of adaptation of English language elements in Serbian text messages is relatively low.

Key words: text messages, anglicism, English language, Serbian language, communication, linguistic features

Sabina Halupka Rešetar

Biljana Radić Bojanić

Ивана Б. Палибрк¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику

ГРАФОСТИЛЕМИ У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ²

У раду се бавимо графостилистичком проблематиком на примерима одабраних романа на српском и енглеском језику. Визуелно онеобичавање, односно графостилемски поступци и обележја представљају се приказом њихових значења и функција у оквирима система датих језика. Контрастирање самих „аномалија“ има за циљ одређивање универзалних као и оних специфичних поступака у графостилистици.

Кључне речи: континентална и англоамеричка школа стилистике, графостилистика, графостилеми, графостилистички поступци у романима

Увод

Пре него што почнемо да се бавимо графостилистичком проблематиком и њеним контрастирањем у српском и енглеском језику, ваљало би скренути пажњу на разлике у самим стилистичким проучавањима у оквиру поменутих језика. У том смислу, може се говорити о две стилистичке школе: континенталној и англоамеричкој.

У бројним обимнијим стилистичким студијама можемо наћи да неки од главних задатака модерне стилистике подразумевају: разјашњење самог појма *стил*, утврђивање његовог места као централног у проучавању књижевности и развијање објективних и прецизних метода за његово описивање. Оваква стилистика, настала у континенталној Европи под окриљем модерне лингвистике после Првог светског рата, имала је слаб утицај на англоамеричке анализе текстова на енглеском. Структуралној лингвистичкој стилистици, доминантној и данас у српском језику, књижевност је најинтересантнија као посебна форма језика, али то не значи да се ова стилистика не бави и осталим типовима текстова у којима се језик јавља, налазећи структуру и стилогене елементе и тиме откривајући срж њихове употребе и законитости одабира. Међутим, функционална стилистика се, као део структуралне, изучава највише и најчешће у словенским земљама. Англоамеричка школа окренута је постструктуралистичкој стилистици, насталој у оквиру теорије књижевности шездесетих година двадесетог века у Сједињеним Америчким Државама, према речима Бужињске и „пре него што је тамо заживео структурализам“ (Бужињска и Марковски 2009: 338). Фокус на јединству текста, улози читаоца, контекста и културне рецепције и интертекстуалност као основни концепти постструктуралистичке теорије постају централни и

¹ ivana_palibrk@yahoo.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика стуркутура српског језика*, број 178014, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

у постструктуралистичкој стилистици. Разлику између континенталне и европске школе најбоље је формулисао Дејвид Лоџ у својој књизи *Language of Fiction*:

„There is in this respect a chasm between Anglo-American studies and modern language studies which is rarely bridged. The loss has, I think, been mutual. Anglo American criticism has ignored valuable developments in methods of accounting for the literary use of language flexible enough to take in both poetry and prose. English criticism, in particular, has maintained a somewhat provincial mistrust of formal grammatical analysis and description from which its own characteristically intuitive and empirical approach could benefit. Continental stylistics, on the other hand, generally yields up thinner results, in terms of interpretation and evaluation of individual texts, than the best Anglo-American criticism. It has not really asked itself the fundamental questions about the nature of literary discourse [...] which are the commonplaces of literary theorizing in England and America. It remains blandly convinced of a success which is not altogether apparent to an outsider.” (Лоџ 2002: 55)

У англоамеричкој пракси неретко се инсистира на дистинкцији између књижевне и лингвистичке стилистике која се може посматрати двојако. С једне стране, може представљати разлику између врсте текстова који се проучавају, односно имеђу књижевних и некњижевних текстова; с друге стране, може представљати разлику у циљевима, те би се у оквиру књижевне стилистике текстови интерпретирани помоћу лингвистичких метода, а у оквиру лингвистичке стилистичким анализама се тестирају лингвистички модели. У уџбеницима и практикумима, кад су романи у питању, обрађују се наративне технике, фокализација, представљање говора и мисли ликова или фигуре, што се и квантитативно анализира, при чему се приказују, на пример, проценти упоребе одређеног типа дијалога или фреквентности фигура, и сл. Не изоставља се помен Сосира и руских формалиста и њихов допринос у „дескриптивној апаратури“ (у смислу термина и категорија), у издвајању својстава књижевног језика уопште, као и у истраживању концепта *онеобичавања*. Међутим, последњих година англоамеричка стилистика се све више окреће когнитивним аспектима схватања текста. Однос између писца, текста и потенцијалне публике, тј. читалаца уопште, испитују се анализама обраде текста и наводе теорија шема, теорија могућих светова итд. Џефриз и Мекинџајер у кембричком издању стилистике наводе: „Ако само погледате неке од тренутно популарних дисциплина насталих у оквиру модерне стилистике, као што су: књижевна лингвистика, критичка лингвистика, књижевна семантика или књижевна прагматика, видећете да је стилистика данас поприлично разноврсна.“ (Џефриз и Мекинџајер 2010: 2)

На основу свега наведеног можемо истаћи да су у српском стилистичке анализе примарно структуралистичке с акцентом на језику, док су у енглеском ближе књижевној критици. С обзиром на поменуте разлике у приступима, даље у раду осврнућемо се на графостилистички аспект, на то да ли је и како обрађен у стилистичкој литератури на овим језицима.

Графостилеми као елементи анализе у српском и енглеском

Приликом одабира елемената стилистичке анализе Лич и Шорт истичу два критеријума релевантности – књижевни и лингвистички. У објашњењу стилских маркера, аутори наводе Енквистову дефиницију према којој ови истакнути елементи чине оне лингвистичке јединице које се јављају само, најчешће или

најређе у једном контексту. Дакле, на основу лингвистичког модела добија се листа могућих маркера, у које они убрајају: лексичке и граматичке категорије, фигуре, контекст и кохезију. Као што можемо приметити, у овој подели нема места за графолошки аспект. Ипак, у књизи можемо наћи разлог – аутори сматрају да је графолошка варијација површни део стила који се бави правописом, интерпункцијом и типографијом, односно оним поступцима који су типично одређени синтаксом. Посебно значење се јавља искључиво када писци графолошки одабир прикажу неконвенционално и самим тим учине га маркираним (Лич и Шорт 2007: 105).

У речнику стилистике можемо наћи да графолошки аспект подразумева проучавање графема и осталих својстава везаних за писани медијум, као што су интерпункција, подела на пасусе, размаци. У различитим стилевима ова својства имају специфичну употребу, у зависности од тога да ли се ради о новинама, рекламама, поезији или прози. Различити текстови имаће различите графолошке стилове, густину и тежину интерпункције. По мишљењу ауторке, разноврсним аспектима писаног медијума понекад се експериментисало у књижевности (Вејлз 2001: 182).

Кристал у својој „Енциклопедији језика“ детаљније описује разлике између усменог и писаног језика. Мишљења је да се ове разлике јасно приказују у покушајима да се звук усменог представи графичким својствима писаног језика. Најсложенији и најдовитљивији начини да се то учини могу се наћи у писаној књижевности, где се аутори непрестано боре да звук прикажу писмом. Писане конвенције које се ту користе слабо су проучаване, поготову у упоређивању различитих језика, јер немају сви језици исте конвенције у представљању говора. Систематичнија анализа начина на који писани језик преноси ефекте звука тек је у зачетку. Кристал наводи неколико начина: вербални опис, интерпункцију, правопис, употребу варзала, тип и величину слова, размак, понављање слова и употребу курзива (Кристал 2007: 182–183).

И у српској литератури графолошки аспект успутна је ставка. Према речима Вуковића, под утицајем фонетског принципа усмени израз традиционално је третиран као суштински, док је писани само пратећи феномен у служби усменог. Овај аутор, међутим, говори о графостилемима, графичким ономатопејама и интерпункцији јер иако писмо представља физичку основу уметничког дела, његова модификујућа улога не може се занемарити (Вуковић 2000: 85–90). Ковачевић сматра да су графостилеми у сенци свих других стилема који укључују и план језика као система и оба плана говора, зато што се графостилеми односе само на писану, секундарну реализацију говора (Ковачевић 2012: 62).

Са графолошког аспекта, српском и енглеском заједничко је, наравно, својство да се у системима поменутих језика графологија изводи из фонологије зато што једна без друге не постоје. Алфabetски систем писања, иако несавршено, представља гласове говора, а интерпункција, бар делимично, копира улоге акцента и интонације усменог дискурса.

Графостилеми у романима

Визуелно онеобичајене јединице, какве налазимо у романима англофоне и српске књижевности, показују мање или веће одступање од ортографске нормe и њихова стилска маркираност понекад битно одређује прозни стил. Нагомилани графемски поступци могу знатно отежати форму. Ефекат који се тиме постиже,

дакле сама стилогеност, лежи у изневереном очекивању. Овакво онеобичавање самог процеса читања „ значи створити уметнички ефекат, натерати читаоца да декодира пишчев поступак.“ (Катнић Бакаршић 1999: 42)

Конвенције писаног језика ограничене су, стабилније и видљивије од конвенција говора, стога су одступања од писане норме када се појаве очигледнија, иако се може сматрати да је то мало вероватно. Слобода писца у домену графологије чини се малом ако се узму у обзир деловање у оквиру било ког стандардног система писања, ограничен скуп интерпункцијских знакова, прилично стриктне типографске могућности, строга правописна правила и само физичко средство – страна. Кристал издваја три врсте графолошког одступања: једно-, дво- и тродимензионално, при чему се последња два односе на поезију (Кристал 2006: 416). Ми ћемо се позабавити првим. Једнодимензионално одступање он сматра једноставним и специфичним зато што укључује само једну димензију варијације: правопис, интерпункцију или типографију. То су, уосталом, универзални поступци, какве можемо наћи у романима и на енглеском и на српском језику. Ми ћемо касније навести један који је особен српском.

Пре него што представимо примере романа, морамо напоменути да су графостилемски поступци жанровски одржени и то не само у смислу поезије, прозе и драме. У поезији су свакако достигли врхунац и ослободили се стега линеарног. С друге стране, вредносни доживљај самих поступака тј. естетско, читаоци другачије поимају у зависности од тога шта пред собом имају – песму, приповетку, причу или драму. Чак и у оквиру саме прозе фреквенција графостилема варира. Наиме, није свеједно да ли се ради о лирском роману, роману тока свести или о (научно) фантастичном роману. Овде приказани примери разноврсни су у смислу жанрова и епоха, јер је циљ приказати разноличност поступака и одредити оне универзалне и специфичне. Графостилемски поступци у романима имају више функција, а најчешће и најзначајније су онеобичавање, говорна карактеризација ликова и стварање комичног ефекта.

3.1. Поступке можемо поделити на структурне, унутар текста и оне вантекстуалне или цивилизацијско/културолошки одређене. У смислу структуре говоримо о организацији текста и међусобном односу његових делова и јединица. Организација текста подразумева поделе на пасусе, размаке и белине, уопште изглед стране – да ли је очекиван за роман или не, јављање несловних симбола – цртежа, нота, итд. Међусобни однос целина текста и јединица које се у њима јављају огледа се кроз интерпункцију и правопис. За интерпункцијска одступања карактеристичне су бројне аномалије, углавном да би се истакли поједини делови и тиме избегло предвидиво. Правописна одступања обухватају намерне грешке у представљању говора јунака различите регионалне или класне припадности и „визуелни дијалекат“ што у енглеском представља изазов, јер однос фонеме и графеме није 1:1 (Палибрк 2012: 562). Вантекстуално односи се на могућу појаву дијграфије, односно наизменичну употребу ћириличног и латиничног писма, што је ретка је појава, специфична у српском језику. Или како је наведено у претходном раду: „Спољашња форма, тј. план израза једног писма, сведочанство је културне историје, незаобилазног цивилизацијског наслеђа које свако писмо у себи носи и као такво представља основно средство комуникације једне цивилизације.“ (Палибрк, у штампи)

У англоамеричкој литератури Стерн, Дикенс и Џојс наводе се као аутори које експресивна моћ писаног симбола посебно интересује и који ту моћ најуспешније приказују. Они су најизразитији представници, али свакако има и дру-

sierra nevada standing at the fire with the little bit of a short shift I had up to heat myself I loved dancing about in it then make a race back into bed Im sure that fellow opposite used to be...“

Сличан поступак можемо наћи и код Фокнера у новели „Медвед“, у којој је живот главног јунака Ајка представљен из његове перспективе, с тим што је у читавој новели Ајк једноставно означен као *он*. Пасуси немају интерпункцију, тако да нема традиционалних реченица већ је сваки пасус једна дуга сложена реченица и тиме су представљена *његова* сећања. Дакле, овде у односу на поједине делове „Уликса“ постоји сегментација текста, те се целине мало лакше перципирају и ток мисли, без обзира на недостатак очекиване интерпункције, није прекидан.

Роман „Ридли Вокер“ аутора Расла Хоубна приказује горенаведени „визуелни дијалекат“ јер је у потпуности написан на енглеском језику којим се никада није говорило нити писало. (Роман је написан 1980. године а радња се одвија у будућности 1997. после нуклеарног рата.) Прва реченица уводи у остатак романа – неконвенционални правопис илуструје колико је Ридлијев свет другачији од савременог енглеског друштва, истичући тотални контраст између цивилизације у време писања романа и „цивилизације“ у Ридлијево доба. Писац овде инсистира на нестандартном правопису јер енглески језик преживљава у виду некаквог дијалекта само кроз усмене легенде.

(4) „ On my naming day when I come 12 I gone front spear and kilt a wyld boar he parbly ben the las wyld pig on the Bundel Downs any how there hadn't ben none for long time brfor him nor I aint looking to see none agen.”

3.3. У модерним српским романима углавном наилазимо на исте поступке. У роману „Нишчи“ Видосава Стевановића (уз напомену да графостилематичност није назначајније обележје овог романа) срећемо се са необичном структуром пасуса који су често дати без стандардне интерпункције и одвојени запетама – у виду низа или листе. Интересантни су, међутим, почеци поглавља са дистинктивним визуелним ефектом:

(5)

AZ
kao Aždaka

*Zašto nam je divljina na početku,
izdajstvo u sredini, nesloga
na kraju, Gospode nad
vojskama?*

Оваква интезификација од самог почетка наводи читаоца да декодира пишчев начин приповедања и открије тајну жанра којем дело припада.

„Роман о Лондону“ може нам бити занимљив због комбинације писама, али мора се имати у виду да Црњански не користи диграфију као неки посебан поступак него уводи друге језике у роман. Фразе на енглеском ретко су написане нетипично, што превасходно има улогу у карактеризацији ликова (дају се њихове мисли, начин на који говори, имитира, карикира или се асимилује у друштво) или доприноси комичном ефекту.

Ипак, са графостилемског аспекта најспецифичнији роман написан на српском језику је „Сила: Пут у Завичај“. Осим графостилемских поступака који се тичу структуре и организације самог текста, интерпункције и правописа (које, као што смо видели, налазимо и у осталим романима), овај роман представља благо графостилематике због вантекстуалне равни представљене диграфијом, односном свесном и пажљиво бираном, често наизменичном употребом ћириличног и латиничног писма чак и у оквиру исте реченице. Али, то није диграфија поменути у претходном пасусу. Ова подразумева и интертекстуалност и читаочево познавање политичких, историјских прилика. Читалац је ангажовани, активни учесник како у роману, тако и изван њега. Или, како смо претходно формулисали: израз је толико засићен да неупућенима може задати много мука и отежати читање, не само услед слојевитости значења или мноштва културолошких одредница већ у смислу форме. Наиме, синхрона диграфија, какву налазимо у савременом српском језику, може се изразити односом националног према интернационалном, где ћирилица представља национално, а латиница интернационално писмо. У време радње самог романа, то није био случај, јер је у СФРЈ тај однос био однос између источне и западне варијанте, а Сарајево (у ком се радња одиграва) град у коме обе варијанте коегзистирају. У роману ћирилицом су исписани ауторски говор, Андрићева незавршена хроника и рукопис једног од јунака; латиницом говор осталих јунака који српски не сматрају матерњим језиком, као и сви турцизми, кроатизми или аутентични сарајевски жаргон (Палибрк, у штампи). Овакав поступак, осим што омогућава антиципацију ликова и бар тиме олакшава читање, има за циљ да графички прикаже атмосферу хаоса пред сам почетак рата и покаже како и колико језик, односно писмо може да допринесе тој атмосфери. Управо ово може се сматрати јединственим графостилемским поступком.

(6) „ – Znao sam ja da ćemo se mi trefit, za bremedet; kadli-tadli! Све је релативно, драги мој Киндер Асафовићу; мали је овај свијет. – Nemojtude pametovat; sve je ilereva'tno! – Што ме, болан, ухапсисте?...“

Закључак

Говорили смо о континенталној и англоамеричкој школи стилистике, њиховој разлици у приступу, пре свега, и како се импликације те разлике могу превазићи у (графо)стилистичким студијама на српском и енглеском. Видели смо да је графолошки аспект недовољно обрађен како у англоамеричкој, тако и српској стилистици. Слажемо се са Кристаловим запажањем да су испитивања графолошког нивоа тек у зачетку. С друге стране, романи чине погодну тле за манипулсање писаним конвенцијама језика, у чему су многи инвентивни аутори приказали умеће и постигли успех. Фреквентност и разноврсност употреба графичких аномалија и других визуелних онеобичавања зависе и од жанра. Универзалне графостилистичке поступке који се тичу структуре текста, правописа и интерпункције налазимо у мноштву романа модерне српске и англофоне књижевности, а тек неке од упечатљивих представника навели смо овде. Издвојили смо један специфични графостилемски поступак – диграфију, што је на овакав начин својствено српском језику. Савремени енглески језик такође има две ортографије, британску и америчку, али тај однос није ни изблиза сличан односу ћирилице и латинице (историјски развоји двају језика и њихов глобални статус

ипак се разликују). Превод романа у коме је диграфија искоришћена на горенаведен начин из књижевног би прерастао у филолошки и самим тим морао да обухвати уводне напомене и додатна објашњења, што би неизоставно довело до губитка експресивне вредности. У раду нисмо улазили у детаљни опис и типологију сваког графостилемског поступка понаособ јер сваки роман као и индивидуални стил аутора генерално, имају јединствене карактеристике и захтевају обимније појединачне анализе.

О уметничкој вредности изабраних романа написане су бројне студије. О стилогености, тј. функционалној вредности стилских средстава (свих осим графолошких) употребљеним у њима, такође. Наша анализа скреће пажњу на важност графолошког аспекта, неопходност његовог изучавања и надамо се, помаже у расветљавању феноменā писаног језика и ауторског умећа баратања њима.

Извори:

бајовић 2010: Б. Брђанин Бајовић, *Сила: Пути у Завичај*, Београд: ИП Филип Вишњић.

Стевановић 2011: В. Стевановић, *Нишчи*, Београд: ДЕРЕТА.

Стерн 1996: L. Sterne, *Tristram Shandy*, Chatham: WORDSWORTH CLASSICS.

Фокнер 2011: W. Faulkner, *Three Famous Short Novels*, New York: VINTAGE INTERNATIONAL.

Хоубн 2002: R. Hoban, *Riddley Walker*, London: BLOOMSBURY.

Џојс 1980: J. Joyce, *Ulysses*, Bucks: Penguin Books.

Црњански 1981: М. Црњански, *Роман о Лондону*, Београд: НОЛИТ.

Литература:

Вуковић 2000: Н. Вуковић, *Пушеви стилистичке идеје*, Никшић: Јасен.

Бужињска, Марковски 2009: А. Бужињска и М. П. Марковски, *Књижевне теорије 20. века*, Београд: Службени гласник.

Вејлз 2001: K. Wales, *A Dictionary of Stylistics*, Harlow: Pearson Education Ltd.

Кристал 2006: D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*, Cambridge: CUP.

Кристал 2007: D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge: CUP.

Ковачевић 2012: М. Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног текста*, Београд: СКЗ.

Катнић Бакаршић 1999: М. Katnić Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Budapest: Open Society Institute.

Лич, Шорт 2007: G. Leech & M. Short, *Style in Fiction*, London: Pearson Education Ltd.

Лоџ 2002: D. Lodge, *Language of Fiction*, London and New York: Routledge.

Лоџ 2011а: D. Lodge, *The Art of Fiction*, London: Vintage.

2011б: D. Lodge, *The Practice of Writing*, London: Vintage.

Палибрк 2012: И. Палибрк, Графостилистички аспект СМС порука, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, Структурне карактеристике српског језика, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 557–565.

Џефриз, Мекинтајер 2010: L. Jeffries & D. McIntyre, *Stylistics*, Cambridge: CUP.

GRAPHOSTYLEMES IN SERBIAN AND ENGLISH

Summary

The paper addresses the graphological issues of style analyzing the excerpts of the chosen Serbian and Anglo-American novels. Firstly, we focus on the different approaches of both Continental and Anglo-American schools of stylistics in order to discern the possible causes of the graphological level analyses depreciation in both schools. On the other hand, the prose as well as other genres and novels, in particular, seem to be a suitable ground for exploring and manipulating the graphic principles. The frequency and variation of graphic anomalies and visual deviations depend on several factors described in this paper. The analysis presented seeks to determine not only the universal but the specific graphic modifications as well. In terms of universal techniques, we may put forward those concerning the inner textual structure: discourse organization, presentation and segmentation, punctuation, spelling, typography. Specific techniques involve the outer, the contextual and the one found in our examples includes digraphia, as illustrated in a Serbian novel presented. The written conventions authors use have been given little prominence in stylistics. However, the field is beginning to be explored and our paper, hopefully, provides new insights into graphostylistics.

Key words: Continental and Anglo-American schools of stylistics, graphostylistics, graphostylemes, graphological conventions in novels

Ivana B. Palibrk

Марко М. Јанићијевић¹
Државни универзитет у Новом Пазару
Депаршман за филолошке науке

О МОДАЛНОСТИ У ЗАКОНСКИМ АКТИМА НА СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Ради утврђивања улоге модалности у законским актима из савремене историје, писаним на српском и енглеском језику, у овом раду из прагматичке перспективе, квалитативно и квантитативно, на корпусу анализирамо различите видове реализације модалности, укључујући модалне глаголе, прилоге, придеве и именице, глаголске категорије начина и времена, као и функционалне типове реченица. На граматичко-прагматичком плану, утврђује се граматичка метафора у више тих видова, којом је деонтичка модалност представљена као епистемичка. На лексичко-прагматичком плану, квантитативном анализом установљава се учесталост лексичких маркера модалности и објашњавају неке од њихових најчешћих употреба.

Кључне речи: модалност, деонтичка, епистемичка, маркери модалности, квантитативна анализа, граматичка метафора, појмовна метафора, устав

Увод

Модалност је битна категорија у правном посредовању између друштвене политике и друштвене праксе. У овом раду циљ нам је осветљавање њене улоге у законским актима из савремене историје. Ради тога, из прагматичке перспективе квалитативно и квантитативно анализирамо различите видове реализације модалности, укључујући модалне глаголе, прилоге, придеве и именице, глаголске категорије начина и времена, као и функционалне типове реченица и сл. (в. Портнер 2009).

Појам модалности смо, стога, широко поставили као језички феномен којим граматика омогућава да се нешто каже о ситуацијама, или на основу ситуација, које не морају бити реалне (Портнер 2009).² Традиционално се издвајају две значајне категорије модалности: епистемичка, која се односи на став адресанта према истинитости исказа и деонтичка, која се тиче става адресанта шта је исправно или погрешно. У оквиру обе категорије разликују се вредности, односно степени, модалности, према Халидеју (1985: 337): висок, средњи и низак. Степен модалности у случају епистемичке модалности представља степен вероватноће истинитости пропозиције, а у случају деонтичке модалности степен нужности остварења пропозиције са становишта адресанта.

Та два вида модалности Ферклаф (2003: 106–107) повезује са два типа комуникативне размене: епистемичку модалност са разменом знања, а деонтичку са разменом делатности, која је често усмерена на нејезичку радњу. И један и други тип размене може иницирати било који комуникатор. Као примарне

1 trupko@sezampro.rs

2 Овде се не задржавамо на различитим концепцијама модалности, о којима в., нпр., Портнер 2009, Звекић Душановић 2011.

функције говора, Ферклаф за размену знања везује питање и изјаву, а за размену делатности „захтев“ и „понуду“, схваћене у широком смислу,³ тако да би захтев укључивао, рецимо, говорне чинове наредбе, молбе, а понуда нпр. обећања, претње, извињења, захваљивања (Ферклаф 2003: 108). Притом, примећујемо да се питање и изјава, карактеристични за размену знања, такође могу свести на тако конципиране функције захтева и понуде.

Иако наизглед монолози, законски акти се такође могу посматрати у склопу комуникативне размене између властодржаца и поданика, с обзиром на њихову интеракцију од момента предлагања и процеса доношења закона, до повратног деловања, реакције и утицаја поданика, на законодавство и његов дискурс, чији је законски текст резултат.

Анализу смо засновали на хетерогеном корпусу највиших законских аката писаним на српском и енглеском језику, наиме на поређењу уставâ Југославија 1946–1992, Србије од 1990. и 2006. г. и Европске конвенције о људским правима (српска верзија), те њиховом контрастирању са Уставом САД (1787) и верзијама на енглеском Уговора о Уставу за Европу (2004) и Европске конвенције о људским правима (1950).

Анализа

Грамаџичко-прагмаџички план. У сусрету са анализираним корпусом, можда прво што се примећује јесте индикативни (декларативни) грамаџички начин, који је типичан за изјаве, односно за асертиве (в. примере). Упркос томе, законе не можемо сврстати у асертиве, јер, дакако, њихова функција није да просто информишу или тврде, или нешто слично, попут предвиђања друштвеног живота, при чему би истинитост изреченог била у првом плану. Уз признавање комисивне функције у онима уговорног типа (в. пример 1⁴), законе најпре можемо окарактерисати као посебну врсту директива,⁵ где се грађани као реципијенти наводе на исказане пропозиције (уп. Серлово виђење да је „закон директиван по намери“ [Серл 1979: 28]).

(1) The High Contracting Parties shall secure to everyone within their jurisdiction the rights and freedoms defined in Section I of this Convention. (Конвенција: чл. 1)

С тим у виду, пре би се могао очекивати императивни (заповедни) начин, који је типичнији за захтеве (архетипичан према Ферклафу [2003: 117]), а посебно за „наредбе под претњом“,⁶ како, рецимо, правни позитивиста Остин карактерише законе (в. Харт 1994: 41). Заправо, с обзиром на Ферклафово најопштије разликовање у (језичком) деловању, захтева и понуде, примарна компонента закона – прескриптивна, има обележја захтева (и то у виду уредбе), иницираног од стране његовог агентивног актера – власти, а друга компонента – репресивна – обележја „понуде“, и то (у виду) претње, превентивне делатности законодавца инициране од стране реципијената – поданика. Стога, доминантан тип размене

3 У смислу „тражења“ и „пружања“ делатности, како интерпретирамо.

4 У примерима су модализовани предикати или њима одговарајући елементи процеса подвучени, док су маркери модалности дати курсивом.

5 За њу нам се најприкладнијим чини термин „норматив“.

6 Примећујемо да би законима пре одговарала функција „претеће уредбе“, као и то да би сама „наредба“, својом илокуционом снагом, требало да имплицира „претњу“, односно реакцију према адресату као ефекат њеног непридржавања.

у анализираном корпусу јесте, дакако, размена делатности, иако је у анализираном корпусу доследно представљена индикативним (декларативним) граматичким начином у форми размене информација.

Тако је, дакле, употребљена својеврсна „граматичка метафора“⁷, којом је сложена нормативна интеракција у ствари репрезентована као пука размена знања. Стратешки разлози употребе метафоре могу се наћи у тежњи законодавца да пропозиционални садржај норми оствари, односно учини истинитим, фактичним. Пратећи је ефекат промоције порука на учтивiji начин, наиме скривањем статусне неједнакости комуникатора, и то тако што су обележја обавештајног, статусом учесника немаркираног, граматичког облика пресликана на домен статусно маркираног законодавног текста. Тако, мистификација релација моћи у спреси је са „естетизацијом јавног живота“ (термин из Чоулиараки и Ферклаф 1999).

Према Пантеру и Торнбурговој (2009: 16), „граматичке метонимије/метафоре су појмовне метонимије/метафоре које мотивишу дистрибуциона својства функцијских речи, граматичких морфема и класа речи (именица, глагола, придева, итд.)“. На основу тога би поменута граматичка метафора била заснована на аналогној појмовној метафори ИМПЕРАТИВ ЈЕ ИНДИКАТИВ.

С њом у вези, текстови анализираних домаћих устава употребљавају махом модални презент. Презент доприноси представи потенцијалног као актуелног, жеља и очекивања законодавца као стварности. Дакле, оно што тек (условно речено) „треба“ да буде (прескрипција) представљено је као да већ јесте (дескрипција).⁸ Употребљени модални презент има форму квалификативног презента, за који је карактеристична „сталност присуства онога што се презентом означава“ (Стевановић 1986: 592–3). А циљ законодавца управо је и дуготрајност норми. Тако долазимо до конкретније метафоре за корпус на српском језику: ИМПЕРАТИВ ЈЕ КВАЛИФИКАТИВНИ ПРЕЗЕНТ.

(2) Главни град Републике Србије [Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и сл.] је Београд. (Устав ФНРЈ; Устав СФРЈ 1963; Устав СФРЈ 1974; Устав СРЈ; Устав РС 1990; Устав РС 2006)

(3) Стан је неповредив. (Устав ФНРЈ; чл. 29; СФРЈ 1963: 52; СФРЈ 1974: чл. 184; СРЈ; чл. 31; РС 1990: чл. 21; РС 2006: чл. 40)

(4) Република Србија уређује и обезбеђује: сувереност, независност и територијалну целокупност Републике Србије и њен међународни положај и односе с другим државама и међународним организацијама ... (Устав РС 1990: чл. 72; Устав РС 2006: 97)

(5) Суд суди у већу ... (Устав СФРЈ 1963: чл. 140; Устав СФРЈ 1974: чл. 228; Устав РС 1990: чл. 98; Устав РС 2006: 142)

У корпусу на енглеском језику користи се модални футур са формалним *shall* у 3. л. (примери 1 и 6), а квалификативни презент у пружању људских права (пример 7). Како сматра Портнер (2009: 233), нејасно је да ли је неепистемичко *shall* маркер темпоралности или модалности. У овом раду га посматрамо као маркер футура с обзиром на то да он одговара презенту у југословенској/српској

7 Термин који је увео М. А. К. Halliday (1985: 321), проширујући традиционални појам метафоре на граматiku.

8 ⁷ Уп. Хјумову дистинкцију „јесте-треба“ („is-ought“), те Серлов приговор на „Хјумов закон“ (Searle 1964).

уставноправној традицији. У верзији Конвенције о људским правима на српском језику модалном футуру махом одговара модални презент (пример 8), што, заправо, представља превођење у ту традицију.

(6) The executive Power shall be vested in a President of the United States of America. (Устав САД: чл. 2)

(7) Everyone has the right to liberty and security of person. (Конвенција: чл. 5; Устав ЕУ: чл. II-66)

(8) Високе стране уговорнице јемче свакоме у својој надлежности права и слободе одређене у Делу И ове Конвенције. (Конвенција срп.: чл. 1)

Услед њихове узрочно-последичне повезаности са наведеним граматичким метафорама, могу се формулисати својеврсне „прагматичке метафоре“ (термин који користи Ферклаф [2003]) као аналогне појмовне метафоре на којима се оне заснивају, или речју, ДИРЕКТИВ (НОРМАТИВ) ЈЕ АСЕРТИВ, НОРМА ЈЕ ТВРДЊА, те ПРЕСКРИПЦИЈА ЈЕ ДЕСКРИПЦИЈА. А свим наведеним метафорама могли бисмо надредити метафору апстрактнијег нивоа, и то метафору модалности, будући да су њихови изворни и циљни домени видови испољавања модалности. У питању је метафора ДЕОНТИЧКА МОДАЛНОСТ ЈЕ ЕПИСТЕМИЧКА МОДАЛНОСТ.

2.2. *Лексичко-прагматички план.* Деонтичка модалност може се метафорички асоцирати са епистемичком модалношћу и услед полисемичности „исправног“ и „погрешног“, али као изворни појмовни домен (в. Чилтон 2004), што илуструју и двосмислени примери 9 и 10.

(9) Лице за које постоји основана сумња да је учинило кривично дело може бити притворено ... (Устав СФРЈ 1974: чл. 178; Устав РС 1990: чл. 16; Устав РС 2006: чл. 30)

(10) Their [members of the Court of Auditors] independence must be beyond doubt. (Устав ЕУ: чл. III-385)

У анализираном корпусу обилато се користе лексички маркери (деонтичке) модалности. Како показују табеле 1 и 2, најзаступљенији је низак степен модализације, тј. слаба модалност (допуштање/могућност), потом висок ниво, тј. јака модалност (нужност), док је средњи степен модализације, тј. умерена модалност (потреба), најређи, значајније заступљен само у социјалистичким уставима. У том погледу најчешће модализован, сразмерно дужини (израженој бројем речи) убедљиво је Устав Србије из 1990. г., док је најређе модализован, и у том смислу најкатегоричнији, Устав САД. Уочљиво је да је корпус аката на српском језику значајно фреквентније лексички модализован него корпус на енглеском.

Најчешћи модал је глагол *моћи*, који, као и синонимни му у означавању деонтичке модалности глагол *смећи* и *имати право*, у свом потврдном облику обележава низак степен (слабу модалност), а у одричном висок степен модализације (јаку модалност), за разлику од глагола *морати* код кога је обрнут случај. Употребом модала *моћи* постигнут је виши степен учтивости у односу на пермисив *смећи*, али и двосмисленост, као у примеру 9. У корпусу на енглеском језику, најучесталији је модал ниског степена *may*.

Табела 1. Учестали маркери модализације у анализираном корпусу српског језика.

УСТАВИ МОДАЛИ	ФНРЈ (1946)	СФРЈ 1963.	СФРЈ 1974.	СРЈ (1992)	РС 1990.	РС 2006.
СЛАБИ МОДАЛИ	102	515	785	203	225	380
глагол ,моћи ^с (потврдан облик)	21	177	225	58	64	93
глагол ,смети ^с (потврдан облик)	0	0	0	2	2	0
глагол ,морати ^с (одричан облик)	0	0	0	0	0	0
именица ,могућност ^с	1	8	23	4	4	7
именица ,право ^с	65	255	421	91	108	226
именица ,слобода ^с	9	51	61	44	39	34
придев ,слободан ^с	4	18	42	2	4	12
прилог ,слободно ^с	2	6	13	2	4	8
УМЕРЕНИ МОДАЛИ	5	41	101	2	7	7
именица ,потреба ^с	1	26	85	1	5	4
придев ,потребан ^с	3	12	15	1	2	3
глагол ,требати ^с	1	3	1	0	0	0
ЈАКИ МОДАЛИ	40	220	394	79	99	149
глагол ,моћи ^с (одричан облик)	13	47	83	31	28	56
глагол ,смети ^с (одричан облик)	1	5	6	2	2	5
глагол ,морати ^с (потврдан облик)	4	18	16	10	9	12
именица ,дужност ^с	10	78	124	13	32	14
придев ,дужан ^с	4	24	35	10	11	29
именица ,обавеза ^с	5	29	94	5	7	15
придев ,обавезан ^с	3	9	17	3	5	4
прилог ,обавезно ^с	0	3	1	0	0	0
придев ,неопходан ^с / ,нужан ^с	0	7	17	5	5	14
УКУПНО МОДАЛА	147	776	1280	284	331	536
укупан број речи	6 349	21 793	40 674	7 520	7 524	14 819
релативна модализација	2,32%	3,56%	3,15%	3,78%	4,4%	3,62%

Табела 2. Учестали маркери модализације у анализираном корпусу енглеског језика.

ЗАКОНИ МОДАЛИ	Устав САД	Устав ЕУ	Конвенција
СЛАБИ МОДАЛИ	68	641	207
глагол ,can ^с (потврдан облик индикатива)	0	3	1
глагол ,may ^с (потврдан облик)	44	339	59
глагол ,can ^с (потенцијал [,could ^с])	0	3	2
придев ,possible ^с	0	13	1
придев ,free ^с	4	25	6
именица ,right ^с	19	186	92
именица ,freedom ^с	1	72	46
УМЕРЕНИ МОДАЛИ	2	50	1

глагол ,should ^с	0	15	0
глагол/именица ,need ^с	0	35	1
придев ,needful ^с	2	0	0
ЈАКИ МОДАЛИ	16	265	27
глагол ,must ^с (потврдан облик)	0	36	1
глагол ,must ^с (одричан облик)	0	4	0
глагол ,can ^с (одричан облик индикатива)	1	6	1
глагол ,may ^с (одричан облик)	0	5	4
глаголски придев ,obliged ^с	1	5	0
глаголски придев ,required ^с	3	36	5
придев ,necessary ^с	9	133	13
именица ,obligation ^с	2	40	3
УКУПНО МОДАЛА	86	956	235
укупан број речи	7 629	66 432	10 550
релативна модализација	1,13%	1,44%	2,23%

Табеле 3 и 4 упоредно приказују најчешће модализоване процесе⁹ маркера ма модалности из табела 1 и 2, с тим што су у анализу укључени и номинализовани и адвербизирани/адјективизирани процеси. Вредности учесталости модалитета су разврстане према поларности (потврдна/одрична) и према степену модалности (низак/висок, с обзиром на мању заступљеност средњег нивоа). С посебним обзиром на реткост квантитативних анализа које укључују наведене параметре, дајемо неке примере модализације модалним именицама (примери 11 и 12), модалним придевима (13 и 14), и модалним прилозима (15 и 16), при чему примери 11, 13 и 15 илуструју низак степен, а 12, 14 и 16 висок степен модалности.

(11) *Права* запослених и њихових породица на социјално обезбеђење и осигурање уређују се законом. (Устав РС 2006: 69)

(12) Законом се може утврдити *обавеза удруживања* средстава у те сврхе и за запошљавање уопште

(13) Јамчи се *слободан избор* занимања и запослења. (Устав СРЈ: чл. 54)

(14) The Commission ... *shall*, where *necessary*, *adopt* appropriate European regulations or decisions. (Устав ЕУ: чл. III-166)

(15) Свако *слободно бира* своје занимање и запослење. (Устав СФРЈ 1963: чл. 36; СФРЈ 1974 чл. 160)

(16) Радници *се обавезно осигуравају* ... (Устав СФРЈ 1963: чл. 38)

Табела 3. Модализација процеса у анализираном корпусу српског језика: Ј46 – Устав ФНРЈ, Ј63 – Устав СФРЈ из 1963, Ј74 – Устав СФРЈ из 1974, Ј92 – Устав СРЈ, С90 – Устав Србије из 1990, С06 – Устав Србије из 2006.

⁹ Термин „процес“ (који обухвата радње, стања, збивања) користимо на начин као у системско-функционалној лингвистици (в. Халидеј 1985).

модалност текст	низак степен												висок степен											
	J46	J63	J74	J92	C90	C06	J46	J63	J74	J92	C90	C06	J46	J63	J74	J92	C90	C06						
поларност	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-		
бирати	4	/	19	/	13	/	3	/	2	/	5	/	/	/	/	4	/	7	/	1	/	1	/	2
вршити	2	/	6	/	4	/	2	/	2	/	3	/	/	1	4	1	2	9	/	/	1	1	/	4
донети	/	/	1	/	2	/	/	/	/	/	/	/	/	/	2	3	2	1	/	/	/	1	1	/
доносити	1	/	6	/	8	/	/	/	/	/	/	/	/	/	2	/	1	3	/	/	/	/	/	/
изабрати	3	/	2	/	1	/	2	/	2	/	6	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/
имати	3	/	7	/	6	/	1	/	/	/	2	/	/	/	1	2	1	2	1	1	1	1	/	1
обављати	/	/	/	/	2	/	1	/	3	/	/	/	/	/	/	2	2	1	6	/	3	/	2	
обезбедити	/	/	1	/	3	/	1	/	2	/	2	/	/	/	1	1	1	2	/	/	/	/	/	
обезбеђивати	/	/	5	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	7	/	4	1	/	/	/	/	/	
ограничити	1	/	3	/	9	/	6	/	7	/	11	/	/	1	/	2	1	1	1	1	1	/	4	1
одлучити	1	/	5	/	6	/	4	/	5	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	/	/	/
одредити	1	/	13	/	11	/	/	/	3	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
осигурати	/	/	/	/	1	/	/	/	3	/	1	/	/	/	/	2	1	1	/	/	/	/	/	/
оснивати	5	/	4	/	9	/	2	/	1	/	6	/	/	/	1	/	1	1	/	/	/	/	/	1
остваривати	/	/	/	/	6	/	/	/	/	/	2	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/	/	/
поверити	/	/	2	/	7	/	/	/	4	/	7	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
поднети	2	/	3	/	8	/	5	/	3	/	5	/	/	/	/	/	/	1	/	1	/	1	/	1
покренути	/	/	4	/	8	/	/	/	/	/	6	/	/	1	/	/	3	/	/	/	/	/	/	6
предвидети	/	/	13	/	4	/	/	/	/	/	2	/	/	/	/	/	/	/	/	1	/	/	/	/
предлагати	/	/	6	/	12	/	/	/	1	/	3	/	/	/	/	/	/	/	/	/	1	/	/	/
предложити	2	/	4	/	1	/	/	2	/	1	/	/	/	/	/	1	/	/	/	/	/	/	/	2
примењивати	/	/	1	/	2	/	1	/	1	/	/	/	/	/	/	/	3	/	/	/	/	/	/	/
притворити	/	/	2	/	2	/	/	/	1	/	2	/	/	/	1	3	1	3	1	2	1	4	/	1
прописати	/	/	5	/	16	/	3	/	5	/	6	/	/	/	2	/	3	/	1	/	1	/	1	/
развијати	/	/	1	/	7	/	/	/	1	/	3	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
разрешити	2	/	3	/	2	/	3	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	2	/	/
састати се	1	/	2	/	2	/	3	/	2	/	6	/	/	/	1	/	4	/	/	1	/	/	1	/
удруживати	/	/	6	/	15	/	1	/	/	/	3	/	/	/	4	1	1	/	/	/	/	/	/	/
утврдити	/	/	2	/	18	/	/	/	2	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/

Табела 4. Модализација процеса у анализираном корпусу енглеског језика.

модалност текст	низак степен						висок степен					
	Устав САД		Устав ЕУ		Конвенција		Устав САД		Устав ЕУ		Конвенција	
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
adopt	/	/	55	/	/	/	/	/	2	/	/	/
choose/chuse	3	/	1	/	1	/	/	/	/	/	/	/
decide	/	/	9	/	3	/	/	/	/	/	/	/
(re)elect	/	/	3	/	3	/	/	/	/	/	/	/
establish	1	/	15	/	/	/	/	/	1	/	/	/
include	1	/	6	/	/	/	/	/	11	/	/	/
move	/	/	13	/	1	/	/	/	/	/	/	/
provide (for)	5	/	3	/	/	/	/	/	1	/	/	/
request	/	/	11	/	1	/	/	/	/	/	/	/
respect	/	/	2	/	2	/	/	/	2	/	1	/
specify	/	/	2	/	4	/	/	/	/	/	/	/
take (an action)	/	/	17	/	2	/	/	/	/	/	/	/
vote	5	/	10	/	/	/	1	/	/	/	/	/

Осврнимо се на употребу модалности код неких од квантитативно највише модализованих процеса.

Процес *ограничити* најчешће је модализован у рефлексивнопасивним конструкцијама са људским правима као субјективизираним пацијентом, као у при-

меру 17. У таквим случајевима, низак степен, маркиран глаголом *моћи*, коинцидира са високим степеном модализације тог процеса, маркираним придевом *неоиходан*, што узрокује контрадикцију типа: „ако мора, може (а и не мора!)“¹⁰. У Конвенцији и Уставу ЕУ ограничења људских права слично су реализована њима синонимним модалима *may* и *necessary*, или се уместо *may*, пак, користи *shall*, постижући категоричност одредбе.

(17) Слобода изражавања *може се* законом *ограничити*, ако је то *неоиходно* ради заштите права и угледа других, чувања ауторитета и непристрасности суда и заштите јавног здравља, морала демократског друштва и националне безбедности Републике Србије. (Устав РС 2006: чл. 46)

Процеси *огредити*, *предвидети*, *прописати*, *ушврдити* најчешће су модализовани такође у рефлексивнопасивним конструкцијама са *законом* као топикализованим средством (уп. пример 17), а начинима и околностима примене норме као субјективизираним пацијенсом, чиме се оставља могућност њене конкретизације, као у примеру 12. Слична је улога модализације процеса *adopt* у Уставу ЕУ, са различитим правним актима као пацијенсом, с тим што је он обично са исказаним агенсом (уп. пример 14), затим процеса *provide (for)*, у Уставу САД са *Конгресом* као агенсом, а у Уставу ЕУ деагентизованог са неким прописом или његовим предметом као субјективизираним средством, и др.

Процеси *бирати* и *избирати*, изражавајући основно демократско начело – а анализирани акти се представљају демократским (са формалним изузетком Устава САД) – модализовани су на различите начине, први најчешће у пасивном, а други обично у номинализованом облику: осим придевом *слободан* (пример 13) и одговарајућим прилогом (пример 15), и именицом *право* (*право избора / да буде биран / да бира*), те глаголом *моћи* (*[не] може бити биран*). Запажа се виша учесталост модализације тих процеса у уставима СФРЈ, која корелира са инхерентно више могућности за учешће радника и грађана уопште, као агенса и пацијенса процеса, у друштвено релевантним асоцијацијама у систему социјалистичког самоуправљања како га поменути акти конструишу (уп. и процес *угруживања*). Одговарајући процеси *choose/chuse*¹⁰, *(re)elect* и *vote* модализовани су именицама *right* и *freedom* и глаголом *may*, први најчешће у активном, други у пасивном или номинализованом, а трећи у инфинитивном облику (са *to*).

Закључак

Улогу модалности у највишим законским актима посматрали смо из прагматичке перспективе на граматичком и лексичком плану. На граматичко-прагматичком плану, утврђују се граматичке/прагматичке метафоре у више видова испољавања модалности, и доводе се у везу са одговарајућим појмовним метафорама којима су мотивисане. Метафора ДЕОНТИЧКА МОДАЛНОСТ ЈЕ ЕПИСТЕМИЧКА МОДАЛНОСТ може се установити као метафора општијег нивоа која би укључивала појмовне метафоре које мотивишу употребу индикативног граматичког начина, односно формално обавештајних реченица, у домаћем корпусу углавном модалног презента у форми квалификативног, коме у корпусу на енглеском махом одговара модални футур, и сл. Разлог употребе те метафоре,

¹⁰ *Chuse* је облик из основног текста Устава САД, док се облик *choose* користи од дванаестог амандмана (1804).

која указује на транскултурну законодавну традицију, налазимо у интересу законодавца да (политичке) норме преслика на (практичне) чињенице, те да учтивije промовише поруке прикривањем статусне неједнакости између комуникатора.

На доминантно лексичко-прагматичком плану, квантитативном анализом установљава се учесталост лексичких маркера модалности и објашњавају неке од њихових најчешћих употреба. Изузимајући контроверзни маркер *shall*, од лексичких маркера (деонтичке) модалности најучесталији су они ниског степена обавезивања – допуштања (глагол *моћи/мау* у потврдном облику, именице *право/right* и *слобода/freedom*), који су готово увек у потврдном облику, затим високог – нужности (нпр., глагол *моћи* у одричном облику, именица *дужности*, придев *necessary*), док су они средњег степена – потребе – најређи. У том погледу, корпус аката на српском језику значајно је фреквентније модализиован него корпус на енглеском. Варијације у употреби лексичке модалности испољавају се, пре свега, међукултурно, односно међујезички, а дијахронијски нарочито између устава СФРЈ и осталих, услед посвећења нешто другачијим облицима друштвеног живота.

Литература

- Звекић Душановић 2011: D. Zvekić Dušanović, *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Пантер и Торнбург 2009: K.-U. Panther & L. Thornburg, Introduction: On figuration in grammar, in: K.-U. Panther, L. Thornburg & B. Barcelona (Eds.), *Metonymy and metaphor in grammar*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1–44.
- Портнер 2009: P. Portner, *Modality*, Oxford: Oxford University Press.
- Серл 1964: J. R. Searle, How to Derive 'Ought' From 'Is', *Philosophical Review*, 73, 43–58.
- Серл 1979: J. R. Searle, *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Стевановић 1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) 2: Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Ферклаф 2003: N. Fairclough, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, New York: Routledge.
- Халидеј 1985: M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, London: Arnold.
- Харт 1994: Н. Hart, *Pojam prava*, Podgorica/Cetinje: CID/Izdavački centar.
- Чилтон 2004: P. Chilton, *Analysing Political Discourse: Theory and practice*, London: Routledge.
- Чоулиараки и Ферклаф 1999: L. Chouliarakis & N. Fairclough, *Discourse in Late Modernity*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Извори

- Конвенција: *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. <<http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm>>. 20.3.2013.
- Конвенција срп.: *Конвенција за заштитију људских права и основних слобода*. <<http://www.zastupnik.mpravde.gov.rs/images/SerbianSerbe01.pdf>>. 20.3.2013.
- Устав ЕУ – Treaty establishing a Constitution for Europe, *Official Journal of the European Union*, C series, No 310 (16 December 2004).

Устав РС 1990: Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, 1.
Устав РС 2006: Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, 98.
Устав СФРЈ 1963: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, *Службени листи Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, XIX/14.
Устав СФРЈ 1974: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, *Службени листи Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, XXX/9.

ON MODALITY IN THE LAWS WRITTEN IN SERBIAN AND ENGLISH

Summary

Modality is a major category of legal mediation between social politics and social practice. With a view to determining its role in the laws belonging to contemporary history and written in Serbian and English, in this paper, from a pragmatic perspective, we qualitatively and quantitatively analyse various aspects of modality realisation, including modal verbs, adverbs, adjectives and nouns, the verbal categories of mood and tense, as well as sentence types and the similar. The analysis is corpus-based on the comparison of the constitutions of Yugoslavia 1946-1992, Serbia 1990-2006, the Serbian and the English version of the European Convention on Human Rights, the Constitution of the USA and the Treaty Establishing a Constitution for Europe.

On the grammatical-pragmatic plane, grammatical/pragmatic metaphors are established in various aspects of modality manifestation and associated with the corresponding conceptual metaphors which motivate them. The reason for the encompassing DEONTIC MODALITY IS EPISTEMIC MODALITY metaphor is found in the legislator's interest to map (political) norms onto (practical) facts and to promote the messages more politely by concealing the status inequality between the communicators.

On the chiefly lexical-pragmatic plane, by quantitative analysis it is established that the low-degree modality is the most used one, predominantly marked by the verb "moći"/"may", or the nouns "right" and "freedom". Variations in lexical modality use are manifested, first of all, cross-linguistically and crossculturally, while in diachrony particularly between the constitutions of SFRY and the others, due to commitment to somewhat different forms of social life.

Key words: modality, deontic, epistemic, markers of modality, quantitative analysis, grammatical metaphor, conceptual metaphor, constitution

Marko M. Janićijević

Гордана Д. Димковић Телебаковић¹
 Универзитет у Београду
 Саобраћајни факултет²

О НЕКИМ АСПЕКТУАЛНИМ ПРИЛОЗИМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

При разматрању аспектуалних прилога ослонац је тражен у савременој лингвистичкој теорији. Различите поткласе аспектуалних прилога су илустроване примерима из српског и енглеског језика. Узети су у обзир прилози *брзо/quickly*, *полако/slowly*, *изненада/suddenly*, *неуморно/tirelessly*, *редовно/regularly*, *ујраво*, *баи sag(a)/just*, *увек/always*, *баи недавно/just recently*, *попуно/completely*, *често/frequently*, *often*, *ретко/rarely*, *seldom*. Посматрани су неки случајеви неприхватљивих реченица. Показано је да се већина анализираних аспектуалних прилога може наћи у скоро свим позицијама у синтаксичкој структури.

Кључне речи: аспектуални прилози, глаголски вид, синтаксичка структура, српски језик, енглески језик

1. Увод

Питања о аспектуалним прилозима изазивају све веће интересовање лингвиста. Да би се разумело шта појам аспектуални прилог обухвата, потребно га је дефинисати. Прихватићемо следеће функционално одређење: аспектуални прилози су прилози који су у сагласности или у интеракцији са тзв. 'спољашњим аспектом' (енгл. 'outer aspect' – в. Haumann 2007: 231, 319). 'Спољашњи аспект', тј. Далов (Dahl 1985) 'граматички аспект' (енгл. 'grammatical aspect'), односи се на „различите начине посматрања унутрашњих временских саставних елемената ситуације“ (уп. Comrie 1976: 3), што значи да се догађај посматра као целина (свршени вид) или као унутрашња структура (несвршени/трајни вид) – в. Алексиаду (Alexiadou 1997: 86ff.) и Чинкве (Cinque 1999: 83ff.).

У литератури се аспектуални прилози класификују на различите начине (в. нпр. Cinque 1999; Ernst 2002). Ћ. Чинкве (Cinque 1999: 106) утврђује редослед јављања појединих поткласа/ функционалних пројекција у реченици, а Хауманова (Haumann 2007: 52) наводи шест случајева у којима се овај редослед нарушава.

Чинкве тврди да свака пројекција има 'специфичну семантичку интерпретацију' (в. Cinque 1999: 132). Међутим, постоје примери који показују да се поједини прилози у различитим реченичним позицијама могу увек тумачити као аспектуални прилози. Прилог *frequently/често*, рецимо, то потврђује: *Frequently he (frequently) has (frequently) been (frequently) calling her (frequently) / 'Често ју је звао', 'Он је њу често звао', 'Звао ју је често'. Могуће је, међутим, наћи и примере у којима иста синтаксичка позиција прилога има различите семантичке*

1 g.dimkovic@sf.bg.ac.rs

2 Рад је настао у оквиру пројекта „Опис и стандардизација савременог српског језика“, број 178021, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

интерпретације. Такви примери су: *Она је убрзано радила* / 'She hastily worked'. Разлике у тумачењу јављају се услед тога што прилог *убрзано/hastily* може ближе да одреди субјекат или предикат (уп. Димковић Телебаковић 2011б: 208).

У раду ћемо покушати да сагледамо основне карактеристике неких поткласа аспектуалних прилога у савременом српском и енглеском језику, да доведемо у везу аспектуални облик глаголског предиката и различите типове његових прилошких детерминанти, као и да укажемо на ограничења која се јављају у тим релацијама. Неће бити разматране дозвољене и недозвољене комбинације аспектуалних прилога и њихова дистрибуција у два анализирана језика. (О неким примерима тог типа у енглеском језику в. Димковић Телебаковић 2011а: 171–173).

2. Прилошке детерминанте и глаголски вид

Нека скорија истраживања о прилозима откривају однос између датог аспектуалног облика глаголског предиката и семантичких типова његових прилошких детерминанти. М. Ивић (2008: 46), на пример, разматра прилог *брзо* у комбинацији са *пливајћи* и *допливајћи* (пр. 1с и 2с). Реченице (1е) и (2е) су могући енглески еквиваленти примера (1с) и (2с).

(1с) *Зоран је брзо пливао.*

(2с) *Зоран је брзо допливао.*

(1е) (Quickly) Zoran was (quickly) swimming quickly.

(2е) (Quickly) Zoran (quickly) swam to shore / to the destination quickly.

Према Тревисовој (Travis 1988: 291), прилози *quickly*, *slowly* припадају адвербима типа II. Они се могу јавити без промене значења у почетној позицији, испред глагола и на крају глаголске фразе. Префикс *go-* у реченици (2с) означава да је радња завршена. У енглеском језику бисмо могли очекивати садашње перфектно време (the Present Perfect). Како реченица *?Zoran has quickly swum* није прихватљива, употребљено је прошло просто време (the Past Simple) глагола *swim* с допуном (to shore/to the destination) да би се изразио свршени вид. У српском језику, осим префикса *go-*, може се користити и префикс *пре-* да би се означило да је нешто окончано (пр. 3с). Реченица (3е) је енглески еквивалент реченице (3с).

(3с) *Тома је полако препливао реку.*

(3е) (Slowly) Tom (slowly) swam the river slowly.

А. Конц Гарбоден (Koontz Garboden 2007: 139) указује на чињеницу да се прилози типа *quickly*, *slowly* не могу јавити са глаголима који означавају стање (в. реченице (4е) и (5е)). Примери који следе показују да исто правило важи и у српском језику (в. (4с) и (5с)).

(4с) **Она је брзо спавала.*

(5с) **Он је полако седео.*

(4е) **She was quickly sleeping.*

(5е) **He was slowly sitting.*

И. Робертс (Roberts 1987: 74) такође констатује да реченице које не садрже догађај блокирају појаву прилога *quickly*, што важи и за српски језик, односно за прилог *брзо*: **John quickly knew the answer* / ‘*Јован је брзо знао одговор’.

М. Ивић (2008: 46) даје примере (6с а.б.) и (7с а.б.) да би показала да лексичка глаголска семантика намеће одређена аспектуална прилошка ограничења у српском језику, а примери (6е а.б.) и (7е а.б.) илуструју да и за енглески језик важе иста правила.

- (6с) а. Он је изненада заћушао.
 б. *Он је изненада ћушао.
 (7с) а. Он је неуморно копао.
 б. *Он је неуморно ископао.
 (6е) а. He suddenly stopped talking / grew silent.
 б. * He suddently kept silent.
 (7е) а. He was tirelessly digging (tirelessly).
 б. * He has tirelessly dug.

Прихватљива реченица *Он је неуморно ископавао* показује да се прилог *неуморно* може комбиновати са лексичким глаголима који имају префикс *из-* али не означавају свршену радњу, док реченица *Он је неуморно ископавао* упућује на закључак да се лексички глаголи с префиксом *пре-* могу јављати с прилогом *неуморно*, када глагол означава трајну радњу.

М. Ивић (1988) назива прилоге типа *изненада*, *одједном*, *одмах*, *смесџа* прилозима за промену затеченог стања (енгл. the ‘change-in-state adverbs’). Лексичка семантика тих прилога не одређује ближе глаголски предикат, већ чин напуштања дотле постојеће ситуације у корист оне која се тим глаголским предикатом именује (уп. Bellert 1977).

Супротно реченицама (6с) и (7с), реченице (8с а.) и (8с б.) показују да се прилог *редовно* може користити с оба аспектуална облика у српском (уп. Ивић 2008: 46). Примери (8е а.б.) потврђују да прилог *regularly* дозвољава употребу оба глаголска вида и у енглеском језику. Да би се означио свршени вид глагола *drink* у енглеском језику, потребно је употребити партикулу *up* (пр. 8е б.).

- (8с) а. Он редовно пије по две чашице ракије пре јела.
 б. Он редовно попије по две чашице ракије пре јела.
 (8е) а. He regularly drinks two small glasses of brandy before meal.
 б. He regularly drinks up two small glasses of brandy before meal.

Наведени примери наводе на закључак да српски језик, за разлику од енглеског, има другачија граматичка средства за означавање свршеног вида. У српском се користе префикси,³¹ у енглеском се употребљавају партикуле.

2.1. Аспектуални прилози *just/управо*, *биш саг(а)*, *always + V-ing/увек*, *сјално* + *садашњи/партицип* лексичког глагола у енглеском језику и *just recently/биш недавно*

Аспектуални прилог *just/управо*, *биш саг(а)* се, традиционално гледано, јавља као временски прилог у комбинацији са перфектним временом. Пример *There has just been an accident in Trafalgar Square* / ‘Управо се десила саобраћај-

3 О префиксацији глагола који условљавају процес перфективизације и захтевају употребу одређених прилога в. нпр.: Клајн 2002; Пипер 2005; Ристић 2011.

на незгода на Трафалгар скверу' то илуструје. Александер Бергс и Мајке Пфаф, у свом излагању на конференцији "The Linguistics of Contemporary English", одржаној 2009. године у Лондону, указали су на промене у употреби овог прилога. Прилог *just*, по њима, показује тенденцију да се комбинује са простим прошлим временом у контекстима недавне прошлости, нарочито у америчком енглеском – *I just talked to your sister* / 'Управо сам разговарала са твојом сестром'. Јохан Елснес (в. Elsness 2009) тврди да се овај прилог све више употребљава са прошлим простим временом и у британској варијанти енглеског језика. Прилог *just* се, међутим, користи и са прошлим трајним временом како би се назначила недавна прошлост – *I was just reading that in Denver they opened their first bio diesel filling station* / 'Баш сад(а) читам да су у Денверу отворили прву биодизел станицу' / 'Баш сад(а) читам да су у Денверу отворили прву биодизел станицу'. Примери на српском језику показују да се у оваквим случајевима могу употребити прошло и садашње време, и оба вида. Употреба различитих времена с посматраним прилогом упућује на постојање сукоба у семантичком простору недавне прошлости и наводи на даља истраживања.

Анализа Марк Дејвисовог корпуса, који се односи на часопис *Time*, (<http://corpus.byu.edu/time/>) открива да се употреба прилошке конструкције *always V-ing* (увек/стјално + садашњи партицип лексичког глагола у енглеском језику) у писаном америчком енглеском језику скоро утростручила у периоду између шездесетих година двадесетог века и двехиљадите. Е. Смитерберг (Smitherberg 2005: 246) скреће пажњу на овакве конструкције којима се изражавају субјективни ставови, емоционална значења или се наглашава речено. Он их назива 'не-само-аспектуалне функције' трајног времена (енгл. the 'not-solely aspectual functions' of the progressive): *He (the modern young man) is always playing games or motoring or dancing and gives no time to serious study*. Одговарајући превод на српски језик би могао да гласи: 'Он (модеран младић) увек игра игрице или се вози аутомобилом или игра, а не посвећује време озбиљном учењу'. Реченица *She was always asking favours of me* има такође емоционалну конотацију и значи 'Стално је тражила услуге од мене, (а то ме је нервирало)' (уп. Димковић Телебаковић 2012: 9).

У порасту је и употреба прилога *recently/недавно* у комбинацији са лексичким глаголом у садашњем партиципу, тј. у трајном времену: *Woody and I were just recently saying that we should go to lunch with you sometime. Just recently* (баш недавно) у овој реченици истиче недавну прошлост, а у комбинацији са прошлим трајним временом реченица има значење 'Вуди и ја смо баш недавно разговарали о томе да би било потребно понекад да изађемо на ручак са тобом'.

3. Аспектуални прилози и синтаксичка структура

Анализирајући 'прилоге за време' (енгл. 'temporal adverbs'), 'прилоге за начин' (енгл. 'manner adverbs') и 'прилоге свршености' (енгл. 'completion adverbs'), А. Алексиаду (Alexiadou 1997) полази од тврдњи које су изнели С. МекКонел-Жине (McConnell-Ginet 1982) и Р. Ларсон (Larson 1985, 1988) да су прилози за начин унутрашњи додаци (енгл. 'innermost complements') у оквиру глаголске фразе (енгл. 'verbal phrase' - VP) и успева да покаже да се осим прилога за начин и прилози за време и прилози свршености интегришу у синтаксичку структуру као унутрашњи додаци у оквиру глаголске фразе.

3.1. Прилози свршености

Анализа А. Алексиаду (Alexiadou 1997) првенствено се заснива на семантичком избору. Ево примера за прилог свршености:

(9e) *They (completely) surrounded the house completely.*

(преузето од Alexiadou 1997: 131)

(9c) а. Они су сасвим / потпуно опколили кућу.

б. Сасвим / Потпуно су опколили кућу.

в. Опколили су кућу сасвим / потпуно.

Како примери (9c а.б.в.) показују, српски језик дозвољава већу покретљивост прилога свршености у синтаксичкој структури, што се може објаснити слободнијим типом реченичне линеаризације, која је карактеристична за синтетичке језике какав је српски. *Сасвим/потпуно* се може јавити испред глагола, у почетној позицији, и у последњој позицији, без промене значења. Слободнија дистрибуција прилога свршености наводи на размишљање да се прилози у српском језику могу друкчије класификовати уколико се као критеријум узима у обзир позиција прилога у синтакси.

У енглеском језику, реченица **Completely they surrounded the house* није граматичка, јер се *completely* као прилог типа IV може наћи само у позицији помоћног глагола и у крајњој позицији унутар глаголске фразе (в. Travis 1988: 291ff.). То указује да је енглески тип језика с фиксиранијим редом речи од српског. Алексиаду истиче да реченица **They surrounded completely* није прихватљива, јер глаголу недостаје објекат (уп. Alexiadou 1997: 131). И у одговарајућој реченици на српском језику неопходно је употребити објекат с глаголом *ојколили*, па је **Они су опколили потпуно* неграматичка реченица. Да се *completely* не може јавити у оквиру функционалног слоја у енглеском језику, потврђује пример **The house will completely be surrounded*. У српском језику је, међутим, могуће рећи: 'Кућа ће потпуно/сасвим бити опкољена'. Примери типа **The car has slightly been damaged* показују да су прилози свршености додаци лексичких глагола, осим ако нису синтаксички тешки (енгл. 'focalized'). Превод последње реченице на српски гласи 'Кола су незнатно/мало оштећена', што наводи на закључак да српски језик има мање ограничења у дистрибуцији прилога свршености од енглеског језика и да се аспектуални прилози овог типа могу укључити у синтаксичку структуру као унутрашњи додаци глагола.

3.2. Прилози учесталости

Када анализира 'прилоге учесталости' (енгл. 'frequency adverbs'), Хауманова (Haumann 2007: 233) показује да се они могу јавити у свим позицијама у реченици. Изузетак чине *rarely/seldom/pejko* који се не комбинују са садашњим партиципом нелексичких глагола (в. Haumann 2007: 319, пр. 10e).

(10e) **She is seldom being beaten by her father.*

(10c) Она ретко бива тучена од стране оца.

Реченица (10c) није неграматичка, али је више у духу језика рећи 'Њу отац ретко туче' или 'Отац је ретко туче'. Овај пример подсећа да се пасивне реченице у енглеском језику врло често преводе на српски језик активним реченицама.

У енглеском језику постоје и друга ограничења када је у питању употреба прилога учесталости. Прилог *frequently* се тако не може јавити између глагола *call*

и његовог унутрашњег номиналног аргумента *her*, јер је унутрашњи аргумент заменица (в. Stowell 1981: 110ff.; Chomsky 1981: 49ff.). Пример (11e) то илуструје.

(11e) **He has been calling (frequently) her.*

Исто ограничење важи и за прилог *честіо* у српском језику, што показује (11c). Ову реченицу чине следећи конституенти: С (субјекат), Гл (глагол), Пр (прилог), ДО (директни објекат), како је приказано у загради ниже.

(11c) *Он зове често је/њу. (С Гл Пр ДО)

Примери (11c а. б. в. г.) су такође неприхватљиви, јер се прилог *честіо* не може јавити између субјекта и директног објекта, после субјекта или после директног објекта у крајњој позицији, односно између глагола и субјекта.

(11c) а. *Он често је зове. (С Пр ДО Гл)

(11c) б. *Зове је/њу он често. (Гл ДО С Пр)

(11c) в. *Зове он њу често. (Гл С ДО Пр)

(11c) г. *Зове често он њу/је. (Гл Пр С ДО)

С друге стране, прилог *честіо* се може јавити између директног објекта *њу/је* и глагола *звати*, као у примеру (11c д.), односно у почетној позицији пре директног објекта (11c ђ.), када је прилог на месту субјекта а субјекат је изостављен у реченици, и у крајњој позицији (11c е.), када се директни објекат *је/њу* и лексички глагол *зове* налазе пре прилога.

(11c) д. Он њу/је често зове. (С ДО Пр Гл)

(11c) ђ. Често је зове. (Пр ДО Гл)

(11c) е. Он њу/је зове често. (С ДО Гл Пр)

Примери који следе показују да се прилог *честіо* може комбиновати на исти начин и са другим лексичким глаголима: *Они су њу/је честіо посећивали*, *Он њу/је честіо сања*, итд. И други прилози учесталости, који заузимају исту позицију у синтакси, подупиру ову тврдњу. Тако је могуће рећи у српском: *Он њу рећко виђа*, *Они њих понекад изведу у позориште*, итд. Примери **Он честіо је сања*, **Посећивали су њу они честіо*, или **Виђа он је рећко* и **Изведу понекад они њих у позориште* потврђују да су реченице са прилозима учесталости неграматичке уколико се прилози јављају непосредно после или пре субјекта.

Анализирајући прилоге учесталости, Л. Рици (Rizzi 1997: 283) установљава да се овај тип прилога диже на ниво допуњивача – комплементизера (енгл. 'the complementizer layer') у случајевима када прилози учесталости заузимају почетну позицију у реченици, позицију пре субјекта и када се налазе после субјекта. Он овај ниво одређује као однос између 'реченичног садржаја' ('propositional content') и 'артикулације дискурса' ('discourse articulation'). Тако *often* у реченици (12e) заузима место истакнутог одређивача – спецификатора (енгл. specPromP), а *seldom* у (13e) место спецификатора који је извршилац – оператор и изазива инверзију субјекат – помоћни глагол (енгл. specFocP) (уп. Haegeman 1995: 180; Rizzi 1996: 73). У позицији после субјекта *often* и *rarely* у (14e) и (15e) су на месту истакнутог одређивача (specPromP), када се субјекат диже преко њих до позиције одређивача са обележјем TOPIC (specTopP) (уп. Naumann 2007: 224).

(12e) *Often our ambition makes us suffer.*

(13e) *Seldom has a kid been neglected as much as this one.*

(14e) *He very often would go swimming in the afternoon.*

(15e) *They rarely could manage to come on time.*

У српском језику, реченице (12e – 15e) гласе:

(12c) Често патимо због амбиције.

(13c) Ретко је које дете било толико занемарено као ово.

(14c) Он би веома често ишао на пливање по подне.

(15c) Они су ретко успевали да дођу на време.

Дистрибуција прилога у реченицама (14c) и (15c) показује да су прилози учесталости *често* и *ретко* унутрашњи додаци глагола.

4. Закључак

Резултати истраживања наводе на закључак да су дозвољени обрасци реченичног низања са аспектуалним прилозима у српском језику следећи: С Пр Гл (пр. 1c, 2c), С Пр Гл ДО (пр. 3c, 9c а.), С ДО Пр Гл (пр. 11c д.), где се прилози интегришу у синтаксичку структуру као унутрашњи додаци у оквиру глаголске фразе, и С ДО Гл Пр (пр. 11c е.), где је прилог додаток глаголу. Уколико је аспектуални прилог на почетку реченице, он има место истакнутог одређивача (пр. 12c) или одређивача-извршиоца (пр. 13c), што важи и за енглески језик (пр. 12e и 13e).

Анализа примера с прилозима свршености показала је да је дистрибуција прилога овог типа флексибилнија у српском него у енглеском језику. Тако се у српском језику, на пример, *пошћуно/сасвим* може јавити у функционалном слоју (пр. *Кућа ће бити пошћуно ојкољена*), док у енглеском језику то није могуће (пр. **The house will completely be surrounded*'), односно у почетној позицији (пр. *Сасвим/Пошћуно су ојколили кућу*), а не може се јавити у тој позицији у енглеском језику (пр. **Completely they surrounded the house*').

Истакнута је веза између аспектуалних облика глаголског предиката и семантичких типова његових прилошких детерминанти (пр. 4c, 5c, 4e, 5e) и установљен однос лексичке глаголске семантике и аспектуалних прилошких ограничења у оба језика (пр. 6c, 7c, 6e, 7e).

У даљим истраживањима било би интересно посматрати како се аспектуални прилози комбинују на нивоу синтаксе, али и на нивоу дискурса у два анализирана језика.

Литература

- Алексиаду 1997: А. Alexiadou, *Adverb Placement: A Case Study in Antisymmetric Syntax*, Amsterdam: John Benjamins.
- Белерт 1977: I. Bellert, On semantic and distributional properties of sentential adverbs, *Linguistic Inquiry*, 8/2, 337–350.
- Дал 1985: Ö. Dahl, *Tense and Aspect System*, Oxford: Blackwell.
- Дејвис 2012: M. Davies, *Time*, <http://corpus.byu.edu/time/>
- Димковић Телебаковић 2011a: G. Dimković Telebaković, Aspectual Adverb Distribution and Licensing, *Romanian Journal of English Studies*, 8, 167–175.
- Димковић Телебаковић 2011b: G. Dimković Telebaković, Rečenični prilozi 10

- u srpskom i engleskom jeziku: uspostavljanje veze između sintakse i semantike priloga, у: М. Ковачевић (ред.), Зборник радова са V међународног научног скупа *Српски језик, књижевности, уметности*, књ. 1, Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 207–214.
- Димковић Телебаковић 2012: G. Dimković Telebaković, *Some Elements of English Grammar*, II izdanje, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Saobraćajni fakultet.
- Елснес 2009: J. Elness, The present perfect and the preterite, in: G. Rohdenburg and J. Schlüter (eds.), *One Language, Two Grammars? Differences between British and American English*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ернст 2002: T. Ernst, *The Syntax of Adjuncts*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ивић 1988: M. Ivić, The 'change-in-state' oriented adverbs, *Folia Philologica Jugoslavo-Polonica*, I/1, 9–15.
- Ивић 2008: М. Ивић, Нови приступи детерминацији глаголског предиката, *Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија*, Књига 2, Београд: САНУ, 45–48.
- Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Део 1, *Слагање и префиксација*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Комри 1976: V. Comrie, *Aspect*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Конц Гарбоден 2007: A. Koontz-Garboden, Aspectual coercion and the typology of change of state predicates, *Journal of Linguistics*, 43, 115–152.
- Ларсон 1985: R. Larson, Bare-NP adverbs, *Linguistic Inquiry*, 16/4, 595–621.
- Ларсон 1988: R. Larson, On the double object construction, *Linguistic Inquiry*, 19/3, 335–391.
- МекКонел Жине 1982: S. McConnell-Ginet, Adverbs and Logical Form: A linguistically realistic theory, *Language*, 58/1, 144–184.
- Пипер 2005: П. Пипер и др., *Синтакса савременога српског језика, Проста реченица*, М. Ивић (ред.), Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска.
- Ристић 2011: С. Ристић, Глаголи са значењем постепениости, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIV/2, 147–159.
- Рици 1996: L. Rizzi, Residual Verb Second and the Wh-Criterion, in: A. Belletti and L. Rizzi (eds.), *Parameters and Functional Heads*, Oxford: Oxford University Press, 63–90.
- Рици 1997: L. Rizzi, The Fine Structure of the Left Periphery, in: L. Haegeman (ed.), *Elements of Grammar*, Dordrecht: Kluwer, 281–337.
- Робертс 1987: I. Roberts, *The Representation of Implicit and Dethematized Subjects*, Dordrecht: Foris.
- Смитерберг 2005: E. Smitterberg, *The Progressive in 19th-century English: A process of integration*, Amsterdam and New York: Rodopi.
- Стовел 1981: T. Stowell, *Origins of Phrase Structure*, PhD Dissertation, MIT.
- Тревис 1988: L. Travis, The syntax of adverbs, in: B. Shaer (ed.), *McGill Working Papers in Linguistics – Special Issue on Comparative Germanic Syntax*, Vol. 6(1), Montreal: McGill University, 280–310.
- Хауман 2007: D. Haumann, *Adverb Licensing and Clause Structure in English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Хегеман 1995: L. Haegeman, *The Syntax of Negation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Чинкве 1999: G. Cinque, *Adverbs and Functional Heads. A Cross-Linguistic Perspective*, Oxford: Oxford University Press.
- Чомски 1981: N. Chomsky, *Lectures on Government and Binding*, Berlin: Mouton de Gruyter.

ON SOME ASPECTUAL ADVERBS IN CONTEMPORARY SERBIAN AND ENGLISH

Summary

The paper opens with the functional definition of aspectual adverbs, which triggers the analysis of the main characteristics of some aspectual adverb subclasses in Serbian and English. The relation between the given aspectual form of the verbal predicate and the semantic types of its adverb determiners is considered then. It has been shown that lexical verbal semantics and aspect are important factors imposing certain aspectual adverb constraints in the two languages. Examples (4c), (5c), (4e) and (5e) reveal that *брзо/quickly* and *ципоо/slowly* cannot occur with verbs denoting state, and (7c б.) and (7e б.) illustrate that *неуморно/tirelessly* cannot be in accordance with perfective verbal forms. In contrast, examples (8c а.б.) and (8e а.б.) demonstrate that *редовно/regularly* can be associated with both perfective and imperfect forms of verbs.

It has also been pointed out that the use of *just* with the preterite and the past progressive to denote recent past is on the rise in both American and British English (cf. Elsness 2009). Smitherberg's (2005) investigation focuses on the 'not-solely aspectual functions' of the progressive, when *always* V-ing constructions are analysed with their functions being 'to express emotional meanings and attitudes.'

The obtained results of the analysis referring to sentences containing frequency adverbs in Serbian suggest that ungrammatical strings have the following distribution patterns: S V ADV DO, S ADV DO V, V DO S ADV, V S DO ADV and V ADV S DO. Haumann (2007: 233), on the other hand, claims that frequency adverbs in English can occur in all syntactic positions, except when the adverbs are combined with present participles of nonlexical verbs (10e). Stowell (1981: 110ff.) and Chomsky (1981: 49ff.), however, point to the fact that unacceptable sentences comprise frequency adverbs placed between V and DO, which is a pronoun (11e). Example (11c) illustrates that the same rule can be applied in Serbian.

Finally, the findings also reveal that canonical orders of aspectual adverbs in Serbian are as follows: S ADV V DO and S DO ADV V, and S DO ADV V, when the adverbs integrate into syntactic structure as innermost complements within VP, and S DO V ADV, when aspectual adverbs are complements of the verb.

Key words: aspectual adverbs, verbal aspect, syntactic structure, contemporary Serbian and English

Гордана Д. Димковић Телебаковић

Tiana M. Tošić¹*Filološko-umetnički fakultet u Kragujevcu***PREDIKATIVNI ATRIBUT NASPRAM „MALIH KLAUZA“²**

Predikativni atribut u srpskom jeziku, kao sintaksička konstrukcija specifična po prisustvu dva semantička predikata u prostoj rečenici, nema pravi terminološki ekvivalent u engleskom jeziku. Formalno, naizgled, odgovara takozvanim „malim klauzama“ za koje je, kao i u srpskom, karakterističan semantički složen predikat. Sa ciljem da utvrdimo da li su i u kojoj meri ove dve pojave zaista ekvivalentne, u radu će se upoređivati struktura predikativnog atributa u srpskom jeziku sa strukturama koje su u engleskom, među mnogim nazivima, poznate kao male klauze, ili sekundarni predikati, značenja koja ove konstrukcije ostvaruju, kao i mesta realizacije.

Ključne reči: predikativni atribut, male klauze, sekundarni predikat

1. Uvod

Predikativni atribut, odnosno male klauze, jesu teme o kojima je opširno pisano u engleskom i srpskom jeziku, ali u oba slučaja uz obilje terminološkog i teorijskog neglasja. U ovom radu nećemo birati strane, već ćemo težiti da na osnovu kriterijuma predloženih u anglističkoj, odnosno srbističkoj literaturi predložimo jedan unificirani opis date sintaksičke strukture.

Milka Ivić je skrenula pažnju na strukturnu podudarnost jednog tipa malih klauza u engleskom i srpskom jeziku³, navodeći da se terminom „male klauze“ (*small clauses*) upućuje „na takve jezičke datosti koje inače, s obzirom na formu u kojoj se ostvaruju, nemaju apsolutno nikakvih uslova za to da budu svrstane u kategoriju rečeničnih struktura, ali koje, ukoliko se uklpe u sastav neke proste rečenice, tu prostu rečenicu, po iskazanom informacijskom sadržaju, preobraćaju u složenu“ (Ivić 2005: 8). Kao što ćemo videti, ova kategorija u engleskom obuhvata raznorodne primere, a osnov za poredjenje nalazimo najpre u specifičnom značenju i odnosima u koje ove strukture stupaju sa glavnom predikacijom, a koje najviše odgovaraju našem predikativnom atributu. Prvi deo rada posvećen je razjašnjavanju teorijsko-terminološkog statusa pomenutih konstrukcija, dok se u drugom duž različitih osa dolazi do tipologije malih klauza sa kojima se potom upoređuje predikativni atribut, sa ciljem da se utvrdi da li su i u kojoj meri male klauze ekvivalentne predikativnom atributu.

1.1. U apstraktu je rečeno da engleski jezik ne poznaje termin koji bi u potpunosti odgovarao našem predikativnom atributu, ali zato možemo naći njemu srodan. Naime, Halidej (1967) je u upravo pod ovim (*predicative attributes*) terminom podrazumevao pridev koji figurira u sekundarnom predikatu (*secondary predicate*). Sekundarni predikati su, prema pomenutom autoru, dodaci ili dopune finitnom glagolu, podređeni

1 tiana_tosic@yahoo.com

2 Ovaj rad urađen je u okviru projekta 178014 *Dinamika struktura savremenog srpskog jezika*, koji finansira Ministarstvo za nauku, tehnologiju i razvoj Republike Srbije.

3 Autorka kao primer navodi *We consider the guard intelligent* koji formalno i značenjski odgovara srpskom jeziku *Smatramo čuvara inteligentnim*, odnosno *Smatramo da je čuvar inteligentan*, a koji se u engleskom može transformisati u nefinitnu predikaciju *We consider the guard to be intelligent* (Ivić 2005: 7).

logičkom umesto rečeničnom subjektu, pa njemu i pripisuju osobine („... secondary predicates, which were predicated of and expressed properties of local subjects, rather than sentential Subjects” (cit. u Rothstein 2006: 74)). Kako Rotštajn dalje navodi, Halidej je takođe skrenuo pažnju da su predikativni atributi ograničeni po pitanju značenja, kao i da veza između sekundarnog predikata i „lokalnog” subjekta podražava vezu između glavnog predikata i njegovog subjekta. Prema značenju ih je moguće podeliti u dve veće kategorije: deskriptivne (1b i 1c) i rezultativne (1a) sekundarne predikate (SP):

(1a) *Mary painted the house red.*

(1b) *John drove the car drunk.*

(1c) *John drove the car broken.*

(Masnim slovima izražen SP,a kurzivom subjekat SP-a, ili „lokalni subjekat.”)

Jasno je da se atributom u prvom slučaju izražava stanje objekta nakon izvršenja radnje glavne (u semantičkom smislu glavne, u sintaksičkom jedine) predikacije, dok se pridevom, odnosno participskim pridevom u (1b) i (1c) subjektu/objektu pripisuju svojstva za vreme izvršenja glavne predikacije. Rezultativne konstrukcije su tipično semantički predikati koji su vezani za direktni objekat finitnog glagola, dok se deskriptivne mogu pripisati bilo subjektu ili objektu glavne predikacije.

Za ovaj rad su nam relevantni termini *mala klauza* i *sekundarna predikacija*, koji se često prepliću i prisvajaju iste primere, a sama upotreba termina prevashodno zavisi od teorijskog pristupa. Ovde ćemo se nakratko osvrnuti na razjašnjavanje termina koje ćemo naizmenično koristiti, jer upućuju na istu strukturu NP1 V NP2 XP, gde NP2 predstavlja direktni objekat glavne predikacije, a XP frazu koja ga na neki način dopunjuje, pri čemu XP može biti pridevska, imenička i predloška fraza. Iako je ovako formalno predstavljena, finalna pozicija joj nije obavezno mesto. Pošto ovde ne želimo da se opredelimo za neku od teorija, nećemo praviti ni terminološku razliku. Cilj nam je da sumiramo one jezičke pojave koje su pod ovim nazivima opisane u anglističkoj literaturi, i pokušamo da pronađemo ekvivalentne strukture u srpskom jeziku.

Sekundarna predikacija pripada tradicionalnoj deskriptivnoj gramatici koja niz NP2XP posmatra kao dva zasebna elementa, za razliku od generativističkog pristupa po kome ovaj niz čini celinu. Dakle, deskriptivna gramatika u sledećem primeru oko glagola vidi tri sintaksička elementa, subjekat, objekat i ono što ovde nazivamo sekundarnom predikacijom (Huddleston&Pullum 2002: 53).

(2a) [May] considers [John] [a fool].

Nezadovoljni deskriptivnim pristupom, generativisti (u svim fazama teorije) su vođeni logikom da ako u nizu NP2XP postoji odnos predikacije, a predikacija je osnov klauze, onda [*John a fool*] sadrži subjekat i predikat bezglagolske (male) klauze (Stowell 1983: 297–9).⁴

4 Viliijams (Williams1975) im je kumovao tvrdeći da su to nepotpune rečenice koje ne mogu stajati samostalno, jer ne sadrže obeležje vremena/finitnosti (Tense Phrase).

(2b) [May] considers [John a fool].

U engleskom jeziku se danas pod terminom male klauze podrazumeva struktura kojoj nedostaje neki ili sav sadržaj glagolske funkcionalne fraze. Neki autori je nazivaju predikativnim komplementom (Huddleston i Pullum 2002: 217), ali i složenom prelaznom konstrukcijom (complex transitive), a XP komplementom objekta (object complemet) (Aarts 1991: 35). Smatrajući da u primeru *We appointed her chairperson* „predsedavajuća“ ni na koji način nije komplement zameničkom obliku, Arts predlaže termin atribut predikata (1992: 36), što nas asocira na atributsko-adverbijalne odredbe u našem jeziku.

Navedeni tip složene prelazne konstrukcije svakako nije jedini model, već je samo poslužio kao osnova za razmatranja tog i sličnih konstrukcija u engleskom jeziku, kome su kasnije dodati i mnogi primeri neprelaznih konstrukcija, koji će nama biti od interesovanja. Ako zanemarimo mnoštvo termina⁵, domaći autori su saglasni u pogledu suštine predikatskog/ predikativnog atributa/ apozitiva, koga karakteriše dvostruka povezanost: sa imenicom, odnosno zamenicom i sa glagolom, i to na semantičkom i sintaksičkom planu (Milošević 1987: 175). Naime, predikatskim atributom se subjektu ili objektu pripisuje neki kvalitet koji često kongruira sa imenicom, dok se povezanost sa glagolom ogleda u činjenici da je iskazani atribut temporalno uslovljen glavnom predikacijom („neka se osobina kao komunikativno važna aktualizuje u vreme vršenja radnje“ (Babić 2004: 163)). Prema kriterijumu „stvarne veze između reči i jačine te veze“, Stevanović insistira na razlici između atributsko-priloške odredbe, koja izražava privremenu osobinu subjekta/objekta bez ostvarivanja veze sa glagolom, i apozitiva kao naknadno dodate dopune sa dvostrukom vezom. (Kod Kovačevića je prva apozitiv, čist prisupstantivni, a drugi je predikatski apozitiv). Prepoznaju se u deklinaciji kada se atributsko-priloške transformišu u koordinirane, a apozitivi u subordinirane rečenice. (Stevanović 1974: 55–56). Prema Kovačeviću (1988:74), „predikatski apozitiv je jedinica nastala svođenjem zavisne (uzročne) klauze na leksičko jezgro imenskog predikata. I to samo monosubjekatske rečenice, ili one u kojoj je objekat glavne subjekat zavisne klauze.“ Drugim rečima, „predikativnost ovih kategorija ne manifestuje se toliko na površinskom planu rečenice već je ona njihovo ishodišno svojstvo. Takvi pridevi pojavljuju se kao kondenzatori dubinske predikacije u kojoj se oni ponašaju kao leksička jezgra predikata“ (Subotić i Petrović 2000: 1147).

2. Analiza

Varijabilna terminologija i razlike u formulisanju dale su mnoštvo tipova malih klauza. Kornilesku rezimira konstrukcije koje se danas smatraju malim klauzama, povremeno ih oslovljavajući sekundarnim predikatima, i navodi podelu na osnovu nekoliko kriterijuma: a) prema tipu predikata (AP, NP ili PP); b) prema funkciji u rečenici (misli se na ulogu argumenta/ komplementa/ dopune ili dodatka/ adjunkta); c) prema semantičkim svojstvima (prema ovom kriterijumu tipično se dele na samo dva opšta tipa, deskriptivne i rezultativne); d) prema načinu integracije u glavnu klauzu (tako male klauze mogu biti semantički vezane za subjekat ili direktni objekat glavne predikacije (subject-oriented, object-oriented) (Cornilescu 2003). Radi ilustracije

⁵ Terminološko-pojmovna razmatranja videti u Subotić i Petrović 2000.

širokog polja koje male klauze obuhvataju, navodimo autorkinu klasifikaciju prema kriterijumu ostvarenosti veze i sintaksičke funkcije.⁶

Subjekatska dopuna (Subject related –argumental)

(3a) He looks out of place in this environment.

Subjekatski dodatak (Subject-related –adjunct)

(3b) He entered the room, angry and upset.

Objekatska dopuna (Object-related, argumental)

(3c) I want that chair out of my way at once.

(3d) I appointed her president.

Objekatsko-predikatska povezanost (Object - predicate related)

(3e) I dyed my hair red.

(3f) I shouted myself hoarse.

Objekatski dodatak (Object- related, adjunct)

(3g) They wouldn't eat the meat raw.

Pošto smo predikatski atribut definisali kao naknadno dodatu odredbu, koja na jedinstven način formira sliku o tome kako se subjekat oseća, izgleda, ili opisuje stanje u trenutku ostvarenja glavne predikacije (u domaćoj literaturi se smatra rečeničnim dodatkom predikata, poput priloških odredbi (Subotić i Petrović 2000: 1157)), posvetićemo pažnju i onoj drugoj polovini malih klauza u funkciji komplementa. Naime, kod Stanojčića i Popovića (1999: 243) nalazimo da predikativni atribut, kod autora aktuelni kvalifikativ, može imati i funkciju dopune sa prelaznim glagolima kao *ostaviti*, u primeru, *Nikolu smo ostavili [loše raspoloženog/ u lošem raspoloženju]*, kada saopštava bitan deo informacije. Kako primeri komplementacije sadrže semikopulativne glagole, koji mogu biti zasebna tema, biće izuzeti iz daljeg poređenja, te će se u radu razmatrati samo dopunski/adjunktivni podtip, prema datim tipološkim osama.

Da bismo izbegli ponavljanje primera i omogućili lakši pregled, u narednom segmentu ukrstićemo dva kriterijuma: vrstu reči koja funkcira u ovim konstrukcijama (a već smo napomenuli da XP može biti N, Adj i Prep, pa ćemo se držati tog redosleda) sa načinom integracije u glavnu klauzu (pri čemu se misli na to da li dodatak modifikuje subjekat ili objekat). Semantički kriterijum će biti razmotren zasebno.

⁶ Prateći primeri su takoreći „školski“, jer se često ponavljaju u radovima na ovu temu. Svi primeri korišćeni u ovom radu preuzeti su iz citiranih izvora na srpskom i engleskom jeziku.

2.1 Imenske fraze kao dodaci subjektu glavne predikacije

U engleskom jeziku imenska sintagma nije uobičajena u funkciji dodatka/adjunkta, ali ipak može modifikovati subjekat, odnosno dodavati novu informaciju čije je važenje simultano sa izvršenjem glavne predikacije (bez implikacije da se to stanje i kasnije održalo).

(4a) He retired *a happy man*.

U srpskom jeziku su imenske sintagme sasvim uobičajene, najčešće u genitivu i instrumentalu, ali uz obavezno prisustvo pridevskog determinatora (Piper i dr. 2005: 515). One nose kvalifikativno značenje, pri čemu imenica denotira integrali deo pososora (Subotić i Petrović 2000: 1153).

(4b) *Izobličienog lica i krvavih ruku*, Lazar se teturao pored nas.

(4c) Došao je pešice, *ranjavih nogu i bos*.

2.2 Imenske fraze kao dodatak objektu

(5a) Rajku je zatekao u teškom poslu, *povezane glave*, prašnu i čađavu do lakata.

Padežno bogatstvo srpskom jeziku omogućava imensku sintagmu na mestu modifikatora objekta, dok je, sa druge strane, u engleskom ta pozicija blokirana. Međutim, to je moguće nadomestiti predloškim frazama. U primerima (5b) i (5c), iako formalno ne pripadaju ovoj grupi, sintagme uvedene predlogom *with* ne samo da prenose značenje instrumentala već opisuju i integralni deo referenta.

(5b) She was lying on the bed *with her eyes shut*.

(5c) He came toward me *with his uniform unbuttoned*.

O predloškim sintagmama će biti reči dalje u radu.

2.3 Pridevi kao dopuna subjektu

U oba jezika, pridevi su svakako najzastupljeniji u MK, odnosno PrAt, a ovaj tip obuhvata najočiglednije ekvivalente koji se bezmalo mogu prevesti reč-po-reč. Osim semantičke podudarnosti, jedino su u ovom tipu male klauze izuzetno fleksibilne po pitanju položaja u rečenici (primeri (6c–d)).

(6a) John drove the car *drunk*. / Vozio je *pijan*.

(6b) The boys awoke *very tired*. / Dečaci su se probudili *umorni*.

(6c) He entered the room, angry and upset. /Angry and upset, he entered the room. /He, angry and upset, entered the room.

(6d) Ušla je u sobu, ljuta i uznemirena./ Ljuta i uznemirena, ušla je u sobu. / Ušla je, ljuta i uznemirena, u sobu.

Kod nekih autora (Piper i dr. 2005, Subotić i Petrović 2000) se u srpskom jeziku redni brojevi tretiraju kao zasebna kategorija koja se može naći u poziciji PrAt.

(7a) On se *prvi* popeo na Palisad.

(7b) Stiže *treći*. / He arrived *third*.

Anglistička literatura ne diferencira male klauze uvedene rednim brojevima, verovatno jer redni brojevi tipično imaju funkciju prideva, pa bi se pre našli u okviru ovog, pridevskog, nego zasebnog tipa. Primeri poput (7b) jasno pokazuju strukturnu podudarnost, te mislimo da Stanojčić i Popović (1999: 243) sa pravom redne brojeve smeštaju u pridevske jedinice, zajedno sa pridevom, pridevskom sintagmom i pridevskom zamenicom. Razlika se može uočiti samo u poziciji koju redni broj zauzima. Naime, u srpskom može biti i preponiran (*Prva* je stigla Tanja), dok je u engleskom (ukoliko nije stilski markiran red reči) postponiran (**First* he arrived).

2.4. Pridevi kao dopuna objektu

Slično prethodnoj, i u ovoj grupi je uočljiv veliki broj apsolutno podudarnih primera. Međutim, u engleskom jeziku se ovom konstrukcijom ponekad realizuje značajnije rezultativosti koje nije moguće u srpskom jeziku (o čemu će kasnije biti reči), a što ilustruju primeri (8d) i (8e).

(8a) We saw her *ill*. / Videli smo je *bolesnu*.

(8b) He drank his whiskey *neat*.

(8c) Video ju je *uzbuđenu*.

(8d) He kicked the door *open*. / *Šutnuo je vrata *otvorena*.

(8e) Tom hammered the metal *flat*. / *Tom je iskovao metal *ravan*.

2.5. Predložka fraza kao dodatak subjektu i objektu

Razumljivo je zašto u engleskom jeziku predložke sintagme dobijaju poseban tretman, ali prilikom poređenja sa srpskim moramo zanemariti njihovu autonomiju. Kao što smo pokazali u primerima (5b) i (5c), iako su male klauze uvedene predlogom, one sasvim odgovaraju našim (predložko)padežnim sintagmama u PrAt. Radi prevazilaženja razlika između dva jezika, sa ciljem da se dovedu na istu ravan komparacije, ove dve kategorije (imensku i predložku) valja tretirati kao jednu. U tom smislu je u 2.2. pokazana semantička podudarnost samo izvesnog dela ove objedinjene grupe.

U onom drugom delu nalaze se primeri koji su u engleskom jeziku prihvaćeni kao male klauze, dok su kod nas sumnjivi po pitanju prihvatljivosti.

(9a) He showed up in the class *without his homework*. (He showed up. He did not have his homework.)

Prethodni primer samo naizgled odgovara grupi 2.2., jer iako je uveden predlogom *without* koji zahteva genitiv, a eksponent semantičkog predikata je leksema *imati*, ne ispunjava zahtev za opisom integralnog dela posesora (Piper i dr. 2005: 515, Subotić i Petrović 2000: 1153). Čak i ako želimo da domaći zadatak razumemo kao nešto što pripada učeniku, drugi slični primeri nam govore suprotno.

(9b) He showed up *without the necessary forms*. / Pojavio se (u banci) bez neophodne dokumentacije.

Što se srpskog jezika tiče, svaki primer sa eksplicitno izraženim predlogom mogao bi se svrstati u ovu kategoriju, bilo da ostvaruje vezu sa subjektom ili objektom.

(9c) Marko je došao u školu *sa zavijenom rukom*. / Videli su Marka *sa zavijenom rukom*.

(9d) We found him *in tears*.

2.6. Poredbene konstrukcije sa 'kao/as'

U srbističkoj literaturi poredbene konstrukcije uvedene rečcom *kao* javljaju se u poziciji PrAt kao vid karakterizacije aktera (iskazanog objektom ili subjektom), i to prvenstveno „u kom je svojstvu, rangu“ (Subotić i Petrović 2000: 1154, Piper i dr. 2005: 516, Stanojičić i Popović 1999: 244).

(10a) Radi *kao lektor*.

(10b) Plasirao se za prvenstvo *kao naš najbolji strelac*.

U engleskom, sa druge strane, konstrukcija NP1VNP2 *as* XP predstavlja još uvek nerešeno pitanje. U literaturi o malim klauzama, odnosno sekundarnim predikatima sporno je da li je je *as* veznik ili predlog, kao i da li su primeri poput *John considers Mary [a genius]* i *John considers Mary [as a genius]* istoznačni ili ne. Uz to se primeri ovakvih malih klauza najčešće sreću sa glagolima *regard*, *expect*, *consider* i sl. koji zahvataju neku vrstu dopunskog predikativa.⁷

Kako je ovo pitanje vrlo kompleksno, te premašuje ciljeve ovog rada, ostavićemo ga po strani.

3. Semantički kriterijum

Zanimljivo je da za razliku od domaće literature koja bogato opisuje koja značenja predikativni atribut može kondenzovati, anglistička literatura se drži podele sa početka rada, odnosno razlikuje deskriptivno i rezultatивно značenje. Neki autori odskora proširuju ovu dvočlanu podelu, pa kao posebno izdvajaju i uslovno značenje⁸ (kod Halideja, mada i sam primećuje proizvoljnu interpretaciju između ovog i deskriptivnog tipa), dok neki smatraju da se uslovne mogu izdvojiti kao semantički podtip iz klase prapratne okolnosti (circumstantial), zajedno sa sekundarnim predikatima temporalnog i koncesivnog značenja (Himmelman i Schultze-Berndt 2005: 15–17).

3.1. Deskriptivni tip sasvim odgovara primarnom značenju predikativnog atributa, odnosno kvalifikaciji, novoj informaciji koja se pridodaje subjektu ili objektu rečenice.

(11a) They left *outraged*. / Otišli su *uvređeni*.

⁷ Za teorijsko-kritički pregled videti H.Saurenbach 2004 (doktorska disertacija).

⁸ Himmelman i Šulce-Bernt primećuju da kod Halideja nije sasvim jasno da li uslovni tip smatra sekundarnim predikatima ili ne, jer ih odvađa od deskriptivnih i rezultativnih (Himmelman i Schultze-Berndt 2005: 16)

(11b) She died *young*. / Umrla je *mlada*. / *Mlada* je umrla.

Osim prethodnog, kvalitativnog, ilustrovaćemo i neka druga značenja koja predikativni atribut može realizovati:

(11c) I can carry it *empty*. (=if/ provided it is empty)/ I can't work *hungry*. (=if I'm hungry)

(11d) You can't eat them *raw*. (=when/ while/ if they are raw)

(11e) Malarija, *nelečena*, često završava smrću. (=ako je nelečena) (c-e, sa uslovnim značenjem)

(11f) *Premoren*, cijelu noć je društvo zabavljao. (sa dopusnim značenjem)

(11g) *Postiđen*, mucao je koješta. / *Ashamed*, he blabbed. (sa uzročnim značenjem)

(11h) *U Moran*, odmah je zaspao.

Prethodni primer može se razumeti kao kvalifikativni, koji aktualizuje osobinu subjekta u vreme ostvarivanja glavne predikacije, ali istovremeno ima i kauzalno značenje *Zaspao je zato što je bio umoran*. Međutim, ovakvo razumevanje nam nije dostupno iz same rečenice, već je kontekst iskustveno popunjen uspostavljanjem korelacije između leksema *umoran* i *spavati*.

Upravo se zbog mogućnosti različite interpretacije dihotomna semantička podebla MK/ sekundarnih predikata čini opravdanom. Dakle, uslovno, uzročno i dopusno značenje se, kako u engleskom, tako i srpskom, određuje situaciono. Rečima Ksenije Milošević (1987: 177), "(Slično participu i predložsko-padežnim konstrukcijama) PrAt nije semantički markiran. To znači da njegova gramatička forma, sama po sebi, ne podrazumeva nikakvu posebnu semantičku funkciju. Njegova forma sugerira samo to da je osobina koja se pripisuje licu, predmetu ili pojavi od izvesnog značaja za realizaciju onoga što označava rečenični predikat, bilo da ta osobina kao paralelna predikacija, u nekom smislu upotpunjava informaciju koju predikat nosi, ili da utiče na samu realizaciju onoga o čemu rečenični predikat informiše."

Da sumiramo, primeri koji se u engleskom podvode pod deskriptivni tip klauza odgovaraju osnovnom značenju PrAt u srpskom (kvalitativno, odnosno propratno-okolnosno), pri čemu su ostala značenja kontekstualno izvedena.

3.2. Ostaje nam da se pozabavimo rezultativnim tipom iz semantičke dihotomije.

(12a) We boiled the carrots *soft*. / *Skuvali smo šargarepu *meku*.

(12b) I dyed my hair *red*. / *Ofarbala sam se *crveno*.

(12c) The lake froze *solid*. / * Jezero se zaledilo *čvrsto*.

Mnogobrojne konstrukcije ovog tipa izveštavaju o finalnom stanju objekta, nakon izvršenja glavne predikacije, pa je pored parafraze sa *biti/be* moguća i sa *postati/become* (We boiled the carrots. They became soft.). Isključivo modifikuju objekat rečenice. Čak i u primeru (12c), subjekat *the lake* nema tematsku ulogu agensa, već pacijensa, čime je bliže objektu (Horton 1996: 328). Jasno je da između finitnog glagola i rezultativne male klauze mora postojati logička povezanost, pa bi *I dyed my hair*

brave bila negramatična rečenica u engleskom. Na primerima se vidi da rezultativne klauze strukturno ne odgovaraju klauzama u srpskom jeziku, kojima bismo u svim slučajevima morali da dodamo neki sadržaj. Recimo, u (12a) i (12c) pridevi pretvoreni u prilog dali bi gramatički ispravnu rečenicu, *Meko smo skuvali šargarepu* ili *Jezero se čvrsto zaledilo*, dok bi u (12b) bio očekivan predlog *u*.

Transpozicija prideva u prilog, u primerima (12a) i (12c), svedoči o povezanosti MK/ PrAt sa adverbijalnim značenjem:

(13a) *Nervozan, gricka nokte./ Nervozno, gricka nokte.*

Iako je supstitucija često moguća, ona stvara nekada manje, a nekada veće nijanse u značenju.

(13b) *John left the house angry./ Izašao je iz kuće ljut. (Može značiti da nije pokazao emocije.)*

(13c) *John left the house angrily./ Izašao je ljutito. (Svedoči o načinu izlaska, sa kakvim emocijama.)*

4. Zaključak

Pod plaštom malih klauza krije se niz raznorodnih konstrukcija, od onih sa glagolima nepotpunog značenja do pridevsko-priloških odredbi, što samo po sebi podrazumeva više semantičkih odnosa. Tu pripadaju primeri poput, *Mary considers John a fool/ foolish*, u kojima NP2 uspostavlja dvostruku semantičku vezu – između glagola, kome je podređen kao objekat, i sekundarnog predikata (XP), kome je logički subjekat. Samo XP je vrsta dopunskog predikativa, bez kog glagol ne bi bio semantički ostvaren. Svim različito deluje *John married Ann young*, gde XP (*young*) ostvaruje dvostuku semantičku vezu sa subjektom/objektom i finitnim glagolom.

Zatim, rečenice poput *He drank the coffee hot*, prema Subotić i Petrović (2000: 1148) našle bi se na granici između apozitivnog atributa (jer se može rekonstruisati relativnom rečenicom kao detaljniji opis kafe, ali i kroz propratnookolnosnu *Pio je kafu i ona je pritom bila vruća* (He drank the coffee. The coffee was hot at the time of drinking.)).

Čini se da postoji kontinuum između atributskog i adverbijalnog, u čemu se zapravo ogleda sličnost između engleskog i srpskog jezika. To se značenje različito gramatikalizuje, u oba jezika u raznim „čistim“, ali i prelaznim formama. U istraživanju uzročnog semantičkog polja, Kovačević (1988: 78) odvaja uzročnu klauzu kao jednoznačnu od PredAt kao dvoznačnog i priloga koji izražava uzročno i načinsko značenje i zaključuje da se, pretvarajući jedno u drugo, kao u primeru (13), „semantički odnos stalno uslođnjava ... da te tri uzročne jedinice ... nisu potpuni sinonimi ne samo na semantičkom, nego ni na strukturnom ni na stilističkom planu“.

Prema tome i ne možemo očekivati da PrAt bude apsolutni ekvivalent tako širokom polju u engleskom jeziku.

Tabela ispod sumira naše zaključke po svim kriterijuma, izuzev semantičkog. Polovinu koja se odnosi na male klauze/predikativni atribut u funkciji dopune izuzeli smo iz ovog rada zbog kompleksnosti teme. Polovina kojom smo se pozabavili pokazuje da su MK i PrAt strukturno i semantički ekvivalentni onoj polovini malih klauza u funkciji dodatka. Mesto obeleženo znakom pitanja odnosi se na primere (5a–c), gde smo utvrdili semantičku podudarnost, ali ne i formalnu (jer engleski nema obeleženu

fleksiju). U polju gde se ukršta imenska sintagma sa vezom prema subjektu na engleskom jeziku, simbol ,+-' kombinaciju označava kao moguću, ali ne i frekventnu.

Vrsta reči	Dodatak/adjunkat				Dopuna/ komplement			
	veza sa subjektom		veza sa objektom		veza sa subjektom		veza sa objektom	
	eng	srp	eng	srp	eng	srp	eng	srp
NP	+ -	+	- ?	+	/	/	/	/
AdjP	+	+	+	+	/	/	/	/
PP	+	+	+	+	/	/	/	/

Tabela 1. Ekvivalencija između MK i PrAt

MK i PrAt, kao kondenzati kopulativnog predikata, ostvaruju vezu sa finitnim glagolom, i rečeničnim subjektom ili objektom, pri čemu aktualizuju neki kvalitet simultano sa izvršenjem radnje. U pogledu značenja, i jednom i drugom konstrukcijom primarno se iskazuje deskriptivno/kvalitativno, dok se druga značenja u oba jezika deriviraju situaciono. Gledano mimo konteksta, često same lekseme koje učestvuju u finitnom, odnosno bezglagolskom (semantičkom) predikatu utiču na smer interpretacije. Semantički podtip MK koji nije pronašao ekvivalent u srpskom su rezultativne konstrukcije, koje bi prilikom prevoda morale sintaksički da se preoblikuju, prilogom ili klauzom.

Ograničenje ovih zaključaka ogleda se u tome što nisu provereni na korpusu, ali je to ujedno i zadatak za buduća istraživanja.

Literatura:

Arts 1992: B. Aarts, *Small clauses in English: the nonverbal types*, Topics in English Linguistics 8. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.

Babić 2004: M. Babić, O predikatskom apozitivu u: Život i djelo akademika Jovana Vukovića, Zbornik radova sa naučnog skupa, Podgorica, 151–163.

Vilijams 1983: E. S. Williams, Against Small Clauses, u: Linguistic Inquiry, Vol. 14, No. 2, Cambridge: The MIT Press, 287–308.

Ivić 2005: M. Ivić, O „malim klauzama“ i sličnim sintaksičkim konstrukcijama u: A. Mladenović (red.), Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, Vol. 48/1, Novi Sad: Matica srpska, 7-11

Kovačević 1988: M. Kovačević, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo: Svjetlost.

Kornilescu 2003: A. Cornilescu, *Complementation in English. A Minimalist Approach*, București: Editura Universității, poglavlje 13, preuzeto sa internet adrese <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/cornilescu/13.pdf>.

Milošević 1987: K. Milošević, O kauzalnoj funkciji predikativnih atributa u srpskohrvatskom jeziku u: Studija linguistica Polono-Jugoslavica V, Skopje, 176-190

Piper i dr. 2005: P. Piper, I. Antić, V. Ružić, S. Tanasić, Lj. Popović, B. Tošović, *Sintaksa savremenoga srpskog jezika—prosta rečenica*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU-Beogradska knjiga-Matica srpska Rotštajn 2006: S. Rothstein, Predication, u: Keith Brown (Ed.), *Encyclopedia of Language & Linguistics, Second Edition*, vol.10, Oxford: Elsevier, 73–76

Stanojčić i Popović 1999: Ž. Stanojčić i Lj. Popović, *Gramatika srpskoga jezika: udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

- Stauvel 1983: T. Stowell, Subjects across categories u: *The Linguistic Review* 2, Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 285–312.
- Stevanović 1974: M. Stevanović, *Savemeni srpskohrvatski jezik: 2, Sintaksa*. Beograd: Naučna knjiga.
- Subotić i Petrović 2002: Lj. Subotić i V. Petrović, Apozitivni i/ili predikativni atribut u: *Južnoslovenski filolog*, LVI/3–4, Beograd, 1141–1160.
- Hadlston i Pulum 2002: R.D. Huddleston, G.K. Pullum, *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Himelman i Šulce-Bernt 2005: N.Himmelmänn and E.Schulze-Berndt, Issues in the syntax and semantics of participant-oriented adjuncts: an introduction, u: *Secondary predication and Adverbial Modification* (Himmelmänn, Schulze-Berndt Eds.). London: Oxford University Press, 1–69.
- Horton 1996: B. Horton, What are copula verbs? u: E.H. Casad (Ed.) *Cognitive Linguistics in the Redwoods: The Expansion of a New Paradigm in Linguistics*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 319–346.

PREDICATIVE ATTRIBUTE VERSUS SMALL CLAUSES

Summary

Small clauses are verbless phrases of various forms, which, once integrated, turn a simple into semantically complex sentence. The paper explores the topic of small clauses/ secondary predicates in English, aiming to compare them with Serbian predicative attribute, as the two evidently share the adjectival-adverbial character. After a brief theoretical explanation, we analyze these forms along the following lines, determining a) predicate type as NP, AP, or PP b) complement or adjunct sentence function, c) semantic properties, such as descriptive and resultative, d) the manner of (semantic) integration in the matrix sentence (subject-oriented or object-oriented). The analysis shows that Serbian predicative attribute is formally and semantically equivalent to adjunct portion of small clauses, with some differences with regard to nominal and prepositional phrases. Semantically, SC and PA encode the same range of meanings, most of which are contextually supplied, with an exception of resultative constructions.

Key words: small clause, secondary predicate, predicative attribute

Tiana M. Tošić

Даница Б. Недељковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за германистику

ОПШТА И ПОСЕБНА ДИРЕКТИВНОСТ У ПРИЛОШКОМ СИСТЕМУ НЕМАЧКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА²

У раду се на материјалу који чине текстови публицистичког и књижевно-уметничког функционалног стила испитује инвентар прилошких лексема са значењем директивности (опште: *перлативности* и посебне: *аблативности* и *адлативности*) у немачком и српском језику, с посебним освртом на разлоге неподударности између двају система, који могу бити творбене, семантичке, правописне или синтаксичке природе. У случајевима непостојања кореспондентног прилога у једном од језика које поредимо, испитују се могућности изражавања његовог значења прилошким изразима различитих структуралних типова

Кључне речи: директивни прилози, аблативност, адлативност, перлативност, композиција, деривација, прилошки израз

Увод

Директивни прилози се, као и локални, везују за категоријално значење *просјор*, али не за његова *стајичка* (чисто просторна), већ за његова *динамичка* (просторно-агентивна) обележја, будући да се „односе на извесну акцију: промену места у простору, тј. промену односа између локализатора и објекта локализације, што је последица кретања једног или оба члана просторног односа.“ (Пипер 1983: 97). Према критеријуму *праваца* и *смера* кретања, директивне прилоге можемо класификовати у три групе, засноване на категоријалним значењима '*аблативности*' (удаљавање), '*адлативности*' (приближавање) и '*перлативности*' (линија кретања), при чему *перлативности* спада у општу директивност, будући да се односи на *правац*, али не и на *смер* кретања (у смислу одређености почетном или завршном тачком кретања), док *аблативности* и *адлативности* спадају у посебну директивност, с обзиром да подразумевају одређеност почетном у првом одн. завршном тачком кретања у другом случају. (уп. Пипер 2001: 26-7; 51; 68-9).

Могућности изражавања наведених врста директивности прилошким лексемама разликују се у немачком и српском језику. При том непостојање неподударности у прилошким системима језика које поредимо може бити проузроковано различитим разлозима (семантичким, творбеним, правописним, синтаксичким), и у датим случајевима конкурентни прилошки изрази различитих структуралних типова попуњавају празно место у систему датог језика.

1 dbmarjan@eunet.rs

2 Рад је урађен је у оквиру пројекта 178014: *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Систем директивних прилога немачког и српског језика

2.1. Заменички прилози³

2.1.1. У систему заменичких прилога немачког језика не постоје засебне лексеме за изражавање перлативности, већ полисемни прилози **hin** и **her** као основичка конституента сложених директивних прилога у зависности од контекста изражавају различите врсте директивности, па тако сложенице са прилогом **hin** могу да имају аглативно или перлативно значење (нпр. **dahin** → *an diesen Ort / an diese Stelle vs. in diese Richtung*), а са прилогом **her** аблативно или перлативно значење (нпр. **daher** → *von diesem Ort / dieser Stelle vs. aus dieser Richtung*), што се експлицитно изражава тек у процесу њиховог декомпоновања. Наведено важи и за њихове упитне пандане (**wohin?** → *an welchen Ort / an welche Stelle vs. in welche Richtung*; **woher?** → *von welchem Ort / von welcher Stelle vs. aus welcher Richtung*), као и за друге сложене прилоге настале према истом творбеном обрасцу (в. 2.2.1.).

Наведено ћемо илустровати следећим примерима, у којима прилошки изрази врше: а) моносемирање директивних прилога (у случајевима када врста директивности не произлази из контекста, те супституција израза прилогом може да доведе до различитих интерпретација) и б) прецизирање одн. истицање врсте директивности (у случајевима када контекст одн. глагол већ обезбеђује правилну интерпретацију, те би врста директивности и приликом супституције остала очувана). Упореди:

а) Oft machen sie sich dann **in die Richtung** [→ **dahin**] auf, **aus der** [→ **woher**] dieser gerade kam. (SDW 3 / 2008, 57)

... , daß es unmöglich war, zu sagen, **von welcher Stelle** [→ **woher**] der Jubel komme. (<http://gutenberg.spiegel.de/buch/>; 20.1.2007)

б) Der am Bug stehende Vierbeiner wedelt dann mit dem Schwanz und zeigt mit seiner Körpersprache, **in welche Richtung** [→ **wohin**] die Forscher das Boot steuern müssen. (Der Spiegel 26 / 2006, 112)

An welchen Ort [→ **wohin**] würden Sie Touristen führen, die heute zum ersten Mal nach Israel kommen? (Der Spiegel 19 / 2008, 132)

Ипак, у систему заменичких прилога немачког језика запажа се асиметрија, будући да један члан низа којим се изражава дистинкција према степену удаљености (проксималност / медијалност / дисталност), прилог *hier*, супротно прилозима *da* и *dort*, као детерминативна конституента не учествује у грађењу полисемних директивних прилога, већ прилози **hierhin** и **hierher** изражавају искљу-

3 Термин *заменички прилог* овде употребљавамо у ширем смислу (нем. *Pro-Adverb*), а не у ужем (нем. *Propositionaladverb*) (уп. Хелбиг / Буша 1998: 347–352), наслањајући се на термин уобичајен у србистици за прилоге који, поред *замењивања* (прономинализације), као основне особине имају *деиктичност* и *категоријалност* (уп. Пипер 1983: 16–32).

чиво *адлативности* (која може бити схваћена и као крајња тачка кретања, в. други пример са предлогом *bis*), док је употреба једне или друге варијанте прилога условљена перспективом говорника, а не смером кретања, што представља изузетак када су у питању сложенице овог типа (уп. Барц 1976: 283). На пример:

Bis in die späten sechziger Jahre war die Tropeninsel ein Straflager für Tausende von Aborigines. **Hierhin** [→ **an diesen Ort**] wurde abgeschoben, wer auf dem Festland nicht ins Raster einer weißen australischen Gesellschaft passte: die Auffälligen, die psychisch Kranken, die Kriminellen, die Mischlingskinder mit pechschwarzen Augen und heller Haut. (Die Zeit 34 / 2007, 24)

Vom Stadtzentrum fährt man mehr als eine Stunde **hierher** [→ **bis zu diesem Ort**], so lange braucht Manuel in sein Büro – immerzu an solchen Häusern vorbei, die in einer endlos scheinenden Bewegung das Land überfluten, als setze sich so die Fluchtbewegung fort, die zwei Millionen Kubaner **hierher** [→ **an diesen Ort**] gebracht hat. (Die Zeit 2 / 2007, 12)

2.1.2. Са друге стране, у прилошком систему српског језика за сваку од наведених врста директивности, теоријски, постоји трочлана група заменичких прилога груписаних према степену удаљености (проксималност / медијалност / дисталност), као и упитни прилог на који они представљају одговор, па тако *перлативности* изражава прилошки низ *овуда / њуда / онуда – куда?*, *аблативности* *одавде / одашле / оданде – одакле?*, а *адлативности* *овамо / тамо / онамо – камо?*

Да је у језичкој пракси нешто другачија слика показује С. Кордић (уп. Кордић 2003; 2004), која, истражујући систем заменичких прилога савременог српскохрватског језика⁴ којима се изражава статички и динамички аспект локализације, запажа извесне регуларности у њиховој фреквентности и начину употребе. Њено истраживање показује да *перлативни* прилошки низ *овуда / њуда / онуда* има изузетно ниску употребну вредност, те да се значење ових прилога обично изражава аналитичким конструкцијама *овим њушем*, *њим њушем* и др., за разлику од њиховог упитног пандана *куда?*, чија се употреба проширила на рачун упитног прилога *камо?* (који у штокавском дијалекту није уобичајен), па тако *куда?* не изражава *линију*, већ *циљ кретања* (адлативност), нпр. *Куда идеш?* – *Идем кући / на посао* и др., док се празно место у систему упитних прилога за изражавање *линије кретања* (перлативност) и овде попуњава аналитичким формама: *Којим њушем идеш у Сибири?* уместо *Куд идеш у Сибири?* (уп. Кордић 2004: 115–116).

Наведено ћемо илустровати примерима из нашег корпуса: у примеру а) прилошки израз попуњава празно место у систему, настало померањем значења примарно перлативног прилога *куда?*, чија се употребе усталила у адлативном значењу, о чему сведочи пример б). У истом примеру потврђује се и теза о уобичајеној употреби прилошког израза уместо конкурентног прилога из перлативног низа *овуда / њуда / онуда* (*њим њушем* уместо *њуда*), као и у примеру в), у коме је супституција прилогом ипак могућа, будући да контекст (глагол *пролазити*) обезбеђује перлативно значење. Са друге стране, у примеру г) прилошки израз (са именицом *правац*) прецизира и наглашава перлативно значење прилога *куда?*, мада његова употреба у датом случају није искључена. Упореди:

4 О разлозима употребе наведеног термина в. Кордић 2004а.

а) На тим раскрсницама путева размењују се информације о сваком кутку света, од Јапана до Лондона – где се може спавати у Аламуту, како најлакше проћи северни Авганистан, **којим путем** [→ ?*куда*] је најбоље из Пакистана ићи у Индију. (Vreme 847, 29.3.2007., 87)

б) Човек крене неком Божјом стазом кроз живот, често и не размишљајући **куда** га она води. Једноставно, нека сила га тера да крене **тим путем** [→ ?*шуда*]. (Vreme 863, 19.7.2007., 41)

в) Откад је Косово постало протекторат Уједињених нација, Лебане је постало најсиромашнија општина у Србији. „Више нико не пролази овим путем [→ *овуда*]“, каже општински менаџер Миле Станојевић. (Vreme 844, 8.3.2007., 24)

г) Детаљно сам им испричала како ме је напао непознати младић, описала га и навела у **ком правцу** [→ *куда*] је побегао. (Blic 4820, 14.7.2010., 16–7)

Додатно, за изражавање *аглативности*, противно језичкој норми, користи се и упитни прилог *где?* у комбинацији са глаголима кретања (нпр. *Где идиш?* уместо *Куда идиш?*), што важи и за локалне прилоге *овде / ту / онде* (уп. Кордић 2003: 97–99), што у немачком језику никада није случај, будући да кореспондентни прилози (*hier, da, dort – wo?*) изражавају искључиво статички аспект локализације.

2.1.3. Из напред наведеног произлази закључак да системи заменичких директивних прилога немачког и српског језика нису подударни, те да у немачком језику употреба прилошког израза уместо полисемног прилога често представља средство за његово моносемирање, док у српском језику, и поред постојања прилошких лексема за изражавање свих динамичких аспеката локализације, долази до померања значења одређених класа директивних прилога, чије празно место попуњавају прилошки изрази.

2.2. Творба директивних прилога немачког и српског језика

2.2.1. Са аспекта творбе речи, у систему директивних прилога немачког језика посебно се издвајају два творбена модела - **композиција** и **деривација** (уп. Флајшер / Барц 1995: 280–1; 286).

О **композицији** је већ било речи у 2.1.1. Видели смо да полисемни прилози **hin** и **her** чине основичку конституенту детерминативне сложенице, док се као детерминативна конституента, поред већ спомињаних локалних прилога (нпр. *wohin, dorthin, hierher*), јављају и они са значењем неодређености (*irgendwohin, irgendwoher*), универзалне негативне (*nirgendwohin, nirgendwoher*) и афирмативне квантификације (*überallhin, überallher*), неидентичности (*anderswohin, anderswoher*), као и латералности (*rechtshin; linksher*)⁵. Будући полисемни, врста директивности видљива је само на основу контекста.

Деривација директивних прилога обухвата искључиво **суфиксацију**, тј. извођење помоћу суфикса **-wärts**, што у немачком језику представља веома продуктиван образац за творбу деадвербијалних (нпр. *vorwärts, auswärts, aufwärts*)⁶ и

5 О семантичкој класификацији прилога в. Пипер 1983.

6 О разлозима класификације творбених основа наведених деривата у прилоге в. детаљније Хенчел 2005.

деноминалних (нпр. *bergwärts*, *himmelwärts*, *ostwärts*, ...) прилога са перлативним значењем.

2.2.2. Када је реч о творбеном систему директивних прилога српског језика неспорно је да се као доминантан модел јавља *срасћање* (подтип *композиције*⁷), при чему се посебно издвајају два творбена обрасца: а) *предлоз* + *прилоз* (нпр. *нагоре*, *наголе*, *ошћозади*, *уназад*, *унапред* и др.) и б) *предлоз* + *придев* (средњег рода), нпр. *налево*, *удесно*, *слева*, *здесна* и др. (уп. Клајн 2002: 136; Бабић 1991: 520–1).

Ипак, треба нагласити да у литератури не постоји јединствено мишљење о начину настанка једне групе прилога за изражавање аблативности (нпр. *одавде*, *оданде*) и адлативности схваћене као крајња тачка кретања (нпр. *дошле*, *донде*), као и адлативних и перлативних прилога са значењем неодређености и универзалне негативне квантификације (нпр. *некуда*, *никуда*, *икуда* и др.).

Тако на пример И. Клајн и у датим случајевима говори о *срасћању* типа *предлоз* + *прилоз* (нпр. **од овде* → *одавде*, **од онде* → *оданде*, **до овуда* → *довде*, **до ту* → *дошле*), с тим што се срасли прилози данас осећају као просте речи (уп. Клајн 2002: 136), док на другом месту, у поглављу о *префиксацији* (уп. исто 238), наводи да би форманти *и-*, *ни-* и *не-* могли да се сматрају и префиксима (као што то чини Ј. Бабић), али да су услед могућности раздвајања *и-* и *ни-* од основе (нпр. *ниошћкуда*), што није типично за префиксе, прилози овог типа ближи сложеницама. У исту групу сврстава и *не-* због очигледног паралелизма са претходна два наведена.

Са друге стране, Ј. Бабић (1991: 517) у свим наведеним случајевима говори о *префиксацији* (с тим што се префикси *од-* и *до-* јављају са везаним прилошким основама), руководећи се већ споменутим критеријумом постојања одн. непостојања синтагме „састављене од истих делова и у истом поретку“, па тако нпр. прилог *однекуда* не спада у деривате, већ у сраслице.

Наслањајући се на наведено мишљење, у раду ћемо спорну групу прилога интерпретирати као деривате.

2.2.3. На основу до сада изложеног може се закључити да је неподударност у инвентару директивних прилога немачког и српског језика добрим делом условљена управо творбеним разлозима, пре свега непостојањем кореспондентног творбеног обрасца у једном од језика које поредимо. Као еквивалент се тада јављају директивни *прилошки изрази*, који се остварују у *синтагматском*, *предлошко-именичком* и *предлошко-прилошком моделу*⁸.

7 Сраслице су „сложенице које се од истих саставних делова у истом облику и истом поретку могу јавити и као синтагме, ...“ (Клајн 2002: 28). Како аутор даље наводи, прелаз из синтагме у сложеницу означен је променом значења и уједначавањем акцента, с тим што често постоје недоумице око састављеног / растављеног писања, првенствено када је реч о спојевима предлога са именицом, о чему ће касније бити више речи.

8 О синтагматском и предлошко-именичком моделу прилошких израза в. детаљније Ковачевић 2007. Трећи, предлошко-прилошки модел представља блокирани спој предлога и прилога, а заступљен је пре свега у немачком језику, док се у српском јавља само маргинално, што је последица правописне норме.

Еквивалентни прилошки изрази у немачком и српском језику

Еквивалентни прилошки изрази директивног значења попуњавају празно место у систему директивних прилога немачког и српског језика, које настаје као последица а) творбених, б) правописних, в) семантичких или г) синтаксичких разлога.

3.1. Творбени разлози

3.1.1. Споменули смо већ да у немачком језику извођење **деноминалних перлативних прилога** помоћу суфикса **-wärts** представља веома продуктиван творбени образац, који у српском нема кореспондент, те еквивалентни прилошки изрази синтагматског и предлошко-именичког типа у највећем броју случајева попуњавају празно место у прилошком систему српског језика⁹.

Наведено ћемо илустровати прилошким дериватима у чијој се основи налазе именице са значењем геоморфолошких и хидролошких појмова (нпр. *das Meer / море, der Wald / шума, der Berg / брго, der See / језеро, das Tal / долина* и др.). Тако на пример прилог **meerwärts** у српском језику нема кореспондент, те се као еквивалент с једне стране јављају изрази синтагматског типа (у *правацу мора*), у којима се перлативност изражава именицом *правац* као носиоцем категоријалне семантике, док је именица *море* носилац диференцијалног значења (в. пример а)), а с друге стране истозначним изразима предлошко-именичког типа са перлативним предлозима *према*_{дат.} и *ка*_{дат.} као носиоцима релационе семантике (*према / ка мору*), о чему сведочи пример под б). У немачком језику се кореспондентни прилошки изрази а) синтагматског (*(in) Richtung Meer*) и б) предлошко-именичког типа (*zum Meer (hin)*)¹⁰ јављају као декомпозицијски лексикализованог перлативног прилога, те је употреба једне или друге варијанте ствар избора сваког појединца¹¹. Упореди:

а) „Je weniger Wasser von Norden **in Richtung Meer** [→ **meerwärts**] strömt, desto weiter gelangt das Meerwasser die Flüsse hoch“, ... (Der Spiegel 19 / 2008, 150)

Наши људи су, како смо сазнали у кратком телефонском разговору ... , бежали главом без обзира у **правацу мора** [→ Ø]. (www.politika.rs; 22.8.2006.)

- 9 Једини изузетак представљају перлативни прилози чију творбену основу чине именице са значењем стране света (*nordwärts, ostwärts, westwärts, südwärts*), који у српском за кореспондент имају полисемне деадјективске прилоге (*северно, источно, западно, јужно*), чије перлативно значење (кретање у правцу одређене стране света) произлази тек из контекста (нпр. налазити се *западно* → *на западној страни* vs. кретати се *западно* → *у западном правцу / у правцу запада*).
- 10 Предлог *in* је у изразима синтагматског типа факултативан, као и прилог *hin* у изразима предлошко-именичког типа, којим се додатно наглашава *правац*, будући да директивни предлог *zu*_{дат.} поред перлативности може да изрази и адлативност.
- 11 У изразима синтагматског типа оба језика предлошка конструкција (*in) Richtung* одн. у *правацу* достигла је изванредан ступањ *граматичке* *лексичке* *јединице* (прелазак аутономне лексичке јединице у јединицу са функционалним значењем, овде предлог (уп. Ди Меола 2000: 5)), па се тако изрази синтагматског типа са именицом као носиоцем диференцијалне семантике конструкционо приближавају изразима предлошко-именичког типа.

6) Die Kette der Wolkenkratzer an der Sheikh Zayed Road ist zu sehen, dahinter, **zum Meer hin** [→ *meerwärts*], der breite Villenstreifen von Jumeirah, ... (Der Spiegel 37 / 2006, 160)

Сателитски снимци показују да се 1997. године глечер **ка мору** [→ Ø] кретао брзином од 5,7 километара годишње, ... (Vreme 730, 30. 12. 2004., 83)

3.1.2. *Префиксација и срасијање* као модели који доминирају у творби директивних прилога српског језика нису потврђени у класи директивних прилога немачког језика, те се као њихови кореспонденти могу јавити или а) прилози настали према другом творбеном моделу или, уколико такви не постоје, б) еквивалентни прилошки изрази.

Варијанту а) потврђују **аблативни прилошки деривати** *одавде, оданде, одакле*, који за кореспондент у немачком језику имају полисемне сложене са прилогом *her* као основним конституентом (*dorther, daher, woher*), мада је и овде њихов декомпозит уобичајенији. Упореди:

... , jeder vierte der jährlich rund acht Millionen Container kommt **von dort** [→ *dorther*] oder wird *dorthin* verschifft. (Der Spiegel 37 / 2006, 134)

... , током рата неко време остао на окупираној територији, ... , и отишавши **оданде** тек када је за њега обезбеђена замена. (Vreme 978, 1. 10. 2009., 58)

Варијанту б) потврђују **директивно-адлативни прилози** српског језика којима се експлицитно изражава крајња тачка кретања (*довде, дошле, донде – докле?*). У немачком језику не постоје кореспондентне директивно-адлативне прилошке лексеме, те празно место у систему попуњавају прилошки изрази синтагматског и предлошко-прилошког типа са предлогом **bis**_{акуз.} као носиоцем релационе семантике (*bis zu jenem Ort* одн. *bis dorthin*), што представља једину могућност изражавања наведеног типа адлативности. Са друге стране, кореспондентни прилошки изрази српског језика са предлогом **до**_{ген.} (нпр. *до тог месеца, до овог месеца* и др.) фунгирају као декомпозити постојећих адлативних прилога. Упореди:

Von jenem Platz, wo heute die Türme der Macht in die Welt hinaus strahlen, **bis zu jenem Ort** [→ *bis dorthin*], wo sich vor eineinhalb Jahrhunderten die Hölle aufat, sind es nur ein paar hundert Meter. (Der Spiegel 6 / 2003, 114)

Један од полицајаца рекао је да би се **до тог места** [→ *дошле*] тешко пробио одрастао човек због неприступачности терена. (Blic 4791, 15. 6. 2010., 17)

3.1.3. Неподударност у системима двају језика запажамо и код **директивно-аблативних прилога** који у српском језику настају **срастањем предлошке фразе**. Наиме, док прилози са перлативним значењем, настали према истом творбеном обрасцу (нпр. *нагоре, на доле; унајпрег, уназад* и др.) у немачком језику за еквивалент имају прилошке деривате (нпр. *aufwärts, abwärts; vorwärts, rückwärts* и др.), или ређе сложене (нпр. *rechtshin - у десно / на десно*), докле прилози са аблативним значењем (нпр. *одозго(ре), одоздо(ле), ошшогади, сјрега* и др.) у немачком језику најчешће немају кореспондент. Једини изузетак представљају прилошки изрази са обележјем 'латералност' (*rechtsher / linksher – з десна / слева*), мада се и овде аналитичка форма далеко чешће употребљава (*von rechts / links (her)*), па тако предлошко-прилошки изрази са аблативним предлогом **von**_{дат.} и одговарајућим димензионалним прилогом попуњавају празно место у систему аблативних прилога немачког језика (нпр. *von oben, von hinten* и др.). Еквивалентни прилози српског језика, настали срастањем предлошке фразе,

у декомпонованом облику начелно се не остварују као изрази предлошко-прилошког типа. Упореди:

Dort schauen uns die Berge **von oben** [→ Ø]
durch den Kopf, bis wir sterben. (Müller, 2009: 64)

’Тамо нам планине **одозго** завирују у главе све
док не умремо. (Miler, 2010: 68)

Sonst gibt es hier auf der norwegischen Insel
Spitzbergen, ... , nur Eis und Schnee und Wind,
der grundsätzlich **von vorn** [→ Ø] weht. (Der
Spiegel 43 / 2007, 124)

Ученици су фотографисани **спреда** и
отпозади, а затим су их лекари испитивали
о брачном стању родитеља. (Vreme 749, 12. 5.
2005., 7)

3.2. Правописни разлози

3.2.1. Правописна норма такође је разлог непостојања подударности у прилошком систему немачког и српског језика. Овде се пре свега мисли на правописном нормом регулисан начин писања предлошких спојева са прилошким значењем у српском језику. Видели смо, на пример, да се спојеви **предлоџ** + **прилоџ** по правилу пишу састављено (уп. поглавље 3.1.3.), чиме се обезбеђује инвентар прилошких лексема директивног значења, уз постојање ретких изузетака, у које спада предлошко-прилошки израз *до шамо* (уп. Правопис МС 2011: 305), чије се растављено писање може објаснити полисемичношћу њему конкурентног прилога *дошле*: поред адлативног (*до њоџ месџа / до шамо*), може имати и темпорално значење (*до њоџ времена / до шага*) (уп. РСМ I, 1967: 753), па се и овде прилошким изразом врши моносемирање.

3.2.2. Правописном нормом је у српском језику регулисано и одвојено или састављено писање спојева **предлоџ** + **именица** употребљених у прилошкој функцији (уп. Правопис МС 2011: 96-7), чиме се ограничава инвентар прилошких лексема, што потврђују и наши примери са предлогом *у_{акуз}*. (*увис* и *у страна*), наспрам којих у немачком језику постоје директивно-перлативни прилози изведени помоћу суфикса *-wärts*. Упореди:

An seinem Südpol schießen mikrometerfeine
Eiskristallfontänen **in die Höhe** [→ **aufwärts**] –
was eigentlich nicht sein darf, weil Enceladus für
Vulkanismus zu klein ist. (Der Spiegel 3 / 2006, 89)

Како је то повезано са озоном? Фреон је, као и
озон, лакши од ваздуха, па се подиже **увисну**
[→ **увис**], све до озонског омотача. (Vreme 924,
18.9.2008., 86)

Ich dachte, wenn es sich noch schwerer und
breiter machen würde, müßten die angrenzenden
Häuser **zur Seite** [→ **seitwärts**] rücken und Platz
machen. (Schlink, 1997: 9)

’Да је којим случајем хтела да буде још тежа
и шири, суседне зграде морале би, како ми се
тада чинило, да се повуку **у страну** [→ Ø] и
направе јој места. (Slink, 2002: 7)

3.3. Семантички разлози

У раду смо већ указивали на утицај семантике на неподударности у систему директивних прилога немачког и српског језика, било да је реч о *полисемичности* или *померању значења* одређених класа директивних прилога, те да у датим случајевима функцију моносемирања, прецизирања или изражавања одређене врсте директивности преузимају директивни *прилошки изрази* (в. поглавља 2.1.1. и 2.1.2.). Најчешће је реч о изразима синтагматског типа, будући да они подразумевају експлицитну реализацију свих за значење директивних прилога

релевантних сема – именице као носиоца категоријалне семантике, предлога или падежне форме као носиоца релационе семантике, и облигаторног детерминатора као носиоца диференцијалне семантике (уп. Ковачевић 2007: 21), па се тако *перлативности* изражава именицама са најопштијим директивним значењем (*Richtung* одн. *правац* / (ређе) *смер*), а *аблативности* и *адлативности* именицама са најопштијим локалним значењем (*Ort / Stelle* одн. *место*), с тим што се *аблативно* значење постиже предлогом као носиоцем релационе семантике (*von*_{дат.} одн. *од*_{ген.} / *са*_{ген.}), а *адлативно* падежном (у оба језика *акузативском*) формом¹².

Поред прецизно изражавања свих врста директивности, прилошки изрази синтагматског типа омогућавају и модификовање тј. нијансирање значења директивног прилога употребом: а) именице у плуралској форми, као и б) именице спецификованије семантике у односу на ону најопштијег значења (уп. Ковачевић 2007: 23–4), од којих се за изражавање *перлативности* јављају *Weg* одн. *пућ*, пре свега у српском језику (в. поглавље 2.1.2.)¹³, а за изражавање *аблативности* и *адлативности* именице *Gebiet* и *Gegend* у немачком, одн. *просјор*, *погдучје*, *погднбље*, *област*, *крај* у српском језику. На овај начин прилошким изразом могу се изразити семантичке компоненте неприсутне у самом прилогу, као што су 'плуралитет локализатора', 'ограниченост / неограниченост локализатора', 'веће / мање димензије локализатора' и др.¹⁴ На пример:

а) Wir sind zusammen **an die Orte** [→ *dorthin*] gefahren, wo er gewohnt hatte und wo sein Theater Der Kreis stand. (Die Zeit 51 / 2007, 51)

... , можда је то и најзначајнији део овог пројекта, не сакрива га ни објектив а ни чињеница да сам **на та места** [→ *тамо*] долазио и пре него што сам их фотографисао. (Vreme 756, 30. 6. 2005., 46)

б) ... , nicht einmal die Briten hätten sich zu Kolonialzeiten **in diese Gebiete** [→ *hierhin / hierher*] getraut. (Der Spiegel 36 / 2006, 90)

Тих година је **на ове просторе** [→ *овамо*] стигао и његов деда по оцу који је пореклом из Твера. (Blic 4970, 11. 12. 2010., 5)

12 Управо по падежној форми се директивно-адлативни прилошки изрази разликују од израза са локалним значењем, који се у немачком остварују у дативској (нпр. *da* → *an diesem Ort* vs. *dahin* → *an diesen Ort*), а у српском у локативској форми (нпр. *ту* → *на тоом месту* vs. *тамо* → *на то место*). Због присуства истих именичких лексема, у литератури се у датим случајевима говори о парадигматским варијацијама основног локативског модела (уп. Ковачевић 2007: 25; Чутура 2010: 86–7).

13 У немачком језику се беспредлошки прилошки изрази са именицом *Weg* чешће употребљавају у непросторном значењу (нпр. *geraden Wegs* = *gleich / sofort*; *halben Wegs* = *ungefähr, einigenmaßen*), а ређе у директивно-перлативном: у *генитивској* форми представљају интегрални део фразеологизма који припада вишем стилском слоју, а могуће га је супституисати сложеним глаголом (нпр. *des Weges kommen* = *daherkommen*), а у *акузативској* често улазе у структуру стилски немаркираних фразеологизма (нпр. *seinen Weg gehen*), за које је карактеристично да делом чувају свој прилошки карактер (*den Weg gehen / fahren / laufen*), а делом су постали саставни део сложеног глагола (*weggehen, wegfahren*) (уп. Егорова 2006: 80; 160).

14 У немачком језику именица *Gegend* изражава 'простор који није прецизно ограничен' (1. *im Hinblick auf seine Beschaffenheit od. seinen Bezugspunkt bestimmtes, aber nicht näher abgegrenztes Gebiet*, Дуден 2001: 614), а именица *Gebiet* 'затворено подручје већих размера простирања' (1. *unter bestimmten Gesichtspunkten in sich geschlossener räumlicher Bereich von größerer Ausdehnung*, Дуден 2001: 606). У српском језику именица *просјор* истиче „ширину, мању ограниченост а веће димензије локализатора“ (Чутура 2010: 53), док именица *погдучје*, као и именица *област*, подразумева сему 'ограниченост локализатора већих размера простирања' (уп. РМС III, 1969: 862; РМС IV, 1971: 578).

Pastörs ist wie sein Wahlkreismitarbeiter Andreas Theißen und andere NPDMitglieder aus dem Westen **in diese Gegend** [→ *hierher*] gezogen. (Die Zeit 20 / 2008, 22)

Прва [целина] обухвата време када Словени још нису ни дошли **на ово подручје** [→ *овамо*] па све до краја Првог светског рата. (Vreme 955, 23. 4. 2009., 54)

3.4. Синтаксички разлози

Додатни разлог за постојање празног места у систему српског језика може бити и синтаксичко окружење, па тако прилошке изразе **перлативног** значења чији регенс не изражава **физичко кретање** (у смислу прелажења неког простора) није могуће супституисати директивно-перлативним прилогом, и поред присуства семантичке компоненте директивности (уп. Ковачевић 2007: 25). По томе се српски језик разликује од **немачког**, у ком је употреба директивног прилога могућа независно од врсте директивности коју изражава његов регенс. Упореди:

Sein Nissan kommt am Rand der Wüste irgendwo im Sand zu Stehen. Ringsherum buddeln Bagger. „Hier“, sagt er und **deutet irgendwohin** [→ *in irgendeine Richtung*]: „Hier ist ein See. Und dort ist das neunte Loch. (Die Zeit Magazin 11 / 2008, 42)

Много је интересантнија апликација која вам, када **окренете** камеру телефона у **неком правцу** [→ Ø] и у екрану вам се прикажу околне зграде, уписује у облачићима шта се у којој згради налази. (Vreme 973, 27.8.2009., 6)

У наведеном примеру српског језика семантика глагола **окренути** као надређеног елемента блокира могућност супституције изрза примарно перлативним прилогом **некуда**, док би супституција локалним прилогом **негде** довела до промене врсте директивности (уместо **перлативног**, изражава се **адлативно** значење: *када окренете камеру негде* → *на неко конкретно место*), па тако прилошки израз представља једину могућност изражавања перлативности. Пример на немачком језику показује да је у датим случајевима увек могућа употреба директивног прилога.

Са друге стране, прилошке изразе **адлативног** значења чији регенс не изражава **физичко кретање** могуће је у српском језику супституисати локалним прилогом. У **немачком** језику се и у датим случајевима као супституент јавља полисемни директивни прилог употребљен у адлативном значењу, док супституција прилозима локалног значења никада није могућа. Упореди:

Es gibt in den USA eine richtige Hinterhofindustrie, in der Testosteron-Gels gemischt und anschließend Pflaster damit beschichtet werden, die man sich dann auf den Hodensack oder sonst **wohin** [→ *auf sonst eine Stelle*] **klebt**. (Der Spiegel 33 / 2006, 156)

Полазимо од човека: ако треба да прича – како да прича, ако долази на састанак – како ће га водити, ... па, на крају крајева, и **на које место** [→ *где*] за стол треба да **седне**. (Vreme 788, 9. 2. 2006., 37)

Закључак

4.1. Истраживање спроведено на корпусу који чине текстови публицистичког и књижевно-уметничког функционалног стила показало је да инвентар прилошких лексема немачког и српског језика за изражавање опште и посебне директивности није подударан, те да празно место у систему једног од језика које поредимо може бити условљено: а) **творбеним** (непостојање кореспондентног творбеног обрасца у једном од датих језика); б) **правописним** (нормативно прописано одвојено или састављено писање различитих предлошких спојева у при-

лошкој функцији); в) *семантичким* (померање значења постојећег прилога) или в) *синтаксичким разлозима* (семантика регенса блокира употребу директивног прилога). У датим случајевима празно место у систему немачког или српског језика попуњавају *прилошки изрази* различитих структуралних типова.

4.2. Попуњавање празног места у систему примарна је, али не и једина функција коју прилошки изрази имају у процесу изражавања различитих врста директивности. Они се, наиме, употребљавају и за: а) моносемирање или прецизирање значења полисемног директивног прилога; као и за б) модификовање одн. нијансирање значења конкурентног прилога (употребом семантички спецификованијих именица или њихове плуралске форме). Додатно, употреба прилошког израза уместо конкурентног директивног прилога може бити и одлика стила и избор сваког појединачног говорника у датој комуникативној ситуацији.

Извори

Blic – дневне новине из Београда

Vreme – недељне новине из Београда

Der Spiegel – немачке недељне новине

Die Zeit – немачке недељне новине

SDW: Spektrum der Wissenschaft – немачки месечни часопис

*

Müller, Herta, *Atemschaukel*, Roman, München: Carl Hanser Verlag, 2009.

Miler, Herta, *Ljuljaška daha*, Roman, 1. Izdanje, Beograd: Laguna / Zlatni zmaj, 2010. Preveo s nemačkog Nebojša Barać.

Schlink, Bernhard, *Der Vorleser*, Roman, Zürich: Diogenes Verlag AG, 1997.

Šlink, Bernhard, *Čitač*, Biblioteka „Savremena proza“ 28, Drugo izdanje, Beograd: Plato, 2002. Prevela s nemačkog Spomenka Krajčević.

*

Други извори (интернет странице)

Литература

Бабић 1991: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Nacrt za gramatiku, Drugo izdanje, Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb: Globus.

Барц 1976: Irmhild Barz, Untersuchungen zur Semantik der Lokaladverbien in der deutschen Gegenwartssprache, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (Band 96), Halle (Saale): Veb Max Niemeyer Verlag, 1976: 264–312.

Ди Меола 2000: Claudio Di Meola, *Die Grammatikalisierung deutscher Präpositionen*, Studien der deutschen Grammatik (Bd.62), Tübingen: Stauffenburg Verlag.

Дуден 2001: *Duden, Deutsches Universalwörterbuch*, 4., neu bearbeitete und erweiterte Auflage, Mannheim: Dudenverlag.

Егорова 2006: Olga Egorova, *Adverbiale Kasus des Deutschen. Eine Untersuchung der Genitive und Akkusative in adverbialer Funktion*, Dissertation zur Erlangung der akademischen Grades doctor philosophiae (Dr. phil.), Institut für Deutsche Sprache und Linguistik, Philosophische Fakultät II der Humboldt-Universität zu Berlin. (edoc.hu-berlin.de/dissertationen/egorova-olga...06.../front.html; 26. 9. 2006)

- Клајн 2002: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Прилози граматици српскога језика, Први део: Слагање и префиксација, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства : Институт за српски језик САНУ, Нови Сад: Матица српска.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, Синтакса и семантика прилошких израза, *Србистичке теме*, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2007: 11–48.
- Кордић 2003: Snježana Kordić, *Prilozi ovd(j)e / tu / ond(j)e, ovamo / tamo / onamo, ovuda / tuda / onuda*, *Јужнословенски филолоџ* (59), 2003: 81–103.
- Кордић 2004: Snježana Kordić, *Prilozi gd(j)e, kamo, kuda*, Okuka, M. / Schweier, U. (ur.), *Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag*, München, 2004: 113–120.
- Кордић 2004a: Snježana Kordić, Pro und Kontra „Serbokroatisch“ heute, Marion Krause / Christian Sappok (Hrsg): *Slavische Linguistik 2002: Referate des XXVIII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens*, Bochum 10.9. -12. 9. 2002, München, 2004: 97–148.
- Пипер 1983: Predrag Piper, *Zamjenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*, *Jezičke studije*, Sveska 5, Novi Sad: Radovi Instituta za strane jezike i književnosti.
- Пипер 2001: Predrag Piper, *Jezik i prostor*, Друго, допуњено издање, Београд: Библиотека XX век (91).
- Правопис МС 2011: Митар Пешикан / Јован Јерковић / Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*, Друго издање, Нови Сад: Матица српска.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Књиге 1–6 (1967–1976), Нови Сад / Загреб: Матица српска и Матица хрватска.
- Флајшер / Барц 1995: Wolfgang Fleischer / Irmhild Barz, *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, 2., durchgelesene und ergänzte Auflage, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Хелбиг / Буша 1998: Gerhard Helbig / Joachim Buscha, *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Leipzig, Berlin, München: Langenscheidt, Verlag Enzyklopädie.
- Хенчел 2005: Elke Hentschel, Die Frist ist um. Prädikativer Gebrauch von Präpositionen, *Zeitschrift für germanistische Linguistik (ZGL)*, Deutsche Sprache in Gegenwart und Geschichte, 2005: 268–288.
- Чутура 2010: Илијана Чутура, *Међуоднос прилога и прилошких израза у савременом српском језику*, Докторска дисертација, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет.

ZUM SYSTEM DER DIREKTIONALADVERBIEN IM DEUTSCHEN UND IM SERBISCHEN

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit wird das Inventar der Direktionaladverbien des Deutschen und des Serbischen unter dem semantischen Aspekt (Ausgangspunkt, Zielpunkt, Richtung) näher untersucht, mit dem besonderen Augenmerk auf die Ursachen für die Unterschiede im Adverbssystem der beiden Sprachen, die auf die Wortbildung (das Nichtvorhandensein des korrespondenten Wortbildungsmusters in einer der kontrastierten Sprachen), Orthographie (die durch die Rechtschreibung bestimmte Schreibweise von Präpositionalphrasen in adverbialer Funktion), Semantik (der Bedeutungswandel bestimmter semantischer Subklassen von Direktionaladverbien) und Syntax (die Semantik des regierenden Wortes schließt den Gebrauch des bestimmten Direktionaladverbs aus) zurückzuführen sind. Die Lücken im System der Direktionaladverbien einer der analysierten Sprachen, die eine bestimmte semantische Subklasse betreffen, werden durch gleichbedeutende periphrastische adverbiale Ausdrücke unterschiedlicher Struktur aufgefüllt. Neben der genannten, primären Funktion dienen die periphrastischen adverbialen Ausdrücke noch der Monosemierung polysemer Direktionaladverbien, der Präzisierung sowie der Nuancierung deren Bedeutung.

Schlüsselwörter: Direktionaladverbien, Ausgangspunkt, Zielpunkt, Richtung, Komposition, Derivation, periphrastische adverbiale Ausdrücke

Danica B. Nedeljković

Tijana V. Ašić*
 Univerzitet u Kragujevcu
 Filološko-umetnički fakultet
 Odsek za romanistiku

Milana L. Dodig
 Univerzitet u Kragujevcu
 Filološko-umetnički fakultet
 Odsek za romanistiku

OPOZICIJA *PEU* – *UN PEU* U FRANCUSKOM I NAČINI NJENOG IZRAŽAVANJA U SRPSKOM JEZIKU

Za razliku od francuskog jezika koji za izražavanje opozicije između implicitnog komparativa inferiornosti za markiranje male količine nečega u odnosu na normu ("*peu*") i egzistencijalnog kvantifikatora koji pak saopštava da postoji određena količina nečega ("*un peu*"), koristi opoziciju "*peu* / *un peu*", srpski jezik u oba slučaja upotrebljava isti adverb: "malo".

U ovom radu ispituje se sintaksičke, semantičke i pragmatičke faktore koji učestvuju u interpretaciji reči "malo". Takođe, analiziramo i izraze sličnog i približnog značenja ("*pomalo*", "*premalno*", "*nešto*") kao i njihovu distribuciju.

Ključne reči: komparativ inferiornosti "*peu*", egzistencijalni kvantifikator "*un peu*", adverb "malo"

Uvod

Jedan od tipičnih idiosinkretizama francuskog jezika je kombinacija neodređenog člana *un* sa adverbom *peu*, za izražavanje egzistencijalne kvantifikacije (postojanja određene količine nečega: *un peu de sucre* (nešto šećera). Kada se pak imenica modifikuje samo golim adverbom *peu* (*peu de monde*, malo sveta) onda on označava malu količinu nečega.

Namera nam je da u ovom radu otkrijemo kako se ova opozicija (eksplicitno i implicitno) izražava u srpskom jeziku, budući da on ne poseduje lingvističku kategoriju člana.

Peu, un peu – malo

2.1 *Peu i un peu*

Izrazi *peu* i *un peu* su u francuskom indikatori slabog kvantiteta (mogu se odnositi i na konkretne i na apstraktne pojmove) koji, kako su još Dikro i Anskombr (Anscombe & Ducrot 1988) pokazali u svom članku, imaju potpuno suprotne argumentativne odlike.

F. Korblen (F. Corblin 2011: 334) predlaže da se na sledeći način definiše razlika između ova dva izraza: „Ako se *peu* posmatra kao implicitni komparativ, postoji drugi način da se napravi hijerarhija između ova dva značenjska elementa“. Naime, *peu* treba interpretirati (Corblin 2011) kao izraz koji kazuje da je broj elemenata mali (teži

beskonačno malom) ako se poredi sa normom (implicitni komparativ inferiornosti) ali i kao izraz koji ne daje presupoziciju postojanja određene količine nečega (konkretnog ili apstraktnog). Zauzvrat, *un peu* je bez sumnje egzistencijalni kvantifikator, koji označava postojanje određene količine nečega (materije ili eventualnosti), količine koja je možda i relativno velika, ali je govornik, stilističkom figurom litote, predstavlja kao malu¹.

Na osnovu sledećih primera moguće je predstaviti osnovnu značenjsku razliku između indikatora *peu* i *un peu*:

1) Pierre a bu du vin.

1a) Petar je pio (imperfektivni glagol) vino / vinA (partitivni genitiv)

Primer 1, koji ne sadrži pomenute indikatore za količinu, daje nam neodređenu informaciju o količini, tj. saopštava podatak da se pila neka količina vina. U francuskom jeziku upotrebljen je partitivni član (*du*) za iskazivanje opšteg podatka o količini, a u srpskom jeziku interpretacija pomenute informacije postiže se upotrebom imperfektivnog glagola.

2. Pierre a bu peu de vin.

2a) Petar je popio malo vina.

U ovom primeru indikator *peu* implicira da je mala količina nečega u odnosu na normu, odnosno u ovom slučaju da je popijena vrlo mala količina vina. Važno je napomenuti da je u srpskom prevodnom ekvivalentu upotrebljen ovoga puta perfektivni glagol i adverb *malo*.

3. Pierre a bu un peu de vin.

3a) Petar je popio malo vina.

Upotrebom egzistencijalnog kvantifikatora *un peu* saopštavamo da ipak postoji određena količina nečega, odnosno da je popijena određena količina vina, možda čak i prilično velika. Zanimljivo je osmotriti u čemu je tanana značenjska razlika između primera 1) i primera 3). U 1) se ništa ne kaže o količini vina, dok je u drugom tačna količina u apsolutnom i relativnom smislu takođe nepoznata, ali se ipak markira da je količina relevantna u određenom smislu (npr. konzumiranje vina izazvalo je kod Petra dobro raspoloženje ili pak blago pijanstvo).

Izrazi *peu* i *un peu* jasno se razlikuju i po svom pragmatičkom ponašanju:

4. Il a un peu d'argent (Ima malo novca) = Il en a même beaucoup (Ima prilično novca)

4a) Il a peu d'argent. (Ima malo novca) # Il en a même beaucoup (Ima nešto novca)

Naime, *un peu* dozvoljava da se implikatura “mala, odnosno određena količina nečega” poništi, dok *peu* kazuje eksplicitno semantički (a ne implicitno pragmatički) da subjekat rečenice poseduje malu količinu novca i to se tvrđenje ne može pobiti, a da se istinitost prve propozicije ne dovede u pitanje.

1 Ovo se jasno vidi iz primera gde govornik možda ima i dosta novca kod sebe ali ne želi da se pravi važan: *Attends, j'ai un peu d'argents; je peux t'inviter à prendre un café.* (Čekaj, ja imam malo para, možemo da idemo na kafu).

2.2 *Malo, pomalo, premalo, nešto*

U srpskom jeziku, koji ne poseduje član, bar na prvi pogled opozicija *peu – un peu* ne postoji. Naime, oba izraza prevode se prilogom *malo*:

5. J'ai bu peu de cognac.

Popila sam malo konjaka.

6. J'ai bu un peu de cognac.

Popila sam malo konjaka.

Ipak, u srpskom jeziku se pored priloga *malo* mogu, u slučajevima o kojima će biti reči u ovom radu, upotrebiti i prilozi izvedeni iz njega: *pomalo* i *premalno*, baš kao i neodređena imenička zamenica *nešto*, kojima se može izraziti pomenuta opozicija u vezi s iskazivanjem količine.

U Matičinom rečniku pomenuti prilozi su definisani na sledeći način:

MALO predstavlja prilog koji može označavati da je nešto ispod optimalne mere, odnosno da je nedovoljno, što potvrđuje primer: — *Jesi li ti gladna, ili ti je čega malo?*

Potom, može se upotrebiti za markiranje male količine nečega u odnosu na normu, odnosno u značenju *kratko (vreme), na kratko (vreme)* kao u primerima: — *Zamolio [me] da ga malo pričekam. Ide malo u Karlovac*

Prilog **malo** može biti i značenjski ekvivalent prilogu *retko*, kada se obično kombinuje sa relativnim zamenicama *koji, što*, kao u primeru: *Malo koje veče da ne prođe, a da ne ode...*

Koristi se i za isticanje male vrednosti ili malih razmera onoga što se imenicom kazuje i tada se može zameniti neodređenom zamenicom *nešto*: — *Na proljeće sagradiću malo kuće.*

Da otvori, znate, malo trgovinice.

Takođe, prilog **malo** može biti i intenzifikator uz *mnogo/suviše/ odveć*, odnosno služi i za pojačavanje iskaza — *Bilo ga je [vetra] malo suviše. [To] je malo mnogo i u samoj prestonici.*

POMALO predstavlja prilog izveden od pomenutog priloga *malo*, koji označava da je nešto u maloj količini. — *Zašto se netko ustrijelio onda kada je . . . izgledalo da za to ima ponajmanje razloga. – Pomalo pije.*

S druge strane može označavati i da je nešto u izvesnoj meri, do izvesnog stepena, delimično, unekoliko: — *Sve što ih je Doka spomenula, nisu bile zgodne za ovo čudno, a pomalo i opasno preduzeće.*

PREMALO je prilog kojim se izražava nedovoljna količina nečega, kao u primeru: *Premalo si radio.*

Važno je napomenuti da prefiks **PRE-** u srpskom jeziku služi za označavanje suvišnosti, odnosno da nešto nadmašuje normu, da je nečega previše, kao u francuskom jeziku prefiks **SUR-** (*surintelligent; surdoué; suractif; surambitieux; surexcité*). Značenje prideva sa prefiksom **PRE-** može se izraziti i pomoću priloga *vrlo, mnogo + pridev: preumoran – mnogo umoran; prelepa – vrlo lepa; preslatka – mnogo slatka.*

Napomenimo da adverb *malo* može biti zamenjen i leksemama *malkice* i *malko*, koje predstavljaju deminutive i žargonizme. Pomenute lekseme izražavaju izuzetno malu količinu nečega, što vidimo u primeru: — *Upoznah ga na malko čudnovat način. – U slaniku malkice kima...*

NEŠTO predstavlja neodređenu imeničku zamenicu, koja se može naći u službi imenice i tada iskazuje neodređeni, nepoznati uzrok, nepoznatu pojavu, predmet ili katkad nepoznato biće, što možemo videti u sledećim primerima: —*Nešto nešta izjelo, pa od nešta kosti ostale.*

U taj čas uzdahnu nešto na kućnom tavanu.

Kada je u službi prideva označava da je nešto malo i neugledno: — *Ko je to došao? Nešto Amerikanca pun prstena i kolajna. - Trgoh s ramena nešto dvocijevke.*

- Imaš li što tamo u sobi . . . ? Torba i par preobuke. Ima i nešto čebenceta.

Takođe, nešto može biti i u službi priloga kada označava: malo — *Ima li tu nešto bašče i zemlje. - Dođe nešto kasnije iz varoši, potom mali broj, nekoliko: — Uzalud je FranKurelac sa nešto svojih pristalica pokušavao... ili u maloj, neznatnoj količini: — Možda bi me zamolio da mu posudim nešto brašna na vjeru. - Možda i u tome ima nešto istine.*

Potom, nešto može označavati i izvesnu meru nečega: —*Bavio se nešto [učitelj] i književnošću. - Djevojka sjedi . . . nešto prekrizanih nogu.*

Najzad, nešto može izražavati i mogućnost, dopuštenje da se izvrši ono što se izriče rečima uz koje stoji: — *Da me nešto sada puste kući, znao bih da živim. - Da ti sad nešto zategneš, pa da zaišteš višu plaću, daće ti je.*

Sada želimo da predstavimo primere u kojima **nešto** predstavlja ekvivalent francuskim indikatorima za količinu *un peu* i na taj način prikažemo da se opozicija koja postoji u francuskom jeziku može izraziti i u srpskom:

7. Danas sam nešto umorniji nego juče. Moraću da se odmorim.

Aujourd'hui je suis un peu plus fatigué qu'hier. Je dois me reposer.

8. Danas sam nešto umoran. Ne znam šta mi je.

Aujourd'hui je me sens comme un peu fatigué. Je ne sais pas ce que j'ai.

9. Beba danas nešto slabije jede nego juče. Da zovemo patronažnu sestru?

Aujourd'hui le bébé a un peu moins d'appétit qu'hier. Si on appelait la puericultrice?

10. Beba nešto slabo jede. Ne znam šta joj je.

Aujourd'hui comme si le bébé mangeait peu. Je ne sais pas ce qu'il a.

Le bébé semble n'avoir pas l'appétit.

Sintaksičko ponašanje izraza *un peu* i *peu*

3.1 *Un peu*

Un peu koristi se kao prilog koji modifikuje glagol (primer 11), pridev (primer 12) ili prilog (primer 13):

11. Il sort un peu.

/? On pomalo/* nešto izlazi/

12. C'est un peu difficile.

/?To je pomalo teško/

13. Tu marches un peu vite.

/? Hodaš malo brzo/

Takođe, *un peu* se upotrebljava kao imenički determinat i to isključivo uz nebrojive imenice u jednini, bilo konkretne (primer 14) ili apstraktne (primer 15).

14. J'ai un peu de farine.

/Imam malo brašna/

15. Il fait un peu de courage.

/Pokazuje izvesnu hrabrost. // nešto hrabrosti/

On može biti intenzifikovan isključivo prilogom *seulement*:

16. J'ai seulement un peu de farine.

/Imam samo malo brašna./

17. *J'ai très un peu de farine

/Imam jako / baš malo brašna./

3.2 *Peu*

Izraz *peu* takođe se koristi kao adverb koji modifikuje glagole (primer 18), prideve (primer 19) i priloge (primer 20):

18. Il sort peu.

/Malo/Pomalo / * nešto izlazi/

19. Il est peu intelligent. /

?Malo/?Pomalo/?Nešto/?Premalo je inteligentan.

20. Il sort peu souvent. /

Izlazi malo/ nedovoljno često/ premalo

Peu se može upotrebiti i kao determinat nebrojivih imenica u jednini (primer 21) i brojivih (primer 22) i u jednini i množini:

21. Il a peu de courage. / On ima ?malo/?nešto hrabrosti / premalo

22. Il a peu de jouets. / On ima premalo igračaka/

U sledećim primerima indikator *peu* ima imeničku funkciju:

23. Il se contente de peu / Meni je dovoljno i malo/*pomalo/*nesto.

24. Le peu qu'il sollicite / Ono malo/*pomalo/*nesto što tražim

Najzad, *peu* može biti intenzifikovan različitim adverbima:

25. J'ai très/trop/si/extrêmement/singulièrement peu d'argent.

Imam jako/isuviše/tako/eskremno/posebno malo para.

Napomenimo da se u srpskom jeziku za izražavanje intenzifikacije priloga često koristi partikula *baš* (*baš malo para*).

I naš prilog *malo* može imati sve navedene sintaksičke funkcije. Zanimljivo je da *pomalo* može modifikovati glagole, priloge i prideve, ali ne i imenice, kao što se vidi iz primera 29):

26. Dušan je pomalo uplašen.

27. Pomalo glupo se ponašao.

28. Pomalo se družimo.
29. * Imam pomalo knjiga/ šećera/ vremena.

Načini izražavanja ove opozicije u srpskom jeziku

Pokazali smo u drugom odeljku (primeri 5 i 6) da se francusko *peu* kao i *un peu* može prevesti našim adverbom *malo*. U tom slučaju u interepraciji iskaza važnu ulogu igraju pragmatičke inferencije koje izvodimo na osnovu kognitivnog konteksta².

Postoje ipak načini da se i u našem jeziku ova dva različita značenja i lingvistički markiraju.

30. J'ai bu **peu** de vin.
30a. Malo vina sam popila.
30b. Vina sam popila malo.
30c. Popila sam vrlo/ baš malo vina.

Pošto srpski jezik poseduje slobodan red reči (za razliku od francuskog) značenjski prevodni ekvivalent francuskog primera 30) postiže se antepioniranjem imeničke sintagme *malo vina* (30a) ili postponiranjem priloga *malo*, odnosno postavljanjem na kraju rečenice (30b).

Postoji i mogućnost upotrebe partikule *baš* kojom se naglašava u ovom slučaju postojanje vrlo male količine vina (30c).

31. J'ai bu **un peu** de vin.
31a. Popila sam malo vina.
31b. Popila sam nešto vina.

Značenje francuskog indikatora *un peu* u srpskom jeziku inferira se zahvaljujući markiranom redu reči (31a) ili upotrebom neodređene imeničke zamenice *nešto* koja je u službi priloga za iskazivanje izvesne količine nečega.

U sledećim slučajevima pomenuta opozicija se isključivo izražava uz pomoć rečeničnog akcenta i kontekstualnih inferencija (pragmatičke implikature³):

33. Est-il vrai que Pierre a bu peu de vin ?
Da li je istina da je Pjer pio malo vina?
34. Est-il vrai que Pierre a bu un peu de vin ?
Da li je istina da je Pjer popio malo vina?

Iz primera 33) inferiramo pretpostavku da je Pjer pio vina, dok iz primera 34) ne možemo, odnosno predstavlja dvosmisleno pitanje.

2 Pod kontekstom iskaza podrazumevamo sva znanja kojim govornik raspolaže u procesu interpretacije iskaza: informacije o prethodno rečenom, informativne potekle iz govorne situacije i enciklopedijska znanja koja posedujemo o svetu.

3 Konverzacijske implikature nastaju onda kad iskaz nije dovoljno kognitivno relevantan (informativan) ali sagovornik ipak nastoji da iz njega izvuče neki doprinos polazeći od toga da je govornik poštovao princip kooperacije.

Prilog malo uz nebrojive i brojive imenice

Zanimljivo je analizirati sintaksičko ponašanje srpskog adverba *malo* uz nebrojive i brojive imenice: sa prvim ima značenje francuskog adverba *un peu*, a sa drugim značenje *peu*.

35. b Imam malo mleka, šećera, vode.

J'ai un peu de lait, de sucre, d'eau.

U primeru 35) naše *malo* kombinuje se sa gradivnim, odnosno nebrojivim imenicama i primećujemo da je u tim slučajevima značenjski ekvivalent francuskom indikatoru *un peu*.

36. Imam malo nagrada.

J'ai peu de prix.

37. Imam malo predmeta u školi.

J'ai peu de matières dans l'école.

38. Imam malo umetničkih slika.

J'ai peu de tableaux artistiques.

U primerima 36–38 prilog *malo* modifikuje brojive imenice i njegovo značenje se u francuskom jeziku izražava indikatorom *peu*.

Ipak, u sledećem primeru, prilog *malo* u kombinaciji sa brojivom imenicom, može da označi određenu (ne premalu) količinu nečega, i u skladu sa time prevodimo ga determinantom *quelques*:

39. Imam malo klikera; možemo da igramo tu igru.

Attend, j'ai quelques billes; on peut jouer à ce jeu:

U ovom slučaju klikeri se posmatraju kao masa.⁴

Un peu, peu, malo uz prideve*Selekcija prideva sa izrazom peu*

S obzirom na činjenicu da se francusko *peu* kombinuje s pridevima pozitivne konotacije, a naš prilog *malo* s pridevima negativne konotacije, izraz *peu* mora se prevoditi oblikom *premalo*, što prikazujemo u sledećim primerima:

Peu aimable // *malo ljubazan, premalo

Peu commode // *malo udoban, premalo

Peu doué // *malo nadaren, premalo

Peu favorable // *malo pogodan, premalo

Peu fortuné // *malo srećan, premalo

Peu intelligent // *malo pametan, premalo

Pridevi *ljubazan*, *udoban*, *srećan*, *pogodan*, *pametan*, *nadaren* predstavljaju prideve pozitivne konotacije koji se nikako ne mogu modifikovati uz pomoć priloga *malo*, već sa izvedenim prilogom *premalo* kojim se izražava nedovoljna količina nečega.

⁴ Džekendof (Jackendoff 1985) u svojim radovima ukazuje na jezičke fenomene u kojima se brojive imenice mogu predstaviti kao masa ili pak nebrojive kao diskretni entiteti.

Ipak, neki pridevi koji nemaju negativnu konotaciju mogu biti prevedeni našim *malo*:

Peu connu // Malo poznat
Peu compréhensible // Malo razumljiv
Peu nombreux // Malobrojan
Peu probable // Malo verovatan

Možda je objašnjenje za ovu pojavu u tome što navedeni pridevi nemaju izraženu pozitivnu konotaciju, odnosno neutralni su u pogledu emotivne reakcije koju izazivaju kod sagovornika, kao u pogledu vrednosti koje im govornik pripisuje.

Selekcija prideva sa francuskim prilogom un peu i srpskim prilogom malo

Francuski indikator *un peu* i prilog *malo* u srpskom jeziku, vrše istu restrikciju u pogledu selekcije prideva, odnosno modifikuju samo prideve negativne konotacije (subjektivne ocene), dok izraz *peu* selekcioniše prideve pozitivne konotacije. (Martin, 1969)

Izraz *un peu*, poput našeg *malo*, modifikuje samo prideve negativnog značenja, što predstavljamo u sledećim primerima:

Un peu âcre // Malo iritantan, ljut
Un peu brutal // Malo brutalan
Un peu conventionnel // Malo konvencionalan
Un peu dur // Malo težak, tvrd
Un peu gênant // Malo nezgodan
Un peu honteux // Malo sramotan
Un peu inquiet // Malo zabrinut
Un peu sot // Malo tupav
Un peu maladif // Malo bolešljiv
Un peu pâle // Malo bledunjav
Un peu répugnant // Malo odbijajući
Un peu sévère // Malo strog
Un peu maigre // Malo mršav, suvonjav
? Un peu mince // * Malo vitak

Uporedimo naizgled neobične slučajeve dva poslednja prideva sa liste: dok se *maigre* normalno kombinuje sa *un peu* (jer označava osobinu koja je u tradicionalnom društvu još uvek viđena kao nepoželjna), *mince* se u modernim kulturama odnosi na vrlo cenjenu osobinu, koja stoga može biti modifikovana samo prilogom *peu* (*Elle est peu mince: ona je nedovoljno vitka!*).

Zanimljivo je, takođe, da indikator *un peu* modifikuje i prideve koji se odnose na neke ne nužno nepoželjne odlike. Pa ipak, valja istaći da je to samo u onim kognitivnim kontekstima, gde se one posmatraju kao negativne osobine, i u tim slučajevima se logično može prevesti našim *malo*.

Un peu grand // Malo visok
Un peu ordinaire // Malo običan
Un peu artificielle // Malo veštački

Uzmimo na primer slučaj prideva *visok* koji, primenjen na čoveka, obično ima vrlo pozitivnu konotaciju. Međutim, u određenim situacijama, kao što je ona data u primeru 40) natprosečna visina se smatra nedostatkom:

- 40. - Kako ti se čini naša nova polaznica škole klasičnog baleta?
- Malo je visoka. Šteta!

U ovakvim slučajevima se čak češće čuje oblik prideva modifikovan prefiksom *pre* (*previsoka*), koji označava preteranost (Ašić i Stanojević, 2009).

Peu/un peu i komparacija

Francuski indikatori *peu* i *un peu* su kompatibilni sa nekim pridevima izvedenih od glagolskih oblika (participa), bilo da su ovi pozitivne ili negativne konotacije :

- 41. Je suis peu pris.
Vrlo/Malo sam zauzet.
- 42. Je suis un peu pris.
Malo sam zauzet.
- 43. Je suis peu blessé.
Vrlo/Malo sam povređen.
- 44. Je suis un peu blessé.
Malo sam povređen.

Prilog *peu* može biti upotrebljen kao eksplicitni komparativ, dok u francuskom jeziku to ne važi za prilog *un peu* :

- 45) Je suis peu fatigué par rapport à toi.
U odnosu na tebe ja sam malo umoran.
- 46) *Je suis un peu fatigué *par rapport à toi.
U odnosu na tebe, ja sam malo umorna.

Međutim izvorni govornici srpskog jezika smatraju da se komparacija u našem jeziku neometano vrši u oba slučaja. Naime, dok 45) u oba jezika znači da je govornik manje umoran od sagovornika, primer 46) na srpskom kazuje da je samo govornik umoran. Sama sintaksička struktura rečenice (red reči) ukazuje na fokalizaciju subjekta u prvom licu.

Zaključak

Srpski jezik, budući da ne poseduje član, ne može u sintaksičkom smislu da na istovetan način, kao francuski, izrazi opoziciju "nedovoljnost – postojanje određene količine (mere) nečega". Ovo značenjsku opoziciju je ipak moguće iskazati bilo a) leksičko-morfološki (dodavanjem prefiksa *pre* na prilog *malo*, odnosno modifikovanjem priloga *malo* rečcom *baš*), bilo b) sintaksički – markiranim redom reči u rečenici (gde se u fokus stavlja sam prilog *malo*).

Najzad, nameru govornika da govori o nedovoljnosti nečega, odnosno o postojanju male količine nečega, sagovornik može inferirati na osnovu pragmatičkih implikatura.

Ovaj rad se može stoga smatrati još jednom potvrdom o neophodnosti primene sintaksičko-semantičko-pragmatičkog interfejsa pri analizi jezičkih činjenica.

Literatura

- Anskombr i Dikro 1988: J.-C. Anscombre & O. Ducrot, *L'argumentation dans la langue*, Bruxelles: Pierre Mardaga.
- Dikro 1972: O. Ducrot, *Dire et ne pas dire*, Hermann.
- Džekendof 1985: R. JACKENDOFF, *Semantics and Cognition*, Cambridge: The MIT Press.
- Kinan i Falc 1985: E. L. Keenan & L. M. Faltz, *Boolean semantics for natural language*, Dordrecht: D. Reidel.
- Korblen 2002: F. Corblin, Représentation du discours et sémantique formelle. Introduction et applications au français, Paris: P.U.F., Collection Linguistique nouvelle.
- Korblen i Svart 2004: F. Corblin & H. de Swart, *Handbook of French Semantics*, Stanford: CSLI Publications.
- Korblen 2003: F. Corblin, Sur la sémantique des évaluatifs. Ms. Université de Paris-Sorbonne et Institut Jean Nicod.
- Korblen, Komorovski, Laka, Bejsajd 2004: F. Corblin, I. Comorovski, B. Laca, C. Beyssade, *Generalized quantifiers, dynamic semantics and French determiners*, in: *Handbook of French Semantics*, Stanford: CSLI Publications, pp. 3–23.
- Marten 1969: R. Martin, Analyse sémantique du mot peu, *Langue française*, 4, 75–87.
- Parti 1989: B. Partee, Many Quantifiers. Dans Joyce Powers et Kenneth de Jong (éds), *Proceedings of the 5th Eastern States Conference on Linguistics*, Columbus: Ohio State University, 383–402.

SUR L'OPPOSITION «PEU» ET «UN PEU» EN FRANÇAIS ET SES EQUIVALENTS SERBES

Résumé

A la différence du français qui, pour exprimer l'opposition entre comparatif implicite d'infériorité, sans présupposition d'existence ("peu") et existentiel assertant la non-vacuité de l'ensemble intersection ("un peu"), utilise l'opposition "peu"/"un peu", le serbe utilise dans les deux cas le même adverbe: "malo".

Dans ce travail, sont examinés les facteurs et pragmatiques contribuant à l'interprétation du mot "malo". Sont aussi analysés des expressions apparentées et de sens voisin ("pomalo", "premallo", "nesto") et leur distribution.

Mots clés: comparaison, sémantique ; pragmatique ; quantification ; adverbe

Tijana Ašić

Milana Dodig

Веран Ј. Станојевић¹
Универзитет у Београду,
Филолошки факултет²,
Катедра за романистику

НАРАТИВНИ ПРЕЗЕНТ У ЂОПИЋЕВОЈ БАШТИ СЉЕЗОВЕ БОЈЕ И ЊЕГОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду анализирамо употребе наративног презента у српском и његове преводне еквиваленте у француском на примерима из Ђопићеве збирке приповедака *Башта сљезове боје*. Указујемо на две основне функције наративног презента у српском, као и на начине на које се оне преносе на француски језик. Посебан акценат стављамо на улогу глаголског вида, као фактор који о(не)могућава испољавање одређених дискурзивних значења као што су симултаност и/или сукцесивност глаголских радњи.

Кључне речи: наративни презент, временска транспозиција, симултаност, сукцесивност, српски језик, француски језик

1. Увод

Познато је да се глаголски облици могу употребити да изразе и значења која им на први поглед нису својствена, будући да се не дају директно извести из њиховог основног семантизма. Тако, имперфективни презент³ у српском, чије је основно значење актуелност глаголске ситуације⁴ у моменту говора – што се формално може изразити као временска коинциденција релевантних временских координата (тј. $E=R=S$)⁵ – има и употребе у којима моменат говора (S) није релевантан, а које илуструју примери 1) и 2).⁶ Ради се, наиме, о употребама презента за изражавање прошлих догађаја (као у 1), карактеристичним за наративни дискурс, као и о употребама у којима презент означава будућност (види пример 2).

1. Марко *ошкључава* врата, *улази* у кућу и *ошвара* врата дневне собе

2. Одмах *долазим*.

1 veranva@sbb.rs

2 Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178014, *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

3 Тј. презент имперфективних глагола.

4 У овом раду као релативно синонимне користимо термине *глаголска радња* и *глаголска ситуација*. Ипак, будући општији, термин глаголска ситуација је флексибилнији, будући да обухвата како радње у ужем смислу те речи (догађаје и активности), тако и стања, тј. ситуације које не подразумевају неку промену, односно динамику (нпр. *Она је лепа*), тј. које потпадају под појам радње у ужем смислу те речи.

5 Са S се у Рајхенбаховом систему (Рајхенбах 1947) бележи моменат говора, са E моменат догађања, а са R референцијални моменат.

6 У литератури се овакве употребе глаголских облика тумаче и као тзв. интерпретативне употребе, којима се супротстављају тзв. дескриптивне употребе (Стијул 1998, Станојевић и Ашић 2008: 44).

Овај феномен, који се у србистичкој литератури зове временска транспозиција⁷, одликује пре свега презент који се може употребити да означи и прошле, као и будуће радње (в. Танасић 1996, 2005, 2009; Кликовац 2008).⁸ Презент транспонован у прошлост у лингвистичкој литератури зове се приповедачки презент, историјски презент или наративни презент (Танасић 1996: 147).⁹

Да би се презентом означена радња интерпретирала као временски транспонована у прошлост или у будућност, неопходан је одговарајући контекст. Тако, исказ *Идемо на базен*, зависно од комуникативног контекста може означити како садашњу, тако и будућу радњу.¹⁰ Контекст може бити и лингвистички, тј. могу га чинити и неке временске одредбе (*Сушра идемо на базен*), или неке синтаксичке конфигурације, каква је, рецимо, обрнута субординација¹¹ у примеру под бр. 3), где употреба зависне реченице искључује свако везивање презентске форме глагола *ићи* за садашњост.¹²

3. *Идемо* ми тако на базен, кад Марку зазвони мобилни.

Ми ћемо у овом раду анализирати употребе наративног презента у Ћопићевој збирци прича *Башића сљезове боје* и његове преводне еквиваленте у француској верзији ове збирке.

Приповедајући гласом главног јунака о свом детињству чији су неизбрисив део и сећања приповедача на њему драге старце, деда Рада, самарцију Петрака и стрица Ницу, аутор употребљава не само перфекат и аорист него и наративни презент, стварајући тиме ефекат веће динамичности и живости у приповедању, али и веће блискости са читаоцем, што је посебна карактеристика Ћопићевог приповедања. Наш циљ није само да утврдимо у којој се мери временска транспозиција у српском оригиналу поклапа са одговарајућом транспозицијом у француском преводу него и да издвојимо главне типове употреба наративног презента у српском, као и да размотримо којим су средствима, тј. преводним решењима ове употребе пренете на француски језик.

7 “Временска транспозиција глаголског облика значи његову употребу у одређеним контекстуалним условима за исказивање времена које није карактеристично за дати глаголски облик“ (Танасић 2009: 12).

8 Прошле радње се могу изразити и императивном, који је и сам, дакле, подложен временској транспозицији: *Побјеже ми лојшћа па ја пошрчи за њом и једва је сшигох* (Танасић 2009: 13).

9 По Танасићу временско транспоновање не треба мешати са индикативним и релативним употребама глаголских облика, будући да је моменат говора код временског транспоновања потпуно ирелевантан за временско локализовање глаголске радње (Танасић 2009: 12). По Сладојевићу, пак, наративни презент имперфективних глагола потпада под категорију релативновременских употреба презента (Сладојевић 1966: 12), док би наративни презент перфективних глагола спадао у тзв. безвременске употребе наративног презента (Сладојевић 1966: 18).

10 На пример, у зависности од тога да ли се реченица изриче у моменту док смо на путу ка базену или док се спремамо да кренемо на базен.

11 У питању је таква субординативна конструкција где зависна реченица уведена везником *кад*, иако постпонирана, уводи главни догађај у причу, док предикат главне реченице означава само позадину на којој се одвијају догађаји првог плана. (Станојевић 2006 : 131).

12 У овом раду нећемо испитивати употребе наративног презента у зависно-сложеним реченицама, будући да би то подразумевало да у анализе уводимо и семантику везника за субординацију, што би захтевало много већи простор од оног којим у овом раду располажемо.

2. О функцијама наративног презента

Две су основне функције наративног презента на које се указује у новијој србистичкој литератури, које добрим делом корелирају са видском опозицијом перфективно-имперфективно. То су: 1. Утисак актуелности прошлих догађаја у моменту говора/нарације и 2. Обезбеђивање наративне прогресије, тј. померање приче напред, при чему презент “уноси динамику у приповедање” (Танасић 2005: 379). Утисак актуелности значи да се наративним презентом радња може представити као да се одвија пред очима реципијента-читаоца (Танасић 2005: 377, Ашић 2000: 280). С друге стране, померање приче напред као дискурзивна функција наративног презента подразумева низове од бар два глагола у презенту, којима одговора хронолошко низање њима уведених догађаја.¹³ Међутим, док померање приче напред, тј. наративну прогресију могу обезбедити и нека друга глаголска времена (Станојевић 2013), једини је имперфективни презент у стању да створи утисак актуелности прошлих радњи у моменту говора/нарације. С друге стране, као перфективни презент и презент имперфективних глагола може се употребити у функцији сигнализовања наративне прогресије, тј. сукцесивности њиме означених радњи (Танасић 2005). У том смислу лингвистички је интересантно питање који фактори фаворизују или намећу испољавање једног или другог ефекта са наративним презентом имперфективних глагола. На ово питање, између осталог, покушаћемо да одговоримо у овом раду.

Битно је уочити да је перфективним низовима предиката у презенту ускраћена могућност да изразе симултаност, што такође представља лингвистички интересантан феномен, који је несумњиво у вези са чињеницом да перфективни вид онемогућава изрицање радњи које су на снази у моменту говора (Станојевић и Ашић 2008:174). Ове последње се могу изрећи једино употребом имперфективног презента, о чему сведочи прихватљивост примера под бр. 4), за разлику од неприхватљивог низа под бр. 5) са перфективном формом:

4. Гледај! Они улазе у кола.

5. Гледај! *Они уђу у кола.

Пошто перфективни презент није у стању да означи радњу актуелну у моменту говора, не треба да чуди што наративни презент перфективних глагола не означава истовременост са претходно уведеном прошлом радњом. Да би симултаност са неким моментом/интервалом t била могућа, неопходно је да t буде укључено у E , тј. да од догађаја E буде релевантан само онај сегмент који је на снази у t . Овај услов значи да пошто је фокус на t , а t је укључено у E (односно представља подинтервал интервала који заузима E), не види се ни почетак ни крај E , што је могуће само са имперфективним глаголима. Код перфективних глагола радња је ограничена, тј. представља се као глобална целина чији се почетак и крај јасно разабирају. Самим тим, таква радња се не може представити у току у било ком моменту, а самим тим ни као симултана са неком другом радњом.

У наредним секцијама анализираћемо употребе наративног презента у Ђо-пићевој *Башићи сљезове боје* с обзиром на две видске варијанте глагола у српском.

¹³ И овде, с обзиром на ефекат веће динамике у приповедању који се тако постиже, наративни презент представља одговарајући стилски избор.

3. Наративни презент имперфективних глагола

Презентом имперфективних глагола могуће је – како у српском тако и у француском – представити прошле радње као да се одвијају пред очима читаоца/слушаоца, у ком случају се говори о тзв. *синемаитографском презенту* (Ашић 2000, Станојевић и Ашић 2008: 41). Оно што допушта овакве употребе јесте имперфективни глаголски вид, односно својство имперфективних глагола да собом означене радње представе као неограничене, тј. без фокусирања на иницијалну или на финалну фазу радње. Дискурзивни ефекат оваквих употреба имперфективног презента у наративи јесте симултаност њиме означених радњи, о чему говоримо у пододељку 3.1. Но, као што смо већ рекли, симултаност није једина интерпретација низова од два или више имперфективних глагола, него је то и сукцесивност њима означених радњи. О томе говоримо у секцији 3.2.

3.1. Имперфективни презент и симултаност

Највећи број примера са низовима имперфективних глагола у наративном презенту код Ђопића изражава симултаност њима уведених прошлих радњи:¹⁴

6. *Примичем се и пажљиво* ослушкујем. (24); *Мунижаба уврће* брк и мученички *пуше* (101); *Мунижаба брише* вјерноподанички хладан зној и *хукће*: (102); *Језди* кљусе, све се од пуне силе *заваљује*, а *газда се напушишио* (...). (114); *Напољу мирише* и *зрије* зрела јесен, *иза* првих шумарака *кокају* пушке, *бобњи* немирна четрдесет прва, а ми у пространој сељачкој соби нашег штаба *саслушавамо* Пантелију Вокића, *омаленог* бркицу из оближњег села. (119); *Момчина буљи* у боцу као у чудо и *бобоњи*: ... (140); *Тешком* руком делија *креше* и *ломи* шибице, а *Микан* га *гледа* зловољно и *зунђа*: (...) (140); *Душан* се *диже* на ноге и *виче* у отворена врата: ... (147); *Душан узима* са стола *гомилу* писама и *уздише*: ... (147); *Говорљиви* Сакан Цакан, интендант бригаде, *хвата* се за главу и *гласно кука*: ... (151); *Сједе* он у јарку ослоњен о пуну торбицу, *звири* у ручни сат с фосфорним цифрама, *приноси* га увету и *зунђа*: ... (162); *Нејасан* при мјесечини, *слуша* га брат Раде *пажљиво* и, не трепћући, *разумије* човјека. (75)

Иако се понављање симултаних радњи најчешће сигнализује имперфективним перфектом, ни наративни презент имперфективних глагола, иако доста ређи, није искључен:

7. *Понекад* преко дана, *блијед* и *зимогрожљив*, *дјед* *сједе* уз огњиште, *одсутно* *праши* игру пламена и *гласно мисли*: (52)

Највећи број примера са значењем симултаности два имперфективна презента јавља се код Ђопића у тзв. ауторским дидаскалијама¹⁵, где је од два координирана имперфективна глагола један тзв. прегнантни предикат¹⁶ (Ковачевић

14 У загради иза примера стоји број стране из Ђопићеве збирке приповедака, чију референцу наводимо на крају рада.

15 У питању је, како то објашњава Ковачевић (2000: 246), “говор о говору”, тј. ситуација у којој је акценат “на ауторском говору о говору неаутора (лика) у књижевноумјетничком тексту” (Ковачевић 2000: 246).

16 Реч је о предикатима који, поред семантичке компоненте говорења коју подразумевају, акценат стављају на компоненту “звучовно оглашавање” (Ковачевић 2000: 256), а оно може бити афективно (*јечашти*, *крчашти*, *хукашти*), као што може подражавати различите појаве из природе

2000: 256), ређе експлицитан декларативни глагол, док други, синтаксички координиран са претходним, означава неку пропратну околност.

7. – Хм, Радојица! – отровно *фрчи* стриц и од једа *бјежи* напоље. (52) Добројтро, стриче! – *скаче* цура као да је изненађена, а сељак *повлачи* очима по дворишту и у себи *мрмља*. (85) – Рђо калајдијска, није ти доста твоје потребе него још имаш кад и мојој незгоди да се ругаш – *чуди се* Рожљика и *завирује* у колица. – Рана! Каква сад рана, ко се богу моли?! – *вришти* дјед у себи, а већ *види* своје пресвете виле како сијевају као бич светог Илије. (60); – Ех, свете виле! – *грози се* дјед и *пуше* обрван бригаама и старачком несаницом. (59); – Куме Перјанице, јесмо ли оно ми? – *пишта* усукан тршав борац, још дјечак, и *показује* испруженом руком према хоризонту. (142)

У ауторским дидаскалијама имперфективни презент налазимо и у самосталној употреби, тј. без координације са другим глаголом који би означавао неку пропратну околност, о чему сведоче примери под бр. 9).

8. – Ехе, и треба му тако кад се беспослицама бави – *какоће* придошлица. (65); – Вала ми не користи да сам ударио најдебљи плех – потиштено *признаје* Цакан. (152); – Сигурно Крајишници – весело *крекеће* његов пратилац, дојучерашњи ђак средње трговачке школе, родом од Краљева. (158); – А одакле им оволики? – *чуди се* чича. (158); – Шта ти је сад опет лапрадаријум, ругаш ли се ти? – *чуди се* Микан. (139); . – Ма ко ће ти на крову? с досадом *се ошреса* голема, прекрупна момчина, један од оних које су чини се, правили у купусној каци па их оставили да се сами како знају сналазе у овоме тијесном свијету. (123); Промијенио, шта ћеш, таква су времена – скрушено *признаје* калајдија, видећи већ да његов нови надимак иде пред њим, отвара му пут и казује о њему више него читава прича. (115);

Ефекат који производе овакве употребе имперфективног презента јесте постизање веће живости у дијалозима. Презентом се управни говор представља као да се управо одвија пред читаоцем, а речи јунака на које аутор упућује употребом декларативног или неког прегнантног глагола у презенту као да се чују у моменту док их читамо.

Низове глагола у имперфективном презенту са значењем симултаности налазимо код Ђопића и у контекстима у којима се предикатом означене радње схватају као реакције на неки импулс, а то је обично неки догађај или питање из претходног контекста. У питању је симултаност две реакције на дати импулс. У овој функцији поред презента налазимо и перфекат и аорист, који су нешто фреквентнији од презента у овој Ђопићевој збирци.

9. Стриц Ницо *се на то* само незадовољно *рођуши*, вино-винцато плашљиво коњче и *бронда* себи у њедра. (стр. 61); – А наш Ницекаћа опет награјисао због политике, а? Дјед само немоћно, с грдним чудом и неразумијевањем, *подиже* руке и *закратко остијаје* нијем: (стр. 65)

(*шандркаши*, *фијукаши* итд.) или животињске звуке, односно крике (*њакаши*, *блејаш*, *крекеташи* итд.).

У комбинацији са презентом имперфективних глагола у дискурзивном низу налазимо и перфекат са резултативним значењем, укључујући крњи перфекат:¹⁷

10. Дјечаци се јагме ко ће прије до писма. Милорад *је сџиџао* први и радосно *објављује*: Ево га! Друг Василије Бариловац, село Горње Калиње... (149); *Узбудио се* и старији курир, Ђурајица, па убрзано *жмирка* и *шири* очи да и сам не просузи (149); Ниже Милорад писмо, пјесму Жалобитног Ђуре, ђедо *ћутке плаче*, а Цар Душан *закренуо* главу у ћошак, па му сузе *капљу* у лонац с охладњелим стинутим грахом (149).

Симултаност се овде успоставља између радње у презенту и резултативности стања означеног перфекатском формом. Овде пада у очи могућност, на коју би требало обратити пажњу у проучавањима српског перфекта, да и резултативност у садашњости, као функција перфекта, може бити транспонована у прошлост, тако да се перфектом у одређеним случајевима¹⁸ може постићи ефекат аналоган ономе који се добија употребом плусквамперфекта у другим контекстима.¹⁹

3.2 Имперфективни презент и наративна прогресија

Иако се обично јавља у функцији изражавања симултаности са другим прошлим радњама или у прошлост транспонованим радњама, имперфективном презенту није страна ни наративна функција. Он се, наиме, може употребити и да уведе догађаје који се хронолошки нижу. У овој функцији налазимо га у неколом броју примера код Топића:

11. Дјед се послушно *диже* и *доводи* окретна коњичка. Мајстор га *лук* по врату, *ишпа* га за здравље, *мјери* му леђа и најзад му нешто *шапћу* у само уво. Ех, да ми је чути шта му је казао. (22); Ђуро, као и сваки пјесник, *испа* до дна, *спреса се*, онда *се широко осмјехује* ...; (103) *Окреће се* затим Рожљики, *гледа* га право у очи и *каже* му пријекорно и поучно као неком драгом а недораслом. (117); Најзад *скаче* на ноге и бучно *испа* из канцеларије. Цар *се окреће* за њим поднадулих очију, и пријегорно шмрктне. (149); Илија *се премјешта* до свог водника Борише, опет *нагиње* уво према лијевој руци, *ослушкује* и бездано *пуше*: ... (163).

У свим наведеним примерима јасно је да се догађаји описани презентом имперфективних глагола хронолошки нижу, али се, за разлику од аориста или перфекта, овде јавља и оно што ћемо назвати синематографским ефектом, а то је представљање фиктивних догађаја као на филмској траци, тј. као да се одвијају пред нашим очима. Имперфективност омогућава овде да се догађаји представе у трајању, односно у току, али и да се истовремено види и њихово хронолошко низање.

17 У примерима који следе подвукли смо облике перфекта.

18 То би биле конфигурације у којима у истом наративном контексту налазимо заједно наративни презент и перфекат.

19 Резултативност радње у перфекту остварује се у односу на момент говора, а путем транспозиције она може бити на снази, као што видимо, и у прошлости. Иначе, изражавање резултативности у прошлости примарна је функција српског плусквамперфекта перфективних глагола (уп. Петровић 1989).

Симултаност и временска прогресија могу се преплитати, односно, могу коегзистирати у низовима предиката у имперфективном презенту, као у примеру 13), где се симултаност успоставља између радњи *џрли га* и *ијјеши*, а временска прогресија између прве и друге радње (тј. *пребацује руку* и *џрли га*):

12. Милош срдечно *пребацује* руку преко Џаканових рамена, *џрли* га и *ијјеши* као да је пред њим недорастао дјечак: ... (152).

4. Наративни презент перфективних глагола

Наративни презент перфективних глагола у Ђопићевој *Башићи* употребљава се искључиво у функцији сигнализовања наративне прогресије па је практично увек замењив аористом, а у неким случјевима га је немогуће разграничити од овог последњег, с обзиром на њихове идентичне графиције (као у последња два примера под 14):

13. Самарџија *уиљи* у њега и *звоцне*: ... (24); *Затворе се* у старчеву собу да им укућани не би сметали и смијали се, и отуд *се* убрзо *зачује* потуљено жуборење. (52) ; Дјед само дубоко *хукне* и *загледа се* у Саву као да је овај, прибогу, у најмању руку рогат. (57); Ђуро ваљано *уздахне*, *прижмири* и *ошћичне*: ... (103); Сељак се *загледа* у Пантелију, изненађено *џакне* [и *скаче*²⁰ из кола] (176) ; Џакан *диже* руке као да се предаје и *зариче се*: (152) ; Марко *пребаџи* кромпир из руке у руку као да му прљи дланове, *прејолови* га и *пружи* пола борцу до себе. (173); Пантелија *се* опет *укочи* иза рампе и тврдоглаво *понови*: ... (177)

Примери типа 14) нису ретки код Ђопића, што указује да је можда прејака Тансићева тврдња по којој низови свршеног презента у приповедању могу, али знатно ређе “образовати наративни низ” (Танасић 2005: 380). Ипак, чињеница је да су глаголи који уводе директни говор, а пре свега прегнантни предикати, неупоредиво ређи са перфективним него са имперфективним презентом. Следећи пример илуструје овај тип употреба перфективног презента:

14. –Ехе, бог да је прости, веселницу! – *одмахне* дјед сјећајући се своје Милице, жестоке ракијашнице. (стр. 59).

Исто тако, ретки су примери у *Башићи* у којима се перфективни презент јавља у комбинацији са аористом. Такав је, рецимо, следећи пример:

15. *Поведоше* жандарми Лазу до Савине куће, да се нађе као свједок приликом преметачине, а кад тамо, у старчеву собичку, у сребрном оквиру Вилсонове слике *виси* урамљен свети Раде Лоповски. (78)

Интересантно је приметити да је овде презент *виси* употребљен у функцији изражавања унутрашње фокализације будући да је сцена у којој жандарми уводе Лазу у Савину кућу у циљу претраге, тј. потраге за Вилсоновом сликом, представљена из визуре Лазе као једног од актера приче.

Код Ђопића у наратији налазимо и комбинације перфективног и имперфективног презента, о чему сведоче следећи примери:

20 Ако је имперфективни глагол последњи у низу којег чине перфективни глаголи, то не утиче на темпоралну прогресију.

16. Баш у те чемерне дане дјед се највише наамовао код нашег поредовничког млина. *Сједи* он тако на тврдој осунчаној ледини наспрам обијељена поточара, *уздахне*, а *уздах* се не *чује*, истог трена *слије се* с марљивим веселичастим зујањем жрвња и разиграна точка. (стр. 37); На првом конаку Перјаница *се врши* на свом лежају, пуше и најзад *сједне* и *припаљује* цигарету. Однекле из таме *јавља се* познат гругутав гласић. (142)

5. Француски еквиваленти српског наративног презента

И у француском језику наративни презент може имати исте функције као и српски. Њиме се прошле радње могу представити као да се одвијају пред очима читаоца, као што се може изразити и сукцесивност, односно наративна прогресија. Имперфективни глаголи преферирају прву, а перфективни другу интерпретацију.²¹ Имајући у виду поменути паралелизам у погледу изражајних могућности српског и француског наративног презента, наша су очекивања била да ћемо у француском преводу *Башиће* налазити наративни презент тамо где га налазимо и у оригиналу. У великом броју случајева наша очекивања нису изневерена, премда смо, каткада, констатовали и другачија преводна решења. У наставку овога рада усредредићемо се управо на релевантна одступања, тј. на случајеве у којима је наративни презент преведен неким другим глаголским обликом.

Резултати наших анализа показују да су одступања од дословног превода²², мотивисана искључиво стилистичким разлозима, а пре свега утиском преводиоца да изабрано решење на француском боље “звучи” од дословног превода, при чему преводилачка одлука ни у једном случају не доводи у питање семантичку адекватност превода у односу на оригинал. Наиме, у француској верзији *Башиће* верно је пренесено како значење симултаности тако и значење сукцесивности, без обзира што у неким случајевима није одабран наративни презент имперфективних, односно перфективних глагола у француском.

У секцији 5.1 размотрићемо најважније случајеве одступања од употребе наративног презента у изражавању симултаности, да бисмо у секцији 5.2 навели одступања од употребе наративног презента при изражавању сукцесивности.

5.1. Изражавање симултаности и одступање од наративног презента у преводу

У овој секцији размотрићемо следеће случајеве одступања од употребе наративног презента у преводу, тј. употребе неких других глаголских облика уместо наративног презента. То су: а) француски имперфекат, б) герундив и ц) наративни инфинитив.

21 Овде је реч о лексички кодираном глаголском виду у француском, тј. о аспектуалној информацији која је у основи Вендлерове поделе глагола у четири аспектуалне класе (*états, activités, accomplissements* и *achèvements*). О лексичком и граматичком аспекту у француском погледати у: Станојевић и Ашић 2010.

22 Тј. превода српског наративног презента француским наративним презентом.

5.1.1. Француски имперфекти

Како је симултаност једна од функција француског имперфекта (Станојевић и Ашић 2008), не чуди што је на неколико места ова релација између две прошле радње у француском преводу *Башиће* изражена управо имперфектом.

17. *Језди* кљусе, све се од пуне силе *завалјује*, а газда *се напушишио* (...). (114) (Le canasson *cheminait*, croulant sous l'effort, et son maître avait l'air renfrogné, pensant sans doute, chemin faisant, à l'heureuse époque du cuivre (110)); Говорљиви Сакан Цакан, интендант бригаде, *хватиа се* за главу и гласно *кука*: ... (151) (L'interissable Sakan le Pipelet, l'intendant de la brigade, *s'arrachait* les cheveux et *gémissait* à haute voix (146)); Нејасан при мјесечини, *слуша* га брат Раде пажљиво и, не трепћући, *разумије* човјека. Зар и сам *није* везан уз тешку црну земљицу? (75) (Indistinct dans le clair de lune, le cousin Rade *l'écoutait* attentivement et le *comprenait* sans ciller. (71))

У следећем примеру симултаност радњи које су се понављале у прошлости у преводу је изражена имперфектом:

18. Понекад преко дана, блијед и зимогрожљив, дјед *сједи* уз огњиште, одсутно *праши* игру пламена и гласно *мисли*: (52) (Parfois, pendant la journée, grand-père, tout pâle et frileux, *restait* assis auprès du feu, son regard absent fixé sur les flammes dansantes et *pensait* à haute voix : (...) 48)

5.1.2. Герундив

С обзиром на то да француски герундив у временској употреби изражава искључиво симултаност, није чудно што је у преводу следећег примера овај облик употребљен уместо наравног презента или имперфекта:

18. – Хм, Радојица! – отровно *фрчи* стриц и од јада *бјежи* напоље. (52) (Hm, son petit Rade! *ronchonait* mon oncle d'une voix fielleuse *en s'enfuyant* dehors, de dépit.)

Може се рећи да је герундив *en s'enfuyant* као форма којом се на кондензован начин изражава информација о радњи и њеном вршиоцу, а да се при том задржава значење истовремености са претходном радњом (*ronchonait*), одлично преводно решење наведеног примера.

5.1.3. Наративни инфинитив

На неколико места (као у примерима под бр. 21) имперфективни презент у значењу симултаности преведен је наративним инфинитивом који ствара стилски ефекат веће живости и брзине у приповедању (Ригел и др. 1994: 335). Интересантно је, међутим, да се наративним инфинитивом изражава наративна прогресија, а не симултаност. Ову особеност инфинитива у наративу преводилац компензује тако што један од предиката у низу преводи герундивом (*en prêtant*, *en bondissant*), а како герундив у темпоралној функцији изражава искључиво симултаност са референтном радњом, добијено значење је симултаност две

радње.²³ Овакву употребу инфинитива идентификовали смо у следећим примерима:

19. Примичем се и *пажљиво* ослушкујем. (24) (Et moi de *m'approcher discrètement en prêtant attentivement l'oreille*, p. 21)); Добројтро, стриче! – *скаче* цура као да је изненађена, а сељак повлачи очима по дворишту и у себи мрмља. (стр. 85) ; Bonjour mon oncle ! – *s'écriait la fille en bondissant d'un air étonné*, et le paysan *de parcourir* des yeux la cour tout en marmonnant en lui-même: (...) (81).

5.2. Наративна *прогресија* и *одступање* од *наративног презента*

Анализом корпуса потврдили смо полазну хипотезу по којој ће се у одсуству наративног презента хронолошко низање догађаја најприродније изразити аористом. Француски аорист се употребљава при превођењу како имперфективног тако и перфективног презента.

Примери под бр. 22) илуструју употребу француског аориста при превођењу наративних низова у имперфективном презенту:

20. Дјед се послушно *диже* и *доводи* окретна коњичка. Мајстор га *лујка* по врату, *пихта* га за здравље, *мјери* му леђа и најзад му нешто *шапуће* у само уво. Ех, да ми је чути шта му је казао. (22) (Grand-père *se leva docilement et atena* le jeune cheval agile. L'artisan lui *tapota* le cou, lui *demandà* des nouvelles de sa santé, lui *mesura* le dos et enfin lui *chuchota* quelque chose à l'oreille. (19)); Гле, он још мене и кори – *зунђа* дјед и *прелази* на своју муку. Прича брат-Сави о своме Ници и његовој пјесми. (стр. 57) (Voyez-vous ça, il me fait des reproches, encore, *bougonna* grand-père, puis il *enchaîna* en racontant ce qui le tourmentait (53))

Примери под бр. 23) илуструју употребу аориста у превођењу наративних низова са перфективним презентом. Ефекат брзог низања догађаја, који налазимо у оригиналу, сасвим се добро и природно преноси на француски употребом француског аориста, о чему сведоче следећи примери:

21. Самарџија *уиљи* у њега и *звоцне*: ... (24) (Le bourrelier le *fixa* des yeux et lui *lança*: (21)) ; Дјед само дубоко *хукне* и *загледа се* у Саву као да је овај, прибогу, у најмању руку рогат. (57) ; Ђуро ваљано *уздахне*, *прижмири* и *ошпачне*: ... (103) (Grand-père *poussa* un profond soupir et *fixa* Sava comme si celui-ci était, pour le moins, cornu. (53)); – Ехе, бог да је прости, веселницу! – *одмахне* дјед сјећајући се своје Милице, жестоке ракијашице. (59). (Ah, Dieu lui pardonne, la pauvre! *s'exclama* grand-père avec un signe résigné de la main en se souvenant de sa Milica, cette poivrée invétérée. (55))

Употребе француског аориста уместо наративног презента у превођењу хронолошких низова радњи нимало није неочекивано ако се има у виду чињеница да је у савременом француском језику аорист једино време којим се недвосмислено изражава наративна прогресија.

23 Наиме, герундивом означена радња укључује у свој временски простор радњу означену наративним инфинитивом.

6. Закључак

У раду смо анализирали употребе наративног презента у Ђопићевој *Башићи сљезове боје* и његове преводне еквиваленте у француској верзији ове збирке приповедака (*Un jardin couleur de mauve*). Анализа корпуса потврђује да наративни презент у српском има следеће функције: 1. представљање догађаја као да се одвијају пред очима читаоца и 2. обезбеђивање наративне прогресије, односно изражавање сукцесивности глаголских радњи.

Имперфективним презентом могу се, зависно од контекста, изразити симултаност или сукцесивност радњи, док се перфективним презентом изражава искључиво сукцесивност, било да се ради о обичним наративним низовима, било да је реч о ауторским дидаскалијама. Констатовали смо и да се француски наративни презент не употребљава увек као преводни еквивалент српског наративног презента у француској верзији *Башиће*, без обзира на то што у француском презент може имати исте дискурзивне функције као и у српском. Наиме, констатовали смо да преводац, пре свега из стилских разлога, поред наративног презента употребљава и имперфекат, али и неке неличне глаголске облике као што су герундив и инфинитив, да би изразио симултаност прошлих радњи. С друге стране, поред наративног презента у француском преводу налазимо и аорист у контекстима у којима се изражава наративна прогресија, односно сукцесивност глаголских радњи.

У сваком случају, при превођењу наративног презента у Ђопићевој *Башићи*, без обзира да ли је употребљен наративни презент или неки други глаголски облик у француском преводу, очувано је релевантно дискурзивно значење оригинала.

Литература

- Ашић 2000: Т. Ашић, Le présent perfectif, temps, mode ou puzzle, *Cahiers de linguistique française* 22, 275–294
- Кликовац 2008: Д. Кликовац, О презенту несвршених глагола за означавање будућих ситуација, *Научни састајанак у Вукове дане, свеска 38/1*, Београд, 57–71.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Кантакузин, Крагујевац.
- Петровић 1989: Н. Петровић, *Француска глаголска времена 1: Компаративна анализа француског и српскохрватског плусквामीфекта*, Научна књига, Београд.
- Рајхенбах 1947: Н. Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, New York, Free Press.
- Ригел и др. 1994: М. Riegel et al., *Grammaire methodique du français*, PUF
- Сладојевић 1966: П. Сладојевић, *О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватском језику*, Београд: Научна књига.
- Станојевић 2006: В. Станојевић, Аорист у српском и у француском језику: семантичке и прагматичке разлике, *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 36–1, Београд, 123–135.
- Станојевић и Ашић 2008: В. Станојевић и Т. Ашић, *Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику*, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу.
- Станојевић и Ашић 2010: V. Stanojević i T. Ašić, L'aspect imperfectif en français et en serbe, *Interpréter les temps verbaux*, eds. Nelly Flaux, Dejan Stošić, Co Vet, Peter Lang, Frankfurt, 107–129.
- Станојевић 2013: В. Станојевић, Темпорална прогресија и њено изражавање у наративном дискурсу, *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, 42, Београд, (у штампи).

Стијул 1998: В. Stihoul, Temps verbaux et point de vue, in: Moeschler et al. *Le temps des événements. Pragmatique de la référence temporelle*, Paris, Kime, 197–222.

Танасић 1996: С. Танасић, *Презентии у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Танасић 2005: С. Танасић, Синтакса глагола, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: простиа реченица*, Београд, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад, Матица српска, стр. 345–475.

Танасић 2009: С. Танасић, *Синтаксичке теме*, Београдска књига, Београд 2009.

Вендлер 1967: Z. Vendler, *Linguistics in Philosophy*, Ithaca: Cornell University Press, 97–121.

Извори

Ђопић: Бранко Ђопић, *Башта сљезове боје*, у: *Сабрана дела Бранка Ђопића*, Просвета, Свјетлост, Веселин Маслеша, Београд 1983.

Tchoritch: Branko Tchoritch, “L’expédition sur la lune”, in: *Un jardin couleur de mauve*, traduit du serbe par Brigitte Mladenović, L’Âge d’Homme, 2005.

LE PRÉSENT NARRATIF DANS *UN JARDIN COULEUR DE MAUVE* DE BRANKO ĆOPIĆ ET SES ÉQUIVALENTS FRANÇAIS

Résumé

Dans ce travail nous nous sommes proposé d’analyser les emplois du présent dit narratif dans *Un jardin couleur de mauve* de Ćopić et ses équivalents de la version française de ce recueil de récits. Nos analyses montrent que deux fonctions du présent narratif sont particulièrement saillantes dans la narration de Ćopić, à savoir 1) la présentation des événements comme s’ils se déroulaient sous les yeux du lecteur et 2) la progression narrative. Nous soulignons le rôle de l’aspect verbal dans la distribution de ces deux fonctions du présent narratif serbe et constatons que seuls les verbes imperfectifs au présent sont en mesure de les exprimer toutes deux, le présent des verbes perfectifs ne servant qu’à exprimer la successivité temporelle. Nous nous focalisons dans ce travail sur les cas dans lesquels la traduction française du présent narratif passe par le recours à des formes verbales autres que le présent français, dont le choix est motivé par des raisons d’ordre stylistique.

Mots clés: présent narratif, transposition temporelle, simultanéité, successivité, le serbe, le français

Veran J. Stanojević

Вера Ж. Јовановић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за француски језик

ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У ФРАНЦУСКОМ ЈЕЗИКУ

Контрастивну анализу плусквамперфекта у српском и значењских еквивалената у француском заснивамо на корпусу сачињеном од десет романа на српском и њихових превода на француски. Контрастивном методом, затим методом анализе и синтезе утврђујемо формалне сличности и разлике међу глаголским временима која успостављају однос еквиваленције на значењском плану. Међу прошлим француским временима, као најфреквентнијим еквивалентима плусквамперфекта, истиче се *le plus-que-parfait* као време које са српским плусквамперфектом показује сличности на више нивоа. Једино се овим временом ваљано у преводу преноси значење дезактуализације резултативног стања.

Кључне речи: плусквамперфекат, значењска еквиваленција, контрастивна анализа, глаголска времена, српски, француски

1. Увод

За разлику од перфекта који као необележно прошло време има широки домен употреба, плусквамперфекат (ПКП) као обележени облик и на значењском и на стилском плану има ограниченији опсег употреба, али сама чињеница да се на њега наилази у различитим типовима текстова, и у књижевности и у говорном језику, подстиче на сагледавање функција и значења овог глаголског облика. Ова чињеница је посебно важна када је реч о његовом превођењу на страни језик.

Предмет нашег рада је дивергентни однос еквиваленције који се успоставља између плусквамперфекта у српском језику и петнаестак еквивалената у француском. Овај однос завређује пажњу пре свега са становишта контрастивне и примењене лингвистике. Резултати овог истраживања могу бити релевантни за теорију превођења, за образовање преводилаца и за сам преводилачки процес, који подразумева све врсте превођења, како људско, тако и машинско.

Циљ нам је да утврдимо да ли су и у којој мери контекстуално еквивалентни језички облици и формално (граматички, лексички, системски) компатибилни. Истраживање базирамо на корпусу примера ексцерпираних из десет књижевних дела на српском језику и њихових превода на француски. У овом излагању посветићемо пажњу статистички значајним еквивалентима, и то само глаголским временима, док ретке случајеве превођења плусквамперфекта номиналним синтагмама нећемо узимати у обзир. У контрастивној анализи примењујемо технике контрастирања објективног типа, и то технику рада са корпусом, и технику

1 lullabyav@gmail.com

једносмерног превода кроз утврђивање еквивалената и статистичку обраду резултата.

2. Теоријски оквир

Контрастивну анализу ПКП-а у српском и еквивалената у француском заснивамо на категоријама темпоралности, аспектуалности и дискурзивних релација, као и на теорији о два наративна плана (Вајнрих 1973, Рајнхарт 1984). У том погледу утврђујемо однос између ПКП-а и француских глаголских времена кроз неколико критеријума, који се, редом, односе на лоцирање глаголске ситуације у времену, начин њеног представљања, на временске релације које дата глаголска ситуација успоставља са другим радњама, и на критеријуму функције глаголских времена као маркера првог или другог наративног плана.

За разлику од тврдњи које су владале у србистици пре неколико деценија, данас се бројни аутори слажу у томе да ПКП није граматичка категорија у нестајању пред налетом перфекта, те истичу његову незаменљивост и на значењском и на стилиском плану (Ивић 1980, Милошевић 1982, Петровић 1991, Танасић 1996, 2005, Тома 2004, Станојевић и Ашић 2008). Штавише, јављају се и тврдње да не треба прерано прогласити изумрлим ни облик ПКП-а имперфективних глагола (Поповић 2012). У погледу темпоралне одређености радње обезбедене ПКП-ом, истиче се његова „везаност“ односом антериорности за неку другу прошлу радњу (Ивић 1958, Ивић 1980) или, уопште узев, за неку референцијалну тачку смештену у прошлости, било да је она експлицирана кроз неко друго глаголско време или адвербијал, било да је имплицитно присутна у тексту. Управо та прошла тачка временског одмеравања ПКП-а онемогућава повезаност глаголске ситуације у ПКП-у са моментом говора. Ма који значењски ефекат да преноси, ПКП подразумева неактуелност резултативног стања у моменту говора (Ивић 1980, Петровић 1991, Станојевић и Ашић 2008). Ова чињеница се мора имати у виду приликом превођења.

Плусквамперфекат је у лингвистичкој литератури окарактерисан као глаголско време специјализовано за представљање прошлости другог степена (Милошевић 1982: 135), које глаголску ситуацију приказује искључиво у својој резултативности (Петровић 1991), а не догађајно конциповану. Чини се да је прејака констатација неких аутора да се ПКП јавља само од перфективних глагола, да је употреба имперфективних глагола у ПКП-у практично непостојећа (Стевановић 1979: 667, Петровић 1991, Танасић 1996: 96), те да се може сматрати „случајним изузетком“ или чак „омашком језичког осећаја“ (Радовановић 1990: 184). Иако ретко, потврде ПКП-а имперфективних глагола могу се наћи у књижевним делима, и то у оним романима у којима се писац обилато користио плусквамперфектом (а–ђ).

- (а) На брзину сам се истуширао, обукао и изашао у ходник. Њена соба била је, као и увек, поред моје. Куцнуо сам. Ништа се није догодило. Лупнуо сам јаче на врата, али ништа се није чуло, никакви кораца, ништа.

„Можда је на доручку у ресторану“, помислио сам.

Позвао сам Оскара. Управо је био завршавао кајгану са шунком.

„Ја Вас чекам доле, у ресторану“, рекао је. МБМ, 101

- (б) Позвао сам Рубина телефоном, али он није дизао слушалицу. [...] Покушао сам да дођем и до Синга, мог блиског пословног пријатеља [...].

Иако је Оскар био *предлагао* [= је био предложио] да се ни ми не јављамо повериоцима, како бисмо добили на времену, ја сам знао да је то глуп, пачичан савет.

„Продај све“, рекао сам, и покрио се ћебетом преко главе. МБМ, 142

- (в) Ја сам тада *баш био шеслимио* једну своју цуру. ДМ, 40

- (г) Дакле, тај Вираг је узео лепо и све испричао: како су чували у Грофовској шуми, како су наложили ватру и како је он, Анди, причао свима *Кашејана Сребрног звона*. После, кад су хтели да притерају краве ближе, јер *се* сунце већ *било клонило* западу, а чобани из Бакше и Честрега већ *штерали* кући, онда је Анди приметио да му нема Неранце. ДК, 56

- (д) Доиста, арапски хроничари Ибн Рустах и Ибн Фадлан помињу многе исламске богомоље у хазарском царству. Они говоре и о „двоструком краљевству“, што би значило да је у хазарској држави ислам у једном тренутку *био усвајан* на равноправној основи с неком другом вероисповешћу, па је каган исповедао Мухамедову веру, а хазарски краљ јудаизам. МП, 122

- (ђ) Одједном бивамо осуђивани за оно за шта *смо* колико јуче *били похваљивани* [...]. ВС, 127

Наведени примери, чини се, постављају нова питања о карактеризацији ПКП-а као искључиво резултативног времена (Петровић 1991). Резултативни значењски ефекат овог облика не потиче од самог глаголског времена већ од аспектуалне природе глаголске лексеме. Наиме, само теличне глаголске ситуације карактерише постојање инхерентног, природног краја процеса, после ког се констатује његова извршеност, док нетеличне имају само арбитарни крај, којим се маркира престанак, десна временска граница неке активности, односно стања (Јовановић 2012а, 2012б). Код свих теличних ситуација реализацијом инхерентног краја процеса или телоса увек се остварује транзиција из једног стања у друго. Захваљујући том обртном прагу транзиције, остварује се значењски ефекат резултативности, који није могућ код ателичних глаголских ситуација (активност и стања). Будући да се у српском теличне глаголске ситуације енкодирају углавном перфективним глаголима (Јовановић 2012а), и да су перфективни глаголи најчешћи у облику ПКП-а, намеће се неопрезни закључак да је резултативност део базичног семантизма глаголског времена, а не глаголске лексеме. Међутим, непобитна је чињеница да се у ПКП-у ретко, али ипак упорно јављају и имперфективни глаголи којима су представљене нетеличне глаголске ситуације. Као што се може видети у примерима (а–ђ), резултативност се не може констатовати код ПКП-а имперфективних глагола. Сматрамо да овакав поглед на значење ПКП-а потврђује констатацију неких истраживача да глаголска времена у српском исказују само темпоралну, али не и аспектуалну информацију (Станојевић и Ашић 2008). Резултативност би била директна последица аспектуал-

ног статуса глаголске ситуације, тј. њене теличности, а не семантизма самог глаголског облика.

Укратко ћемо се осврнути на горенаведене примере (а–ћ). У њима налазимо на следеће употребне вредности ПКП-а. У примеру (а) ПКП има дигресивну функцију износећи пропратну информацију. Пример (б) има исто значење као искуствени перфекат (перфекат имперфективног глагола којим се констатује да је вршилац радње макар једном у животу искусио, вршио дату радњу), само у односу на перфекат исказује прошлост другог степена. Ретроспективна актуализација присутна је у примеру (в), док у (г) ПКП има функцију експликације и, као и у свим осталим поменути примерима, маркер је другог наративног плана. ПКП имперфективних глагола у примерима (д) и (ћ) исте је вредности као перфекат за фактивно конциповану радњу, само исказује други временски план, прошлост другог степена. Разлика према овако употребљеном перфекту је дакле у погледу временске локализације. ПКП исказује прошлост другог степена, која се одмерава од неке прошле референцијалне тачке, док се перфекат увек одмерава од момента говора. Ови примери са имперфективним глаголима тако доводе у питање тврдњу да је ПКП увек резултативан и да исказује исту епоху као и перфекат антериорности (Петровић 1991: 33). Значење антериорности у прошлости код резултативног ПКП-а перфективних глагола губи се јер је у комуникацијском фокусу стање проистекло из претпрошле радње, а не сама радња.

Када је реч о синтаксичким односима у које улази српски ПКП, грађа показује да се ово време редовно јавља у зависносложеним реченицама, и то најчешће у предикату зависних клауза: узрочних (*зашто ишло, јер, како*), временских (*кад*), поредбених (*као да*), допусних (*иако*), односних (*који, коме, ишло, чији* итд.), затим и у предикату управне клаузе којој је подређена зависна последична (*иако... да...*) или временска клауза. У поменути типовима зависносложених реченица употреба ПКП омогућена је тиме што логички однос који постоји између предиката управне и зависне клаузе почива на хронолошком односу претхођења. На синтаксичком микроплану уочавамо често комбиновање ПКП-а са адвербима *већ, још (не), ујраво* и *шк*. Људмила Поповић наводи најдужи списак употребних вредности овог времена, и то: антериорност, резултат у прошлости, прекинута започета ситуација, дезактуализација, ретроспективна актуелизација, топикализација и дигресивна функција (Поповић 2012).

Полисемичност овог облика и бројност различитих синтаксичких конструкција у којима се јавља ПКП довољно указују на изазов са којим је преводилац суочен приликом превођења овог облика на страни језик. Утолико пре што српски и француски почивају на системској разлици у начину енкодирања аспекта. Док је у српском опозиција перфективно / имперфективно морфолошко-деривациона категорија, која се читава већ на нивоу лексеме, у француском се ова опозиција испољава флексионо, кроз опозицију између простих и сложених глаголских времена. Тако француски *le plus-que-parfait, le passé simple* и *le passé composé* преносе перфективну перспективу, под којом се нека глаголска ситуација сагледава глобално као завршена целина, за разлику од имперфективног облика *l'imparfait*, којим се исказује радња у току. Као што ћемо видети у анализи, на овом плану често долази до неподударања између ПКП-а и француских еквивалената. На плану наративне структуре и кохезије текста ПКП фигурира као време другог наративног плана. Догађаји првог плана потискују глаголске ситуације исказане ПКП-ом дубље у прошлост „маркирајући их неактуелношћу“ (Ивић 1980: 97).

3. Контрастивна анализа

3.1 Еквиваленција *plus-que-parfait* → *le plus-que-parfait*

Фреквенција *plus-que-parfait*-а (PqP) у француском језику упадљиво је већа него фреквенција ПКП-а у српском језику. Еквиваленција ПКП → PqP је најзаступљенија у корпусу са 51% појава. Значајно је да се таквим преводним решењем поштују и темпоралне и аспектуалне карактеристике из српског оригинала. И ПКП у српском и PqP у француском представљају глаголску ситуацију која се одмерава од референцијалне тачке у прошлости. Будући да се у српском у највећем броју случајева ПКП јавља од перфективних глагола, можемо констатовати и аспектуалну подударност. Оба глаголска времена глаголску ситуацију представљају у перфективној перспективи, с оне стране њене завршне временске границе. Њихова компатибилност огледа се у томе што су и један и други маркери другог наративног плана, представљају ситуациони фон, пропратне околности, реминисценције, дескрипцију и објашњења. У највећем броју случајева ову еквиваленцију бележимо у примерима када ПКП изражава резултативност у прошлости (1).

(1) У часу кад она дође до речи „сенка“ Петкутин опази сенку коју је бацао разрушени римски театар на њиховом путу. *Били су ситишли*. МП, 44

(1a) À l’instant même où elle lut le mot « ombres », Petkoutine vit l’ombre que je-tait le théâtre romain sur leur chemin. Ils *étaient arrivés*. МР, 56

На синтаксичком плану ова еквиваленција се јавља у оквиру зависносложених реченица са узрочном (2), последичном (3), односном (4), поредбеном (5) и временском (6) зависном клаузом. У свим овим синтаксичким структурама присутна је хронологија претхођења на којој почива употреба ПКП-а у српском као и PqP-а у француском језику.

(2) Код Рјепнина, није дошло до таквог ручавања, зато, што је избегавао људе, и разговор са људима, него зато, што је био приметио, да од оног што зарађује, недељно, не би могао, ни сада, да једе негде, код стола, и, топло. МЦ, 180

(2a) Repnine en était venu à déjeuner de la sorte, non pour éviter les gens et leurs conversations, mais parce qu’il avait remarqué que son salaire hebdomadaire ne lui permettait pas de manger à table, et chaud. МТ, 149

(3) Нови целат, истина много мање вешт, наставио је његов посао, и још за коју годину, све док устанак у Србији није јењао, стрчале су увек по две-три одсечене главе на капији. Свет, који у оваквим временима брзо отврдне и отупи, тако се био навикао на то да је пролазио равнодушно и не обазирјући се на њих, и није одмах ни приметио кад су престале да се излажу. ИА 1, 101

(3a) Un nouveau bourreau, beaucoup moins habile certes, poursuivit sa tâche pendant quelques années encore, tant que la rébellion en Serbie ne fléchit pas, et

deux ou trois têtes coupées trônaient en permanence sur la kapia. Les gens, qui dans des périodes aussi difficiles s'endurcissent rapidement et deviennent insensibles, *s'étaient si bien habitués* à ce spectacle *qu'ils* passaient devant avec la plus grande indifférence, en y prêtant si peu attention qu'ils ne remarquèrent pas immédiatement qu'un beau jour les têtes avaient disparu. IA 1, 108

(4) У великом петособном стану који је архитекта Брашован очигледно био замислио као правоугаоник, јарко осунчан са две стране, из Господар-Јевремове и из Доситејеве улице, „зимска башта“ је била једина соба постављена према несунчаној, дворишној трећој страни правоугаоника. СВЈ, 83

(4a) Dans ce grand cinq-pièces que l'architecte Brašovan avait visiblement conçu en forme de rectangle très ensoleillé sur deux de ses côtés, donnant respectivement rue Gospodar-Jevremova et rue Dositejeva, seul le « jardin d'hiver » était orienté à l'ombre et formait un troisième côté du rectangle, sur cour. SVJ, 75

(5) Жена му пада око врата, *као да* се годинама нису били видели. Скакуће радосно у снегу. А око ње и маче, које је било истрчало за њом. МЦ, 107

(5a) Sa femme se pend à son cou *comme s'ils ne s'étaient pas vus* depuis des années. Joyeusement, elle gambade dans la neige. Comme le chaton qui a couru après elle. МТ, 87

(6) Неку годину након њиховог упознавања, почетком '80. године, док је Василис био у војсци, *кад се* наш „тројни савез“ већ био распао, када је свако од нас већ ишао својим путем, Шеле је „пао“, и то, да иронија буде већа, не због хероина, на који се већ „навукао“, већ због мало „траве“ коју су му нашли, приликом случајног претреса. МЈ, 63

(6a) Quelques années après leur rencontre, au début de l'année 80, pendant que Vassilis faisait son service militaire, alors que notre « alliance tripartite » *s'était déjà dé faite*, que chacun de nous suivait son propre chemin, Šele s'est fait « cofrer », et ce, pour comble d'ironie, non pas pour détention d'héroïne, dont il était déjà dépendant, mais à cause d'un peu d'« herbe » qu'on avait trouvé sur lui par hasard lors d'une fouille. МЈ, 53

ПКП се преводи РqP-ом уколико је комбинован са прилогом *већ*. Иако неки истраживачи сматрају да је употреба овог адверба редундантна уз ПКП будући да је у базичном семантизму овог глаголског времена садржана антериорност (Поповић 2012), констатовали смо његову честу појаву уз овај облик. Најчешће наратор овим прилогом истиче превременост неке радње (7).

(7) Између оног мог гледања у чудо и овог његовог питања *већ је било прошло* једанаест година. СВЈ, 62

(7a) Entre le miracle dont j'avais été le témoin et cette question onze ans *s'étaient écoulés*. SVJ, 56

Одричним обликом ПКП-а, најчешће у комбинацији са прилогом *joist*, реализује се делимична симултаност према другој прошлој радњи, како у зависно-сложеним тако и у независносложеним реченицама. Имплицира се да је после тог момента дошло до остварења датог процеса (Мартен 1971: 275). ПКП-ом се тако исказује темпорални фон за главну глаголску ситуацију (8).

(8) Када сам га упознала, још нисам била почела да бројим године, толико сам била млада. ДА, 143

(8a) Quand je l'ai connu, je *n'avais pas encore commencé* à compter les années, tellement j'étais jeune. ДА, 115

Резултативност која прати ПКП перфективних глагола чини га посебно погодним за исказивање објашњења претходно реченог у тексту као у примеру (9). Но, његово стављање у заграду не треба да нас наведе на површни закључак да је мање важан, да би се могао лако изоставити. Употребом ПКП-а реконструише се темпорална структура управо прочитаног дела текста, допуњава хронологија једним погледом уназад, те читаоцу постаје јасна новоуведена слика одвођења везаног човека у град.

(9) Док су ме везаног водили у град (*био сам заклао* жену на спавању), ником ништа нисам хтео да кажем. ВС, 69

(9a) Alors qu'ils m'emmenaient, ligoté, à la ville (*j'avais égorgé* ma femme dans son sommeil), je ne voulus rien dire à personne. VS, 82

Значењски ефекат дезактуализације стања генерисаног претпрошлом радњом у француском се најверније преноси употребом RqP-а, с обзиром на временску одвојеност референцијалне тачке његовог одмеравања од момента говора (10–11).

(10) *Био је решио* да то прећути, али јој је, ето, испричао. МЦ, 162

(10a) Il *s'était promis* de passer cela sous silence, mais voilà qu'il en est à le lui raconter quand même. МТ, 134

Пример (11), поред овог семантичке нијансе, илуструје и важност контекста у тумачењу значења ПКП-а. На први поглед, у микроструктури ПКП исказује резултативност у прошлости према перфекту глагола *видети*. Међутим, наставак текста показује да стање изражено ПКП-ом *се био склонио* није на снази у моменту говора лика, тј. да се у међувремену одиграла нека друга радња која је то стање поништила. Употребом ПКП-а наратор побуђује ишчекивање код читаоца који осећа да тек треба да буде изречена та друга прошла радња којом се променило стање ствари.

(11) Јуче сам видео да *се био склонио* крај вас, крај пристожних људи. Али њему су сада дали собу у такозваном белом чардаку, тамо крај капије, где спавају чувари и чиновници [...]. ИА 2, 51

(11a) Hier j'ai vu qu'il *s'était réfugié* auprès de vous, gens honnêtes. Mais on lui a donné maintenant une cellule dans ce qu'on appelle la Tour Blanche, là-bas près de la grande porte où dorment les gardiens et les fonctionnaires [...]. ИА 2, 47

3.2. Еквиваленција *плусквамперфекта* → *l'imparfait*

Еквиваленција ПКП → IMP друга је по заступљености у корпусу (19 %). Сматрамо легитимним превођење ПКП-а перфективних глагола IMP-ом. Наиме, будући да такав ПКП има резултативно значење, преноси стање генерисано неким претпрошлим догађајем, а не догађај сам, стање које је при том на снази у моменту извршења неке друге прошле радње. С друге стране, избором другачије лексеме у преводу, лексеме која представља глаголску ситуацију стања, а не догађај, преводац је принуђен да употреби облик IMP, којим се показује да је то стање у току, на снази у датом прошлом тренутку (13). Темпорална информација је притом очувана, а није дошло ни до промене наративне стратегије, оба глаголска облика припадају другом наративном плану пружајући објашњење поступака мајке малог Андија.

(13) Најзад је моја мајка, после тешких искушења и несаница, дигла руке од свега и поново изишла на њиве да пабирчи – *беше остала* без иједне наруџбине. ДК, 96

(13a) *Finalemment, après maintes tentations et insomnies, ma mère renonça à tout et retourna aux champs glaner les épis – elle n'avait plus aucune commande.* ДК, 100

Ретке потврде ПКП-а имперфективних глагола такође имају свој еквивалент у француском IMP-у (14).

(14) Дакле, тај Вираг је узео лепо и све испричао: како су чували у Грофовској шуми, како су наложили ватру и како је он, Анди, причао свима *Кайеџана Сребрног звона*. После, кад су хтели да притерају краве ближе, јер се сунце већ *било клонило* западу, а чобани из Бакше и Честрега већ *шерали* кући, онда је Анди приметио да му нема Неранце. ДК, 56

(14a) *Ce Virág aurait sûrement la bonne idée de tout raconter : qu'ils avaient fait un feu et que lui, Andi, leur avait raconté à tous Le Capitaine de la Cloche d'Argent. Ensuite, lorsqu'ils avaient voulu rassembler les vaches, car le soleil commençait à descendre et les bergers de Baksa et de Csesztreg étaient déjà rentrés, Andi avait remarqué qu'il manquait Mandarine.* ДК, 16

Затим, када је ПКП-ом обележена блиска дисталност радње anteriорне у односу на неку другу прошлу радњу, уз прилог *шек*, *управо* или везник *шек шшо*, у преводу се то значење верно преноси глаголском перифразом *venir de + infinitif* (тзв. *le passé récent*) у IMP-у (15–16).

(15) Онда сам срела твог оца. *Управо је био стижао* из логора, мршав, ситан, у одећи коју је добио од Американаца, са проседом гргуравом косом и упалим лицем на којем је све, осим очију, било мртво. ДА, 42

(15a) *Puis j'ai rencontré ton père. Il venait juste de rentrer du camp, maigre, menu, dans des vêtements que lui avaient donnés des Américains, avec ses cheveux frisés grisonnants et son visage hâve où tout, sauf les yeux, était mort.* ДА, 38

(16) Два брата су се нашла лицем у лицем кад је 1481. године, једног мајског дана, на ратном походу, изненада умро султан Мехмед Освајач. Старији

брат Бајазит, коме су биле тридесет и четири године, и млађи Џем, који је тек био узео двадесет и четврту. ИА2, 79

(16a) Les deux frères se trouvèrent face à face, un jour de mai 1481, quand, au cours d'une expédition militaire, le Sultan Mehmet II le Conquérant mourut subitement. L'aîné, Bajazet, avait trente-quatre ans, le cadet, Djem, *venait* tout juste d'avoir vingt-trois ans. IA 2, 70

3.3. Еквиваленција *илусквामीрфекаши* → *le passé composé*

Превођење ПКП-а *le passé composé*-ом сматрамо случајем значајног одступања од значења које ПКП преноси. ПКП је релативно време које се одмерава од прошле референцијалне тачке, стање генерисано неком претпрошлом радњом исказано овим обликом одсечено је од момента говора. Тиме је омогућено да се ПКП-ом исказује радња чији ефекти више нису на снази док се о њој говори. Контекстом се притом експлицира или не друга прошла радња која се у међувремену одиграла и поништила тај резултат. Па ипак, наилазимо на случајеве у којима се ПКП са овом вредношћу преводи РС-ом. *Passé composé* је глаголски облик специфичан по томе што имплицира живу везу прошле радње или њеног резултата са моментом говора. Користи се за представљање глаголских ситуација које имају одјека у нараторовој садашњости или за резултативно конциповане радње чији је резултат на снази док се о њему саопштава (Рижел и др. 2004). Стога сматрамо да би у примерима попут (17) легитимније решење представљао француски *RqP*, којим се ваљано преноси значење дезактуализације.

(17) Једну од њих знам. То је жена мог дечка. Бившег. [...]

Али, она ме не гледа, она ме не примећује. Она, очигледно нема појма да сам ја та, која јој је била *украла* мужа. МБМ1, 138

(17a) Je connais l'une d'elles. C'est la femme de mon petit ami. Ex-petit ami. [...]

Mais elle ne me regarde pas, elle ne me remarque même pas. Elle ne sait manifestement pas que je suis celle qui lui *a volé* son mari. МБМ, 130

У наредном примеру (18) избор овог француског глаголског времена не сматрамо погрешним, али је његово јављање последица преводиоачеве слободе. Преводилац се одлучио за хомогенизацију темпоралне структуре бирајући наративни презент као еквивалент перфекта и аориста, који се у оригиналу смеђују са презентом. То је уродило принудом да резултативно конциповану радњу представи РС-ом. Примећујемо да је оваквим избором преводилац одступио од наративне стратегије из оригинала, избегавајући форму слободног индиректног говора која би у француском диктирала употребу *RqP*-а.

(18) Почео је да лупа у прозоре.

На степеницама се она зачу нека трка и весела вика, а затим се отварају врата и његова жена се извињава. *Враћила се била* из Лондона јако уморна, па је легла, прилегла, и заспала. Док улазе, и док му жена припрема чај, он јој прича, да је ствар, са његовим запослењем, сад, сасвим сигурна. МЦ, 141

(18a) Reprine essaie de frapper au carreau.

Des bruits de pas qui courent, des cris joyeux se font alors entendre dans l'escalier, puis la porte s'ouvre et Nadia s'excuse. Elle *est rentrée* épuisée de Londres et s'est allongée un peu, mais s'est assoupie. Tandis qu'ils entrent dans la maison et qu'elle prépare le thé, il lui raconte sa journée et dit que, maintenant, il a la certitude d'avoir un emploi. MT, 115

Чињеница да је РС неутралан у погледу темпоралне прогресије омогућава да се њиме исказе радња антериорна у односу на неку другу радњу у истом облику (Боријо и др. 2004, Станојевић и Ашић 2006, Јовановић 2009). Тако у примеру (19) објашњење у загради у ПКП-у превдено РС-ом који омогућава ретроспективни поглед, а исто као и ПКП радњу представља у својој резултативности. Разлика је у томе што у оригиналу ПКП исказује резултативност у прошлости према перфекту, док је у преводу дошло до промене у темпоралној структури. Преводилац је уместо претерита употребио наративни презент, а резултативност у садашњости у француском може бити исказана само РС-ом. Такође примећујемо и изостављање заграде у преводу.

(19) Шофер је осетио одмах да има посла са странкињом. Да би се показао љубазан, отварао је лагано, наузнак, руком, са свог седишта, врата својих кола, а при том гласно узвикнуо: „*Thank you.*“ (*Била му се дојала.*) МЦ, 99

(19a) Le chauffeur a tout de suite compris qu'il a affaire à une étrangère. Afin de se montrer aimable, il se penche par-dessus le dossier du siège et tend le bras pour lui ouvrir la portière, ponctuant son geste d'un fort *Thank you.* Elle lui a plu. MT, 81

3.4. Еквиваленција *йлусквामीрфекаї* → *le passé simple*

Еквиваленција ПКП→ PS представља мање очекивано решење. Српски ПКП перфективних глагола исказује резултативно стање генерисано претпрошлом радњом, подразумева постојање референцијалне тачке, фигурира у другом наративном плану као носилац ситуационог фона, пропратних експликација, дескрипције, реминисценција. С друге стране, француско време *le passé simple* доноси искључиво догађајно (никад резултативно) конциповану радњу, ексклузивно је време првог наративног плана у књижевним текстовима, носилац је темпоралне прогресије у приповести.

У примеру (20) глаголска ситуација у ПКП-у у управној клаузи постериорна је у односу на радњу у перфекту зависне клаузе. Радња у ПКП је представљена с оне стране њене завршне границе, пажња читаоца је усмерена на стање генерисано радњом у овом облику. Овде се ПКП-ом остварује помак удесно на временској оси, готово као прескок, а затим се у сукцесивном низу ређају друге глаголске ситуације у перфекту према којима се резултативно конципована радња у ПКП поставља антериорно. ПКП не указује на повратак уназад већ складно са претходним и потоњим перфектима формира хронолошки низ глаголских ситуација. У преводу се резултативни значењски ефекат губи избором PS-а, али темпорална структура није нарушена.

(20) Кад су сви отишли из радње, и кад је угасио светла, Рјепнин *се био* из подрума, *појео*, у контоар, у ком је била и једна раскошна фотеља, па је узео новине, модне журнале, са стола, којих је било, ту, на гомили, а који су били заоставштина госпође Перно. Од досаде прегледао је и читао те листове и журнале и чекао жену. МЦ, 196

(20a) Après que tout le monde eut quitté le magasin et une fois les lumières éteintes, Repnine *remonta* au rez-de-chaussée pour s'installer dans un grand fauteuil auprès d'une table basse surmontée d'une pile de journaux et de revues, héritage de Mme Pernaud. Comme il s'ennuyait, il se mit à les feuilleter. МТ, 160

4. Закључак

Преводну парадигму српског ПКП-а чини петнаест облика у француском језику, од којих су неки заступљени са свега неколико појава у читавом корпусу. Највећи део корпуса чине примери ПКП-а перфективних глагола, а ређе су појаве ПКП-а имперфективних глагола. У највећем броју случајева ПКП се преводи прошлим глаголским временима у француском, и у погледу темпоралности нема већих одступања. Презент у француском преводу ПКП-а углавном је последица стилистичких опредељења преводиоца који употребом овог француског облика примењује хомогенизацију темпоралне структуре текста.

Резултативни значењски ефекат присутан је само код перфективних глагола у ПКП-у, те се они углавном преводe РqР-ом, али и IMP-ом уз измену глаголске лексеме. Превођење резултативног ПКП-а PS-ом представља одступање на плану дискурзивних релација, начина конциповања глаголске радње и маркирања наративних планова. Еквиваленција глаголских облика аспектуално некомпатибилних често је наметнута избором лексике и утицајем контекста, као што је то случај код превођења ПКП-а IMP-ом. Специфичан значењски ефекат дезактуализације стања означеног ПКП-ом перфективних глагола на француски може бити преведен једино РqР-ом. Сви остали облици у овом случају представљају одступање од оригинала. Случајеве превођења ПКП-а PS-ом сматрамо значајним одступањем од значења овог облика у српском језику, посебно када он преноси значењски ефекат дезактуализације.

У процесу превођења морају се имати на уму различите аспектуалне и стилске опозиције на којима почива систем прошлих времена у француском. Важно је истаћи да француски језик морфолошки маркира различите приповедне стратегије, у књижевним текстовима PS је носилац првог, а IMP и РqР другог приповедног плана. Законитости које важе у том језику могле би макар као модел да помогну у осветљавању стилских и текстуалних законитости српског језика.

Извори

а) књижевна дела на српском језику:

АД: Албахари Давид (1996), *Мамац*, Београд: Стубови културе.

ИА 1: Андрић Иво (1984), *На Дрини ћуприја*, Београд: БИГЗ.

ИА 2: Андрић Иво (2004), *Проклећа авлија*, Београд: Вечерње новости.

МБМ 1: Бобић Мојсиловић Мирјана (2011), *Оно све што знаш о мени*, Београд: Ганеша клуб.

МБМ 2 : Бобић Мојсиловић Мирјана (2010), *Глад*, Београд: Чигоја штампа.

СВЈ: Велмар Јанковић Светлана (1995), *Лагум*, Београд: Студио Моно.

МЈ : Јовановић Марија (2004), *Силејкарење са сојственом душом*, Београд: Ахилеј.

ДК: Киш Данило (1996), *Рани јади*, Београд: БИГЗ.

ДМ: Драгослав Михаиловић (1990), *Кај су цветале ђикве*, Нови Сад: Матица српска.

МП: Павић Милорад (1988), *Хазарски речник*, Београд: Просвета.

РП: Петровић Растко (1982), *Дан шестии*, Београд: Нолит.

ВС: Стевановић Видосав (1987), *Тесџаменти*, Београд: Српска књижевна задруга.

МЦ: Црњански Милош (2004), *Роман о Лондону*, I део, Београд: НИИ, Завод за уџбенике и наставна средства.

б) преводи на француски језик:

DA: Albahari David (1996), *L'appât*, traduit du serbe par Gojko Lukić et Gabriel Iaculli, Paris: Gallimard.

IA 1: Andrić Ivo (1994), *Le pont sur la Drina*, traduit du serbo-croate par Pascale Delpech, Paris: Belfond.

IA 2: Andrić Ivo (1990) : *La Cour maudite*, traduit du serbe par Yasna Šamić et Boško Givadinović, L'Age d'Homme: Lausanne.

MBM1 : Bobić Mojsilović Mirjana (2006): *Tout ce que tu sais de moi*, traduit du serbe par Marko Despot, Lausanne: L'Age d'Homme.

MJ: Jovanović Marija (2003), *Quand j'intrigue avec moins âme*, traduit du serbe par Brigitte Mladenović, Lausanne: L'Age d'Homme.

DK: Kiš Danilo (2003), *Chagrins précoces*, traduit du serbo-croate par Pascale Delpech, Mille et une nuits.

SVJ: Velmar Janković Svetlana (1997) : *Dans le noir*, traduit du serbo-croate par Alain Cappon, Paris: Phébus libretto.

MP: Pavić Milorad (2002) : *Le dictionnaire khazar*, traduit du serbo-croate par Maria Bežanovska, Québec: Mémoire du livre.

VS: Stevanovic Vidosav (1996), *Prélude à la guerre*, traduit du serbe par Mauricette Begic et Nicole Dizdarevic, Paris: Mercure de France.

MT: Tsernianski Miloš (1992), *Le Roman de Londres*, traduit du serbe par Velimir Popović, Lausanne: L'Age d'Homme.

Литература

Барсело и Брес 2006: Barceló Gérard Joan et Bres Jacques, *Les temps de l'indicatif*, Paris: Ophrys.
Вајнрих 1973: Weinrich Harald, *Le temps. Le récit et le commentaire*, traduit de l'allemand par Michèle Lacoste, Paris: Editions du Seuil.

Вендлер 1957: Vendler Zeno, Verbs and Times, *The Philosophical Review* 66, 143–160, reprinted in: Vendler Zeno (1967), *Linguistics in Philosophy*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 97–121.

Вуковић 1967: Вуковић Јован, *Синтакса глагола*, Сарајево: Завод за издавање уџбеника.

Гревис 1980: Grevisse Maurice, *Le Bon Usage*, Paris: Duculot.

Ђорђевић 2004: Ђорђевић Радмила, *Увод у контрастирање језика*, б. издање, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

- Имбс 1960: Imbs Paul, *L'Emploi des temps verbaux en français moderne – Essai de grammaire descriptive*, Paris: Klincksieck.
- Ивић 1958: Ивић Милка, Систем личних глаголски облика за обележавање времена у српскохрватском језику, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. III, Нови Сад, 139–152.
- Ивић 1980: Ивић Милка, О значењу српскохрватског плусквамперфекта, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXIII/1, Нови Сад, 93–100.
- Јовановић 2009: Јовановић Вера, Анализа темпоралне структуре Камијевог романа *L'Étranger*: француски наративни перфекат (le passé composé) и темпорална прогресија, *Зборник радова са Првог научног скупа младих филолога Србије одржаног 14. фебруара 2009. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, година I, књ. I, Крагујевац, 113–123.
- Јовановић 2012а: Јовановић Вера, Глаголи са префиксом *по-* у светлу теорије сложеног аспекта и њихови преводни еквиваленти у француском језику, *Српски језик*, XVII, Београд, 433–440.
- Јовановић 2012б: Јовановић Вера, О једном типу ситуација у француском језику, *Зборник радова са Трећег научног скупа младих филолога Србије одржаног 12. марта 2011. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, III/1, Крагујевац, 195–201.
- Мартен 1971: Martin Robert, *Temps et aspect – Essai sur l'emploi des temps narratifs en moyen français*, Paris: Klincksieck.
- Милошевић 1982: Милошевић Ксенија, Улога глаголских облика у сложеној реченици са темпоралном клаузом у савременом српскохрватском језику, *Научни саставак славистици у Вукове дане 11*, Београд, 125–138.
- Милошевић 1978: Милошевић Ксенија, О проучавању временских глаголских облика у сербокроатистици, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XXI/2, Нови Сад, 93–121.
- Мусић 1926/1927: Мусић Август, Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику, *Глас СКАН*, CXXI, Београд, 109–173; CXXIII, 67–119; CXXVI 1–59.
- Мутавџић 1997: Мутавџић Предраг, Давнопрошло време (плусквамперфекат) у немачком, српском и италијанском језику, *Српски језик*, II/1–2, година, Београд, 335–345.
- Петровић 1991: Петровић Нада, *Француска глаголска времена – Компаративна анализа француског и српскохрватског плусквамперфекта*, друго издање, Београд: Научна књига.
- Поповић 2012: Поповић Људмила, Функције плусквамперфекта у савременом српском и украјинском језику, *Јужнословенски филолог* LXVIII, Београд: САНУ – Институт за српски језик, 113–145.
- Радовановић 1975: Радовановић Милорад, Значење и функције плусквамперфекта у „Роману о Лондону“ Милоша Црњанског, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XVIII/1, Нови Сад, 165–179.
- Рајнхарт 1984: Reinhart Tanya, Principles of gestalt perception in the temporal organization of narrative texts, *Linguistics* 22, 779–809.
- Рижел и др. 2004: Riegel Martin, Pellat Jean-Christophe, Rioul René, *Grammaire méthodique de français*, Paris: Quadriga – Presses Universitaires de France.
- Сладојевић 1966: Сладојевић Петар, *О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватском језику*, Београд: Научна књига.
- Смит 1991: Smith Carlotta, *The Parameter of Aspect*, Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers.
- Станојевић и Ашић 2008: Станојевић Веран и Ашић Тијана, Темпоралне и аспектуалне информације перфекта и плусквамперфекта у српском и француском, *Зборник 125 година високог образовања у Босни и Херцеговини*, књ. 2/1, Пале, 65–79.

Стевановић 1967: Стевановић Михаило, *Функције и значења глаголских времена*, Београд: Посебна издања Српске академије наука и уметности, Одељење литературе и језика, књ. 20.

Стевановић 1979: Стевановић Михајло, *Савремени српскохрватски језик II (граматички системи и књижевнојезичка норма)*, Београд: Научна књига.

Тома 2004: Thomas Paul-Louis, Плусквамперфекат – жива граматичка категорија савременог српског језика?, *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 33/1, Београд, 111–122.

Танасић 2005: Танасић Срето, Синтакса глагола, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика : прости реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 345–475.

Танасић 2006: Танасић Срето, О перфекту и плусквамперфекту имперфективних глагола, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIX/1*, Нови Сад, 91–97.

LE PLUS-QUE-PARFAIT EN SERBE ET SES ÉQUIVALENTS EN FRANÇAIS

Résumé

L'analyse contrastive basée sur un corpus d'une dizaine de romans serbes traduits en français révèle un paradigme d'équivalence comportant quinze temps verbaux du français. Les plus nombreux sont les temps du passé : le plus-que-parfait, l'imparfait, le passé simple et le passé composé. Dans la plupart des cas on constate le maintien de l'information temporelle tandis qu'un changement peut s'opérer dans le domaine de l'aspect (lexical ou grammatical), ainsi qu'au niveau des effets de style. Le temps référentiel du plus-que-parfait en serbe et du plus-que-parfait en français, est situé dans le passé. La situation que ces deux temps représentent précède le temps référentiel et est ainsi nettement détachée du moment de la parole. Etant donné ce trait commun des deux temps, le plus-que-parfait français s'avère le plus fréquent équivalent sémantique du plus-que-parfait serbe. Seul le plus-que-parfait peut transmettre correctement l'idée de désactualisation de l'état résultatif issu d'une action passée codée par le plus-que-parfait serbe.

Mots-clés: le plus-que-parfait, les équivalents, l'analyse contrastive, les temps verbaux, le français, le serbe

Vera Ž. Jovanović

Анђелка Д. Пејовић¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Одсек за филологију
 Катедра за хиспанистику

О СИМБОЛИЦИ БОЈА У ФРАЗЕОЛОШКОМ СИСТЕМУ СРПСКОГ И ШПАНСКОГ ЈЕЗИКА: ЦРНО НА БЕЛО²

Иако присутне у различитим областима људског живота и делања, боје немају исте вредности у различитим културама услед чега их није увек могуће дословно преводити, што се може видети из најједноставнијих примера, већ из свакодневног живота (*црно вино* – *vino tinto*, а не **vino negro*). У овом раду испитујемо црну и белу боју како бисмо установили да ли се обе јављају у фразеолошком систему српског и шпанског језика и која од њих преовлађује, затим да ли се (увек) супротстављају једна другој (да ли је бело контра-тежа црном) и да ли формирају антонимне изразе.

Кључне речи: боја, симбол, фразем, црно, бело, српски, шпански

1. Увод. Циљеви, методологија, корпус

Боје су присутне у различитим областима људског живота и делања: најпре у природи, а затим и у уметности, моди, свакодневном животу (нпр. боје на семафору), па чак и у политици („црвени“, „жути“, итд). Да исте боје немају исте вредности у различитим културама (на пример, прикладна боја одеће у одређеним приликама) и да није увек могуће дословно преводити боје, може се видети из најједноставнијих примера: *црно вино* – *vino tinto* (‘вино обојено’), *жути шећер* – *azúcar negro/moreno* (‘црни/тамни шећер’), *бела шехника* – *electrodomésticos* (‘електрични уређаји за домаћинство’), *бела кафа* – / ; *арма бела* (‘бело оружје’) – *хладно оружје*, *chiste verde* (‘зелени виц’) – *масћан виц*, итд. Логично је претпоставити да културолошке одлике утичу на одабир језичких средстава, јер како другачије објаснити чињеницу да исте боје, које се физички могу перципирати, немају исте асоцијације у различитим културама.

„Интензивна потрага за универзалијама боја, иницијина пре свега истраживањем Берлина и Кеја (1969), показала је да појам боје не само да није универзалан већ и да је његова улога веома ограничена у комуникацији човека“ (Поповић 2001: 15). Позивајући се на Вјежбицку³, Поповићева (2001: 15) подвлачи да „оно што заиста представља универзалију је разлика између времена када човек види (дан) и периода када он не види (ноћ)“. Ипак, ауторка подсећа да не треба

1 atolimir@kg.ac.rs , atolimir@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру научног пројекта *Динамика структура српског језика* (пројекат број 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 У питању је следећа студија: А. Вјежбицкая, *Язык. Культура. Познание*, Москва, 1996.

изгубити из вида ни денотативни простор боје, односно природни амбијент у којем се она среће.

У овом раду циљ нам је да испитамо две боје, црну и белу, унутар фразеолошког система српског и шпанског језика: да ли су обе присутне у фраземима ова два језика, која од њих преовлађује, да ли се супротстављају једна другој (да ли је бело контрастежа црном) и да ли формирају антонимне низове односно изразе. Корпус на коме је заснован рад чини нешто више од 260 фразема који укључују називе црне и беле боје, као и они са лексемом *боја / фарба / color*⁴. Тежи-мо систематизовању значења фразема са поменутиим хроматизмима у српском и шпанском језику, те подвлачењу сличности и разлика.

2. Боје као културолошки феномен

Упркос чињеници да се у различитим културама сусрећемо са истим физичким и друштвеним феноменима, дешава се да их, када су везани за боје, не именујемо на исти начин. Културолошки али и лингвистички занимљиво је напоменути, на пример, да Индијанци разликују 17 нијанси зелене боје, а опште је познато да Ескимима разликују 13 врста снега, а отуда исто толико нијанси беле боје (Траперо 1995). У случају шпанског језика, према истраживањима Еспехо Муријел (*Espejo Muriel* 1990, *apud* Траперо 1995: 94), речник Шпанске краљевске академије бележи 389 лексема (придева, именица и глагола) везаних за боје, што и даље не чини свеукупан репертоар, будући да су изостављене неке које су присутне било у свакодневном говору, било као саставни део топонима.⁵ Разлике у лексикализовању сваке од боја су веома изражајне у шпанском језику: за наранџасту, на пример, постоје 4 термина, за љубичасту 9, за плаву 36, зелену 37, жута је представљена у 47 нијанси, бела у 64, црна кроз 84, а црвена чак у 107.

Шубертова (2001: 70–71), у свом раду о бојама као средству оријентације код Словена, износи занимљиво запажање да су у стара времена боје служиле за оријентацију у простору, а Словени су овај принцип преузели са Истока (код Кинеза је било најизраженије његово присуство). Боје су, отуда, присутне и у топонимастици (али и у антропономастици, као и ономастици уопште).⁶ Траперо (1995: 95) пак подвлачи да у именовању географских појмова човек полази од саме боје терена, геолошког састава, присуства вегетације и слично, како би индивидуализовао своје окружење. Аутор наглашава и то да у топонимији често опстају називи који су (готово) престали да се користе у свакодневном говору (нпр. *Prieto* („мрк“), који је веома присутан у топонимији Канарских острва)⁷. До сличног закључка дошла је и Ивић (1999: 16): „речи понекад веома дуго, дуже него што се то обично претпоставља, задржавају у народном памћењу, нека своја прастара значења (бело = „светло“), тако да тек пошто „уведе у игру“ одговарајућу прадавну семантичку димензију истраживачу постају разумљивије про-

4 У шпанском постоји и лексема *pintura* (‘фарба’), али се она не јавља као саставни део фразема са значењем које има лексема *color*.

5 Траперо (1995) сматра да је разлог томе „недостатак боје“ код изостављених лексема (претежно придева), јер се ради о сивим тоновима.

6 Више о присуству боја у топонимима и њиховој улози у оријентацији у простору вид. у Шуберт 2001.

7 У свом истраживању Траперо (1995) је установио да се у топонимији Канарских острва користи 41 хроматизам.

мене које су, током векова, погађале не само разматране речи него и културне хоризонте оних чији су“.

Дакле, иако општеприсутне у екстралингвистичком свету, боје немају исте вредности у различитим друштвима. Када су у питању црна и бела, у српској и шпанској, као и многим другим културама, црна је, између осталог, боја жалости, док је на Истоку то бела боја.⁸ Занимљиво је напоменути да на Канарским острвима постоји „прелаз“ од црн(ин)е до одеће „нормалних боја“; тај прелазни период назива се *alivio de luto* (‘олакшање од црнине’), а подразумева сиве, браон, модре и тамно плаве тонове (Траперо 1995). Евидентно је да тамне боје важе за тужне, а светле за веселе, или макар за оне које, ако не изазивају позитиван осећај, не изазивају онај негативни.

3. Боје као симболи: фраземи са хроматском компонентом *црно и бело*

„Основна одлика симболизма боја је његова универзалност, не само географска, него на свим нивоима бића и спознаје – космологијској, психолошкој, мистичкој, итд. Тумачења могу варирати (...); боје ипак остају увек и свугде упоришта симболичке мисли“ (Шевалије & Гербран 2009: 75). Већ сама лексема *боја*⁹ односно *color* јесте вишезначна у оба језика и саставни је део бројних фразема који, по својој природи, имају пренесено значење. Занимљиво је нагласити, на пример, да речник Матице српске бележи као шесто фигуративно значење ове лексеме: „идејни став, убеђење, уверење, мишљење, опредељење; политичко и класно обележје“. Исто налазимо и у шпанском језику (нпр. седмо значење у речнику *CLAVE*: “*ideología, corriente de opinión, fracción política*”). Такође, наговештаје о симболизму односно значењу боја уопште налазимо већ у самом фразему *биџи премазан свим бојама / свим фарбама офарбан* („врло вешт, лукав, превејан“).¹⁰ И изрази попут *мењати / њромениџи боју, њоказати се у ѡравој боји, ѡриказати / ѡредставиџи некога у ѡравој боји, изаћи с бојом / фарбом на средину / видик*, односно *poner de todos los colores a alguien* (‘ставити некога у све боје’, „осрамотити некога, нечије понашање“), *tener color* (‘имати боју’, (жарг.) „имати неког интереса“), *pasarlas / verlas de todos los colores* (‘проћи / видети све боје’, „пропатити“), такође наговештавају симболизам боја и њихову везу са одређеним стањима и ситуацијама. У шпанском језику су бројни фраземи са компонентом *color*, који се најчешће односе на промене које се уочавају на лицу, проузроковане одређеним дешавањима. На пример, *irse a alguien un color y venir(se) le otro (color) / irse a venirse los colores a alguien* (‘отићи некоме једна боја и доћи (му) друга (боја) / ’отићи и доћи боје некоме’, „осетити срамоту“), *sacarle a alguien los colores (a la cara)* (‘извући некоме боје (у лице)’, „осрамотити некога“), *ponerse de mil colores* (‘мењати хиљаду боја’, „мењати боје у лицу услед осећаја срама или уздржаног беса“). Још чешће се уз лексему *боја* или уместо ње јавља назив одређене боје, која преузима симболику читавог израза (на пример, у *ружичастој боји* („улешано; оптимистички“), у *црној / џамној / ружној боји* („рђаво, ружно;

8 Дуго је то био случај и у Европи, нарочито на двору француских краљева (Шевалије & Гербран 2009: 51).

9 Такође лексема *фарба*, а донекле и лексема *pintura* у шпанском језику.

10 У шпанском језику не наилазимо на еквивалент који садржи исту лексему, већ је израз који по свом значењу одговара наведеном *tener más conchas que un galápagos* (‘имати више оклопа / љуштура него корњача са Галапагоса’).

песимистички“); *pintar algo con negros colores* (‘сликати нешто црним бојама’, „видети нешто као негативно, сматрати нешто негативним“).

Већ из дефиниција лексема *црн*, *-а* и *црно*, односно из њихових фигуративних значења

(**црн**, црна: (...)**6.** *фиџ.* тешко подношљив, тежак, мучан; тужан, жалостан: ~ *живош*, ~ *веси*. **б.** мрзак, одвратан; злокобан, кобан: ~ *злоба*; ~ *мисао*, ~ *по-мисао*, ~ *слушња*. **в.** несрећан, јадан: ~ *мајка*, *црни сине!* ~ *судбина* **г.** рђав, зао: *црни душманин*. **д.** (уз именице које значе нешто зло, нејовољно, негатаивно) врло велик, тежак, страшан: *црни зрех*, ~ *беда*, ~ *сиротиња*, *црне бриге*. (...); **црно**: **2.** *фиџ.* песимистички, безнадно **б.** лоше, рђаво, зло; тешко подношљиво. (РМС1))

учава се негативно симболичко значење црне боје, као што се види позитивно значење беле боје:

(**бео**, бела, -о: (...)**3.** *фиџ.* **а.** чедан, невин, безгрешан, частан: ~ *душа*. **б.** добар, позитиван у моралном смислу (обично уз „црн“ као супротност): *бели и црни боžови*, ~ *и црна сивар*. **в.** срећан, пријатан, угодан: ~ *и црни живош*, ~ *радоси*. **г.** оптимистички, ведар: ~ *мисао*. (РМС1))¹¹.

У наставку рада приказаћемо вредности ових боја унутар фразеолошког система српског и шпанског језика. Наиме, фразеологија чини део културне баштине, фолклора једног народа, а „идеалан корпус за истраживање односа између прототипског и стереотипског начина концептуализације боја даје језик фолклора, јер, са једне стране, још чува елементе примарног субјективног вредновања боја полазећи од прототипа, које се потврђује улогом боје као симбола, док, са друге стране, већ функционише као стереотип који ће (...) оставити трајан траг у језичкој традицији“ (Поповић 2001: 16).

3.1 Црна боја као фразеолошка комјоненција

Црна боја је у латинском језику имала два назива: *ater* („црна без сјаја“) и *niger* („сјајна црна“) (Траперо 1995, Ивић 1996), а у шпанском се задржао придев *negro*, *-а*. Значења црне боје као фразеолошке компоненте анализирали смо на око 150 фразема. У српском су ови изрази готово четири пута бројнији него у шпанском језику (у шпанском смо забележили нешто више од 30, а у српском око 120 израза).

Црна боја се, најпре, јавља у поредбеним изразима, где задржава дословно значење, те је занимљиво погледати елементе поређења у српском и шпанском

11 Слично налазимо и у шпанском језику, за придев *црн*, *а*: **negro**, **gra** (...) **7.** adj. Clandestino, ilegal. *Dinero negro*. **8.** adj. Dicho de ciertos ritos y actividades: Que invocan la ayuda o la presencia del demonio o del poder maligno. *Magia, misa negra*. **9.** adj. Muy sucio. **10.** adj. Dicho de la novela o del cine: Que se desarrolla en un ambiente criminal y violento. **12.** adj. Sumamente triste y melancólico. **13.** adj. Infeliz, infausto y desventurado. **15.** adj. coloq. Muy enfadado o irritado. *Estaba, se puso negro*. **17.** m. Persona que trabaja anónimamente para lucimiento y provecho de otro, especialmente en trabajos literarios. **19.** f. coloq. Mala suerte. *Pobre chico, tiene LA negra*. (DRAE XXII). Занимљиво, у оквиру одреднице *blanco*, *ca* („бео, бела, бело“) не налазимо на значења попут наведених у српском језику.

језику. У српском језику се за некога (или нешто) каже да је *црн као ѓар / уљен / ѓавран / крџица*, али и као *ђаво / враџ*, док су у шпанском присутне конструкције *como el azabache / más que el azabache* ('као гагат (црни јантар)' / 'црњи него гагат (црни јантар)'), *como el carbón / más que el carbón* ('као угаљ' / 'црњи него угаљ'). Дакле, у оба језика се, логично, црна боја упоређује са конкретним, материјалним стварима црне боје (и у оба језика је то најчешће угаљ), али се у српском као прототип за црну боју користи и ѓаво односно враг, чиме се задира у симболичност како лексеме *ђаво/враџ* тако и у симболичност ове боје. Значење придева *црн* у овом случају нераскидиво је повезано за лексемом *ђаво / враџ* и указује, сматрамо, не толико на црну боју колико на симболику ѓавола / врага, као нечег негативног, злог, лошег, нечасног. И, док би се придев *црн* могао изоставити у структурама (*црн*) *као уљен / ѓар / ѓаџи*, рекли бисмо да то није случај са *црн као ѓаво*, будући да лексема *ђаво* нема као примарно значење „црн“, већ асоцира на негативно, зло.¹² У српском језику се употребљава и израз *није ѓаво / враџ иако црн*¹³, где је значење црног истоветно претходном.

„Са становишта психолошке анализе, црно (...) пре свега указује на хаос, ништавило, мрачно небо, земаљске ноћне таме, зло, тескобу, тугу, несвесност и смрт. (...) Црно се повезује са злом, тј. са свим што омета и успорава развој по вољи божјој“ (Шевалије & Гербран 2009: 111). Посматрано кроз призму фразеологије, црно у највећем броју случајева означава управо невољу, беду, тешкоће, проблеме, злу срећу, зло, опасност. На пример, *црно се њише* (некоме), *црни дани* [*чуваји беле новце / њаре за црне дане*], *црне мисли*, *црни њишак*, *ѓрануло коме црно сунце*, *црни хумор* (= *humor negro*); *caerle / tocarle a alguien la negra / tener la negra* ('запасти / додирнути некога црна' / 'имати црну' [срећу, судбину], „ићи некоме лоше, по злу, бити лоше среће“), *pasarlas / vérselas negras* ('пролазити црно / видети црне', „имати велике проблеме“), *sangre negra* ('црна крв', „отровна крв“), *punto negro* ('црна тачка', „оно што је негативно, конфликтно или опасно“). Како у српском, тако и у шпанском језику, црна боја је и симбол бола и туге услед неке несреће и губитка¹⁴: *у црно завиии* („нанети некоме тежак ударац, бол, убити неког некога свога, унесрећити, ојадити некога“). У шпанском језику су чести изрази *ir de luto / llevar luto / vestirse de luto* ('ићи у црнини' / 'носити црнину' / 'обући се у црнину') у којима се, истина, не јавља придев *negro*, већ именица *luto* („одећа црне боје, црнина“). Негативно становиште, песимизам, малодушност такође су у низу значења црне боје у српском и шпанском језику: *ѓледати кроз црне наочари*, *видети / ѓледати (све) црно*; *ver (todo) negro* ('видети (све) црно'). У оба језика црно означава и нешто непожељно, чак мрско: *црна лисџа* („попис, списак лица или организација, установа према којима састављач листе намерава да из неких разлога примени оштрије критеријуме и мере у пословним и другим односима“), *црна књиџа / биџи записан у црној књиџи / уџисан у црну књиџу* („бити

12 РМС1: **ђаво 1. а** рлг. и празн. *по религиозном учењу и народном веровању најџприродно биће, зли џух који заводи људе и наводи их на џрех, соџона, враџ, нечасџиви. (...) 2. (...) б. зла, оџака, рђава особа. г. зло, несрећна, невоља, њеџриџаџности. д. зао случај, уџес. (...)*

13 Шпански еквивалент би била пословица *no es tan fiero el león como lo pintan* ('није баш толика звер лав каквом га приказују').

14 „Црном бојом се, као и белом, изражава туговање за мртвима, али је црна жалост мучнија. У белој жалости има нечег месиџанског. Она наговештава да је одсуство привремено, да се празнина мора испунити. То је жалост за боговима и краљевима који ће се неизбеђно поново родити (...) Могло би се рећи да је туговање у црнини безнадежно (...) У црном се тугује због коначног губитка, пада у Ништавило из којег нема повратка“ (Шевалије & Гербран 2009: 109).

сумњив, непожељан, бити у немилости“), *биџи коме црн пред очима* („бити коме врло мрзак / одвратан“); *lista negra* (‘црна листа’, „списак непожељних особа или ствари“), *la bestia negra* (‘црна звер’, „предмет опште мржње“).

Оно што је незаконито, илегално, што жели да се сакрије, такође се карактерише као црно: *радиџи на црно, набавиџи / куџиџи на црно, продавати на црно, црни фонд* („нечија тајна залиха новца, обично намењена финансирању недозвољених делатности или непланираних издатака“), *црна берза* („недопуштена, тајна трговина робом или валутама; шверц; дивље тржиште“); *dinero negro / sucio* (‘црни / прљави новац’, „новац зарађен незаконито“), *en negro* (‘на црно’), итд.

Црна боја се у оба језика повезује и са људима црне расе, који су постали симбол тешког и напорног рада: *радиџи као Црнац / trabajar como un negro*, а само у српском језику се придев *црн* употребљава и уз именицу *Циганин*: *црни циганин* („(пеј.) најгори човек; најсиромашнији, најбеднији човек“).¹⁵ Дакле, лексема *циганин* овом изразу доприноси значењем „сиромашан човек, социјално угрожен“, али и „лош, рђав“, док придев *црн* својом симболиком појачава ова значења.

У српском језику, занимљиво, за разлику од шпанског, наилазимо на значење срамоте и непоштења, у комбинацији са лексемом *образ* (некад и *лице*): *црн образ* („велика срамота“), *човек црна образа* („непоштен, нечастан човек“), *црниџи / оцрниџи / окаљаџи образ* („срамотити / осрамотити кога; изгубити част, поштење“), *црниџи лице* („срамотити се, нарушавати добар глас“). Такође, у српском језику се придев *црн* често употребљава у устаљеним конструкцијама са именицом *земља*, са којом симболише смрт:¹⁶ *црна земља* („(експр.) земља као место где се човек сахрањује“, „симбол смрти, гробља“), *земља црна га крије* („у гробу је, биће у гробу“), *биџи њод црном земљом* („бити мртав“), *оџиџи њод црну земљу* („умрети, погинути“), *оџераџи / њослаџи кога у / њод црну земљу* („проурзоковати нечију смрт“), *њокрила кога црна земља* („бити мртав, умрети“), *сасџавиџи / сложиџи кога са црном земљом* („оборити кога на земљу [оружјем или иначе]; убити некога“).

С друге стране, у шпанском језику наилазимо на изразе у којима је црна боја употребљена да значи љутњу, бес, гнев: *poner negro a alguien* (‘учинити некога црним’, „наљутити некога“), *ponerse negro* (‘постати црн’, „разљутити се, разбеснети се, разгневити се“).

Ни у једном ни у другом језику нису забележена позитивна значења црне боје; ипак, ваља напоменути да се у оба језика јавља фразем *црно злато / oro negro* („енергетска горива угљ или нафта“), али придев *црн* у њему има основно значење црне **боје**, те је само именица *злато* употребљена фигуративно, као нешто веома вредно, те је значењско тежиште на њој. У изразу, пак, *etiqueta negra* (‘црна етикета’ [када је реч о вискију, ликеру, а ређе и о вину или храни]), црно указује на префињеност, елеганцију, квалитет, што значење чини више позитив-

15 Лексема *Циганин* забележена је у РМС1 на следећи начин: 1. *в.Ром 2.* (циганин) *фиџ. а.* човек који нема сталног боравишта него се непрестано сели, номад, чергаш; бескућник, луталица, скитница. *б. њеј.* покварен, неморалан, користољубив човек који своје постлуке подешава према приликама, непоштен, рђав човек. С друге стране, у шпанском смо наишли на изразе са лексемом „црнац“, чије значење је пејоративно: *boda de negros* (‘црначка свадба’, „(колокв.) представа у којој је велика гужва, пометња, галама“), *merienda de negros* (‘црначка ужина’, „(колокв.) пометња и неред у који се нико не разуме“).

16 Користи се и израз *њоџасџи у (црну) земљу (од сџиџа, срама)* („веома се застидети“); јер, када је човека веома срамота због нечега, у том тренутку пожели да „умре, оде под (црну) земљу“.

ним него негативним, мада опет у релативном смислу.¹⁷ У шпанском језику је учестао фразем *de pata negra* ('(од) црне шапе', „квалитетан, доброг порекла“), који се развио из *jamón de pata negra* ('пршута' црне шапе', „пршута од иберијске свиње, познате по квалитету, а за коју су карактеристични црни папци“); и у овом изразу црна боја указује на квалитет.

3.2 Бела боја као фразеолошка комјоненција

За белу боју су у латинском постојала два назива: *albus* („мат бела“ (бела без сјаја)) и *candidus* („сјајна бела“) (Траперо 1995, Ивић 1996). Иако су се оба задржала у шпанском језику (*albo,-a*, који се више користи поетски, и *cándido,-a*), нису ни приближно учестала као придев *blanco,-a* (герм. *blank* („светао, бео“)), нити су присутна у шпанском фразеолошком систему, услед чега је предмет наше анализе управо овај последњи, *blanco,-a*. Када је у питању српски језик, Поповић (1991: 151) подсећа да се словенско значење беле боје развило из „свјетлости, сјаја“¹⁸, а ова „символика, вероватно, води порекло од погледа на свет старих Словена код којих је бела боја асоцирала на „исток, излазак сунца, обележавала је врх, мушко начело, била је типична за исток, састављала је смисаону нијансу златне боје“.¹⁹

У српском језику наилазимо на нешто више израза са белом бојом него у шпанском (50:30). Ипак, значења односно подзначења беле боје су доста подударна, као што ћемо видети у наставку рада.

Из прикупљеног материјала се, као и у случају црне боје, уочавају поредбени изрази којима се истиче бела боја као визуелна компонента, укључујући и белу односно бледу боју лица: *бео као снег / млеко / иње / креда, блед као авени / креч / криа / мршвац / восак / зид / креда; blanco como la leche / la nieve / el papel / la pared* ('бео као папир / зид', „веома блед“), *blanco / pálido como la acera / la muerte* ('бео / блед као восак / смрт'). Поредбени изрази са белом бојом су, дакле, у великој мери подударни у оба језика. Занимљиво је поређење беле боје са смрћу у шпанском језику: иако се смрт повезује са црном бојом, рекли бисмо да је у питању смрт која се огледа на лицу онога ко је умро, баш као што се у српском каже *блед као мршвац*. Јер, „бела боја се, као и њој супротна црна, може поставити на два краја хроматске скале. (...) Бела боја се тако налази или на почетку или на крају дневног живота и видљивог света, што јој даје идеалну асимптогичку вредност. Али, завршетак живота – час смрти – исто је тако пролазни час, зглоб између видљивог и невидљивог, па је према томе други полазак“ (Шевалије & Гербран 2009: 51).

Бела боја означава и празнину (*пийи на бело* („испити до дна“), *tierra blanca* ('бела земља', „земља на којој нема дрвећа и која обично служи за култивисање житарица“)), неодређеност (*гледајиу бело* („гледати с неразумевањем“); [*estar / quedarse*] *en blanco* ('[бити, остати] у/на белом', „не разумети оно што се говори или чита“)), а у шпанском је и симбол својеврсне слободе, права, поверења (*carta blanca* ('бела карта, бело писмо', „овлашћење за вршење одређене радње према

17 И Поповићева (2001: 17–19), у компонентној анализи семантичког потенцијала најфреквентнијих назива за боје у српском, руском и украјинском фолклору издваја позитивна значења црне боје, 'леп', 'свечан', заснована на естетском принципу.

18 (РМС1) **бео**, бела, -о: **2.а.** светао, сјајан, блештав; усијан, ужарен (...) **б.** јасан, видан; светао, пун светлости, обасјан светлошћу (...)

19 Ауторка се позива на следеће изворе: П. Скок, *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, Загреб: ЈАЗУ, 1971, и М. В. Попович, *Мировоззрения древних славян*, Киев: Наукова думка, 1985.

сопственом нахођењу (одрешене руке“), *cheque en blanco* (‘чек на белом‘ („бланко чек“), „чек без назначене новчане суме потписан од стране онога ко га издаје“).

У српском језику, бела боја у комбинацији са одређеним именицама симболизује старост, мудрост и животно искуство: *бела / седа брада* („стар човек“), *бела глава* („2) паметна и искусна особа“), *беле године* („старост“). Овде је, дакле, најпре очигледна веза са (седом) бојом косе, преко које се успоставља и метафоричко значење „особа која иза себе има доста година животног искуства, паметна, мудра особа“.

У шпанском језику, бела боја у комбинацији са именицом *guante* („рукавица“) указује на елеганцију и (лажну) префињеност: *de guante blanco* (‘у белој рукавици, белих рукавица‘, „онај који дела наизглед чисто и елегантно и без употребе силе“).²⁰

Најзад, напоменимо и то да постоје конструкције у којима бела боја не доприноси директно значењу фразема, у којем је идиоматичност присутна у највишем степену; на пример: *бели конац* ((ирон.) „ракија“), *caballo blanco* (‘бели коњ‘, „особа која улаже новац у посао или активност чији исход није сигуран“), итд.

Бела као контратежа црној боји јавља се у више израза у српском, а донекле и у шпанском језику: *чувајџи беле џаре за црне дане* („штетети (нешто) да се нађе у невољи“), *ни беле ни црне / ни бело ни црно* („ни лепо ни ружно, ни повољно ни неповољно, ни да ни не“), *бело или црно / црно или бело* („повољно или неповољно, добро или лоше, лепо или ружно“), *од црна учинијџи бело* („штети немогуће, покушати извести немогуће“), *прогласијџи црно за бело* („свесно приказивати нешто лажним, лажно тврдити“); *no distinguir lo blanco de lo negro* (‘не разликовати црно од белог‘, „бити глуп, незналица“). Дакле, осим што се сматрају супротностима, бело се види као нешто позитивно, повољно, добро, лепо, а црно као негативно, неповољно, лоше, ружно. Осим ових израза где је супротност црног и белог интерна, дата у оквиру истог израза, готово да не постоје они где се супротност огледа парадигматски, односно веома су ретки фраземи који формирају антонимне парове. У шпанском се користе изрази *bandera negra* (‘црна застава‘, „знак непријатељства“) и *bandera blanca* (‘бела застава‘, „знак предаје; знак пријатељства“). У српском, антонимним паром би се могли сматрати *црни хлеб* („2) мучно стечена зарада“) и *бели хлеб* („2) господски, угодан живот“). Донекле би се овде могао уврстити и пар *црна земља* # *бели свети*, односно фраземи који у свом саставу имају ове синтагме, где *црна земља* подразумева смрт, крај живота, завршетак свега, а *бели свети* подразумева слободу, отворен простор, живот (био он лак или тежак, леп или суров) и сл. Међутим, у српском језику, терминолошка синтагма *црна удовица* ((зоол.) „врста отровног паука, чији је ујед опасан по живот“) није антоним именском фразему *бела удовица* („жена којој је муж извесно време одсутан“), баш као што ни *бело робље* („жене које су откупом или силом одведене у хареме и јавне куће“) није антоним изразу *црно робље*. Затим, *црне године* су „године оскудице, невоље, несреће“, а *беле године* су синоним за „старост“, али не и за срећан, лагодан и богат живот. Ипак, да је „светло“, па отуд и *бело* супротно „тамном“, односно *црном*, види се и из српских израза по-

²⁰ У српском језику постоји прилошки израз у *рукавицама*, за који се може претпоставити да је истог порекла, иако не садржи назив ниједне боје.

пут (о)оцрнити / (о)окаљати образ („(из)губити част, поштење) и осветлити образ („истаћи се неким часним делом, учинити нешто чиме се може поносити“).²¹

Црно и бело се неутралишу у српским фраземима *ни бело испод ношти* („ништа, баш ништа“)²² и *ни (колико је) црно испод ношти* („нимало, ништа“), али вредност једне и друге боје овде није ни позитивна ни негативна.

И бела и црна боја се некада користе да означе изузетак (од своје врсте), нешто необично: *црна овца / овеја negra*, *бела врана* („велика реткост, нешто врло необично“), с тим што црно изнова испољава негативну а бело позитивну вредност. У шпанском језику наизлазимо на изразе *овеја negra* (‘црна овца’) и *garbanzo negro* (‘црни сланутак, наут’), оба у значењу „изрод“, али не и на израз који би био еквивалент српском *бела врана*.

Коначно, у српском језику се, видели смо, за некога каже да је црн као ђаво/враг; иако се Бог директно не доводи у везу са хроматизмима, постоји израз *не видети белога бога* („не излазити из куће, не појављивати се нигде“), чиме се, посредством боја, несумњиво подвлачи разлика између онога што је лоше и онога што је добро, између зла и добра.

Ипак, да није само бело контратежа црном сведоче изрази *гледајти кроз/на ружичасте наочари* („бити оптимиста, видети само позитивне стране ствари“), *представити (некога) у ружичастој боји* („приказати некога улепшано, оптимистички, повољно“); *ver las cosas de color (de) rosa* (‘видети ствари ружичасте боје / у ружичастој боји’, „оптимистички настројен“), који се јављају као антоними изразима *гледајти / видети све црно* („песимистички настројен, видети само лошу страну ствари“) / *ver negro [algo]*, *гледајти / посматрајти кроз / на црне наочари* („гледати само лошу страну ствари, лоше стране живота, само негативне особине човека“). Ружичаста боја, иначе, има искључиво позитивне вредности у фразеологији српског и шпанског језика (Пејовић, у штампи).

4. Закључне напомене

Иако су фраземи са компонентом *црно / бело* нешто бројнији у српском него у шпанском језику, нарочито они са називом црне боје, међу њима има доста структурних и семантичких подударности, а разлике које се уочавају готово да не излазе ван оквира општепознатих и већ установљених вредности ових хроматских датости у европским културама. Ипак, у културолошком смислу се уочавају извесне разлике у концептуализацији ових боја, али увек на разини тамно–светло, негативно–позитивно. У оба језика су учестали поредбени изрази у којима се црна и бела боја јављају као визуелна компонента, где се елементи поређења у великој мери поклапају, а још су бројнији фраземи чијем унитарном, непрозирном значењу доприноси сама боја, својом симболиком. Иако постоје изрази у којима је, интерно или екстерно, присутан антонимијски однос фразема са хроматском компонентом *црно / бело*, уочава се да није само бело контратежа црном, већ да је то, у неколико случајева, ружичаста. Рекли бисмо да, управо због широког спектра значења која има, бело није (увек) довољно позитивно, од-

21 У шпанском језику не постоје еквивалентни изрази, али ваља скренути пажњу на метафоричну екстензију (Ивић 2001) беле боје у глаголу *blanquear*, који се, између осталог, јавља у колокацији *blanquear el dinero* (‘белети новац’), у значењу, „прајти новац“ (дакле, „црни новац“ (*dinero negro*), стечен илегално, учинити „светлим“, односно легалним (да се чини легалним)).

22 У шпанском постоји израз *hasta el blanco de las uñas* (‘до белог од ноктију’, „дубоко“ (има енафатичку функцију)).

носно позитивно није прва асоцијација на ову боју да би она била јасна контратежа црној. Отуда и употреба ружичасте, чија значења су, макар у фразеолошком смислу, јасно и недвосмислено позитивна.

Речници:

Buitrago, Alberto, *Diccionario de dichos y frases hechas*, Madrid: Espasa, 2000.

Cantera Ortiz De Urbina, Jesús; Gomis Blanco, Pedro, *Diccionario de fraseología española: locuciones, idiotismos, modismos y frases hechas usuales en español*, Madrid: Abada, 2007.

CLAVE. *Diccionario de uso del español actual* (prólogo de Gabriel García Márquez), Madrid: SM, 2003.

Matešić, Josip, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 1982.

Речник српскога књижевнога језика, Нови Сад: Матица српска, 2007.

RAE, *Diccionario de la lengua española* (22ª ed.), Madrid: Espasa Calpe, 2001.

Seco, Manuel; Andrés, Olimpia; Ramos, Gabino, *Diccionario fraseológico documentado del español actual. Locuciones y modismos españoles*, Madrid: Aguilar, 2004.

Varela, Fernando; Kubarth, Hugo, *Diccionario fraseológico del español moderno*, Madrid: Gredos, 1996.

Литература:

Берлин & Кеј 1991: B. Berlin & P. Kay, *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*, University of California Press: California.

Дробњак & Гудурић 2012: Д. Дробњак & С. Гудурић, „Бела, црна и сива боја у српској и француској фразеологији“, у Ковачевић, Милош (ур.), *Стируктурне карактеристике српског језика* (Зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 28–29. X 2011), Крагујевац: ФИЛУМ, 403–411.

Ивић 2001: М. Ивић, „О метафоричним екстензијама назива боја“, *Кодови словенских култура*, 6, 7–13.

Ивић 1999: М. Ивић, „Бело као лингвистички и културолошки проблем“, *Јужнословенски филолог*, 55, 1–19.

Ивић 1996: М. Ивић, „О изразима плав и модар“, *Јужнословенски филолог*, 52, 11–17.

Лејкоф & Џонсон 2009: G. Lakoff & M. Johnson, *Metáforas de la vida cotidiana*, Madrid: Cátedra.

Лома 2001: А. Лома, „Црна крвца: један древни песнички спој и симболика боја у митолошким осмишљењима људске жртве“, *Кодови словенских култура*, 6, 152–160.

Медина Монтеро 2010: J.F. Medina Montero, “El color blanco en las colocaciones italianas en contraste con el español: algunas propuestas de traducción”, *Language Design*, 12, 79–95.

Памијес Бертран, Ињеста Мена, Лосано 1998: A. Pamies Bertrán, Antonio, E. Iñesta Mena, W. C. Lozano, “El perro y el color negro, o el componente valorativo en los fraseologismos”, en Luque Durán, Juan de Dios y Antonio Pamies Bertrán (eds.), *Léxico y fraseología*, Granada, MéTODO Ediciones, 71–86.

Пејовић (у штампани): А. Pejović, „El simbolismo de los colores en español y en serbio a través del prisma de la fraseología“.

Поповић 1991: Љ. Поповић, „О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору“, *Зборник Мајнице српске за славистику*, 41, 149–154.

- Поповић 2001: Љ. Поповић, „О прототипском и стереотипском начину концептуализације боја у језику“, *Кодови словенских култура*, 6, 14–31.
- Раденковић 2008: Љ. Раденковић, „Боја као обележје митолошких бића – словенске паралеле“, *Јужнословенски филолог*, LXIV, 337–346.
- Станић 2011: Д. Станић, „Боје и човекова телесност и емоционални свет“, у Ковачевић, Милош (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, II/1, Крагујевац, Филолошко-уметнички факултет, 143–150.
- Траперо 1995: М. Trapero, “La estructura semántica de los nombres de color en la toponimia: la cromotoponimia de Gran Canaria”, *Revista de Dialectología y Tradiciones populares*, t.L, 93–124.
- Филип 2011: G. Philip, *Colouring Meaning: Collocation and Connotation in Figurative Language*, Amsterdam: John Benjamins.
- Шевалије & Гербран 2009: Ž. Ševalije i A. Gerbran, *Rečnik simbola: mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*, Beograd, Stylos.
- Шуберт 2001: Г. Шуберт, „Боје као средство оријентације код Словена“, *Кодови словенских култура*, 6, 66–77.

ACERCA DEL SIMBOLISMO DE LOS COLORES EN LOS SISTEMAS FRASEOLÓGICOS DEL SERBIO Y EL ESPAÑOL: NEGRO SOBRE BLANCO

Resumen

A pesar de su presencia en distintos ámbitos de la vida humana, los colores no tienen los mismos valores en culturas diferentes, por lo cual no siempre es posible traducirlos literalmente. Pruebas de ello las tenemos en la vida cotidiana (por ejemplo *crno vino* ('vino negro') – *vino tinto*, y no **vino negro*). En el presente trabajo analizamos los valores de los componentes cromáticos *negro* y *blanco* en la fraseología serbia y española con el fin de comprobar su presencia, su comportamiento y su relación (si se oponen mutuamente y si forman antónimos). El análisis demuestra que, aunque más numerosas en serbio que en español, las locuciones con los nombres de los colores blanco y negro comparten muchas características estructurales y semánticas, y las diferencias que se registran apenas salen del marco de los valores ya conocidos y establecidos en las culturas europeas. Por ejemplo, existen diferencias culturales en la conceptualización de estos colores, pero éstas se dan siempre a nivel de la relación claro-oscuro, positivo-negativo. En cuanto al tipo de las locuciones existentes, se observan dos grandes grupos. Por un lado, las dos lenguas han creado comparaciones estereotipadas donde los colores blanco y negro figuran como componente visual. Por otro, existen locuciones plenas, opacas (aún más numerosas que las comparativas estereotipadas), a cuyo significado traslaticio contribuyen los colores mismos, con su simbolismo. Finalmente, en lo que se refiere a la relación semántica blanco-negro, aunque el blanco se entiende como opuesto al negro, el color rosa también figura como su antónimo (*ver negro [algo] # ver las cosas de color (de) rosa*). Diríamos que, debido a la amplia gama de significados que posee el blanco el positivo no es el primero que se asocie con este color, a diferencia del rosa, cuyos valores son, al menos en el sentido fraseológico, netamente positivos.

Анджелка Пејовић

Анета Г. Тривић¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Катедра за шпански језик и хиспанске књижевности

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ИДИОМАТСКИХ ИЗРАЗА С КОМПОНЕНТОМ ГЛАВА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ И ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ

У реферату анализирамо корпоралне или соматске фразеологизме српског и шпанског језика, конкретно, оне који у својом саставу садрже компоненту *глава*. Циљ нам је да представимо значења која имају и да, поређењем прикупљеног корпуса, укажемо на њихове сличности и разлике. Метод којим се служимо је семантички оријентисана контрастивна анализа, а у истраживању уочавамо различите нивое кореспонденције у ова два језика: од апсолутног и делимичног поклапања, до потпуног непоклапања. Корпус је базиран на идиоматским изразима савременог српског и шпанског језика, преузетим из фразеографских (Matešić 1982, Seco de Arpe 2005, Varela, Kubarth 1996) и лексикографских извора (РМС 2007, РМС/МХ 1967–1976, RAE Diccionario de la Lengua Española 2001).

Кључне речи: семантика, фразеологија, идиоматски израз, соматизам, контрастивна анализа

1. Увод

Идиоматски изрази (*las locuciones*)² су фразеолошки скупови речи, чија су дефинишућа обележја идиоматичност, репродуковање, чврста структура и уклапање у контекст (Мршевић Радовић 1987: 12, Корпас Пастор 1996: 92). То значи да су њихови саставни делови десемантизовани, односно да унутар израза мењају своје значење, те значење самог израза не може бити изведено на основу његових појединачних значења. Они, даље, имају чврсту структуру, па их тако припадници говорне заједнице не смишљају сваки пут изнова, већ их репродукују у готовом облику. Такође функционишу као реченични делови и уклапају се у контекст. Ниједно од ових обележја није апсолутно важеће, већ је релативно присутно како код идиоматских израза, тако и код осталих јединица фразеологије (колокације, паремije, дискурсне формуле, итд.).

1 Morena77@ptt.rs

2 Определили смо се за термин *идиоматски израз*, а не *усталбени израз* или *усталбена фраза*, који се често срећу у српској (у шпанској терминологији *la locución*). Нисмо узели у обзир ни термин *фразем*, који Мршевић Радовић (1987), а касније и Пејовић (2007) употребљавају синонимно са *идиоматски израз*, из разлога што се термини *фразем*, *фразеолошка јединица*, *фразеологизам* данас углавном синонимно користе (Станојчић 2010). Дакле, *фразем* је схваћен хиперонимно у односу на *идиоматски израз*. Иако је у англосаксонској традицији за ову врсту фразеолошких јединица општеприхваћен термин *idiom*, сматрамо да *идиом* није препоручљиво употребљавати у српском језику са истим значењем као у енглеском, јер је у српском он близак термину *језички варијетет* (нпр. разговорни идиоми).

Предмет наше анализе су соматски или корпорални³ идиоматски изрази српског и шпанског језика, конкретно, они који у својом саставу садрже компоненту *глава*. Полазимо од Чермаковог одређења соматских фразеологизама по којем су то прости фразеологизми (*fraseologismos simples*), које он назива и фраземама (*frasetas*), или идиоматичне, фразеолошке комбинације које имају различите функције и које садрже барем један назив за одређени видљиви део тела (Чермак 2000: 57).

Према Чермаку они представљају не само фразеолошку универзалију, већ језичку уопште, јер ћемо само летимичним погледом на фразеологију било ког језика увидети да не постоји језик који не познаје соматске фразеологизме, без обзира на порекло и припадност језичкој породици (кинески, арапски, турски, фински, чешки, енглески, итд.). Анализа соматских идиоматских израза је, стога, незаобилазна у специфичној анализи јединица фразеологије било ког језика, првенствено због њиховог универзалног катактера.

И Раздобудко Човић (2003: 18) истиче да је соматска, у њеној терминологији „анатомска лексика“ присутна у језицима свих говорних заједница, и да она у свим тим језицима, дакле глобално, има велики семантички и фраземотворни потенцијал и активност, из разлога што „најчешће преносна значења добијају оне речи које означавају најважније појмове уопште“ (Раздобудко Човић 2003: 20). Дакле, заједно са другим лексичким групама које именују предмете, појаве и бића на које је човек непосредно упућен, као што су називи за одећу, зооморфизми (називи за животиње), називи за боје, покућство и сл., и соматизми представљају веома продуктиван начин богађења новим лексичким и фразеолошким јединицама.

2. Интерлингвистичка фазеолошка истраживања

Интерлингвистичка, крослингвистичка или међујезичка истраживања идиоматских израза су се, према Добровољском (2000: 368), традиционално фокусирала на анализу неких од следећих питања: анализа фразеолошких универзалија, међујезичких позајмљеница, дескрипција и поређење структуралних типова идиома, типови међујезичких еквивалената и дескрипција тзв. „тематских група“. За њега анализа која се бави поделом идиоматских израза на структуралне типове (нпр. вербални, именички, реченички идиоматски изрази) на функционалном међујезичком плану нема значајну улогу, јер не узима у обзир чињеницу да морфосинтактичка структура идиоматских израза (нпр. реченична наспрам именичке структуре) не рефлектује њихове функционалне карактеристике, јер првенствено зависи од спољних фактора који су ирелевантни за њихов настанак, значење и функционисање (Добровољски 2000: 368).

Када је реч о типовима интерлингвистичких фразеолошких еквивалената или кореспондената, он, као и многи други лингвисти (Корпас Пастор 2000, 2003) издваја три нивоа односа:

- (а) однос апсолутне асиметрије, односно нулте еквиваленције (*equivalencia nula, EN*) настаје када једна фразеолошка јединица из изворног језика не може бити преведена другом таквом јединицом из циљног језика, те се формирају тзв. лексичке празнине (*lagunas léxicas, lexical gaps*);

3 Термин *корпорални* никада није опште усвојен, а код наших аутора наилазимо и на термин *анатомска лексика* (Раздобудко Човић 2003).

- (б) однос делимичне или парцијалне еквиваленције (*equivalencia parcial, EP*) остварује се када контрастиране јединице испољавају извесне разлике у метафоричној бази, денотативном и конотативном значењу, синтаксичкој и лексичкој структури, дијасистемским рестрикцијама (дијастратске, дијафазиске и дијатопичке варијанте), експресивним вредностима или дистрибуцији и фреквентности;
- (в) потпуна или апсолутна еквиваленција (*equivalencia total, ET*) је врста симетричног односа када јединце изворног и циљног језика имају заједничку метафоричну основу, идентичну лексичку и синтаксичку структуру, идентична денотативна и конотативна значења, исте дијасистемске рестрикције (дијастратске, дијафазиске и дијатопичке), дистрибуцију и фреквентност.

Добровољски (2000: 370) истиче да за разумевање оваквих појава на фразеолошком плану није довољно само успостављање и препознавање оваквих врста односа. Слично закључује и када је реч о фразеолошким истраживањима која се спровode на основу тзв. „тематских група“, тј. груписања идиоматских израза у односу на њихове непосредне конституенте који припадају истом семантичком пољу (нпр. фразеологизми са соматизмима, зооморфизмима, називима за боје и сл.). По њему, они немају апсолутно никакву теоријску вредност, а и њихова практична страна је дискутабилна, јер „говорник, посеже за одређеним идиомом због његовог значења, а не лексичке структуре“ (Добровољски 2000: 368). Они нарочито нису од користи на међујезичком плану када имају различита значења, јер се тада њихово поређење не може користити за објашњење релевантних сличности и разлика између идиома полазног (L1) и циљног језика (L2). Као основни предуслов за основану компарацију идиоматских израза са одређеним конституентима Добровољски постављаје њихову семантичку сличност и саветује да неко лексичко-семантичко поље послужи као полазна тачка у контрастивној анализи, како би до изражаја дошли коцепти који се лексикализују у контрастивним језицима.

3. Семантичка анализа

Определили смо се за анализу идиоматских израза с компонентом „глава“ првенствено због високе фраземотворне активности ове лексеме, која и у српском и у шпанском језику твори највећи број фразеолошких јединица, што је сигуран показатељ компаративних односа између ова два језика. Наш крајњи циљ није потрага за формалним и семантичким преводним кореспондентима у ова два језика, иако је она неизоставна фаза у анализи. Покушаћемо да учовањем различитих концепата одговоримо на питање у чему су основне подударности и сличности, односно разлике и специфичности на међујезичком плану ове два језика, односно како говорници српског и шпанског језика у својој слици света концептуализују различите односе, појаве и радње које их окружују, а потом их лексикализују кроз идиоматске изразе с компонентом *глава*.

Успоставили смо четири основне категорије концепата или садржаја, и потрудили се да их представимо градуелно, по степену заступљености, од најзаступљенијих: радње које врши човек и апстрактне појаве, до оних мање заступљених: људске особине и карактеристике радњи, ствари, појава. Унутар сваке од њих учовамо и представљамо различите семантичке релације. Како је је-

дан од циљева да представимо реална језичка стања у датом синхронијском моменту, анализу вршимо на савременим облицима, укључујући и разговорни језик као најраспрострањенији варијетет говорног језика (Ристић 2006: 53). Из разлога просторне ограничености ћемо представити мањи, али довољно репрезентативан део анализираниг корпуса.

3.1 Радње које врши човек

Међу идиоматским изразима који денотирају радње које врши човек далеко су најбројнији они које значе „мислити“. Тако „непрестано размишљати“ исказујемо помоћу израза *прешурати по глави, не иде/не излази/не избија (некоме нешто) из главе, врзе/врши/моћи се (некоме нешто) у/по глави*, који у шпанском језику има апсолутни формални и семантички еквивалент: *rondarle (algo a alguien) por la cabeza* (досл. „врти се (некоме нешто) по глави“), или *andarle (a uno algo) por/en cabeza* (досл. „иде му нешто по глави“). Слично значење, уз додатни семантички елемент размишљања о нечем тешком, сложеном, дакле значе „мучити се размишљајући“, имају српски изрази: *лућати/ разбијати главу (чине), коћати по глави* и шпански: *calentarse (alguien) la cabeza* (досл. „(за)грејати се (некоме) глава“), *comerse (alguien) la cabeza (con algo)* (досл. „(по)јести главу (око нечега“), *romperse (alguien) la cabeza* (досл. „(по)ломити главу“). Када на нешто помислимо, досетимо се нечега, онда нам *крене мисао кроз главу, севне или сине у глави, прође кроз главу*, баш као и у шпанском: *pasarle (algo a alguien) por la cabeza* (досл. „прође (некоме) кроз главу“), *venirse(se) a la cabeza (algo a alguien)* (досл. „дође (некоме нешто) у главу“). Када помислимо на нешто необично служимо се изразом *дунуло ми је у главу*, ако треба да размислити боље о нечему *мућнемо главом*, а за некога ко мисли самостално, без туђег утицаја кажемо да *мисли својом главом*; за ове изразе нисмо нашли адекватне фразеолошке еквиваленте у шпанском. Када се неко опамети, уразуми кажемо да је *узео памети у главу*, да му је *дошло у главу* тј. *sentar (la) cabeza* (досл. „(по)ставити главу“); уколико је нешто умислио, погрешно закључио кажемо да је *ушувивуо или увршио себи у главу*, тј. *meterse en la cabeza* (досл. прев. „ставити себи у главу“).

Од осталих когнитивних радњи по фреквентости се издвајају „памтити“, „заборавити“, „умислити“, „убеђивати“. Када се на некога врши утицај како би се уразумио користимо формално сличне конструкције: *ушерами (коме) памети у главу, усади ми (некоме нешто) у главу; ушувивуи/уливи (некоме) (нешто) у главу, meter (algo a alguien) en la cabeza* (досл. „ставити некоме нешто у главу“). Уколико је тај чин убеђивања има негативне конотације и имплицира да се особа наговара на нешто лоше, да јој се улива лажна нада користимо: *(на)пунити главу некоме*, или: *comer la cabeza (a alguien)* (досл. „(по)јести некоме главу“), *calentar la cabeza a alguien* (досл. „(под)грејати некоме главу“), *llenar la cabeza de pájaros* (досл. „напунити некоме главу птицама“), *meter pájaros en la cabeza* (досл. „ставити птице главу“). Када нешто памтимо кажемо да *држимо* или *имамо нешто у глави*, односно, супротно, за концепт заборављања се служимо конструкцијом *избијати/избацити/избрисати из главе (себи нешто)*, док у шпанском језику користимо парцијални еквивалент *quitarse/sacarse (algo a alguien) de la cabeza* (досл. „уклонити/скинути/извадити (некоме нешто) из главе“). Када неко или нешто досађује и оптерећује можемо лексикализовати помоћу сличних конструкција: *пробијати главу, попети се (некоме) наврх главе*,

или *изаћи наврх главе*; у шпанском помоћу полисемичног *calentar la cabeza (a alguien)* (досл. ‚(под)грејати некоме главу‘).

Неупоредиво је мање израза који не денотирају интелектуалне, већ емотивне радње: *завршити главу (коме)*, *traer de cabeza* (досл. прев., (до)водити из главе) оба са значењем „очарати, излудети некога“, односно: *изгубити главу за неким* и његов апсолутни еквивалент *perder la cabeza (por alguien)* (досл. ‚изгубити главу (за неким)‘) са значењем „заљубити се у некога“.

3.2 Аистиракћине појаве

Подједнако бројну групу с овом лексичком компонентом чине изрази који денотирају апстрактне појаве, стања и осећања. Посебно место међу њима заузимају они који исказују концепте смрти, непосредне опасности, или пак њима семантички супротне концепте очувања живота и безбедности.

Код ових идиоматских израза изразито је уочљива доминација појава с негативним конотативним значењем, као што су смрт (*главе падају, оде глава, лећи глава, olerle (a alguien) la cabeza a pólvora* (досл. прев. ‚осећа се (некоме глава) на барут‘)), погибија и деструкција (*га(ва)ћи главу, доћи главе коме, скинути некоме главу, скраћити (некога) за главу, илаћити главом, сћавити, мећнути главу на коцку, no dejar títere con cabeza* (досл. прев. ‚не оставити ни лутку с главом‘)). Велики је број идиоматских израза који денотирају непосредну опасност: *висити/сћоји (некоме) мач над главом*, *глава је у шорби, мећнути/сћавити/носити главу у шорбу, игра се главом шалићи се главом, глава сћоји на коцки, радићи (коме) о глави*. Када неко игнорише опасност онда *окреће главу на другу сћрану*, или *жура главу под шећих* и у шпанском је слично, мада је метафорична база другачија: *meter/esconder la cabeza debajo del ala* (досл. прев. ‚ставити/сакрити главу под крило‘). Изрази позитивне конотације који денотирају појаве као што су живот (*извући/сачувати живу главу*), сигурност (*кров над главом*), безбедност (*неће му фалићи/пасћи ни глака с главе*) бројчано су знатно мање заступљени. Занимљив је пример шпанског полисемичног фразеологизма *levantar cabeza* (досл. прев. ‚подићи главу‘), који с једне стране означава бољитак, излаз из тешке ситуације и парцијални је еквивалент српском *сћати на ноге*, док са формално истоветним *подићи главу* формира однос привидне еквиваленције (*equivalencia aparente*), тј. „лажних пријатеља“ (*falsos amigos*) јер значи „устати из мртвих“, „васкрснути“, док у српском он означава да се неко узохолои, осмелио.

Концепте као што су брига, мука несхватање, чуђење оба језика испољавају помоћу израза: *бићи ђуна глава (нечега), боли глава (од нечега) ђуца/ђуши се глава (некоме), збрка је у глави, traer/llevar de cabeza* (досл. ‚доносити/(до)водити из главе‘), *не улази/иде (некоме) у главу, no caberle/entrarle (a alguien algo) en la cabeza* (досл. ‚не стаје/улази (некоме нешто) у главу‘, *¿en qué cabeza (humana) cabe?* (досл. ‚у коју (људску) главу стаје?’)). Посебно продуктивну групу чине идиоматски изрази који денотирају тренутна физичка стања, пре свега вртоглавицу, несвестицу (*врћи/мући/љуља/манџа/моџа се (некоме) у глави, darle a alguien vueltas la cabeza* (досл. ‚глава прави кругове‘ м *írsele (a alguien) la cabeza* (досл. ‚иде (некоме) глава‘) али и мучнину и мамурлук након пијанства (*угарило (некоме) ђиће у главу, subirse a la cabeza* (досл. прев., попети се у главу‘)).

Наишли смо и на примере којима се у једном од језика одређени садржаји исказују помоћу фразеолошке јединице, али не и у другом. У питању су слу-

чајеви тзв. нулте еквиваленције (*equivalencia nula*), која условљава настанак тзв. „лексичких рупа“, у нашем случају можемо рећи „фразеолошких рупа“, која подразумевају да неки садржаји бивају концептуализовани, самим тим и лексикализовани само у изворном, а не и у циљном језику. У процесу превођења нисмо у могућности да један идиоматски израз заменимо другим, већ се служимо по-струпком парафраза, и фразеолошку јединицу преводимо описно, тражећи синонимне неидиоматичне конструкције, или само једну речи која има исто значење. Тако концепт сумње (*убацѝии црва у ѓлаву*), освете ((*о*)*луѝаѝи о ѓлаву (некоме)*), оптерећења (*сручиѝи/свалиѝи се на (нечију) ѓлаву, ѝреѝуриѝи ѝреко ѓлаве*), условљавања (*да на ѓлави дуби/сѝоји*), одговорности (*ѝадаѝи на нечију ѓлаву*) не исказујемо помоћу соматских фразеолошких конструкција у шпанском језику, односно учења и извлачења поуке из туђих грешака *escarmentar/aprender en cabeza ajena* (досл. (на)учити на туђој глави⁴) у српском.

3.3 Људске особине

Подједнако фреквентне у употреби, али бројчано мање заступљене, јесу и фразеолошке јединице које описују човека и његово понашање. Највећи број њих односи се на квалификацију некога као глупог, приглупог, тупавог: (*биѝи*) (*као*) *без ѓлаве, немаѝи (два ѓрама) мозѓа (у ѓлави), фали (некоме) даска у ѓлави, има ѝразну/шуѝљу ѓлаву, ser un/una cabeza hueca* (досл. ,бити шупља глава⁴), *tener cabeza cuadrada* (досл. ,имати четвртасту главу⁴), *ser un cabeza de alcornoque* (досл. ,бити храстова глава⁴), *no tener más que serrín en la cabeza* (досл. ,немати ништа осим иверице у глави⁴).

У оба језика подједнако су присутни и изрази којима се неко описује као неразуман, луцкаст, незрео, неозбиљан: (*биѝи*) *луда ѓлава, ѓлава му је у облацима, имаѝи бубице/муѝице/црве у ѓлави, као мува без ѓлаве, изѓубиѝи ѓлаву, имаѝи збрку у ѓлави, шену ѓлавом, (биѝи) ударен у ѓлаву, (биѝи) оѝаљен у ѓлаву, estar tocado a la cabeza* (досл. ,бити такнут у главу⁴), *tener la cabeza como una olla de grillos* (досл. ,има главу као лонац пун зрикаваца⁴), *ser mala cabeza* (досл. ,бити лоша глава⁴), *estar mal de cabeza* (досл. ,лоше му је у глави⁴), *tener cabeza de chorlito* (досл. ,има главу звиждовке⁴), *tener la cabeza a pájaros* (досл. ,има главу као у птица⁴), *perder la cabeza* (досл. ,изгубити главу⁴) и семантички слични: тврдоглав (*биѝи своје/ѝврѓе ѓлаве, tener la cabeza dura* (досл. ,бити/имати тврду главу⁴), *ser un/ tener cabeza cuadrada*, занесењак, сањар (*усијана ѓлава, имаѝи ѓлаву у облацима, con la cabeza en las nubes* (досл. ,с главом у облацима⁴) или заљубљен: *изѓубиѝи ѓлаву (за неким)* и његов формални и семантички еквивалент *perder la cabeza (por alguien)*.

Мање је оних који означавају нормалну, здраворазумну, реалну особу: *биѝи бисѝре ѓлаве, имаѝи мозѓа у ѓлави, биѝи здрав у ѓлави, tener cabeza bien amueblada* (досл. ,имати добро намештену главу⁴), *tener la cabeza sobre los hombros* (досл. ,имати главу на раменима⁴), *tener la cabeza en su sitio* (досл. ,имати главу на свом месту⁴), *estar bien de la cabeza* (досл. ,бити добро у глави⁴).

И овде су нам посебно занимљива била она значења која се препознају и лексикализују само у једним од ова два језика: непоуздан (*не можеш (ѓа) ухваѝиѝи ни за ѓлаву (уѝи, ухо) ни за реѝ*), ауторитаран, који се истиче (*cabeza visible* (досл. ,видљива глава⁴)), паметњаковић (*cabeza de huevo* (досл. ,глава од јајета⁴)), жртвени јарац (*cabeza de turco* (досл. ,Турчинова глава⁴)), жена лаког морала (*cabeza loca* (досл. ,луда глава⁴).

3.4 Карактеристике радњи, ствари и појава

Постоје соматски идиоматски изрази којима се у шпанском и српском језику не карактерише човек директно, већ радње, ствари и догађаји који га окружују. У овој групи смо на међујезичком плану уочили диспропорцију у дистрибуцији и фреквентности употребе соматских фразеологизама, они су, на име, бројнији у српском језику. Тако познајемо: (*бићи, нешто радити*) *без главе и реиа, као мува без главе* за означавање збркане, хаотичне радње, чији су преводни еквиваленти у шпанском изрази који не садрже соматске компоненте: *sin orden ni concierto* (досл. „без реда и договора“) или *a tontas y a locas* (*hablar, decir,...*) (досл. „глупаво и лудо (говорити, рећи ...)“). Израз *као маљем по глави* садржи семантичку компоненту непријатног изненађења и користимо га за нешто што је урађено или речено неочекивано и изненада, док *главом без обзира* употребљавамо када се нешто уради, (нпр. избегне, побегне) брзо и са страхом.

Темпоралност исказујемо помоћу конструкција *није о главу* или *не зори (некоме) (кућа) (над главом)* уколико с нечим не треба журити. Ни овде у шпанском језику не користимо соматске изразе, већ прибегавамо конструкцијама: *no hay ninguna prisa* (досл. „нема никакве журбе“), *no corre prisa* (досл. „журба не жури“), *no hay afán* (досл. „нема силне жеље“), *¿dónde está la prisa?* (досл. „где је журба?“) или *¿a qué tanta prisa?* (досл. „чему толика журба“). Пробабилност, односно степен могућности оставрења неке радње у српском језику лексикализујемо помоћу изрза *ни за живу главу, главом кроз зид не може* чији су преводни еквиваленти у шпанском многобројни, и не укључују соматске фразеолошке јединице: *ni en broma* (досл. „ни у шали“), *jamás de los jamases* (досл. „више од никада“), *ni hablar* (досл. „ни говора“), *¡ni harto de vino!* (досл. „ни да сам пун вина!“), *de ninguna manera* (досл. „ни на који начин“), којима се манифестује да се нешто неће десити нипошто. И говорници српског језика користе изразе сличне семантичке садржине: *ни по коју цену, ни у лудилу, нема шансе*, и примери из оба језика припадају говорном језику, односно његовом разговорном, неофицијелном варијетету. За исказивање максималног степена оставрења неке особине или стања, у српском се служимо конструкцијом *од главе до пете*, за који у шпанском језику постоји *de la cabeza a los pies* (досл. „од главе до стопала“), формални и апсолутни семантички еквивалент којим се означава „потпуно, сасвим“.

Изразом *у врх главе* у српском упућујемо да је нешто остварено у највећој могућој мери, док помоћу *као очи у глави* уз глаголе као што су *волећи, чувати* испољавамо „изнад свега, највише“; када је нечега (радње, ситуације, особе) превише у тој мери да постаје неподношљиво, користимо *преко главе*, као у: *бићи нечега преко главе*, када ова конструкција има негативно конотативно значење. Уз глаголе као што су *заљубити се, (за)волећи* нема негативне обојености. Шпански језик овај негативно обојен концепт лексикализује помоћу идиоматског изрза са соматизмом нос: *estar hasta las narices* (досл. „бити свега до носа“), или помоћу других неформално маркираних изрза: *estar harto de* (досл. „бити сит“), *estar hasta el moño de* (досл. „бити свега до увојка (косе)“), *estar hasta el gorro de* (досл. „бити свега до капе“), *estar hasta la coronilla* (досл. „бити свега до темена (главе)“). Занимљив је и пример изразито позитивно обојеног изрза *боли глава*, који припада неформалном, колоквијалном говору, углавном урбане популације, и упућује да је нешто „одлично, изванредно“, чији је преводни еквивалент у шпанском *quita la cabeza* (досл. „скида главу“).

4. Закључак

Семантичка анализа спроведена на примерима соматских идиоматских израза с компонентом *глава* открила нам је да је на међујезичком плану у анализи ове врсте јединица у највећем броју случајева могуће успоставити базичну генералну кореспонденцију, како по питању општих значења, тако и по питању форме и функције. То може деловати изненађујуће с обзиром на генеалогичку удаљеност српског и шпанског језика. Ипак, наши примери показују изразиту сличност метафора које користе ова два језика: у великој мери су спољни свет, односи у том свету, стварност, људске мане и врлине, навике, итд. концептирани и лексиализовани на исти начин. Намеће се закључак да је изузетна продуктивност и формална и семантичка корелативност соматских фразеолошких јединица ова два језика универзалног карактера, и да превазилази границе њихових говорних заједница. Ови примери несумњиво сведоче и о све израженијој антропоцентричности језика, јер се односе директно на човека, радње које врши, стања која проживљава, апстрактне појаве које га окружују, карактеристике које га квалификују, итд.

Највећи број аутора (Dobrovol'skiј 1998, Kövecses, Szabó 1998, Wotjak 2000) указује на значај идиоматског, метафоричног говора при интензивном исказивању емоција, описивању апстрактних појмова, личних искустава. Ипак, највећи број фразеологизама у чији састав улази компонента *глава* чине управо они изрази који денотирају радње, збивања и појаве које су конгитивне природе и повезане с процесима мишљења и њему сличним и које су у ниском степену су емотивно обојени. Друга, подједнако, бројна група коцепата који су лексикализоване помоћу ове врсте јединица односи се на апстрактне појаве. Ови примери потврђују једну од фразеолошких универзалија (Dobrovol'skiј 1988, Wotjak 2000), да идиоматски изрази чешће репрезентују комплексну, апстрактну денотативну ситуацију, него што се односе на неки конкретан догађај.

У оба језика кванитативно предњаче они идиоматски изрази којима се исказују стилски и емотивно негативне маркиране појаве (смрт, опасност, ...), негативне дескрипције и емоције (глуп, луд, збуњен, занесењак), што сведочи о још једном универзалном принципу фразеолошких јединица: да су, због већег стилско-експресивног капацитета, фразеолошки продуктивнији они изрази који се односе на негативне концепте. Ови закључци нису новитет у фразеолошким истраживањима. Добровољски (1988) је, наиме, осамдесетих година истицао да употреба фразеологизама преовладава код исказивања емоција са негативном конотацијом.

Када је реч о степену преводне еквиваленције идиоматских израза с компонентом *глава*, закључујемо да је при упоређивању аналогних јединица на међујезичком плану у највећем броју случајева могуће пронаћи фразеолошке преводне еквиваленте. Утврђено је да највећи број примера има исти семантички капацитет, али се разликује у лексичкој и формалној структури и тако гради односе парцијалне или делимичне еквиваленције; има и оних који улазе у симетричне односе, тзв. апсолутна или потпуна еквиваленција: (*угарен у главу, estar tocado a la cabeza*). Уочавају се, међутим, и спорадичне дискрепанце у концептуализацији спољњег света путем сопственог тела када ова два језика показују одсуство сваке кореспонденције (*cabeza de turco*, дежурни кривац).

Литература

- Вотјак 2000: G. Wotjak, No hay que estarse con los brazos cruzados. Algunas observaciones del significado de expresiones idiomáticas verbales del español actual, y: G. Corpas Pastor, (уред.), *Las lenguas de Europa: Estudios de fraseología, fraseografía y traducción*, Granada: Comares, 185–196.
- Добровољски 2000: D. Dobrovol'skiĭ, Idioms in contrast: a functional view, y: G. Corpas Pastor, (уред.), *Las lenguas de Europa: Estudios de fraseología, fraseografía y traducción*, Granada: Comares, 367–388.
- Добровољски 2005: D. Dobrovol'skiĭ, Acerca de la equivalencia transligüística de los fraseologismos, y: J.D. Luque Durán, A. Pamies Bertrán (уред.) *La creatividad en el lenguaje : colocaciones idiomáticas y fraseología*, Granada: Método, 359–379.
- Корпас Пастор 2003: G. Corpas Pastor, *Diez años de investigación en fraseología: Análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos*, Madrid: Lingüística Iberoamericana.
- Мршевић-Радовић 1987: Д. Мршевић Радовић, *Фразеолошке ђлаџолско-именичке синџаџме у савременом срџскохрватџском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Пејовић 2007: А. Пејовић, Фразеологија у језику шпанских новина, *Наслеђе*, 8, Крагујевац: Филолошко – уметнички факултет, 155–167.
- Раздобудко Човић 2003: Л. Раздобудко-Човић, *Семанџика и ѓраџмаџика соматџизма у срџском и руском језику*, Београд: Ведес.
- Ристић 2009: С. Ристић, Корпус `живог језика` и његов значај за изучавање језичких појава, у: М. Ковачевић (уред.), *Срџски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, Језички систем и употреба језика, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 109–114.
- Стојановић 1998: С. Стојановић, Соматске метафоре у енглеском и српском језику: контрастивна анализа, *Срџски језик*, 3/1–2, Београд: Филолошки факултет, Никшић: Филолошки факултет, 335–360.
- Чермак 2000: F. Čermák, Revisando los idiomatismos somáticos, y: J. D. Luque Durán, A. Pamies Bertrán (уред.), *Trabajos de lexicografía y fraseología contrastivas*, Granada: Método, 55–62.

Речници

- Варела, Кубарт 1996: F. Varela, H. Kubarth, *Diccionario fraseológico del español moderno*, Madrid: Gredos.
- КРЕА: Real Academia Española: Banco de datos (CREA), *Corpus de Referencia del Español Actual*. (<http://www.rae.es>)
- Матешић 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- RAE 2001: Diccionario de la Lengua Española Tomo I, II, Madrid : Real Academia Española.
- Речник срџскоџа језика* 2007, Нови Сад: Магица српска.
- Речник срџскохрватџскоџа књижевноџ језика* 1967–1976: I–VI, Нови Сад: Магица српска, Загреб: Магица хрватска.
- Секо де Арпе 2005: M. Seco de Arpe, *Diccionario fraseológico documentado del español actual: locuciones y modismos españoles: basado en el Diccionario del español actual* de Manuel Seco, Olimpia Andrés, Gabino Ramos; Madrid: Aguilar.

ANÁLISIS SEMÁNTICO DE LAS LOCUCIONES CON COMPONENTE *CABEZA* EN EL ESPAÑOL Y SERBIO CONTEMPORÁNEO

Resumen

En presente trabajo analizamos las locuciones somáticas del serbio y español moderno, específicamente las que están construidas por el componente léxico *cabeza*. Nuestro corpus está formado por locuciones extraídas de obras fraseográficas (Matešić 1982, Seco de Arpe 2005, Varela, Kubarth 1996) y lexicográficas (PMC 2007, PMC/MX 1967-1976, RAE Diccionario de la Lengua Española 2001) de la lengua serbia y española. En el plano interlingual pretendemos representar relaciones semánticas particulares de un momento sincrónico, investigando locuciones del habla contemporánea, con atención especial a las formas marcadas como coloquiales, siendo éstas la variedad más frecuente de la lengua hablada (Ристић 2006: 53). Nuestro objetivo principal es representar los significados que este tipo de locuciones somáticas tienen en estas dos lenguas, y especificar las similitudes y diferencias entre ellos, comparando el corpus analizado. El método que utilizamos es el análisis contrastivo semántico, y a lo largo de la investigación observamos diferentes niveles de la correspondencia traductológica: desde la asimetría total hasta la correspondencia absoluta. Establecemos una clasificación básica de cuatro categorías de diferentes contenidos semánticos o conceptos lexicalizados mediante estas locuciones. Las representamos desde las más frecuentes: las que denotan acciones realizadas por el hombre y fenómenos abstractos, hasta las menos frecuentes: las que caracterizan al hombre y las que caracterizan a acciones, cosas, situaciones y fenómenos diferentes.

Palabras clave: semántica, fraseología, locución, somatismo, análisis contrastivo

Aneta G. Trivić

Предраг Ј. Мутавџић¹
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за неохеленске студије

Ана В. Сивачки
 Филолошки факултет у Београду

Anastassios L. Kampouris
 University of Patras
 Faculty of Humanities and Social Sciences
 Department of Philology
 Section of Linguistics

ДЕЛОВИ ТЕЛА КАО КОНСТИТУЕНТИ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ, ГРЧКОМ И АЛБАНСКОМ ЈЕЗИКУ²

У раду се анализирају фразеолошке јединице које садрже конституент у виду неког дела тела и то у три савремена балканска језика: српском, као полазном и грчком и албанском, као циљним језицима. Пажња је у највећој мери усмерена ка соматизму глава, као и меронимима око/очи и језик. Методе које се примењују су најпре контрастивно-компаративна, а затим и статистичка у циљу указивања како на фразеолошке подударности, тако и на постојеће међујезичке разлике. На основу резултата поменутих анализа приступа се класификацији и систематизацији фразеологизама у неколико посебних категорија.

Кључне речи: соматизми, фразеологизми, српски, грчки, албански, класификација, структура, подударност, неподударност

1. Увод

Уколико посматрамо лингвистичка проучавања као свеукупан феномен, онда унутар њега посебно место припада контрастивној лингвистици, прецизније речено контрастивној фразеологији. Када је реч о контрастирању савремених балканских језика на пољу лексикографије, морамо рећи да је до данас урађено веома мало, што не чуди из три, по нама, веома важна разлога:

А) са једне стране, и положај и значај савремених балканских језика као страних у оквирима балканских друштава и даље је маргинализован у пољење са положајем и значајем великих страних језика,

1 predrag.mutavdzic@fil.bg.ac.rs

2 Рад је урађен у оквиру пројекта МНТР Републике Србије *Језици и културе у времену и простору*, број 178002.

- Б) са друге стране, контрастивна фразеологија ослања се на већ готове (дате) моделе у облику фразеолошких израза са тачно утврђеним синтактичким поретком, са јасном контекстуалном употребом и метафоричким значењем, што умногоме усложњава процес приближавања, проучавања, учења и савлађивања страних језика,
- В) фразеологија сваког језика је таква језичка категорија која је подложна бројним промена, али која у исти мах исказује и дијакхронијске и синхронијске одлике (Moon 1998; Giegerich 2004).

И поред тога што постоји прилична несугласица код лингвиста у вези са терминологијом и типологијом фразеолошких синтагми као и са дометима саме фразеологије, начелно постоји сагласност да фразеологија, као саставни део и лингвистике и лексикологије, представља један важан конституент сваког језика унутар кога постоје различите комбинације лексичких јединица, почев од оних најтеже схватљивих и строго фиксираних фразеолошких састава па до оних саввим лако разумљивих и веома променљивих. Није потребно посебно нагласити како су фразеологизми у сваком језику најчешће обележени културним, цивилизацијским, религијским па и историјским слојевима који додатно усложњавају слику и отежавају правилно разумевање фразеологизама у страном језику или њихово преношење на страни језик.

2. Циљ и методологија рада

Основно полазиште нашег рада представља покушај контрастирања једног броја одабраних фразеологизама³ у три савремена и несродна балканска језика – српском, као полазном, те грчком и албанском као циљним језицима – који имају конституент у виду једног дела тела. С обзиром на то да је људско тело веома комплексно и да постоји велики број фразеологизама са различитим соматизмима, определили смо се да у овом раду говоримо о оним фразеолошким изразима који у себи садрже соматизам *глава* (κεφάλι, kokë). Међутим, сам соматизам *глава*, ког посматрамо као **холоним** сложен је појам, како у анатомском тако и у фразеолошком погледу, што ће рећи да се састоји од бројних **меронима**: *ока/очију, уста, језика, ушију, носа, косе, врати, лица, чела, образа, бркова, мозга и шрепавица*.

Из тог разлога наша пажња је усмерена, са једне стране, ка соматизму *глава*, а са друге ка одабраним меронимима – *око/очи* (μάτι/μάτια, sy/sytë) и *језик* (γλῶσσα, gjuhë).

У раду смо применили две методе: контрастивно-компаративну и статистичку. Путем одабране фразеологије у српском језику покушаћемо да прикажемо на који се начин она изражава и преноси одговарајућим фразеолошким корпусом у савременом грчком и албанском језику као циљним. Поред указивања на фразеолошке подударности, тежња је да укажемо и на све оне међујезичке разлике које постоје између наведених језика. У том погледу мишљења смо

3 Наша намера није да се у раду дубље бавимо питањем теоријског одређења, тумачења и именовања фразеологизма. О томе постоје бројни радови, а овде ћемо упутити заинтересоване читаоце на неке од њих: Казадеи (1996), Флајшер (1997), Чермак (1998), Матешић (1982), Мршевић Радовић (1987), Шипка (2006).

да би овај рад могао бити прилог проучавању конгративне балканске фразеологије.

3. Извори грађе

Као изворима грађе послужили смо се општим и фразеолошким речницима једнојезичним и двојезичним:

А) Једнојезични речници:

Оташевић, Ђорђе. (2012). *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј.

Речник српскохрватског језика (РМС), том 1–6. (1995). Нови Сад: Матица српска.

Κριαράς, Ε. (1995). *Νέο Ελληνικό λεξικό – Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Λεξικό της κοινής νεοελληνικής (1998). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*. Β' έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Τεγόπουλος-Φυτράκης. (1995). *Ελληνικό λεξικό* (δέκατη έκδοση). Αθήνα: Εκδόσεις Αρμονία.

Fjalor i gjuhës së sotme letrare shqipe, vol. A–M, N–ZH. (1981). Prishtinë: Rilindja.

Thomai, Jani. (2006). *Fjalor i gjuhës shqipe*. Tiranë : Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.

Thomai, Jani. (2010). *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe*. Tiranë: Shtëpia botuese «EDFA»

Б) Двојезични речници:

Војаци, Ана. (1997). *Српско-грчки речник* (3. izdanje). Θεσσαλονίκη: s.e.

Марковић, Александра. (2001). *Српско-грчки речник*. (1. издање). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μιχάλη Σιδέρη.

Мутавић, Предраг. (2007). *Грчко-српски речник идиома*. (1. издање). Београд: ИК Јасен.

Oxford Albanian-English Dictionary. (1999). Oxford: Oxford University Press.

Стојановић, Миодраг – Балаћ, Александар. (2009). *Грчко-српски речник* (2. издање). Београд: Завод за уџбенике.

Fjalor shqip-serbokroatisht. (1981). Prishtinë: Instituti albanologjik i Prishtinës.

Fjalor serbokroatisht-shqip. (1984). Prishtinë: Instituti albanologjik i Prishtinës.

В) Двојезични речници на сџираним језицима:

Dizionario Greco moderno-Italiano, Italiano-Greco moderno. (2006). Bologna: Perugia Edizioni.

Collins Greek-English Dictionary. (1997). Glasgow: Harper Collins Publishers

Collins Ελληνο-αγγλικό λεξικό. (2003). Glasgow: Harper Collins Publishers.

Magenta English-Greek Advanced Dictionary. (2006). Αθήνα: εκδόσεις Ματζέντα.

Stavropoulos, D.N. (1995). *Oxford Greek-English Learner's Dictionary* (7th edition). Oxford: Oxford University Press.

Stavropoulos, D.N. – Hornby, A.S. (2011). *Oxford English-Greek Learner's Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.

Τσουκανάς, Αλέξανδρος. (1997). *Γερμανο-ελληνικό λεξικό*. (2η έκδοση). Εκδόσεις Κακουλίδης.

Τσουκανάς, Αλέξανδρος. (1996). *Ελληνο-γερμανικό λεξικό*. (1η έκδοση). Εκδόσεις Κακουλίδης.

3. Фразеологизми са холонимом *ἔλαβα*

Ови фразеологизми показују највећи степен подударности у сва три језика: реч је о 198 фразеологизама који су и структурално и логичко-семантички идентични. Сви фразеологизми одговарају скупу речи. Од укупног броја, готово 92% представљају глаголски фразеологизми, док у осталим случајевима преовлађују прилошки фразеологизми у форми номиналних (предлошко-падежних) синтагми:

вино удара у главу	бити шупља глава	разбити коме главу
το κρασί χτυπάει στο κεφάλι	είμαι άδειο κεφάλι	σπάω το κεφάλι κάποιου
vera bie në kokë	jam kokë e zbrazet	thyej kokën dikujt

лупати/ударати главу/главом о зид	шалити се/играти се главом
χτυπάω το κεφάλι (μου) στον τοίχο	παίζω το κεφάλι μου
t'i biesh murit me kokë	luaj me kokë

бити тврдоглав као мазга	стајати коме над главом
είμαι αγύριστο κεφάλι (= „бити неокренута глава“)	στέκομαι πάνω από το κεφάλι κάποιου
jam kokëfortë si një mushkë/ mëshqerrë (kryeneçe)	(mua më) rri mbi kokë

крв му ударила у главу	бити усијана глава
το αίμα τού ανέβηκε στο κεφάλι	είμαι/γίνομαι θερμoκέφαλο
gjaku i vajti në kokë	jam kokërrëmbyer

<p>недостаје/фали му даска у глави τού λείπει μια βίδα στο κεφάλι (= „надостаје му шраф у глави“) ka një dërrasë mangut në kokë</p>
--

4.1. За разлику од српских, у грчким и албанским соматским фразеологизми-ма са лексемом *ἔλαβα* уочавају се две лексеме које се односе на једну српску:

А) у грчком је то лексема **κεφάλι** /чит. кефáли/, у албанском **kokë**. Процентуално сагледано, обе имају највећи степен заступљености у фразеологизмима;

Б) друга лексема у грчком је **κεφαλή** /чит. kefalí/, у албанском **krye**.

Наведена друга грчка лексема употребљава се релативно ограничено, и то искључиво у већ петрифицираним фразеолошким изразима који припадају вишем ученом језику и стилу – реч је о једном броју фразеологизама преузетих из Библије у којима се у жижу ставља губитак људске главе, па је зато значење ове лексеме указивање на капиталну и екстремну жртву. Такви су следећи фразеологизми:

ζητώ την κεφαλήν (κάποιου) επί πινάκι – затражити (чију) главу на тањиру
 то αίμα υμών επί την κεφαλήν υμών – крв ваша на ваше главе (Дела, 18:6)
 (δεν έχω) πού την κεφαλήν κλίνας – (немам) где главу да наслоним (Лука, 9:58)

Осим у овим, у још два грчка фразеологизма сусреће се ова лексема - у првом уочљива је потпуно иста конструкција која кореспондира у сва три језика:

- по глави (на пример, разрезати порез),
- κατά κεφαλήν
- për kokë

у другом једина је разлика у томе што се и у грчком и у албанском фразеологизму појављује различит соматизам:

од главе до пете
 από κεφαλήν μέχρι ονύχων („од главе до ноктију“)
 nga koka gjer në këmbë („од главе до ноге“)

У забележеним примерима учили смо да је фреквенција употребе албанске лексеме *krye* нешто нижа у односу на лексему *kokë*, али да се њено семантичко значење готово подударно са семантичким значењем лексеме *kokë*, што ће рећи да се обе лексеме налазе у парасинонимском односу. Отуда велики број албанских фразеологизама са соматизмом *glava* има синонимске еквиваленте; на пример:

më dhemb *koka* / *kryet* – боли ме глава
 me/kam *kokë* / *krye* në torbë – (са) главом у торби/ имати главу у торби
 prej këmbëve gjer në *krye* / *kokë* („од ногу до главе“) – од главе до пете
 nuk ka as *krye* as bisht („нема ни главу ни реп“) / ра *kokë* e bisht - бити без главе и репа
 kush nuk ka *kokë* / *krye*, ka këmbë – ко нема у глави, има у ногама

Међутим, у једном броју фразеологизама није могућа синонимска супституција ових лексема, што недвосмислено указује на њихову чврсту лексикализацију унутар самог фразеолошког израза, попут:

Peshku qelbet nga *koka*. – Риба од главе смрди.
 vras *kokë* – лупати главу
 kam strehë mbi *kokë* – имати кров над главом

ngrit *krye* – дићи главу/глас (= побунити се)
 mendoj me *krye* të vet - мислити својом главом
 paguaj për *krye* – плаћати по глави (= особи/човеку)

4.1.1. У свега 18 фразеологизама (12,45%) у неком од циљних језика могућа је појава неидентичног вербала:

носити/имати главу у торби	падају главе
φέρνω/έχω το κεφάλι μου στο σακκούλι	πέφτουν κεφάλια
<u>jam</u> me kokë në torbë („бити главом у торби“)	<u>shkojnë</u> kokat („иду главе“)

загражити чију главу на тањиру	имати мирну главу
ζητάω την κεφαλήν κάποιου επί πινάκι	έχω το κεφάλι μου ήσυχο
<u>dua</u> kokën e dikujt në tepsi („хтети“)	<u>jam</u> me kokë të qetë („бити мирне главе“)

главу дајем/ево главе (моје)! κόβω το κεφάλι μου („сечем своју главу“) ja koka ime!	
--	--

4.1.1.2. Посебан подтип фразеологизама представљају они који имају исти соматизам у српском и албанском, док се у грчком јавља или неидентични фразеолошки израз или израз са другим типом соматизма – обично лексема *мозак* (μυαλό). Таквих је 14 примера (10,32%):

изгубити главу због (кога/чега) (= завртети мозак) humb kokën për (dikë/diçka) χάνω το μυαλό μου („изгубити мозак“)	
--	--

главом и брадом *ψυχή τε και σώματι („душом и телом“) kokë e këmbë/*në mish („главом и ногама/месом“)	
--	--

изгубити главу (= изнервирати се)	бити без главе и репа
humb kokën	jam pa kokë e pa bisht
*χάνω την ψυχραιμία μου („изгубити хладнокрвност“)	*είμαι φυρδὴν-μίγδην

не ићи у главу (не иде ми у главу)	не излазити из главе
s'po më hyn në kokë	nuk (më) del nga koka
δεν (μου) έρχεται στο <u>μυαλό</u>	δεν (μου) βγαίνει από το <u>μυαλό</u> (μου)

ко нема у глави, има у ногама kush nuk ka krye, ka këmbë („ко нема главу, има ноге“) όποιος δεν έχει μυαλό, έχει πόδια („ко нема мозак, има ноге“)	
---	--

У само једном случају забележили смо да се у грчком и албанском фразеологизму налазе различити саставни елементи: у грчком је реч о другој врсти соматизма, у албанском о апстрактном појму:

лупати главу *βασανίζω το μυαλό μου („мучити свој мозак“) *vras mendjen („убијати памет“)	
--	--

Четири наредна примера су такође илустративна:

А) у једном смо приметили да, у односу на српски, у грчком фразеологизму постоји различит соматизам, док је у албанском присутан нефразеолошки израз:

сачувати хладну главу
μαζεύω το μυαλό μου
*rruaj gjakftohtësinë (= „са/чувати хладнокрвност“)

Б) у другом, у односу на српски фразеологизам са соматизмом, у албанском и грчком налази се исти апстрактан појам:

две главе знају/вреде више од једне
*δύο γνώμες αξίζουν περισσότερο από μία (= „две мисли вреде више од једне“)
*dy mendime janë më mirë se një (= „два мишљења су боља од једног“)

В) у трећем, српски и албански фразеологизам са лексемом *глава* у потпуности се поклапају семантички и структурално, док се у грчком еквиваленту у спојном елементу налази неки други апстрактни појам:

(имај) **памет у главу!** - ki mendte në kokë!
έχε το νου σου! (= „имај ум свој“)

Г) у четвртном, српски фразеологизам одговара нефразеолошким изразима у грчком и албанском језику:

у врх главе
*το πολύ πολύ = më së shumti (= „највише, понајвише“)

4.1.1.3. Један мањи број грчких и албанских фразеологизама (7 примера, 2,75%) који садрже соматизам *глава* имају своје одговарајуће еквиваленте у српском у виду или неодговарајућег соматизма или апстрактног појма, попут:

βάζω το κεφάλι μου στον ντορβά	παίρω κεφάλι	κάνω του κεφαλιού μου
luaj koka („играти се главом“) ¹	dal në krye (ballë)	jam kokë në vetë („бити своје главе“)
ставити живот на коцку	избити на чело	*терати по своме

У само једном случају смо учили различит соматизам у фразеологизмима на српском и албанском у односу на грчки; у српском и албанском фразеологизму стоји идентичан соматизам:

βάζω мπελά στο κεφάλι (μου) („ставити беду на главу“)
*натоватити себи беду/белај на врат
*(mua) lë gurin në qafë („ставити камен на врат“)

4.1.1. Фразеологизми са меронимом *око/очи*

Укупан број одабраних фразеологизама са меронимом *око/очи* у сва три језика износи 179, од чега у више од 80% примера овај мероним употребљен је у једнини. За разлику од фразеологизама са холонимом *глава*, код којих је степен подударности у све три језика у структуралном и семантичком погледу 70,22%, код ових фразеологизама уочен је далеко већи степен – реч је о готово 92,53% поклапања. Такви су следећи фразеологизми:

бацати прашину коме у очи / (за)мазати очи (коме) ρίχνω στάχτη στα μάτια (κάποιου) hedh pluhur syve/i hedh hi syve

бацити око (на кога/шта)	запасти за око (коме)
βάζω (κάποιον/κάτι) στο μάτι	παίρνει το μάτι μου (κάποιον/κάτι)
ia kam vënë sy në dikujt	i ngul sytë

игра ми око	јести (шта) очима
παίζει το μάτι μου	τρώω (κάτι) με τα μάτια μου
syri po më lëvrit/ më lot syri	të hash me sy/ e ha syri/ hahet me sy

вадити очи са (киме) (= свађати се)	гледати (кога/шта) другим очима
βγάζω τα μάτια μου με (κάποιον)	βλέπω (κάποιον/κάτι) με άλλο μάτι
i nxjerr sytë	i shikoj dikujt me sy tjetër

Када је реч о осталој типологији ових фразеологизама, уочили смо пет под-типова:

- а) српски и грчки фразеологизми су идентични, у албанским еквивалентима постоји или неидентична конструкција или други тип фразеолошког израза. Забележено је 25 оваквих фразеологизама, што чини 44,75%, а такви су:

очију ми / тако ми очију!	имати око за (шта)
στα μάτια μου!	έχω καλό μάτι (μου) για (κάτι)
pasha Zot! („тако ми Бога!)	kam ndjenjën e („имати осећај за“)

имати око соколово έχω αετίσιο μάτι („имати око орла“) kam ramje fluturimthi/vështrim i shpejt („имати летећи/брзи поглед“)
--

голим оком	јаја на око
με γυμνό μάτι / διά γυμνού οφθαλμού	αυγά μάτια
me sy të lirë („слободним оком“)	vezë të shkuqura/*vezë në sy

у/за трен ока εν ριπή οφθαλμού sa çel e mbyll sytë/ sa të hapësh e të mbyllësh sytë („док отвориш и затвориш очи“)

- б) српски и албански фразеологизми су идентични, док грчки фразеологизам може бити неидентичан, са другим соматизмом као конституентом или перифраза:

склони ми се с очију!	очи у очи
hiqmu sysh!	sy me sy
στρίψε/φύγε! („бриши/губи се!“)	φάτσα με φάτσα („лицем у лице“)
бити трн у оку коме	отворити и очи и уши

e kam halë në sy	jam tërë sy e veshë (“бити сав очи и уши“)
είμαι ακάθι στην καρδιά κάποιου	είμαι όλος αφτιά („бити сав уши“)

в) грчки и албански фразеологизми су неподударни са српским: другим речима, српски фразеологизам са соматизмом одговара или нефразеолошком изразу (сви су обележени *) или је реч о фразеологизму који није идентичан: таквих је 17 примера или 19,69%, попут:

пун као око *ασφυκτικά γεμάτος με / *φρακαρισμένος από / *πηγμένος σε/από (κάτι) *e përplot (buzë me buzë)

у четири ока	бости коме очи
*ιδιαιτέρως („издвојено“)	έχω καρφι στο μάτι (= „имати ... у оку“)
sy për sy („очи за очи“)	më vret sytë diçka (= „нешто ми убија очи“)

г) у само једном примеру приметили смо да грчки и албански фразеологизми нису подударни са српским, односно и грчки и албански фразеологизам садрже исти соматизам (око), док је српски фразеологизам изрека у виду израза без соматизма:

το γίνεται βγάζει μάτι = inati të nxjerr sytë (= „инат вади око“) инат је лош занат

д) у свега три случаја (5,37%) албански фразеологизам има своје одговарајуће кореспонденте у српском и грчком фразеологизму у форми апстрактног појма или неког другог соматизма. Како се може видети из примера, српски и грчки фразеологизми су идентични:

hedh një sy (= „бацити једно око“)	ngul sytë (= „приковати очи“)
бацити поглед	приковати поглед
ρίχνω μια ματιά	καρφώνω τα μάτια/το βλέμμα μου (= „приковати очи/поглед“)

mbas sysh (= „иза очију“) *иза леђа = πίσω από την πλάτη (μου)
--

4.1.2 Фразеологизми са меронимом *језик*

И код фразеологизама са меронимом *језик* у сва три језика присутно је велико поклапање (91,56%) како у семантичком тако и у структуралном значењу – реч је о 42 забележена фразеологизма, као што су:

имати дуги језик	имати (шта) на врху језика
έχω μακριά γλώσσα	έχω στην άκρη της γλώσσας
e kam gjuhën të gjatë	kam (diçka) në majë të gjuhës

имати оштар/отрован/поган језик	ис/плазити језик коме
έχω γλώσσα φαρμάκι/φαρμακερή γλώσσα	βγάζω την γλώσσα μου σε κάποιον
e kam gjuhën shpatë/brisk	e nxjerr gjuhën

(држи) језик за зубе!	уједи се за језик!
μάζεψε/κράτησε τη γλώσσα σου!	δάγκωσε / φάε τη γλώσσα σου!
mbaje (mblidhe, rrudhe, bëje zap) gjuhën!	djeg gjuhën!

везао ми се језик	језик кости нема, али кости ломи
δένεται / πιάνεται η γλώσσα μου	η γλώσσα κόκκαλα δεν έχει και κόκκαλα τσακίζει
ia lidhi gjuha dikujt	gjuha kocka s`ka e kocka thyen.

У свега два забележена примера приметили смо да се српски фразеологизми у грчком и албанском језику изражавају различитим фразеолошким структурама:

језик (јој) се развезао / пустила је језик η γλώσσα της πάει ροδάκι (= „језик јој иде као вртешка“) e ka zgjatur gjuhën (= „продужио јој се језик“)
--

пустити језик βγάζω τη γλώσσα σε (κάποιον) („избацити језик на некога“) nuk i rri gjuha („не седи му/јој језик“)

Два наредна примера су занимљива:

- а) у првом, грчки фразеологизам се на српском и албанском изражава идентичним метафоричким нефразеолошким изразом који је у албанском дат у виду перифразе:

βγάζω γλώσσα παπούτσι („избацити језик /као/ ципелу“) лајати = le të lehë dikë /leh si qeni (= „пустити кога да лаје/лајати као пас“)

- б) у другом, српски и албански фразеологизам су потпуно идентични, док је у грчком присутан други тип фразеолошког израза:

наћи заједнички језик = gjej gjuhë të përbashkët *βρίσκω κοινό παρονομαστή („имениатељ“)/κοινό έδαφος („тло“) ме
--

5. Закључак

На основу ове кратке контрастивно-компаративне анализе фразеологизама са холонимом *џлава* и меронимима *око/очи* и *језик* у српском, грчком и албанском језику, могуће је закључити да постоји велики број подударних фразеологизама, односно запажа се висок степен како семантичке тако и структуралне подударности – процентима 73,45%. Међутим, семантичка и структурална поклапања нису присутна у истој мери код све три анализиране групе фразеологизама, те се тако може уочити следеће:

1. најнижи степен подударности присутан је код фразеологизама с холонимом глава и износи готово једну трећину укупног броја анализираних фразеологизама (29,78%);
2. далеко мањи број неподударних фразеологизама забележен је код оних који садрже мероним око/очи и језик: 7,47%, односно 8,44%.

У структуралном смислу, највећи број фразеологизама у сва три језика чине глаголски, док је само изван (мањи) број фразеологизама у форми номиналних (предлошко-падежних) синтагми, при чему је уочен и висок степен поклапања вербала у сва три језика (у подударним фразеологизмима), с обзиром на чињеницу да се у мање од 13% случајева вербал у српском не поклапа с вербалима у грчком и албанском.

Уједно, уочена су и извесна неподударања, односно одступања посебно у групи фразеологизама са компонентом (холонимом) *глава*, и поред тога што је степен подударности код ових фразеологизама у сва три језика – у структуралном и семантичком погледу – веома висок (70,22%). Одступања су видљива у следећем:

1. присуство две лексеме у грчком и албанском, које одговарају само једној у српском, при чему у извесном броју фразеологизама у ова два језика није могућа њихова синонимијска супституција, што указује на њихову чврсту лексикализацију унутар израза;
2. могуће је издвојити посебан подтип фразеологизама који имају исти соматизам у српском и албанском, док се у грчком јавља или неидентични фразеолошки израз или израз са другим типом соматизма – обично лексема *мозак* (*μυαλό*). Дакле, може се закључити да српски и албански показују један већи степен подударности у односу на грчки;
3. један мањи број грчких и албанских фразеологизама има своје одговарајуће еквиваленте у српском у виду фразеологизма са или неодговарајућим соматизмом или апстрактним појмом;
4. што би се могло протумачити снажнијим лексичким (па и језичким) везама између грчког и албанског језика услед географске близине и непосредног утицаја грчког на албански, а посредног на српски.

Такође, чињеница је и то да постоји знатан број забележених случајева у којима се српски и грчки фразеологизми не поклапају међусобно, али су једни или други подударни с албанским фразеологизмима, доводи до закључка да управо због територијалне повезаности на југу са грчким језиком, а на северу са српском говорном територијом, албански у извесном смислу представља ареални појас дуж којег се преплићу или преклапају грчки и српски утицаји.

Литература

- Тигерич 2004: Н. J. Giegerich, Compound or phrase? English noun-plus-noun constructions and the stress criterion. *English Language and Linguistics* 8, 1–24.
- Грос 1996: G. Gross, *Les expressions figées en français. Noms composés et autres locutions*. Paris: Ophrys
- Казадеи 1996: F. Casadei, *Metafore ed espressioni idiomatiche. Uno studio semantico sull'italiano*, Roma: Bulzoni.
- Кауви 1998: Cowie A.P, Introduction, у: Cowie A.P. (ed.) *Phraseology: Theory, Analysis and Applications*. Oxford: Oxford University Press, 1–20.
- Матешић 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Мун 1998: R. Moon, *Fixed expressions and idioms in English*. Oxford: Clarendon Press.
- Мршевић Радовић 1987: Д. Мршевић Радовић, *Глаголско-именичке фразеолошке синтагме*, Београд: Филолошки факултет.
- Чермак 1998: F. Čermák, Somatic Idioms Revisited, у: W. Eismann (Hg.) *Studien zur Phraseologie und Parömiologie 15. Europhras 95: Europäische Phraseologie im Vergleich: gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt*, Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 109–119.
- Флајшпер 1997: W. Fleischer, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Ховарт 1998: P. Howarth, The Phraseology of Learners' Academic Writing, у: Cowie A.P. (ed.) *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Oxford University Press, 161–186.
- Шипка 2006: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje, Novi Sad: Matica srpska.

BODY PARTS AS CONSTITUENTS OF PHRASEOLOGISMS IN THE CONTEMPORARY SERBIAN, GREEK AND ALBANIAN LANGUAGES

Summary

The purpose of the paper is to analyze a number of Serbian phraseological units containing body parts as their constituent (the so-called *somatisms*). A comparative and contrastive analysis is performed by means of drawing attention to corresponding and/or possible translation equivalents in the contemporary Greek and Albanian languages. A classification and systematization of the selected phraseological units is undertaken in order to provide a somewhat broader and clearer picture of the degree of inter-linguistic concordances and agreements, as well as discordances.

The attention is predominantly paid to the holonym *head*, as well as the meronyms *eye/eyes* and *tongue*. On the basis of the results obtained from the aforementioned analysis it can be concluded that there is a large number of congruent phraseologisms i.e. the degree of both structural and semantic concordances is rather large. However, they are not equally present in the three analyzed groups of phraseologisms, hence the following can be emphasized:

1. phraseological units containing the holonym *head* have demonstrated the lowest degree of concordance and they account for almost one third of the total number of the analyzed phraseologisms (29,78%); whilst
2. phraseological units containing the meronyms *eye/eyes* and *tongue*, have demonstrated a far lower degree of discordance in comparison to the aforementioned group of somatisms: 7.47% and 8.44%, respectively.

On the other hand, certain discordances have also been found, in particular with regard to phraseologisms containing the holonym *head*, which are characterized by a number of interesting properties, such as (i) the presence of two lexemes in Greek and Albanian, congruent with only one lexeme in Serbian, whereas their synonymic substitution is not possible in a certain number of phraseological units, thus demonstrating their solid lexicalization within appropriate idiomatic expressions; (ii) it is possible to

distinguish a sub-type of phraseologisms containing the same somatisms in Serbian and Albanian, whilst in Greek there is either a discordant phraseological unit or one containing another type of somatism; (iii) a certain number of Greek and Albanian phraseologisms can be translated into Serbian either by non-corresponding somatisms or by abstract terms, which points out to a somewhat closer lexical relationship between Greek and Albanian most plausibly owing to their geographical proximity.

Moreover, there is a large number of cases in which Serbian and Greek phraseological units do not demonstrate concordance, whilst either one at the same time being congruent with appropriate Albanian phraseological units, which undoubtedly leads to a conclusion that Albanian represents an area where Greek and Serbian influences intertwine.

Key words: somatisms, phraseological units, Serbian, Greek, Albanian, classification, structure, concordance, discordance

Predrag J. Mutavdžić

Anastassios L. Kampouris

Ana V. Sivački

Видан В. Николић¹
Училишњи факултет у Ужицу

О БОТАНИЧКОМ ТЕРМИНУ *SZERB TÖVIS* (СРПСКА БОЦА – *XANTHIUM SPINOSUM*) У МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду се са етнолингвистичког аспекта говори о ботаничкој термилошкој синтагми *Szerb tövis* (српска боца – лат. *Xanthium spinosum*) у мађарском језику, с освртом на творбу зависних синтагми у ботаничкој терминологији са ктетиком у српском језику. Сматра се да је коровска биљка *Szerb tövis* српска боца (*Xanthium spinosum*) пренета из Србије у Мађарску у првим деценијама XIX века, тј. да је преко Србије донета караванским путем (прилепљена на длаци или кожи товарних животиња) у јужни део Мађарске, а касније се великом прогресијом проширила по централној Европи. У источној Мађарској ову коровску биљку зову руска боца (*Musyka tövis*) јер је – према пучкој етимологији – „дошла“ преко Русије из Анадолије. У српском језику у науци и у народним именима фреквентне су ботаничке термилошке зависне синтагме са ктетиком у првом делу – типа: канадска шопила, холандска ружа, јапанска тирешња.

Кључне речи: мађарски језик, ботанички термини, термилошка синтагма српска боца (*Szerb tövis* – *Xanthium spinosum*), коровске лековите биљке, биљна географија

1. Предмет овог рада је ботанички термин *Szerb tövis* / *Szerb-tövis* (српска боца, лат. *Xanthium spinosum*) у мађарском језику. Основни задатак је да се покаже како се формирају називи биљака у термилошким синтагмама са ктетиком у првом делу који показује постојбину одакле потиче или земљу преко које је биљка „досељена“. Сматра се да је коровска биљка *Szerb tövis* почетком XIX века „на необичан начин“ (караванским путем – на длаци или кожи товарних животиња) преко Србије пренета у јужну Мађарску, а одатле се распрострла даље на север према централној Европи. Доказ да се ктетиком у термилошкој синтагми имена биљке маркира њено порекло, показује што се боца (*Xanthium spinosum*) у источној Мађарској зове руска боца (*Musyka tövis*) јер је – према пучкој етимологији – „дошла“ преко Русије из Анадолије.

2. Повод за ову етнолингвистичку цртицу јесте кратки осврт на једну ботаничку појаву о којој се говори у култној књизи *Жетивеница – Бошаника* Јосифа Панчића, зачетника модерне ботанике у српској науци. Ево тог текста у књизи:

„*Sactus oruntia*, биљка која расте у Америци, пренесена је (може бити човеком) без особите намере у Европу, а сада расте готово дивља у свим земљама око Средоземног мора чак до Далмације. Тако је и она немила боца,² *Xanthium spinosum* L., почетком овог [XIX] века из јужне Русије или Анадола к нама донесена, ту се она расплодила тако, да гдешто читава поља за-

1 vid.nik47@gmail.com

2 У прештампаном издању књиге (које се појавило 1998. год.) грешком место боца стоји бора. У првом издању је тачно боца, као и на другим местима у издању из 1998. год.

узима и као да ће се по целој Европи распрострањити, јер је већ виђена око Пеште (где је пре 30 година није било), око Беча и Брна“ (Панчић 1998: 284).

3. Шта су корови? – „S poljoprivrednog stajališta, to su biljne vrste iz područja agrosfere, odn. agrobiotopa. Definiciju korova s poljoprivrednog gledišta dao je A. P. de Candolle: ‘Korovi su biljke kultivirane protiv volje [čoveka]’“ (*Poljoprivredna enciklopedija*, 1967: I, 672).

4. Шта је Szerb tövis (српска боџа – лат. *Xanthium spinosum*)? – Коровске биљке које имају специфичан начин преношења семена (закачињањем) срећу се у две врсте и у народним називима се често мешају:

(1) „*Xanthium* L. – *f. Compositae*. – Антички назив за *X. strumarium* од *ῥ. xanthos* = жут, чији се корен код Грка употребљавао за бојадисање косе“ (Симоновић 1959: 503-504).

Драгутин Симоновић наводи синонимне назива за *Xanthium spinosum* у српском језику: **боџа**, *бодљика*, *боџка*, *дикиџа*, *јечичариџа*, *мали чичак*, *бела боџа*, *бели џирн*, *чичак*, *зли џирн* итд. (Симоновић 1959: 504).

(2) „*Cárduus* L. (= *Arctium*, *Cirsium*) – *f. Compositae*. – Од *ῥ. keiro*, а *л. carere* = грести, закачити, јер се плод захвата“ (Симоновић 1959: 97).

Дакле, и сами називи из грчког и латинског језика потичу од корена речи који означавају особине ових корова да имају специфичан плод који се може „закачити“; а то ће бити пресудно да биљке из породице *Xanthium spinosum* могу да се на длаци или кожи животиња (у овом случају товарних) пренесу на велике даљине.

4. У науци се говори о (а) **намерно унесеним биљкама** – биљке страног порекла (кромпир, кукуруз) и (б) **ненамерно унесеним биљкама** – као *боџа* (*Xanthium spinosum*) која је унета преко Србије у Мађарску и друге земље централне Европе. Биљке страног порекла које су унете намерно из постколумбовске обе Америке у Европи довеле су до великих аграрних (цивилизацијских) револуција (као кукуруз или кромпир), биљке које су „спасиле човечанство“ од глади и чак постале заступљеније у земљама где су унете више него у старој постојбини (на пример: кромпир у Немачкој). Међутим, и „доласком“ тих биљка било је отпора у народу да се уведу у сталне земљорадничке производе у новој средини. У Србији се дуго мислило да је кромпир „ђаволског порекла“ пошто му се плод налази у земљи и има необичан облик; а просвећени руски цар Петар Велики је увео „кромпир балове“ за племство (у коме је свака дама требало да подгаји кромпир у својој башти и на бал донесе кромпиров цветић у коси); а мужицима је изазивао знатижељу тако што је високим палисадом ограђивао засађени кромпир, због чега су га крали.

5. Ботанички термин **Szerb tövis** у мађарском језику може се посматрати са више аспеката:

(1) Са лингвокултуролошког аспекта;

(2) Са етнолингвистичког аспекта;

(3) Са фитогеографског аспекта;

(4) Са морфолошко-творбеног (лингвистичког) аспекта.

6. У овој лингвокултуролошкој цртици могло би се почети једном необичном народном изреком са плеонастичким проширењем као закључком (поентом):

„Бог не сије коров и будале. Сами ничу.“

Корови су биолошка и/или еколошка и/или аграрна пошаст која је у многим сегментима зауставила несметан правилан развој култивисаних биљака. Каже се у народу: „У сваком житу има кукоља“. То не мора бити, гледано вуковски, само метафорична пословица која је у аналогiji сажела велико цивилизацијско искуство. Можемо је овде тумачити и у примарном значењу. У борби против корова, усавршавана су хемијска средства која су уништавала коров, али је тиме затрована и природа и у ланцу исхране животиње и људи.

7. У борби против корова, испоставило се да је толико отпоран да је изазвао многе проблеме у његовом уништавању.³ С друге стране, већина коровских биљака, иако су отровне (зависно који се део биљке користи или у коме годишњем добу), користе се у традиционалној „народној медицини“ и у модерној фармацеутској индустрији. Сваки отров је у некој мери лек, а сваки лек је и отров (народ каже: „Једно лечи, друго трује“).

7.1. У Старом Влаху, лингвогеографској плохи у југозападној Србији, пределу са доста очуваном традицијом, у народу се каже: „Само два дана у години немају свога имена и две травке нису лековите“. Једна од тих травки је тзв. *конац*, а друга, она преостала травка која није лековита, вероватнио није коровска биљка. Ако се пажљиво сагледају параметри лековитости биљака, коровске биљке су готово све лековите и то, градацијски гледано, више од других „обичних трава“. У новим најавама „последњих времена“, кажу, да се деси нека нова катаклизма на Земљи, да би само преживеле од животиња – корњача (*Chelonia*), а од биљака – коприва (*Urtica*), која је један од најпознатијих и најраспрострањенијих корова.

7.2. Професор Радосав Бошковић, легендарни предвач Упоредне граматике словенских језика на Филолошком факултету у Београд у другој половини ХХ века, на предавањима је говорио да су Словени „крштавали“ само неке биљке – лековите или отровне, а остале су звали једним именом *шрава*; док су „лукави Латини“, како их назива народна епска поезија, крштавали сваку травку и остали су на наслеђе науци њихове стручне називе, који се и данас пишу као и властита имена великим почетним словом (и латиницом).

7.3. У Андрићевом роману *На Дрини ћуприја*, међу ретким примерима, реч **боџа** акцентована је да би се разликовала од апелатива **боџа** (*флаша*):

„Око њега [напушеног хана] је расла дивља трава, боџа и штирак“ (Иво Андрић: *На Дрини ћуприја*, Просвета, Београд, стр. 74).

8. Коровска биљка **Szerb-tövis** (*Xanthium spinosum*) у стручној литератури је дефинисана као отровна и лековита.

3 У годишњем циклусу празника или сезонским радовима постоје веровања у борба против коровске биљке *паламида* (*Cirsium arvensis*, *f. Compositae*): (1) Закопава се први дан Божића кувани пасуљ са бадњиданске вечере, и том се приликом говори: „Кад никне овај гра, т'г да никне паламида“ (Лесковачка Морава); (2) „Кад удари гром у неко дрво, онда се од тог дрвета одсече ивер и стави у гредељ плуга, да не расте паламида“.

8.1. Отровност ове коровске биљке потиче од присуства хидрокинона у семену и неким деловима биљке, на који су осетљива говеда, овце и свиње. Смрт животиња наступа после 24–48 сати.

8.2. Међутим, уз пажљиву припрему, млади листови **бóце** употребљавају се као поврће у исхрани. Из семена се може добити уље које је по укусу слично сунцокретовом, а по саставу маслиновом уљу. Ова биљка има примену као лек у народној медицини (позната и у нашем ширем региону), али је позната и у фармацеутској индустрији (шире: Којић – Јањић 1994).

У мађарској фармацеутској индустрији посебно је цењен чај од *српске бóце* (**Szerbtövís**), који се употребљава у лечењу шећерне болести (в. *Szertövís – 20 ömlesztett tea*).

И у старим традиционалним цивилизацијама био је познат лек од ове биљке: „Тада се корен употребљавао и за лечење отечених жлезда (л. struma), а сок биљке против лишаја“ (Симоновић 1959: 504).

9. Пошто је коровска биљка **Szerb tövis** (*Xanthium spinosum*) у мађарском језику добила име које упућује на њено порекло, ако овде апстрахујемо лингвистички аспект, потребно је размотрити и шта о томе говоре друге науке и научне дисциплине.

10. Јосиф Панчић говори „да од свих општих правила чини се гдешто као да природа одступа, тј. много крат се биљке виђају удаљене од оних места која су им као постојбина позната: ово долази од различитих узрока, важнији су: (1) култура, (2) животиње, (3) ваздух и (4) вода“ (Панчић 1998: 293–294).

10.1. „Култура. Човек, који по целом свету живи, преноси ради свакојаких потреба биљке с једнога места на друго и, негујући их од свакојаке руке, најпосле их навикне да ту у промењеним – али само донекле – околностима успевати могу, он крчи шуме и засађује та места другим себи корисним биљкама и рашћем...“ (Панчић 1998: 284).

10.2. „Живошине су такође кадшто узрок, да се много биље далеко од места, где му је постојбина, насели. [...] Ово зар важи и за боцу, о којој је пређе било реч и које се семе, обрасло чакљастим чекињама, лако може прилепити за длаке од стоке, која га после по Европи разноси“ (Панчић 1998: 284–285).

Дакле, кад је у питању разношење *српске бóце*, за њу се може рећи да се, због специфичности главичастог плода обраслог чакљастим чекињама, лако закачи за длаку или кожу караванских (товарних) животиње, али је „потребан“ и човек који ће водити животињу на дуже релације, готово с једног на други крај континента у овом случају.

11. Једна посебна научна дисциплина – *фитогеографија* или *ботаничка географија*, која се налази на граници две науке, покушава да разреши феномене распрострањања биљака.

11.1. *Фитогеографија* или *ботаничка географија* „се понајвише бави испитивањем садашњег реда ствари, јер и ту има много шта да се објасни и доучи“ (Панчић 1998: 273).

11.2. „Geografija bilja (biljna geografija), nauka o pojavama rasprostranjenja u prostoru, tj. na površini Zemlje. [...] Geobotanika u prvome redu proučava rasprostiranje pojedinih sistematskih jedinica (vrsta, rodova, razreda) biljaka na nekom geografskom prostoru. Drugim riječima, geobotanika proučava u prvom redu floru nekog geografskog prostora“ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I, 419).

12. „Današnje rasprostiranje biljnih vrsta na Zemlji može se ispravno shvatiti ako se promatra s raznih aspekata. Egzistencija biljnog organizma ovisna je o njegovu

staništu, odnosno o tzv. **biotopu** (τόπος – *topos*, *mjesto obitavališta*). Lik neke biljke uvjetovan je njezinim biotopom; on je odraz svojstva biotopa“ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I, 419).

12.1. Како се биљке могу распостирати?

„Осим изванјских фактора важна је и биљкама својствена могућност распостиранија помоћу посебних прилагодби њихове грађе. Биљке се могу разносити и распотирати вјетром (*anemohore*), животинјам (*zoochore*) или водом (*hidrohore*). [...] Зоохорне имају посебне наставке на сјеменицама, помоћу којих се могу прихваћати на длаци или кожу животинја“ (*Šumar. enciklopedija*, 1959: I, 419).

12.2. Дакле, српска *бóца* (мађ. **Szerb-tövis**) јесте зоохорна биљка која има такав облик семенки са различитим „закачкама“ које служе да се лако закачи за вуну, длаку или кожу животиње и тако се лако разноси. Каравански саобраћај на Балканском полуострву био је jako распрострањен од најстаријих времена до доласка модерних путева и превозних средстава на дуже релације (в. шире: Тројановић 1909). Товарне животиње биле су практично велика могућност да се овај коров за њих закачи и распотре у пределима где се лако прилагођавао на климу и друге услове живота. Корови су обично пратили запуштене терене, али и пољопривредно култивисано земљиште или обале око путева.

13. Мађарски и српски језик и други јужнословенски језици, историјски гледано, дуго су у суседству и укрштали су се на различите начине – што је условило међусобно посуђивање.

„Да би се разумело *posuđivanje* као инфлузивни ток у српскохрватском лексикону, треба имати у виду друштвено-историјске прилике у којима су се налазили говорници језика којем тај лексикон припада“ (Šipka 1998: 85–86).

Данко Шипка, према изворима посуђивања, у посебну групу издваја *унгаризме*: „*Ungarizmi* улазе на основу територијалне блискости и државне потчињености Хрвата и дијела Срба Мађарима. И они су пристизали у неколико махова: *kip*, *varoš*, *cipela*, *gazda*, *lopov*, *šator*“ (Šipka 1998: 88); ур.: Brozović – Ivić 1988: 44–45).

13.1. С друге стране, може се видети шта су наши суседи преузели са јужнословенског тла. У Мађарској многи градови (*Будим*, *Пешића*, *Печуј*, *Чонџраг* и други) „носе имена која потичу из словенских језика“ (в. шире: Ивић 1986: 10).

„Неће нас после овога изненадити ни то што су албански, румунски и мађарски језик препуни речи преузетих из словенског. Оваквих израза има нарочито много у домену пољопривредне терминологије: мађарска реч *borozda*, исто као и румунска *brazdă* и албанска *brazhdë*, воде порекло од словенског *бразда*, мађ *lapát*, рум. *lopătă*, алб. *lopătë* своде се на словенско *лопатица*, а мађ. *géра*, алб. *rrep* и рум. *rapătă* на словенско *репа*, *репица*. Јасно је да су први контакти са носиоцима ових трију језика затекли Словене као искусне земљораднике који су располагали многим појмовима непознатим њиховим суседима, вичнијим ратним вештинама или сточарству“ (Ивић 1986: 10).

13.2. Дакле, десило се да је и један коров из опсега земљорадње на неки начин преко јужнословенских земаља дошао у Мађарску и у свом имену задржао одредницу *српски* (**Szerb-tövis**) – што указује да су у Мађарској били свесни одакле је дошао, тачније, преко које земље „је прешао“ у њихове крајеве.

14. Како је речено, посуђивање између српског и мађарског језика (једног индоевропског а другог неиндоевропског језика) било је развијено у најранијем

периоду у додиру ова два народа и то у оним делатностима у којима је културолошки један народ био развијенији од другог. Ботанички термин **српска ббца** према етнонимској бази *српска* потврђује да је млађег порекла јер су Мађари звали Србе *Раси / Раиани* (на пример, *раишки краљ* – према називу средњовековне државе *Раише*).

15. Творба ботаничког термина Szerb tövis. – Назив биљке *Szerb tövis* у мађарском језику различито се пише: (а) као терминолошка синтагма *Szerb tövis*; (б) као полусложеница *szerb-tövis* и (в) као композита *szerbtövis*. Дакле, овај ботанички термин је увек састављен од два дела: први део ктетик *српска* (*szerb*) и други део апелатив **ббца** (мађ. *tövis*). Оно због чега је за нас у овом раду име ове биљке интересантна јесте први део сложенице – ктетик **српска** (мађ. *szerb*).

16. У српском језику у стручној терминологији (често и у народом именовану биљака) јављају се имена биљака где је у првом делу ктетик – што је најчешће доказ порекла биљке (или праве постојбине или одакле је донета у наше крајеве). Ради илустрације издвајамо неке примере:

16.1. Биљке које се у оквиру врсте разликују само по ктетиком као зависним чланом терминолошке синтагме који говори о пореклу биљке:

- **араукација** (*Araucaria*): *бразилска* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I, 30);
- **ариш** (*Larix*): *евројски* ~, *јапански* ~, *сибирски* ~, *химелајски* ~, *кинески* ~, *канадски* ~, *западноамерички* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I, 33–35);
- **аукуба** (*Aucuba*): *јапанска* ~, *химелајска* ~, *кинеска* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I: 38–39).
- **блаженак** (*Geum bulgaricum*): *бугарски* ~ (Лукшић 1982: 60);
- **брест** (*Ulmus*): *енглески* ~, *холандски* ~, *сибирски* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I: 128–131);
- **дуња** (*Cydonia vulgaris*): *лесковачка*, *врањанска* (*Poljoprivredna enciklopedija*, 1967: I, 233);
- **звонце** (*Edraianthus croaticus*): *хрватско* ~ (Лукшић 1982: 128);
- **звончац** (*Edraianthus montegrinus*): *црногорски* ~ (Лукшић 1982: 126);
- **јавор** (*Acer*): *химелајски* ~, *амерички* ~, *оријентални* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I, 682);
- **јела** (*Abies*): *грчка* ~, *македонска* ~, *сицилијанска* ~, *малоазијска* ~, *кавказка* ~, *алжирска* ~, *сибирска* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I, 685–688).
- **кедар** (*Cedrus*): *ајласки* ~ (Alžir, Maroko), *кипарски* ~, *химелајски* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I, 153–155);

- **крчаговина** (*Amphoricarpus autariatus*): *аутаријатска* ~ (Лукшић 1982: 147) (на Динаридима од Дурмитора до Проклетија). Аутаријати су стари народ на Балканском полуострву;
- **љиљан** (*Lilium albanicum*): *албански* ~ (Лукшић 1982: 157);
- **љуља**: *талијанска* ~ (Гајић 1989: 411).
- **мукиња** (*Sorbus aria*): *балканска* ~, *аустријска* ~, *грчка* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: II, 452).
- **храст** (*Quercus*): *грчки* ~, *македонски* ~, *кримски* ~, *канадски* ~, *пиринејски* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I, 547–555).
- **чај** (*Thea*) („од кинеског имена ове биљке *theah*, *tschäh*, *the*“ – Симоновић 1959: 465): *руски* ~, *кинески* ~, *индијски* ~. „Од листова америчког зимзеленог грма *Plex paraguayensis* St. Hil. који расте у Парагвају, Уругвају и Бразилији, као и од још неколико других тамошњих врста, добија се у промету познати **мате-чај** (инт.), *парагвајски чај*. Због слабије садржине кофеина, многи радије употребљавају овај уместо кинеског чаја“ (Симоновић 1959: 244).

15.2. Биљке које се разликују (а) по некој особини и (б) по ктетику као зависном члану термилошке синтагме:

- **бор** (*Pinus*): (а) *канадски* ~, *калифорнијски* ~; (б) *црни* ~, *бели* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I, 94–103); *глајски* ~, *глухи* ~, *дивљи* ~, *криви* ~, *мали* ~, *морски* ~, *шишоми* ~, *обични* ~, *иланински* ~, *црвени* ~, *шумски* ~ (Симоновић 1959: 524).
- **буква** (*Fagus*): (а) *обична*; (б) *оријентална*, *америчка*, *азијска* (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I, 148–150).
- **врба** (*Salix*): (а) *бела*, *жалосна*; (б) *америчка* (*Šumarska enciklopedija*, 1959: II: 711–714).
- **јасен** (*Fraxinus*): (а) *црни* ~, *бели* ~; (б) *амерички* ~, *пенсилвански* ~, *шуркен-стиански* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: I, 673–675).
- **липа** (*Tilia*): (а) *америчка* ~, *јапанска* ~; (б) *бела* ~, *црвена* ~, *жуџа* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: II, 78).
- **орах** (*Juglans*): (а) *обични* ~, *црни* ~, *сиви* ~; (б) *манџурски* ~, *јапански* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: II, 186–187).
- **смрча** (*Picea*): (а) *обична* ~, *мрка* ~, *црвена* ~, *бела* ~; (б) *сибирска* ~, *оријентална* ~ (*Šumarska enciklopedija*, 1959: II, 443–446).
- **топола** (*Populus*): (а) *бела* ~, *сива* ~; (б) *евројска црна топола*, *северноамеричка црна топола* (*Šumarska enciklopedija*, 1959: II, 650–652).

16. У неким називима биљака јављају се неке специфичности:

(1) *Татарска хељда* (*Fagopyrum tataricum*) (Гајић 1950: 33) – ктетик *татарска* вероватно се не односи на „народ у СССР-у монголског порекла: Татар(ин)“; већ на **татар(ин)** – „м. тур. гласник, курир на брзом коњу који је у турској царевини преносио пошту и поруке“ (*Речник Маџице српске*, књ. 6, стр. 151). То потврђује кулинарски специјалитет *татарски бифшек*, који се везује за татаре (= курире) како су га правили на својим путовањима.

(2) *Персијска честіославица* (*Veronica persica*) (*Atlas korova* 1991: 166) преведена је са одредницом *персијска*; али *Prunus persica* (*бресква*) није преведена дословно са ктетиком.

(3) Као што је коровска биљка за посредника у преносу с једног подручја на дуго имала животиња, тако је и коровска биљка *зубача* (*Cynodon dactylon*) (Гајић 1950: 81), према пучкој етимологији, дошла је с Косова у Шумадију после Косовске битке када су је преостали „коњи донели у зубима“. У науци је тврдња другачија (а „зуб“ и даље одстаје као провидна мотивациона база): „**Cynodon**. – Од *z. kuon* = пас и *odos, odontos* = зуб, због изгледа класића“ (Симоновић 1959: 157).

17. За ову прилику изостаје дискусија о мотивацији народних назива који су задржани у стручној терминологији биљака према неким особинама или другој мотивацији (што би било интересантно за компарацију):

– **коњски босиљак** (Гајић 1989: 322);⁴

– **магарећи чкаљ** (Гајић 1989: 343);

– **мачкови бркови** (Гајић 1989: 136);

– **трава од девет мракова** (Чајкановић 1985: 305).

18. Јављају се и једночлана имена биљака где се ктетик трансформисао у етник, а апелатив се изгубио:

(а) **американка** („врста дивље винове лозе пореклом из Америке која, због отпорности према филоксери, служи као подлога за калемљење питомих врста“ – РСАНУ, књ. 1, стр. 101);

(б) **францускиња** (француска винова лоза);

(в) **маџарка** (врста шљиве која је код нас дошла преко Мађарске; а данас је женски ктетик уобичајенији *Мађарица*).

19. У приближно исто време у мађарској и српској поезији настају две песме са сатиричном садржином у којима се помиње **боџа**, која је због својих карактеристика ушла у сатиричну поезију романтизма.

4 На планини Тари, на пример, маркирано је **коњско зеље** (које није јестиво) према **зеље** (које је јестиво). Исто тако, према „негативним“ табуираним животињама и „позитивним“ животињама дају се називи типа: **змијино грође** (отровно), а **зечија со** (јестиво).

- (1) Српски романтичарски песник Јован Јовановић Змај сатиричну персонифицирану кратку песму завршава окрњеном словенском антitezом (у низу реторичких питања). (Змај је знао мађарски језик и писао је под утицајем мађарског романтичара Шандора Петефија). Ево те Змајеве песме:

Чкаљ и боца
 Где сте били, танани комари,
 Те ми ноћас у госте не досте?
 Ал' говоре танани комари:
 „Ми смо били на друму, на путу,
 Гледали смо чкаља паракраља.
 Да ли проси удовицу боцу, –
 Кажу да су једно за другога.
 Ми понесмо фруле и свирале
 Па чекасмо од мрака до дана,
 Залуд нама све наше чекање,
 Чкаљу ћути, боца отћуткује;
 Ил' се стиде да се млади виде,
 Ил' су холи са господства свога,
 Ил' се боје једно од другога“.

- (2) На другој страни, мађарски песник Gyalai Pál, 1868. године, пише дужу песму / поему (218 стихова) „A népszerség“ [*Популарност*], у поднаслову „Satira“, где „улогу“ има *српска боца (szerb-tövis)*:

„Mint, szerb-tövis klirtva is terem...“

20. Уместо закључка. – На примеру термилошке ботаничке синтагме коровске лековите биљке у мађарском језику *szerb-tövis* – *српска боца* (*Xanthium spinosum*), може се закључити како се према ктетичку, као првом делу зависне синтагме, могу реконструисати (а) народне представе о пореклу неких биљака и (б) научни ставови у ботаничкој географији у „испитивању садашњег реда ствари“ о распрострањању биљног покривача на ширем географском простору.

Модел именована у творби композицијом или у термилошким синтагмама фреквентни су у српском језику: (а) у стручним називима биљака и (б) у народним именима. Мотивација диференцијација биљака унутар једне биљне врсте са термилошким синтагмама најчешће се користи у функцији атрибута: (1) (а) ктетик у двочланој синтагми (типа: *холандски брест* : *сибирски брест*), (б) ктетик у трочланој синтагми (европска црна топола : северноамеричка црна топола) или (2) описни придев (типа: *црни бор* : *бели бор*).

Извори и литература

А. На српско(хрватском) језику:

Atlas korova, 100 najvažnijih vrsta korovskih biljaka u Jugoslaviji, Svjetslost, Sarajevo 1991.

Brozović, Dalibor i Pavle Ivić (1988): *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“.

Гајић, Даница (1950): *Познавање корова и њихово сузбијање*, Београд: Задружна књига.

Гајић, Милован (1989): *Flora i vegetacija Golije i Javora*, Београд: Šumarski fakultet, Ivanjica: OOUR Šumarstvo „Golija“ Ivanjica.

Ивић, Павле (1986): *Српски народ и његов језик*, Београд: СКЗ.

Јовановић, Јован Змај (1933): „Чкаљ и боца“, у: *Песме*, Сабрана дела, књ. 8, Београд: Геца Кон.

Кojić, Momčilo i Vaskrsija Janjić (1994): *Osnovi herbologije*, Beograd: Institut za istraživanja u poljoprivredi „Srbija“.

Lukšić, Radomir (1982): *Planinske biljke*, Sarajevo: Svjetlost.

Панчић, Јосиф (1998): *Јесџаственица – Бошаника*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Poljoprivredna enciklopedija, 1967, књ. 1–3, Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod.

Симоновић, Драгутин (1959): *Бошанички речник: имена биљака*, Београд: Научно дело.

Тројановић, Сима (1909): *Наше кириџије*, Београд: Српска краљевска академија.

Чажкановић, Веселин (1985): *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд: СКЗ и САНУ.

Šipka, Danko (1998): *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.

Šumarska enciklopedija, 1959, књ. 1–2, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ.

Б. На мађарском језику:

Zsigmond, Béteki: *A szerb tövisrői. (Tövises scimpaj)*, u: <http://epa.oszk.hu/00000/00210/datum05711/cim205721.htm> (čitano 6. 9. 2011).

Katolz, Alföldi Flatt (1893): „A ‘szerb-tovis’ oshazaja“, in: *Potfuzetek, a természetudományi Kozlonyhoz*, br. 4. god XXV, augusztus 1893, str. 145–153.

Pál, Gyalai (1868): „A népszerűség“ [*Populárnost*], satira, u: www.intratext.com/IXT/HUN0197/_P21.HTM (čitano 12. 5. 2013.)

„Szertövös – 20 ömlesztett tea“, <http://larix.ro/hu/szerbtovis-omlesztett-tea/> (čitano 6. 9. 2011).

„Szebr szonyeg“, A Pallas nagy lexikon, u: <http://mek.niif.hu/00000/00060/html/096/pc009676.html> (čitano 12. 5. 2013).

OF THE BOTANICAL CONCEPT *SZERB TÖVIS* (SRPSKA BÓCA – *XANTHIUM SPINOSUM*) IN THE HUNGARIAN LANGUAGE

Summary

From the ethno linguistic aspect we discuss the botanic term syntagm Szerbtövös (srpskabóca – lat. *Xanthium spinosum*) in the Hungarian language, with a reflection on composing the dependent clauses in the botanical terminology with kjetika in the Serbian language. We believe that the weed plant Szerbtövissrpskabóca (lat. *Xanthium spinosum*) has been transferred to Hungary from Serbia in the first decades of the XIX century, meaning that it has arrived from Serbia by a caravan (attached to the hair or skin of beast of burden) to the southern region of Hungary, and later that it has spread towards the central Europe. In eastern part of Hungary they call this weed plant ruska bóca (*Musykátövös*) because – according to the ... the people’s etymology – it ‘came’ through Russia from Anatolia. In the Serbian language, both in science and folk names, we frequently come across botanic terminologically dependent syntagms with kjetics in the primary position – as in: kanadska topola, holandska ruža, japanska trešnja.

Виџан В. Николић

Таня Иванова¹

Пловдивски университет "Паисий Хилендарски"
Филологически факултет

РОДИТЕЛНО – ДАТЕЛЕН ПАДЕЖ В ГРЪЦКИ И СРЪБСКИ ЕЗИК – ДВЕ ФОРМИ, ИЗПЪЛНЯВАЩИ ЕДНА ГРАМАТИЧНА ФУНКЦИЯ

Един от основните морфологични балканизми е замяната на синтетични форми в балканските езици с аналитични конструкции. Това важи в пълна степен за гръцкия и частично за сръбския, макар че не са централно-балкански езици. Тенденциите към аналитизъм се изразяват основно в замяната на падежните отношения с предложни схеми. Основен интерес при изследването на общобалканския езиков характер е т.н. родително-дателен падеж – две форми, изпълняващи една граматична функция. Настоящият доклад цели да демонстрира функционирането на тази генетивно – дативна симбиоза в един славянски и един неславянски балкански езици, каквито са новогръцкият и сръбският.]

Ключови думи: балканизъм, синтетични форми, аналитични конструкции, тенденция към аналитизъм, предложни схеми, предложни конструкции, дателен падеж, родителен падеж, генетивно-дативна симбиоза

Един от основните морфологични балканизми е замяната на синтетични форми в балканските езици с аналитични конструкции. Това важи в пълна степен за гръцкия и частично за сръбския, макар че не са централно-балкански езици. Тенденциите към аналитизъм се изразяват основно в замяната на падежните отношения с предложни схеми. Основен интерес при изследването на общобалканския езиков характер е т.н. родително-дателен падеж – две форми, изпълняващи една граматична функция. Настоящият доклад цели да демонстрира функционирането на тази генетивно – дативна симбиоза в един славянски и един неславянски балкански езици, каквито са новогръцкият и сръбският.

Въпросът за отпадането на дателния падеж в гръцки език представлява специален интерес и е обект на изследване от страна на редица лингвисти. Сред тях най-голямо внимание на този проблем, от библиографията, до която сме имали достъп до този момент, са обърнали Р. Браунинг, А. Христидис, Дж. Томсън и И. Тоне, които се занимават специално с въпроса за отпадането на датива.

По мнението на Р. Браунинг отпадането на дателния падеж е най-забележителната промяна в гръцкия синтаксис, която започва още през елинистическата епоха. Гръцкият датив изпълнявал не само функциите на индоевропейския дателен падеж, но и също инструментални и локативни функции. Според автора това е причината, която е довела до неяснота при изразяването и до появата на алтернативни начини за изразяване на дателния падеж, а именно чрез предложни конструкции.

Изследвайки Евангелието на Лука, Р. Браунинг забелязва неправилното използване на предлога *εν* с дателен падеж за изразяване на движение. Това се обяснява с нарасналата от IV век нататък тенденция в гръцки език за неразгранича-

1 Taniagrece@abv.bg

ване на категориите покой и движение. Според автора това е причината в народните текстове от този период да срещаме все по-често употребата на предлога εἰς и винителен падеж за изразяване на категорията покой.

Както отбелязахме по-горе, дателният падеж в гръцки език е изразявал и инструментални значения. Р. Браунинг, изследвайки този въпрос, ни показва постепенното ограничаване на тази функция на датива и нейното заместване чрез алтернативни предложни конструкции, а именно: предлогът ἐν с дателен падеж, предлогът διὰ с родителен падеж (който е по-характерен за разговорната реч) и предлогът μετὰ с родителен падеж. Наблюденията върху съвременния гръцки език показват, че днес тази функция на старогръцкия датив се изразява с предлога με и винителен падеж.

Р. Браунинг прави един хронологически преглед на отпадането на дателния падеж в гръцки език. Авторът ни посочва текстове от 9 и 10в., в които наблюдаваме ясното заместване на същинския дателен падеж с родителен или винителен падеж. Той подчертава, че новогръцкият език има диалектно разделение в това отношение. Северните диалекти използват винителен падеж за заместването на датива, а южните, които представляват основата на димотики, родителния. (Браунинг 2008: 54–56).

Мнението на Р. Браунинг е споделено и от гръцкия езиковед А. Христидис. Занимавайки се с историята на гръцкия език, авторът ни показва пътя, по който постепенно локативните отношения на дателния падеж започват да се изразяват с предлог и винителен падеж. В периода на гръцкото койне това е предлогът εἰς, който днес в съвременния гръцки език, е изцяло заместен от предлога σε и винителен падеж. (Христидис 2005: 183) Дж. Томсън и И. Тоне, които се занимават с въпроса за отпадането на дателния падеж в гръцки език, също подчертават, че това явление води началото си от елинистическата епоха.

Дж. Томсън в своите наблюдения стъпва на основата на индоевропейските падежи. Той отбелязва, че три от тях, аблатив, локатив и инструментал, са се изгубили още в праисторическата епоха, а в епохата на гръцкото койне е отпаднал дателният падеж. Така аблативът се е свързал с генитива, а локативът и инструменталът – с датива. За да се разпознават различните значения на запазените падежи, са се развили предлози и като резултат падежните окончания стават все по-излишни. (Томсън 1989: 44)

И. Тоне споделя напълно мнението на Дж. Томсън, като отбелязва, че дателният падеж в гръцки език излиза от употреба около 10в., макар и да срещаме много примери по-нататък в литературния език. Авторът констатира, че предлозите, които са се свързвали с дателен падеж, получават родителен или винителен падеж и така предлогът ἐν с дателен падеж е заместен от предлога εἰς с винителен падеж, а в съвременния гръцки език от предлога σε и винителен падеж. (Тоне 1995: 70).

Въпросът за цялостното отпадане на дателния падеж в гръцки език е основен обект на изследване в настоящата статия. По-скоро за нас интерес представляват остатъците от дателния падеж и алтернативните конструкции за неговото изразяване, които са в пряка връзка със силно развитата тенденция към аналитизъм в именната система на съвременния гръцки език.

Формите на дателния падеж в гръцки език, които Ах. Дзардзанос (Дзардзанос 1992: 53) определя като мъртви в живия език, днес се използват в някои стереотипни изрази, преди всичко предложни – остатъци от книжовната норма: ἐν πάσῃ περιπτώσει (за всеки случай), ἐν ολίγοις (накратко), ἐνώπιος ἐνωπίω (на че-

тири очи), δόξα τῷ θεῷ (слава на Бога) и др. Тези форми характеризират основно писмената реч и високия стил на изказване, който срещаме в примери от вестник „Καθημερινή” от 07/03/2013г. Този ежедневник се характеризира с придържане към книжовната норма и тъй като нашата цел е да проследим тенденцията към аналитизъм в именната система на гръцки език (което включва и отпадането на дателния падеж и появата на алтернативни конструкции за неговото изразяване), ние ще се базираме на примери от този вестник.

Интерес за нашето изследване обаче представляват не толкова остатъците от дателен падеж, а основно „паралелизмът” на формите, който е характерен за съвременния гръцки език при заместването на датива. А именно в рамките на тенденцията към аналитизъм в именната му система, все по-често срещаме функциите на отпадналия дателен падеж изразени както с родителен падеж, така и с предложни конструкции, заместващи генитива. П. Макридж (Макридж 2011: 113), разглеждайки въпроса за заместването на родителния падеж като изразител на датива, отбелязва следните предложни конструкции, явяващи се конкурентни форми на генитива:

1. Предлогът σε (в,на) или γιὰ (за) и винителен падеж за изразяване на косвено допълнение;
2. Предлогът σε (в,на) и винителен падеж за изразяване на локативни отношения;
3. Предлогът με (с) и винителен падеж за изразяване на инструментални отношения.

Тези конкурентни форми за изразяването на дателния падеж срещаме и в разгледаните от нас статии на обществено-политическа тематика от вестник „Καθημερινή” от 07/03/2013г. Поради факта, който отбелязахме по-горе, че този ежедневник се характеризира с изключително висок стил на изказ и придържане към книжовната норма, съвсем очаквано нашите наблюдения показват, че родителният падеж е все още един от предпочитаните начини за изразяване на почти всички функции, които е изпълнявал отпадналия вече дателен падеж. Трябва обаче да отбележим, че в рамките на тенденцията към аналитизъм в именната система на новогръцки език и тук забелязваме постепенното ограничаване на употребата на родителния падеж за изразяване на дативни отношения. Екскерпираният материал показва почти в еднаква степен използването на родителен падеж и на предложни конструкции с винителен падеж за предаването на дативни функции.

От изследването върху ограничен брой статии от вестник „Καθημερινή” от 07/03/2013г. стигаме до следните изводи:

1. При изразяването на косвено допълнение не срещаме употребата на родителен падеж – в примерите от конкретния изследователски материал непрякото допълнение е изразено с предлога σε (в,на) и винителен падеж:

Изразяване на косвено допълнение с предлога σε (в,на) и винителен падеж:

Η δυσκολία επίτευξης συμφωνίας σε κρίσιμα ζητήματα, όπως αυτό των απολύσεων στο Δημόσιο, αντανακλάται στην απόφαση...	Затруднението за постигане на съгласие по кризисните въпроси , както този за уволненията в Държавния сектор, се отразява на решението...
Η τρόικα έχει πει όχι σε διαθεσιμότητα χωρίς απολύσεις...	Тройката е казала не на отпускането на заема без уволнения...
Επίσης, απέρριψε τη μείωση του ΦΠΑ στην εστίαση...	Също, отказа намаляването на ДДС при събирането...
Εμείς είπαμε στον υπουργό Παιδείας...	Ние казахме на министъра на образованието...
Απαντώντας σε σχετική ερώτηση είπε πως ...	Отговаряйки на съответния въпрос каза,че...

2. При изразяването на инструментални функции също не срещаме употребата на родителен падеж като конкурентна форма на отпадналия датив. В съвременния гръцки език тези отношения се изразяват с предлога με (с) и винителен падеж, независимо от вида на изказване. Това се доказва и от примерите на нашето изследване.

Изразяване на инструментални функции с предлога με (с) и винителен падеж:

Οι διαπραγματεύσεις με την τρόικα έχουν ακόμη πολύ δρόμο...	Преговорите с тройката имат още много път...
Το ΚΚΕ καταγγέλλει το όργιο αυταρχισμού που εξαπέλυσε η κυβέρνηση σε βάρος του λαού και της νεολαίας της Ιερισσού στη Χαλκιδική, με πρόσχημα την προβοκατορική εμπρηστική επίθεση ...	Гръцката комунистическа партия обвини яростния авторитаризъм, който прояви правителството за сметка на народа и на младежта в Иерису Халкидики, с предтекст провокативната подстрекателска нападка...
«Ο ελληνικός λαός υπέφερε πολύ και εξακολουθεί να υποφέρει» δήλωσε ο κ. Σαμαράς, υπογραμμίζοντας, πάντως, πως με τα πρώτα στοιχεία για φέτος...	„Гръцкият народ изстрада много и продължава да страда“, заяви г-н Самарас, подчертавайки обаче, че с първите данни за тази година...
Για τον Αντώνη Σαμαρά, ιδιαίτερη βαρύτητα πρέπει να δοθεί και στις μεταρρυθμίσεις που προωθεί η ελληνική κυβέρνηση, με έμφαση στην απελευθέρωση των αγορών...	За Андонис Самарас, особена значимост трябва да се даде на реформите, които предприема гръцкото правителство, със специално внимание върху освобождаването на пазарите...

3. При изразяването на локативни отношения конкретните журналистически текстове показват изключително интересния паралелизъм при използването на родителен падеж или предложни конструкции с винителен падеж като конкурентни форми на датива. Този паралелизъм на конкретните форми прави речта изключително богата и жива, в една и съща статия срещаме, например родителен падеж за изразяване на място, а малко по-надолу виждаме изразяване на локатив с предлог и винителен падеж.

Изразяване на локативни отношения с родителен падеж:

Η τρόικα έχει πει όχι σε διαθεσιμότητα χωρίς απολύσεις, ενώ επιμένει ότι είναι προαπαιτούμενο για τη δόση να προσδιοριστεί ο αριθμός των υπαλλήλων που θα αποχωρούν υποχρεωτικά κάθε τρίμηνο έως το τέλος του 2014 .	Тройката беше казала не на отпускането на заема без уволнения, а настоява, че е предварително изискано за вноската да се определи броят на служителите, които задължително ще бъдат освобождавани всяко тримесечие на 2014г.
...διότι στο άρθρο 95 της τελευταίας έκδοσης του υπαλληλικού κώδικα...	...понеже в член 95 в последното издание на кодекса на служителите...
Ο κ. Μανιτάκης προσθέτει ότι «ο ποσοτικός στόχος της μείωσης του αριθμού των απασχολουμένων στον δημόσιο τομέα πρέπει να συνδυάζεται με την ποιοτική αναβάθμιση της δημόσιας διοίκησης...	Манитакис добави, че „количествената цел на намаляването на броя на заетите в държавния сектор трябва да се свързва с качественото повишаване в държавната администрация...
Сύμφωνα με τον προγραμματισμό θα προηγηθεί σειρά εκδηλώσεων στις 12 υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας...	Според програмата ще се извършат поредица от митинги в 12 останали провинции в страната...

Изразяване на локативни отношения с предлога σε (в,на) и винителен падеж:

Сύμφωνα με τον προγραμματισμό θα προηγηθεί σειρά εκδηλώσεων στις 12 υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας...	Според програмата ще се извършат поредица от митинги в 12 останали провинции в страната...
...διότι στο άρθρο 95 της τελευταίας έκδοσης του υπαλληλικού κώδικα...	...понеже в член 95 в последното издание на кодекса на служителите...
Ο κ. Μανιτάκης προσθέτει ότι «ο ποσοτικός στόχος της μείωσης του αριθμού των απασχολούμενων στον δημόσιο τομέα πρέπει να συνδυάζεται με την ποιοτική αναβάθμιση της δημόσιας διοίκησης...	Манитакис добави, че „количествената цел на намаляването на броя на заетите в държавния сектор трябва да се свързва с качественото повишаване в държавната администрация...
Συνεδριάζει το Σάββατο η εκτελεστική γραμματεία και η πολιτική επιτροπή της ΝΔ υπό τον Αντώνη Σαμαρά, ανοίγοντας έτσι το δρόμο για το συνέδριο του κόμματος που θα πραγματοποιηθεί το τρίμηρο 28-30 Ιουνίου στην Αθήνα.	Заседава в събота изпълнителният секретариат и политическата комисия на Нова Демокрация с председателството на Андонис Самарас, отваряйки така пътя за заседанието на партията, което ще се реализира на 28-10 юни в Атина.

Особен интерес за нас представляват случаите, при които в един и същи пример срещаме и родителен падеж, и предложна конструкция с винителен падеж за изразяване на дативни функции. Например в „Сύμφωνα με τον προγραμματισμό θα προηγηθεί σειρά εκδηλώσεων στις 12 υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας...“ (Според програмата ще се извършат поредица от митинги **в 12 останали провинции** в страната...) пример наблюдаваме как локативното отношение в първия случай е изразено с предложна конструкция (στις 12 υπόλοιπες περιφέρειες – в 12 останали провинции), а във втория случай с родителен падеж (περιφέρειες της χώρας – провинции в страната).

Идентична е ситуацията с примера „...διότι στο άρθρο 95 της τελευταίας έκδοσης του υπαλληλικού κώδικα...“ (...понеже в член 95 в последното издание на

кодекса на служителите...) . В първия случай отново локативното значение е изразено с предложна конструкция (στο άρθρο 95 – в член 95), а във втория - с генитив (άρθρο 95 της τελευταίας έκδοσης – член 95 в последното издание).

Тези примери всъщност показват богатството и динамичността на съвременния гръцки език. Едновременно с това свидетелстват за трудния и бавен път, по който постепенно, но целеустремено се развива тенденцията към аналитизъм в именната система на гръцкия език. Примерите от вестник Καθημερινή (19.07.2012г.) показват съществуващата в продължение на векове тенденция в гръцки език за замяна на синтетичните форми с аналитични конструкции. Макар и издържан в рамките на стремежа за придържане към книжовната норма и високият стил на изказване, и в този ежедневник наблюдаваме все по-засиления процес на пренебрегване на родителния падеж за изразяване на дативни функции и неговото заместване с предложни конструкции.

Както вече отбелязахме основният акцент на нашето изследване е поставен върху гръцкия език поради факта, че в гръцки език дателният падеж е напълно отпаднал, а в сръбския родително-дателната симбиоза е частично засегната.

В сръбски език не може в никакъв случай да се говори за сливане на родителен и дателен падеж. Както всички славянски езици (с изключение на българския), сръбският език притежава пълен набор от падежи в именната си система, включително и дателен падеж с неговите пълни функции. Но под влияние на балканската езикова среда и в него се отбелязват наченки на аналитизъм. Така например „срещаме употребата на винителен падеж с отрицателни преходни глаголи вместо родителен: Не чује молитву, не разумије људе. От друга страна в сръбски език срещаме употребата на родителен падеж вместо темпорален винителен, като трябва да подчертаем, че формите с родителен падеж са по-чести в разговорната реч: Ове зиме није било снега.;Идућих празника бићу код својих.” (Лашкова 2005).

Както отбелязва П. Асенова „непосредствена последица от унификацията на родителен и дателен падеж в балканските езици се явява употребата на кратките дателни, а в гръцки език и родителни форми на личните местоимения като притежателни.” За гръцки език тази употреба, според авторката, характеризира още класическия гръцки, където един от начините за изразяване на притежание е чрез личното местоимение в генитив: ο πάτερ μου, ο πάτερ σου, ο πάτερ ημών, ο πάτερ υμών. В съвременния гръцки език в притежателна функция обикновено се употребяват в единствено число генитивните форми, а в множествено число акузативните форми на личните местоимения: ο πατέρας μου, ο πατέρας σου, ο πατέρας του, ο πατέρας της, ο πατέρας μας, ο πατέρας σας, ο πατέρας τους. Формата «τους» за множествено число за трите рода, Асенова твърди, че е възникнала вероятно от родителната форма за единствено число «του» с прибавено «ς» като показател за множествено число. (Асенова 2002: 84)

П. Асенова отбелязва, че това явление частично наблюдаваме и в сръбски-те говори в Косово, в Черна гора и Нови пазар, където кратките дателни форми на личните местоимения също се употребяват като притежателни, главно с имена, изразяващи роднинство: син ми, син ти, син му, син јој, син нам, син вам, син им, отац ми, отац ти, отац му, отац јој, отац нам, отац вам, отај им, мајка ми, мајка ти, мајка му, мајка јој, мајка нам, мајка вам, мајка им. (Асенова 2002: 86) . Трябва да подчертаем, че за разлика от гръцкия език, където това явление характеризира както разговорната, така и книжовната реч, то в сръбския език употре-

бата на кратките дателни местоимения като притежателни срещахме единствено в разговорната реч.

За сръбския език трябва да отбележим, че за разлика от другите балкански езици (в това число и гръцкият), в книжовната норма виждаме все още ясното разграничаване на категориите покой и посока на движение. „В сръбски съществува местен падеж, който се използва задължително с предлози и се употребява предимно за изразяване на разположение в пространството и времето: окрену сат на руци и зачуди се, На доручку смо друго разговарали. Станује на булевару. Студира на универзитету. В известен смисъл тези конструкции са противопоставени на винителните, които означават посока на движение.” (Лашкова 2005)

Петя Асенова посочва, че в разговорния език и някои диалекти в сръбски език противопоставянето на двете опозиции е нарушено. Често в определени диалекти, според авторката, срещахме след предлозите у и на употребата на винителен падеж, независимо дали глаголът е динамичен или статичен: Јесу ли кре-нуо у цркву, Имаше ли доста свијета у цркву. (Асенова 2002: 88)

Всички тези наченки на аналитизъм в именната система на сръбски език, които забелязваме са в резултат на балканската езикова среда. Те са свидетелство как така наречените балканизми, характеризиращи именната система на балканските езици, проявени в пълна степен в гръцки език постепенно, макар и много бавно разширяват своето влияние и върху сръбски- един славянски език, с характерния за тази група езици изключително развит синтетичен строй на именната система.

Литература:

- Браунинг 2008: R. Browning, Η μεσαιωνική και νέα γλώσσα, Атина, превод: Μαρία Ν.Κονόμη, изд.6, 2008: 54–56.
- Христидис 2005: Α. Χριστίδης, Ιστορία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, Институт за обучение на новогръцки език, Солун, 2005: 183.
- Томсън 1989: G. Thomson, Η ελληνική γλώσσα. Αρχαία και νέα., издателство Кедрос, изд.2, Атина, 1989: 44.
- Тоне 1995: Η. Tonnet, Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας, превод Мария Караману и Панос Лиалиатзис, издателство Папдима, Атина, 1995: 70.
- Дзарданос 1992: Α. Τζάρτζανος, Νεοελληνική σύνταξη, Атина, 1992: 53.
- Макридж 2011: Ρ. Mackridge, Η νεοελληνική γλώσσα, Περιγραφική ανάλυση της νεοελληνικής κοινής, издателство Патаки, Атина, 2011: 113.
- Лашкова 2005: Л. Лашкова, Сърбо-хърватска граматика, издателство Емас, София, 2005.
- Асенова 2002: Π. Асенова, Балканско езикознание, издателство Фабер, Велико Търново, 2002: 84–88.

GENITIVE - DATIVE CASE - TWO FORMS EXECUTING ONE GRAMMAR FUNCTION

Summary

One of the main morphological balkanizms is the replacement of the synthetic forms in the Balkan languages with analytical constructions. It is absolutely true for the Greek and partially for the Serbian, although they are not central Balkan languages. The tendencies to analytical construction are noticed mainly in the replacement of case relations with preposition schemes. Main interest in the analysis of the general Balkan language character is the so called genitive-dative case – two forms executing one grammar function. The present report is meant to demonstrate the functioning of this genitive-dative symbiosis in one Slavonic and one non-Slavonic Balkan languages such as the Serbian and The New Greek.

Key words: Balkanizm, synthetic forms, analitical constructions, tendencies to analitical constructions, preposition schemes, preposition constructions, dative case, genitive case, genitive-dative symbiosis

Таня Иванова

Душанка С. Звекић Душановић¹
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 Одсек за српски језик и лингвистику

МАЂАРСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ СРПСКИХ СИНТАКСИЧКИХ КОНСТРУКЦИЈА С ВЕЗНИКОМ *ДА*²

Рад има за циљ да систематизује и протумачи мађарске еквиваленте српских реченица с везником *да*. Фокус је на реченичним моделима у којима конструкције с везником *да* имају функцију допуне експлицираних или имплицираних управних чланова. Анализа се спроводи на примерима забележеним у роману *Корени* Добрице Ћосића и његовом преводу на мађарски језик. Осим формално еквивалентних синтаксичких структура, регистроване су и специфичне реченичне конструкције, условљене правилима мађарског језика.

Кључне речи: везник *да*, допуна, модалност, српски језик, мађарски језик, контрастивна анализа

1. Везник *да* има разноврсну улогу у српском језику. У мађарском му, на лексичком нивоу, одговара везник *hogy*. Ипак, употреба ова два везника не подудара се у свим реченичним типовима, условљена је специфичностима посматраних језика.

Циљ овога рада јесте да се на једном обимнијем језичком материјалу, примерима експерпираним из романа *Корени* Добрице Ћосића,³ полазећи дакле од употребе везника *да* у српском језику, идентификују, опишу и протумаче семантички еквивалентни мађарски синтаксички модели забележени у преводу овога романа. Гледано из перспективе формалних и семантичких карактеристика мађарских синтаксичких структура, оваква анализа омогућава уочавање и неких специфичних карактеристика појединих типова српских реченица с везником *да*.

Овом приликом биће обухваћени само примери с везником *да* у функцији допуне експлицираних или имплицираних управних чланова, на основу чега су и разврстани у две класе: 1) сложене синтаксичке структуре у којима *да* уводи допунски елемент и 2) формално просте реченице. Обе класе карактерише семантичка компонента модалности, а тип модалног значења првенствено зависи од управног члана, било да је он експлициран, било да се до њега долази реконструкцијом.⁴

1 dusa@neobee.net

2 Овај рад настао је у оквиру пројекта *Синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања стандардног српског језика* (178004), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

3 Преглед електронског издања овог романа показао је изузетну фреквентност лексеме *да*. На 248 страница текста она се појављује 2655 пута, што је у просеку скоро 11 примера по страници.

4 Интерпретација грађе у овом раду заснива се на једном обимнијем истраживању модалности у књизи *Модалности: Моштивациона модалности у српском и мађарском језику* (Звекић Душановић 2011а).

2. Везник *ga* као везнички елемент допунских реченица

Везник *ga* типичан је за реченице с функцијом допуна различитих семантичких класа глагола, придева, прилога и именица.⁵ На основу синтаксичко-семантичких карактеристика управног члана, самим тим и маркираности везника *ga*, формиране су класе примера с допунским значењем.

2.1. Допунске реченице с везником *ga* уз комуникативне, когнитивне и перцептивне глаголе у управној реченици по правилу су немаркиране у погледу употребе различитих глаголских облика. То су тзв. изричне реченице у ужем смислу. Њима се најчешће не додељује модално значење. Ипак, многи примери који се налазе у овој групи могу се повезати с епистемичком модалношћу. Веза између когнитивних глагола и епистемичке модалности састоји се у томе што они реферишу о менталним процесима који су резултат закључивања заснованог на претходним сазнањима, искуствима, чулним утисцима. Одабир глагола у управној реченици зависи од степена уверености у истинитост садржаја допунске реченице:

Знам <i>ga</i> <i>stie</i> у великом <i>poslu</i> (35)	Aztán tudom , <i>hogy nagy munkában vagytok</i> (37)
... веровало се <i>ga</i> је ту некада <i>manastipur</i> био (244)	... rámondták , <i>hogy ott monostor volt</i> (247)
... чини му се <i>ga</i> се кожа одране свиње раз-апета на зиду <i>grчи</i> (58)	... ügy látja , <i>hogy a nyúzott disznóbőr meg-mozdul a falon</i> (59)

У грађи су чести и примери с глаголима говорења који су употребљени с циљем дистанцирања у односу на реалност онога што се исказује допуном, укључивањем на то да је информација „из друге руке“. Овај тип модалности може се посматрати као подтип епистемичке, али и као засебан тип за који се везује термин имперцептивна модалност:⁶

Човек из власти ме известиво <i>ga</i> је Аћим <i>podigao</i> буну (78)	Most jelentették , <i>Atyim zendülést emelt</i> (78)
Неки су казивали <i>ga</i> у глуво доба по утринама из земље <i>izlehu</i> златне пчеле (244)	Mások azt rebesgették , <i>hogy éjnek idején aranyméhek szállnak ki a földből</i> (247)
... шапутало се <i>ga</i> су орући и копајући <i>нашли</i> ћупове злата.(244)	... azt mondták , <i>hogy szántás közben arannyal teli csuporokhoz koccant az ekéjük</i> (247)

Када информација потиче од других лица, а односи се на говорника, он управо глаголима ових семантичких класа може истицати њену неистинитост:

5 Најпотпунији опис допунских реченица у савременом српском језику даје В. Ружић (2006). Ауторкина концепција модификована је за потребе овога рада.

6 Имперцептивну модалност Пипер (2005: 643–648) посматра као посебан тип модалности, разликује га од епистемичке, а оба ова типа, заједно с метајезичком, аксиолошком и експресивном модалношћу представљају видове субјективне модалности. У лингвистици постоји и другачија хијерархизација модалних значења према којој „информација из друге руке“, заједно са информацијама добијеним на основу визуелне и аудитивне перцепције па и другим типовима евиденције, припада евиденцијалима, а ови пак улазе у широко схваћену епистемичку модалност (уп. литературу о типологији модалних значења код Звекић-Душановић 2011а: 62–83), док Палмер (2001: 8) епистемичку и евиденцијалну модалност обједињује у један надређени тип којем додељује термин „propositional modality“.

Они мисле <i>да је</i> наше одело <i>шурско</i> (25)	Azt hiszik , <i>török ruha ez a miénk</i> (27)
Да сам лудак, верују многи у Прерову (5)	<i>Bolond vagyok, gondolják</i> rólam sokan a pre-rovóiak közül (8)
Једни причају <i>да сам</i> био калуђер у Манасији (4)	Vannak, akik azt mondják , <i>barát voltam</i> Manaszijában (7)
Тврде, бесловесници, <i>да сам</i> мајстор <i>шио</i> прави сребрне динаре (4)	Azt mondják a dörék, <i>hogy hamispénzt</i> <i>fabrikáltak</i> (7)

Полазећи од термина имперцептивна модалност, могли бисмо установити и перцептивну модалност, која би означавала сазнање на основу перцепције визуелног или аудитивног типа. Била би то „информација из прве руке“. Међутим глаголима аудитивне перцепције често се указује на дистанцирање у односу на истинитост пропозиције:

...видех <i>да је</i> непомични човек с подигнутом руком само <i>шабло</i> врбе (3)	...de látom , a mozdulatlan ember csak egy nyesettágú árva <i>fűzfa</i> (6)
Она ми очима измери снагу и <i>виде</i> <i>да сам</i> круџан и здрав (3)	Látta , <i>hogy megtermett vagyok és egészséges</i> (6)
Начујем <i>да</i> Тома Вучић <i>сирема</i> буну (119)	Hallom , <i>hogy Tóma Vucsics zendülést forral</i> (118)

Епистемичка модална квалификација, уколико се не везује само за говорника, може се исказати и другим врстама речи, на пример придевима *сигуран*, *убеђен*:

...сада је сигуран <i>да</i> би му син <i>шражио</i> новац (27)	...most már biztos , <i>hogy</i> Vukasin mégis <i>írt volna</i> pénzért (30)
...била је убеђена <i>да ће</i> га нека варошанка <i>ошухићи</i> (43)	... biztos volt benne, <i>hogy</i> az a városi nő <i>elidegeníti</i> (45)

Мађарски еквиваленти ових типова српских реченица показују висок степен формалне подударности, уводи их везник *hogy* и предикати могу стајати у различитим глаголским облицима. Разлика се у појединим примерима испољава у могућности изостављања везника.

2.2. Бројни су примери с управним члановима који означавају неки вредносни суд или емотивни однос према ситуацији у допуни, по чему се могу сврстати у евалуативну модалност.⁷ У функцији управног члана јављају се глаголи, прилози и апстрактне именице уз копулу, као и фразеологизирани скупови речи (Ружић 2006: 87). Српски језик карактеришу два везника ових типова реченица – *да* и *шио*, при чему је *шио* маркиран у односу на *да* према критеријуму фактивности, будући да уводи реченицу која означава реалну ситуацију или ону која се сматра сигурном (Ружић 2006: 198). Допуне с везником *да*, које су и предмет овога рада, могу реферисати и о ситуацији која је на нивоу замишљања и о постојећој. Преводе на мађарски језик у оба случаја карактерише везник *hogy*.

⁷ Статус евалуатива у систему модалних значења првенствено зависи од опредељења могу ли и неки фактивни искази имати модалну вредност (уп. детаљније код Звекић-Душановић 2011а: 78–80).

Уколико је реч о замишљеној, претпостављеној ситуацији предикати су у императиву:

Није лепо <i>да</i> те људи <i>виде</i> како седиш на басамацима (192)	Nem szép, hogy az emberek itt <i>lássanak</i> a garádicson (191)
Ред је <i>да</i> јој <i>запалиш</i> свећу (241)	Illene, hogy gyertyát <i>gyujts</i> a ravatalán (243)
Праведно је <i>да</i> Вукашину и његовој деци <i>оштане</i> имање (67)	Úgy jogos, hogy Vukasiné s a gyerekeié <i>maradjon</i> a vagyon (69)
Најважније им је <i>да</i> сви пунолетни <i>буду</i> <i>пред оштиним</i> (108)	Az a legfontosabb, hogy minden nagykorú polgár ott <i>legyen</i> a községház előtt (108)

За разлику од претходних, реченице с везником *hogy* и индикативом означавају реалну, постојећу ситуацију:

Главно је <i>да</i> су деца <i>његова</i> (82)	Fő, hogy a gyerek <i>az övé</i> (83)
Није право <i>да</i> ти <i>сипаваш</i> , а <i>ја да се мучим</i> (221)	Nem igazság, hogy <i>alszol</i> , én meg <i>kínlódom</i> (223)
Где му је душа <i>да</i> баш данас због тога <i>гође?</i> (43)	Hová tette a lelkét, hogy épp <i>ma jön elő</i> <i>ilyesmivel?</i> (45)

Ситуација је на нивоу замишљања и када се у преводу појављује везник *ha* карактеристичан за условне реченице. Веза између овог типа допунских и условних реченица уочена је и у српском језику:⁸

Не ваља <i>да</i> је коњаник <i>мали</i> (221)	Nem jó, ha a lovas <i>kicsi</i> (220)
Није човечански <i>да</i> човек седе главе <i>каже</i> (217)	Nem szép, ha valaki <i>ősz fejjel</i> azt <i>mondja</i> (216)
И теби ће бити лакше <i>да</i> с несрећом <i>разговараш</i> у четири ока (140)	Neked is könnyebb lesz, ha négyszemközt <i>találsz</i> a szerencsétlent (139)
Боље је <i>да</i> не <i>знају</i> за мог оца (102)	Jobb, ha <i>nem tudnak</i> apámról (102)

Уз овакве типове управних предиката у преводу је забележен и инфинитив, који је могао бити употребљен и у српском, будући да је вршилац радње означен семантичким субјектом у дативу:

Лако је теби <i>да</i> <i>галамиш</i> (201)	Könnyű neked <i>lármázni</i> (200)
Како те није стид <i>да</i> у том зеленом <i>изиђеш</i> на улици? (27)	Hogy nem szégyelled magadra <i>húzni</i> ezt a zöld maskarát (29)

2.3. Посебан тип реченица формирају оне чији управни предикати припадају класи глагола који означавају деловање на нечију вољу, мобилисање на неку акцију. Карактерише их неидентичност агенса управне и допунске реченице, при чему је, најчешће, субјекат управног глагола давалац импулса, а његов објекат, који је истовремено и субјекат допунске клаузе, вршилац активности озна-

8 В. Ружић (2006) указује на могућност развијања погодбеног односа и супституисања везника *да* везником *ако* у примерима у којима се садржај допуне процењује као пожељан или непожељан „под условом да се управо тако реализује како је назначено зависном предикацијом“ (стр. 94) и то илуструје примером *Добро је да // ако оштане шакав*.

чене предикатом допуне. Имају модално значење и сврставају се у вољне (волунтативне) изричне реченице (Станојчић 2002: 305). Презент с везником *да* у њима је немобилног карактера и сматра се синтаксичким еквивалентом императива, будући да је обавезан приликом пререструктурирања директног у индиректни говор (Ивић 1970: 47). Најчешћи еквивалент, формално и најближи, у мађарском је зависна реченица с везником *hogy*, али, предикат зависне клаузе остаје у императиву:

... нареди <i>да се</i> рабадијама <i>уђеје</i> бакрач ракије (12)	... meghagyja , <i>hogy</i> a fuvarosoknak <i>forraljanak</i> pálinkát (14)
Рекла сам ти <i>да</i> <i>изиђеш</i> , Никола (232)	Mondtam , <i>hogy menj ki</i> (233)
Десет је година како те ја молим <i>да се помириш</i> с манастиром (28)	Tíz éve kérlek már, <i>hogy békülj ki</i> a monostorral (30)
Толу си наговорио <i>да шири</i> по селу свакојаке блесавлуке о Вукашину (79)	Tólát rábeszélte , <i>hogy</i> mindenféle szamárságot <i>terjesszen</i> a faluban Vukasinról (79)
Забранићу ти <i>да</i> ми на сахрану <i>гођеш</i> и гроб <i>видиш</i> (42)	Megtiltom , <i>hogy</i> a temetésemre <i>eljöjj</i> , a síromat <i>meglásd</i> (44)
...зашто јој је дозволио <i>да иде</i> у манастир (81)	... mért engedte , <i>hogy elmenjen</i> a monostorba (82)

Мађарски језик, за разлику од српског, допушта употребу инфинитива и када агенси двају глагола нису идентични. Подразумева се да је објекат управног глагола вршилац радње означене инфинитивом:

И онда си ме терао <i>да спавам</i> (195)	Akkor is aludni küldtél (195)
---	--------------------------------------

У једном примеру преводилац је искористио могућност мађарског језика да, помоћу суфикса, начини фактитивно-каузативни глагол (Андрић 2002: 4, Микеш 1979: 19–22, Звекић Душановић 2011а: 129–135). Додавањем суфикса *-at/-et* глаголу *befog* (= *уиђењути*) постигнуто је значење да субјекат није вршилац именоване радње, већ њен иницијатор, и заправо је „кондензовано“ значење српског *наредити да се уиђење*:

За мене никад није наредио <i>да се уиђењу санке</i> (36)	Miattam sohasse fogatott be (38)
--	---

2.4. Немобилни презент, алтернативно с инфинитивом, типична је форма допуна модалних глагола и других израза с модалном семантиком у српском језику, с тим што је презентска допуна чешћа.

У мађарском се уз ову класу глагола и модалних израза по правилу јавља инфинитив. Њега карактерише могућност додавања личних наставака у ситуацији када је управни елемент безличан, а жели се указати на вршиоца радње:

Мора <i>да изиђе</i> напоље (19)	Ki kell mennie kicsit (22)
Не треба ноћу сам <i>да идеш</i> (23)	Nem szabad éjjel egymagadban <i>utaznod</i> (25)
Ми морамо <i>да одреклемо</i> куповине (30)	Le kell mondanunk a rendelést (32)
Не смем <i>да се збуним</i> (35)	Nem szabad zavarba jönnöm (37)

Уз личне глаголе инфинитив не добија личне наставке, будући да је вршилац обележен наставком на управном глаголу. Инфинитив неће добити наставке ни уз придевске и именичке изразе с модалним значењем у функцији предиката, када обележје лица носи копула:

Хтеде нешто <i>да</i> му каже (16)	<i>Mondani akar</i> neki valamit (19)
Жели он <i>да</i> <i>пази</i> и <i>лечи</i> Адама (231)	Maga <i>szeretné ápolni, vigyázni</i> Ádámot (232)
Више никада није смео <i>да свраши</i> на конак у ту механу (10)	Többet sohasse mer te <i>betenni a lábát</i> abba a fogadóba (12)
... (је) ...покушао грубо и исмевачки <i>да се шали</i> са мнош (4)	...tréfálózn i próbált velem, amúgy gorombán, parasztosan (7)
Способан сам <i>да</i> изаберам себи жену (39)	Tán csak képes vagyok asszonyt választani magamnak (41)

Мађарски језик поседује суфикс *-hat/-het* који глаголу у основи даје значење могућности (Андрић 2002: 41, Кифер 1985: 131–153, Кифер 1990: 1–15, Звекић Душановић 2006: 427–436). Глаголи с овим суфиксом често су еквиваленти српске конструкције с модалним глаголом *моћи* и допуном:

Може депеша сад <i>да сшијгне</i> (26)	Minden percben jöhet a sürgöny (28)
Како је могла <i>да</i> га <i>пожели</i> ? (17)	Hogyan is kívánhatta (19)
... не може <i>да разговара</i> са сином (59)	... nem beszélhet többé a fiával (60)

Партиципом инстанс, тј. глаголским придевом будућим, који се гради суфиксом *-andól/-endő*, у мађарском се може исказати радња коју треба извршити (Андрић 2002: 55–56, Бурзан 1990: 112, 140, Звекић Душановић 2011а: 124–127). У примеру забележеном у овој грађи појављује се с именичком функцијом, има посесивни наставак којим је обележено лице од кога се очекује вршење радње, те би српски пример, гледано из угла превода на мађарски, могао гласити *...шћиа/ који је твој ћоао*:

Тада ћу да ти кажем шта треба <i>да радиш</i> (10)	Majd akkor megmondom, mi a teendő (12)
---	---

Зависна реченица с везником *hogy* у преводу се појављује у оним ситуацијама када агенс управног глагола није идентичан агенсу допуне. Предикат овакве зависне реченице налази се у императиву:

... хтео <i>да</i> му само дукати <i>проносе</i> <i>глас</i> (14)	... azt akarja , <i>hogy</i> csak a dukátok <i>terjesszék a híret</i> (17)
Хоћу <i>да</i> <i>будеш</i> <i>гласнији</i> и <i>чувенији</i> од оца (24)	Azt akarom , <i>hogy</i> <i>hangosabb, híreseb légy</i> , mint az apád (26)
Није хтео <i>да</i> ико <i>зна</i> (10)	Nem akarta , <i>hogy</i> valaki is <i>megtudja</i> (12)
Жели <i>да</i> га нико од сељака <i>не препозна</i> (30)	Nem akarja , <i>hogy</i> a parasztok <i>felismerjék</i> (32)

Императив без модалних глагола забележен је у 2. лицу. То су примери с директним обраћањем саговорницима од којих говорник очекује извршавање/неизвршавање именоване радње и у којима је и у српском могао бити употребљен императив (*прекрстишће се, не дај*). Трећи се пример разликује утолико што су очекивани вршиоци неприсутна лица, у преводу се налази глагол у императи-

ву 3. лица множине, те у српском и није могао бити употребљен императив, већ конструкција *нека* + презент (*нека ти се плаше*):

Кад год седнете за софру, хоћу <i>да се прекр-стиш</i> е за покој његове душе (178)	Legalább <i>keresztet vessetek</i> a lelkéért, mielőtt a kanálhoz nyúltok (178)
Ако си мушко, женскоме ни пару не смеш <i>да гаш</i> (23)	Ha férfi vagy, asszonyrak pénzt <i>sose kínálj</i> (25)
Синови треба <i>да те се плаше</i> и помало <i>да те мрзе</i> док не остариш (26)	A fiaid <i>féljenek</i> tőled és <i>gyűlöljenek</i> is, míg meg nem öregszel (23)

Конструкције са српским модалним глаголима *моћи* и *шребати* употребљеним у перфекту некада означавају негодовање, жаљење због ситуације која постоји у моменту говора. Наиме, ситуација означена глаголом у допуни није остварена, а говорник процењује да би било боље да јесте. Зато су и еквиваленти у којима се одступило од формалне подударности, заправо одговарајућа преводна решења јер први представља врсту жељне реченице с модалном партикулом *legalább* и глаголом у кондиционалу прошлом у функцији предиката (= *Бар да је новац заштражио*), а друга упитна којом је такође исказано прекореване због неизвршене радње (= *Зашто није разбио...*):

Мор ао је бар паре <i>да заштражи</i> (26)	Legalább pénzt <i>kért volna</i> (28)
Треба ло је <i>да разбије</i> оно огледало (27)	... <i>miért is nem zúzta szét</i> azt a tükröt (30)

Модални глаголи могу имати и функцију индикатора епистемичке модалности. Иако је таква употреба ове класе глагола могућа и у мађарском, преводилац се по правилу опредељивао за неки други епистемички показатељ: *biztos* (= *сигурно*) за виши степен уверености и *tán csak* (= *ваљда*) с негацијом за нижи степен праћен чак и неверицом:

Мор а <i>да је иззубио</i> на свињама (16)	Biztos <i>veszített</i> a disznókon (19)
Може бити само <i>да ми на бради завиђуи</i> (242)	Tán csak nem a szakállamat <i>irigyelted</i> meg tőlem (245)

2.5. Презент с везником *да* у српском језику има и функцију допуне фазних глагола. Еквиваленти српских глагола *почети* и *стати* (с фазним значењем) у мађарском су *kezd, elkezd* и примери с њима забележени су у преводу, додуше, према правилима мађарског језика, с допуном у инфинитиву (Малетић 1986: 115):

Чим би се поздравили, почео би <i>да се жали</i> на умор (17)	Alig tette be maga mögött az ajtót, <i>panaszkodni kezdett</i> , hogy fáradt (20)
--	---

Ипак, грађа показује да фазни глагол често изостаје, а реализује се само пунозначни глагол који је семантички еквивалент глагола у допуни:

...рабације стадоше <i>да се говикују</i> (12)	...a fuvarosok <i>átkiabálnak</i> egymásnak (14)
Почео си <i>да стариш</i> (148)	Öregszel (147)

У мађарском је еквивалент глагола *престати* глагол *abba-hagy*, који као допуну захтева девербативну именицу у акузативу (Малетић 1986: 113). Међу-

тим, овај глагол није забележен у посматраном преводу. Уместо конструкције с фазним и пунозначним глаголом појављују се само пунозначни негирани глаголи с прилозима *tovább* (= *даље*) и *már* (= *више*). Дакле, иако није употребљен најближи формални еквивалент, семантичка еквиваленција је постигнута: ситуација (у српском означена допуном) *више* није на снази (*даље је није шукао, више се не њлаше*):

...и престао <i>да је шуче</i> (45)	...s nem verte tovább (46)
Прсти су престали <i>да их се њлаше</i> (13)	<i>Nem fél tőlük régóta már</i> az ujsa (15)

Негацијом глагола *престјајати* добија се значење продужетка, настављања радње, те се *не престјајати, продужити/продужавати* и *наставиши/настављаши* у овим конструкцијама могу сматрати синонимима. Еквивалент ових глагола у мађарском је *folytat*, уз који се очекује именица у акузативу (Малетић 1986: 113), али се и у овој групи примера, уместо конструкције, појављују пунозначни глаголи, овај пут афирмативни, с прилозима *tovább* (= *даље*) и *szüntelenül* (= *непрестано*):

Ђорђе не престаје <i>да киди</i> лишће и ломи гранчице (183)	Tovább <i>töri</i> az ágakat, <i>tépi</i> a leveleket (183)
само је то рекао и продужио <i>да главниња</i> низ пут (41)	csak ennyit mondott és baktatott tovább az útján (43)
Настављао је <i>да итражи, послушкује</i> и лови испод прозора по комшилуку (173)	Kutatott tovább, hallgatózott, leskelődött a szomszédok ablakai alatt (172)
...небо није престајало <i>да стоварује</i> на земљу и кровове свој бели јед (30)	...az ég (...) szüntelenül rázza a földre, a tetőkre, fehér, gonosz átkát (32)

Карактеристичан је превод српских реченица с упитним *кад* и фазним глаголом *престјајати*. Уместо еквивалентног *mikor* (= *кад*) реализовано је *mióta* (= *ошкад*), будући да су и ови примери преведени негираним пунозначним глаголом (*ошкад се не радује, ошкад не доноси*):

Замисли се: кад је престао <i>да јој се радује</i> враћајући се с пута (20)	Elgondolkozik: mióta nem örül a hazatérésnek (22)
Кад је престао <i>да јој доноси</i> мараме, шалове? (20)	Mióta nem hord neki sálakat, kendőket (22)

Пример у којем се глагол *престјајати* појављује у императиву има значење захтева за прекидом радње исказане главним глаголом. Преводилац се определио за синтаксичку конструкцију коју чини прилог *elég* (= *дошја*) с копулом у императиву и девербативна именица *ivás* (= *ијајанчење, банчење*) с елативним падежним наставком. Ово решење представља оштрију наредбу у односу на оригинал, што не мора бити стилска грешка јер је грубост, оштрина у комуникацији ликова овога романа уобичајена:

Престани <i>да се оијаши</i> (150)	Elég legyen az ivásból (149)
---	-------------------------------------

3. Везник *да* у формално независним реченицама

Гледано према комуникативној функцији, везник *да* је у грађи забележен у независним заповедним, жељним и упитним реченицама.

3.1. Императивно значење се у српском језику може исказати конструкцијама *да* + презент и *да* + перфекат.⁹ Оваква употреба глаголских времена сматра се модалном (Танасић 2005: 386–387, 409), а у одређеним околностима презент и перфекат могу се заменити императивом (нпр. *...да обучеш...* → *...обуци...*; *...да си дошао...* → *...дођи...*). Постоји и мишљење према којем је у таквој употреби из конструкције *да* + презент изостављен управни глагол (Мразовић 2009: 188–189, Поповић 2005: 1027–1028, Ковачевић 2009: 71, Звекић-Душановић 2007: 181) који би експлицирао, прецизирао тип подстицања саговорника на неку акцију (нпр. *...да обучеш...* → *...мораш да обучеш...*). Овај став се може проширити и на конструкцију *да* + перфекат, с тим што реконструкција модалног показатеља захтева замену перфекта презентом или инфинитивом (нпр. *...да си дошао...* → *...мораш да дођеш/дођи...*). На избор између ове три могућности (императив, *да* + презент/перфекат или модални глагол + *да*+презент/инфинитив) утичу различите семантичке и прагматичке околности, а посматрана грађа потврђује већ уочену правилност да се везником *да* и 2. лицем презента или перфекта означава оштрији, строжи захтев говорника у односу на друге две могућности (Танасић 1996: 166–168, Танасић 2005: 386–387, Звекић Душановић 2007: 181), чиме говорник показује ауторитет, надређен положај у односу на саговорника. За разлику од њих, реченице у којима се појављује 1. лице множине обично имају значење предлога, али често праћеног снажним емотивним набојем. У њима је по правилу употребљен презент. На мађарски језик се *да* + презент/перфекат с императивним значењем доследно преводи императивом:

Одмах <i>да се иззубиш</i> из моје куће (83)	<i>Pusztulj a házamból, de tüstént</i> (84)
Овога на школе <i>да гаиш</i> (177)	<i>S ezt aztán iskolába add</i> (177)
Сутра пре зоре <i>да си дошао</i> (16)	<i>Holnap hajnal előtt légy itt</i> (19)
<i>Да свршимо</i> вечерас (38)	<i>Intézzük el az este</i> (40)
<i>Да изнесемо</i> касу (111)	<i>Hozzuk ki a kasszát</i> (111)
<i>Да разбијемо</i> Левића кафану (99)	<i>Verjük szét a Lévícs-kocsmát</i> (99)

Када лице коме се говорник обраћа није идентично лицу од којег се очекује (из)вршење радње, односно када заповест треба пренети неприсутном лицу, у српском се и не може употребити императив, већ се то чини конструкцијом *нека* + презент или, као што пример показује, *да* + презент. У преводу се опет појављује императив, с обзиром на то да мађарски императив има комплетну парадигму:

Симка <i>да ме не чека</i> у кући (83)	<i>Szimka se várjon idehaza</i> (84)
--	--------------------------------------

Српски језик има ограничења у творби негираног императива будући да се, уз ретке изузетке, не може градити од глагола перфективног вида. Конструкција *немој* + инфинитив / *да* + презент допушта употребу глагола оба вида. Грађа по-

9 Футур такође може бити употребљен са значењем заповести, али се не употребљава с везником *да*. Конструкција *да* + презент уместо инфинитива у футуру честа је у посматраном роману, јавља се и у заповедном значењу: *Од вечерас ћеш код мене да спаваш* (21).

казује да Ћосић употребљава *ga* + презент и када постоји могућност за негирани императив. У мађарском не постоје видска ограничења у негираном императиву:

Нека, немој <i>ga</i> га зовеш (33)	Hagyd, ne <i>hívd</i> most (36)
Толе, немој <i>ga</i> ми <i>замериш</i> за оно пре апсе (231)	Tóla, ne <i>haragudj</i> azért, a tömlőc előtt (232)

3.2. Жељне реченице, као и императивне, исказују жељу за остваривањем/неостваривањем неке замишљене ситуације. Оба типа карактерише и футурска оријентисаност. Ипак, жељне се од императивних разликују по томе што немају компоненту иницијативе, односно не представљају подстицај неком лицу да (из)врши / не (из)врши радњу исказану предикатом. У забележеним примерима везник *ga* се појављује с презентом, а честа је и употреба модалних речца *само* и *бар*. И у њима постоји могућност реконструкције модалног глагола, у овом случају из класе оних са значењем жеље (*Само ga издржи... → Жели (само) ga издржи...*). Примери с негацијом носе и значење прибојавања, слутње да се радња може остварити, а истовремено и жељу да се то не деси. Чест глаголски облик и у овим типовима реченица у мађарском је опет императив:

Само <i>ga</i> <i>издржи</i> док не сване (231)	Csak hajnalig <i>kibirja</i> (233)
Само <i>ga</i> му прва <i>не буде</i> за паре (23)	Csak az elsőt <i>ne kapja</i> pénzért (25)
Само с оцем сада <i>ga</i> се <i>не срећнем</i> (33)	Csak az apámmal <i>ne találkozam</i> most (36)
Само <i>ga</i> она војска <i>не направи</i> неку несрећу (85)	Csak ez a katonaság <i>ne csináljon</i> galibát (86)

Кондиционал у преводу потврђује семантичку блискост српских жељних реченица с везником *ga* + презент и оних с *каг* + потенцијал (*Да бар има... → Каг би бар имао...*):¹⁰

Да бар увек <i>има</i> и овакву, топлу собу (13)	Még ha mindig <i>lehetne</i> ilyen meleg szobája (15)
Више никад <i>ga</i> <i>не чује</i> то одвратно хркање (48)	<i>Ne hallaná</i> már azt az ocsmány horkolást (50)

У грађи је забележен и пример с инфинитивом у преводу:¹¹

...само <i>ga</i> <i>оде</i> одавде (83)	...csak <i>elmenni</i> innen (84)
--	-----------------------------------

3.3. Везник *ga* појављује се у више типова упитних реченица. Међу општим питањима забележена су она у којима је питање обележено интонацијом, односно упитником. С обзиром на то да се у овим упитним реченицама с *ga* поја-

10 И у српској и у мађарској литератури наилази се на мишљење да се овакви типови жељних реченица могу сматрати осамостаљеним протазним деловима условних реченица, а да су њихове аподозе имплицитно присутне (Хадер 2000: 520, Пипер 2007: 88–89; Звекић Душановић 2011а: 206–208).

11 Самостално употребљен инфинитив у оба језика може имати значење жеље (Звекић Душановић 2011б: 204–205). Овако употребљен инфинитив М. Ивић (1972) означава као „sredstvo za imenovanje okosnice razmišljanja oko koje se pletu razne emocionalno-kvalifikativne konstatacije“ (стр. 137).

вљује искључиво презент,¹² мишљења сам да се и у њима „крију“ модални глаголи типа *шребайши, моћи* или евалуатив *било би добро*. Да ли ће се реконструисати модални показатељ потребе, могућности или неког вредносног суда, зависи од контекста.

Када је предикат у 1. лицу једине презенте, реч је о дилеми говорника везаној за сопствене поступке који су у моменту говора/размишљања тек у фази замишљања, односе се на будућност. Присутност саговорника није обавезна, а уколико саговорник јесте присутан, питање се може односити на његову жељу, коју је говорник спреман својим поступцима да испуни. Тада се могу реконструисати модални глаголи *хшейти* и *желейти* у 2. лицу (*Да ли хоћеш/желиш да...*). Комплетна императивна парадигма мађарског језика омогућава да се у преводу овог типа реченица јавља 1. лице императива. Императив и јесте чест у мађарским упитним реченицама у којима говорник износи своју дилему везану за своје предстојеће активности (Андрић 2008: 41, Звекић Душановић 2010: 741–742):

Све <i>да</i> заборавим? (169)	<i>Felejtsek el mindent?</i> (168)
Да више никад не дођем? (60)	<i>Hogy aztán soha többet ne jöjjek?</i> (61)
Да ти донесем врућ чај? (152)	<i>Hozzak meleg teát?</i> (151)
Да јавим твојима кући? (153)	<i>Jelentsem a tieidnek?</i> (151)
Да те изујем? (166)	<i>Vessem le a bocskorodat?</i> (165)

Овај тип питања с предикатом у 3. лицу у наведеном делу најчешће означава размишљање говорника које преноси писац:

Да побегне? (124)	<i>Szökjön el?</i> (123)
Да је убије? (165)	<i>Ölje meg?</i> (164)

Везник *да* с презентом појављује се и у посебним питањима, с упитним заменицама и прилозима. Овим типом упитних реченица бавила се М. Ивић (2000: 75–84) и, супротстављајући их упитним реченицама без речи *да*, уочила да се оне разликују према критеријуму фактивности (стр. 76–77). Футурска оријентисаност, нефактивност, обавезност појављивања презенте, могућност реконструкције модалног глагола (*шребайши, морайши, моћи, смейти* – у зависности од контекста) упућују на закључак да је и у овом типу питања заправо присутна конструкција *да* + презент. Таквом закључку доприноси и императив у преводу:¹³

Шта <i>да</i> радим? (69)	<i>Mit csináljak?</i> (70)
А зашто баш вечерас сва тројица <i>да</i> разговарамо? (37)	<i>És miért éppen ma este beszélgessünk hármasan?</i> (39)

12 П. Пипер (2005: 674) у упитним реченицама с иницијалном речцом *да* и презентом у предикату препознаје конструкцију *да* + презент и додељује јој упитно-допусно значење.

13 Полазећи од наведених типова српских упитних реченица, у раду Д. Звекић Душановић (2011b) спроведено је контрастивно истраживање које је показало да је најчешћи еквивалент реченица са *да* + презент мађарски императив, као и могућност реконструкције модалних показатеља у оба језика.

А што његови близнаци <i>да не останају</i> ? (57)	Miért ne maradjanak meg hát az ő porontyai is? (58)
Како <i>да</i> им објасни? (37)	Hogy magyarázza meg? (39)
У шта <i>да</i> ти се закунем? (160)	Hát mire esküdjek? (159)

Забележени су и примери формално упитних реченица које заправо исказују емотивни однос говорника према ономе о чему саопштава, имају експресивну модалну вредност. Већина забележених примера припада евалуативима, будући да имплицирају негативну вредносну оцену. У њима се често појављује упитно *зар*. У зависности од нефактивне/фактивне интерпретације, у мађарском се појављује императив (нефактивност) или презент (фактивност):

Зар он Прерову <i>да суди</i> и правду <i>гели</i> ? (99)	Ő ossza az igazságot Prerovóban? (99)
Зар због странке <i>да изђубим</i> главу? (100)	Hát egy párt miatt veszítem el a fejemet? (100)
Мој син <i>да се ожени</i> ћерком мог највећег непријатеља? (40)	Az én fiam Tósics-lányt vegyen el! (42)
И од слуге <i>да ћросим</i> дуван? (98)	Csipet dohányt szolgáltól kunyeráljak (98)
Зар и ти <i>да</i> ме <i>изневериши</i> ? (121)	Te is cserbenhagysz? (120)
Ти <i>да</i> ми то <i>кажеш</i> ? (125)	És épp te mondod ezt nekem? (124)

Упитним реченицама с везником *да* исказује се и несигурност говорника у истинитост именоване ситуације. Предикати овог типа реченица могу бити у различитим глаголским облицима, у грађи су по правилу негирани, с приметном жељом, надом говорника да није у праву. У преводу се појављује епистемички показатељ *tán csak* (= *ваљда*), као знак несигурности, а предикати су такође негирани:

<i>Да се није сјелишао</i> с неком од оних белосветских? (19)	<i>Tán csak nem gabalyodott bele</i> valami nagyvilági fehérszemélybe (21)
<i>Да он то не одлази</i> од мене? (24)	Mi ez, <i>tán csak nem hagy el, nem megy el</i> tőlem (27)

4. Закључак: Увид у мађарске еквиваленте посматраних српских синтаксичких конструкција забележених у роману *Корени* Добрице Ђосића показао је следеће правилности: 1) везник *hogy*, као најчешћи еквивалент српског *да*, уводи допунске реченице различитих типова, а употреба индикатива или императива у предикату допуне подудар се с немаркираношћу/маркираношћу српских конструкција у погледу употребе различитих глаголских облика; 2) инфинитив је најчешћи еквивалент немобилног презента у реченицама с експлицираним управним члановима у ситуацији идентичних агенса, а појављује се и када агенси управне предикације и допуне нису идентични; 3) императив је карактеристичан еквивалент конструкције *да* + презент у формално простим реченицама футурски оријентисаним и обележеним волунтативношћу, а други глаголски облици упућују на фактивну, епистемичку или евалуативну модалну вредност; 4) српске конструкције с фазним глаголима чешће су преведене пунозначним глаголом с прилогом; 5) искоришћена је могућност мађарског језика да се суфиксима

(потенцијалним, фактитивно-каузативним и за творбу партиципа инстанс) постигне оно што се у српском исказује синтаксичком конструкцијом.

Извори

Тосић, Добрица. *Корени*. <http://ebookbrowse.com/dobrica-cosic-koreni-pdf-d194156840>
Csoszics, Dobrica. *Gyökerek*. Noviszád: Testvériség-egység könyvkiadóvalalat, 1956. Fordította Ács Károly.

Литература

- Андрић 2002: E. Andrić, *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za hungarologiju.
- Андрић 2008: E. Andrić, *Struktura sintagmi i rečenica u savremenom mađarskom jeziku*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju.
- Бурзан 1990: M. Burzan, *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike.
- Звекић Душановић 2006: D. Zvekić Dušanović, Prilog proučavanju semantičkih univerzalija na primeru mađarskih „potencijalnih glagola“, у: Љ. Суботић (ред.), *Сусрет култура*, Нови Сад: Филозофски факултет, 427–436.
- Звекић Душановић 2007: D. Zvekić Dušanović, O srpskim konstrukcijama s implicitnim modalnim glagolima i njihovim mađarskim ekvivalentima, у: Ј. Грковић-Мејџор, В. Ружић (ред.), *Синтаксичка исцртавања (дијахроно-синхрони план)*, *Лингвистичке свеске* 6, Нови Сад: Филозофски факултет, 175–188.
- Звекић Душановић 2010: D. Zvekić Dušanović, O imperativu u srpskom i mađarskom jeziku, у: Љ. Суботић, И. Živančević Sekeruš (ред.), *Susret kultura*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 737–746.
- Звекић Душановић 2011a: D. Zvekić Dušanović, *Modalnost: Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Звекић Душановић 2011b: D. Zvekić Dušanović, Kontrastivno o rečenicama tipa Ko to kaže / Ko da to kaže, у: Д. Точанац, С. Гудурић (ред.), *Примењена лингвистика данас – између теорије и праксе*, Нови Сад – Београд: Друштво за примењену лингвистику Србије, Филозофски факултет у Новом Саду, Филолошки факултет у Београду, 81–90.
- Ивић 1970: М. Ивић, О употреби глаголских времена у зависној реченици, *Зборник за филологију и лингвистику*, XIII/1, 43–54.
- Ивић 1972: М. Ивић, Problematika srpskohrvatskog infinitiva, *Зборник за филологију и лингвистику*, XV/2, 115–138.
- Ивић 2000: М. Ivić, *Lingvistički ogledi, tri*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Кифер 1985: F. Kiefer, A -hat/-het képző jelentésánhoz, *Az epistemikus -hat/-het, AnyT*, 16, 131–153.
- Кифер 1990: F. Kiefer, *Modalitás*. *Linguistica Ser. C, Relationis*, 1. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Ковачевић 2009: М. Ковачевић, *Огледи из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ленђел 2000: K. Lengyel. Az ige, у: B. Keszler (red.), *Magyar grammatika*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 83–94
- Малетић 1986: N. Maletić, Interferencija u dopuni srpskohrvatskih faznih glagola kod učenika mađarske narodnosti, *Прилози проучавању језика*, 22, 109–118.

Микеш 1979: М. Mikeš, F. Junger, *Rekcijski odnosi u glagolskoj sintagmi, Kontrastivna gramatika srpskohrvatskog i mađarskog jezika br. 5*. Novi Sad: Institut za mađarski jezik, književnost i hungarološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Мразовић 2009: Р. Мразовић. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Палмер 2001: F. R. Palmer, *Mood and Modality*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Пипер 2005: П. Пипер, Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика, у М. Ивић (ред.), *Синтакса савременога српског језика. Простја реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 575–982.

Пипер 2007: П. Пипер, О оптаивности у српском језику, *Глас САНУ*, CDVIII, *Одељење језика и књижевности* 23, 73–107.

Поповић 2005: Љ. Поповић, Комуникативне функције просте реченице, у М. Ивић (ред.), *Синтакса савременога српског језика. Простја реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 983–1059.

Ружић 2006: В. Ружић, Допунске реченице у савременом српском језику, Прештампано из *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIX/1 и XLIX/2, 1–260.

Станојчић, Поповић 2002: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамашика српскога језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, осмо, прерађено издање*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Танасић 1996: С. Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 12.

Танасић 2005 С. Танасић, Синтакса глагола, у М. Ивић (ред.), *Синтакса савременога српског језика. Простја реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 345–476.

Хадер 2000: L. Haader. Az alárendelő összetett mondatok, u: B. Keszler (red.), *Magyar grammatika*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 472–530.

HUNGARIAN EQUIVALENTS OF SERBIAN SYNTACTIC CONSTRUCTIONS WITH CONJUNCTION *DA*

Summary

The paper examines Serbian clauses with a conjunction *da* recorded in Dobrica Ćosić's novel *Koreni* and analyses their Hungarian equivalents. The focus is on the clausal patterns in which conjunction *da* functions as a complement of explicit or implicit heads. The insight in translational equivalents shows: 1. that conjunction *hogy*, the most frequent equivalent of Serbian *da*, introduces complement clauses of different types, and that the use of indicative or imperative in a predicate of a complement agrees with markedness/unmarkedness of Serbian constructions regarding the use of various verbal forms; 2. that infinitive is the most frequent equivalent of immobile Present Tense in sentences with explicit heads when the agents are identical, and that it appears even when the agents of the main predication and the complement are not identical; 3. that imperative is a characteristic equivalent of *da* + Present Tense construction in formally simple sentences which are future-orientated and marked by volition, while other verbal forms refer to factive, epistemic and evaluative meaning; 4. that Serbian constructions with phase verbs are most often translated with a verb phrase consisting of a full verb and an adverb; 5. the ability of Hungarian language to achieve the concept which is expressed with a syntactic construction in Serbian by using suffixes (potential, factitive-causative, and those for participle instans formation).

Key words: conjunction *da*, complement, modality, Serbian language, Hungarian language, contrastive analysis.

Dušanka Zvekić Dušanović

Tamara M. Jevrić¹
Univerzitet Alfa
Fakultet za strane jezike
Katedra za anglistiku

Anica R. Radosavljević
Univerzitet u Kragujevcu
Filološko-umetnički fakultet
Katedra za Engleski jezik i književnost

SLIKA ŽENE U POSLOVICAMA NA ENGLISKOM I SRPSKOM JEZIKU: JEZIK KAO SREDSTVO PROMOVISANJA PRIHVATLJIVOG PONAŠANJA

U ovom radu utvrđuje se slika žene u poslovicama kao nosiocima ideologije i kulture jednog naroda, preciznije, šta nam poslovice govore o jeziku kao sredstvu promovisanja prihvatljivog društvenog ponašanja. Cilj ovog istraživanja jeste da se kontrastira jezik poslovice kako bi se utvrdile sličnosti i razlike među jezicima. Za tu svrhu sastavljen je korpus od poslovice u kojima se spominju žene iz zbirke na engleskom jeziku, s jedne strane, i na srpskom jeziku, s druge strane. Analiza poslovice pokazuje kako se upotrebom oba jezika stvaraju stereotipi o ženama u jednoj kulturi, čime se zajedničke crte vezane za gorespomenutu funkciju jezika mogu podvući i posebno potencirati.

Ključne reči: engleske i srpske poslovice, patrijarhat, kultura, jezik

1. Uvod

Poslovice se smataju univerzalnim istinama, mudrostima koje nude savet u vezi sa bilo kojim segmentom života. Njihove forme se kroz vreme menjaju, pa se tako često može naći i više varijanti jedne iste poslovice. Kao deo usmene književnosti i kao deo kolektivne svesti jednog naroda, istinitost i ispravnost poslovice neretko se preispituju, kao i to kakva se ideologija i kultura kriju iza njihovog osnovnog značenja. To se u ovom radu odnosi na sliku žene u poslovicama na engleskom i srpskom jeziku i na to šta nam one govore o jeziku kao sredstvu promovisanja prihvatljivog ponašanja, te kako se njegoova upotreba reflektuje na žene u društvu. Da bismo se adekvatno pozabavili istraživanjem poslovice kao načina promovisanja prihvatljivog ponašanja, u radu će najpre ukratko biti izneta viđenja izvesnih teoretičara o pojmu patrijarhata jer se njegoova sprega sa jezikom može nabolje razumeti upravo putem folklornih formi. Posebno se fokusiramo na stav Džudit Lorber (1993: 578) koja ističe značaj jezika kao sredstva kojim se učvršćuju granice između rodova, šta se od pojedinca očekuje, kakvo ponašanje je prihvatljivo a kakvo nije. Nalazi ove teoretičarke potvrđuju se analizom poslovice sprovedenom za potrebe ovog istraživanja.

Kejt Milet (2000: 25, 58) smatra da je naše društvo, kao i sva društva pre njega, patrijarhalno, i da tu leži njegoova glavna snaga, njegoova univerzalnost i dugotrajnost.

1 tamarajevric@yahoo.com

Razlog za to ona vidi u neuređenim odnosima između polova u kojima ženama upravljaju muškarci. „Ti odnosi nisu regulisani zvaničnim zakonodavstvom i upravo zato su položaji određenih grupa toliko stabilni, a njihova potlačenost stalno traje” (Dojčinović 1983: 35).

Patrijarhat je definisan „kao društvo u kome je najstariji muškarac na čelu porodice, ili društvo koje kontrolišu muškarci, i u kome oni koriste svoju moć u svoju korist”.² Poziciju društvene moći, kako je to Zorica Tomić (2007: 42) objasnila, muškarci ostvaraju putem njihove supremacije nad ženama, što je osnova patrijarhata. Dakle, strukture tog sistema supremacije utvrdili su muškarci. „Kultura patrijarhata unosi osećaj manje vrednosti u žensku identifikaciju” (Dojčinović 1993: 23), jer je odnos žene i muškarca odnos u kome je muškarac aktivan član, on je subjekat, inteligentniji, moćniji, prvi pol (Tomić 2007: 10). Za njega se vezuju pojmovi maskuliniteta, prirode, života i slobode. Žena je objekat u tom odnosu, drugi pol, kako je to opisala Simon de Bovoar (1949), pasivna, poslušna, inferiorna. Ona je polarna suprotnost, feminitet, kultura, zlo i nesloboda. Ona nije samostalna, već joj je potrebno odobrenje, pomoć ili spas od muškarca.

U okviru patrijarhata porodica predstavlja njegovu fundamentalnu jedinicu. Po zakonu prirode, muškarac/otac je na njenom čelu. On ima apsolutno pravo da uredi odnose u porodici po njegovim potrebama. I ne samo to. Otac je gospodar svega što poseduje, uključujući i ženu i decu. U tome ima, kao što je na to ukazala Kejt Milet (2005: 33), i svesrdnu pomoć religije, odnosno Boga: „Patrijarhat ima Boga na svojoj strani.”³ U Bibliji, tačnije, u Knjizi postanja za Evu piše: „I volja će tvoja stajati pod vlašću muža tvojega, i on će ti biti gospodar” (1985: 8). Religija oblikuje naše ponašanje i tako služi svrsi patrijarhata.

Religija, ipak, nije jedina oblast ljudskog delanja u kojoj se zapažaju strukture patrijarhata. Da je sve u muškim rukama može se opaziti u politici, filozofiji, sociologiji i drugim sferama, te i u književnosti, odnosno, u folklornim formama. Stoga, raspravljati o usmenoj književnosti znači raspravljati o vezi između jezika, kulture i društva. Posredstvom folklornih formi, u našem slučaju poslovice, ta interakcija se može najlakše razumeti (Hajms 1971, u Filipović 2009: 116). Zakonitosti koje vladaju u patrijarhalnom društvu utiču na poslovice i putem njih se šalju poruke o vrednostima koje bi ta kulturna zajednica trebalo da neguje. Kada je položaj žena u patrijarhalnom društvu u pitanju, jezikom poslovice prenosi se rodna ideologija date zajednice.

2. Metodologija

Kao što smo već spomenuli, oslanjajući se na teorijske postavke Džudit Lorber (1993: 578), cilj ovog istraživanja jeste da se kontrastira jezik poslovice u kojima se spominju žene, kako bi se utvrdile sličnosti i razlike između engleskog i srpskog jezika. Ovim ispitivanjem pokušaćemo da potvrdimo glavnu hipotezu ovog istraživanja uz pomoć kvalitativnog pristupa metodološkom prikupljanju podataka – analize sadržaja. Glavna hipoteza ovog istraživačkog rada jeste da se jezik koristi kao sredstvo kojim se učvršćuju granice između rodova u jednoj zajednici, a čija upotreba ima za posledicu stvaranje stereotipnih predstava o ženama. Dž. Lorber smatra da način na koji

2 “A society in which the oldest male is the leader of the family, or a society controlled by men in which they use their power to their own advantage”, Elizabeth Walter (ur.). *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* [CD ROM], Cambridge University Press, Cambridge.

3 “Patriarchy has God on its side”, Kate Millet, *Sexual Politics*, University of Illinois Press, Urbana, 2000, str. 51.

mislimo, kako govorimo i zamišljamo svet zavisi od verovanja i normi koje većina ljudi dobrovoljno usvaja. Te društvene norme mogu postati deo identiteta ljudi putem jezika poslovia.

U engleskom jeziku mogu se naći originalne, izvorne poslovice, ali i one preuzete iz latinskog, grčkog ili francuskog jezika. Danas se te poslovice mogu naći u raznim zbirkama objavljenim na engleskom jeziku, pa su od koristi zbirke koje su sastavili Linda i Rodžer Flavel (2007), Dženifer Spik (2007) i svakako, jedna od značajnijih jeste knjiga Vilijama Karua Hazlita (2007), jer se u njoj mogu naći i starije poslovice koje danas nisu tako često u upotrebi. Samim tim, one čine ovu zbirku univerzalnijom i sveobuhvatnijom. Na srpskom jeziku, svakako, najznačajnije su one koje je sakupio Vuk Stefanović Karadžić, ali će se za potrebe ovog rada koristiti objedinjene sa poslovicama koje je prikupio Radul Marković (2005)⁴.

3. Analiza korpusa i diskusija

Najpre ćemo analizirati poslovice o ženama. Žena se u zbirkama poslovia nalazi pod odrednicama *woman/women, mother, wife, hand* (kao u poslovi *the hand that rocks the cradle rules the world*) i ličnom zamenicom *she*. U tim poslovicama primećuje se nekoliko osobina koje društvo pripisuje ženama. Izdvojićemo dve slike koje nisu nužno negativne, iako na prvi pogled može tako da izgleda.

Sledeće poslovice govore o pričljivosti kao karakteristici koja je tipična za žene:

It is a good horse that never stumbles, and a good wife that never grumbles.

Women and dogs cause much strife.

The death of wives and the loss of sheep makes men rich.

It is a sweet sorrow to bury a termagant wife.

Long and lazy, little and loud.

Silence is a woman's best garment.

U prvoj poslovi dobra žena je ona koja nikad ne gundā. Spominje se i dobar konj koji se nikada ne sapliće. Ono što je zajedničko za ova dva pojma jeste nešto što muškarac očekuje i od životinje i od supruge, a to je odsustvo bilo kakvih teškoća u njihovom suživotu. Gotovo da možemo da čujemo muškarca kako izgovara ove poslovice. To nam zapravo govori o podređenom i neravnopravnom položaju žena u patrijarhalnom društvu, u kome glavnu reč ima muškarac. Očekuje se da one ne prave nikakve probleme i da je to njihova poželjna uloga. Slično je i sa drugom poslovi gde se javlja još jedna domaća životinja, i to pas. Zanimljivo je kako se životinje i žene često svrstavaju u istu grupu, te da funkcija žene u porodici i društvu nije različita od funkcije jedne korisne domaće životinje. To imamo i u narednoj poslovi. Imamo muškarca, supruga, za koga smrt žene i gubitak ovaca donosi materijalno bogatstvo, jer više neće morati da ih izdražava. Isto tako, u četvrtoj poslovi spominje se svadljiva žena, čiji je gubitak za muškarca mešavina i tuge i radosti.⁵ Iako se u petoj poslovi eksplicitno ne spominje, *Little and loud* odnosi se na ženu. U šestoj poslovi muškarac veliča tišinu, mir ili čutljivost kod žena, i to kao njihov najbolji odevni predmet.

4 Zbirka se sastoji od ukupno 7.000 poslovia koje je sakupio V. S. Karadžić i 9.000 narodnih umotvorina koje je sakupio sam priređivač, uz jansu distinkciju o prikupljaču.

5 Ovde je moguće napraviti poređenje sa likom gospođe Malard, u priči *The Story of an Hour* američke spisateljice Kejt Šopen, ženom koja nakon saznanja da je njen suprug preminuo u železničkoj nesreći, doživljava radost i osećaj slobode.

Paralela sa poslovicama na srpskom jeziku može se podvući jer se i ovde mogu naći poslovice koje opisuju žene na gotovo istovetan način: *Žena će samo onu tajnu sačuvati koju ne zna* i *Žene su tu da zbore a ljudi da tvore*. Žena nije sposobna da sačuva bilo kakvu tajnu zbog svoje pričljivosti, čime poslovice može da aludira na njen slab karakter. Žene su predstavljene i kao ne-ljudi ili ne-muškarci. Prema drugoj posloviци, žena nije čovek. Čovek može biti samo muškarac, on je biće koje misli i radi, a jedina veština žena jeste to što govore.⁶

U srpskom jeziku takođe imamo grupisanje žena i domaćih životinja. Pogledajmo sledeće poslovice:

Ženske imaju pameti koliko i kokoške.

Žena i kokoš se u skitnji kvare.

*Ženu i kokoš u kući ne diraj.*⁷

Žena i krnja koza uvek na stranito rade.

Žena se u njima najčešće poredi sa kokoškom, životinjom bez inteligencije, loše je naravi i sumnjivog karaktera, te i dugačkog jezika. Poređenje žene sa krnjom kozom može se razumeti da opisuje žene kao ćudljiva, svojeglava stvorenja koja nerazumno prkose okolini, ponekad i na svoju štetu.

U narednim poslovicama primećuje se mudrost i dovtljivost kao dobre karakteristike žena, mada se, u zavisnosti od ugla posmatranje, mogu shvatiti i kao umešnosti u spletkarenju.

An obedient wife commands her husband.

Women in mischief are wiser than men.

If you make your wife an ass, she will make you an ox.

U prvoj posloviци opaža se sposobnost ili moć žene da upravlja muškarcem, nešto što muškarci priznaju ženi. Druga poslovice kaže da se u nestašlucima, ili čak i u spletkama, žene mogu bolje snalaze nego muškarci i da često mogu da ih namagarče, što potvrđuje treća poslovice. Da postoji mišljenje da je ženska priroda zapravo takva, govori poslovice: *There is no mischief done but a woman is one*. Žene su problematične i donose nevolju.

U srpskom jeziku nailazimo na jedan drugačiji kulturni model jer se ne mogu naći poslovice koje na isti način prezentuju žene. Naprotiv, često će se u narodu čuti: *Ženska pamet*. One koje su pohvalne daju akcenat na ulogu žene u kući:

*Žena je donji vodenični kamen.*⁸

Žena drži tri ugla kuće, a muž tek jedan.

Žena je kućni gospodar, a muž je izmećar.

Žena kuću drži, a muž je musafir.

U patrijarhalnom društvu smatra se da je ženina glavna da vodi brigu o kući i da je ona tu neprikosnoven vladar, da je iznad muškarca. Sposobnost za neke druge poslove joj se osporava:

Žena je dobar sluga, a loš gospodar.

6 Ovim se potvrđuje i sledeći stav Biljane Dojčinović: „Pošto muškarci imaju moć i kulturnu hegemoniju u našem društvu, oni i u svakodnevnom životu i u teorijskim intelektualnim formulacijama počinju da definišu muškost kao bazično ljudsko, a žene kao ne-muškarce” (1983: 23).

7 Ponovo se ukazuje na pričljivost žena, ali i na nedostatak samokontrole.

8 U značenju – stub kuće, osnova.

*Žena kad uzme vlast, muž ič milost da ne traži.
Ženi daj vlast, pa odmah traži spas.*

Ovakav portret žena uči nas da one ne mogu biti na vlasti van kuće: *Žena onoliko slobode ima koliko joj muž dozvoli* i *Žena će uvek voleti samo onoga koji ume njom da vlada*. Praktično nam ove poslovice sugeriraju da su muškarci ti koji su sposobniji, da je žena gospodar jedino u kući a da je muškarac zapravo njen gospodar. U njima možemo zapaziti bojazan patrijarhalnog društva zbog žena na vlasti što je značajno odstupanje u odnosu na engleski kulturni model.

Još jedan model prisutan u srpskoj kulturi predstavlja ženu kao „simbol zla koje treba kontrolisati, suspregnuti i kanalisati” (Tomić 2007: 41):

*Žena je vragu s udice utekla.
Žena je vragu sa udice pobegla.
Žena je vražja mreža.
Žene su pređe u koje đavo ljude zapleće.
Ženska posla – đavolja posla.
Žena je nužno zlo.
Žena je muka bez koje se ne može.*

Jasno je da religija i patrijarhat u srpskom društvu idu ruku uz ruku. Žena je jezikom poslovice svedena na zlo koje se otrglo od samog đavola. Takav prikaz žene, koji oblikuje našu svest, muškog je porekla.

Sada ćemo dati kratak osvrt na poslovice u kojim se spominju muškarci, i time upotpuniti sliku o našem istraživanju. Identično, kao u poslovicama o ženama, i na engleskom jeziku javljaju se pod odrednicama *man/men, father*⁹, *husband* i ličnom zamenicom *he*. U oba jezika se, međutim, nailazi na manji broj poslovice o muškarcima nego o ženama.¹⁰ Ovaj podatak ukazuje nam to da je glavni fokus, kada su poslovice i rodna ideologija u pitanju, upravo na ženama. Analiziraćemo najreprezentativnije primere:

*A young man married is a young man marred.
Husbands are in heaven whose wives scold not.
Men's vows are women's traitors.
He that will thrive must first ask his wife.
The husband is always the last to know.
A good Jack makes a good Jill.*

Muškarac je prikazan kao žrtva braka, čiji je život ženidbom praktično uništen ali čiji savršen brak uključuje mirnu i poslušnu suprugu. Muškarcima se ne može verovati na reč, jer je u prirodi muškarca da svoja obećanja ne ispuni. Nije sve, ipak, na strani muškarca. Oni zavise od žena (kao i žene od muškaraca), i traže njihov dopust. Dobar odnos između supružnika moguć ako je suprug dobar, čime se ostvaruje harmoničan odnos u zajednici. Možemo zaključiti da umotvorine ženama jesu jednim malim delom naklonjene, mada njihovo tumačenje zavisi od okvira upotrebe.

9 U celokupnom korpusu javlja se samo jedna umotvorina sa gorespomenutom odrednicom. Ona je, međutim, nerelevantna za naše istraživanje zbog njenog značenja V. Hazlit (2007: 291) za primer poslovice.

10 Interesanto je da je broj poslovice sa odrednicom *majka* u srpskom jeziku znatno veći nego u engleskom, te se može reći da se ulogama majke, pa i oca, u srpskom patrijarhalnom društvu pridaje veća važnost.

Muškarac se u srpskom jeziku pojavljuje u dve uloge, *oca* i *muža*. Ali, za razliku od engleskog jezika, u srpskom jeziku, gde ima umotvorina sa rečju *otac* i *muž*, veoma mali broj njih se uklapa u samu temu ovog rada, ili se one mogu upotrebljavati u jako uskom kontekstu. *Otac* je predstavljen kao jedini hranitelj porodice, bez čije pomoći deca postaju siročići. On je i stroge naravi jer je to deo njegove prirode i uloge. Svakako, svu svoju pažnju on usmerava na rođenje sina, kome će preneti svoje vrednosti i načela i koji će jednog dana preuzeti njegovu funkciju u porodici i društvu. To su sledeće poslovice:

De nije oca nije ni lonca.
Od stara oca deca siročad.
Otac koji nije ljut, i domaćin koji nije zao ne valja ništa.
Otac jedva čeka da mu se sin rodi, a sin jedva čeka da mu otac umre.
Otac u sinu sebe vidi.

U društvu u kome dominiraju muškarci, pravo muža ima još jedan važan segment:

Boj se najprije Boga pa muža.
Bolje je s mužem od gumna do gumna nego (samoj) od sina do sina.
Žena muža nosi na licu, a muža ženu na košulji.
Najgori muž je dobar muž, a dobroga muža ni jedne aspre iscijeniti ne mogu.
Svaka žena na svog muža nalik.
U bogata muža valjana žena.

Poslovice sa rečju *muž* još jedan su način da se ženama objasni šta se od njih očekuje. One su, dakle, usmerene i na ženu, ne samo na muškarca. Muškarac je prvi posle Boga. On je otac i muž, ali i gospodar svoje žene. Ovde, kao i u prethodnim umotvorinama, uočavamo odnos subordinacije između muža i žene. Žena treba da se plaši svog muža i naprosto je nemoguće da bude samostalna. Njegovo zadovoljstvo je ispoljeno u braku time što žena vodi računa o njemu, tj. tako što mu pegla košulje. Kod muškarca dobrota¹¹ nije vrlina već mana koju žene mogu itekako da zloupotrebe. Pretposlednja poslovica, u kojoj se opisuje žena koja posle nekog vremena duhom počinje da liči na svog muža, redak je primer međusobne zavisnosti karaktera žene i muškarca. U poslednjoj posloviци vidimo kako suprug novcem uspeva da kontroliše svoju ženu, i opisuje je kao pokorno biće koje zanima samo novac.

4. Zaključak

Na osnovu prikazanih poslovice, vidimo da jezik opisuje žene kao problematične, pričljive, neposlušne, odlične u spletkarenju i nadmudrivanju, slabe, pasivne, zavisne i submisivne. Muškarci, s druge strane, inteligentnija su i superiornija bića, čiji prirodom i Bogom dan autoritet na bilo kom polju ostaje nepoljuljan. Utisak koje one ostavljaju na čitaoca jeste da su ih, zapravo, stvarali muškarci. Kao što su Sen i Groun (1987: 27) istakle, muškarci su od žena načinili metu podsmeha u poslovice i mitovima vređajući ženska tela, mentalnu sposobnost žena i njihovo ponašanje. Upotrebom poslovice, stav muškaraca postaje stav društva. Na taj način stvaraju se stereotipi o ženama u jednoj kulturi, a takvo razmišljanje vrlo lako mogu preuzeti žene, koje ga neće

11 Kao kod poslovice: *Otac koji nije ljut, i domaćin koji nije zao ne valja ništa*, vidimo da se ljutitost vrednuje kao vrlina. Dobroti se, s druge strane, kao univerzalnoj vrednosti, oduzima njeno osnovno, pozitivno značenje.

kritički preispitivati. Time se jezikom nameće rodna ideologija zasnovana na patrijarhalnim kulturnim modelima koja dodeljuje ženama, ali i muškarcima, određene uloge i norme ponašanja.

Ovo istraživanje potvrdilo je shvatanje da u mnogim patrijarhalnim društvima jezik i kuturna tradicija preokreću stanje ljudskog roda u korist muškarca (Millet 2000: 54). Usmena tradicija ima za cilj da odredi kakvo je ponašanje žena prihvatljivo u datoj zajednici i da osudi ono koje bi moglo da ugrozi dominantan položaj muškaraca.

Cilj ovog rada bio je da se po uzoru na viđenje Džudit Lorber kontrastira jezik poslovice u kojima se spominju žene, kako bi se utvrdile sličnosti i razlike između srpskog i engleskog jezika. Glavna hipoteza rada – da se jezik koristi kao sredstvo kojim se učvršćuju granice između rodova u jednoj zajednici, te čija upotreba ima za posledicu stvaranje stereotipnih predstava o ženama – potvrđena je. Na osnovu istraživanja koje je sprovedeno, može da se tvrdi da je analiza poslovice pokazala kako se upotrebom oba jezika stvaraju slični stereotipi o ženama u jednoj kulturi, čime se zajedničke crte vezane za gorespomenutu funkciju jezika mogu podvući. Takođe, istaživanje je pokazalo da i jedan i drugi jezik imaju svoje osobenosti u skladu sa kulturnim modelima dominantnim u datom društvu. U srpskom jeziku, za razliku od engleskog, izrazitiji su kulturni modeli koji nas uče da treba da se plašimo žena na vlasti i da usvojimo stav da je žena simbol zla. Još jedna razlika jeste nedostatak prikaza žena kao inteligentnih i dovitljivih bića. U engleskom jeziku uloga oca nije u istoj meri prisutna kao u srpskom, a isti je slučaj sa materinstvom kao ključnom biološkom uloga žena. Sa ovim nalazom, najverovatnije, složila bi se i Zorica Tomić (2007: 42) koja je istakla kako je „žena svedena na svoj biološki, prirodni pol majke, roditeljice, odnosno, u polu društvene komunikacije, ograničena na funkciju supruge.“

Proučavanjem poslovice, međutim, dobija se i jedna šira društvena slika. Ovim istraživanjem otkriveni su mnogi stereotipi o ženama u engleskoj i srpskoj društvenoj i kulturnoj sredini, te pisanje ovakvih radova doprinosi da one za početak postanu jasno uočljive i društveno odbačene. Naime, ne smemo zaboraviti da poslovice vremenom dobijaju na snazi, te da učvršćuju svoj misaoni položaj, ali da se, isto tako, mogu od nekog trenutka manje upotrebljavati zbog novonastalih promena u društvu. Zato neko buduće istraživanje mora preispitati i pomenute elemente. Ovaj rad spada u kategoriju *rodnih studija* jer predstavlja istraživanje koje se bavi odnosom roda i jezika, ali je i sociolingvističko istraživanje, jer je ukazalo na značaj upotrebe jezika i njegovih funkcija u engleskoj i srpskoj kulturnoj zajednici. Primećujemo da, nakon nešto više od četiri decenije, kada su istraživanja na polju akademskog feminizma započeta, izučavanje roda i dalje se prepliće sa mnogim sferama ljudskog mišljenja i tako potvrđuje svoj značaj.

Literatura

Библија. 1985. Љубљана: ЧГП ДЕЛО ЉУБЉАНА.

Chopen, Kate. *The Story of an Hour*. <http://www.vcu.edu/engweb/webtexts/hour/> – Veb strani pristupljeno 05. maja 2012.

Де Бовоар 1997: S. De Beauvoir, *The Second Sex*, London: Vintage Classics.

Дојчиновић 1983: B. Dojčinović, *Ginokritika*. Beograd: Književno društvo „Sveti Sava”.

Филиповић 2009: J. Filipović, *Moć reči. Ogledi iz kritičke sociolingvistike*, Beograd: Zadužbina Andrejević.

Флавел (ур.) 2007: R. & L. Flavell, *Dictionary of Proverbs and Their Origin*, London: Kyle Cathie Ltd.

Хазлит (ур.) 2007: W. C. Hazlitt, *English Proverbs and Proverbial Phrases*, Marston Gate: Amazon.co.uk Ltd.

Лорбер 1993: J. Lorber, Believing is seeing: Biology as ideology, *GENDER & SOCIETY* 7/4, Sage Publications, Inc., New York, 568–581.

Марковић (ур.) 2005: P. Марковић, *Српске народне пословице и изреке*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, YU marketing press.

Милет 2000: K. Millet, *Sexual Politics*, Urbana: University of Illinois Press.

Patriarchy 2008: E. Walter (ur.), *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* [CD ROM], Cambridge: Cambridge University Press.

Сен & Гроун 1987: G. Sen, & C. A. Grown, *Development, Crises and Alternative Visions: Third World Women's Perspectives*, Earthscan Publications: London.

Спик (ур.) 2007: J. Speake, *Oxford Dictionary of Proverbs*, Oxford: Oxford University Press.

Томић 2007: Z. Tomić, *Muški svet*, Beograd: Čigoja.

IMAGES OF WOMEN IN ENGLISH AND SERBIAN PROVERBS: LANGUAGE AS A MEANS OF PROMOTING ACCEPTABLE BEHAVIOUR

Summary

As a part of oral literature and a collective consciousness of a people, the veracity and truthfulness of proverbs is often examined, as well as the ideology and culture hidden behind their basic meaning. In the paper, this refers to images of women in English and Serbian proverbs and what they say about languages as a means of promoting acceptable behaviour. Based on the findings of Judith Lorber (1993: 578), the aim of this research was to contrast the language of proverbs in order to establish similarities and differences between the two languages. For that purpose, a corpus of proverbs concerning women is compiled from books of proverbs in English (Linda and Roger Flavell 2007, Jennifer Speake 2007 and William Carew Hazlitt, 2007) and Serbian (Vuk Stefanović Karadžić and Radul Marković 2009). The analysis of the proverbs demonstrates that the use of both languages creates stereotypes about women, which underlines the common features about the aforementioned function of languages. The research also shows that both languages have their own singularities in line with dominant societal cultural models.

Key words: English and Serbian proverbs, patriarchy, culture, language

Tamara M. Jevrić

Anica R. Radosavljević

Евелина Грозданова¹
 Пловдивски универзитет „Паисий Хилендарски“
 Филолошки факултет

ПРАВОПИС СРПСКОГ ЈЕЗИКА ИЗ 2010. И МИШЉЕЊА О ЊЕМУ

Циљ овог реферата је приказати последњи *Правопис српскога језика* кроз различита мишљења исказана о њему. С тим у вези наш основни задатак био је прегледати различита стручна издања, дневну штампу, интернет како бисмо сакупили мњења образованих говорника српског књижевног језика, укључујући наравно и стручњаке за језик. У раду се скреће пажња на нова правила која уноси измењено издање *Правописа*, те став ауторског колектива.

Кључне речи: правопис, правопис српског језика

Појава Правописа и новине које уводи

У октобру 2010. одштампано је измењено и допуњено издање *Правописа српскога језика* Матице српске. Ово ново издање *Правописа српскога језика* из 1993. (и у поновљеним издањима 1994. и 2002. године) приредила је група састављена од лингвиста из три редакторска центра и две државе – Србија и Црна Гора: Мато Пижурица (главни редактор, Нови Сад), Милорад Дешић и Живојин Станојчић (Београд), те водећи црногорски лингвиста Бранислав Остојић. Ово је пројекат Матице српске у организацији Одбора за стандардизацију српског језика.

Као главне одлике актуелног *Правописа* Матице српске редактори наводе следеће:

- прекомпонован (у редоследу поглавља вратио се белићевској традицији),
- изостављени су прилози који не спадају у правописну проблематику,
- текст је скраћен, темељно прерађен и престилизован, ослобођен је позивања на Правопис српскохрватскога језика двеју матица из 1960. године и свих релација према хрватској стандардизацији,
- уведене су ограничене новине у скоро свим поглављима,
- написан је готово нов текст о интерпункцији, потпунији и инструктивнији,
- одељак о транскрипцији допуњен скандинавским језицима, замењен је текст о писању имена из енглеског језика, а ретуширан је и проширен део о француском и незнатно о словенским језицима,
- речник уз правопис је допуњен и то, пре свега, пописом примена правописних правила актуелном грађом.

1 evypool@yahoo.co.uk

Као најважније за широку употребу истиче се то што је уведено знатно више инструктивних детаља и илустрација којима се подржава разноврснија функционална писменост.

Писање великих слова је у великој мери уједначено. Мато Пижурица, један од редактора, каже да је отклоњена збрка у писању назива улица, те ће се реч улица посматрати увек као саставни део назива и писати великим почетним словом: Улица бродараца, Улица Димитрија Туцовића, Улица Жоржа Клемансоа. „Искључили смо наопаки критеријум по коме постоје “велике” и “мале” револуције. Ко може да процени да је Октобарска револуција велика, па је треба писати великим словом, а Кинеска мала, па јој припада мало почетно слово. Сада се све револуције пишу великим словом и Октобарска, и Кинеска, и Југословенска, и Алжирска... Слично је и у писању историјских административних јединица. Било је Зворничка нахија, али нахија Зворник – сада је Нахија Зворник” – наводи примере М. Пижурица (Граф 2010). Од сада ће се и атрибут *свѣти* писати увек великим словом уз имена светаца, као и почетна слова имена цркава и храмова: Свети Сава, Храм Светог Саве, Црква Успења.

Спојено и одвојено писање речи је најосетљивије за ауторе Правописа, јер је малим захватима лако добити посве нове речи, пореметити словни поредак у речницима. Ова област је запуштена, стихијно је решавана, а грађа је нарасла продором страних речи, признаје Пижурица. У напору да се успостави унутрашња логика настало је основно правило: спој речи које могу да стоје и самостално пише се са цртицом (радио-драма, ауто-превозник, ауто-делови, ауто-механичар, фото-репортер, ауто-пут, ауто-школа), а ако једна од речи није самостална онда се пишу састављено (аутострада). Међутим, ауто у речи аутобиографија, у смислу лично, није самостална и та сложеница се пише без цртице. Промена има у вези са спојеним и одвојеним писањем речи. На пример, до сада удвојена женска презимена писана су са цртицом: Марија Поповић-Павловић. По најновијем издању *Правописа* ова презимена се пишу засебно и без цртице: Марија Поповић Павловић. „Увидело се да нема потребе разликовати женска двострука, а понекад и трострука презимена од мушких, истина ређих таквих презимена. Овим се поједностављује писање удвојених презимена у документима и не морају се стављати две цртице при преношењу једног презимена у следећи ред – објашњава други редактор Милорад Дешић. Он скреће пажњу и на то да се неки предлошки спојеви сада пишу састављено: *довиђења*, *доврага*, *укошшац*, али остаје *до слушања* и *до зледања* јер није толико често у употреби.

Нови *Правопис* доноси измене и у терминологији. Напр. усвојен је интерпункцијски термин *зайеџа* уместо ранијег дублета *зайеџа / зарез*. Запета је стари српски термин, а зарез преузет од Хрвата, подсећа Дешић.

Реакције које изазива ново издање Правописа

Реакције које изазива ново издање *Правописа* су у већини позитивне, а судећи да се ретуширано издање *Правописа* ишчекивало пуних шест година, догађај је и више него велики. Већина лингвиста хвали и топло препоручује приручник.

Тако на пример сам председник Матице српске академик Чедомир Попов изјавио је на промоцији приручника да је *Правопис српског језика*, у издању Ма-

тице српске, до сада најсавршенији српски правопис, а та књига је закон кога се сваки писмени Србин мора придржавати.

У посебном осврту за часопис НИН Срето Танасић, директор Института за српски језик, истиче као главна врлина новог издања смањен број правила, као и чињеница да је ослобођен сувишних текстова и коментара који су у Правопису из 1993. године више личили на научне расправе из граматике и историје језика. „Правопис је тиме постао приступачнији јавности. Поглавља су сложена боље и логичније, текст употпуњен, скраћен, прерађен и престилизован“ (Граф 2010).

Истиче се да, поред свих предности, нови *Правопис* није лишен ни мана. Поједини му замерају да су одређена поглавља и даље предугачка – правило о запети простире се на преко двадесет страна. Ситни пропусти уочљиви су у речнику, који не прати у свим случајевима довољно правила. На пример, одредница „доврага“ је у речнику написана састављено, а под одредницом враг „до врага“ је написано одвојено. Можда су и правила писања великог слова могла бити још једноставнија. На страницама истог часописа Иван Клајн, један од рецензента, констатује да се могло и мање нормирати, да се каже да то није битно, јер велико слово је само једна конвенција. У већини европских језика аутор сам може да пише великим или малим словом реч ако сматра да тако треба. Једини већи пропуст ретушираног Правописа по њему је неакцентован речник. Правопис из 1960. имао је 70.000 одредница и све су биле акцентоване.

Милорад Дешић на то одговара следећим речима: „Уско гледано акценат не припада правопису, али према традицији правопис служи као језички саветник и на једном месту читалац треба да добије више информација. А ми смо каснили са издавањем *Правописа* првенствено зато што је то тешка материја, а и није било довољно сарадње међу члановима групе која је на њему радила. Да је било сарадње међу редакторима, можда би било и мање пропуста и можда би се неки избегли. Он чврсто обећава да ће у свом школском издању правописа додатно поједноставити правила и акцентовати речник.

Језички стручњаци који последњих година упозоравају на угрожавање српске ћирилице траже објашњења и *Правопис* оцењују чак неуставним због тзв. двоазбучја. Иако и сам сматра да је ћирилица озбиљно угрожено писмо, професор Пижурица тврди да није на редакторима *Правописа* Матице Српске да је „штите“, јер употреба писма није лингвистичко већ државно питање које мора бити регулисано законом (Лубардић 2010).

У изјави за „Блиц“ Милан Шипка истиче: „На први поглед има побољшања, такође рекао бих да има више скраћивања, прекомпозиција и сличног, него новина. Шездесетих смо имали праксу да се правописима бави правописна комисија поштујући одређену процедуру, касније смо прешли на ауторске правописе. И овај правопис је мишљење групе аутора. Мислим да правопис мора проћи кроз јавну дискусију пре него што постане норма, кроз сучељавање мишљења се искристалишу ствари, а онда озваничи норма. Али, пракса ће најбоље одредити ствари, усвојиће оно што ваља, а неће оно што није добро“ (Њезић 2010). М. Шипка обраћа већу пажњу на измењено издање *Правописа* у трећој књизи својих *Стандарднојезичких преиспитивања* (Шипка 2011), али овде се на томе нећемо задржавати јер је то рад који заслужује да буде разматран посебно.

У свом тексту о измењеном издању *Правописа* Милош Ковачевић (Ковачевић, 2011) истиче да иако је ово издање боље од претходног из 1993., мора се још (по)радити на његовом тексту. Док разматра текст *Правописа*, он прати три принципа која је Луис Хјелмслев издвојио за разраду емпиријског начела нау-

чности – према првом принципу опис не сме бити контрадикторан, према другом – опис мора бити потпун и према трећем – опис мора бити једноставан и јасан. На страницама *Правописа* Ковачевић запажа велики број противуречности. То се види код правописних правила у тексту и у речнику, поново се даје као пример израз *довраћа* и његово спојено писање, док се у речнику (стр. 283) под одредницом *враг* прописује “одвојено писање предлога у устаљеним изразима *до враћа*”. Неслаганост постоји и у правилима о употреби запете. Ковачевић сматра да овакви пропусти, који нису усамљени, морају бити отклоњени из правописа, јер они не само доводе у забуну његове кориснике него једноставно доводе у питање смисленост постављених правила и наставља да се противуречношћу могу сматрати и случајеви лоше формулисаних правила.

Аутор наводи правило о великом слову датом у т. 60. и 61, где се у т. 60. каже да се „великим словом пишу устаљена имена историјских догађаја – ратова, буна и устанака, битака и ратних фронтова, револуција, закључених пактова, мирова и споразума и сл.“, па се као „устаљени“ препоручују само називи битака и бојева са посесивним придјевом: *Косовска бишка*, *Бородинска бишка*, док се за писања типа *бој на Мишару*, *бишка на Косову* и сл. препоручује у т. 61. писање малим словом, јер су такви називи „дати описно и слободније стилизовани, непрецизно идентификовани”.

Поред свих контрадикторности у тексту, Ковачевић наглашава да ни комбинација између друга два принципа – потпуност описа и једноставност описа, није сасвим успешна. Правописни наручници су намењени ширем кругу корисника различитог језичког знања и због тога правила у њима морају бити јасно формулисана, а текст и примери морају бити разумљиви. А да то није тако у *Правопису* најбоље се може видети у поглављу о спојеном и одвојеном писању речи. Научник поново наглашава да “правопис би требало само да садржи правила, општа специфична, изузимајућа, а никако да буде научна расправа о питањима која се нормирају. Правопис не сме да улази у историјат питања, у изношење дилема које је правописац имао приликом формулисања правила, да даје правописчеве оградe од властитог текста, или пак негацију критеријума које сам наводи и сл. А свега тога, на жалост, има у поглављу о спојеном и одвојеном писању ријечи”.

Реакције у интернетском простору

А какво је мишљење обичних људи, можемо закључити по речима новинарке Миље Лукић о новом издању *Правописа* (Лукић 2012). Она пише да ће га запамтити по цртицама, као да је српски језик првак света по броју полусложеница, а закључује да ће за десетак година осванути нови правопис и да ће се у њему наћи тушта и тма недоумица, чисто да се не изневери традиција. Зашто просто кад може и компликовано?

Закључак

Ново издање *Правописа* боље се прихвата од стране лингвиста и образованих људи у поређењу са претходним издањима. *Правопис* је ослобођен сувишних текстова и коментара. Садржај је боље структуриран, правила су скраћена, написан је готово нов текст о интерпункцији, одељак о транскрипцији речи из страних језика и речник су допуњени. Упркос томе у њему се запажају и неке не-

тачности, претежно код спојеног и одвојеног писања речи. А како би један правописни приручник био заиста добар, изгледа најтачније да се мора формирати шира Правописна комисија састављена од лингвиста, али и социолингвиста, стручњака за стране језике, и публициста. Рад те Комисије треба да буде доступан широј јавности, како би се организовале веће расправе о томе што је неопходно, а што није једном правописном приручнику.

Литература:

- Граф 2010: М. Граф, Нови Правопис српскога језика. Практични приручник, *НИН*, 23 12 2010: <http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=58013>.
- Ковачевић 2011: М. Ковачевић, О новом Матичном правопису и поводом њега. *Нова Зора*, бр. 30, 2011: 92–100.
- Лубардић 2010: С. Лубардић, Нови, стари, бољи правопис. *Православље*, бр. 1056, 2010: <http://pravoslavlje.spc.rs/broj/1056/tekst/novi-stari-bolji-pravopis/>.
- Лукић 2012: М. Лукић, *Muke s pravopisom: može i ovako i onako i nikako*. 01 6 2012. <http://miljalukic.blogspot.com/2012/07/muke-s-pravopisom-moze-i-ovako-i-onako.html>.
- Њежић 2010: Т. Њежић, Без већих промена у новом издању Правописа. *Blic*, 10 11 2010.
- Правопис 2010: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица. *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица Српска, 2010.
- Шипка 2011: М. Шипка, *Стандарднојезичка преиспитивања* 3. Нови Сад: Прометеј, 2011.

ORTHOGRAPHY OF SERBIAN LANGUAGE FROM 2010. AND OPINIONS ABOUT IT

Summary

The aim of this paper is to present the latest Orthography of Serbian language through different opinions expressed about it. In this regard, our main task was to review the various professional publications, newspapers, the Internet in order to gather opinions of educated speakers of Serbian standard language, including, of course, and linguists. The paper draws attention to the new rules that the revised edition introduces along with the authors' view and attitude.

Key words: orthography, orthography of Serbian language

Evelina Grozdanova

Иван П. Чобанов
 Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”
 Филологически факултет

СРЪБСКИТЕ И БЪЛГАРСКИТЕ АНТРОПОНИМНИ ХИПОКОРИСТИКИ, ОБРАЗОВАНИ С ФОРМАНТИ С [Š] В СЪСТАВА СИ

Обект на настоящето изследване са българските и сръбските хипокористични форми от съкратените лични имена, оформени с помощта на форманти, съдържащи [š] в състава си. Описват се деривационните модели, като се обособяват съкратените форми от сложните и едноосновните домашни и чужди лични имена, явяващи се мотивиращи основи, и хипокористичните форманти. По този начин и в двата езика се образуват нови десетки лични имена, функциониращи и като паспортни. Използваните форманти са с по-висока честотност в сравнение с другите славянски езици.

Ключови думи: хипокористика, композит, едноосновно лично име, деривация, формант

За хипокористичната деривация е характерно, че мотивиращата основа на личното име се подлага на съкращаване и може да е налице нейната пълна дезинтеграция. От основната форма на името най-често оцелява една от сричките – отворена или затворена. Този факт няма никакво значение за хипокористичната деривация. Към така получения хипокористичен корен се прибавя хипокористичен формант. Това е най-разпространената и продуктивна схема, по която се образуват славянските хипокористики.

Редица от деминутивно-хипокористичните форманти са наследени още от праславянски и са характерни за всички славянски езици. Впоследствие те се употребяват и при оформянето на съкратените чужди лични имена и „разширяването на сферата на използване на образците от родната деривация се е превърнало във важен фактор в процеса на тяхното усвояване“ (Malec 1982: 6). Не е случайно, че броят на хипокористиките от най-разпространените чужди лични имена в българската и сръбската антропонимична система достига няколко десетки.

Хипокористичните форми от едноосновните български и сръбски чужди мъжки лични имена представляват интересна лексикална група. При деривацията на хипокористиките е налице само деминутивно-хипокористична семантика, основни носители на които са съответните форманти.

Формантите, съдържащи [š] в състава си, имат общославянски характер и са с подчертано деминутивно-хипокористична семантика. Те се смятат за по-нови суфикси, тъй като са възникнали от наслагането на секундарните структурни суфикси -Ю, -ЈА върху основата с формантите -СНО, -СНА, следователно, те представляват по-нова, принципно по-продуктивна формация“ (Sławski 1974: 77). В българското и сръбското и антропонимично словообразуване -Ш не се употребява самостоятелно.

Своите наблюдения осъществяваме върху съкратените форми от българските и сръбските мъжки лични имена (чужди, домашни – едноосновни и слож-

ни), чийто корен е отворена или затворена сричка и са ексцерпирани от “Речник личних имена код Срба” на **Милица Грковић**, Београд, 1977, и „Речник на личните и фамилените имена у българите” на **Стефан Илчев**, 1969, София. Обект на настоящето изследване са българските и сръбските лични имена, получени от съкратените корени по пътя на допълнителна деривация със суфиксите, съдържащи [Š] в състава си. По този начин се образуват десетки нови лични имена, които функционират и се използват и в двата езика като паспортни.

Формант - ША:

1. Хипокористичен корен – отворена сричка:

А) От домашни лични имена:

а) *Ош едноосновни лични имена:* **SRB: HE-** (< Ненад, Недељко): *Неша, ПРИ-* (< Пријатељ): *Приша, ПРО-* (< Продан): *Проша;*

б) *Ош сложни лични имена:* **SRB: BE-** (< Беривой Берислав): *Беша, БО-* (< Бождар): *Боша, БРА-* (< Братислав, Братомир): *Браша, БУ-* (< Будислав, Будомир): *Буша, ВЕ-* (< Велибор, Велислав): *Веша, ВО-* (< Војимир, Војислав): *Воша, ВУ-* (< Вукослав, Вуковој): *Вуша, ГИ-* (< Драгиша): *Гиша, ГО-* (< Драгомир Драгослав, Голуб, Гостимир): *Гоша, ГРА-* (< Градимир, Градислав): *Граша, ДЕ-* (< Десимир, Десислав): *Деша, ДО-* (< Добромир, Доброслав): *Доша, ДРА-* (< Драгомир, Драгослав): *Драша, ЈЕ-* (< Јездимир): *Јеша, ЉУ-* (< Љубомир, Љубосав): *Љуша, МИ-* (< Милобрат, Милодраг): *Миша, НЕ-* (< Негомир, Негослав): *Неша, ПРИ-* (< Прибислав): *Приша, РА-* (< Радослав, Радомир): *Раша, СТА-* (< Станимир, Станислав): *Сџаша, СТО-* (< Стојимир, Стојислав): *Сџоша, ТА-* (< Татимир): *Таша, ТЕ-* (< Тешимир): *Теша;*

в) *От чужди лични имена:* **BG: ДО-** (< Тодор): *Доша, Е-* (< Евстати): *Еша, СТЕ-* (< Стефан): *Сџеша, ТО-* (< Тодор): *Тоша, ТУ-* (< Тудор): *Туша; *** SRB: А-* (< Ангел, Алекси): *Аша, ВА-* (< Василије): *Ваша, ГА-* (< Гаврило, Гашпар): *Гаша, ГЕ-* (< Георгије, Герасим): *Геша, ГЛИ-* (< Глигор, Глигорије): *Глиша, ГО-* (< Георгије): *Гоша, ГРИ-* (< Григор, Григорије): *Гриша, ДА-* (< Давид, Данило): *Даша, ДИ-* (< Димитрије, Дионисије): *Диша, ЂО-* (< Ђорђе, Ђорђије): *Ђоша, ЈА-* (< Јаков, Јаникије): *Јаша, ЈЕ-* (< Јефрем): *Јеша, ЈО-* (< Јован, Јордан, Јосиф): *Јоша, ЛА-* (< Лазар): *Лаша, МА-* (< Максим, Марко): *Маша, МИ-* (< Михал, Михаил): *Миша, МУ-* (< Муса, Мухамед): *Муша, НА-* (< Анастас, Анастасије, Настас): *Наша, НИ-* (< Никодим, Никола): *Ниша, ПА-* (< Павле, Панајот): *Паша, ПЕ-* (< Петар): *Пеша, СТЕ-* (< Стефан): *Сџеша, ТА-* (< Танасије): *Таша, ТЕ-* (< Теодор): *Теша, ТО-* (< Тодор, Тодосије): *Тоша, ТРИ-* (< Трифон, Трифун): *Триша, ТУ-* (< Тудор): *Туша;*

2. Хипокористичен корен – затворена сричка:

А) От домашни лични имена:

а) *Ош сложни лични имена:* **SRB: БЕЛ-** (< Белибор, Белимир): *Белша, БОЈ-* (< Бојомир): *Бојша, БОК-* (< Богомил, Богослав): *Бокша, ВОЈ-* (< Војислав, Радивоје): *Војша, ВУК-* (< Вукомил, Вукомир, Вукослав): *Вукша, ГОЈ-* (< Гојислав): *Гојша, ГР-* (< Гркослав): *Грша, ДИВ-* (< Дивислав): *Дивша, ДОМ-* (< Домаслав): *Домша, ДРАГ-* (< Драгомил, Драгослав): *Дракша, КРАЈ-* (< Крајислав, Крајмир): *Крајша, МИЛ-* (< Милољуб, Милослав): *Миљша, МИР-* (< Мирољуб, Мирослав):

Мириша, ПРВ- (< *Првољуб, Првослав*): *Првиша, СЛАВ-* (< *Славомир, Парвослав*): *Славшиа, СТАН-* (< *Станимир, Станислав*): *Станшиа, СТОЈ-* (< *Стојимир, Стоислав*): *Стојшиа, ХРАН-* (< *Хранимир, Хранислав*): *Храншиа*;

Б) *От чужди лични имена: SRB: БАЛ-* (< *Балтазар*): *Балшиа, ДИМ-* (< *Димитар, Димитриј*): *Димшиа, ДОМ-* (< *Дометијан*): *Домшиа, ИВ-* (< *Иван*): *Ившиа, ЈАК-* (< *Јаков*): *Јакшиа, МИР-* (< *Мирон*): *Миршиа, НИК-* (< *Никодим, Никола*): *Никшиа, ПЕР-* (< *Петар*): *Першиа, СЕМ-* (< *Семион*): *Семшиа, СИМ:* (< *Симеон*): *Симшиа, СТЕП-* (< *Степан*): *Степшиа, ХЕР-* (< *Херша*): *Хершиа*;

Докато в сръбската антропонимична система се срещат 88 хипокористики (от домашни едноосновни лични имена, от композити и от чужди имена) с този формант, то в българския език те са само 5 имена. Българските мъжки хипокористични имена, образувани с форманта **-ША**, са регионално ограничени и са характерни за Югозападна България.

Формант - **ШЕ**:

1. Хипокористичен корен – отворена сричка :

А) *От домашни лични имена:*

а) *Ой сложни лични имена: BG: ГРА-* (< *Градмир, Градислав*): *Граше*; *** **SRB: ГО-** (< *Голуб, Гостимир, Драгомир*): *Гоше, МИ-* (< *Миромир, Мирослав*): *Мише, РА-* (< *Радомир, Радослав*): *Раше*;

Б) *От чужди лични имена: BG: ГЪО-* (< *Георги*): *Гъоше, ТО-* (< *Тодор*): *Тоше, ТУ-* (< *Петун < Петър*): *Туше*; *** **SRB: ГО-** (< *Георгиј*): *Го-ше, ЂО-* (< *Ђорђе*): *Ђоше, МИ-* (< *Михал, Михаил*): *Мише, НИ-* (< *Никола*): *Нише*;

2. Хипокористичен корен – затворена сричка:

а) *От чужди лични имена: SRB: ДОМ-* (< *Дометијан*): *Домше*;

Формантът **-ШЕ** е с ниска продуктивност в хипокористичната деривация и на двата езика – ексцерпирани са само няколко примера.

Формант - **ШО**:

1. Хипокористичен корен – отворена сричка :

А) *От домашни лични имена:*

а) *Ой едноосновни лични имена: BG: БА-* (< *Байко, Бато, Батъ*): *Башо, БЕ-* (< *Белко*): *Бешо, (< Бисер)*: *Бишо, ВУ-* (< *Вукадин*): *Вушо, ВЪ-* (< *Върбан*): *Въшо, ГА-* (< *Галин, Гаруш*): *Гашо, ГИ-* (< *Драгия*): *Гишо, ГРО-* (< *Гроздан, Грозъ*): *Грошо, ДЕ-* (< *Неделчо*): *Дешо, ЖИ-* (< *Живко*): *Жишо, КА-* (< *Калоян, Камен*): *Кашо, КУ-* (< *Купец*): *Кушо, НЕ-* (< *Неделчо*): *Нешо, ПРО-* (< *Продан*): *Прошо*; *** **SRB: НЕ-** (< *Невен, Недељко*): *Нешо, НО-* (< *Новак*): *Ношо*;

б) *Ой сложни лични имена: BG: БО-* (< *Богдан, Богомил*): *Бошо, БРА-* (< *Бранимир, Братислав*): *Брашо, ВЕ-* (< *Велимир, Велислав*): *Вешо, ДРА-* (< *Драгомир, Драгослав*): *Драшо, РА-* (< *Радомир, Радослав*): *Рашо*; *** **SRB: БЕ-** (< *Беривой Берислав*): *Бешо, ВЕ-* (< *Велибор, Велислав*): *Вешо, ВУ-* (< *Вукослав, Вуковой*): *Вушо, ГО-* (< *Драгомир Драгослав, Голуб, Гостимир*): *Гошо, ДЕ-* (< *Десимир, Десислав*): *Дешо, ЛЬУ-* (< *Љубомир, Љубосав*): *Љушо, НЕ-* (< *Негомир, Негослав*):

Нешо, РА- (< Радослав, Радомир): Рашо, СТА- (< Станимир, Станислав): Сџашо, СТО- (< Стојимир, Стојислав): Сџошо;

Б) **От чужди лични имена:** **ВГ:** А- (< Ангел, Атанас, Иван): Ашо, **ВА-** (< Васил, Иван): Вашо, **ГЕ-** (< Георги): Гешо, **ДА-** (< Давид, Ёордан): Дашо, **ДИ-** (< Димитър): Дишо, **ДО-** (< Евдоким, Теодоси, Тодор): Дошо, **ЗА-** (< Захари): Зашо, **И-** (< Иван, Илия, Христо): Ишо, **ЙО-** (< Ёован, Ёордан): Ёошо, **КО-** (< Коста, Костадин): Кошо, **ЛА-** (< Лазар): Лашо, **ЛЕ-** (< Левтер): Лешо, **ЛИ-** (< Илия): Лишо, **МА-** (< Матей): Машо, **МИ-** (< Димитър, Михаил, Михал): Мишо, **МО-** (< Симеон, Симон): Мошо, **НА-** (< Янаки): Нашо, **НИ-** (< Никифор, Никола): Нишо, **ПА-** (< Павел, Параскев, Паскал): Пашо, **ПЕ-** (< Петко, Петър): Пешо, **ТА-** (< Анастас, Атанас): Ташо, **ТИ-** (< Тихон): Тишо, **ТО-** (< Тодор): Тошо, **ТРИ-** (< Трифон): Тришо, **ТРО-** (< Трофим): Трошо, **Я-** (< Яков): Яшо; *** **SRB:** А- (< Ангел, Алекси): А-шо, **ГА-** (< Гаврило, Гашпар): Гашо, **ГЕ-** (< Георгије, Герасим): Гешо, **ГЛИ-** (< Глигор, Глигорије): Глишо, **ГО-** (< Георгије): Гошо, **ДА-** (< Давид, Данило): Дашо, **ДИ-** (< Димитрије, Дионисије): Дишо, **ЂО-** (< Ђорђе, Ђорђеије): Ђошо, **ЈА-** (< Јаков, Јаникије): Јашо, **ЈЕ-** (< Јефрем): Јешо, **ЈО-** (< Јован, Јордан, Јосиф): Јошо, **МА-** (< Максим, Марко): Машо, **МИ-** (< Михал, Михаил): Мишо, **МУ-** (< Муса, Мухамед): Мушо, **НИ-** (< Никодим, Никола): Нишо, **ПЕ-** (< Петар): Пешо, **СИ-** (< Симеон): Сишо, **ТА-** (< Танасије): Ташо, **ТЕ-** (< Теодор): Тешо, **ТО-** (< Тодор, Тодосије): Тошо, **ТРИ-** (< Трифон, Трифун): Тришо, **ТУ-** (< Тудор): Тушо;

2. Хипокористичен корен – затворена сричка :

А) **От домашни лични имена:**

а) **Ош сложни лични имена:** **SRB:** ДРАГ- (< Драгомир): Драк-шо;

Б) **От чужди лични имена:** **SRB:** ДИМ- (< Владимир, Димитриј): Дим-шо;

Формантът -ШО, както и формантът -УШ, са единствените форманти с висока фреквентност в българския език, отколкото в сръбски. Прибавят се най-вече към хипокористични форманти от едноосновни домашни и чужди лични имена.

Формант - АШ:

Формантът -АШ е слабопродуктивен, въпреки че основната му функция е да образува преди всичко „хипокористични съкратени лични имена” (Sławski 1974: 77). Според други автори първоначалното му значение е било деминутив-но, което с времето се е заличило (Железняк 1969: 33).

1. Хипокористичен корен – затворена сричка:

А) **От домашни лични имена:**

а) **Ош едноосновни лични имена:** **ВГ:** ГАН- (< Драган): Ганаши, **ПЕТ-** (< Петко, Петър): Пешаши; *** **SRB:** МЕД- (< Медвед): Мед-аши, **ЦВЕТ-** (< Цветан): Цветшаши;

б) **Ош сложни лични имена:** **ВГ:** ДРАГ- (< Драгомир, Драгослав): Драгаши, **СТАН-** (< Станимир, Станислав): Сџанаши, **ТАТ-** (< Тагомир): Таџаши; *** **SRB:** БЕЛ- (< Белибор, Белимир, Белислав): Бел-аши, **БЕЉ-** (< Белибор, Белимир, Белислав): Бељаши, **БОГ-** (< Богољуб, Богомил, Богослав): Богаши, **ВОЈ-** (< Војимир, Војислав): Војаши, **ВУК-** (< Вукобрат, Вуковој, Вукомир): Вукаши, **ГОЈ-** (< Гојимир, Гојислав): Гојаши, **ДОБР-** (< Добровој, Добромир, Доброслав): Добраши, **ДРАГ-** (< Драгољуб, Драгослав): Драгаши, **ЉУБ-** (< Љубомир, Љубослав): Љубаши, **МИЛ-** (< Миливоје, Милислав, Милољуб): Милаши, **МИР-** (< Миродар, Мирослав): Ми-

раш, **МОЈ-** (< Мојмир): *Мојаш*, **РАД-** (< Радомир, Радослав): *Радаш*, **СТАН-** (< Станимир, Станислав): *Стџанаш*;

Б) **От чужди лични имена:** **ВГ: ГЕР-** (< Георги, Герасим): *Гераш*); **ДИН-** (< Костадин): *Динаш*, **ИВ-** (< Иван): *Иваш*, **КИР-** (< Кирил): *Кираш*; **МАТ-** (< Матей): *Маџаш*, **МИТ-** (< Димитър): *Миџаш*, **МИТР-** (< Димитър): *Миџраш*, **НАСТ-** (< Анастас): *Настџаш*, **НАТ-** (< Игнат): *Наџаш*; *** **SRB: АН-** (< Ангел, Анастас): *Анаш*, **ИЛ-** (< Илија): *Иљаш*; **ИН-** (< Инокентиј): *Инаш*, **ЈЕЛ-** (< Јелезар, Јеремије): *Јелаш*, **ЈОВ-** (< Јован, Јордан): *Јоваш*, **МИР-** (< Мирон): *Мираш*, **МУР-** (< Мурат): *Мураш*, **НИК-** (< Никола): *Никаш*, **ПЕР-** (< Петар): *Пераш*, **СТЈЕП-** (< Стјепан): *Стјејаш* ;

Формант - ЕШ:

___Формантът -ЕШ също се отличава със слаба продуктивност, независимо от предположението, че „образуването на съкратени лични имена посредством суфикса –ЕШ е било широко разпространено явление в периода на съвместния живот на славяните, а също така и в някои отделни славянски езици...” (Железняк 1969: 34).

1. Хипокористичен корен – затворена сричка :

А) **От домашни лични имена:**

а) **Ош едноосновни лични имена:** **ВГ: ЧЕН-** (< Черньо): *Ченеш*;

б) **Ош сложни лични имена:** **ВГ: ДОБР-** (< Добромир, Доброслав): *Добр-еш*, **МАЛ-** (< Маломир): *Малеш*, **МИЛ-** (< Милослав): *Милеш*, **РАД-** (< Радомир): *Рагеш*; *** **SRB: БРАН-** (< Бранимир, Бранислав): *Бран-еш*, **БРАТ-** (< Братомир, Братослав): *Браџеш*, **ДОБР-** (< Добромир, Доброслав): *Добреш*, **МИЛ-** (< Миливоје, Милџуб, Милислав): *Милеш*, **РАД-** (< Радомир, Радослав): *Рагеш*, **СЕЛ-** (< Селибор, Селимир): *Селеш*, **ХРАН-** (< Хранибор, Хранимир, Хранислав): *Хранеш*, **ХРАН-** (< Хранибор, Хранимир, Хранислав): *Хранеш*;

Б) **От чужди лични имена :**

ВГ: ЗАН- (< Харизан): *Зан-еш*, **ЛАЛ-** (< Лазар): *Лалеш*, **КОЛ-** (< Никола): *Колеш*;

Формант - ЕША:

1. Хипокористичен корен – затворена сричка :

А) **От домашни лични имена:**

а) **Ош сложни лични имена:** **SRB: БОГ-** (< Богџуб, Богомил): *Боџ-еша*, **БОЉ-** (< Бољебрат, Бољеслав): *Бољеша*, **БРАТ-** (< Бративоје, Братимир, Братислав): *Браџеша*, **ВУК-** (< Вукобрат, Вуковој, Боривоје, Радивоје): *Вукеша*, **ГОД-** (< Годемир, Годеслав): *Годеша*, **ГРАД-** (< Градивоје, Градимир, Градислав): *Грагеша*, **ДОБР-** (< Добривој, Доброгост, Доброслав): *Добреша*, **ЉУБ-** (< Братоџуб, Доброџуб, Драгоџуб, Љубомир): *Љубеша*, **МИЛ-** (< Драгомил, Миливој, Чедомил): *Милеша*, **МИР-** (< Мирослав, Негомир, Славомир, Стрезимир): *Миреша*;

Формант - ИШ:

1. Хипокористичен корен – затворена сричка :

А) **От домашни лични имена:**

а) **Ош едноосновни лични имена:** **ВГ: ДЕН-** (< Младен): *Ден-иш*; **КАМ-** (< Камен): *Камиш*;

б) **Ош сложни лични имена:**

BG: БРАТ- (< Братимир, Братислав): Бра̑и-иши; **ДОБР-** (< Добромир, Добро-слав): Добриши; **МАЛ-** (< Маломир): Малиши; **МИЛ-** (< Богомил, Милорад): Ми-лиши; **СТАН-** (< Станимир, Станислав): С̑таниши; **РАД-** (< Радослав, Радомир): Радиши; ***** SRB:** БЕЛ- (< Белимир, Белислав, Белослав): Бел-иши, **БОР-** (< Бори-воје, Борислав, Боримир): Бориши, **БРАТ-** (< Бративоје, Брагимир, Братислав): Бра̑иши, **ДЕС-** (< Десивој, Десимир, Десислав): Десиши, **ДОБР-** (< Добривој, До-брогост, Доброслав): Добриши, **ДРАГ-** (< Бољедраг, Драгивој, Драгољуб, Драго-мил): Дра̑и-иши, **ЉУБ-** (< Братољуб, Доброљуб, Драгољуб, Љубомир): Љубиши, **МИЛ-** (< Драгомил, Милидраг, Чудомил): Милиши, **ПРИБ-** (< Прибимил, При-бислав): Прибиши, **РАД-** (< Драгорад, Радивоје, Радимир): Радиши, **РАТ-** (< Рати-бор, Ратимир, Ратислав): Ра̑иши;

Б) **От чужди лични имена:**

BG: ВАН- (< Иван, Вангел): Ван-иши; **ДИМ-** (< Димитър): Димиши; **КОЛ-** (< Никола): Колиши; **КОН-** (< Константин): Кониши; **МИТ-** (< Димитър): Ми̑иши; **ТАН-** (< Атанас): Таниши; **ТОН-** (< Антон): Тониши; **ЮЛ-** (< Јулий): Јулиши; **SRB:** ВАН- (< Ванђел, Иван): Ван-иши, **ДИМ-** (< Димитриј): Димиши, **ЈАН-** (< Јанаћко, Јанко): Јаниши, **МАТ-** (< Матеј): Ма̑иши ;

Формант - ИША:

1. Хипокористичен корен – затворена сричка :

А) **От домашни лични имена:**

а) **Ош едноосновни лични имена:** **SRB:** **МОМ-** (< Момир, Момчил): Мом-иши, **ЦВЕТ-** (< Цветан): Цветишиа;

б) **Ош сложни лични имена:** **BG:** **СТАН-** (< Станимир, Станислав): С̑тани-ишиа, ***** SRB:** **БЕЛ-** (< Белимир, Белислав): Бел-ишиа, **БЕР-** (< Беривој, Беримир): Бер-ишиа, **БОГ-** (< Богобој, Богомир, Богомил): Бо̑ишиа, **БОЈ-** (< Бојомир): Бо̑ишиа, **БОР-** (< Боримир, Борислав): Бор-ишиа, **БРАН-** (< Бранислав, Бранимир): Бран-ишиа, **БРАТ-** (< Братимир, Братислав): Бра̑ишиа, **БУД-** (< Будивој, Будислав Бу-димир): Бу̑ишиа, **ВЕЛ-** (< Велмир, Велислав): Велишиа, Ве̑ишиа, **ВЛАД-** (< Вла-димир, Владислав): Вла̑ишиа, **ВОЈ-** (< Војислав, Радивоје): Во̑ишиа, **ВРАТ-** (< Вр-атислав): Вр̑ишиа, **ГРАД-** (< Градивој, Градимир, Градислав): Гра̑ишиа, **ДАБ-** (< Дабижив): Дабишиа; **ДАН-** (< Богдан): Данишиа, **ДЕС-** (< Десимир): Десишиа, **ДРАГ-** (< Драгомил, Драгослав): Дра̑ишиа, **ЗВОН-** (< Звонимир): Звонишиа, **КРАЈ-** (< Крајислав, Крајмир): Кра̑ишиа, **ЉУБ-** (< Драгољуб, Љубомир): Љубишиа, **ЉУД-** (< Људевит): Људ-ишиа, **МИЛ-** (< Милољуб, Милослав): Милишиа, **МОЈ-** (< Мојимир, Мојислав): Мо̑ишиа, **ПРАВ-** (< Правдољуб): Прав-ишиа, **ПРВ-** (< Првољуб, Првос-лав): Пр-вишиа, **ПРЕД-** (< Предивој): Предишиа, **ПРИБ-** (< Прибимир, Прибисав): Прибишиа, **РАД-** (< Радомир, Радослав): Радишиа, **РАН-** (< Ранимир, Ранислав): Ранишиа, **РАТ-** (< Ратимир, Ратислав): Ра̑ишиа, **СКОР-** (< Скоровој, Скоромир, Скорослав): Скоришиа, **СЛАВ-** (< Славомир, Првослав): Славишиа, **СТАН-** (< Ста-нимир, Станислав): С̑танишиа, **СТОЈ-** (< Стојимир, Стоислав): С̑то̑ишиа, **СТРОЈ-** (< Стројмир, Стројслав): С̑тро̑ишиа, **ТВРД-** (< Тврдислав): Тврдишиа, **ХОД-** (< Хо-дивој, Ходимир, Ходислав): Хо̑ишиа, **ХРАН-** (< Хранимир, Хранислав): Хранишиа; **ЦВЕТ-** (< Цветимир, Цветислав): Цветишиа.

Б) **От чужди лични имена:** **SRB:** **БАР-** (< Барбат, Бартоломеј): Бар-ишиа, **ДАН-** (< Даниел, Данило): Данишиа, **ЈОВ-** (< Јован): Јовишиа, **МАР-** (< Марин, Ма-ријан, Мартин): Маришиа, **МАТ-** (< Матеј): Ма̑ишиа, **ПАВ-** (< Павле): Павишиа, **ПЕР-** (< Петар): Перишиа, **РАН-** (< Ранђел): Ранишиа, **СЕН-** (< Семион): Сенишиа,

СТЕП- (< Степан): *Сштейшиа*, **ТАД-** (< Тадеј): *Тадишиа*, **ТОД-** (< Тодор, Тодосије): *Тодишиа*;

Формант - ОШ:

1. Хипокористичен корен – затворена сричка :

А) От домашни лични имена:

а) *Ош едноосновни лични имена*: **SRB: МЕД-** (< Медвед): *Мед-ош*, **ПЕТ-** (< Петар, Петко): *Петшош*, **ЦВЕТ-** (< Цветан): *Цветшош* ;

б) *Ош сложни лични имена*: **BG: БРАТ-** (< Братимир, Братислав): *Брашош*, **ВЕЛ-** (< Велимир, Велислав): *Велош*, **ДРАГ-** (< Драгомир, Драгослав, Милодраг): *Драгош*, **МИЛ-** (< Милодраг, Милослав): *Милош*, **РАД-** (< Радомир, Радослав): *Радош*; *** **SRB: БЕЛ-** (< Белимир, Белислав): *Бел-ош*, **БЕР-** (< Беривој, Беримир): *Берош*, **БЛАГ-** (< Благомир): *Благош*, **БОГ-** (< Богобој, Богомир, Богомил): *Богош*, **БОЈ-** (< Бојомир): *Бојош*, **БОР-** (< Боримир, Борислав): *Бороша*, **БРАН-** (< Бранислав, Бранимир): *Бран-ош*, **БРАТ-** (< Братимир, Братислав): *Брашош*, **БУД-** (< Будивој, Будислав, Будимир): *Будош*, **ВЕЛ-** (< Велимир, Велислав): *Велош*, **ВИД-** (< Видомир, Видослав): *Видош*, **ВИТ-** (< Витомир, Витослав): *Вишош*, **ВЛАД-** (< Владимир, Владислав): *Влагош*, **ВУК-** (< Вуководраг, Вукомир): *Вукош*, **ДЕД-** (< Дедомир, Дедослав): *Дедош*, **ДИВ-** (< Дивислав): *Дивош*, **ДОБР-** (< Добромир): *Доброш*, **ДРАГ-** (< Драгомил, Драгослав): *Драгош*, **ЉУБ-** (< Драгољуб, Љубомир): *Љубош*, **МИЛ-** (< Милољуб, Милослав): *Милош*, **МИР-** (< Мирослав): *Мирош*, **НЕГ-** (< Негомир, Негослав): *Негош*, **ПРВ-** (< Првољуб, Првослав): *Првош*, **ПРИБ-** (< Прибимир, Прибисав): *Прибош*, **РАД-** (< Радомир, Радослав): *Радош*, **СЛАД-** (< Сладољуб, Сладослав): *Слагош*, **СТАН-** (< Станимир, Станислав): *Станош*, **ТВРД-** (< Тврдислав): *Тврдош*, **ЦВЕТ-** (< Цветимир, Цветислав): *Цветшош*.

б) *От чужди лични имена*: **BG: МИТ-** (< Димитър): *Митшош*, **ПАНД-** (< Панделей): *Пандош*, **ТИМ-** (< Тимотей): *Тимош*, **ТОД-** (< Тодор): *Тодош*, **ТОР-** (< Тодор, Тодорош): *Торош*; *** **SRB: АНДР-** (< Андреја): *Андр-ош*, **ВИТ-** (< Виталије): *Вишош*, **ИВ-** (< Иван): *Ивош*, **ИН-** (< Инокентије): *Инош*, **МАТ-** (< Матеј): *Майшош*, **МИР-** (< Миرون): *Мирош*, **ПЕР-** (< Петар): *Перош*, **ПЕТ-** (< Петар, Петко): *Петшош*, **СПИР-** (< Спиридон): *Сирош*, **СТЕП-** (< Степан): *Сштейшош*, **ТИМ-** (< Тимотей): *Тимош* ;

Формант - ОША:

1. Хипокористичен корен – затворена сричка :

А) От домашни лични имена:

а) *Ош сложни лични имена*: **SRB: БЕЛ-** (< Белимир , Белибор): *Бел-оша*, **БОЈ-** (< Бојомир): *Бојоша*, **БОР-** (< Борислав): *Бороша*, **ВЕЛ-** (< Велимир): *Вељоша*, **ДРАГ-** (< Драгомир, Драгослав): *Драгоша*; **РАД-** (< Радомир, Радослав): *Радоша*.

Формант - УШ:

Формантът –УШ има общославянски характер и е познат и в апелативното, и в антропонимичното словообразуване на отделните славянски езици. Семантиката му е подчертано деминутивно-хипокористична и българските хипокористики, оформени с него, са потвърждение за това (**Ковачев** 1973: 113 – 129). Присъединява се преди всичко към хипокористични корени – затворена сричка от чужд лични имена и първите запазени компоненти от сложните лични имена.

1. Хипокористичен корен – затворена сричка :

А) От домашни лични имена:

а) *Ош едноосновни лични имена*: **BG**: **БОР**- (< Борис): Бор-уш, **ГАН**- (< Драган): Гануш, **ГОЛ**- (< Драгол, Нягол): Голуш, **ГИН**- (< Гергин, Драгин): Гинуш, **ДЕЛ**- (< Недельо): Делуш, **КАН**- (< Вълкан): Кануш, **НЕД**- (< Недельо): Недуш; *** **SRB**: **МЕД**- (< Медуш): Мед-уш;

б) *От сложни лични имена*: **BG**: **БОГ**- (< Богдан): Бог-уш, **БРАТ**- (< Братомир, Братослав): Браш-уш, **ВЕЛ**- (< Велимир, Велислав): Велуш, **ДОБР**- (< Добромир, Доброслав): Добруш, **ДРАГ**- (< Драгомир, Драгослав, Милодраг): Драгуш, **МАЛ**- (< Маломир): Малуш, **МИЛ**- (< Милослав): Милуш, **НЕГ**- (< Негослав): Негуш, **РАД**- (< Радомир, Радослав): Радуш, **СТАН**- (< Станимир, Станислав): Стануш, **ТАТ**- (< Татослав): Ташуш, **ТОМ**- (< Томислав): Томуш; *** **SRB**: **БЕЛ**- (< Белимир, Белослав): Бел-уш, **БРАТ**- (< Братимир, Братислав): Браш-уш, **ВОЈ**- (< Радивоје): Војуш, **ДРАГ**- (< Драгимир, Драгослав): Драгуш, **ЛАД**- (< Владимир, Владислав): Ладуш, **МИЛ**- (< Милослав, Радмил): Милуш, **НЕГ**- (< Негомир, Негослав): Негуш, **РАД**- (< Радомир, Радослав): Радуш, **СЛАВ**- (< Радослав, Славомир): Славуш;

в) *От чужди лични имена*: **BG**: **АНГ**- (< Ангел): Анг-уш, **АНД**- (< Андон): Анд-уш, **ВАН**- (< Иван): Вануш, **ВАР**- (< Вартоломей): Варуш, **ГАТ**- (< Игнат): Гашуш, **ГЕРД**- (< Гердан): Гердуш, **ГОГ**- (< Георги): Гогуш, **ДИН**- (< Костадин): Динуш, **ДИМ**- (< Димитър): Димуш, **КАЛ**- (< Калоян): Калуш, **КАТ**- (< Катерин): Кашуш, **КИР**- (< Кирил): Кируш, **КОЛ**- (< Никола): Колуш, **ЛАЛ**- (< Лазар): Лалуш, **ЛЕК**- (< Алеко): Лекуш, **КОН**- (< Константин): Конуш, **МАН**- (< Манол): Мануш, **МАР**- (< Марин): Маруш, **МАТ**- (< Матей): Майуш, **МИТ**- (< Димитър): Мишуш, **МИТР**- (< Димитър): Мишуруш, **НАН**- (< Атанас): Нануш, **НИК**- (< Никола): Никуш, **ПАНД**- (< Панделей): Пандуш, **ПАНТ**- (< Пантелей): Паншуш, **ПАН**- (< Пантелей): Пануш, **ПАР**- (< Парашкев): Паруш, **РОМ**- (< Роман): Ромуш, **САМ**- (< Самуил): Самуш, **ТАН**- (< Атанас): Тануш, **ТАР**- (< Тарас): Таруш; *** **SRB**: **ДОР**- (< Доротеј): Дор-уш, **ИВ**- (< Иван): Ивуш, **ЈАН**- (< Јанићије): Јануш, **МАР**- (< Маријан): Маруш ;

Формант - УША:

1. Хипокористичен корен – затворена сричка :

А) От домашни лични имена:

а) *Ош сложни лични имена*: **SRB**: **БЕЛ**- (< Белимир, Белослав): Бел-уша, **ВЛАД**- (< Владимир, Владислав): Владуша, **ВЛАЈ**- (< Влајислав): Влајуша, **ВУК**- (< Вукомир, Вукослав): Вукуша;

С помощта на форманта –УША в българската хипокористична деривация не се образуват мъжки хипокористики, а само женски.

Сред ексцерпираните примери се наблюдават редица производни от корени на съкратени сложни сръбски мъжки лични имена, образувани със суфикси, съдържащи **Ш** в състава си, например: **SRB**: Браш-еш: Браш-еша, Добр-еш: Добр-еша, Мил-еш: Мил-еша; Бел-иш: Бел-иша, Бор-иш: Бор-иша, Браш-иш: Браш-иша, Дес-иш: Дес-иша, Добр-иш: Добр-иша, Драг-иш: Драг-иша, Мил-иш: Мил-иша, Приб-иш: Приб-иша, Раг-иш: Раг-иша, Раш-иш: Раш-иша; Бел-ош: Бел-оша, Драг-ош: Драг-оша, Раг-ош: Раг-оша; Бел-уш: Бел-уша, Вој-уш: Вој-уша.

Формантите –ЕШ, –ИШ, –ОШ, –УШ, разширени с флексията формант –А, могат да се разглеждат не като варианти, а като самостоятелни суфикси, тъй като с тях се образуват хипокористики, функциониращи самостоятелно. В речника на личните имена на сърбите срещаме и само хипокористики, завършващи на –А: –ЕША (*Бог-еша, Бољеша, Вукеша, Годеша, Градеша, Љубеша, Милеша, Миреша*), –ИША (*Бер-иша, Боѓиша, Бојиша, Бориша, Браниша, Велиша, Вељиша, Владиша, Војиша, Вraithиша, Градиша, Даниша, Звониша, Крајиша, Мојиша, Правиша, Предиша, Раниша, Скориша, Славиша, Сїаниша, Сїојиша, Срїојиша, Тврдиша, Ходиша, Храниша, Цветиша*), –УША (*Влаг-уша, Влајуша, Вукуша*).

Фреквентността на формантите, съдържащи [Š] в състава си, може да бъде представена по следния начин:

Формант	Български хипокористики	Сръбски хипокористики
-ША	5	88
-ШЕ	4	8
-ШО	44	36
-АШ	15	27
-ЕШ	8	8
-ЕША	-	10
-ИШ	18	15
-ИША	1	55
-ОШ	10	46
-ОША	-	6
-УШ	48	15
-УША	-	4
Общо:	104	318

Литература

- Гърковић 1977: Милица Грковић. *Речник личних имена код Срба*. Београд, 1977.
- Железняк 1969: Железняк И.М. *Очерк сербохорватскогo анїтройонимическогo словообразованя*. Киев, 1969.
- Илчев 1969: Стефан Илчев. *Речник на личниїте и фамилниїте имена у бълѓариїте*. София, 1969, БАН.
- Ковачев: Никола Ковачев. *Бълѓарска ономастика*. София, БАН, 1983.
- Курилович 1968: Jerzy Kuryłowicz. *O niektórych właściwościach imion skróconych*. In *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*. Ossolineum, 1968.
- Малец 1982: Malec M. *Staropolskie nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*. Wrocław, 1982;
- Милевски 1969: Tadeusz Milewski. *Indoeuropejskie imiona osobowe*. Wrocław, 1969.
- Мирославская 1971: А. Н. Мирославская. *Особенности словообразовательной структуры русских сабendarных имен*. В сб.: Ономастика Поволжья. Горький, 1971, вып. 2. с. 47 – 51;
- Реформатский 1967: Александр Реформатский. *Введение в языковедение*. Москва, 1967.

- Свобода 1969: Jan Svoboda. *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praga, 1964.
- Sławski 1974: Sławski F. *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*. Słownik prasłowiański, t. 1, Ossolineum, 1974, PAN.
- Станойчић 1997: Живојн Станојчић, Љубомир Поповић. *Граматика српскога језика*. Београд, 1997.
- Стевановић 1970: Михаило Стевановић. *Савремени српскохрватски језик, I*, Београд, 1970.
- Суперанская 1969: Александра Суперанская. *Структура имени собственного. (Фонология и морфология)*. Москва, 1969.
- Ташицки 1926: Witold Taszycki. *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*. Kraków, 1926.
- Чобанов 2008: Иван Чобанов. *За крајкиите форми ои србскиите сложни мъжки лични имена, представяващи зайворена сричка*. В сб.: Славистика III, Пловдив, стр. 126 – 138;
- Чобанов 2008: Иван Чобанов. *Антропонимичната хипокористична деривация ои съкратените едноосновни србски женски лични имена*. В сб.: Научни трудове, том 46, кн. I, 2008, Сб. А, стр. 398 – 410;
- Чобанов 2009: Иван Чобанов. *За крајкиите форми ои србскиите сложни женски лични имена, представяващи зайворена сричка*. В сб.: Српски језик у употреби. Крагујевац, 2009, стр. 81 – 89;
- Чобанов 2009: Иван Чобанов. *За хипокористичните форми, деривати ои съкратените едноосновни србски мъжки лични имена*. В сб.: Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.и.н. Людмил Спасов, том II, стр. 13 – 34; Издателство „Фабер“, 2009;
- Чобанов 2010: Иван Чобанов. *За србскиите и българскиите вокални хипокористични форманти, участващи в производни ои мъжки лични имена*. В сб.: Језички систем и употреба језика. Књига, Крагујевац, 2010, с. 197–210;
- Чорич 1982: Божо Чорић. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Београд, 1982.

Гергана Петкова

МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗУВАНИ ОТ РИМСКИ ПРЕНОМЕНИ, В АНТРОПОНИМИЧНАТА СИСТЕМА НА СРЪБСКИЯ ЕЗИК В СРАВНЕНИЕ С ЕЗИЦИТЕ ОТ *SLAVIA ORTHODOXA*

Гергана Атанасова Петкова, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Филологически факултет, Катедра „Общо езиковедие и история на българския книжовен език“

Обектът на изследване в настоящия текст са особеностите на мъжките сръбски лични имена, образувани от римски преномени, разглеждани в рамките на езиците от Slavia Orthodoxa. Основна цел е представянето на пълния им списък, включващ и всички им варианти. Разпределени са в четири главни класификационни групи – според изходен афелатив, според модел на образуване на славянското име от изходния латински антропоним и според това дали името е канонизирано само от Православната църква, само от Католическата църква или и от двете.

Ценно би било и отбелязването на първоначалното значение на името, когато това е възможно.

Ключови думи: сръбско мъжко лично име, латински произход, канонизирани имена, римски преномен

Мъжките имена при римляните са съдържали минимум два компонента – лично име (*praenomen*) и родово име (*nomen*). Възможно е гражданинът да е притежавал и прякор, който може да е родов (*cognomen*) или личен (*agnomen*) (Федорова 1982). Така е изглеждала тричленната именна система в Древен Рим, която се запазва в този вид до управлението на Сула (Фелекан 2010: 66). Личното име се дава при раждането, родовото име се унаследява (Фелекан 2010: 65), но понеже е съществувала традиция първородният син да наследи както личното¹, така и родовото име на своя баща, когноменът е служел да индивидуализира отделните членове на дадена фамилия (Фелекан 2010: 70–71). Дори през 230 г. пр. н. е. тази традиция била озаконена с постановление на сената (<http://www.imena.org/latin.html>).

Според Варон съществува списък, включващ 18 лични имена², от които може да се избира (Фелекан 2010: 65). Всъщност имена, засвидетествани в античните текстове като римски преномени са доста повече. Интересно е да се от-

1 При наследяването на името от първородният син може да се даде абсолютно същото като бащиното име или от него да се образува ново име, което като част на речта представлява прилагателно име (например, *Marcus* (съществително собствено име) > *Marcus* (прилагателно име със значение „принадлежащ, отнасящ се до Марк“) (Фелекан 2010: 71). Обикновено името се дава от бащата в деветия ден от неговото раждане (*dies lustricus*) (Johnson 1903, 1932).

2 В Древен Рим жените не са притежавали преномени. Вместо тях били използвани формите за женски род на родовите им имена или от родовото име на бащата се образувало ново име чрез прибавянето на суфикс *-illa* или *-ina* (Фелекан 2010: 69–70). Така в даден род всички жени имали едно и също име, а различаването на отделните му представителки се осъществявало според реда, в който са родени, например: *Claudia Maior* (= най-голяма), *Claudia Secunda* (= втора),

бележи, че антропонимите с най-голяма фреквентност на употреба са били толкова популярни, че в писмените текстове са представяни от абривиатури³, например: *Appius* (*Ap.*, *App.*), *Aulus*⁴ (*A.* (Федорова 1982)/*Aul.* (<http://www.imena.org/latin.html>)), *Caeso/Kaeso* (*K.*), *Decimus*⁵ (*D.* (Федорова 1982)/*Dec.* (<http://www.imena.org/latin.html>)), *Gaius/Caius* (*C./G.*⁶), *Gnaeus/Cnaeus*⁷ (*Cn./Gn.*⁸), *Lucius*⁹ (*L.*), *Mamercus* (*Mam.*), *Manius* (*M.*), *Marcus*¹⁰ (*M.*), *Numerius* (*N.*), *Opiter* (*Opet.*), *Publius*¹¹ (*P.*), *Quintus*¹² (*Q.*, *Qu.*), *Septimus* (*Sept.*), *Servius* (*S.*, *Ser.*), *Sextus* (*Sex.*), *Spurius* (Федорова 1982) (*S.* (<http://www.imena.org/latin.html>)/*Sp.*), *Tiberius* (*Ti.* (Федорова 1982)/*Tib.* (<http://www.imena.org/latin.html>)), *Titus* (*T.*). По-рядко срещаните преномени са (Федорова 1982): *Agrippa* (<http://www.imena.org/latin.html>), *Ancus*, *Annius*, *Aruns*, *Atta*, *Cossus*, *Denter*, *Eppius* (Федорова 1982), *Faustus* (<http://www.imena.org/latin.html>), *Fertor*, *Herius*, *Hospolis*, *Hostus*, *Lar*, *Marius*, *Mesius*, *Minatius*, *Minius*, *Nero*, *Novius*, *Numa* (Федорова 1982), *Opiavus* (<http://www.imena.org/latin.html>), *Opiter*, *Ovius*, *Pacvius* (*Paquius*) (Федорова 1982), *Paullus* (<http://www.imena.org/latin.html>), *Percennius* (*Pescennius*), *Petro*, *Plancus*, *Plautus*, *Pompo*, *Popidius*, *Postumus*, *Primus*, *Retus*, *Salvius*, *Sertor*, *Stadius*, *Tertius*, *Tirrus*, *Trebius*, *Tullus*, *Turus*, *Volero*, *Volusus*, *Vopiscus* (Федорова 1982).

С течение на времето много от имената излизали от употреба.

Допълнително ограничение при избора на лично име било, че в отделните родове се употребявали само някои от горепосочените преномени. Например, в *Корнелиевия* и *Сицилионовия* род се употребявали само преномените *Гней*, *Луций* и *Публий*, в *Клавдиевия* и *Нероновия* род само *Тиберий* и *Децим*, в *Домициевия* и *Ахенобарбовия* род само *Гней* и *Луций* (<http://www.imena.org/latin.html>), в *Емилиевия* род само *Гай*, *Гней*, *Луций*, *Мамерк*¹³, *Маний*, *Марк*, *Квинт* и *Тиберий* (Johnson 1903, 1932).

Личните имена на престъпниците били изключвани от списъка на рода, към който те принадлежат. Поради тази причина в *Клавдиевия* род не се използват името *Луций*, а в *Манлиевия* род името *Марк*. След падението на *Марк Антониус* с решение на Сената от *Антийониевия* род също било изключено името *Марк* (<http://www.imena.org/latin.html>).

Claudia Tertia (= трета) и така до най-малката – *Claudia Minor* (Федорова 1982). След като жената се омъжи, тя обикновено получава името на съпруга си (Фелекан 2010: 69-70).

Знатните римлянки имали правото да носят освен родовото си име и когномена на своя баща (Федорова 1982).

Макар и единични съществуват случаи, в които се срещат женски форми на римски преномени (*Publia*, *Lucia*) (Фелекан 2010: 69-70).

3 Преноменът се изписва с пълната му форма само когато е употребено самостоятелно или когато е употребено за представител на човек от по-ниска прослойка (Johnson 1903, 1932).

4 Съществува простонародна форма *Olus*, чията абривиатура в *O.* (<http://www.imena.org/latin.html>).

5 Архаичната форма на името е *Decimos* (*ibi dem*).

6 Тази абривиатура за съкращаване на името се среща много рядко (*ibi dem*).

7 Архаичната форма на името е *Gnaivos*. Паралелно с посочената по-горе форма на името се използват и формите *Naevus* и *Naeus* (*ibi dem*).

8 Тази абривиатура за съкращаване на името се среща много рядко (*ibi dem*).

9 Архаичната форма на името е *Loucios* (*ibi dem*).

10 Среща се и формата *Marqus* (*ibi dem*).

11 Архаичната форма на името е *Poblios*, чията абривиатура е *Po.* (*ibi dem*).

12 Срещат се и простонародните форми *Cuntus*, *Quinctus* и *Quintulus* (*ibi dem*).

13 Това име се среща само при представителите на *Емилиевия* род (Johnson 1903, 1932).

Обект на изследване в настоящия текст са мъжките лични имена, образувани от римски преномени, в антропонимичната система на сръбския език в сравнение с езиците от *Slavia Orthodoxa*. Включени са 21 римски преномена, 21 сръбски, 21 български, 21 руски, 3 украински и 3 белоруски мъжки лични имена и техните варианти, ексцерпирани от специализираните речници, чийто списък е представен в библиографичната информация в края на статията.

Ексцерпираните преномени са класифицирани в няколко групи в зависимост от предполагаемия произход и етимология на римските преномени и в зависимост от модела на образуване на славянското име, т. е. дали е образувано от формата за **Nom. sg.** на латинското име или от неговата работна основа (т. е. от формата за **Gen. sg.** с премахване на падежния завършек). Канонизираните имена също са обособени в отделна група и от своя страна са разделени в три подгрупи в зависимост от това дали са приети само от Католическата църква, само от Православната, или са почитани и от двете.

Класификация според изходна мотивираща лексема¹⁴ на римския преномен:

1. Имена, образувани от съществително име:
 - A. От съществително нарицателно име: **Lucius** < от лат. *lux* - „свейлина“, **Manius** < от лат. *mane* - „уширо“;
 - B. От съществително собствено име: **Tiberius** < от лат. *Tiberius* - „на Тибър (река, преминаваща през Рим (Roma)); по името на бога на р. Тибър, син на Янус“;
2. Имена, образувани от прилагателно име: **Celsus** < от лат. *celsus* - „висок; възвишен“, **Paullus/Paulus** < от лат. *paulus* - „малък; скромнен“;
3. Имена, образувани от числително име: **Decimus** < от лат. *decimus* - „десети“, **Quintus** < от лат. *quintus* - „пети“;
4. Имена, образувани от нелична глаголна форма:
 - A. От минало страдателно причастие: **Spurius** < от лат. *spurius* - „извънбрачно роден, незаконно роден“;
5. Имена с повече от една предполагаема етимология: **Aulus** (< 1) от лат. *avulus* - „деденце“; 2) от лат. *aula* - „дворец“; 3) от етруски произход с неясно значение), **Caeso/Kaeso** (< 1) от лат. *caedo* - „сека“; 2) от лат. *caesius* - „свейлосин, сивосин; синеок, сивоок“), **Marcus** (< 1) от името на римския бог Марс (*Mars*) (т. е. от *Martius* - „роден през март“); 2) от лат. *mas* - „мъжествен“; 3) от лат. *marcus* - „чук, чукче“; 4) от лат. *marceo* - „посърнал съм; изтощен съм“), **Publius** (< 1) от лат. *publius/publicus* - „народен, обществен“; 2) от лат. *populus* - „народ“, **Servius** (< 1) от лат. *servo* - „пазя, предпазвам“; 2) от лат. *servus* - „роб“;

14 Направената класификация е с оглед на терминологията, използвана в латинския език.

6. Имена с неизяснена етимология: *Agrippa, Appius, Caius/Cajus/Gaius, Camillus, Cnaeus/Cneus/Gnaeus, Mamercus, Numerius, Titus.*

От направената класификация става ясно, че най-голям е броят на имената с неясна етимология (8 имена), следвани от имената с повече от една предполагаема етимология (5 имена). Този факт може да се обясни с времето на възникване и употреба на римските преномени. Те са се използвали в далечната античност и повечето от тях са загубили корените си. При други пък промените, настъпили в развоя на латинския като език, са оставили своя отпечатък и е трудно да се даде категорично еднозначно мнение относно тяхното изконно значение.

Три преномена са образувани от съществително име (един от съществително собствено и два от съществително нарицателно име), два са изведени от прилагателно име, два от числително и един от нелична глаголна форма (от минало страдателно причастие), което определя тези форми като най-непродуктивни в настоящата класификация в сравнение с останалите части на речта.

Класификация според модела на образуване на славянското име:

1. Имена, образувани от формата за **Nom. sg.** на изходния римски преномен:
LAT: Agrippa > SRB, BG: Агрипа, RUS: Агриппа; LAT: Appius > SRB: Апије, BG: Апий, RUS: Аппий; LAT: Cnaeus/Cneus/Gnaeus > SRB: Гнеј, BG, RUS: Гней; LAT: Lucius > SRB: Луције, BG: Луций, RUS: Лукий, UKR: Лукій; LAT: Manius > SRB: Маније, BG, RUS: Маний; LAT: Numerius > SRB: Нумерије, BG, RUS: Нумерий; LAT: Publius > SRB: Публије, BG, RUS: Публий; LAT: Servius > SRB: Сервије, BG, RUS: Сервий; LAT: Spurius > SRB: Спурије, BG, RUS: Спурий; LAT: Tiberius > SRB: Тиберије, BG, RUS: Тиберий;
2. Имена, образувани от работната основа на изходния римски преномен:
LAT: Aulus > SRB: Аул, BG: Авъл, RUS: Авл; LAT: Caeso/Kaeso > SRB: Кезон, BG, RUS: Цезон¹⁵; LAT: Caius/Cajus/Gaius > SRB: Гај, BG: Гай, RUS: Кай/Гай; LAT: Camillus > SRB: Камил, RUS: Камилл, BLR: Каміл; LAT: Celsus > SRB, BG: Целз, RUS: Цельс; LAT: Decimus > SRB, BG, RUS: Децим; LAT: Mamercus > SRB: Мамерко, BG, RUS: Мамерк; LAT: Marcus > SRB, BG, RUS, UKR: Марко, BLR: Марк; LAT: Paullus/Paulus > SRB: Павле, BG, RUS: Павел, UKR: Павло, BLR: Павел; LAT: Quintus > SRB, BG, RUS: Квинт; LAT: Titus > SRB, BG, RUS, UKR: Тит, BLR: Ціт.

По-продуктивен се оказва моделът, при който славянското име е изведено от работната основа на изходното латинско име (общо 39 имена). Това вероятно се дължи на наложената практика в руски език, която от своя страна повлиява на украинския и белоруския, а може би и на българския език, имената от гръцки и латински произход да бъдат представяни с тяхната работна основа, а при необходимост към нея да бъде добавен типичен за руския език (съответно за дадения

¹⁵ Тук различието се дължи на факта, че в сръбски името е образувано от втората посочена форма на римския преномен, а в български и руски от първата. По принцип някои школи, които се занимават с преподаването и изучаването на латински език, приемат, че изговорът при четене на латинската буква „с (це)“, трябва винаги да е [к]. Но в този случай тази разлика не се дължи на това обяснение, защото разглежданите езици се подчиняват на една-единствена школа – руската.

източнославянски език) суфикс. Това се прави с цел чуждите по произход имена да бъдат асимилирани в руската антропонимична система (Протасов 1940: 110).

Прави впечатление, че в почти всички от разглежданите примери формите да дадено име, изведено от работната основа на изходния римски преномен, съвпадат. Минималните отлики се дължат на различните орфографски принципи при транслитерирането на имена от чужд произход, характерни за всеки един от източнославянските езици, които са в центъра на настоящето изследване.

По-непродуктивен е моделът, при който славянското име (общо 31 имена) е изведено от формата за *Nom. sg.* на изходния римски преномен. От разглежданите случаи най-голям е броят на примерите (общо 7), при които формата на българското и руското име съвпадат, а сръбското име се различава. Два са примерите, при които в разглежданите славянски езици откриваме отделни и различни форми на изходното латинско лично име. Един-единствен е случаят, при който се наблюдават еднакви форми на името в сръбски и български и различна в руски.

Този факт може да се обясни с принципа на представяне на латинския суфикс *-ius*, отбелязващ имената от мъжки род, принадлежащи към *Второ*, наричано още *i-склонение* (поради завършващата на гласната “i” етимологична основа на съществителните имена от това склонение), който в български и руски език е чрез използването на суфикс *-ий*, а в сръбски на суфикс *-ије*.

Класификация според канонизация:

1. Имена, канонизирани от Православната църква: **LAT:** Agrippa > **SRB, BG:** Агрипа, **RUS:** Агриппа;
2. Имена, канонизирани от Католическата църква: **LAT:** Camillus > **SRB:** Камил, **RUS:** Камилл, **BLR:** Каміл; **LAT:** Tiberius > **SRB:** Тиберије, **BG, RUS:** Тиберий;
3. Имена, канонизирани и от двете църкви: **LAT:** Caius/Cajus/Gaius > **SRB:** Гай, **BG:** Гай, **RUS:** Кай/Гай; **LAT:** Celsus > **SRB, BG:** Целз, **RUS:** Цельс; **LAT:** Lucius > **SRB:** Луције, **BG:** Луций, **RUS:** Лукий, **UKR:** Лукій; **LAT:** Marcus > **SRB, BG, RUS, UKR:** Марко, **BLR:** Марк; **LAT:** Paullus/Paulus > **SRB:** Павле, **BG, RUS:** Павел, **UKR:** Павло, **BLR:** Павел; **LAT:** Publius > **SRB:** Публије, **BG, RUS:** Публий; **LAT:** Quintus > **SRB, BG, RUS:** Квинт; **LAT:** Titus > **SRB, BG, RUS, UKR:** Тит, **BLR:** Ціт.

От разглежданите общо 21 римски преномена осем са канонизирани и от Православната, и от Католическата църква, два са канонизирани само от Католическата църква и един само от Православната.

От посочените в този текст три класификации, направени според предполагаемия произход и етимология на римските преномени в зависимост от модела на образуване на славянското име и в зависимост от това дали са приети само от Католическата църква, само от Православната, или са почитани и от двете, могат да бъдат направени следните генерални изводи:

1. Най-голям е броят на имената, чиято етимология не може да бъде изведена, а най-малък – на антропонимите, образувани от нелична глаголна форма (минало страдателно причастие).

2. Моделът на образуване на славянско име от работната основа на изходното латинско лично име е по-продуктивен в сравнение с принципа, при който славянското име се извежда от формата за *Not. sg.* на изходния римски преномен.
3. Най-голям е броят на римските преномени, канонизирани и от Православната, и от Католическата църква, а най-малък на почитаните само от Православната църква.

Литература:

- Батаклиев 1979:** Г. Батаклиев. *Антична митология* (Справочник). София: д-р Петър Берон.
- Войнов, Милев 1990:** Михаил Войнов, Александър Милев. *Латинско-български речник*. София: Наука и изкуство.
- Гримал 1990:** P. Grimal. *A Concise Dictionary of Classical Mythology*. Oxford: Basil Blackwell.
- Гъркович 1966:** М. Гркович, *Речник личних имена код Срба*, Београд: Вук Караџић.
- Дворецки 1976:** И. Х. Дворецкий. *Латинско – руският словарь*. Москва: Русский язык.
- Джепич 2000:** М. Žepić. *Latinsko-hrvatski rječnik (Lexicon Latino-Croaticum)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Джонсън 1903, 1932:** H. W. Johnson. *The Private Life of the Romans*. Scott, Foresman and Company (http://www.forumromanum.org/life/johnson_2.html <19.09.2011, 9:05>).
- Дойчинович 2010:** Б. Дојчиновић. *Књига имена (водич за будуће родитеље и кумове)*. Београд: Креативни центар.
- Илчев 1959:** Ст. Илчев. *Речник на личните и фамилијне имена у българите*. София: Издателство на БАН.
- Кнапова 1985:** М. Кнарповá. *Jak se bude jmenovat?* Praha: Academia.
- Ковачев 1995:** Н. Ковачев. *Честитоно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия*. Велико Търново: Пик.
- Кол, Ранчић 2011:** П. Кол, А. Ранчић. *Именар – лексикон српских имена*. Београд: Јован.
- Колинс (Латински речник и граматика) 1997:** *Latin Dictionary & Grammar*. Glasgow: HarperCollins Publishers.
- Милинкович, Сегеди, Тодорович 2009:** С. Милинковић, П. Сегеди, Вл. М. Тодоровић. *Латинско-српски и српско-латински речник (Lexicon Latino-Serbicum et Serbico-Latinum)*. Београд: Службени гласник.
- Немировски 2004:** А. И. Немировский. *Мифы и легенды народов мира, т. 2 Ранняя Италия и Рим*. Москва: Мир книги.
- Николова, Богданов 1996:** А. Николова, Б. Богданов. *Антична литература. Енциклопедичен справочник*. София: Отворено общество.
- Овидий 1963:** Овидий. *Метаморфози* (Превел от латински Георги Батаклиев). София: Народна култура.
- Петкова 2012:** Г. Петкова. *За системата на римските лични имена*. В: „Езикът и времето” (сборник с доклади по случай 70-годишния юбилей на проф. д. ф. н. Иван Куцаров). Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски”, с. 301–307.
- Петровски 1955:** Н. А. Петровский. *Словарь русских личных имен*. Москва: Советская энциклопедия.

Протасов 1940: М. Протасов. *Об уорядочение и унификации транскрипции собственных имен и исторических терминов в истории античного мира.* В: „Вестник древней истории”, 1940, № 1, с. 102-113 (< <http://ancientrome.ru> >, 19.09.2011, 9:06).

Скрипник, Дзятковская 1986: Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятковская. *Власні імена людей (словник-довідник).* Київ: Наукова думка.

Федорова 1982: Е.В.Федорова. *Введение в латинскую эйиграфику.* Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1982, с. 85-101 (<http://kurufin.narod.ru/> <11.03.2012, 10:51>).

Фелекан 2010: О. Felecan. *A Diachronic Excursion into the Anthroponymy of Eastern Romania.* “Philologia Jassyensia”, An. VI, Nr. 1 (11) 2010, p. 57–80.

Електронни източници:

www.behindthename.com <11.03.2012, 10:33>

www.dzietki.org <11.03.2012, 10:40>

<http://www.imena.org/latin.html> <11.03.2012, 10:42>

www.ksiegaimion.com <11.03.2012, 10:48>

<http://kurufin.narod.ru/> <11.03.2012, 10:51>

www.leksykony.interia.pl <11.03.2012, 10:55>

<http://patronii.w.interia.pl/> <11.03.2012, 11:01>

www.pros.at.tut.by <11.03.2012, 11:32>

<http://slovník.dovrečka.sk/etymologický-slovník-mien> <11.03.2012, 11:53>

ИНДЕКС НА МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗОВАНИ ОТ РИМСКИ ПРЕНОМЕНИ, В СРАВНЕНИЕ С ЕЗИЦИТЕ ОТ SLAVIA ORTHODOXA

AGRIPPA

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) с неясно значение. Предполага се, че е образувано от гр. *αγριος* - „див” и *ίπλος* - „кон” (19, 19, 22¹⁶) или от *αγρεύω/αγρέω* - „ловя, ловувам; хващам” и *πυς* - „крък” (10, 18) (Според предание римският пълководец Агрипа (*Agrippa*) се родил с краката напред, т. е. „ловен за краката” (10)), но по-вероятно е антропонимът да е от етруски произход. Използва се и като когномен (например в *Азиниевия род (gens Asinia)*) (12, 19, 22). Името се среща в Новия завет (19, 22). Име на православен светец (22)

SRB: АГРИПА (13); Агрип (4)

BG: АГРИПА (2)

RUS: АГРИППА (5, 17, 22); Агрипка (22)

APPIUS = Ap., App.

16 С цел библиографска справка да не затруднява четенето на екстралингвистичната информация относно разглежданите антропоними, отделните източници са въведени с цифри, които отговарят на използваните източници както следва: 1. Байаклиев 1979; 2. Войнов, Милев 1990; 3. Гримал 1990; 4. Гъркович 1966; 5. Дворецки 1976; 6. Джейч 2000; 7. Дойчинович 2010; 8. Илчев 1959; 9. Кнайова 1985; 10. Ковачев 1995; 11. Кол, Ранчик 2011; 12. Колинс (*Латински речник и грамайшка*) 1997; 13. Милинкович, Сеџеди, Тодорович 2009; 14. Немировски 2004; 15. Николова, Богданов 1996; 16. Овидий 1963; 17. Петровски 1955; 18. Скрипник, Дзятковская 1986; 19. www.behindthename.com; 20. www.dzietki.org; 21. www.ksiegaimion.com; 22. <http://kurufin.narod.ru/>; 23. www.leksykony.interia.pl; 24. <http://patronii.w.interia.pl/>; 25. www.pros.at.tut.by; 26. <http://slovník.dovrečka.sk/etymologický-slovník-mien>.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (2, 12, 22), използвано предимно в рода на *Клавдийиѝе* (*gens Claudia/Cloudia*) (2, 19), чиято етимология е неясна¹⁷ (2, 19, 22). Известна личност с това име е *Айий Клавдий Цек* (*Appius Claudius Caecus*), римски градоначалник (III в., пр. н. е), отговорен за построяването на *Аква Айиа* (*aqua Appia*), първия римски акведукт, и на *Айиевия пъѝ* (*via Appia*), път между *Рим* (*Roma*) и *Каѝа* (*Caria*), които са кръстени на него (2, 19)

SRB: АПИЈЕ (13)

BG: АПИЙ (2)

RUS: АППИЙ (5, 22)

AULUS = A.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (2, 19), изведено от лат. *avulus* - „дедениѝе“ или от *aula* - „дворец“. Възможно е името да е от етруски произход с неясно значение (2, 19, 22)

SRB: АУЛ (13)

BG: АВЪЛ (2)

RUS: АВЛ (5, 22)

CAESO/KAESO = K.

Мъжко лично име, образувано от римски прякор (2, 5) и лично име (преномен) (22), използвано в *Дуилиевия* (*gens Diulia*), *Фабиевия* (*gens Fabia*) и *Квинкиевия* (*gens Quinctia*) род (5, 22), изведени вероятно от лат. *caedo* - „сека“ или *caesius* - „свейѝлосин, сивосин; синеок, сивоок“ (22)

SRB: КЕЗОН (13)

BG: ЦЕЗОН (2)

RUS: ЦЕЗОН (5, 22)

CAIUS/CAIUS/GAIUS = C.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (19, 12, 13, 22) от етруски произход с неясно значение. Видни личности с това име са *Гай Юлий Цезар* (*Gaius Iulius Caesar*) и неговият осиновен син, *Гай Окѝавиан* (*Gaius Octavius*), по-късно известен като *Августѝ* (*Augustus*), който е и първият римски император (19, 22). Име на православен (22) и католически светец (22, 23)

SRB: ГАЈ (13)

BG: ГАЙ (2)

RUS: КАЙ (17, 22)/ГАЙ (5, 22): Гай (22)

CAMILLUS

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) от етруски произход с неясно значение, използвано и като когномен във *Фуриевия род* (*gens Furia*) (5, 13, 19). По всяка вероятност етимологията му не е свързана с лат. *camillus* - „млад релиѝиозен служѝител“ (9, 19, 21, 23), каквото е например мнението на *Петѝровски* (17, 22, 18). Известна личност с това име е римски герой, който спасил *Рим* (*Roma*) от нашествие на галите (12). Име на католически светец (XVI в. от н.е.) (19, 21, 22, 24, 23)

SRB: КАМИЛ (13)

RUS: КАМИЛ (5, 9, 17, 22): Камил (22, 23)

BLR: КАМІЛ (20, 22)

CELSUS

¹⁷ Според преданието името идва от сабинското име Ата (Atta) и било пренесено в Рим от представителите на Клавдиевия род и затова се използва само при тях (<http://www.imena.org/latin.html>).

Мъжко лично име, образувано от римско лично (преномен) и фамилно име, изведено от лат. *celsus* - „висок; възвишен“ (2, 17, 22). Име на философ, противник на християнството (II в. от н.е.) (19) и на католически и православен светец и мъченик (19, 22)

SRB: ЦЕЛЗ (13)

BG: ЦЕЛЗ (2): Целс (2)

RUS: ЦЕЛЪС (22): Сельс (22), Сельсо (22), Чельза (22), Чельзио (22), Чельзо (22)

CNAEUS/CNEUS/GNAEUS = Cn.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (13, 19, 22) от етруски произход с неясно значение (19, 22). Известна личност с това име е римският генерал *Гней Помпей Магнус* (*Gnaeus Pompeius Magnus*) (I в. сл. н. е.) (19)

SRB: ГНЕЈ (13)

BG: ГНЕЙ (2)

RUS: ГНЕЙ (5, 22)

DECIMUS = D.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (2, 5, 19, 22), използвано и като когномен (22), изведен от лат. *decimus* - „десети“ (2, 5, 19, 22)

SRB: ДЕЦИМ (13)

BG: ДЕЦИМ (2)

RUS: ДЕЦИМ (5, 22)

LUCIUS = L.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (5, 19, 22), изведено от лат. *lux* - „светлина“ (9, 19, 22, 23, 26). Видни личности с това име са двама етруски царе, както и редица изтъкнати римляни, включително и *Луций Ений Сенека* (*Lucius Annaeus Seneca*). Споменава се в Новия завет (19, 22). Име на неколцина католически (19, 22, 23) и православни светци (19, 22) и на трима папи (19)

SRB: ЛУЦИЈЕ (13)

BG: ЛУЦИЙ (2)

RUS: ЛУКИЙ (17, 22, 23, 26): Луций (5, 22), Люций (17, 22)

UKR: ЛУКІЙ (18, 22): Луцик (18), Луцько (18), Луцьо (18)

MAMERCUS = Mam.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (2, 22) от етруски произход с неясно значение. Име на митичния син на *Марс* (*Mars*) и *Силвия* (*Silvia*) (3, 5). Употребява се и като когномен в *Емилиевия род* (*gens Aemilia*) (3, 5, 22)

SRB: МАМЕРКО (13)

BG: МЕМЕРК (2)

RUS: МАМЕРК (5, 22)

MANIUS = M.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (2, 5, 22), изведено от лат. *manus* - „уширо“ (22)

SRB: МАНИЈЕ (13)

BG: МАНИЙ (2)

RUS: МАНИЙ (5, 22)

MARCUS = M.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (2, 19), изведено от името на римския бог *Марс* (*Mars*) (9, 11, 19, 22) (т. е. от *Martius* - „роден през март“ (11, 21, 26) или от *mas* - „мъжестивен“ (11)), от лат. *marcius*

– „чук, чукче“ (10, 17, 18) или от *marceo* – „посърнал съм; изтощен съм“ (18). Известни личности с това име са *Марк Тулий Цицерон (Marcus Tullius Cicero)*, *Марк Антоний (Marcus Antonius)* и *Марк Аврелий (Marcus Aurelius)*. Име на папа (IV в. сл. н. е.) (19) и на католически (10, 21, 22, 23, 24) и православен светец (10, 22)

SRB: МАРКО (4, 7, 9, 11, 13, 19, 22): Марк (10), Маркан (4), Маркач (4), Маркела (4), Маркеља (4), Маркета (4), Маркетан (4), Маркиља (4), Маркина (4), Маркић (4), Маркица (4), Маркиша (4), Маркота (4), Маркус (4), Маркусија (4)

BG: МАРКО (1, 8, 19, 10, 22): Марк (2, 10), Маркар (10), Маркел (8), Маркил (8), Маркол (8), Маркос (10), Маркс (10), Маркус (10), Маркуш (8), Марчин (1, 10), Марчинко (1), Марчо (1, 8, 10, 22), Марчок (8)

RUS: МАРКО (нар.) (22): Марк (*ист.*, *църк.*, *нар.*) (5, 9, 17, 19, 22, 23), Маркуся (*умал.*) (22), Маркуша (*умал.*) (22)

UKR: МАРКО (18, 19, 22): Марочко (18), Маркусь (18), Марчик (18)

BLR: МАРК (22): Марка (*нар.*) (22, 25)

NUMERIUS = N.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (2, 5, 13, 22) от етруски произход с неясно значение (22)

SRB: НУМЕРИЈЕ (13)

BG: НУМЕРИЙ (2)

RUS: НУМЕРИЙ (5, 22)

PAULLUS/PAULUS

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (13, 22), използвано и като когномен (2, 5, 7, 8, 11, 12, 17, 19, 22) в *Емилиевия род (gens Aemilia)* (5, 11, 22), изведено от лат. *paulus* – „малък“ или „скромнен“ (7, 9, 10, 11, 18, 21, 22, 23, 26). Известна личност с това име е *Юлий Павел (Julius Paulus)*, известен юрист, съвременник на *Александър Север (Alexander Severus)* (5). Среща се в Новия завет (7, 19, 22). Име на католически (7, 19, 22, 21, 23, 24) и православни светци (7, 19, 22), и на шестима папи (2, 8, 19)

SRB: ПАВЛЕ (4, 7, 11, 13, 19, 22): Малиша (4), Малишан (4), Маљо (4), Павал (4, 9), Павао (4, 9), Павел (4), Павић (11), Павил (4), Павинко (4), Павитко (4), Павлија (4, 11), Павлије (4), Павлика (4), Павлић (4), Павлиц (4), Павлица (4), Павлиша (4), Павло (4), Павол (4), Павул (4)

BG: ПАВЕЛ (чрез гр. *Паулос*) (1, 2, 8, 9, 10, 19, 22): Павал (8), Павелко (1, 8, 10, 22), Павелчо (1, 10, 22), Павко (1), Павлаки (8), Павле (1, 10, 22), Павлей (10), Павлел (10), Павлен (10), Павленко (10), Павленчо (10), Павлет (10), Павли (8, 10, 22), Павлик (8, 10, 22), Павлич (8), Павло (8, 10), Павломир (1, 10), Павлос (10), Павлун (10), Павлуш (10), Павльо (8, 10, 22), Павлю (10), Павол (8), Пайко (8), Палуйко (чрез рум. *Paului*) (8), Пальо (8), Паоло (10), Паул (8, 10), Пауло (8, 10), Паульо (8), Паулян (10), Пол (10), Полай (10), Поли (10)

RUS: ПАВЕЛ (църк., ист.) (9, 17, 19, 22, 23): Павелка (17, 22), Павл (5), Павла (22), Павле (22), Павлик (17, 22), Павлуња (22), Павлуся (22), Павлуха (22), Павлуша (22), Павлюня (22), Павлюся (22), Павля (17)

UKR: ПАВЛО (18, 19, 22): Павлик (18, 22), Павличко (18, 22), Павлиш (18, 22), Павлій (18, 22), Павлонько (18, 22), Павлусь (18, 22), Павлусько (18, 22), Павлусенько (18, 22), Павлусик (18, 22), Павлусичок (18, 22), Павлунь (18, 22), Павлуньо (18, 22), Павлуња (18, 22), Павлуша (18, 22), Павлушка (18, 22)

BLR: ПАВЕЛ (22): Павал (*нар.*) (22), Павіл (25), Паўлік (22, 25), Паўло (20), Паўлюк (*нар.*) (20, 22, 25), Паўлюсь (20, 22), Паўлюсюк (20, 22), Паўлючок (20, 22), Паўлючук (20), Паўлючык (20, 22)

PUBLIUS = P.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (2, 5, 12, 13, 19, 22), изведено от лат. *publius/publicus* (22) - „народен, обществен“ (2, 19, 22) или от *populus* - „народ“ (17). Известна личност с това име е Публий Сир (*Publius Syrrus*), римски мимोगраф и актьор (I в. пр. н. е.) (15). Име на католически и православен светец (22)

SRB: ПУБЛИЈЕ (13)

BG: ПУБЛИЙ (2, 15)

RUS: ПУБЛИЙ (5, 17, 22): Поплий (22), Публио (22), Пуплий (17, 22)

QUINTUS = Q., Qu.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (2, 5, 17, 12, 19, 22), използвано и като когномен (22), изведено от лат. *quintus* - „петти“ (2, 5, 17, 19, 22, 26). Традиционно е било давано на роденото пето по ред дете (19, 26). Име на католически и православен светец (22)

SRB: КВИНТ (13)

BG: КВИНТ (2)

RUS: КВИНТ (5, 17, 22, 26): Квинто (22), Кинто (22), Коинт (17, 22)

SERVIUS = S., Ser.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен), изведено от лат. *servo* - „паяз, предпазвам“ (2, 19, 22) или от *servus* - „роб“ (14). Известна личност с това име е Сервий Тулий (*Servius Tullius*), шестият римски цар (467 – 433 г. пр. н. е.) (2, 3, 5, 12, 14)

SRB: СЕРВИЈЕ (13)

BG: СЕРВИЙ (2, 15)

RUS: СЕРВИЙ (5, 14, 22)

SPURIUS = Sp.

Мъжко лично име, образувано от старо римско лично име (преномен) (2, 5, 13, 19, 22), изведено от лат. *spurius* - „извънбрачно роден, незаконно роден“ (19, 22);

SRB: СПУРИЈЕ (13)

BG: СПУРИЙ (2)

RUS: СПУРИЙ (5, 22)

TIBERIUS = Ti., Tib.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен), изведено от лат. *Tiberius* - „на Тибър (река, преминаваща през Рим (*Roma*)) (5, 9, 12, 17, 18, 22, 23, 26); *по името на бога на р. Тибър, син на Янус* (10)“. Известна личност с това име е вторият римски император, Тиберий Клавдий Нерон (*Tiberius Claudius Nero*), доведен син на Август (*Augustus*) (роден в 32 г. пр. н. е., умрял в 36 г. от н. е.) (2, 5, 8, 12, 16, 19). Име на католически светец (22)

SRB: ТИБЕРИЈЕ (13)

BG: ТИБЕРИЙ (2, 8, 10, 15, 16): Тибери (10), Тибор (*през унџ.*) (10)

RUS: ТИБЕРИЙ (5, 9, 17, 22): Тибер (22), Тибериус (22), Тиверий (22)

TITUS = T.

Мъжко лично име, образувано от римско лично име (преномен) (2, 5, 17, 13, 19) с неясно значение (вероятно от лат. *titulus* - „титила“ (17, 18, 19) или от дума с етруски произход със значение „защипаващ честния“ (22), „почтен“; или „полски гълъб“ (10)). Споменава се в Новия завет (един от спътниците на св. Павел, който по-късно става епископ на Крий). Име на римски император (19) и на християнски светец (4, 8), католически (10, 22, 23) и православен (22)

SRB: ТИТ (13): Титос (4, 9)

BG: ТИТ (чрез гр. *Τίτος*) (2, 8, 10): Титан (8), Титко (8, 10), Тито (8, 10), Титъо (8, 10), Титю (10)

RUS: ТИТ (5, 9, 17, 19, 22, 23): Титка (22)

UKR: ТИТ (18, 22): Титко (18, 22), Титонько (18, 22), Титочко (18, 22)

BLR: ЦІТ (22, 25): Цітусь (22)

МУШКА ВЛАСТИТА ИМЕНА КОЈА СУ НАСТАЛА ОД РИМСКОГ ПРЕНОМЕНА У АНТРОПОНИСМКОМ СИСТЕМУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА У ПОРЕЂЕЊУ СА ЈЕЗИЦИМА ИЗ SLAVIA ORTHODOXA

Објект истраживања у тексту јесу особине мушких српских властитих имена која су настала од римских преномена, а разматрају се у оквирима језика из *Slavia Orthodoxa*. Основни циљ рада је приказати њихов потпуни списак, укључујући и све њихове варијанте. Сврстана су у три главне класификацијске групе – у зависности од исконског апелатива, у зависности од модела стварања словенског имена на основи исконског латинског антропонима и у зависности од тога да ли је име канонизовано само од стране Православне цркве, само од стране Католичке цркве или и од стране двеју цркава.

Од користи је истицање почетног, исконског значења имена, када је то могуће.

Кључне речи: српско мушко властито име, латинско порекло, канонизована имена, римски преномен

Гергана Петикова

Светла Рускова Ђермановић¹
 Пловдив (Бугарска)

О НЕКИМ МОРФОЛОШКИМ ГРЕШКАМА КОД СТУДЕНАТА СРБИСТИКЕ НА УНИВЕРЗИТЕТУ У ПЛОВДИВУ

У раду предмет анализе јесте језик бугарских студената који су у почетној фази изучавања српског језика као страног. Анализа обухвата писмени део језика, а пажња је усмерена на граматичке грешке (основно морфолошке). Конкретизоване грешке сврстане су у три групе основане према категоријама падежа, рода и броја и у свакој одређеној групи се степењују по својој фреквентности, почевши од најфреквентнијих грешака. Управо овакво проучавање различитих врста грешака помогло би разрађивању адекватних метода код учења српског језика као страног.

Кључне речи: језик, српски, бугарски, падеж, род, број, грешке

У овом раду анализира се проблем који је настао током предавања српског језика као страног у словенском окружењу – тачније, проблем код изучавања српског језика код бугарских студената.

Приликом изучавања одређеног језика као страног, поготово када је реч о два сродна језика као што су српски и бугарски језик, од великог значаја је да се анализира позитивни и негативни утицај сличности или разлика два граматичка система – домаћег и страног.

Чињеница је да су бугарски и српски језик сродни језици у јужнословенској језичкој групи, те да међу њима има много сличности које их не чине лакшим за изучавање од осталих језика који нису у тесној вези, јер управо сличности које потичу из сродности двају језика отежавају бугарским студентима учење српског језика.

Предмет анализе у овом раду јесте језик бугарских студената, који су у почетној фази изучавања српског језика као страног, тј. студената прве године Славистике – смер српски језик на Универзитету у Пловдиву. Анализа обухвата писмени део страног језика, тј. њен циљ није да истражује усмено изражавање студената. Пажњу смо усмерили на конкретне граматичке грешке (основно морфолошке), а циљ анализе јесте да се прикажу одступања од граматичке норме која се јављају на морфолошком нивоу језика. Имајући у виду да се истраживање усредсређује на почетни ниво савладавања српског језика у бугарској језичкој средини, у овом раду обратићемо пажњу на граматичке грешке код имена (тј. морфолошке категорије род, број и падеж), које се јављују у оквиру језичког контекста. Грешке у синтакси и стилистичке грешке нису објекат истраживања у овом раду, због тога што оне нису индикативне на овом нивоу изучавања и савладавања језика.

Прикупљени материјал на основу којег се врши проучавање представља 30 писмених радова (у облику теста) са годишњег испита српског језика студената на првој години. Његова грађа укључије 85% одсто грешака и самим тиме довољ-

1 svetlaruskova@gmail.com

на је да би скренула пажњу на практични део предавања српског језика као страног. У овом случају свакако се не доносе генерални (уопштени) закључци о дидактичкој методи, него се пре свега те грешке анализирају у циљу добијања повратне информације у овом дидактичком процесу. Конкретизоване грешке које чине грађу, типичне су и сврстане у три основне групе према категоријама падежа, рода, броја, и у свакој одређеној групи се степенују по својој фреквентности, почевши од најфреквентнијих грешака.

1. Категорија падежа

Ова морфолошка категорија је једна од најпроблематичнијих категорија у савладавању српског језика од стране студената, због чињенице да се њихов матерњи језик, односно бугарски, карактерише као аналитички, тј. да језадржао једино остатке синтетичког нашег старог језика (претежно код заменица).

Употреба акузатива уместо локатива (односно локатива уместо акузатива)

Највећи број грешака допушта се управо у овом случају због неправилне интерпретације значаја и употребе падежних облика.

Примери:

*Седео је **на столицу** загледан у **прозору**.*

*Њене књиџе су **на полицу**.*

*Јелица је у **кухињу** и кува кафу.*

*Деца имају много **проблема у школу**.*

*Хвала **на помоћ**.*

*Јабука је **пала на земљи**.*

*Жена у **белу јакну** и **црне чизме** је моја мајка.*

*Они су се већ **пробудили** када сам **покуцао на вратиша**.*

уместо,

*Седео је **на столицу** загледан у **прозор**.*

*Њене књиџе су **на полици**.*

*Јелица је у **кухињи** и кува кафу.*

*Деца имају много **проблема у школи**.*

*Хвала **на помоћи**.*

*Јабука је **пала на земљу**.*

*Жена у **белој јакни** и **црним чизмама** је моја мајка.*

*Они су се већ **пробудили** када сам **покуцао на вратиша**.*

Употреба акузатива уместо номинатива

Велики је број случајева у којима се допуштају грешке студената приликом употребе номинатива и акузатива. Ево неколико таквих примера:

*Људи који су се сакупили пошћали су **сведоке** необично̄ догађаја., уместо*

*Људи који су се сакупили пошћали су **сведоци** необично̄ догађаја.*

*У овој продавници се продају **уџбенике.**, уместо*

*У овој продавници се продају **уџбеници.***

или

*На пијаци се продаје **воћа и поврћа.**, уместо*

*На пијаци се продаје **воће и поврће.***

Из наведених примера јасно се види да се ова врста грешака допушта углавном код правог објекта, као у случајевима када предикат није на почетку реченице, већ се налази иза помоћног глагола.

Употреба номинатива уместо вокатива

Што се вокатива тиче, у савременом бугарском језику поново постоје остаци његових облика углавном код именица мушког и женског рода. Управо из овог разлога овде такође често долази до грешака, и као резултат тога лична имена остају у свом основном облику. Као доказ овоме могу послужити следећи примери:

***Новак**, пођи са мном!, уместо*

***Новаче**, пођи са мном!*

***Деца**, отворише вратӣа!², уместо*

***Децо**, отворише вратӣа!*

или

***Игор**, отвори руке и седи одмах за сто̄о!*

***Зора**, дај ми т̄у књӣу!, уместо*

***Игоре**, отвори руке и седи одмах за сто̄о!*

***Зоро**, дај ми т̄у књӣу!*

Употреба генитива или акузатива уместо датива

За разлику од претходна три случаја, овде је присутан доста мањи број грешака, али се такве ипак допуштају, што приказују следећи примери:

*Ова идеја се **мене** допада.*

*Поклонили смо **малу децу** игџрачке.*

уместо,

² У српском језику се запажа и облик «деца» у Вокативу.

Ова идеја се **мени** допада.

Поклонили смо **малој деци** играчке.

Употреба акузатива / генитива уместо инструментала

Ова врста грешака примећује се углавном иза предлога *пред, за, над, под, међу*, поготово када је реч о употреби глагола кретања:

Пред нове самојослуже сваки дан долазе једни те исти људи., уместо

Пред нову самојослужу сваки дан долазе једни те исти људи.

Конкретно, у овом случају, употребљени су облици генитива код придева и именица иза предлога *пред*. Више него јасно је да студент није обратио пажњу на чињеницу да је у реченици употребљен краћи облик предлога, а не пуни *испред*, који наравно захтева управо употребу генитива.

У другом писменом раду овај исти пример гласи овако:

Пред новом самојослужом сваки дан долазе једни те исти људи.

Овде студент није употребио генитив, али такође није обратио пажњу на глагол тј. да ли је он глагол кретања или не, због чега је аутоматски поставио конструкцију у инструментал уместо у акузатив, што је такође погрешно.

Други примери:

За суседног угла крила се уилашена девојчица., уместо

За суседним углом крила се уилашена девојчица.

или

Жена за шалтиер је била веома љубазна., уместо

Жена за шалтиером је била веома љубазна.

2. Категорија рода

Граматицка категорија рода именица и придева је још једна категорија која у одређеној мери представља тешкоћу за оне које изучавају српски језик.

2.1. Једносложне именице мушког рода чија је основа у множини са уметком *-ов/-ев-* између основе и наставка, типа: *филм – филмови, зрад – зрадови, зец – зечеви, пар – парови, пањ – пањеви, муж – мужеви, сџан – сџанови* и др.

Ова категорија именица је управо група у којој се допушта највећи број грешака код студената:

Највише волим да гледам криминалистичке филме.

Прошле године сам обишла пет великих зрада.

У шуми сам видела пуно зеца.

У нашој фирми има много младих пара,

уместо

Највише волим да гледам криминалистичке филмове.

Прошле године сам обишла пет великих зрагова.

У шуми сам видела пуно зечева.

У нашој фирми има много младих парова.

2.2. Именице женског рода, које се у Номинативу једине завршавају наставком –Ø типа: радоси, младоси, ствар, ноћ, пећ и др. Појава грешака ни овде није мала, што постаје јасно из наведених примера и ипак је делимично мања од појаве грешака у претходној групи.

За време своје младоси била сам најлепша у насељу.

Присећао се младоси жалећи за тим временима.

Извадила сам из кофера пуно ствара.

У пећу гори ваира.

Црвени зраци из пећа ударају у моју постелеу.

уместо

За време своје младоси била сам најлепша у насељу.

Присећао се младоси жалећи за тим временима

Извадила сам из кофера пуно ствари.

У пећу гори ваира.

Црвени зраци из пећи ударају у моју постелеу

3. Категорија броја

У ову категорију сврстали смо збирне именице и именице *pluralia tantum*. У њој је изузетно велики проценат одступања од граматичке норме, поготово код промене именица *pluralia tantum*. Сматрамо да је основни проблем и фактор ових одступања чињеница да бугарски језик не чува такве облике плурала, што њихово учење у српском језику чини тежим.

3.1. Збирне именице

Збирне именице женског и средњег рода типа: деца, браћа, цвеће, дрвче, воће, поврће, шлаг, шелаг и др., студентима представљају такође не мали проблем:

У овој продавници се продаје воћа и поврћа.

Својим децама свако вече читам по једну леу бајку.

Највише волим своје браће.

уместо

У овој продавници се продаје воће и поврће.

Својој деци свако вече читам по једну леу бајку.

Највише волим своју браћу.

Што се збирних именица и грешака које се код њих допуштају тиче, можемо рећи да представљају гранични случај. Код нас је настало питање да ли ове именице сврстати у категорију рода или категорију броја. Сматрамо да су грешке у овом случају управо резултат чињенице да ова врста именица представља збир више лица или предмета, целину, па их из тог разлога студенти најчешће мењају у множини, а не у једнини. Отуда смо дошли до решења да ове именице сврстамо у категорију броја.

3.2. Именице *pluralia tantum*

За разлику од бугарског, српски језик чува облике *pluralia tantum* из свог старог језика код именица женског и средњег рода, које са своје стране захтевају употребу придева или глагола у множини. Овакве именице су:

3.2.1 именице *pluralia tantum* женског рода типа: *џаће*, *панијалоне*, *новине*, *маказе* и др.

Био је веома смешан у *плавој џаћи*.

У *новини* сам прочитала да је преминуо познати певач Мајкл Џексон.

Посекла сам се *маказом*,

уместо исправно

Био је веома смешан у *плавим џаћама*.

У *новинама* сам прочитала да је погинуо преминуо певач Мајкл Џексон.

Посекла сам се *маказама*.

3.2.2. именице *pluralia tantum* средњег рода типа: *леђа*, *пљућа*, *устиа*, *враића*, *кола* и др.

На *враићи* је била његова сестра.

Највише волим да пушумем *колом*.

Устиа му је прљава.

Цео животи носи велики шерет на *својој леђи*.

уместо,

На *враићима* је била његова сестра.

Највише волим да пушумем *колима*.

Устиа су му прљава.

Цео животи носи велики шерет на *својим леђима*.

4. На крају анализе различитих грешака према категоријама направили смо тзв. класификацију истих према њиховој фреквенцији ван оквира категорија. Ту класификацију, као и проценат којим су грешке заступљене, навели смо у следећој табели:

Бр.	Класификација грешака према њиховој фреквентности (од најфреквентнијих ка најмање фреквентним)	Категорија	%
1	Код именица <i>pluralia tantum</i>	Категорија броја	20%
2	Код збирних именица	Категорија броја	15%
3	Код једносложних именица мушког рода, чија је основа у множини са уметком <i>-ов/-ев-</i> између основе и наставка	Категорија рода	15%
4	Код употребе акузатива уместо локатива (односно локатива уместо акузатива)	Категорија падежа	10%
5	Код употребе номинатива уместо вокатива	Категорија падежа	5%
6	Код употребе акузатива уместо номинатива	Категорија падежа	5%
7	Код употребе акузатива/генитива уместо инструментала	Категорија падежа	5%
8	Код употребе генитива или акузатива уместо датива	Категорија падежа	5%
9	Код именица женског рода, које се у номинативу једине завршавају наставком <i>-Ø</i>	Категорија рода	5%

У закључку можемо рећи да би темељно проучавање узрока различитих врста грешака, које се допуштају у савладавању српског језика, помогло разрађивању адекватних метода код учења страног језика, а са друге стране прогнозирање и дијагностификовање језичких одступања довело би до њиховог лакшег савладавања. Овај рад је усредсређен управо на оне тешкоће са којима се сусрећу они који су у почетној фази изучавања српског језика, тј. на правилно савладавање граматичког система српског књижевног језика. Будући да што се истраживање врши код студената чији је матерњи језик бугарски, приликом идентификације грешака као основни разлог истиче се пренос са матерњег језика на страни језик који се учи. Као резултат управо такве анализе писменог изражавања на страном језику (у овом случају на српском), у процесу његовог савладавања, постоји могућност да се открију и разграниче параметри и специфичности који би требало да буду предмет контроле током учења српског језика, као и учења било ког другог језика.

Литература:

- Данчев 1985: А. Данчев Прогноза и диагноза на грешки. – В: *Чуждоезиково обучение*, 1985.
Стефанова 1999: П. Стефанова. *Методика на чуждоезиковото обучение*. С., 1999.

ABOUT SOME MORPHOLOGICAL MISTAKES WITH THE STUDENTS IN SERBIAN LANGUAGE AT THE PLOVDIV UNIVERSITY

Summary

The subject of the present paper is the analysis of the language of the Bulgarian students who are in their opening stage of studying Serbian language as a foreign one. The analysis comprises the written part of the language and the attention is directed to the grammar mistakes (basically the morphological ones). The objective of this study is to present the departure from the grammar norm which can occur on the language morphological level. The specified mistakes are differentiated into three separate groups in relation to the categories of case, gender and number and in each group they are graded according to their frequency, starting from the mistakes, most frequently made. Such a particular study of the different types of mistakes could assist to the developing of adequate methods for the studying of Serbian language as a foreign one on the part of the students, thus resulting in an opportunity to discover and differentiate the parameters and the peculiarities that should be a subject of verification in the process of studying Serbian as well as any other language.

Key words: language, Serbian, Bulgarian, case, gender, number, mistakes

Svetla Ruskova Dermanović

Жељка Љ. Бабић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Студијски програм енглеског језика и књижевности

ПРЕВОД И ЈЕЗИЧКИ ИДЕНТИТЕТ

Контрастивно-контактна лингвистика превасходно је окренута истраживањима језичких структура које нису подударне у језику-извору и језику-циљу, те придаје мало пажње наизглед еквивалентним облицима. Ранија истраживања посвећена актуелном квалификативу показала су да постоје велики проблеми при његовом превођењу с енглеског на српски језик. У раду ћемо дати пресјек проблема који се јављају при преводу ове језичке структуре са српског на енглески језик, те, уз помоћ контрастивне анализе, покушати установити односе подударности, разлика и специфичности.

Кључне ријечи: контрастивна анализа, контакт, трансфер, међујезик

Увод

Умрежавање примјеном савремених технологија и неопходност постојања једног језика који ће омогућити свеобухватан приступ информацијама, у први је план истакао нешто што сада представља чињеницу – глобализација је довела до истицања енглеског језика као тренутне *лингве франке*. Међутим, понекад се овом питању приступа и са великом дозом наивности. Овај процес није нов, траје већ пар стотина година. Маколи (Тревељан 1881: 290) је још крајем деветнаестог вијека тврдио да „наш језик ... има водећу позицију међу језицима Запада ... Когод зна тај језик, самим тим већ и посједује сво широко интелектуално знање које су најмудрији свјетски народи створили и сакупили у претходних деведесет генерација ... ”² Истовремено, постоји тенденција да енглески брани своју посебност, оно што се назива *Englishness*, за коју сматра да је угрожена управо положајем енглеског у савременом друштву. Ово посебно треба имати на уму када се ради о проучавању утицаја контакта на превод.

Трансфер и идентитет

Ријеч идентитет, општеприсутни и неизоставни дио многих мултидисциплинарних језичких истраживања, почетком деведесетих година двадесетог вијека постао је тема која је уједињавала различите истраживаче унутар друштвених наука. Џенкинс (Џенкинс 2004: 8) истиче да када је ријеч о идентитету „сви имају понешто за рећи: антрополози, географи, историчари, политолози, психолози, социолози... Изгледа да је идентитет повезан са свим, од политичког азила до крађе кредитне картице. А и прича о промјени, такође: о но-

¹ zeljka.babic@unibl.rs

² „Our language ... stands pre-eminent even among the languages of the West ... Whoever knows that language has a ready access to all the vast intellectual wealth which all the wisest nations of the earth have created and hoarded in the course of ninety generations...”

вим идентитетима, повратку старим, трансформацији постојећих”.³ Без икакве намјере да се отварају социolingвистичка, политолошка или културолошка питања, овај рад ће превасходно бити усмјерен на истраживање поставке да ли је при превођењу одређених синтаксичких конструкција које су различите у два језика могуће задржати језички идентитет језика-извора, али при томе задржати и језички-идентитет у језику-циљу? И ако јесте, која врста трансфера и других стратегија се остварује при самом процесу превођења?

Прије него се позабавимо овим проблемом, треба истаћи и значење ријечи трансфер које ће бити примијењено у овом раду. Пим (Пим 2010: 14) истиче да се при разматрању значења именице *translation* на енглеском језику у обзир узме њен првобитни коријен, дакле партицип прошлог латинског глагола *transfere*. Пим инсистира на значењу *пренијеџи преко* и сматра да овако преведен глагол носи у себи далеко шире значење од самог партиципа прошлог, јер наводи изведенице типа *nomen actionis*, *translating* и *nomen agentis*, *translator*. Пим истиче да савремено схватање процеса номинализације који је довео до данашњег схватања творбе ријечи *translation* није једноставно поименичавање нечега што је преведено, дакле означавање производа који је настао у процесу превођења. Пим тврди да ово схватање појма искључује све оне психолошке процесе који се јављају унутар самог процеса превођења и односе се само на пуко преношење информације. Инсистирањем на поставци да је трансфер предуслов за превођење, Пим наставља да се усредсређује на чињеницу да сваки превод у себи носи и културолошки ниво који никако не можемо посматрати одвојено од текста.

Контрастивна анализа акутелног квалификатива

Појам *актуелни квалификатив*⁴ покушаће се илустровати и објаснити контрастирањем категорија којима је најчешће илустрован у енглеском језику, придјевом и придјевском фразом. Овдје је у средиште стављена форма која се показала интересантном баш при преводу на страни језик. Раније истраживања (види Бабић 2008) показала су да је актуелни квалификатив најбоље посматрати унутар фраза или конструкција у којима онда (при преводу) до изражаја долази усвојеност саме структуре, како у матерњем тако и у страном језику.

Из контрастивне анализе (Бабић 2008), која је вршена у правцу енглески–српски, јасно су се оцртали основни проблеми при употреби и преношењу значења актуелног квалификатива. Због тога нам је намјера била да анализирамо превод на енглески језик да бисмо могли да одредимо да ли до проблема долази само у преводу с енглеског или је он исто тако јасно изражен и у преводу са српског језика. Посебну пажњу смо обратили на то да преводилац дјела које смо обрађивали буде говорник коме је енглески језик матерњи, тако да би се самом проблему усвајања синтаксе страног језика могло прићи свеобухватно.

3 Everybody has something to say: anthropologists, geographers, historians, philosophers, political scientists, psychologists, sociologists ... Identity, it seems, is bound up with everything from political asylum to credit card theft. And the talk is about change, too: about new identities, the return of old ones, the transformation of existing ones.

4 Термин *актуелни квалификатив* користе Станојичић и Поповић (1994) и њиме означавају неку карактеристику субјекатског или објекатског појма актуелног у време реализовања ситуације означене глаголом.

Као корпус за истраживање узета су дјела Иве Андрића „На Дрини ћуприја” (Д; В), „Травничка хроника” (Т; Д) и „Проклета авлија” (А; У) и њихови преводи на енглески језик, који су у тексту означени претходно наведеним скраћеницама ради лакше прегледности.

Посебно су се обрађивале структуре којима је актуелни квалификатив преношен са српског на енглески. Контрастивна анализа се усмјерила на проналажења подударности и сличности те разлика и одступања у преводу актуелног квалификатива реализованог путем придјева и придјевске фразе.

Придјев и придјевска фраза

Милошевић (Милошевић 1987: 179) у свом разматрању актуелног квалификатива (или предикативног атрибута) наводи да се придјев у тој функцији може јавити у:

1. форми обичног придјева

- (1) Она је гневно јецала и поправљала косу и шешир, а он је, збуњен и неспретан, отресао суве борове иглице са њене црне хаљине, додавао јој корбач и помагао да изађе из удолине. (Т, 257)
- (1') She was sobbing with rage and straightening her hair and hat, while he, embarrassed and awkward, brushed pine needles from her black dress, handed her her crop and helped her out of the hollow. (D, 229)
- (2) Био је тежи и мрачнији него икад, говорио је муклим гласом и ваљао споре речи, мичући дуго доњом вилицом, као да их меље. (Т, 306)
- (2') He was heavier and grimmer than ever. He spoke in a deep, gruff voice, rolling his words slowly as though he were grinding them with his lower jaw. (D, 271)

2. форми трпног придјева

- (3) Изгубљен у овој дивљини, Давил је у дугој ноћи, кад би умукли сви шумови, гледао уназад свој живот као на дуги низ само њему знаних потхвата и клонућа, борба, јунаштава, срећа, успеха, прелома, зала, противречности, непотребних жртава и узалудних компромиса. (Т, 23)
- (3') Lost in this wilderness, Daville spent the long nights, when all sounds had died away, looking back over his life. What he saw was a long succession of undertakings and setbacks, battles, heroic acts, lucky breaks, successes, turning-points, misfortunes, contradictions, unnecessary sacrifices and vain compromises, which only he knew about. (D, 17)
- (4) Збуњен и огорчен, иако је настојао да сакрије збуњеност, конзул је јахао даље, видећи да нико од везирових људи заиста не обраћа пажњу на све то, али је осећао како му крв удара у главу. (Т, 24)

(4') The Consul was disconcerted and indignant, although he tried not to show it. When he saw that the Vizier's men really were not taking any notice, he rode on, but he could feel the blood pounding in his head. (D, 19)

3. форми тј. поријеклом од радног пријјева.

(5) У студено јесење предвече Дефосе би се враћао са својих шетња, мокар, румен и прозебао, пун утисака и потребе да о њима говори. (Т, 71)

(5') Des Fossés would return from his outings on icy autumn evenings, with glowing cheeks, soaked and chilled through, full of impressions and eager to talk. (D, 61)

(6) Онако мрк и огорео као угарак, он није умео да се гласно и видно радује, као други људи, само је дрхтао целим телом кад је захваљивао Давилу, уверавајући га да је сваког тренутка спреман и живот да положи за овај Конзулат. (Т, 317)

(6') Dour and burnt-out, he was unable to rejoice out loud or visibly, like other people. Only his whole body trembled as he thanked Daville, assuring him that he was ready at all times to lay down his life for this Consulate. (D, 280)

У нашој анализи нећемо се толико бавити самом формом пријјева колико његовом функцијом, али је ипак важно да нагласимо и ову чињеницу као и оно у чему се слажу сви аутори у српској/сербокroatистичкој литератури, а то је да је пријјев у тој функцији увијек у неодређеном виду. Ковачевић (Ковачевић 1988: 75) такође истиче ту чињеницу и каже да „пријјев као лексичко језгро именског предиката може бити само у неодређеном виду“.

Када говори о пријјевима, Мусић (Мусић 1935: 127) наводи да они имају тројаку употребу — атрибутивну, апозитивну и предикативну. Атрибутивна употреба означава својство које се даје именици или ономе што она значи и које га означава и разликује од чланова исте врсте.

(7) А дуг летњи дан над зеленом удолином изгледа бесконачан, да човек не памти кад је свануло и не помишља да ће се икад смркнути. (Д, 323)

(7') The long summer day over the green valley seemed endless, so that one could not remember when it had dawned or believe that it would ever be dusk. (B, 302)

(8) „То је каурски обичај, како ми се чини, одувијек.“ (Д, 159)

(8') 'This has, it seems, always been an infidel custom.' (B, 155)

Мусићев темин *пријјев као ајозиција* представља један од важнијих термина за наше истраживање. Он каже да се „од атрибутивне апозитивна употреба разликује по сврси, с којом се пријјев ријечи придијева, ..., а онда и по значењу. Атрибутивним се наине пријјевом оному, што именица значи, неко својство придијева као постојано, апсолутно а апозитивним као пролазно, макар иначе

било и постојано, али се не придијева као такво, него само с обзиром на радњу глаголског предиката“ (Мусић 1935: 129)

Мусић прави разлику између атрибутивног и апозитивног придијева, замјерајући Маретићу што на почетку не прави разлику између њих, а онда што „за придијев у апозитивној служби ствара без потребе нов назив: привезак, адјункција“ (Мусић 1935: 129)

Мусићев темин *придијев у предикативној служби* представља управо и центар нашег истраживања. Према њему, придијев мора да се налази уз копулу да би вршио ову службу.

(9) Поглед тврђ, али одсутан и изгубљен. (Д, 141)

(9') His face was darkened, not by the sun, but by his inner thoughts. (B, 137)

(10) Он ни приближно није био свестан како узневерен изгледа и до које мере устрашен, јер му високо мишљење које има о себи није допуштало да тако што поверује. (Д, 131)

(10') He was very far from realizing how disconsolate he looked and how greatly he was scared, for the high opinion which he had of himself did not allow him to believe anything of the sort. (B, 129)

(11) Ту се приликом великих догађаја и историјских промена истичу прогласи и позиви (на оном издигнутом зиду, испод мермерне плоче са турским натписом, а изнад чесме), али ту су се, све до 1878. године, вешале или набијале на колац главе свих оних који су ма с кога разлога бивали погубљени, а погубљења су у овој касоби на граници, нарочито у немирним годинама, била честа, а за неких времена, као што ћемо видети, и свакодневна. (Д, 12)

(11') There, on great occasions or times of change, were posted proclamations and public notices (on the raised wall below the marble plaque with the Turkish inscription and above the fountain), but there too, right up to 1878, hung or were exposed on stakes the heads of all those who for whatever reason had been executed, and executions in that frontier town, especially in years of unrest, were frequent and in some years, as we shall see, almost of daily occurrence. (B, 19)

Мусић (1935: 131) тврди да се предикативни придијев слаже са апозитивним у томе што рјечима које означава придаје „пролазно својство“, а да се разликује по томе што „својство изречено апозитивним придијевом за радњу глаголског предиката утјече (као узрок, увјет), док предикативни придијев о радњи глаголској зависи, те је само значује; апозитивни је придијев по том према радњи глаголској у мишљењу *prius* (осим случаја, кад јој је посљедак), а предикативни *posterius*“.

Ако примијенимо претходно поменуте постулате на преводе на енглески језик, видимо да су онда примјери (9') и (10') заправо употријебљени предикативно у енглеском језику, јер је уз оба преводаца навео копулу као би нам приближио радњу. Овакви примјери су нас и навели да проблему актуелног квалификатива пријемо много шире не покушавајући се бавити србистичким термино-

лошким проблемима, него у тај појам укључити све адвербијале који би могли захватити семантичко поље актуелног квалификатива, без обзира на то колико неки од примјера били дискутабилни, како на српском, тако и на енглеском језику.

Проблем који се јавио у анализи јесте да се разлика између предикативног и апозитивног придјева у енглеском готово губи, и да је она у већини случајева скоро и непримјетна. Зато смо се одлучили да их посматрамо као једно, мада смо свјесни чињенице да у српском језику међу њима постоји разлика.⁵

Ако се вратимо облицима реализације актуелног квалификатива придјевом или придјевском фразом, видјећемо да су они скоро подударни с енглеским. Најчешће их налазимо као координиране придјевске фразе. Суботић и Петровић (2000: 1155) наводе да је необиљежена позиција актуелног квалификатива у савременом језику иза предиката и да се она јавља када субјекат није именован посебном ријечју.

(12) Можда је и у тим древним временима понеки путник пролазећи овуда, уморан и окисао, пожелио да се неким чудом премости широка и хучна река и да му тако омогући да лакше и брже дође до свога циља. (Д, 15)

(12') Perhaps even in those far-off times, some traveller passing this way, tired and drenched, wished that by some miracle this wide and turbulent river were bridged, so that he could reach his goal more easily and quickly. (B, 22)

(13) Старац је гледао младића који је збуњено трептао очима, сметен и постиђен, ненавикао да стоји овако издвојен, по белом дану, на сред моста, међу оволико људи. (Д, 88)

(13') The old man looked at the youth who, confused and shamed, blinked since he was not used to being the centre of attention in broad daylight on the bridge surrounded by so many people. (B, 89)

На највише примјера придјевских фраза⁶ повезаних координатором нашли смо у иницијалном положају у виду тзв. *small clause*.⁷

(14) Онако слаба и очајна, она је отумарала у варош и стала да обилази око скела и градилишта, да загледа уплашено људима у очи и неразумљивим мумлањем да пита за децу. (Д, 30)

5 Суботић и Петровић (2000: 1158) већ самим називом свог рада „Апозитивни и/или предикативни атрибут“ указују на проблем који представља идентификација придјева и кажу да „чињеница да предикативни и апозитивни атрибут имају идентична морфолошка обиљежја (обавезан неодређени придјевски вид), повезује их тако да, у зависности од семантике како предиката тако и лексема у позицији ПАТ-а, могу на функционално-семантичком плану бити веома блиске категорије“.

6 Да би се постигло поклапање термина у контрастирању, терминологија која се примјењује у овом раду на оба вида контрастирања је из англистичке лингвистике.

7 *Small clause* представља језичку јединицу која наликује клаузи и чија је разликовна карактеристика одсуство глагола. Види Chomsky (1981: 107), Ouhalla (1994: 109ff), Wardbaugh (2003: 85).

- (14') Weak and distraught, she wandered down into the town and began to range around the ferry and the construction works, looking fearfully into the eyes of the men there and asking in incomprehensible stuttering for her children. (B, 36)
- (15) Докони и свечани, у атласи чакширама и чохали џемаданима, са зага-ситоцрвеним, плитким фесовима на глави, они су строго светковали дан господњи шетајући испред реке као да неког траже у њој. (Д, 156)
- (15') At leisure and in formal dress, with satin trousers and woolen waistcoats, with dull red shallow fezzes on their heads, they strictly observed the Sabbath Day, walking beside the river as if looking for someone in it. (B, 152)
- (16) Узбуђен и збуњен, сео је на то место и није се дизао са њега све до подне. (Д, 156)
- (16') Excited and embarrassed, he went on sitting on that spot and did not move until noon. (B, 152)
- (17) Повучена и ђуљива, претерано зрела и сувише осетљива, танких стегнутих усница и очева укочена погледа, она је ишла уз мајку као стални и неми прекор, не показујући никад ничим своја осећања и наоко неосетљива за све око себе. (Т, 102)
- (17') Withdrawn and silent, too old for her years and over-sensitive, with thin, tightly drawn lips, and her father's fixed gaze, she accompanied her mother as a constant, silent reproach, never showing her feelings in any way and apparently indifferent to everything around her. (D, 89)
- (18) Модар као чивит и крут као мртва риба, капиџибаша је лежао на танком шиљтету, наред себе. (Т, 46)
- (18') Blue as indigo and stiff as a dead fish, the Kapidji Bashi was lying on a thin mattress in the middle of the room. (D, 38)
- (19) Бујан и још неискусан, младић је брзо упао у сумњиве послове и дрске подвиге свога друштва и дошао у сукоб са законом. (А, 26)
- (19') Unruly and still inexperienced, the young man soon became involved in the dubious activities and foolhardy exploits of his companions and came into conflict with the law. (Y, 156)

У примјеру (17) имамо низ фраза које се односе на опис Агате. Иако се може рећи да се стање и лик који се овдје описују понављају, нисмо сигурни да ли се овакав опис дјевојке везује за њен изглед само када је са мајком или је и иначе таква. То је и разлог због кога смо подвукли само прву фразу, јер се она може протумачити не као стална Агатина особина, него и као нешто што се јавља у присуству друге особе. Наравно, читајући књигу постајемо свјесни да нам она открива да је у питању само низање атрибута, што опет доводи у први план питање атрибутске привремености и схватање привремености радње и њеног квалификовања као такве (па онда и квалификовање атрибута као *привременог*).

Исто се може рећи и за примјер (18). Поставља се питање да ли су боја и положај тијела капицибаше условљени његовим лежањем на јастуцима, или је то његова природна боја. Објашњење којем смо ми склонији јесте оно прво.

Примјер (19') показује да је неискуство које посједује Латиф само тренутно, што посебно наглашава и интезификатор *still*.

На иницијалној позицији могао се пронаћи и придјев као премодификатор именичке фразе.

(20) Неописив страх је ушао у грађане и раднике. (Д, 48)

(20') An incredible fear gripped the townsmen and the workers. (В, 53)

(21) Свечан и званичан улазак аустријских трупа био је тек сутрадан. (Д, 126)

(21') The formal and official entry of the Austrian troops took place the following day. (В, 124)

(22) Оштар и непомирљив човек, он је сматрао да није вредело бежати од једне хришћанске власти да би се живело под другом. (Д, 313)

(22') A harsh and uncompromising man, he had thought it not worth his while to fly from one Christian rule only to live under another one. (В, 293)

(23) Преморен, отрован бригом, претоварен дужностима које су му вечерас изгледале изнад његове снаге, са рђавим варењем и несаницом као јединим друштвом, он је седео занесен и непомичан над својим рукописом, кад је на вратима закуцала госпођа Давил. (Т, 129)

(23') Exhausted, poisoned by worries, over-burdened with duties which seemed to him this evening beyond his strength, with bad digestion and insomnia as his only companions, he was sitting motionless over his manuscript when Madame Daville knocked on the door. (Д, 113)

Суботић и Петровић (2000: 1156) посебно истичу интерпункцијску издвојеност актуелног квалификатива и наводе да она може бити реализована и *парцелизацијом*.

(24) Ђоркан седи нем и непомичан на једном од камених басемака. Око њега разбацане коре од лубеница које је појео за опкладу. Поднимљен и тужан, оборена погледа и занесен као да не гледа у камен пред собом него у неку далеку даљину која се једва назире. (Д, 98)

(24') Even Salko sat dumb and motionless on one of the stone steps surrounded by the husks of the water-melons he had eaten for a bet. Depressed and silent he sat there with downcast look, absent-mindedly, as though he were not looking at the stone before him but at something far distant which he could scarcely perceive. (В, 99)

(25) На Алихоцином дућану седи неколико угледнијих варошких Турака, Наилбег Турковић, Османага Шабановић, Суљага Мезилџић. Бледи и забри-

нути, са оним тешким и укоченим изразом на лицу који се увек јавља код људи који имају шта да изгубе, кад се нађу пред ненаданим догађајима и крупним променама. (Д, 303)

- (25`) In Alihodja's shop were sitting a number of prominent Turks, Nailbeg Turković, Osmanaga Šabanović and Suljaga Mezildjić. They were pale and worried, with that heavy, fixed expression which can always be seen on the faces of those who have something to lose when faced with unexpected events and important changes. (B, 284)

Постпониране фразе реализоване придјевом или придјевом насталим од нефинитног облика такође су представљале чест начин грађења актуелног квалификатива.

- (26) На извесном одстојању од последњих коња у овом необичном каравану, ишли су, раштркани и задихани многи родитељи или рођаци ове деце, која се одводе заувек да у туђем свету буду обрезана, потурчена и да, заборавивши своју веру, свој крај и своје порекло, проведу живот у јањичарским *одама* или у некој другој, вишој служби Царства. (Д, 17)

- (26`) A little way behind the last horses in that strange convoy straggled, dishevelled and exhausted, many parents and relatives of those children who were being carried away for ever to a foreign world, where they would be circumcized, become Turkish and forgetting their faith, their country and their origin, would pass their lives in the ranks of the janissaries or in some other, higher, service of the Empire. (B, 24)

- (27) „Илија! Илија! Илија!“ , викала је друга жена, тражећи очајно погледом познату драгу главу, и понављала је то непрестано као да би хтела да детету усече у памет то име које ће му већ кроз дан заувек бити одузето. (Д, 18)

- (27`) 'Ilija, Ilija, Ilija!' screamed another woman, searching desperately with her glances for the dear well-known head and repeating this incessantly as if she wished to carve into the child's memory that name which would in a day or two be taken from him forever. (B, 25)

- (28) После тог необичног увода, који су сви слушали ћутке и оборених очију, Абидага је објаснио људима да је овдје у питању грађевина великог значаја какве немају ни богатије земље, да ће радови трајати пет, можда и шест година, али да ће везирова воља бити извршена на длаку верно и у минуто тачно. (Д, 22)

- (28`) After this unusual introduction to which all listened in silence and with downcast eyes, Abidaga explained that it was matter of a building of great importance, such as did not exist even in richer lands, that the work would last five, perhaps six, years, but that the Vezir's will would be carried out to the fineness of a hair and punctual to a minute. (B, 29)

- (29) Људи су изишли збуњени и утучени испод тесног и врелог шатора. (Д, 22)

(29') The notables filed out of the small stuffy tent, troubled and downcast. (B, 29)

(30) Док удешава кантар, он зауставља дах, свечан и сабран, расте и пада са лаганим колебањем мере. (Т, 67)

(30') He would hold his breath as he set up the scales, and grave and concentrated, he would seem to grow and subside with the slow swaying of the pan. (D, 57)

Ако погледамо претходно поменуते примјере, видљиво је да је преводилац покушао да се држи структура језика-извора, тако да су разлике које се јављају у коришћењу структура производ захтјева енглеске граматике. Примјер (29) очито је изузетак од овог правила. Ипак, контрастивна анализа трансфера ове структуре у преводима с енглеског на српски језик показала је да је редукована релативна клауза управо и најчешћи облик реализације актуелног квалификатива у енглеском језику у оваквим случајевима, и да ју је понекад и тешко разликовати од апозиције. Реченицу бисмо могли трансформисати и као

(29a) The notables, who were troubled and downcast, filed out of the small stuffy tent.

али и као

(29b) The notables, troubled and downcast, filed out of the small stuffy tent.

Контрастивна анализа српски–енглески: Придјев и придјевска фраза

а) Подударности и сличности

Пошто се овдје само разматрао и придјев и придјевска фраза, наравно да постоји веома много сличности. Гдје год се могао наћи придјев који би одговарао српском, то је и урађено.

(1) AP coord AP;

AP coord AP

Највише примјера придјева нашли смо у облику прошлога партиципа или деноминала.

б) Разлике и одступања

(4) A → AP coord AP;

SC → AP coord AP

Ова реченица је примјер преводиоачевог односа према Андрићевој реченици. Адвербијал на почетку реченице постаје комплемент субјекта, јер би праћење енглеске реченице, без стављања тачке или истицања субјекта, довело до граматички погрешне структуре.

(5) AP

AP → A (phrasal verb)

(6) AP → HW PoM

AP → HW øPoM

(9) S øV SC

S V SC

(15) AP coord AP

PP coord PP

(22) NP → PreM₁ coord PreM₂ HW

NP → PreM₁ coord PreM₂ HW

PreM₂ → AP

(28) AP coord NP

PreM₂ → A (V-ing)

PP coord PP

У примјеру (5) преводилац је сматрао важним пренијети тај осјећај *прозеблосћи* који се даје у оригиналу, па је зато и искоришћен придјев настао од фразалног глагола.

У примјеру (6) долази до изостављања компарације, највјероватније због покушаја да се избјегне таутологија (*burnt-out like a firebrand*). Исто тако, желећи да остане што ближи оригиналу и да се у преводу користи само придјевска фраза, не преводи ни ријеч *онако* пошто би онда морао реченицу почети нефинитним глаголских обликом (*being dour*).

Примјер (15) показује да је приједлошка фраза веома важна као конструкција при превођењу актуелног квалификатива, поготово ако придјеви који би се могли и наћи као превод у себи не садрже ону форму временског ограничења трајања радње.

Примјер (22) показује да је веома важно савладати разлику између *V-ing* и *V-ed* облика у енглеском језику, јер, иако се велики број придјева у енглеском језику гради уз помоћ прошлог партиципа, они који имају дуалну форму (и са *-ing* и са *-ed*) понекад за говорнике српског представљају проблем када је у питању њихово значење.

У примјеру (9) долази до потпуног одступања од оригинала. Реченица на српском језику нема предиката, он се преузима из претходне реченице. У енглеском је зато морао бити додат копуларни глагол, а субјекат је премодификован присвојним придјевом (јер енглески нема *prop-drop* параметар). Остатак реченице нисмо ни анализирали, јер је очито да се ради о преводиоачевом схватању значења.

Интерпретација резултата контрастивне анализе

Општи закључак који би се могао извући из контрастивне анализе нашег корпуса јесте да се и у ауторизованим преводима може понекад приметијети да преводилац има проблема при проналажењу структура којима ће на најлакши начин пренијети значење које актуелни квалификатив носи у себи. Схватање његове адвербијалне функције понекад захтијева велике трансформације унутар превода, поготово кад су у питању временско-просторни односи. Мада се претпоставило да ће највише размимоилажења бити при употреби енглеских партиципа, видјели смо да их преводилац јесте користио често, али се користио и безглаголском клаузом⁸ (кад год је то било могуће), не би ли одвојио сам адвербијал од остатка реченице и указао нам на његову повезаност и са субјектом и са предикатом. Безглаголска клауза коришћена је и стога што структура граматике енглеског језика као матерњег омогућава његовом говорнику да овакве постпониране облике обради без икаквих проблема, чак и ако су они удаљени од ријечи коју модификују.

Још једна значајна ствар је испливала на видјело. Структура српске реченице уопште није имала никаквог утицаја на структуру превођене енглеске рече-

8 Безглаголска клауза (*verbless clause*) се у англистичкој лингвистици користи паралелно са термином *small clause* који се користи и у овом раду. Нордлингер и Садлер (2006) користе термин *verbless clause* за клаузе у којима се примјећује одсутност копуле.

нице. Преводац, трудећи се сачувати стил писања аутора, није ни у ком случају дозволио да му тај стил диктира и одабир структура које нису природне у енглеском језику. Наишли смо на мали број примјера гдје се преводац потрудио да сачува српску реченицу у њеном изворном облику. Он ју је, напротив, кратио, проширивао и обликовао, не би ли она изгледала изворно енглеска. Ово нам јасно показује да је могуће имати сасвим посебно обликоване граматике матерњег и страног језика у трајној меморији, а и да је приступ информацијама унутар тако обликованих граматика могућ без међујезичке интерференције. Очито да је у мозгу доминантан матерњи језик и да граматика *међујезика* нема готово никаквог утицаја. С обзиром на чињеницу да смо у преводима с енглеског језика закључили сасвим нешто друго, питање је да ли се овдје ради о лично обликованој синтакси *међујезика* говорника енглеског језика, или би се можда могло рећи да у овом случају контактни језик нема никаквог утицаја на језик-извор.

Умјесто закључка

У монографији која представља прекретницу у савременој науци о превођењу, Лоренс Венути (Венути 1995: 1) важност „невидљивости преводиоца” коју преузима од Шапира (Shapiro): „Превод видим као покушај да се произведе текст који је тако транспарентан да изгледа као да није преведен. Дobar превод је као окно. Можете га примијетити само ако се на њему налазе ситне неправилности – огреботине, мјехурићи. Идеално би било да их нема. Не би смјеле привлачити пажњу на себе.”⁹ Ако примијенимо ове постулате на корпус на коме је вршено наше истраживање, видјећемо да се преводиочево присуство највише осјети кроз покушај преноса семантичке поруке језика-извора, али не и саме синтаксе. Нигдје се у преводима не може докучити језик-извор. Превод изгледа као компактан текст на енглеском језику. У томе се и огледају све предности оваквог приступа превођењу. Преводац у потпуности поштује текст на језику-извору, али је превасходно окренут читаоцу на језику-циљу. Преводац се не односи према тексту као према производу, он ни у ком случају није тржишно оријентисан. И управо то поштовање аутора, културе и језика огледа се у непрестаном обликовању синтаксичке структуре енглеске реченице. Преводац, свјестан комплексности структуре Андрићеве реченице, не посеже за преводом који ће бити истовјетан оригиналу. Изабравши разноврсност синтаксичких структура, поготово оних које нису тако честе у енглеском језику, преводац успијева да унутар текста на језику-циљу задржи и идентитет изворног текста, али и изврши трансфер у његовом првобитном значењу – преношење или превођење читаоца на неку сасвим другу страну културолошке непознанице.

9 I see translation as the attempt to produce a text so transparent that it does not seem to be translated. A good translation is like a pane of glass. You only notice that it's there when there are little imperfections—scratches, bubbles. Ideally, there shouldn't be any. It should never call attention to itself. (Norman Shapiro)

Литература:

- Андрић 2003а: I. Andrić, *The Bridge on the Drina* (Translated by Lovett F. Edwards), Beograd: Dereta.
- Андрић 2003б: I. Andrić, *The Damned Yard and other stories* (Translated by Celia Hawkesworth), Beograd: Dereta.
- Андрић 2003в: I. Andrić, *The Days of the Consuls*, (Translated by Celia Hawkesworth in collaboration with B. Rakić), Beograd: Dereta.
- Андрић 2005: И. Андрић, *Проклетиа авлија*, Београд: Моно & Маџана.
- Андрић 2006а: И. Андрић, *На Дрини ћуприја*, Београд: Логос Арт.
- Андрић 2006б: И Андрић, *Травничка хроника*, Београд: Логос Арт.
- Бабић 2008: Ж. Бабић, Контрастивна анализа реализације актуелног квалификатива у дјелу Дена Брауна *Да Винчијев ког* у његовом преводу на српски језик, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевности, уметности*, књ. 1, Српски језик у употреби, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 401–416.
- Вардбо 2003: R. Wardbaugh, *Understanding English Grammar* (2nd edition), Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Венути 1995: L. Venuti, *The Translator's Invisibility*, London and New York: Routledge.
- Ковачевић 1988: М. Ковачевић, *Uzročno semantičko polje*, Sarajevo: „Svjetlost“, Zavod za izdavanje udžbenika.
- Милошевић 1987: К. Милошевић, О каузалној функцији предикативних атрибута у српскохрватском језику. *Studia linguistica Polono-Iugoslavica V*. Скопље, 175–190.
- Мусић 1935: А. Мусић, Значења и употреба participa u srpskohrvatskom jeziku. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 250*, Zagreb: Tisak Nadbiskupske tiskare, 127–157.
- Нордлингер и Садлер 2006: R. Nordlinger and L. Sadler, Verbless Clauses: Revealing the Structure within. у: E. Tor and E. Itor (eds.), *A Latex Package for CSLI Collections*, CSLI Publications.
- Оухала 1994: J. Ouhalla, *Transformational grammar: From rules to principles and parameters*, London: Edward Arnold.
- Пим 2010: А. Пум, *Translation and Text Transfer: An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. Dostupno na www.usuaris.tinet.cat/apym/publications/TTT_2010.pdf. Pristupljeno 20.10. 2012.
- Станојчић и Поповић 1994: Станојчић, Ж. и Љ. Поповић, *Грамаџика српскога језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Суботић и Петровић 2000: Subotić, Lj. i V. Petrović, Apozitivni i/ili predikativni atribut. *Jy-жнoслoвeнски филолоџ LVI/3–4*. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 1141–1160.
- Тревељан 1881: G. O. Trevelyan, *The Life and Letters of Lord Macaulay*. London: Longmans, Green.
- Чомски 1981: N. Chomsky, *Lectures on government and binding: The Pisa lectures*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Џенкинс 2004: R. Jenkins, *Social Identity*, Routledge: Oxon.

TRANSLATION AND LINGUISTIC IDENTITY

Summary

The inextricable connection between linguistics and translation studies has put in the spotlight the need for research of structures which are allegedly parallel in the source and target languages. This research has presented findings made on examples of a translation of an adverbial structure specific to Slavic languages called *aktuelni kvalifikativ*. Resembling different structures in English and sometimes even difficult for recognition to native speakers of Serbian, this type of adverbial has shown that sometimes it is solely up to the translators to draw a line between necessity for being true to the original and obligation to the reader to present a piece of writing, which will be considered as a whole in the target-language culture. The main conclusion of this research is that the translators of the corpus researched have remained faithful to all the particularities of the L2 language and culture. If restructuring, rewording or even embedding have been needed, translators have done so with no remorse whatsoever. The main result of the research has been the fact that there are no (or almost no) traces of influence of L1 syntax in the target-language text, but one still strongly feels the presence and all the nuances and particularities of the original culture throughout the translated text.

Key words: contrastive analysis, contact, transfer, interlanguage.

Жељка Љ. Бабић

Дарко Ж. Тодоровић¹
 Универзитет у Београду
 Филозофски факултет
 Одељење за класичне науке

РАДМИЛА ШАЛАБАЛИЋ КАО ПРЕВОДИЛАЦ ПЕТРОНИЈА

У раду ће бити ближе осветљена нека од основних начела оригиналне преводилачке поезике Радмиле Шалабалић, класичног филолога, професора Београдског универзитета и уваженог преводиоца с грчког и латинског језика. На примеру превода Петронијевог *Сатирикона* (1976), једног од класичних остварења домаће преводне књижевности, биће размотрени најважнији аспекти нове преводилачке технике, у првом реду необично инвентиван третман српског језика и његових књижевних и колоквијалних варијетета у сложеној пародистичкој оркестрацији преводног текста.

Кључне речи: Петроније, антички роман, епска дистанца, пародија, превођење, српски језик

cette tranche découpée dans le vif de la vie romaine

Huismans, À rebours, III

Када се седамдесетих година прошлога века одлучила на превођење Петронија и Аристофана, једног за другим и готово у једном даху,² Радмила Шалабалић (1927–2011), наш велики класични филолог и заслужни преводилац с грчког и латинског, била је, без сумње, руковођена не само професионалном наклоношћу и захтевима једне увелико дефинисане преводилачке поезике³ већ и оним такорећи интимнијим, дубљим разлозима, укореним у познатим особинама карактера ове сасвим изузетне, оригиналне и самосвојне личности: темпераментне и духовите, истинољубиве, увек окренуте непомућеној јасноћи мисли и речи – неоколишном, светлом и сочном, *правом* изразу за све појаве у животу и уметности. Тако су два међусобно сродна класична писца у личности Р. Шалабалић добили тумача сродног, конгенијалног стваралачког и људског сензибилитета. Мало су се где, наиме, у целокупној нашој дотадашњој преводној књижевности

1 darkotod@eunet.rs

2 Петроније Арбитер, *Сатирикон*, превод, увод и коментар Радмила Шалабалић, Српска књижевна задруга, Београд 1976 (у даљем тексту: Петроније 1976); Аристофан, *Жабе*, превод са старогрчког, увод и коментар Радмила Шалабалић, Матица српска, Нови Сад 1978. *Жабам* је 1979. године припала награда „Милош Н. Ђурић“ Удружења књижевних преводилаца Србије за најбољи превод.

Од постојећих превода Петронија на штокавском простору поменимо још интегралне преводе Мартина Кузмића (1932) и Антуна Бранка Калинића (1986), као и засебне преводе *Трималхионове гозбе* Николе Шопе (1951) и Божицара Ковачевића (1957).

3 Обиман списак аутора који су претходили Петронију и Аристофану обухвата, уз Аристотела (*Никомахова етика*, 1958) и бројне латинске писце заступљене илустративним примерима римске поезије и прозе у оквиру *Прегледа римске књижевности* М. Будимира и М. Флашара (1963), још и Сапфу (1968), Илију Цријевића (1971), Хорација (*Писма*, 1972), Овидија (1973), Есташа Дешана (1974) и др.

сти тако неусиљено и потпуно „пронашли“, „осетили“ и „разумели“ аутор изворника и његов тумач на српски језик, па је и мало кад раније неки уметнички превод у нас зазвучао тако присно-домаће и тако изворно „нашки“ као Петронијев *Сатирикон* и Аристофанове *Жабе* у српској верзији Радмиле Шалабалић.⁴ Отуда ови преводи стоје на јасној линији старе винаверовске традиције превођења,⁵ за коју преношење страног књижевног текста у домаћи језички медиј има смисао прворазредног стваралачког чина – истинског *стваралачког претпорађања оригинала* у лингвистичком и цивилизацијском елементу српског језика.⁶

*

Одавно је уочено да би низ лабаво повезаних епизода Петронијевог романа без сумње морао бити обједињен око неке јединствене мотивске нити.⁷ Из мање-више повезаних фрагмената 14, 15. и 16. књиге, које су нам једино остале сачуване у одломцима, могуће је, доиста, излучити прилично јасну и заокружену слику о карактерима протагониста и њиховим међусобним односима, као и о основним начелима књижевног поступка, који је, као такав, без сумње био доследно спроведен и у осталим, изгубљеним деловима изворног текста. Јасно је да сижејну потку дела (исприповеданог у првом лицу) чине лутања главног јунака Енколпија, симпатичног младића углађених манира, пристојне књижевне културе и поузданог естетског суда, али зато сасвим површне, готово никакве моралне свести и савести, рођеног вагабунда неухватљивог занимања и сумњиве биографије (која зна и за бар једно убиство и више ситних крађа). У вечитој потрази за богатом клијентском трпезом и фриволним уживањима – двема основним покретачким снагама његове пикарске повести – Енколпије се (у некој изгубљеној епизоди која претходи сачуваном делу романа) удружује са још двојицом младих беспосличара сличног кова и животне филозофије: лепушкастим дечаком Гитоном, с којим се упушта у страсну љубавну везу, испуњену честим мелодраматичним испадима љубоморе, и превртљивим и вероломним Аскилтом, главним такмацем у борби за несталну Гитонову наклоност. Овом врлом љубавном троуглу ваља, затим, придружити и подужу поворку споредних ликова: пропалих ретора и надрипесника, баба-врачара и перверзних матрона, а посебно – сјајно заокружену галерију живописних званица на гозби провинцијског милионера Трималхиона, примитивног скоројевића и бившег роба, чија вулгарна и самохвалисава нагваждања, праћена пијаним одобравањем званица-чанко-

4 Аристофану ће се Р. Шалабалић вратити још једном, својим преписом *Лисистрате* из 2002. године (Аристофан, *Лисистрате*, превела др Радмила Шалабалић, Акт, Нови Сад 2002).

5 Међу најистакнутијим следбеницима стилског правца који је засновао велики „препричавалац“ *Гарганише* поменимо још Д. Киша, Д. Андрића, М. Данојлића, К. Мићевића, Р. Куић, Б. Хлебца и др.

6 Стара перипатетичка теза о уметничком делу као „подражавању живота“ (μίμησις τοῦ βίου, Аристотел, *Poet.* 50a16) стоји у самој основи изразито *антикласично-модернистичког* програма Радмиле Шалабалић као поетског преводиоца – и тиме *рекреативног миметичара*, ако се тако може рећи (о перипатетичким афинитетима Р. Шалабалић посредно сведоче и њени преводи Аристотела и Хорације *Ars poetica*, в. нап. 3). Ниједна од њених „језичких игара“ (о којима ће бити речи у наставку рада) није при том сама себи сврха – лишена антејског додира са стварношћу, затворена у себе, у зачарани круг литературе и бесконачно „рециклирање означитеља“, већ је, у крајњој линији, подређена јасном и једносмерном илузионистичком дочаравању „људске природе и живота“ *посредством* књижевног текста – поетског превода.

7 Будимир–Флашар 1978: 485.

лиза сличнога соја, испуњавају странице најдужег и најбоље очуваног фрагмента *Сатирикона*, славне *Трималхионове ѓозбе*.

У потрази за јединственом мотивском окосницом која би сачувала на окупу цео овај шарени, каледоскопски неред фрагментираних сличица из живота, дајући основни правац једној наоко дифузној и нејасно оријентисаној нарави, наука је већ крајем XIX века изнела прилично уверљиву хипотезу према којој би Петронијев сатирички роман, по својој основној уметничкој интенцији, био *књижевна пародија*: с једне стране – пародија хомерског епа о Одисејевим лутањима, нека врста прерушене и комички изокренуте римске *Одисеје* у реалистичко-сатиричком кључу;⁸ с друге – травестија грчког љубавно-авантуристичког романа,⁹ популарног жанра хеленистичко-римске књижевности, са карактеристичним стереотипним елементима романтичног заплета: напрасним заљубљивањем двоје младих, њиховим судбоносним раздвајањем, компликованим перипетијама и искушењима, којима они, дакако, успевају да одоле, и, напослетку, поновним срећним спајањем, које је по правилу крунисано браком. *Сатирикон* би, дакле, према овом данас широко прихваћеном тумачењу,¹⁰ у својој основи био пародија неких добро познатих и популарних образаца античке литерарне традиције.¹¹ Тако би Посејдону, увређеном божанству чији гнев

8 Тезу је први изнео Елимар Клебс (Клебс 1889, 623). Према Клебсу, давањем епске структуре Енколпијевом неепском, у основи модернистичком „ја-роману“ (Ich-Roman), Петроније је свом реализму (Realismus) настојао да обезбеди „уметнички карактер“ (künstlerischer Charakter). Овај наводни преседан савремени писци би, затим, претворили у естетски идеал средњег пута – стваралачког компромиса између екстремног модернизма и класичне традиције која би њиме могла бити угрожена.

9 Такву везу је први претпоставио Карл Биргер (Биргер 1892: 346), а коначно доказао Рихард Хајнце (Хајнце 1899: 494). Према Хајнцеу, Петроније би систематски пародирао и десакарализовао низ тема и мотива грчког љубавног романа. Немачки аутор, штавише, постулира и егзистенцију неког изгубљеног грчког романа који би представљао ранију пародију жанра, па би, као такав, могао послужити и као непосредни узор писцу *Сатирикона* (Хајнце 1899: 518, п. 3). Супротно становиште изнео је у исто време Албер Колињон (Колињон 1892: 38–39), за кога је *Сатирикон* „апсолутно оригинално дело“ (une oeuvre absolument originale), без жанровског преседана грчкој страни – непосредни прототип изворног „римског романа“ (roman Latin).

Према Готскалку Јенсону, савременом исландском теоретичару, који Петронијево дело не види ни као жанровски преседан (римски роман sui generis), нити као пародију грчког романа, већ га смешта у изворно хеленску традицију „одисејског приповедања на феачком двору“ („a travelogue and narrative of erotic intrigues told by an unreliable but entertaining vagabond“, Јенсон 2004: 83; исти 2002: 103–104), *Сатирикон* би, тако, у основи представљао домаћу адаптацију, „римски палимпсест“ изгубљеног грчког оригинала под истим насловом (= Σατυρικὸν sc. libri, одн. Σατυρικὰ, Јенсон 2002: 88, п. 10; исти 2004: X), старији облик грчко-римског романа познатијег под жанровском ознаком „милетске приче“ (Јенсон 2004: 192; исти 2002: 89–90). Назван тако према изгубљеним *Милетским причама* (Μιλῆσιακά) Аристиде Милетанина (с. 100. п. н. е.), одн. њиховој латинској обради из пера римског историчара Корнелија Сизене (с. 120–67. п. н. е.), овај жанровски модалитет био би у садржинском погледу „еротски травелог“, мање-више лабаво ослоњен на киничку слику света, а у формалном *prosimetrum*, слободна мешавина прозе и стиха, какву налазимо и у Петронијевом роману (Јенсон 2004: 292; в. исти 1997).

10 Хајнцеова теза о пародистичкој суштини *Сатирикона* наишла је, уз мање или веће резерве, на велики број следбеника (Штекер, Хег, Холцберг, Хабермел, в. Сетајоли 2009: 7). О комплексном питању „Ур-*Сатирикона*“ в. такође Пери 1967: 186; Шмелинг 1996: 484; исти 2011; Лефевр 1997; Харисон 1998; Цимерман 2002.

11 У *Сатирикону* се, поред осталог, отворено пародирају и стилистичке настраности тзв. „новог стила“ оличеног у савременом Лукановом епу (Саливен 1985: 161–172; Роуз 1971: 61–68) и Сенекиној прози (Саливен 1985: 172–179; исти 1968: 453–467; Роуз 1971: 69–74; Будимир–Флашар 1978: 488–489). О могућим алузијама на Сенеку, одн. Мецената, као његов „прототип“ (обојица наводно пародирани у личности Трималхиона), и о једнако проблематичним алузивним утицима самог Сенеке (нпр. у *Ер.* 122), в. Берн 2006: 95, 99; иста 2007; Лефевр 1990.

прогони хомерског Одисеја, у Петронијевој пародистичкој транспозицији мита одговарао Пријап, опсцено божанство плодности, које (на изванредан начин поврћено у неком критичном моменту изгубљеног дела романа)¹² с подједнаким гневом прогони Петронијевог Енколпија кажњавајући га, сходно делокругу своје божанске надлежности, подмуклим нападима импотенције, који римског „Одисеја“ сналазе у најделикатнијим ситуацијама.¹³ – С друге стране, опет, није тешко разазнати ни пародистичку суштину Енколпијевог „грчког романа“ с млађаним Гитоном, будући да овој љубавној историји очито не недостаје ниједна од уобичајених компоненти трочлане структуре грчког љубавно-авантуристичког романа: почетно распламсавање страсти, изненадно раздвајање љубавника с праћећим искушењима, и поновни сусрет са хепиендом – само, представљени у наглашено пародистичком кључу, тј. изокренути наглавце:¹⁴ јер Петронијеви љубавници нису уобичајени пар састављен од младића и девојке, већ читав трио младића, који својим „судбоносним искушењима“ подлежу без много муке и унутарњих ломова, док су њихова „фатална“ (и неизбежном крупном реториком пропраћена) раздвајања, „гусарска отимања“ и срећни „повраци“ уистину саввим обична и такорећи рутинска појава – саставни део њихове свакодневице.¹⁵

*

Теза о пародистичкој суштини романа представља, као што је познато, једну од основних поставки Бахтинове теорије о историјској генези ове књижевне врсте. Као дубоко критички и „иконокластички“ жанр, роман, према Бахтину,

12 Вероватно у некој од првих десет књига (Шмелинг 1996: 461). На овај догађај алудира се у више наврата у сачуваном делу романа: *Sat.* 16–17; 104, 1; 133, 3 vv. 7–9 (*non templis impius hostis / admovi dextram, sed inops et rebus egenis / attritus facinus non toto corpore feci*); 137, 1–3; 139, 2 vv. 7–8 (*per cani Nereos aequor / Hellepontiaci sequitur gravis ira Priapi*); 140, 11; fr. IV. Чини се да је завршница романа (књ. 20–24? – вероватно треба рачунати са „хомерским“ бројем књига), смештена у Лампсаку, постојбини бога Пријапа, донела и коначно измирење с божанством и посвећење у његов култ (слично завршници Апулејевих *Метаморфоза*), али и упадање у неке нове невоље (Шмелинг 1996: 461).

Јенсон спекулише с мотивом „зависти богова“: „Priapus can have entered the plot [...] no more directly than by grudging Encolpius and Giton their erotic pleasures, or, and perhaps more likely, because Encolpius was his equal with respect to the size of his *mentula* and may have inadvertently entered into competition with the god for the attention of worshippers“ (Јенсон 2004: 107–108).

13 „der Zorn des Priapus bedeutet für Encolpius Schicksale, was Poseidons Zorn für Odysseus“ (Клебс 1889: 629).

Има и аутора који одбацују средишњу улогу Пријапа: у новије време, пре свих, Сетајоли (Сетајоли 2009: 19). Према италијанском аутору (који се при том надовезује на давно изнето Хајнцеово становиште, в. нап. 9), прави предмет Петронијеве пародије био би грчки љубавни роман са његовим формалним клишеима и баналном сентименталношћу – и то би, штавише, био и онај *jequni* „анти-модел“ римског романа („*un anti-modèle de l'oeuvre de Pétrone*“, Сетајоли 2009: 16; Петроније би, при том, пародирао једну традицију која је старија од оне којој припадају сви сачувани грчки романи).

Према Перију, напротив, управо пародија епа (која за овог аутора представља лајт-мотив *Сатирикона*) показује да Петроније *није* имао намеру да створи континуирану пародију љубавног романа, тј. да она код њега има само епизодни карактер (Пери 1925: 37). Стара Клебсова теза има велики број следбеника међу најугледнијим познаваоцима Петронијевог дела (Шанц–Хозијус, Федели, Конорс, Кортни др.).

14 Кортни 1962: 93; Конте 1996: 32.

15 Хајнце је био први који ће указати на пародистички карактер чињенице да уобичајеном хетеросексуалном пару чедних и оданих љубавника у грчком роману – на римској страни одговара хомосексуални ménage à trois, који је, разуме се, све само не образац чедности и верности (Хајнце 1899: 495–496).

има своје далеко исходиште у фолклору, „у широкој и богатој области народног смешовног стваралаштва“.¹⁶ „Упоредо с директним приказивањем – исмевањем живе савремености – овде цвета пародирање и травестирање свих високих жанрова и високих слика националног мита. »Апсолутна прошлост« богова, полубогова и хероја овде се – у пародијама и нарочито у травестијама – »осавремењује«, снижава, приказује се на нивоу савремености, у свакодневним условима савремености, на ниском језику савремености“ (Бахтин 1989: 454). Рађајући се „из стихије народног смеха“, антички роман ће, тако, за своје „праве претходнике“ имати све оне мешовите, „озбиљно-комичне“ жанрове античке књижевности – мит, басну, сократски дијалог, римску сатиру, посебно тзв. менипску сатиру – за које је, од самог настанка ових облика, карактеристичан управо њихов наглашено пародистички, фамилијарно-приземљујући тон и свесно, систематско потирање дистанце у односу на „временско-вредносну хијерархиј-ску категорију“ *аисолушне прошлости*: реч је о средишњем хронотопу целокупне традиционалне, патријархалне, колективно-родовски оријентисане књижевно-сти, укореење у националном предању и карактеристично везане за жанровску форму епа. И док би се суштинска одлика епског времена састојала у његовој апсолутној дистанцираности од садашњег тренутка, у одсуству сваког контакта са „незавршеном савременошћу која настаје“, ¹⁷ у хронолошкој заокружености, довршености и, у исти мах, највишој аксиолошко-етичкој нормативности, догле би романескно време (својствено како роману у ужем смислу, тако и његовим историјским претечама) раскидало обруч ове заустављене вечности епа, увлачећи његове временски и вредносно удаљене и недодирљиве садржаје у сферу „недозвољено“ блиског, фамилијарног и грубог контакта, чинећи их приступачним, непосредно опипљивим, подложним критичком огледању и слободном изучавању, експериментисању и, напоследку– *смеху*. „У бити, то је детронизација, то јест управо извлачење предмета из даљинског плана, разарање епске дистанце, напад и рушење даљинског плана уопште. На том плану (плану смеха) предмет се може с непоштовањем обићи са свих страна; штавише, леђа, задњи део предмета (а такође и његова унутрашњост која није за показивање) на том плану добијају посебан значај“ (Бахтин 1989: 456).

Доиста, оваква дубоко пародистичка суштина романескног жанра у његовим античким почецима нигде не долази толико јасно до изражаја као у случају *Сатирикона*.¹⁸ Грађен на пародистичком изокретању одисејског мита, Петронијев роман, чини се, највећи део свог *имплицитног* хумора црпе управо из постојаног пародистичког реферирања на свој узвишени епски „архетип“, из свесне вулгаризације хомерског епа, намерне деградације и извртања епског тона *Одисеје*, систематског потирања његове „хијерархијске, вредносно-удаљавајуће

16 Бахтин 1989: 453.

17 Бахтин 1989: 439.

18 Осврћући се на менипску сатиру, мешовите, „прозиметријски“ жанр у коме се слободно смењују прозни и стиховани одсеци текста (в. нап. 9) – и који је, као такав, необично подесан за слободно језичко-стилско експериментисање, одн. пародирање и травестирање озбиљних, „монолошких“ стилско-идеолошких проседеа у најразличитијим регистрима језичке стилизације – Бахтин указује и на (одавно уочени) „менипски“ карактер *Сатирикона*: „Мениповска сатира је дијалогска, пуна је пародија и травестија, вишестилска је, не плаши се чак ни елемената двојезичности [...]. Да се мениповска сатира може развити у огромно платно које даје реалистички одраз друштвено и говорно разноликог света савремености, сведочи Петронијев *Сатирикон*“ (Бахтин 1989: 459). Уп. Магледери 1998; исти 2001; Бренам 2002; исти 2005 (Бренам развијашире импликације Бахтиновог зачудо сасвим концизног разматрања Петронија). Уп. Шмелинг 1996а.

дистанце“ – поступка који се у много чему (све до избора идентичног епског предлошка и карактеристичне склоности ка пастиширању литерарне традиције, поигравању најразличитијим лингвистичким регистрима обичног и књижевног језика – бахтиновској „вишејезичности“) зачуђујуће подудару са поступком који је на узоран начин примењен и у једном другом, подједнако великом и међашњом роману европске књижевности, овај пут смештеном на супротном крају њене историје: реч је о класику европске модерне, *Уликсу* Џејмса Џојса, канонском остварењу романескног жанра XX века, дубоко укореваном у старој петронијевској традицији романескног травестирања епско-митолошког архетипа.¹⁹

*

Ипак, пародистичка димензија значења, која у оба романа игра средишњу улогу, за данашњег читаоца има битно различит статус у зависности од тога да ли се пред њим налази модерно или античко штиво. То је лако разумљиво: будући да нас од Џојса и његових савременика из првих деценија XX века не одваја хронолошки и цивилизацијски јаз који би био у *начелу* непремостив – у ширем смислу, реч је о једној те истој, модерној јудео-хришћанској цивилизацији – ми, данашњи читаоци *Уликса*, у прилици смо да, исто онако као и наши претходници из прошлог столећа, без начелне тешкоће разумемо и на примерен начин вреднујемо пародистичку алузивност Џојсовог романа.

У поређењу са читаоцем *Уликса*, међутим, данашњи читалац *Саттирикона* – у његовом латинском оригиналу ништа мање него у преводу на неки од савремених језика – налази се у *начелно* неповољнијој позицији (коју додатно отежава и фрагментарна очуваност текста, недостатак увида у његову уметничку целину, неизвесна хронологија настанка, па и донекле спорно ауторство, нејасна књижевноисторијска позиција и везе итд.).²⁰ Напоследку, и сама теза о пародистичкој суштини *Саттирикона* само је врло уверљиви постулат филолошке науке (за који се, истина, могу наћи многе сугестивне назнаке у сачуваном тексту).²¹ У сваком случају, епски „архетип“ Петронијевог романа (одн. онога што нам је у фрагментима познато од њега), невидљиви стожер његовог пародистичког поентирања, није ни издалека онако јасно и недвосмислено маркиран као у случају Џојсове модерне травестије хомерског епа. Тиме је данашњи читалац – а утолико више читалац преводног текста – ускраћен за поуздани и јасно истакнути хипотекстуални оријентир, чиме је практично осујећена и сама могућност једне *недвосмислено* пародистичке перцепције романа, његовог читања у *несумњиво* пародистичком кључу.

Суштински проблем, међутим, налази се другде: то је *цивилизацијски јаз* који овде безнадежно одваја антички од света модерне Европе – свет *Саттирикона* од света *Уликса*. Овај потоњи је, дакако, у исти мах и читаочев (разуме се, у ширем цивилизацијском смислу): оба, као уистину један те исти – свет „савремене стварности“ – стоје у функционалној опозицији (пародистичком контра-

19 Чизек 1972: 406 („On dirait d'un Joyce avant la lettre“).

20 О новијим покушајима ревизије традиционалног датованања и жанровско-историјских веза в. Хендерсон 2010: 483.

21 Ваља рећи да има и аутора који пародистичку дискрепанцију лоцирају на неким другим нивоима романескне структуре: нпр. неподударење Енколпија актера описаних догађаја и Енколпија њиховог приповедача (Бек 1973), или неподударење „скривеног аутора“ Петронија и „искреног и лаковерног“ приповедача Енколпија, кога аутор претвара у „наивну жртву догађаја“ (Конте 1996: 24).

пункту) са ванвременим светом епа, пројектованим на „надисторијском“, хомерском плану Џојсовог романа. Међутим, свет *Сатширикона*, који је у време настанка Петронијевог романа, разуме се, морао бити савремен за своје читаоце, своју прву и такорећи закономерну публику, за данашњег читаоца је исто толико несавремен и „митски“, исто толико „надисторијски“, колико и свет хомерског епа заложен у његовој хипотекстуалној позадини. Са становишта савременог читаоца, наимае, ова два света – свет романеског текста и свет његовог епског хипотекста – у начелу су нивелисана у временском и „вредносно-хијерархијском“ смислу: оба су „античка“. За данашњег читаоца, оба припадају старини истог реда прошлости, исте „дубине“, оба су, у начелу, подједнако „баснословна“ – подједнако *ејска*.

*

Тиме је, дакако, непосредно доведена у питање и сама начелна могућност пародистичке перцепције Петронијевог романа у целини. Од два темељна и у начелу јасно разлучена функционална аспекта оригиналне пародистичке структуре *Сатширикона* – „апсолутне прошлости“ епа, скривена у невидљивом залеђу романа, и реалистичко-пародистичке „незавршене садашњости“, истакнуте у његовом манифестном предњем плану – ниједан, са становишта данашњег читаоца, није довољно јасно и недвосмислено окарактерисан, ни сам по себи, ни у међусобном односу: један је, наимае, недовољно истакнут и самоевидентан; док је други – практично изједначен, „синхронистички“ нивелисан с њим – и сам потиснут у епску, „апсолутну прошлост“ једне давно прохујале цивилизације. Тиме је римски роман, из перспективе данашњег читаоца, изгубио оба своја уобичајена функционална аспекта, редукујући их на само један, да би, напослетку, и тај један попримио у основи епски, непародистички, „нероманескни“ и „монолошки“ карактер.

Суштински проблем састојао се, дакле, у одсуству једне раслојене, полифоне и контрапунктске перцепције затеченог романеског текста, *начелна* немогућност његовог сагледавања у два плана, у дубинској оптици – са само једним, фронталним, и при том „епским“ планом, који је у себи апсорбовао и растворио онај „романескни“, реалистичко-сатирички план „незавршене савремености која настаје“. Требало је, дакле, из основа редефинисати, управо: изнова васпоставити, стваралачки рекреирати једну нову пародистичку дијаду, нови предњи и задњи план текста, нову основну констелацију хипер- и хипотекста, која би на адекватан начин надоместила ону изгубљену, садржану у структури оригинала (и која би, сходно томе, могла послужити као ново функционално упориште пародистичког, резонантног и дубинског, „тродимензионалног“ перципирања његових реалистичко-хумористичких садржаја). Притом је, дакако, сваки од ова два нова структурна плана морао задржати карактер и уобичајене, „класичне“ вредности изворних а изгубљених двају планова оригиналног романеског „палимпсеста“: једном је, наимае, морала припасти „пасивна“ улога епског, вредносно-хијерархијски дистанцираног залеђа – стабилног упоришта пародистичког реферирања; другоме – „активна“, мобилна улога саме пародирајуће, смеховно-приземљујуће и детронизујуће „стварности“: једног *овде и сада* које би читалац без тешкоће могао препознати као своје, као непосредно овдашње и садашње – као историјски простор и време сопственог света.

То је, дакле, био онај суштински проблем пред којим се наша Радмила Шалабалић као преводилац Петронијевог *Сатирикона*. Шта је требало учинити да пародистичка поента оригиналног текста не остане „изгубљена у преводу“?

*

Преводилац је овде учинио један *системски помак* (ланчани помак на нивоу целине *романеског система*): он је предњем, „римском“ плану оригинала доделио улогу „епског залеђа“ у тексту превода – тиме је историјска стварност римске свакодневице (за данашњег читаоца, бескрајно удаљене и „епски дистанциране“: историјске свакодневице коју он у *начелу не би могао доживети као своју*) постала нови задњи план преводног текста, ново функционално упориште пародистичког реферирања; с друге стране, опет, улога предњег, просторно-временски блиског и опипљивог, пародирајућег „реалистичко-сатиричког“ плана, припала је – у овој новој „глумачкој подели“ – *језичко-цивилизацијском елементу српског језика*, као медију једног необично сложеног и суптилно разуђеног лингвистичко-цивилизацијско-менталитетског комплекса „овдашњих“ и „домаћих“, „матерњих“ значења и конотација.²² Тако је на потпуно новим основама поново успостављена стара пародистичка дијада, а с њом је, онда, васкрсла и сама нужна функционална претпоставка за поновно заснивање пародистичког значења и једне дубинске, плуридимензионалне, резонантне перцепције текста и у преводу на српски језик. Српски лингвистичко-цивилизацијско-менталитетски комплекс, имплицитно обухваћен у језику преводног текста (разуме се, језику схваћеном у најширем, не само лингвистичком смислу), положен је, тако, на „епску“ фолију петронијевског Рима – или, пре: пародистички „инфилтриран“ и управо насилно, *интрузивно* уденут („имплициран“) у њен сопствени лингвистичко-цивилизацијско-менталитетски комплекс. Као резултат ове необичне, бизарно-невероватне спреге хетерогених и анахронистичких елемената, чудноватог споја неспојивог, настао је један оригинални, у првом реду *неодољиво смешни*, а онда и – у својој фантастичној нестварности – *парадоксално стварни* пародистички хибрид српског и римског лингвистичко-цивилизацијско-менталитетског елемента, бурлескна комбинација каква, разуме се, никад и нигде није постојала, нити би могла постојати. Српски елемент – намерно тек слабо и немарно прерушен, и не трудећи се да прикрије своје национално порекло, већ напротив: истурујући га дрско-самосвесно у први план, размећући се њиме и дословно *на сав глас – скрећући пажњу* онолико индискретно колико је то уопште могуће – травестира и тако пародира онај римски, не лишавајући га притом ниједне од његових узвишених историјских и цивилизацијских инсигнија, одн. „хијерархијског руха“.²³ Срби се овде без зазора заодевају – уистину: провидно

22 Р. Шалабалић је притом најдубље свесна тежине проблема и деликатности његовог решавања: „Пренети тај шарени колоквијални импресионизам у идиом везан за друго време, другу културу и средину повлачи померање оригинала у ту средину, модернизовање у коме се губи аутентичност средине; вулгаризми друге средине, времена и порекла делују неприродно, необудљиво, чак проблематично. С друге стране, *читаоцу се додељује живост и природност оригинала* (подв. Д. Т.). [...] Ја сам схватила да се нешто нечему мора жртвовати. Користила сам предност нашег језика у коме су још живи [...] идиоми који се успешно уклапају у тип говора и менталитет Петронијевих гозбеника. [...] Најзад, ја не могу у преводу лишити Петронија његовог главног средства да дочара једну средину: њеног специфичног језика. Једини прави одјек је специфичан језик наше одговарајуће средине“ (Петроније 1976: LIИ–LIИИ).

23 Бахтин 1989: 456.

травестирају – у тунике и тоге, да би, затим, као у карневалској маскаради, дрско извиривали из њих нимало не кријући свој „варварски“ идентитет – проговарајући, усред римске гозбе, језиком поморавских сељака,²⁴ Сремчевих Нишлија, Стеријиног Кир Јање, па и Држићевог Помета. У исти мах, римска имена, обичаји и реалије свакодневног живота – цео онај ноторни „музејски“ апарат, добро познат из гимназијских уџбеника латинског језика и холивудских sword-and-sandal спектакала: сви ти Гајеви и Фортунате набељених лица и уковрћених шишки, начичкани прстењем и гривнама, с њиховим пословичним преждеравањем и опсценостима, страсним уживањем у гладијаторским играма ифантастичним тиранисањем робова, увелико отуђени и „епски дистанцирани“ једном овешталом и стереотипизираним перцепцијом „античког Рима“ – постају, са своје стране, на парадоксалан начин најједном необично присни, блиско осветљени јарким, новим и неочекивано другачијим снопом светлости у овом чаробно неприродном, усиљено-неусиљеном загрљају, отворено дисонантном контрапункту с једним цивилизацијским и менталитетским елементом који им је толико несродан и далек у историјском простору и времену.

*

Српски елемент је, тако, „осенчио“, просторно-дубински дефинисао и пластично истакао онај римски – доделивши му, колико је стајало до њега, општи карактер („дух“) неке необичне просторно-временске блискости, присне савремености, привид заједничког, „синхронистичког“ учешћа у једној „незавршеној савремености која настаје“.²⁵ Цео онај живописни и „епски дистанцирани“ историјски апарат, који је римски елемент, са своје стране, унео у овај парадоксални брак, „карневалску мезалијансу“²⁶ са српским – сва она егзотична, неовдашња сценографија и костими, музејске реалије једног другог времена и историјске средине, страна имена и другачије нарави, једна туђа и умногоме неразумљива свакодневна („неписана“) обичајност итд. – добили су, тиме, на неком доиста магичном, нестварно-стварном утиску близине, конкретне, телесне опипљивости и неке готово савремене и овдашње, домаће присности.

Тако је из епски дистанцираног и дистанцирајућег историјског костима најједном изронила једна већ сасвим разумљива и блиска *универзална људска природа* – прави „главни јунак“ Петронијевог романа – не лишавајући се, доиста, ниједног од уобичајених и подразумеваних атрибута своје историјске појавности: само што су ови живописно-егзотични атрибути, као *непошребни дистрактори читаочеве пажње*, овај пут вешто измакнути у страну, изван фокуса читаочевог ока, пажљиво „маргинализивани“ и „неутралисани“ у својој, разуме се, самоподразумеваној и обичној, ни по чему фасцинантној, тривијалној историјској датости: *суштински демистификовани*, ослобођени сваке

24 „полуурбанизованих Рома и сељака из Поморавља“ (Петроније 1976: LIII).

25 Чињеница да је удео србијанског елемента резервисан управо за реплике и монологе, делове текста који припадају управном говору, да је овој просторно-временској блискости и неки сасвим специфични „ја-карактер“, својство личног сопственог исказа, „исповести“, чиме је (у илузији поетско-преводиличке стилизације) још изразитије маркиран онај интимни, субјективно-присни, *нејосредни* аспект овог „ностратског“ слоја преводног текста.

26 Бахтин 1967: 187.

„епске“ фасцинације.²⁷ Јер оживети универзалну људску природу античког чо- века, то, дакако, није значило надодати још више боје њеној историјској кости- мографији (која, сама по себи, никад не би могла бити *озбиљан* „главни јунак“ романа),²⁸ него напротив: *неуиџралисати* („*посивити*“) боју *историјском костиму*, како би сам насликани предмет – универзална људска природа – могао исту- пити у први план, незасењен и неутуђен егзотичном живописношћу историјског колорита.

Преводац се у ту сврху послужио једним нарочитим техничким триком, неком врстом намерне „оптичке варке“, коју је доиста вешто уградио у текст пре- вода: он је српском елементу, као *активном*, пародистичком чиниоцу романеск- не структуре, доделио улогу *функционалног дистрактора читачеве пажње*. Својимјезичко-травестијскимпрекомерностима(јеркариктурално-надмашујуће, „карневалско“ претеривање и јесте сама суштина пародистичког поступка као таквог) овај српски елемент – одвећ јарко-живописан и наметљив у свом грубо анахронистичком, неумесно-локалном колориту, одвећ гротескан и гласан већ сам по себи – привлачи на своју страну велики део читаочеве пажње: онај део који би иначе неизбежно одвукла и апсорбовала историјска, епска дистанци- рајућа костимографија Петронијевог романа. У пару с наметљивом, фасцинант- ном пародистичко-травестијском живописношћу овог *квази-локалног* српског елемента – онај *изворно локални*, римски, остаје, доиста, у великој мери „над- машен“, засењен и заглушен и, напослетку, *неуиџљив*! И тако, присилно све- ден на свој првобитни, изворни: уобичајено ниски, неутрални интензитет – овај локални колорит историјског амбијента и његове реалне костимографије пресе- таје да сам по себи буде предмет прворазредне пажње (њен непотребни и бесми-

27 Сувишно је напоменути да овај дистанцирајуће-отуђујући моменат фасцинације историјском костимографијом као таквом по природи ствари није могао бити укључен у изворни текст романа (при његовом настанку). Он је само неизбежни нуспродукт његове књижевноисторијске и укупне цивилизацијске старине, непредвиђени баласт, нежељено „дивље месо“ нарасло с про- током времена – нешто чега се, у сваком случају, пре треба спретно отарасити, неголи фети- шистички инсистирати на њему и још више доприносити његовом бесмисленом бујању (криво- творећи, тако, оригиналну замисао писца). Оваквим опредељењем (наиме: суштинском вером у *оригиналну замисао писца* као објективни, нерелативни и непропадљиви *инхерентни квалитет уметничког дела*, и помним настојањем око његове *што адекватније миметичке рекреације* у тексту превода) Р. Шалабалић стаје на страну отворених противника постмодернистичког чита- тања старе књижевности (препознајући у таквом читању њено суштинско изневеравање и кри- вотворење). Уп. нап. 6.

Треба ли рећи: функција римске костимографије као такве – као *историјске*, разуме се – морала је бити управо дијаметрално супротна у оригиналној замисли романа (при његовом настајању): она је, наиме, управо својом *банално савременом историјском обичношћу* требало да послужи као „овострани“ пародистички пандан епском, узвишено-дистанцираном, „апсолутно несавременом“ (и, сходно томе, дакако, „егзотично костимираном“) хомерском плану у позадини Петронијевог романа. Из „извртуте“ оптике данашњег читаоца, међутим, она је од банално савременог предњег, пародирајућег плана изворног текста постала и сама онај епски дистанцирани задњи, пародирани план преводног текста романа.

28 Грешка којој су ипак подлегли многи писци историјских романа заоденутих у несавремене и не- овдашње, а неретко и непостојеће, псеудо-историјске костиме. Карактеристичан пример (који је Радмила Шалабалић често имала обичај да наводи) била би Флоберова *Саламбо* (1862), чија се естетика (касније толико блиска „декадентном“ укусу fin de siècle-a) у великој мери исцрпљује у лапурлартисти-чком, мистификаторском сликању једне квази-историјске, „оперске“ сценерије засићене пурпуром, брокатом и златастим одсајајима неке непостојеће, виртуалне древности, амбијента у коме су људи и универзална људска природа и сами добили тек подређену, орнамен- талну улогу – сведени на декоративни додаток и стафажу једне раскошне квази-историјске тапи- серије.

слени дистрактор) и своди се на своју реалну меру, на оно што је, дакако, морао бити и у самом тексту римског изворника: обична, самоподразумевана и „невидљива“, *неживојисна, ахромајтска боја* реалне свакодневице Рима.

Незасењена сувишном живописношћу историјског костима, недистанцирана и неутуђена непотребном јаркошћу његовог „епског“ колорита (који је једном драстичном пародистичко-травестијском интервенцијом присилно редукован и враћен на свој уобичајени и подразумевани „реалистички минимум“) – универзална људска природа ослобођена је да, као што јој и доликује, поново иступи у први план текста, и да, тако, и у тексту превода поново заузме оно место које јој је својевремено припадало и у самом оригиналу, у *оригиналној замисли Њисца*: место истинског главног јунака Петронијевог романа.²⁹

Погледајмо сада на једном броју одабраних примера како управо функционише овај преводилачки *trompe l'œil* – оригинални технички изум преводиоца Радмиле Шалабалић.

*

Уобичајени поступак могао би се означити као парадоксални (анахронистички) спој двају неспојивих национално-цивилизацијских елемената на оном првом и најизложенијем: лексичко-ономастичком плану текста. Примера има безброј, на сваком кораку; разуме се, највише у *Трималхионовој ѓозби*. Када се, тако, на почетку ове најславније епизоде *Сатирикона* асистент Трималхионовог кућног учитеља реторике са звучним хомерским именом Менелај неочекивано обрати протагонистима на звонком поморавском наречју (у коме, разуме се, не треба пречути ни одговарајући акценат: „То ви је чоек код ког ће да вечерате[...]“ – показујући при том на Трималхиона),³⁰ онда ће овај чудовишни контрапункт двају савршено дисонантних тонова у први мах изазвати у читаоцу неку необичну вртоглавицу, осећање тренутне дезоријентисаности у историјском простору и времену, утисак тренутног губитка историјског тла под ногама и лебдења у неком дијахронијском вакууму, ни „тамо“, ни „овде“ – чудну збуњеност и nelaгоду, из које ће се читалац, дакако, истог часа избавити *сјоншаним настјуиом смеха*: једног сада већ „победничког“, „надмоћног“ и у основи *небезазленоџ, ироничкоџ смеха*, који ће се у првом реду оборити на звучно неовдашње име Менелај, „детронишујући“ га и „банализујући“, тј. одузимајући му његову инхерентну „епску“ дистанцираност и узвишену недодирљивост, увлачећи га у једно *шакорећи* домаће и „нашко“ овде и сада, претварајући га у нешто овдашње и обично, локално.³¹ (Штавише, читалац је овде на ингениозан начин адекватно обештећен за

29 Суштина сваког, па и романеског пародирања и састоји се у томе да се колосалним, тј. *карикатуралним претеривањем на једној страни* предупреди и коригује, одн. релативизује и неутралише, „дебаласира“ инхерентна прекомерност друге – њена прекомерна *gravitas*, „озбиљност“ (= инхерентна *прекомерности ејске дисшанце као шакве* – као „апсолутне“), и да се, бар виртуално, у илузији оптичке варке („посматрања издалека“), поврати природна равнотежа целине, а тиме, онда, омогући и коначно *сијање победоносне природности* – једне увек и свагда подједнако актуалне *универзалне људске природе*. (Уп. Конте 1996: 175: „The individual parts are exaggerated, bloated; and yet a total effect of realism is generated by the exaggeration and distortion of the parts. This effect approaches caricature.“)

30 Петроније 1976: 24 = *Sat.* 27, 4–5.

31 Разуме се, није Менелај овде тај који „епско“ звучношћу свог неовдашњег имена пародира језик поморавских сељака – него је језик поморавских сељака тај који пародира („деепизира“, „детронизује“ и тенденциозно „тривијализује“) једно неовдашње, егзотично и „епски дистанцирано“

изворну пародистичку поенту латинског оригинала, која је морала остати изгубљена у преводу – пародистичку референцу на хомерски еп, коју ће данашњи читалац највероватније пречути.) Србијански елемент зна и да понекад сме-ло прекорачи своје уобичајене границе, апсорбујући и сам изворни облик по-којег личног имена. Ево једне од оних небројених „доскочица“, идиотских „што-сова“ којима Петронијев Трималхион успева да за тренутак збуни и насамари неупућене званице: реч је о двосмисленом поигравању са именом роба Карпа (*Carpus*), које у вокативу постаје хомофону с императивом глагола *carpere* („комадати“): *Carpe* „Карпе!“ – *carpe* „комадај!“ (што је уговорени сигнал на који ће поменути роб, опремљен месарским ножем, почети да траншира управо сервирано печење). Трималхионов „двосмислени“ позив у српском преводу постаје подједнако „двосмислени“ повик: „Жире!“ – шатровачки изврнути императив „Режи!“ (шала достојна трималхионовске духовитости)³² – али и вокатив имена које нас истог часа преноси у добро знани и присни амбијент србијанског југа, са његовим типичним ономастиком и познатим двосложним надимцима на -е и -о. Да у том погледу не би било никакве недоумице, један од гостију одмах ће додати и комплетно објашњење Трималхионовог вица (обраћајући се поверљивим тоном главном јунаку): „Видиш овину што сечи месо? Он си зови Жиро. Па кад год го газда вика „Жире, Жире“ – он му у исти ма и издава наредба.“³³ Фино лингвистичко карактерисање локалних типова (јужноиталских „локалаца“ и до-сељеника шароликог етничког састава) обухвата и прецизно нијансирање распо-ложења код једног истог говорника у различитим афективним стањима (обично различитим степенима трезности), понекад чак и у оквиру исте реплике. Тако сâм Трималхион махом започиње своје тираде у једном колико-толико „углађе-ном“, одмереном и контролисаном тону, коректним језиком (који је на махове и афектирано „учеван“), да би, како мало-помало пада у афекат (или га савлађују умор и вино), напослетку сасвим склизнуо у „завичајно“ наречје. Тако ће једну од многих здравица отпочети високопарним надриреторском обртом (са само јед-ним, незнатним „исклизнућем“): „Сад је на вама да развеселите ово вино. Човек

име, страном домаћем уху. Важно је посебно истаћи ову функционалну асиметрију у односу срп-ске и римске компоненте у преводном тексту *Сатирикона*: овде нема узајамног (реципрочног) пародирања двају равноправних лингвистичко-цивилизацијско-менталитетских елемената: на-против, српски је увек и без изузетка у активној улози *онога који пародира*, а римски свагда у пас-ивној улози *онога који је пародичан* у овој вези. Улоге су строго разграничене. Српски елемент је, дакле, јасно и недвосмислено функционално детерминисан и строго једносмерно оријенти-сан: сâм стављен у функцију оног римског – а не обрнуто. А ова једина функција српског елемента састојаће се, онда, у томе да травестијски пародира – *демистификује* и *шме приближава* онај римски (= помажући му, тако, да из себе ослободи универзалну људску природу – једна у основи асистирајућа, бабичка функција).

У сваком случају, треба имати у виду да гледиште према којем Петронијеви ослобођеници гово-ре различитим (локално обојеним) варијантама вулгарног латинитета није ни издалека опште прихваћено у научном свету: уп. мишљење Вилхелма Крола (Крол 1937: 1212), према коме све личности *Гозбе* говоре у основи једним истим жаргоном (уп. и став Р. Шалабалић о питању „ви-шегласја“ у *Сатирикону*, Петроније 1976: LI).

- 32 Петроније 1976: 31 = *Sat.* 36, 5–7. Уп. и Петроније 1976: 67 = *Sat.* 68, 3, где роб невешто опонаша песму славуја, што је, дакако, само намештени повод да би Трималхион могао да извали још једну духовиту „двосмислицу“: *muta* „Мењај!“ (= песму, одн. „Мутава!“ (= тј. „мутава ти нешто та сла-вујка“). У преводу Р. Шалабалић читамо подједнако „двосмислено“: „Немо, немо!“ = а) „мутаво“, б) „немој!“, у дијалекту.
- 33 Петроније 1976: 31 = *Sat.* 36, 8. (Слично поступају и преводиоци на друге језике: тако је најчешћи енглески еквивалент Карповог имена *Carver* или *Cutter*, француски *Coquez*, немачки *Schneide*, италијански *Trincia*, руски *Режь* итд.)

мора дужива[...]“ – да би, само неколико реченица ниже, са брзим попуштањем концентрације, почео да заплиће језиком (упуштајући се, ко зна који пут, у своје омиљене опсервације на астролошко-зодијачке теме): „Ники мени не мож ништа ново да покаже[...] Ете, оно небо горе на ком станује они дванаес богова[...] Према томе, кој год је рођен у та знак[...] Угламном учевњаци се рађају у та знак[...]“³⁴

Сложенији облик „интрузивне спреге“ подразумева, међутим, и нешто више од овог такорећи површинског, лингвистичко-ономастичког анахронизовања – примарне дисонанце на плану језика и историјске костимографије. Реч је о једној дубљој, фундаменталној дискрепанцији – нескладу који овај пут сеже до *свеобухватног односа двеју цивилизација* и њихових најопштијих, „неписаних“ система вредности, оличених како у неким традиционалним друштвеним институцијама, тако и у одговарајућем *менталишетијском склопу* историјских представника сваке цивилизације понаособ. Тако уз личности трималхионовског менталитетског склопа сасвим природно иде цивилизација у којој, на пример, традиционална институција гладијаторских борби заузима сасвим обично, неупитно и самоподразумевано место (какво у данашње време припада, рецимо, институцији спортских утакмица или концерата популарне музике). Када весели италски „геца“ Ехион, „препродавац крпа“, нагло прекине жалопојку свог комшије Ганимеда (истресавши при том цео репертоар сељачких сентенција с оптимистичком поуком),³⁵ он ће, под геслом „удри бригу на весеље“, сместа пожурирати да свог саговорника орасположи ведром најавом предстојећих гладијаторских игара: локални магистрат Тит, Ехионов „колега и стари пријатељ“, одраније познат као човек широке руке („душа од човека“), неће се, дабоме, ни овај пут устезати да одрешу кесу за њихово раскошно опремање: „Бе се побрине он већ за најбољи мачеви, без ножеви, па последњи ударац на позорницу – да цео амфитеатар мож да види.“³⁶ Доиста је необично чути с колико искреног „мерака“ овај промућурни и лукави народски човек, у свему иначе толико „наш“ и „овдашњи“ – од главе до пете урођен у познати језик и етос поморавског сељака – распрета, затим, локалне аброве о „Гликоновом благајнику“, несрећном робу кога његов газда намерава да баци „право међ лавови“ зато што су га „уватили с рођену газдарицу“;³⁷ са колико само сујетне самоуверености и блазиране „стручности“ натенане разглаба о појединачним квалитетима неких слабије обучених гладијатора чији је бледуњава, „фушерски“ наступ имао прилике да гледа ту недавно, на неким лошије организованим играма – баш као да је реч о процени грла на сточној пијаци!³⁸ Дисонанца је овде заострена до вапијуће *унушарње дисхар-*

34 Петроније 1976: 34 = *Sat.* 39, 2–5.

35 „[...] доста кукања, , удри бригу на весеље; данас овако, сутра онако' [...] Ди год додеш, неће ти небо буде ближе. [...] А додеш на неко друго место, ти би тамо причо да овди трчу печени прасићи“ (Петроније 1976: 40 = *Sat.* 45, 1–4).

36 Петроније 1976: 41 = *Sat.* 45, 6. Оригинал је још драстичнији у изразима: *ferrum optimum daturus est, sine fuga, carnarium in medio, ut amphitheater videat. Carnarium* су касапске ченгеле – популарни синоним за гладијаторску „кланицу“. Тит ће се, дакле, постарати „да набави мачеве – , прва лига, да нема , трте-мрте' – па онда, лепо, *касациницу на видело*, да цео народ , љуцки' види“! – Гладијатори избачени из строја били би обично дотучени „иза сцене“, у тзв. „свлачионици“ (*spoliarium*), где је с убијених бораца свлачена опрема; овај пут, међутим, публици неће бити ускраћено „задовољство“ да *carnarium* рањених гладијатора посматра „на отвореној сцени“ (уп. Сенека, *Ер.* 93, 12).

37 „Јао, да виш ка се навијачи довате – па кој за рогоње навија, кој за набијаче“ (Петроније 1976: 41 = *Sat.* 45, 7–8).

38 „Довео ни гладијаторе кои не вреду ни пет пара, крепанштине одртавеле, да и дунеш, пали би. [...] укипили се јадови, не мичу [...] сви ко покисле кокошке. Један – силпива кљусина, други бан-

моније, коју је немогуће пречути ни под звонким и заводљивим модулацијама србијанског говора. Овде је већ реч о неподношљивом унутарњем трвењу двају *дубоко несродних, дијаметрално различитих светова*, насилно спрегнутих – као под исти јарам – под заједнички појам неког имагинарног „нашег човека“ и „овдашњег менталитета“!³⁹ Случај „Гликоновог благајника“ уводи нас, тако, и у оно најшире поље дискрепанције међу двома цивилизацијама: у област темељне и свеобухватне друштвене институције античког ропства, која је, дакако, *суштински* неспојива с менталитетским склопом савременог човека – припадника цивилизације која у *начелу* одбацује сваку врсту радикалне неравноправности међу „људском сабраћом“. Међу безбројним примерима најгрубље злоупотребе робова у трималхионовској епизоди Петронијевог романа (истина, карикатурално хипертрофиране, али зато ништа мање реалне) – почев од уводне сцене са отирањем руку о косу присутног роба,⁴⁰ преко свих оних (додуше, махом само театрално симулираних) рутинских налога да се овај или онај роб ишиба на лицу места због каквог безначајног пропуста (одн. „пропуста“)⁴¹ – оно што без сумње

гав, кривље, а трећи, она резервни – в. д. леша, с оне своје искидане жиле и кљакаве пикље. Један беше само да кажеш мушко, нако живне понекад – неки Трачанин; ал кад боље погледаш, и он се само преслишава – све како су га научили; сам ништа да измисли. Напоследку и све ишибаше, а она грдни народ стаде да се дере: „Удри по њима-а-а! Окিনি-и-ии!“ – Жгамеж једна, па то ти је“ (Петроније 1976: 41–42 = *Sat.* 45, 11–13). – Петроније, разуме се, карикира примитивну окорелост, бруталност и садизам наратора (као и разјарене масе коју овај помиње у свом надахнутом и елоквентном рапорту). Међутим, готово је сасвим извесно да се Петроније, изругујући се овде (и на другим местима) свирепости и бахатом садизму својих ликова *као шипчинском изразу* *ипростаклука и нетактичности својствених једном социјалном слоју*, не иступа, можда, као напредни критичар једне нехумане, превазиђене и неодрживе институције, већ као реалистичко-сатирички сликар савремених нарави. Права мета његове критике овде су људи и социјални карактери, а не управо институција као таква (као што би се могло помислити у први мах). Нема сумње да Римљанин и дворски човек Петроније и не помишља да је доведе у питање (или бар „тема-тизује“). Чини се да он у сваком случају дели са својим ликовима темељно и неупитно уверење да гладијаторска *тигега* имају – и да, разуме се, и убудуће треба да задрже – своје стабилно, традицијом освештано место у животу римског друштва (оно ће, уосталом, ускоро добити и своју блиставу материјалну санкцију изградњом Флавијевог амфитеатра, познатијег као Колосеум, грандиозне империјалне задужбине и репрезентативног знања од прворазредног политичког и „националног“ значаја – Петроније га неће доживети). – Понешто о Петронијевој личној односу према „институцији ропства“ открива нам и познати опис пишчеве смрти, сачуван код Тацита, *Ann.* 16, 19: пошто је најпре отворио а затим подвезао себи вене, [н]еке робове је наградио, неке дао ишибати[...]“ (прев. Р. Ш., Петроније 1976: 202). Уосталом, сва је прилика да се цинични господин Петроније на посредан начин – карикатуралним преувеличавањем бездушности коју јунаци *Гозбе* испољавају у свом односу према робовима – подсмева и помодном „салонском“ хуманизму савремене стоичке науке, израженом у познатој девизи *servi sunt, immo homines*, због које ће њен творац Сенека у средњем веку стећи репутацију потајног хришћанина и кореспондента апостола Павла (*Ep.* 47, 1; без сумње пародирано у Трималхионовом *et servi homines sunt*, *Sat.* 71, 1). Разумљиво је, онда, како је, на основу погрешне аналогије, чак и сам Петроније могао постати тајни симпатизер хришћана у романтичној верзији Сјенкјевичевог *Quo vadis*-а (О Сенеки као „Меценату Нероновог двора“ и вероватној мети Петронијевој пародије в. нап. 11; о Петронијевој смрти као „пародији“ Сенекине – која је, опет, била „стилозна Петронијева“ према Сократовој – в. Шмелинг 1996: 458).

39 Па опет, овај „наш човек“ и „овдашњи менталитет“ успевају да, у крајњем резултату, *одсудно заглаше* и тиме *функционално обезвреде* све оно што свет Петронијевих ликова – па и сам њихов „менталитетски склоп“ – чини толико удаљеним и епски дистанцираним у историјском про-стор и времену, не потирући, притом, ништа од њихове позитивне историјске фактографије.

40 *Sat.* 27, 6.

41 И поред многих карикатуралних претераности, *Гозба* пружа у основи прилично верну слику о систему „права и дужности“ које важе у односима римског господара и роба. Тако службени записник о дневним активностима на једном од Трималхионових имања садржи (уз подробну статистику дневних прихода, изражену, дакако, у трималхионовским цифрама) и ову успутну став-

наилази на најмање спонтаног разумевања код данашњег читаоца, то су честе инсинуације на сасвим уобичајену и широко распрострањену праксу да се домаћи робови (оба пола, без начелне разлике) користе и као увек расположиво, „приручно“ средство за подмирење сексуалних потреба својих господара.⁴² Тако је доиста бизарно чути римског ослобођеника Трималхиона како гласом и сочном интонацијом традиционалног шумадијског домаћина евоцира слична искуства из сопствене робовске младости, нимало се не либећи да их објави пред целим скупом гозбеника (као неку уосталом свима добро знану судбинску неминовност, коју је већина присутних без сумње и сама имала прилике да искуси на својој кожи): „Ал опет, што јес, јес, био сам газдин љубавник – четрнаес година. Нема ту срамота кад газда нареди. Али стизо сам ја и газдарицу да намирим[...]“⁴³ – Истини за вољу, односи римског господара и роба – који, упркос свему (ма колико то парадоксално звучало данашњем читаоцу), никад нису престали да носе дубоки печат присних патријархалних спона којима је римска *familia*⁴⁴ одувек била тесно везана за средишњу фигуру сељачког домаћина, *pater familias*-а – знају да понекад чак и у Гозби сасвим неочекивано изнесу на видело и понеку људску, готово нежну црту.⁴⁵

ку: „Истоба датума: роб Митридат разапет на крст зато што је опсовао племениту личност нашега Гаја Трималхиона“ (Петроније 1976: 49 = *Sat.* 53, 3).

- 42 Овде ваља истаћи још један моменат важан за разумевање дубине цивилизацијског јаза који одваја данашњи од римског менталитета: фундаментална опозиција у сфери сексуалних односа у свести традиционалног Римљанина није почивала на „родном“, већ на начелу друштвене (класне) моћи – сходно дубоко патријархалном и војничком, „мушком“ карактеру ове цивилизације. Тако је улога активног партнера увек морала бити резервисана за господара, као римског *vir*-а *par excellence*, „непродорног продирача“ (*impenetrable penetrator*, Волтерс 1997: 30), док је роб, без обзира на пол, могао играти само пасивну улогу. За римске појмове, наиме, суштина перверзије у сексуалној сфери састојала се не, можда, у истополном односу као таквом, или у опредељивању за неку од „алтернативних“ љубавних техника и сл. (ови моменти нису били од пресудног значаја), него управо у замени, первертовању улога „господара“ и „роба“ у овој строго утврђеној хијерархијској схеми односа, дакле: у додељивању робу активне улоге „господара“ (*vir*-а), а господару – или газдарици – пасивне, улоге „роба“. Последње је, видели смо, стајало главе „Гликоновог благајника“ („Шта је крив роб кад му се нареди да гура“, саосећајно коментарише Ехион, бивши роб, а садашњи господар [Петроније 1976: 41 = *Sat.* 45, 8]; уп. и *Sat.* 68, 3 – слично искуство самог Трималхиона из времена његове робовске младости, као и отворену исповест у том смислу у *Sat.* 75, 11, нав. ниже у основном тексту). О римском концепту мужевности у сексуалној сфери в. Рајт 2009–2010: 97; Паркер 1997: 53.
- 43 Петроније 1976: 76 = *Sat.* 75, 11. Уп. и Петроније 1976: 67 = *Sat.* 67, 11–12 („У међувремену, жене, већ припите, стадоше се кикотати, а мало касније, мртве пијане, почеше се љубити у уста јадикујући – једна што се претрже од посла у кући, а друга због мужевљевих дечкића и његовог занемаривања брачних дужности“); Петроније 1976: 68 = *Sat.* 69, 1 (речи Сцинтиле, жене Трималхионовог пријатеља Хабини, упућене мужу: „[...] ниси им испричио у шта се још разуме та робовска битанга. А то што ти служи за оно – крке из затрке, а? Али, постараћу се ја да му запечате гузицу“); Петроније 1976: 74–75 = *Sat.* 74, 8–9 („Са новом служинчади уђе и један лепушкаст дечкић на кога Трималхион скочи и навали да га љуби као помаман. Фортуната, у одбрану својих искључивих законитих брачних права, стаде да урла, да га псује и назива говнарном, гадом и бестидником неспособним да обузда своје прљаве нагоне“).
- 44 Уп. Луис–Шорт 1879: 723, s.v. *familia* (прво значење): „*the slaves in a household, a household establishment, family servants, domestics* (not = *family*, i.e. *wife and children* ...)“
- 45 Нежност је резервисана за тзв. *pueri delicati* („мињоне“, са наглашеном еротском конотацијом); као у сцени са Трималхионовим комично престарелим и прилично антипатичним „љубимчетом“ Крезом, размаженим робом коме болећиви газда дозвољава да му се овај и дословно попне на главу: „[...] Трималхион пољуби дечака и рече му да му се услуже на рамена. Не чекајући да му се двапут каже, креле се успуза и узјаха на њега плескајући га шакама по плећима и дерући се кроз смех [...] Трималхион допусти малом још неко време да тера шегу с њим [...]“ (Петроније 1976: 63 = *Sat.* 64, 12–13); уп. и дражесну сличицу дискретно уткану у Хабинин изве-штај о гозби

Да закључимо.

Иновативна техника превођења класичних текстова реалистичко-сатиричке оријентације, оригинална тековина преводилачког опуса Радмиле Шалабалић, означила је почетак новог „постђурићевског“ поглавља у историји превођења класичних аутора у нашој средини. Инаугуришући једну из основа нову, модерну преводилачку поетику карактеристичних, јасних и природно убедљивих начела, Р. Шалабалић ће стећи бројне следбенике међу нараштајима млађих преводилаца београдске школе класичних филолога, стасалих у осамдесетим и деведесетим годинама прошлог и првој деценији овога века. Поред тога што су при избору ауторâ и жанрова махом и сами карактеристично оријентисани ка области реалистичко-сатиричког и смеховног у књижевностима античке Грчке и Рима – следећи и у том погледу темељну оријентацију преводиоца *Жаба* и *Саширикона* – сви они, готово без изузетка, остају верни темељном начелу нове преводилачке поетике: начелу функционалне инструментализације савременог српског језика и његових колоквијалних варијетета у циљу поетског превазилажења цивилизацијско-менталитетске дистанце инхерентне тексту античког изворника. Српски језик, који је, сходно томе, увек мање или више персифлажно стилизован и смеховно-травестијски поентиран, искоришћен је притом, као и код преводиоца *Саширикона*, пре свега у *функцији неутралисања историјске* („ејске“) *дистанце* изворног текста и његовог виртуалног *приближавања*, одн. *прејорађања* у медију књижевног превода. Крајња сврха остала је и овај пут иста – она коју је својевремено поставила себи и Радмила Шалабалић у својим класичним преводима Петронија и Аристофана: допрети, посредством превода, до универзалне људске природе заоденуте у историјски костим једне удаљене и у много чему неухватљиве цивилизације, усредсредити се на овог универзалног човека – евримена заоденутог у античко рухо. Сâмо ово рухо, међутим, није смело због тога бити и сасвим одбачено, „свучено“ или замењено неким другим историјским или неисторијским костимом; оно је сâмо *поново морало постојати обично и неприметно*, „невидљиво“ у својој, дакако, баналној, самоподразумеваној историјској појавности: дакле, управо онакво као што се својевремено морало указивати и погледу Петронијевих савременика (одевених у исти историјски костим). Чаролијом својих „језичких игара“ Радмила Шалабалић је успела да га, у поетској илузији, учини баш таквим: готово домаћим, неосетно „комотним“, парадоксално „нашким“ – не дирајући у његов историјски „крој“.

Литература

Бахтин 1967: Mihail Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, prevela Milica Nikolić, Beograd: Nolit.

Бахтин 1989: Mihail Bahtin, *O romanu*, prevod Aleksandar Badnjarević, Beograd: Nolit.

Бек 1973: Roger Beck, "Some Observations on the Narrative Technique of Petronius", *Phoenix* 27, 42–61.

с које је управо пристигао: „Беше још на трпеза [...] за сваког по једна јабука. Ја сам ипак мазнуо две, еве их овде, везане у марамче; јербо ако дођем празни руку, награисо сам код оно моје малецно робуленце: увек мора с нешто да га обрадујем“ (Петроније 1976: 65 = *Sat.* 66, 4).

- Берн 2006: Shannon N. Byrne, "Petronius and Maecenas: Seneca's Calculated Criticism", [y] *Ancient Narrative: Authors, Authority and Interpreters in the Ancient Novel. Essays in Honor of Gareth L. Schmeling* (Shannon N. Byrne, Edmund P. Cueva, Jean Alvares, eds.), *Ancient Narrative Supplementum* 5, 83–111.
- Берн 2007: Shannon N. Byrne, "Maecenas and Petronius' Trimalchio Maecenatianus", *Ancient Narrative* 6, 31–49.
- Биргер 1892: Karl Bürger, „Der Antike Roman vor Petronius“, *Hermes* 27, 345–358.
- Бренам 2002: Robert B. Branham, "A Truer Story of the Novel?", [y] *Bakhtin and the Classics* (Robert B. Branham, ed.), Evanston: Northwestern University Press, 161–186.
- Бренам 2005: Robert B. Branham, "The Poetics of Genre: Bakhtin, Menippus, Petronius", [y] *The Bakhtin Circle and Ancient Narrative* (Robert B. Branham, ed.), *Ancient Narrative Supplementum* 3, Groningen: Barkhuis Publishing & Groningen University Library, 3–31.
- Будимир–Флашар 1978: Милан Будимир – Мирон Флашар, *Преглед римске књижевности, De auctoribus Romanis* (2. изд.), Београд: Научна књига.
- Волтерс 1997: Jonathan Walters, "Invading the Roman Body: Manliness and Impenetrability in Roman Thought", [y] *Roman Sexualities* (Judith P. Hallett, Marilyn B. Skinner, eds.), Princeton: Princeton University Press, 29–46.
- Јенсон 1997: Gottskålk Jensson, *The Recollections of Encolpius: A Reading of the Satyrice as Greco-Roman Erotic Fiction* (diss. Univ. of Toronto).
- Јенсон 2002: Gottskålk Jensson, "The *Satyrice* of Petronius as a Roman palimpsest" *Ancient Narrative* 2, 86–122.
- Јенсон 2004: Gottskålk Jensson, *The Recollections of Encolpius: The Satyrice of Petronius as Milesian Fiction*, *Ancient Narrative Supplementum* 2, Groningen: Barkhuis Publishing & Groningen University Library.
- Клебс 1889: Elimar Klebs, „Zur Composition von Petronius Satirae“, *Philologus* 47, 623–635.
- Колињон 1892: Albert Collignon, *Étude sur Pétrone, la critique littéraire, l'imitation et la parodie dans le Satiricon*, Paris: Hachette.
- Конте 1996: Gian Biagio Conte, *The Hidden Author: An Interpretation of Petronius's Satyricon* (transl. E. Fantham), Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press.
- Кортни 1962: Edward Courtney, "Parody and Literary Allusion in Menippean Satire", *Philologus* 106, 86–100.
- Крол 1937: Wilhelm Kroll, „Petronius“, [y] *Real-Enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. XIX, Hbb. 37, Sp. 1201–1214.
- Лефевр 1990: Eckard Lefèvre, „Seneca über Petron? (zu de Brevitate vitae 12, 5)“, [y] *Pratum Saraviense. Festgabe für Peter Steinmetz, Palingenesia* 30, 165–168.
- Лефевр 1997: Eckard Lefèvre, *Studien zur Struktur der 'Milesischen' Novelle bei Petron und Apuleius* (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse 5), Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Луис–Шорт 1879: Charlton T. Lewis and Charles Short, *A Latin Dictionary*, Oxford: Clarendon Press.
- Магледери 1998: Daniel B. McGlathery, "Petronius' Tale of the Widow of Ephesus and Bakhtin's Material Bodily Lower Stratum", *Arethusa* 31/3, 313–336.
- Магледери 2001: Daniel B. McGlathery, "The Tomb of Epic: Bakhtinian Parody and Petronius' Tale of the Widow of Ephesus", [y] *Carnivalizing Difference: Bakhtin and the Other* (Peter I. Barta, Paul Allen Miller, Charles Platter, David Shepherd, eds.), London: Routledge, 119–140.
- Паркер 1997: Holt N. Parker, "The Teratogenic Grid", [y] *Roman Sexualities* (Judith P. Hallett, Marilyn B. Skinner, eds.), Princeton: Princeton University Press, 47–65.
- Пери 1925: Ben E. Perry, "Petronius and the Comic Romance", *Classical Philology* 20, 1925, 31–49.

- Пери 1967: Ben E. Perry, "Petronius and his *Satyricon*", [y] *The Ancient Romances, A Literary-historical Account of Their Origins*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 186–210.
- Петроније 1976: Петроније Арбитер, *Сатирикон*, превод, увод и коментар Радмила Шалабалић, Београд: Српска књижевна задруга.
- Рајт 2009–2010: Parrish Wright, "Sexuality and Masculinity in Catullus and Plautus", *Hirundo: The McGill Journal of Classical Studies* 8, 95–107.
- Роуз 1971: Kenneth F. C. Rose, *The Date and Author of the Satyricon*, Leiden: Brill.
- Саливен 1968: John P. Sullivan, "Petronius, Seneca, and Lucan: A Neronian Literary Feud?" *Transactions of the American Philological Association* 99, 453–467.
- Саливен 1985: John P. Sullivan, *Literature and Politics in the Age of Nero*, Ithaca: Cornell University Press.
- Сетајоли 2009: Aldo Setaioli, « *L'amour romanesque entre idéal et parodie: les romanciers grecs et Pétrone* », *Rursus* 4.
- Хајнце 1899: Richard Heinze, „Petron und der griechische Roman“, *Hermes* 34, 494–519 (repr. *Vom Geist des Römertums, Ausgewählte Aufsätze* [v. R. Heinze], hrsg. v. Erich Burck, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1960, 417–439).
- Харисон 1998: Stephen J. Harrison, "The Milesian Tales and the Roman Novel", [y] *Groningen Colloquia on the Novel* 9 (Heinz Hofmann, Maaik Zimmerman, eds.), Groningen: Egbert Forsten, 61–73.
- Хендерсон 2010: Jeffrey Henderson, "The *Satyricon* and the Greek Novel: Revisions and Some Open Questions", *International Journal of the Classical Tradition* 17/4, 483–496.
- Цимерман 2002: Maaik Zimmerman, "Latinising the Novel. Scholarship since Perry on Greek 'models' and Roman (re-)creations", *Ancient Narrative* 2, 123–142.
- Чизек 1972: Eugen Cizek, « *L'optique littéraire de Pétrone* » (Roma Aeterna IV), Leiden: Brill, 398–409.
- Шмелинг 1996: Gareth L. Schmeling, "The *Satyricon* of Petronius", [y] *The Novel in the Ancient World* (G. Schmeling, ed.), Leiden et al.: Brill, 457–490.
- Шмелинг 1996а: Gareth L. Schmeling, "Genre and the *Satyricon*: Menippean Satire and the Novel", [y] *Satura lanx. Festschrift für Werner Krenkel* (Claudia Klodt, ed.), Hildesheim: Georg Olms Verlag, 105–117.
- Шмелинг 2011: Gareth L. Schmeling, *A Commentary on The Satyricon of Petronius*, Oxford, New York: Oxford University Press.

RADMILA ŠALABALIĆ AS TRANSLATOR OF PETRONIUS

Summary

When in 1976 the new Serbian translation of Petronius' *Satyricon* by Radmila Šalabalić (1927–2011) came to light, it marked a turning point in the practices of our translators of classical authors. By taking an entirely new stylistic direction, basically oriented to the works and authors of the satirical and realistic genres of classical literature, Prof. Šalabalić made a decisive impact on the younger generation of translators. The distinctive feature of this new poetics is primarily associated with the entirely original and innovative use of the Serbian language and its different literary and colloquial variants and local idioms as the most powerful stylistic device for conveying parodistic and humorous potential of the original text. Regarding the narrative of the Latin prototype as historically conditioned, deeply idiosyncratic and thus 'alienated' from the contemporary reader, i.e. incomprehensible in many ways (different civilization, habits, different national and historical mentalities etc.), Radmila Šalabalić succeeds in applying the Serbian linguistic element of the translation as an effective means of text 'de-alienation', thus bringing the reader closer to the realistic, satirical and parodistic aspects of the meaning inherent in the original.

Key words: Petronius, ancient novel, epic distance, parody, translation, the Serbian language

Darko Ž. Todorović

Марина С. Јањић¹

Филозофски факултет Универзитета у Нишу

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА КЉУЧНИХ ПОЈМОВА У НАСТАВИ МАТЕРЊЕГ ЈЕЗИКА

Сажетак: Рад се бави моделима концептуализације кључних појмова у настави српског језика и књижевности на теоријској подлози когнитивне лингвистике и њене кључне оперативне јединице – појмовне метафоре. Проблему се пришло: из визуре студената Филозофског факултета у Нишу, односно, њихових менталних концепата о традиционалној и модерној настави, о наставним приступима и наставним методама; и из угла теоријске мисли и тумачења наставе унутар корица универзитетских методичких уџбеника. Истраживање је показало разноврсност појмовне метафорице у лексикону методике савремене наставе, али и актуелност ставова младих интелектуалаца у контексту савремене школе и „друштва које учи“.

Кључне речи: појмовна метафора, савремена настава, кључни појмови методике наставе језика

Увод

Дуго већ стручна и шира јавност полемише о актуелној настави истичући полазиране ставове о традиционалној и савременој школи. Томе пре свега доприносе настојања органа актуелне образовне политике (Министарства просвете, Завода за вредновање квалитета и образовања, Националног савета за образовање, Завода за стручно усавршавање наставника) да се реформа школства постепено одвија путем стручног усавршавања наставника и постављања нових образовних стандарда² постигнућа ученика за сваки предмет посебно. Оваква индиректна, фрагментарна, формализована и, можемо слободно рећи, стихијска реорганизација наставног процеса није могла резултирати истинским напретком и бољитком наставе примерене 21. веку. Генерално говорећи, у највећем броју одељења школа у Србији, настава се одвија готово идентично као пре неколико деценија и то је посебно питање које завређује дубинске анализе и респектибилне одговоре.

У овом раду, пажњу смо посветили концептуализацији кључних појмова у настави српског језика и књижевности од стране студената Филозофског факултета у Нишу са циљем да когнитивном анализом метафорично изражених наставних термина дођемо до менталне слике о школском систему у Србији у визији студената, дојучерашњих ученика, о професији на којој је утемељена културна надградња (сваког па и) нашег друштва. Као што је начин извођења наставе резултат свесних и прикривених ставова о настави од стране наставника, тако је

1 marina.janjic@filfak.ni.ac.rs

2 „Образовни стандарди су искази о темељним знањима, вештинама и умењима које ученици треба да стекну до одређеног нивоа у образовању. Стандарди артикулишу најважније захтеве школског учења и наставе и исказују их као исходе видљиве у понашању и расуђивању ученика“ (Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања: www.ceo.edu.rs).

доживљај наставе и приступ наставним задацима од стране ученика резултат њихових дубинских концепата о основним елементима наставног процеса.

За ову прилику урађено је пилот истраживање методом тестирања стотину студената, од чега половину чине студенти IV године србистике Филозофског факултета у Нишу, а половину студенти са других департмана Филозофског факултета. Инструмент истраживања представља асоцијативни тест (према Драгићевић 2007: 116) концепиран од 20 речи дражи, тј. стимулуса, а које репрезентују кључне појмове наставе језика и књижевности. На основу њихових одговора – речи реакције, које представљају асоцијације на лексички подстицај, могу се извући значајни закључци и добити детаљна слика о концептуализацији наставе. Други део истраженог корпуса јесу универзитетски уџбеници методике наставе језика и књижевности (Илић: 2006 и Николић: 2006), односно објашњења, теорије и термини методике наставе језика и књижевности у којима су запретане појмовне метафоре о кључним методичким појмовима. С обзиром на то да су поменуте монографије извор сазнања, тумачења и објашњења свеукупне наставне методологије за све студенте – будуће наставнике српског језика, сматрали смо важним њихову анализу јер представља директни утицај на обликовање мишљења и формирање ставова о савременој школи. Приликом интерпретације резултата добијених решавањем асоцијативног теста служили смо се дескриптивном методом, приступивши квалитативној обради података.

Ментални концепти утемељени су у концептуалној анализи когнитивне лингвистике (психологије) која је нарочито значајна за семантичку анализу апстрактне лексике. Средства концептуализације су појмовна метафора, појмовна метонимија, семантички сценарио, чиме су се исцрпно бавили домаћи (Драгићевић, Кликовац, Расулић, Поповић...) на разрађеним теоријама иностраних лингвиста (Лејкофа и Џонсона, Кевечеша, Тејлора, Лангакера, Барселоне, Кубрјакова, Черњејкова, Чудинова...). „Како наглашава Тејлор (1991: 83), когнитивисти значење обвртају као екстрајезичке системе. То су когнитивне структуре засноване у схватању знања и веровања“ (Драгићевић 2007: 92). Апстрактне појавности перцепирамо кроз призму материјалне предметности услед чега долази до асоцијативног повезивања и укрштања њихових особина, тј. изворних (конкретних) и циљених (апстрактних) домена. Тако се наизглед неспојиви ентитети у свету вербализације когнитивно упарују превођењем духовних сфера у концепте материјалних пространстава, сценарија, оквира, скала вредности. Овим путем, покушаћемо да „опредметимо“ виђење наставе из угла интелектуалне снаге способне да унесе промене и новине у постојећи школски систем.

Тако је и разрешење теста асоцијације у кључу когнитивне лингвистике прави путоказ ка концептуализацији наставног процеса и разоткривању табуа и предрасуда у вези с њим.

Концептуализација кључних методичких појмова у ставовима студената

Основни појам на коме је базирана настава јесте **учење**. Метафора: УЧЕЊЕ ЈЕ БОГАЂЕЊЕ проистекла из констатације да је УЧЕЊЕ ЈЕ УСВАЈАЊЕ ЗНАЊА, ЗНАЊЕ ЈЕ МАТЕРИЈАЛНО БОГАТСТВО, А ДА ГА НЕПРИЈАТЕЉ НЕ БИ ОТЕО, ТАЈ ПОСЕД СЕ МОРА ОСИГУРАТИ, ОЈАЧАТИ, ОБЕЗБЕДИТИ, тј. „утврдити“, из чега следи: ЗНАЊЕ ЈЕ ЗДАЊЕ, ГРАЂЕВИНА, УТВРЂЕЊЕ. Ова метафора апострофира позитиван став према овој најважнијој наставној радњи. Поистовећивање учења са усавршавањем указује на метафору: ЗНАЊЕ ЈЕ СНАГА,

МОЋ што подразумева најважнији подстицај за рад. Став: УЧЕЊЕ ЈЕ ОТКРИВАЊЕ апострофира метафору: НАСТАВА ЈЕ АВАНТУРА. Будући наставници српског језика овај термин асоцијативно су повезивали са музиком, игром и животом, што имплицира став: УЧЕЊЕ ЈЕ КРЕАЦИЈА, што нам најдиректније указује на нове приступе настави српског језика и књижевности, лишене шаблона и граматизирања.

Асоцирање *сиретности*, *сиособности*, *успеха* и, нарочито, *вештине*, више је него позитиван импулс делатне наставе, делатног знања које треба да резултује говорним и читалачким компетенцијама ученика. Но, било је и, истина малобројних, контрадикторних асоцијација везаних за: *стрес*, *напетост*, *напор*, *умор*, *неспавање*, *досада*, *обавезе*, *саће* *проведене за столом* које најдиректније упућују на поистовећивање властитог искуства са визијом школе.

Занимљиве су метафоричне претезнације **наставника српског језика** од стране будућих наставника српског језика: НАСТАВНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА ЈЕ ОБРАЗОВНА ИНСТИТУЦИЈА, НАСТАВНИК СРПСКОГ ЈЕ ВОЂА (ВОДИЧ) НА ПУТОВАЊУ САЗНАЊА, А УЧЕНИЦИ СУ ПУТНИЦИ, НАСТАВНИК ЈЕ ТУМАЧ, ГРАДИВО ЈЕ ШИФРА, НАСТАВНИК СИПА ЗНАЊЕ ИЗ КЊИГЕ У ГЛАВЕ УЧЕНИКА (ЗНАЊЕ ЈЕ ФЛУИД), НАСТАВНИК ПРЕНОСИ ЗНАЊЕ ОД КЊИГЕ ДО УЧЕНИКА (ЗНАЊЕ ЈЕ ПРЕДМЕТ), НАСТАВНИК ЈЕ ГЛАВНИ ГЛУМАЦ, УЧИОНИЦА ЈЕ ПОЗОРНИЦА које граде наведене асоцијације: *уљед* и *поштовање*, *ауторитет*, *џослодин*, *важна личност* у образовном *систему*, *водич*, *најбитнији професор*, *високообразовани стручњак*, *преноси знање*, *своје знање*, *вођа наставе*, *култура изражавања*, *елоквенција*, *поштовање*, *разумевање*, *образовање*, *поштовање*, *узор*, *родитељ*, *педагог*, *знање*, *ушитољеност*, *отменост*, *институција*, *главна улога*, *креативност*, *строгост*, *преданост*, *посредник*, *шумач*, *пријатељ*, *подстицај*, *мир*, *знање*, *звезда водила*, *начишаност*, *префињеност*. И студенти других профила имају случну визију наставника српског језика, на шта указују њихове асоцијације: *капедра*, *предавања*, *узор*, *водич до усавршавања*, *предавач*, *елоквенција*, *књишки моћак*, *леј* *џовор*, *ерудиција*, *вођење наставе*, *миљеник свих ученика*, *дневник*, *књиже*, *методичар*, *капедра*, *предавања*, *паметан*, *чишање*, *лектира*, *грациозност*, *предавач у школи*, *памет*.

Занимљиве метафоре конфигуришу се у тумачењу појма **ученик**: УЧЕНИК ЈЕ СРЕЋНИ ДОБИТНИК (*добија знање на поклон*), УЧЕНИК ЈЕ СУЊЕР, УСИСИВАЧ (*уџијач свежа*), УЧЕНИК ЈЕ ПЛАСТЕЛИН (*предмет обликовања*), УЧЕНИК ЈЕ ЧИГРА (*неуморан у активностима*), УЧЕНИК ЈЕ ЗЕЛЕНИ ПЛОД (*незрео*), НАСТАВА ЈЕ ГЕОМЕТРИЈСКО ТЕЛО ЧИЈУ ЦЕНТРАЛНУ ТАЧКУ ПРЕДСТАВЉА УЧЕНИК. Генерално су међу свим испитаницима подељена мишљења између пасивне и активне улоге ученика у настави, односно позиције објекта: УЧЕНИК ЈЕ ОБЈЕКАТ НА КОМЕ СЕ ИЗВОДИ НАСТАВА и позиције субјекта: УЧЕНИК ЈЕ СУБЈЕКАТ, УЧЕНИК ЈЕ АВАНТУРИСТА И ИСТРАЖИВАЧ, А НАСТАВНА ЈЕДИНИЦА ЈЕ НЕОТКРИВЕНО ПОДРУЧЈЕ (*незрелост*, *субјекат*, *објекат*, *чишалац*, *креативан*, *радознао*, *дејство*, *индивидуа*, *личност*, *почетак*, *активност*, *стваралац*, *предмет обликовања*, *прималац*, *сарадник*, *младост*, *неко коме је потребна помоћ у учењу*, *буквар*, *школа*, *књиже*, *онај који добија у користи знања*, *рад*, *уџијач знања*, *књиже*, *настава*, *стваралаштво*, *машта*, *циљ*, *друг*, *центар наставног процеса*, *клуја*, *особа*, *мученик*, *човек жељан новој знања*, *примеран*, *знање*, *учење*, *чишалац*, *сарадник*, *стицање знања*, *радозналост*, *дејство у клуји*, *учионица*, *школа*, *будућност*, *прималац ин-*

формација, мислилац, чистилац, истраживач, ранац, свеска, учесник, ерудиција, вештина, утијач свега (знања, изговора, понашања).

Ставови свих студената о **истраживачким задацима у настави** су веома позитивни: ИСТРАЖИВАЊЕ У НАСТАВИ ЈЕ БРЗИ ХОД ПУТАЊОМ УСПЕХА; ИСТРАЖИВАЊЕ У НАСТАВИ ЈЕ НА ВИШОЈ ХИЈЕРАРХИЈСКОЈ ЛЕСТВИЦИ НАСТАВНЕ СКАЛЕ (ПРЕДАВАЊЕ ЈЕ НА НИЖОЈ); ЗНАЊЕ ЈЕ ОКЕАН, ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ ПОДМОРНИЦА (*дубља анализа*), ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ СУ ПУТОКАЗ „НАУЧНОЈ“ ЕКСПЕДИЦИЈИ КА НОВИМ ОКРИЋИМА, ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ СУ ИЗВИЋАЧКИ КАМПОВИ (*посвећености задатку, сналажење у проблемским ситуацијама*), ИСТРАЖИВАЧКА НАСТАВА ЈЕ УМЕТНОСТ (*занимљивости, подстицање ученика на самосталан рад, предности, најпредовање, креативности, стваралаштво, побољшање наставе, иновативно, откривање, неопходности, од велике помоћи за развој способности, дубља анализа, задаци, проблемске ситуације, проналажење новог, посвећености ученику и раду, иновација, радозналости, неопходно због нових резултата, са знања, усрех, неопознаница, експериментни рад*).

Провера знања, оцењивање и испитивање су изузетно негативно конципирани у свести испитиваних студента: ОЦЕЊИВАЊЕ ЈЕ РУЖАН САН УЧЕНИКА (*ноћна мора*), ОЦЕЊИВАЊЕ ЈЕ СУДСКИ ПРОЦЕС (НАСТАВНИК ЈЕ СУДИЈА, ИСЛЕДНИК, УЧЕНИК ОСУМЊИЧЕНИ), НАСТАВНИК ЈЕ ЗАПИСНИЧАР, ОЦЕЊИВАЊЕ ЈЕ ВОЂЕЊЕ АДМИНИСТРАЦИЈЕ, ОЦЕЊИВАЊЕ ЈЕ МАТЕМАТИКА (бројеви који не значе право знање), НАСТАВА ЈЕ МАНУЕЛНИ РАД, А ОЦЕНА ЈЕ ЊЕГОВ ПРОИЗВОД ИСПИТИВАЊЕ ЈЕ МУЧЕЊЕ, ИСПИТИВАЊЕ ЈЕ ВАГАЊЕ (МЕРЕЊЕ НА ВАГИ, А ЗНАЊЕ ЈЕ ПРЕДМЕТ КОЈИ СЕ МЕРИ) (*провера нивоа знања ученика, најгори део наставе, утврђивање градива, страх, шрема, ноћна мора, бескорисно, бројеви, глупости, сагледавање знања у току рада, процена, провера, администрација, бодовање, дневник, коначан суд, штежак посао, савладано градиво, није мерило знања, провера знања, скала, мука, није показатељ знања, усрех, број, циљ, подстиреки, мотивација, награда за труд, коначан исход, вредности усвојеног знања, прашећи ефекти наставе, јединица знања, стимуланс, графички приказ*).

Наставничково **предавање** студенти концептуализују негативно метафорама: УЧИОНИЦА ЈЕ СПАВАОНИЦА, (НАСТАВНИК ЈЕ УСПАВЉАЧ, ПРЕДАВАЊЕ ЈЕ УСПАВАНКА), НАСТАВНИК ЈЕ ГОВОРНИК (КАТЕДРА ЈЕ ГОВОРНИЦА), УЧЕНИК ЈЕ ЕХО (репродукује, тј. понавља наставничкове речи), ШКОЛСКО ЗВОНО ЈЕ СПАСИЛАЦ, НАСТАВНИК ЈЕ ДАВИТЕЉ. Ове метафоре у складу су и са коментарисањем **фронталног облика рада**. Супротно томе, **групни облик рада** се перцепира позитивно: *друштво, снага, тим, колегијалности, разноврсности*, као и дијалогска метода: *сарадња, уважавање, леп облик рада*. Ипак, предност се даје **демонстративној методи**: ПОКАЗИВАЊЕ ЈЕ ЗАНИМЉИВА ИЗЛОЖБА, док је **игра у настави**: *забава и усрех, радозналости и покретљивости*: УЧИОНИЦА ЈЕ ИГРАОНИЦА, УЧЕЊЕ ЈЕ РАДОСТ, ЗАБАВА. Иновативним се смагра **комјутеризација наставе**, док о **уџбеницима (граматикама и читанкама)** студенти немају посебне ставове (асоцијације су искључиво садржаји тих уџбеника).

Иако се у већини одговора **граматика** концептуализује као СУВОПАРНИ ПРАВИЛНИК (*сувојарно, правила, норме, средство, приручник, закон, учење, дефиниције, ефикасности, тешко, писмености*), изузетно, међу студентима србијске, има и веома позитивног и фундаменталног начина размишљања: ГРАМА-

ТИКА ЈЕ ОСНОВА ЛОГИКЕ, ГРАМАТИКА ЈЕ МИКРОСКОП/ТЕЛЕСКОП ЗА УОЧАВАЊЕ И ИСТРАЖИВАЊЕ МИКРОСВЕТА/КОСМОС, ГРАМАТИКА ЈЕ ПРИЗМА КОЈА СПАЈА ЖИВОТНЕ ДАТОСТИ, ГРАМАТИКА ЈЕ УЛАЗНИЦА У КУЛТУРНУ ДВОРАНУ (*учење правила за лејши и квалитетнији животи, логика, мисаона форма, доживљај и разумевање светиа, изражавање, схваћање, зајажанье, повезивае, занимљива, српска гرامатика је лепа, прецизности, просвећености*).

Општи је став да је **књижевност**: РИЗНИЦА ДУХОВНОСТИ, КЊИЖЕВНО ДЕЛО ЈЕ УКРШТЕНИЦА, КЊИЖЕВНО ДЕЛО ЈЕ НЕПОЗНАТИ КОНТИНЕНТ, КЊИГА ЈЕ ЧУДЕСНО ПРОСТРАНСТВО ТАЈАНСТАВА И ИМАГИНАЦИЈЕ (*стваралаштво, јединствености, књижа, љубав, уживање, дружи свети, култура, емоција, лејшиа, богатство, читање, надахнуће, осећајности, уметности, слобода, креативности, машта, хуманистичко образовање, ошлемивање, мисао, идеја, ошћтање, неистражено, вишезначности, ширина, машта, савршенствено, лејшиа израза, хвала шћо постоји, ширина, свети, богатство могућности, неистражено, занимљиво, мисао, идеја*). Изузетак чини негативни став о књижевности (*шешко, школска лектира*) који представља усамљено мишљење међу испитаницима.

Но, јако је упечатљива и репрезентативна асоцијација у вези са **школским дневником**: *Сезаме, не отварај се!* где је концептуализована метафора: ШКОЛСКИ ДНЕВНИК ЈЕ МРАЧНА ПЕЋИНА.

Потпуно опозито је уврежено мишљење о **школској табли**: ШКОЛСКА ТАБЛА ЈЕ ПРОЗОР У СВЕТ. Дакле, наставник мора отворити прозор да би ученици видели богатство земљиног шара.

Концептуализација кључних методичких појмова у методичкој литератури

Да бисмо добили потпунију слику менталне концептуализације наставе, ексцерпирали смо примере из универзитетских методичких уџбеника (Николић 2006, Илић 2006). Наставно-научна литература дала је занимљиву лезу појмовних метафора у којима се пресликавање изворног на циљни домен одвија у дивергентним правцима. Наши резултати показују да се у процесу метафоризације настава језика и књижевности идентификује са: особом, предметом, грађевином, реком, путањом, театром, ловцем, ткањем, па чак и бојним пољем.

НАСТАВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТ, у свој својој целисти (НАСТАВНИ ПРОГРАМ, НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ, ГРАМАТИКА, КЊИЖЕВНОСТ, ШКОЛА) представља онтолошку метафору и концептуализује се као ЕНТИТЕТ, тј. као ЛИЧНОСТ, ОСОБА која има свој карактер и особине, која дела, има свој живот и рад, има карактеристике старосне доби (млада/стара), актуелности (модерна/застарела), обавља уобичајене животне радње: *говори, нуди, даје, дружа, спава (почива), (са)гледа(ва), смањује, повећава, кореспондира, сарађује*, има свој циљ који мора да оствари, има осећај (не)задовољства и своја животна искуства: *Методика се обраћа наставницима, ствараоцима наставних планова и писцима уџбеника, Наставни програм поставља задатке (ученицима)... да постојито и систематично упознају граматичку и правопис... Упознаје ученике са књижевном уметношћу... Уколико се ученици први пут сусрећу са полазним текстом... Да та настава допринесе развоју њиховог сензибилитет... Тиме ова настава оспособљава ученике за доживљање и схваћање естетских и етичких*

вредности не само у књижевности већ и у осталим уметностима. Настава теоријских предмета почива на језичкој комуникацији... Настава српског језика и књижевности развија код њих љубав... У живој и раду школе... Предмет му по нуди, а на наставнику је да то и оствари... Без деловања других институција са којима у томе морамо сарађивати. Методика кореспондира са струком... Средства.....чију сврховитости сагледава методика, предмет су бављења и низа других научних дисциплина, а међу њима су неке младе и модерне.... Уопштава највреднија искусва наставе... Напротив, она говори о бројности аспеката из којих је могуће сагледавати предмет њеног бављења. И друге науке користе... То методици даје најпрограмак карактер.... Добра настава, међутим, не задовољава се једном степеном знањем...свог извођача, јер то води једноличности, моноитонији и стериоитности у постојањима, што не може доносити ваљане ефекте васпитно-образовног рада. Циљ који у настави треба остварити и на који је усмерена укупна методичка теорија и пракса, има своје педагошке, психолошке,...аспекте.... Самосталност методике огледа се у томе што она достигнућа кореспондирајућих наука обједињује, усмерава и користи за остваривање свог циља.

Јасно се издваја структурална метафора НАСТАВА ЈЕ УТВРЂЕЊЕ, НАСТАВА ЈЕ УТВРЂЕНА ГРАЂЕВИНА ЗНАЊА: Тако битни задаци ове наставе ушврћују се наставним програмима.... Тако кад наставник у ошцу прикупљања грађе за говорну или писмену вежбу... Она развија низ подметафора и метафоричних схема (схема садржавања и схема стазе): НАСТАВНА ГРАЂЕВИНА СТОЈИ НА ТЕМЕЉУ (Метода зајажња шемељи своје поштује на начелу чулности, Сазнавање језичких појмова и законитости шемељи се на уопшребном чишању...) и простира се у оквиру одређеног простора. НАСТАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ СА свим карактеристикама реалне просторности, односно, НАСТАВА ЈЕ ГРАЂЕВИНА СА ПРОСТОРИЈАМА. Ученици имају унапред предвиђени правац кретања, па се концептуализују спацијални односи типични за метафоричне схеме стазе: УЧЕЊЕ ЈЕ ПУТОВАЊЕ, УЧЕНИЦИ СУ ПУТНИЦИ: Пред наставу српског језика ... Онда се мора имати у виду и посебности места које овај предмет заузима наставним плановима у укупној школској настави... наставе српског језика и књижевности кроз коју је прошао. Проширују своје опште и стручно образовање... Његов приоритетни значај међу осталим предметима види се и по томе што се он у свим наставним плановима, налази на првом месту, а шакво му место припада и у школским дневницима, сведочанствима, ћачким књижицама и осталим документима. ...Зависи најпре од тога како ће задаци који стоје пред наставом овога предмета остваривати... Такви су они непосредни задаци који стоје пред наставом овога предмета и који је наставник у обавези да у свом свакодневном раду остварује али је његово поље деловања далеко шире од тих обавеза. Место наставника српског језика у школи.... Положај српског језика и књижевности у наставним плановима и у деловању школе у многome одређује и положај наставника тог предмета у школи у којој се настава изводи... Библиотека је... културни кушак сваке школе са широким пољем свога деловања.... Интердисциплинарности методике наставе српског језика и књижевности произилази из чињенице да се предметима којима се она бави, свака из свог угла, баве и друге науке.јасно се учава поље на коме оне садејствују... Положај ученика у настави... Методика је и прагматичка наука због тога што знања из ње сценена служе само за то да се сиремно уђе у наставну теорију и праксу, да се при

шом влада афирмисаним постојућима, методама и облицима рада и поседује уметности у орџнизовању и извођењу наставае. Пред методиком стоји бројни задаци... Методика је и трагачка наука због тога што знања из ње стечена служе само за то да се спремно уђе у наставну теорију и праксу...

Оријентациона метафора: НАСТАВА ЈЕ ПОЗИЦИОНИРАНА ВИСОКО НА ХИЈЕРАРХИЈСКОЈ ЛЕСТВИЦИ која се у спацијалном виртуелном простору конципира на скали висинске лествице, па је највиша тачка перцепирана као водећа, најбоља, прва. Значи, «први», «напред» и «високо» су еквиваленти престога и успеха: Међу њима је на првом месту школска библиотека... Унапредити теорију... Све ово говори да је овде степен узајамне повезаности теорије и праксе изузетно висок.

НАСТАВА ЈЕ МЕТАФИЗИЧКА ПОЈАВА, спиритуалног је карактера (има своју дух-овност): (ученици) се навикавају на животи и рад у духу хуманизма, истинољубивости, узајамног помагања, солидарности и других моралних особина.... Васпитава у духу оштре хуманистичког прогреса... НАСТАВА ИМА И СВОЈУ ФИЗИЧКУ СТРАНУ, ТЈ. СВОЈУ ПРИРОДУ: А најчешће је он због природе посла и задужен за рад библиотеке... Предмети који предаје и бројности и разноврсности њихових других обавеза везаних за природу тога предмета... АМБИВАЛЕНТНОСТ НАСТАВЕ ПРЕВАЗИЛАЗИ СЕ ПРЕТВАРАЊЕМ ДУХОВНОГ У ПРЕДМЕТНО, ТЈ. О-СТВАР-ИВАЊЕМ: Те програме је немогуће остварити.... Циљ који остварује методика.... Предмети који предаје и бројности и разноврсности њихових других обавеза везаних за природу тога предмета. ТАКО ЈЕ РЕЗУЛТАТ НАСТАВЕ МАТЕРИЈАЛНОГ КАРАКТЕРА. Метафизичка раван наставе носилац је духовних карактеристика, док је физичка раван отелотворење њене духовне стране, па је тако схваћена доступна визуелној чулној перцепцији: Стога се у укујном резултату васпитно-образовног рада са учеником ...види и вредности наставае српског језика и књижевности кроз коју је прошао. ... И другим видовима провере вредности.... Значај наставае српског језика и књижевности видљив је из... ШТАВИШЕ, ПРОДУКТ НАСТАВЕ ЈЕ ЕКОНОМСКО ДОБРО које се богати, развија, стиче: Обогаће и развијају речник, језички и стилски израз... Развија хуманистичко и књижевно образовање... Развија књижевни укус... Стицање знања, развијање умења... Да усвоје основне теоријске појмове из књижевне, позоришне и филмске уметности. Циљ методике наставае мајерњег језика и књижевности у целини су срачунати на богаћење и унапређивање наставне теорије и праксе.

НАСТАВА ЈЕ РЕКА КОЈА ИМА СВОЈ ТОК, а следствено томе ИМА И ИЗВОР, КЛАДЕНАЦ, НАСТАВА ЈЕ ФЛУИД (ТЕЧНОСТ) КОЈИ СЕ ЦРПЕ:

Бројни задаци наставае српског језика и књижевности који се остварују у школу васпитно-образовног рада са ученицима... Српски језик и књижевност заснивени су на свим пријемним и завршним испитима у школу основног и средњег школовања... Служење другим изворима знања... Ученици су извор знања... Број наука које кореспондирају са методиком...није исцрпен... Овим нисмо исцрпљили данашњу тему... Обрађена књижевна дела су непродуктивни извор тематике за теме задатке.

НАСТАВА ЈЕ ПУТ(АЊА) КОЈОМ СЕ ХОДА У ПРАВЦУ ЗНАЊА, НАСТАВНИК И УЧЕНИЦИ «ПРЕЛАЗЕ» ДУГ ПУТ ИЛИ НАПОРНЕ ПАРЦЕЛЕ ЗНАЊА (ТЈ. ЛЕКЦИЈЕ): Стога наставник српског језика и књижевности ученике како да користе школску библиотеку... Методика до својих сазнања долази полазећи од праксе, а онда из праксе добија... Морају се уочити пушеви најважнијег деловања на укујно формирање ученикове личности, а тиме се баве генетичка и

педагошка психологија и педагогија.... Тек када ученици у пошћуносној схватиће по-
руке поочејној шекстиа, прелази се на његову лингвистичку сачињеност.

НАСТАВНИК ЈЕ ВОЂА (ИЗВОЂАЧ) НА ПУТУ ЗНАЊА, ОН ИЗВОДИ УЧЕ-
НИКА ИЗ СЛОЖЕНОГ ЛАВИРИНТА НАСТАВЕ ДО САМОГ КРАЈА НАСТА-
ВНЕ ГРАЂЕВИНЕ: Наставник води дијалог... Зашим он у школи води драмску
и рецитацијорску секцију... Организовање и извођење настава.... вођење учени-
ка у процесу шумачења и савладавања, остваривања циља образовања и васпи-
тања.... Он је организатор и извођач укујних наставних и ваннаставних акти-
вности везаних за наставу српског језика и књижевности.... и поседује умешности
у организовању и извођењу настава.... Добра настава, међушим, не задовоља-
ва се једном стеченим знањем...свој извођача... ..али наставник...својим умећем
у вођењу ученика у шом шумачењу спремно дочекује сваки нови наставни про-
грам.... Вођење ученика и извођење настава... Ученика у шом процесу треба во-
дишци... Методички оспособљен наставник зна чиме треба час заочешти, како за
потреба водити и завршити. Он уме да изводи све наставне и ваннаставне акти-
вности везане за свој предмет. Уводи ученике у лингвистичка знања.... Језик је
средство којим се изводи настава друих предмета... Добра настава, међушим,
не задовољава се једном стеченим знањем...свој извођача, јер то води једноли-
чносно, монононији и стиреошћиносно у пошћућањима, што не може доносити
ваљане ефекте васпитно-образовног рада.

НАСТАВА ЈЕ ПРЕДМЕТ У РУКАМА НАСТАВНИКА – ОН ЈЕ ДРЖИ (на-
ставник држи наставу, држи час, држи предавање); ДАКЛЕ, НАСТАВНИК
ЈЕ СВЕДРЖАТЕЉ ИМПЕРИЈЕ ЗНАЊА. НАСТАВНИК ЈЕ ВЛАСТОДРЖАЦ,
МОЋНИК: ... (наставник) влада афирмисаним пошћућима, методама и обли-
цима рада и поседује умешности у организовању и извођењу настава. УЧЕНИК
МОРА ДА САВЛАДА ЗНАЊЕ, ПА ЈЕ НАСТАВА БОРБА, А УЧИОНИЦА АРЕ-
НА, БОЈНО ПОЉЕ У КОМЕ ЈЕ УЧЕНИК БОРАЦ, А ЊЕГОВ ОПАСАН ПРО-
ТИВНИК ЈЕ НАСТАВНО ГРАДИВО: Положај ученика у настави и начину на
које му се омогућује да најусеешније савладава градиво из мајтерњег језика Ус-
пех у свему чиме се бави методика зависи од ваљаности рада наставника: на
њему је ефикасности шумачења и савладавања градива, вођење ученика у процесу
шумачења и савладавања, остваривања циља образовања и васпиттања.

НАСТАВА ЈЕ ТЕАТАР, СЦЕНА: Штога се његовом улозом у настави и
друштву баве педагогија... И да (наставник) схвати своју улогу у шоме (у наста-
ви). Улога ученика у наставном процесу пошћаје доминантна. Ученик у настави
има улогу субјекта, а не објекта.... При шом, пресудну улогу има чулна имагина-
ција или унутрашња очигледности. При шоме, једна од метода може имати во-
дећу улогу.... При шоме се, посредством емпашије,и сам читалац и сам читалац
(ученик) преноси у улогу историјског сведока.

НАСТАВА ЈЕ ТКАЊЕ: У све шом често је ушћано непосредно зајажане... По-
сао наставника је да обрађује лекцију, књижевно дело, језичку јединицу, чиме
је тежак и захтеван посао обрађивања у изворном домену повезан са примар-
ним значењем обраде земље ПОЉОПРИВРЕДЕ, ОДНОСНО ЗЕМЉОРАДНИ-
КА и усмерен на циљни домен НАСТАВЕ И НАСТАВНИКА. Наставно градиво
изворно се идентификује са постепеним, планираним и захтевним поступцима
окопавања, сејања, узгајања и убирања плодова.

НАСТАВНИК ЈЕ ТРАГАЛАЦ (ДЕТЕКТИВ): Штога се у настави непрестано
мора прагаши за новим и вреднијим пошћућима, а настава мајтерњег језика и
књижевности у шом погледу много захтева и нуди. ... Праћење стиручне и мето-

дичке литературе... Трагалашиво у методици треба да је одлика сваког ваљаног наставника матерњег језика јер је то одлика и методике као науке. Она у свом развоју неиресиано прага за новим могућностима подстицања... Праћење и унапређивање наставе... те да се у самосталним ученичким текстовима што више изгубе прагови претходних узора.

Закључак

Добијени резултати уверили су нас да су ставови студената србистике и осталих департмана Филозофског факултета у Нишу о кључним питањима савремене наставе у основи уједначени (са малобројним изузецима). Појмовне метафоре које се кристалишу у вези са позитивним ставовима о настави профилишу постулате образовања за нови миленијум: УЧЕЊЕ ЈЕ БОГАЂЕЊЕ. ЗНАЊЕ ЈЕ СНАГА, МОЋ. УЧЕЊЕ ЈЕ ОТКРИВАЊЕ. НАСТАВА ЈЕ АВАНТУРА. УЧЕНИК ЈЕ СРЕЋНИ ДОБИТНИК. УЧЕНИК ЈЕ АВАНТУРИСТА И ИСТРАЖИВАЧ, А НАСТАВНА ЈЕДИНИЦА ЈЕ НЕОТКРИВЕНО ПОДРУЧЈЕ. ЗНАЊЕ ЈЕ ОКЕАН, ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ ПОДМОРНИЦА. ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ СУ ПУТОКАЗ ЕКСПЕДИЦИЈИ КА НОВИМ ОКРИЋИМА, ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ СУ ИЗВИЂАЧКИ КАМПОВИ ОЦЕЊИВАЊЕ ЈЕ РУЖАН САН УЧЕНИКА. Са друге стране, студенти су се негативно изразили о моделима наставе која је изван модерне дидактике, али је, нажалост, и даље присутна у нашим школама: НАСТАВНИК ЈЕ ГОВОРНИК (КАТЕДРА ЈЕ ГОВОРНИЦА), УЧЕНИК ЈЕ ЕХО. ШКОЛСКО ЗВОНО ЈЕ СПАСИЛАЦ, НАСТАВНИК ЈЕ ДАВИТЕЉ. УЧИОНИЦА ЈЕ СПАВАОНИЦА, (НАСТАВНИК ЈЕ УСПАВЉАЧ, ПРЕДАВАЊЕ ЈЕ УСПАВАНКА). Није нас изненадила ни реакција у вези са оцењивањем и вредновањем постигнућа ученика: ОЦЕЊИВАЊЕ ЈЕ СУДСКИ ПРОЦЕС (НАСТАВНИК ЈЕ СУДИЈА, ИСЛЕДНИК, УЧЕНИК ОСУМЊИЧЕНИ), ОЦЕЊИВАЊЕ ЈЕ ВОЂЕЊЕ АДМИНИСТРАЦИЈЕ, НАСТАВА ЈЕ МАНУЕЛНИ РАД, А ОЦЕНА ЈЕ ЊЕГОВ ПРОИЗВОД ИСПИТИВАЊЕ ЈЕ МУЧЕЊЕ, ИСПИТИВАЊЕ ЈЕ ВАГАЊЕ (МЕРЕЊЕ НА ВАГИ, А ЗНАЊЕ ЈЕ ПРЕДМЕТ КОЈИ СЕ МЕРИ). И ови ставови су у вези са препорукама савремене школе о увођењу портфолија као документа описног оцењивања ученика.

И у универзитетским уџбеницима (методикама наставе српског језика и књижевности) отвара се богатство асоцијативног поимања савремених наставних атрибута. Наша анализа је показала плуралитет појмовних метафора, у замршеном сплету њихових структуралних, оријентационих и онтолошких подврста са метафоричним схематиком садржавања и путовања у приступу једном тако сложеном феномену као што је настава. Појмовне метафоре ЕНТИТЕТА (ОСОБЕ), ГРАЂЕВИНЕ, РЕКЕ, СТАЗЕ, ЕКОНОМИЈЕ (БОГАТСТВА), ТЕАТРА, БОРБЕ, АРЕНЕ, ТКАЊА, ДЕТЕКТИВА указују на семантичку поливаленцију кључних појмова у методици наставе српског језика. Основна разлика између појмовне метафоризације у наставној теорији и у ставовима студената јесте у томе што у књигама нема негативних изворних домена у концептуализацији наставе (настава је досадна, наставник је давител, мучител, строги судија, а ђаци мученици и осуђеници). Заправо, у наставној теорији одавно превазађиња, теорија догматско-репродуктивне наставе није присутна у савременим уџбеницима, али је итекако заступљена у наставној пракси. То је кључна разлика између старе – „школе памћења“ и нове – „школе мишљења“. Синтеза резултата доказује

да наставна пракса мора бити промењена, тј. модернизована имплементацијом савремене наставне теорије.

На крају можемо да закључимо да и анализирана методичка теорија и ставови младих интелектуалаца представљају језички печат актуелне друштвене менталне матрице усклађене са динамиком глобалних збивања. У савременом „друштву које учи“ школе морају бити базе продуктивне едукације које ће ученике преусмерити ка доживотном образовању и усавршавању и оспособити их да знање претворе у способности и вештине. Савремена научна и друштвена кретања нужно изискују непрестано усавршавање и осавремењивање наставног процеса у хармоничном балансу између традиционалног и савременог.

Литература и извори

Вељковић Станковић 2009: Д. Вељковић Станковић, „Метафоре о настави, наставницима и учењу матерњег језика”, *Научни саставак слависта у Вукове дане* 38/3, 103–117.

Илић ²1998: Павле Илић, *Српски језик и књижевности у наставној теорији и пракси: Методика наставе*, Нови Сад: Змај.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: ЗУНС.

Јањић 2008: Марина Јањић, *Савремена настава љоворне културе у основној школи*, Нови Сад: Змај.

Јањић и др. 2012: Марина Јањић, Илијана Чутура, *Простор, време, друштво – сусрети у језику*, Јагодина: Педагошки факултет.

Кликовац 2000: Душка Кликовац, *Семантика предлога*, Београд: Филолошки факултет.

Караџић 1978: В. Стефановић Караџић, *Први српски буквар* [репринт изд. Беч, 1827], Београд: Народна библиотека Србије.

Лејкоф и др. ²1991: George Lakoff, Jane Espenson, Alan Schwartz, *Master Metaphor List*, Berkeley: University of California.

Лејкоф и Џонсон 2003: George Lakoff, Mark Jonson, *Metaphors We Live By*, Chicago: The University of Chicago Press.

Николић ⁴2006: М. Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Пипер и др. 2005 [АРС]: П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика* (I део; од стимулуса ка реакцији), Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (1967–1976).

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (т. I–XVIII), Београд: САНУ, Институт за српски језик (1959–2010).

Факонијр 2002. Faconnier Gilles, Turner Mark: *The way we Think, Conceptual blending and the Minds Hidden Complexities*. New York: Basic Books.

<http://www.cogsci.ucsd.edu/~faucon/BEIJING/CIN.pdf>

THE CONCEPTUALIZATION OF THE KEY TERMS IN THE TEACHING OF MOTHER TONGUE

Summary

This paper presents models of conceptualization of key terms in the teaching of Serbian language and literature on the theoretical background of cognitive linguistics and its operational units – conceptual metaphors. The research the problem is seen from the perspective of students of Faculty of Philosophy in Niš and from the perspective of theoretical thoughts and interpretations of teaching within the university covers methodological textbooks. Research has shown a variety of conceptual metaphors in the lexicon of modern teaching methodologies and timeliness of thinking of young intellectuals in the context of modern schools and the „learning society”.

Marina S. Janjić

Јелена Р. Даниловић¹,
Татјана С. Грујић
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику

Ц-ТЕСТ КАО МЕРНИ ИНСТРУМЕНТ ЗНАЊА МАТЕРЊЕГ И СТРАНОГ ЈЕЗИКА – КОМПАРАТИВНА СТУДИЈА²

Иако је првобитно осмишљен за потребе тестирања општег знања немачког језика као страног, Ц-тест се већ више од тридесет година развија и за друге језике, као валидан и поуздан мерни инструмент. Међутим, контрастивним проучавањем примене Ц-теста у контексту усвајања два језика, као и укључивањем функционалних стилова у његову конструкцију, до сада се нико није бавио па је стога наша намера да путем емпиријског истраживања истражимо ову могућност. Статистичком анализом грешака које су наши испитаници постигли у домену различитих функционалних стилова у српском и енглеском, успеле смо да идентификујемо сличности и разлике у резултатима и да формулишемо смернице које би требало поштовати приликом избора текстова различитих функционалних стилова за потребе израде Ц-теста.

Кључне речи: Ц-тест, језичка компетенција, функционални стилови

1. Уводне напомене

Ц-тест је у савременој глотодидактичкој литератури општеприхваћен као ваљан и поуздан инструмент за мерење језичке комуникативне компетенције. Као такав, примењиван је у многим језицима, али није, колико је нама познато, развијан за српски. Поред тога, овај, не више нови облик тестирања, у Србији остаје непознат и некористићен како у настави страног тако и матерњег језика. Желећи да испитамо каква ће својства овај тест показати када се примени у српском језику, а у исто време покушавајући да га прилагодимо потребама тестирања на вишим нивоима учења језика, развиле смо варијанту Ц-теста која, по нашем мишљењу, обухватније узоркује општу језичку компетенцију и коју ћемо представити у овом раду.

Језичка комуникативна компетенција, чије стицање и усавршавање представља циљ сваке наставе језика, како матерњег тако и страног, данас нужно подразумева више од саме лингвистичке компетенције. Не улазећи у различитости које карактеришу неколике моделе ове компетенције, овде ћемо прихватити дефиницију дату у Заједничком европском оквиру (ЗЕО 2003: 122), где се она дефинише као систем који се састоји од три компоненте: лингвистичке компетенције, прагматичке компетенције и социалингвистичке компетенције. У оквиру овог модела, разликовање основних функционалних стилова, препознавање њихових својстава, те њихова примерена употреба представља саставни део со-

1 jelenadanic@gmail.com

2 Овај рад настао је у оквиру истраживања која се изводе на пројекту 178014: *Динамика стироктура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

циолингвистичке, па самим тим и комуникативне компетенције. Без владања функционалном стилистиком ученик/говорник није у стању да одабере не само адекватан језички облик него и начин изражавања/обраћања примерен говорној ситуацији, комуникативном циљу и намери или социјалној улози учесника у говорном чину. Но, како примећује Кончаревић (2004: 181), „настава стилистике је најслабије разрађен део методике наставе страних језика“, који истраживачи процеса усвајања страног језика углавном занемарују. Ситуација није много другачија ни када је у питању настава матерњег језика на вишим нивоима (в. резултате упитника на једној од наредних страна) иако се при језичкој продукцији на матерњем језику од ученика очекује поштовање стилистичке норме, поседовање културе говора и способност коришћења адекватних, ситуацији прилагођених стилистичких средстава. Управо због релевантности функционалних стилова сматрале смо сврсисходним да Ц-тест, који то својим форматом дозвољава, незнатно изменимо како би путем њега могла да се тестира и социolingвистичка компетенција.

2. О Ц-тесту

Овај тест иначе представља операционализацију принципа умањене редунанције и сматра се унапређеном верзијом тзв. затвореног или клоз теста (Рац и Клајн Бралај 2002). Редунанција, тј. појава сувишних елемената у исказу (Раичевић 2011: 166), јесте свеприсутно својство језика путем кога се омогућава разумевање поруке, чак и оне која је на путу до реципијента оштећена. Претпоставка на којој почива тестирање засновано на овом принципу јесте да је количина неопходне редунанције обрнуто пропорционална компетенцији говорника. Другим речима, што је говорник компетентнији, то му је мање редунанције потребно да разуме неки исказ. Из тог разлога се при тестирању количина редунанције умањује уклањањем делова поруке (читавих фраза, појединих речи или делова речи), а од испитаника се тражи да реконструише недостајуће елементе. На тај начин се комуникативна компетенција ученика мери на основу степена успешности реконструкције оштећене поруке. Примера ради, ево одломка оштећеног у складу са пропозицијама за конструисање Ц-теста (Рац и Клајн Бралај 2002):

Пре мно̀о година дошао сам у овај гра̀. То ћ _____ бићи, мис _____ сам, њр _____ реченица. По _____ ћу оји _____ гра̀. Гр _____ је ма _____, куће с _____ ниске, ба _____ њуне цв _____. Има да _____, међуџим, к _____ је гр _____ још ма _____, када с _____ увлачи у се _____ због же _____ или мр _____ или џустии _____ веџира. Та _____ јунаци књиџе размишљају како да оду из гра̀а, шта ће им та промена донети, итд. Али када на крају оду, чак ни џси не лају за њима.³

Као што се из горенаведеног пасуса може видети, Ц-тест настаје умањавањем редунанције аутентичног текста. Његови аутори, немачки глотодидактичари Улрих Рац и Кристина Клајн-Бралај (2002), препоручују да се при саста-

3 РЕШЕЊЕ Ц-ТЕСТА: „Пре много година дошао сам у овај град. То ће бити, мислио сам, прва реченица. Потом ћу описати град. Град је мали, куће су ниске, баште пуне цвећа. Има дана, међутим, кад је град још мањи, када се увлачи у себе због жеге или мраза или пустињског ветра. Тада јунаци књиџе размишљају како да оду из града, шта ће им та промена донети, итд. Али када на крају оду, чак ни пси не лају за њима.“ (Преузето из романа *Једноставности* Давида Албахарија, 1989: 71).

вљању теста одабере 4-6 аутентичних текстова у којима ће се направити 20–25 празнина уклањањем друге половине сваке друге речи. У овом поступку не оштећују се прва и последња реченица, како би испитаницима било обезбеђено довољно контекста неопходног за разумевање датог одломка. У неизмењеном облику остају и лична имена, географски појмови, бројеви и речи од једног слова. Код речи у којима је број слова непаран, уклања се половина броја слова увећана за један словни знак. Одабрани текстови затим се ређају по растућој тежини тако да уобичајени Ц-тест садржи 100–125 празнина. Овако добијени мерни инструмент потом се испробава на одабраном узорку изворних говорника. При прегледању одговора могу се примењивати искључива или неискључива метода. Прва подразумева да се као тачна прихватају само она решења која се у потпуности подударају са изворним текстом, док друга подразумева прихватање свих одговора који у датом контексту имају смисла. Резултати прегледања се након тога статистички обрађују и из теста се елиминишу одломци на којима је проценат успешности мањи од 90%. Следећи корак обухвата примену теста на већем узорку циљне популације, после чега се испитују његова поузданост и ваљаност, те утврђује норма теста.

У предности овако добијеног мерног инструмента, поред чињенице да приликом његовог решавања испитаници активирају своју целокупну компетенцију процесирања језика, убраја се и то што је интегративан, што језичку компетенцију тестира на нивоу дискурса и што омогућава брз и прецизан увид у језичко знање испитаника. Као такав, он се може примењивати у тестирању како матерњег тако и страног језика, нарочито у сврху рангирања ученика по знању, а на основу броја освојених поена. Надаље, Ц-тест се може решавати у писаном (типа „оловка-папир“) или електронском формату. Његова примена траје кратко, пошто се испитаницима даје пет минута по пасусу, а прегледање је ефикасно и објективно, чиме се штеди време како наставника тако и ученика и прегледача теста. Честице теста заправо представљају репрезентативни узорак свих речи у тексту, а резултат теста, збир броја поена остварених на појединачним одломцима, представља „процену подлежне црте (опште језичке компетенције)“ (Рац и Клајн Бралај 2002: 75, прев. аут.). Овај број се даље тумачи у односу на норму или неки задати критеријум.

У литератури преовладава мишљење да је конструктор Ц-теста општа језичка компетенција (Рац и Клајн Бралај 1982, 1984, 2002; Гротјан 1987, 2010; Коулман 1994; Зигот 2004). Бројна истраживања потврдила су да тест има високу поузданост и ваљаност (Рац и Клајн Бралај 2002; Коулман 1994; Рајхарт и др. 2010), што се најчешће мери путем утврђивања Кронбахове алфе и корелација са другим тестовима језичке компетенције.⁴ Поред тога што се може прилагодити типолошки различитим језицима, овом тесту могуће је подешавати тежину (Зигот и Коберл 1996), уклањањем већег дела речи (нпр. две трећине у варијанти названој С33) или свих слова осим првог (тзв. CFL варијанта), односно уклањањем прве уместо друге половине речи (тзв. X25 варијанта).

Аутори Ц-теста препоручују састављачима да се при одабиру текстова не руководе критеријумом занимљивости јер би текстови првенствено морали да буду типични и репрезентативни представници свих аутентичних текстова написаних на датом језику (Рац и Клајн Бралај 2002: 84). Даље, саме одломке треба бирати тако да буду довршене целине чија је тежина, граматички и лексички гле-

4 За детаљнији преглед литературе в. Грујић и Даниловић (2013).

дано, прилагођена нивоу знања ученика страног језика. У њима не би требало да се појављују стручни термини и специјализовани садржаји, као ни хумор. Штавише, ваља избегавати и књижевна дела као могући извор материјала за тестирање, што значи да ће у Ц-тесту преовлађавати одломци из нефиктивних књижевних дела, часописа, магазина, брошура или информативних летака.

Дакле, у оригиналном формату овог теста нису заступљени ни књижевно-уметнички ни конверзацијски стил. Но, ми смо сматрале да је важно у Ц-тест укључити и одломке који ће представљати читав спектар различитих функционалних стилова. Као што смо већ напоменуле, модели опште језичке компетенције данас обухватају, поред лингвистичке, и комуникативну, односно социолингвистичку и прагматичку компетенцију. Стилистичка компетенција представља један сегмент социолингвистичке компетенције и односи се на познавање језичких поткодова и способност преласка са једног поткода на други. Мишљења смо, стога, да се и у тестирању J1 и J2 мора посветити пажња свим аспектима комуникативне компетенције, а не само појединима од њих, који тако заправо не пружају реалну слику познавања неког језика. Такође, не смемо изгубити из вида ни чињеницу да наставни материјали у нашој средини, и у случају српског као J1 и енглеског као J2, придају значај разноврсним функционалним стиливима те се зато чини логичним, будући да они нису у потпуности непознати ученицима, да и тестови језичке компетенције треба да садрже елементе функционалне стилистике.

3. Методологија истраживања

Неистраженост саме теме у контексту учења енглеског језика као страног у нашим институционалним условима, подстакла нас је да испитамо практичну примену Ц-теста код ученика енглеског језика којима је матерњи језик српски и да испитамо тврдње из релевантне литературе које се тичу: (1) дијагностичке димензије Ц-теста, (2) његове способности мерења напретка, (3) његових корелација са осталим тестовима и (4) природе садржаја одломака (употреба свих пет функционалних стилова уместо препоручених извора).

Што се прва три горенаведена питања тиче, истраживање спроведено током академске 2011/2012 године (детаљније о томе в. у Грујић и Даниловић 2013) показало је да се промене у погледу садржаја теста за енглески као J2 нису негативно одразиле на његову дијагностичку вредност и корелације са другим тестовима. Кронбахова алфа кретала се у распону од 0,87 до 0,92, а добијене су и статистички значајне корелације са тестовима познавања вокабулара и граматике, као и пријемним испитом. Даље, систематска изложеност тестирању у виду различитих Ц-тестова довела је током вишенедељног периода до значајног побољшања резултата испитаника, о чему је сведочио пораст средње вредности, као и распон минималног и максималног броја поена.

У овом раду детаљније ћемо се позабавити последњим питањем (4), односно критеријумима којима би састављачи Ц-теста требало да се руководе при одабиру адекватних одломака. Наиме, упркос општеприхваћеним препорукама Раца и Клајн Бралајове (2002) да се текстови бирају из извора као што су новине и брошуре, како се од кандидата не би тражило познавање ускостручних области и са њима повезаног вокабулара, ми смо одлучиле да Ц-тест конципирамо тако да се састоји из пет краћих текстова који ће представљати различите функционалне стилове. Наши испитаници су, према томе, реконструисали одломке

који су увек били бирани као репрезенти публицистичког, административног, научног, књижевног и разговорног стила, како у српском тако и у енглеском језику. Анализом њихових одговара, и на J1 и на J2, покушаћемо да утврдимо у ком степену се постигнућа на различитим функционалним стиливима у два језика разликују, тј. какве су компетенције наших студената и да ли их је потребно даље развијати, као и на шта све треба обратити пажњу приликом конструисања Ц-теста који захвата функционалну стилистику.

3.1. Испитаници

У истраживању спроведеном током академске 2011/2012 испитаници су били студенти прве године англистике на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Њихов ниво компетенција на енглеском процењен је као Б2 (ЗЕО), на основу пријемног испита одржаног у јулу 2011. Од педесет студената, колико их је укупно учествовало у нашој студији, двадесетпеторо је током десет недеља у првом семестру редовно, на часовима, радило Ц-тест на енглеском, а других двадесетпеторо Ц-тест на српском. Након што би урадили тест, студенти обе групе добијали су повратну информацију о (не)тачним одговорима, кроз рад у пару/групи, уз помоћ Пауерпојнт слајдова или путем индивидуалних коментара наставника-истраживача, а некада су и сами коментарисали грешке својих колега или покушавали да одгонетну шта није у реду са одговорима које су дали.

3.2. Инструменти

Истраживање је обухватило 10 Ц-тестова на српском и енглеском у којима су сваки пут били заступљени текстови свих пет функционалних стилова.⁵ Истраживачи су аутентичне одломке на српском бирали из прозних дела савремених писаца, дневне штампе, уџбеника и научне литературе, закона, прописа и административних текстова, те транскрипта разговора док су на енглеском пасуси преузимани из уџбеника за енглески језик на нивоу Б2 Заједничког европског оквира за живе језике. Група студената која је решавала Ц-тестове на српском попунила је и упитник⁶ који је имао за циљ да испита заступљеност функционалних стилова у настави српског у средњој школи, као и искуства испитаника у погледу практичних вежбања истих (тзв. стилске вежбе).

При избору одломака истраживачи су се трудили да одаберу типичне и репрезентативне текстове у којима се уочавају основне карактеристике различитих функционалних стилова. Функционални стил може се дефинисати као поткод везан за одређену сферу употребе језика који показује специфичан одабир и комбинацију језичких средстава (Катнић Бакаршић 1999: 22). У англистичкој лингвистици на сличан се начин дефинише појам регистра, но регистри се углавном разликују на основу теме и тоналитета (па се тако разликују нпр. регистар

5 Пример Ц-теста на српском, који је задовољио критеријуме степена успешности (преко 90% тачности на сваком одломку), може се наћи у додатку на крају рада. За пример Ц-теста на енглеском в. Грујић и Даниловић (2013).

6 Анонимни упитник садржао је неколико уводних, општих демографских питања (пол, узраст, место рођења/боравка, која средња школа је завршена и где), које нећемо детаљније образлагати јер нису релевантна, као и пар питања која су се тицала наставе посвећене функционалним стиливима у средњој школи, и то: (1) Да ли сте на часовима српског упознати са функционалним стиливима, као што су књижевно-уметнички, публицистички и сл.? (2) Да ли сте на часовима српског имали стилске вежбе на којима сте детаљније анализирали одлике појединих функционалних стилова?

науке и спорта, али и формални/неформални регистар). Не улазећи у терминолошке сличности и разлике, овде ћемо напоменути да ћемо у даљем раду користити термин функционални стил да говоримо о оном облику раслојавања језика који је условљен не темом него развојем друштва, сматрајући да се иста тема може обрадити у више функционалних стилова. У свом истраживању користиле смо општеприхваћену поделу на пет функционалних стилова: публицистички, књижевноуметнички, административни, научни и разговорни. Као што смо већ поменуле, из обиља материјала у уџбеницима за учење енглеског као Ј2, на нивоу Б2 Заједничког европског оквира, релативно лако смо, за потребе израде Ц-теста на енглеском, одабрале одеље који су представљали поједине стилове, тј. регистре. Са Ц-тестом на српском ситуација је, међутим, била другачија јер су наши испитаници компетентни корисници свог матерњег језика (ниво Ц1 или Ц2 ЗЕО), те се поставило питање из којих материјала би било прикладно бирати текстове. Како би се боље разумео начин селекције одломака сада ћемо се укратко осврнути на кључне карактеристике функционалних стилова (о томе детаљније в. у Катњић Бакаршић 1999).

Публицистички стил првенствено има референцијалну и конативну функцију. Но, како је жанровски разноврстан у њему често налазимо и емотивно-експресивну (нпр. у колумни). Из тог разлога су текстови који су припадали овом стилу бирани тако да садрже све три управо поменуте одлике. Имајући на уму да се овај стил у највећој мери односи на сферу информисања, друштвеног живота и политичких односа, и да стога од испитаника захтева и извесно ванјезичко знање, при избору текстова трудиле смо се да искључимо оне који од студената захтевају познавање конкретних друштвено-политичких прилика.

За књижевно-уметнички стил својствена је језичка креативност која често иде руку под руку са кршењем низа забрана које важе за друге функционалне стилове, а везана је за његову примарну, естетску функцију. Пошто се језик и стил уметничке књижевности интензивно проучавају у оквиру наставе матерњег језика, једини критеријум при одабиру репрезентативних текстова био нам је, у почетку, њихова разумљивост и смисаона довршеност. Међутим, показало се да је управо естетска функција понекад ове одломке чинила непрозирним. Управо због тога смо се у даљем одабиру трудиле да бирамо целине у којима ова функција није доминантна.

За административни стил, а сходно његовој функцији, првенствено је карактеристично да је у великој мери схематизован, из чега произилази детерминисаност језичких средстава која резултира постојањем језичког обрасца за већину жанрова. Како служи за преношење информације и званичну комуникацију, у њему је доминантна референцијална функција и, по правилу, не користи емоционално-експресивна средства. Од пет подстилова који се у литератури најчешће наводе (законодавно-правни, друштвено-политички, дипломатски, пословни и персонални) ми смо се, водећи рачуна о различитим нивоима компетенција испитаника у матерњем и енглеском језику, код текстова на страном језику ограничиле на персонални као студентима најблискији подстил док су одломци на српском укључивали и законодавно-правни и друштвено-политички.

Научни функционални стил доминантно се реализује у писменој форми. Одликује се објективношћу, прецизношћу, тачношћу и рационалношћу. Задатак му је да изнесе нове информације те је логично што је његова кључна језичка функција референцијална. У оквиру овог стила разликују се два подстила: усконаучни (стил научних радова) и научно-уџбенички. Будући да се унутар

овог првог јављају подстилови који се разликују од једне научне дисциплине до друге, и што су праћени специфичним ускостручним термилошким системима, ми смо се у нашем истраживању ограничиле на научно-уџбенички подстил, сматрајући да у њему првенствено долазе до изражаја типична и општа језичка средства, те обрасци њиховог одабира и комбиновања. То даље значи да смо текстове преузимале из средњошколских и факултетских уџбеника, приручника и научно-популарних часописа. При одабиру смо водиле рачуна да је иманентно својство научног стила „његова релативно ниска комуникабилност у условима када ниво, обим и степен сложености знања реципијента нису адекватни садржајној страни научног текста“ (Кончаревић 2004: 184) и одабирале одломке који пред испитанике нису постављали превисоке захтеве у погледу ванјезичког знања.

Разговорни функционални стил се, за разлику од осталих, првенствено реализује у усменој форми, а користи у сфери приватне и спонтане комуникације. Као његово најважније обележје наводи се употреба стилски неутралних средстава, на основу чега неки аутори (нпр. Катнић Бакаршић 1999) закључују да се о њему може говорити и као о базичном функционалном стилу из кога се даље развијају остали. За њега су, поред нагле промене теме, типичне честе паузе, оклевање, употреба поштапалица те понављање дела исказа. Одликује се и емоционално-експресивном лексиком, непотпуном и елиптичном реченицом и умањеном редунацијом, која се у конкретној ситуацији надомешћује коришћењем мимике или геста. Водећи рачуна како о горенаведеним одликама самог стила, тако и о компетенцији наших испитаника, при одабиру транскрипта који ће га у тесту представљати руководиле смо се првенствено његовом комуникабилношћу.

На крају, вредно је помена да су функционални стилови, посматрани у контексту наставе српског као матерњег језика, део наставног плана и програма за средње школе, прописаног од стране Министарства просвете, па су наши испитаници током претходног школовања морали да се упознају са њима. Са аспекта професионалног опредељења, као будући филолози, наши студенти ће у свом даљем раду свакако долазити у додир са различитим функционалним стиловима, те им додатни контакт са истима само може помоћи у развијању свести о разликама које међу њима постоје.

3.3. *Анализа података*

Како је број студената на часовима варирао, након 10 недеља наставе која је укључивала решавање Ц-тестова, прикупљен је корпус од 213 тестова на енглеском и 235 на српском. Сви Ц-тестови, како на енглеском, тако и на српском, анализирани су уз помоћ статистичког програма SPSS 17.0. Да бисмо олакшале процес кодирања и уноса података, као тачне одговоре прихватале смо само оне који су се подударали са решењима из оригиналних текстова. Као што смо већ поменуле, Кронбахова алфа, као мера унутрашње сагласности честица, на тестовима на енглеском кретала се у распону од 0,87 до 0,92, док је њена вредност на тестовима на српском износила између 0,83 и 0,97. Кронбахову алфу израчунале смо у намери да проверимо поузданост тестова и елиминисемо могућност да су неки тестови, због различитости извора одломака, тежи од других.

4. Резултати и дискусија

Што се тиче упитника који је имао за циљ да утврди у ком степену су се наши испитаници сусретали са функционалним стиловима у средњој школи, велика већина студената (83,8%) била је свесна постојања функционалног раслојавања језика, односно упозната је са различитим стиловима на часовима српског али је свега 19,4% од тог броја у настави имало стилске вежбе предвиђене планом и програмом Министарства просвете за средње школе.

Када упоредимо резултате на тестовима, долазимо до закључка да су студенти, као компетентни говорници свог матерњег језика, константно постизали боље резултате на Ц-тесту на српском, што је било и очекивано (Табела 1). Међутим, просечан број поена на тестовима разликовао се, код појединих стилова, на првих пет (1–5) и других пет тестова (6–10). У случају Ц-тестова на српском језику, привидни раст средњих вредности у књижевно-уметничком и разговорном стилу може се приписати томе што су неки одломци у првих пет тестова садржали изражену естетску функцију, односно захтевали ванјезичко знање испитаника или били транскрипти говора језички непоузданих говорника, што је допринело њиховој непрозирности. Раст вредности у Ц-тестовима на енглеском се, са друге стране, може објаснити чињеницом да је континуирани рад на решавању тестова унапредило језичку свест испитаника о властитим грешкама, те су оне временом постајале све ређе и ређе. Грешке су, у оба језика, биле приметне на свим нивоима, од фонетског до нивоа дискурса.

функционални стил	енглески		српски	
	тестови 1-5	тестови 6-10	тестови 1-5	тестови 6-10
административни	12,49	16,44	17,39	17,31
књижевно-уметнички	13,38	15,92	14,54	17,79
научни	11,66	12,77	16,95	17,18
журналистички	13,28	16,2	17,06	17,6
разговорни	13,77	17,74	16,74	18,87

Табела 1. Упоредни приказ просечних резултата на тестовима (максималан број поена на сваком одломку био је 20)

Илустрације ради, ево какве су грешке студенти правили у тестовима, упркос контексту који нуде прва и последња неокрњена реченица, редоследу реченица и логичном низању идеја, које би нужно морале да олакшају разумевање пасуса и извођење закључака о врсти речи која недостаје и њеном облику. Било је, свакако, и грешака морфолошке, синтаксичке или фонетске природе, чему је у енглеском допринела недовољно развијена вештина писања (енгл. spelling).

*For almost two months Dominic York, a 23-year-old hairdresser, wandered about hospitals at night, wearing a white coat and pretending that he was a doctor. Yesterday he proudly claimed in **coat/cover** [court] that **describe** [despite] his **competent/completely** [complete] lack **on** [of] medical **experts** [expertise] or **qualification** [qualifications], he **has** [had] saved several people's **lives** [lives]. He **has** [had] even been allowed to assist a **surgerly** [surgeon] during an*

*emergency operation on a patient who was choking to death on something she had swallowed. 'I watched one of those TV dramas about a hospital and suddenly I felt like playing one of the roles myself,' he said.*⁷

Фрагментни изјубљеног мајерњег језика могу се у памћењу колективна задржати кроз више поколења и после смрти последњег активног говорника, у сфери народног предања, делимично запамћених прича и песама из детињства или молиће. Ако **се** [су] ипакви језици уживали **известан** [извесну] инстинкционалну заштитну или **накнадом** [накнадно] постојали важни симболи **заседе** [засебног] епипитетна **чији** [чијој] се **обнов** [обнови] тежи, они могу још увек да обављају и **ограничују/огранке** [ограничене] квази-службене функције и **посете/пословна** [послану] знамења **носе** [новог] епипитетног **окупица/окупиора** [окупања]. У том смислу поменути мански **један** [језик] и даље живи на рати, да ипак кажемо, у споричној и сведеној говорној употреби људи чији је први језик давно постао енглески, а Мански парламенти и данас на њему повремено издаје прогласе.⁸

Када упоредимо свеукупне резултате на појединачним функционалним стилима, са свих 10 тестова (Табела 2), сазнајемо да се у енглеском најнижа просечна вредност (M=12,21) тичала научног стила, вероватно због тога што уџбеници енглеског језика у највећој мери не садрже овакве текстове (тзв. English for specific purposes) док, са друге стране, обилују журналистичким, књижевно-уметничким и административним текстовима (типа пословно/мотивационо писмо, извештај, биографија, жалба, молба, пријава) на којима су стога остварени много бољи резултати међу којима није било значајне разлике (M=14,77 наспрам 14,65 и 14,45).

	разговорни	журналистички	административни	научни	књижевно-уметнички
енглески	15,75	14,77	14,45	12,21	14,65
српски	17,08	17,33	17,35	17,04	16,16

Табела 2. Упоредни приказ резултата (средње вредности) у два језика према функционалним стилима

У српском укупна просечна средња вредност на свим функционалним стилима не прелази 90%, што указује да је студентима потребан додатни рад како би у потпуности савладали њихове особености. Овакви резултати поткрепљују податке прикупљене упитником и сведоче о недостатку рада на сенситизацији студената у погледу функционалне стилистике.

У оба језика најбољи резултати остварени су у разговорном стилу, вероватно зато што он поглавито нема естетску функцију, а поред референцијалне има и друге, лако препознатљиве функције (нпр. фатичку). У њему се типично употребљавају поштапанице и често понављају делови исказа, што повећава његову прозирност.

7 Одломак је преузет из *New Success at First Certificate* (О'Нил, Дакверт и Гуд 1997: 66).

8 Одломак је преузет из *Језици* (Бугарски 1996: 24)

То што је на Ц-тесту у српском забележена најнижа вредност на књижевно-уметничком стилу објашњавамо тиме што су се у текстовима нужно појављивали одломци из неадаптираних дела са наглашеном естетском компонентом, што их је чинило неперзирним.

У енглеском су, са друге стране, књижевно-уметнички одломци бирани из текстова у којима је естетска функција минимизирана у процесу њиховог прилагођавања нивоу језичке компетенције испитаника (Б2 ЗЕО).

Из свега што смо навеле закључујемо да Ц-тест може да садржи елементе књижевно-уметничког стила под условом да у њима не преовлађује естетска функција језика. Тиме се ти текстови, у извесном смислу, изједначавају са онима код којих иначе преовлађује референцијална функција (нпр. журналистички и административни). Научни стил се пак одликује ускостручним вокабуларом те се у Ц-тесту могу укључити само они његови представници код којих ова особина није претерано изражена, попут научно-популарних или уџбеничких публикација. На крају, мишљења смо да разговорни стил, као пример аутентичне употребе језика, свакако треба укључити приликом израде Ц-теста али је уводним коментаром неопходно обезбедити основне елементе ситуације тамо где једна неоштећена реченица не обезбеђује довољно контекста.

5. Закључне напомене

У току истраживања Ц-тест показао се као флексибилан и прецизан инструмент који нам је омогућио не само дијагностички увид у знање него и праћење напретка наших испитаника. Сматрамо да је, у формативном погледу, студентима помогао да постану свеснији важности контекста и дискурса при проналажењу прихватљивог решења и да их је навео да објективније надзиру сопствену језичку продукцију.

Стога се чини неизбежним да се на овом месту запитамо зашто се овако практичан и ефикасан инструмент мерења језичке комуникативне компетенције не користи чешће у настави и тестирању страног и матерњег језика, нарочито на нашим просторима?

По нашем мишљењу, најважнији разлог је тај што овај формат теста углавном није познат ни наставницима ни ученицима. Наставници, невољни да експериментишу са новим инструментом, избегавају да га примењују док ученици с подозрењем гледају на задатак, а са сумњом у резултате које остваре при оваквом тестирању. Ц-тест и иначе карактерише ниска очигледна ваљаност, најпре стога што на први поглед делује застрашујуће или одбојно. Даље, како је заснован на норми, а не на критеријуму, његов резултат може да буде фрустрирајући за ученике, нарочито оне који очекују максималан број поена. И у стручној јавности овај тест још увек изазива контроверзе, те наилазимо и на мишљења да његов конструкт није у потпуности идентификован и да првенствено тестира разумевање прочитаног текста.

Наше искуство, пак, говори у прилог томе да се Ц-тест може сматрати позданим, ефикасним, прецизним и флексибилним инструментом који би се могао унапредити укључивањем различитих примера аутентичне употребе језика, тј. функционалних стилова. Сматрамо да на тај начин могу да се добију прецизнији и свеобухватнији резултати којима би се, у оквиру језичке комуникативне компетенције, мерила и стилистичка, односно социолингвистичка и дискурсна компетенција.

Литература

- Албахари 1989: Д. Албахари, *Једноставности*, Београд: Рад.
- Булатовић 2006: М. Булатовић, *Црвени петлао лети према небу*, Београд: Компанија Новости.
- Бугарски 1996: Р. Бугарски, *Језици*, Нови Сад: Матица Српска.
- Гротјан 1987: R. Grotjahn, How to construct and evaluate a C-Test: A discussion of some problems and some statistical analyses, in: R. Grotjahn, C. Klein-Braley, D.K. Stevenson (eds.), *Taking their measure: The validity and validation of language tests*, Bochum: Brockmeyer, 219–253.
- Гротјан 2010: R. Grotjahn (ed.), *The C-Test: Contributions from Current Research*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Грујић и Даниловић 2013: Т. Грујић, Ј. Даниловић, The Value of C-tests in English Language Testing and Teaching, u: В. Мишић-Илић, В. Лопић (ur.), *Језик, књижевност, вредности: језичка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 589–602.
- ЗЕО 2003: *Заједнички европски оквир: учење, настава, оцењивање*, Подгорица: Министарство просвете и науке.
- Зигот и Коберл 1996: G. Sigott, J. Köberl, Deletion patterns and C-Test difficulty across languages, in: R. Grotjahn (ed.), *Der C-Test. Theoretische Grundlagen und praktische Anwendungen Vol. 3*, Bochum: Brockmeyer, 159–172.
- Зигот 2004: G. Sigott, *Towards Identifying the C-Test Construct*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Катнић Бакаршић 1999: М. Катнић-Бакаршић, *Lingvistička stilistika*, Budapest: Open Society Institute.
- Кончаревић 2004: К. Кончаревић, Функционална стилистика у настави српског језика као страног: филолошки образовни профил, *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 32/1, 181–193.
- Коулман 1994: J.A. Coleman, Profiling the advanced language learner: the C-test in British further and higher education, in: R. Grotjahn (ed.), *Der C-Test: Theoretische Grundlagen und praktische Anwendungen*, Bochum: Brockmeyer, 217–237.
- О’Нил, Дакворт и Гуд 1997: R. O’Neill, M. Duckworth, K. Gude, *New Success at First Certificate* (student’s book), Oxford: Oxford University Press.
- Раичевић 2011: В. Раичевић, *Речник лингводидактичке терминологије*, Београд: Завод за уџбенике.
- Рајхарт и др. 2010: М. Reichert et al., The C-test, the TCF and the CEFR: a validation study, in: R. Grotjahn (ed.), *Der C-Test: Beitrage aus der aktuellen Forschung/The C-Test: Contributions from Current Research*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 205–234.
- Рац и Клајн-Бралај 1982: U. Raatz, C. Klein-Braley, The C-Test: a modification of the cloze procedure, in: T. Culhane et al. (eds.), *Practice and Problems in Language Testing*, Colchester: University of Essex, 195–217.
- Рац и Клајн Бралај 1984: U. Raatz, C. Klein Braley, C-Tests zur Sprachstandsmessung im Fremdsprachenunterricht, *Germanistische Mitteilungen*, 19, 47–56.
- Рац и Клајн Бралај 2002: U. Raatz, C. Klein Braley, Introduction to language testing and to C-Tests, in: J.A. Coleman, R. Grotjahn, U. Raatz (eds.), *University language testing and the C-Test*, Bochum: AKS-Verlag, 75–87.
- Хухта 1996: А. Huhta, Validating an EFL C-test for students of English philology, in: R. Grotjahn (ed.), *Der C-Test. Theoretische Grundlagen und praktische Anwendungen, Vol. 3*, Bochum: Brockmeyer, 197–234.

Додатак: Пример Ц-теста на српском који би се могао даље испробати на већем узорку неизворних говорника

<p>ПОДАЦИ О ФУНКЦИОНАЛНИМ СТИЛОВИМА И ИЗВОРИМА ОДЛОМАКА</p>	<p>У наредним одељцима изостављена је половина сваке друге речи (изузетак су речи које се састоје од једног слова). Попуниће празнине словима која недостијају имајући на уму да је мањи део речи понуђен када је нејаран број слова у пишању (нпр. реч 'студент' појавиће се као 'стиу____' а не 'стиуд____').</p>
<p><i>Први одломак:</i></p> <p>- разговорни стил - преузето са</p> <p>http://www.mcnis.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=554:srbi-u-evropi&catid=60&Itemid=100005</p>	<p>Водитељ: Наша данашња тема је у ствари како европске интеграције и евентуално чланство Србије у Европској унији утиче на живот обичних људи. Господине Едвардс, ш____ се пром____ у жив____ обичних Брит____ и ка____ је члан____ Велике Британије ути____ на жив____ Британаца? Д____ ли ј____ то би____ побољшање? Ка____ је б____ утицај?</p> <p>Пол Едвардс, други секретар амбасаде Велике Британије у Београду: Британија с____ придружила ра____ седамдесетих и ј____ сам та____ био до____ млад, та____ да с____ практично и не сећам неких промена, али се мислим није ишло у школу. Оно што знам је да Британија има велике бенефиције од те чињенице да је члан Европске уније.</p>
<p><i>Други одломак:</i></p> <p>- административни стил - преузето из Закона о безбедности саобраћаја на путевима, члан 247. (Службени гласник РС 41/2009: 38)</p>	<p>Власник, односно корисник возила дужан је да, на захтев полицијског службеника, да податке о идентитету лица коме је дао возило на управљање, односно коришћење. Физичко ли____, власник, одн____ корисник воз____ не с____ дати воз____ на упра____ лицу ко____ је п____ дејством алко____, односно психоа____ супстанци и____ је у тол____ мери умо____, болесно и____ је у так____ психофизичком ст____ да ни____ способно д____ безбедно упр____ возилом, нема возачку дозволу одговарајуће категорије или је рок важења возачке дозволе истекао.</p>
<p><i>Трећи одломак:</i></p> <p>- публицистички стил - преузето са http://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2011&mm=10&dd=31&nav_id=553685</p>	<p>У Русији, која се простире на девет временских зона, на помолу је, међутим, озбиљан спор у вези са одређивањем седмимилијардитог становника, јер су се појавиле две бебе кандидата на супротним крајевима ове огромне државе, јављају руски медији. У гр____ Калињинграду, запа____ руској енк____ на Балтичком мо____, рођен ј____ мали Петја, ви____ 50 центи____ и те____ 3,6 кило____. Родитељи с____ добили серти____ да ј____ рођен н____ „Дан се____ милијарди”, у скл____ са реш____ одговарајуће аген____ УН. Међ____, одмах ј____ избио сп____ јер се на руском Далеком истоку, у граду Петровском на Камчатки, родио мали Александар у 00.19 по локалном времену. Његови родитељи сматрају да је њихов Алекашка у великој предности од девет сати с обзиром на временску зону у којој је рођен.</p>

<p><i>Четврти одломак:</i></p> <p>- научни тил</p> <p>- преузето са http://www.arhiva.srbija.gov.rs/cms/view.php/1024.print.html</p>	<p>Најразвијеније гране пољопривреде су сточарство (43 одсто) и ратарство (42 одсто), затим следи воћарство и виноградарство (12 одсто), а остале културе заступљене су са три одсто. У Срб _____ доминира поро _____ газдинство и прив _____ својина, д _____ просечна вели _____ комерцијалне фа _____ (предузећа) изн _____ 500 д _____ 700 хек _____. Породично газди _____ је вр _____ испарцелисано, и _____ изражену нату _____ потрошњу и зна _____ нижи сте _____ комерцијализације у одн _____ на евро _____ фарме. Пољопр _____ земљиште с _____ обрађује с _____ 425.000 двоосовинских трактора, 261.000 једноосовинских трактора, 25.000 комбајна и више од три милиона прикључних машина.</p>
<p><i>Пети одломак:</i></p> <p>- књижевни стил</p> <p>- преузето из <i>Црвени пешао лећи према небу</i> (Булковић, 2006: 10)</p>	<p>Ишли су ружним, прашњавим путем, к реци што је тихо шуморила. Вукли су се тромо, са завежљајчићима на плећима. Топико с _____ се зн _____ и позн _____ да и _____ се ни _____ отпочињао но _____ разговор. П _____ су иш _____ боси и дро _____, прљави и запу _____: такве и _____ непрегледни и свако _____ путеви зн _____ већ петна _____ година. Сн _____ им ј _____ била п _____ крају, вид _____ се, а _____ су кора _____ по навици, несвесни луде жеље да треба да стигну на крај света.</p>

C-TEST AS A MEANS OF ASSESSING L1 AND L2 KNOWLEDGE: A COMPARATIVE STUDY

Summary

Though it was first introduced as a means of assessing general knowledge of German as L2 (Raatz and Klein-Braley 1982), C-test has been applied for over thirty years now in diverse L2 teaching/learning contexts, ranging from English, Spanish or French to Turkish, Japanese and Hebrew. Numerous studies have shown that it can be deemed a valid and reliable instrument which can replace other testing formats in evaluating general language competence (e.g. cloze test). Many a researcher has examined C-test's characteristics in an attempt to determine its applicability in different areas of language teaching and testing (e.g. Grotjahn 1987; Huhta 1996). To our knowledge, however, there have been no studies aimed at investigating the use of C-test for assessing both L1 and L2 knowledge, contrastively, especially not in the case of Serbian as L1 and English as L2. Nor have any efforts been invested in challenging the rules of construction of C-tests recommended by Raatz and Klein-Braley (2002). Therefore, we decided to conduct empirical research and explore these two possibilities with first-year English majors at the Faculty of Philology and Arts in Kragujevac. For this purpose, during the first semester of the academic year 2011-2012, C-tests were constructed in Serbian and English, distributed to our students, collected and subsequently statistically analyzed. The results indicate that different text types/styles could be incorporated into C-test's design as they represent but one aspect of learners' communicative competence, yet certain precautions should be taken when doing so. Moreover, certain text types/styles deserve more attention in both L1 and L2 classrooms in Serbia as our learners' awareness of their features and usage is not fully developed.

Key words: C-test, linguistic competence, text types/styles

Jelena R. Danilović, Tatjana S. Grujić

Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са VII међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(26-27. X 2012)

Књига I

**ТРАДИЦИЈА И ИНОВАЦИЈЕ
У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Коректура

Тања Танасковић

За издавача

проф. др Иван Коларић
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник

Срђан Стевановић
Стефан Секулић

Тираж

200

